İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No: 1726

CİLD II
(BÖLÜM A)

İbn'ül-Arabi'nin Eserleri ve Kaynakları
İçin Misdak Olarak

el-Futûhât el-Mekkiyye

(YAN MOTİFLER)
No: I → XXVI

Prof. Dr. NİHAT KEKLİK

Felsefe Bölümü
Türk - İslam Düşüncesi Tarihi
Kürsüsü

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1974

Rahmetli hocam
Ord. Prof.
Hilmi Zıyâ Ülken'in
(1901 - 1974)
aziz rûhuna...

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM - A

(I° — XXVI ncı Motifler)

KISALTMALAR

MİA.	N. Keklik, *Muhyiddin İbn'ül-arabî : Hayâtı ve Çevresi,* İst. 1966
AKİ	N. Keklik, *Sadreddin Konevînin Felsefesinde : Allah, Kâinât ve İnsan,* İst. 1967 (Edeb. Fak. Yayınları, no. 1208)
İMT	N. Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Farabînin Kategorileri,* İst. 1969-1970 (Cild I ve II : Edeb. Fak. Yayınları, no. 1405)
BULGA	M. İbn'ül-arabî, *el-Bulga fi'l-Hikme* (nşr. N. Keklik, İst. 1969 : Edeb. Fak. Yayınları, no. 1403)
Fut.	Muhyiddin İbn'ül-arabî, *el-Futûhât el-Mekkiyye* (nşr. Kâhire, h. 1269-1274 / m. 1853-1858)
ayr. bak.	Ayrıca bakınız
br.	Burada
cz.	Cüz
dn.	Dipnotu
hkk.	Hakkında
K.	Kur'ân
krş.	karşılaştırınız
n.	nota bakınız
nşr.	neşreden, yayınlayan
s.	sayfa
vd.	ve devâmı
vr.	varak (=folio)

ÖNSÖZ

Bu araştırma *İbn'ül-arabî'nin gerçek eserleri*'ni, gerçek olmayanlardan ayıklayabilmek için, bazı ölçüler (misdaklar) bulmak amacıyla yapıldı. Bu sebeble de, hareket noktası olarak, onun pek ünlü bir eseri olan *el-Futuhat'ül-Mekkıye* seçildi ve aşağıda sözü edilecek misdaklar, buradan sağlandı.

Misdâk (: criterium) olarak kullanacağımız örneklerden birbirine benzeyenlerin, bâzı *küme*'ler teşkil ettiğini gördük. İşte, *motif* dediğimiz şey de, ayni cinsten örnekleri bir arada gösteren bu küme'lerden ibârettir. Hepsi de, ünlü bir eser olan *Futûhât*'dan seçilmiştir.

Kısa adıyla : *Futûhât*, İbn'ül-arabî'nin en büyük ve en tanınmış eseridir. Binlerce sayfalık muazzam bir kitap : Burada, kendi hayatı, bazı eserleri, müellif olarak zihin ve ruh yapısı, metodu, üslûp husûsiyetleri, felsefî ve tasavvufî düşünceleri gibi konulara ait çeşitli örnekler var. Şu halde, önce bu eseri tanımak lâzım. Ta ki, ona izâfe edilebilecek başka bir eser'in, Futûhat'a paralel bir kitap olup olmadığı anlaşılsın. Fakat düşünmeli ki, bahis konusu malzeme, *Futûhât* içinde sistemli biçimde bulunmuyor : Karmakarışık bir şekilde, eserin şurasına burasına serpiştirilmiş olan bu malzemeyi, herhalde ayıklamak, belli kategorilere (guruplara) ayırmak ve tasnif etmek gerekiyordu. İşte böyle bir tasnif sayesindedir ki, *Futûhât*'ın nîrengi noktaları ortaya çıkıyor ve bu noktaların etrafında, birbirine benzeyen örnekler toplanıyor : *Motif* adını verdiğimiz bu sivri uçlar sayesinde, İbn'ül-arabî'nin nasıl bir müellif ve mütefekkir olduğunu görmek kolaylaştığı için, ona izafe edilen eserlerin gerçek olup olmadığına dair emin bir hükme ulaşabiliyoruz.

İbn'ül-arabî (m. 1165-1240). *Türk-İslâm Felsefesi*'ne büyük hizmetleri geçen bir mütefekkirdir. Özellikle avrupa dillerinde onun hakkında birçok ciddî araştırmalar yapılmıştır. Bunların bellibaşlılarını, *GİRİŞ* sayfalarında, kronolojik sıra içinde göstermeğe çalıştık.

Felsefe çevrelerinde bu kadar ilgi toplayan İbn'ül-arabî, 15 yıl süreyle Anadolu'da kalmış, Selçuk sultânı İzzeddin Keykâûs ile dostâne ilişkiler kurmuş ve bilhassa büyük Türk mütefekkiri Sadreddin Konevî (m. 1210-1274)'yi yetiştirmiştir. Bu sebeble onu, Türk Düşüncesi'nin esaslı bir rüknü saymak gerekiyor.

İfrât ve tefrit gibi sivri uçlardan hoşlanmayan ve mütedil bir karaktere sâhib olan Türk ulusu, gâlibâ bu sebeple İbn'ül-arabî'nin görüşlerini beğen-

miştir. Çünkü o, kaskatı bir *akılcılık* ile kupkuru bir *dogmatizm* arasında, *uzlaştırıcı* görüşlere sâhip mütefekkirlerden biridir.

Şübhe yok ki, dünyaya *dar açı*'dan bakan ve felsefî zihniyete karşı çıkan *dogmatikler*, bütün bedbahtlıkların gerçek sebebi olmuştur. Böyle bir tutumun kökünü kazıyacak olan biricik çâre, *felsefî zihniyet*'dir. Bu da, bin yıldan beri Türk milletinin yetiştirdiği veyâ onların himâyesinde yetişen (bir kısmı incelenmiş fakat çoğu tedkik edilmeği bekleyen) *Türk Mütefekkirler ve Türk tefekkürüne hizmet edenlerin ön plâna alınmasıyla mümkündür.*

Burada, bir noktanın önemle hatırlatılması gerekiyor: Onüçüncü asır Türkiyesindeki dünyâ görüşü, yirminci asırdaki görüşlerimizi elbette tatmin etmez. Buna rağmen, *eski*'yi bilmek gerek. Çünkü *yeni*'nin ortaya çıkması, böylece mümkündür. Zâten (batıda veya doğuda) fikir tarihinden maksad, *dün*'ü taklid etmek değil, *bugün*'ü anlamak ve *yarın*'a bir yön vermek içindir. Şu halde, güç kaynağı dâimâ *mâzi*'dir. *İstikbâl*'de yapılacak hamle, kendi hızını oradan alır. Tıbkı, daha uzağa atılmak istenen bir *ok* için, *yay*'ın mümkün olduğu kadar geriye doğru gerilmesi gibi.

İşte böyle bir gerçekçi yol açmak gayesiyledir ki, kurulması için ilk defâ 1965 yılında (yani dokuz yıl önce) bizzat teklif ve teşebbüsde bulunduğum, (ve yıllarca devam eden bir takım formaliteleri ve gelişmeleri müteâkib), ancak bu yıl faaliyete geçebilen ve hâlen başkanı bulunduğum *Türk-İslâm Düşüncesi Tarihi* adındaki kürsü ile bu kürsüde okuttuğumuz «*Türk-İslâm Felsefesi Tarihi*» isimli sertifika, böyle bir maksad ve zihniyetle kurulmuştur. Gâyemiz de bu kürsüye ve onun temsil ettiği «felsefi zihniyet»e hizmet etmekten ibârettir. Hepsi o kadar.

Eserle ilgili birkaç noktanın belirlenmesi gerek: İçindekiler (Münderecat) cedvelinde topluca görülecek olan bu *motifler*'in hepsi, *(misdak* sayılması yönünden) şüphesiz ki ayni değerde değildir. Önem dereceleri bakımından, müteakib bölümde verilecek olan *esas motifler* (XXVII, XXVIII-XXX ve XXX ncu motifler), en çok dayanmamız gerekenlerdir. İbn'ül-arabî'ye izafe edilecek bir eserde, bunlar bulunmadığı takdirde, o zaman *talî motiflerin* (yani: I-XXVI ncı motiflerin) aranması gerekecektir. Gerçekte, en çok rastlananlar, (bu cilt içinde verdiğimiz) *tâlî motifler* olduğu için, onları *esas motifler*'den önce göstermek icab etti.

*Motif*lerden her biri, romen rakkamıyla gösterilmiş ve seçilen örneklerin numaraları, fragmentin (sonunda değil), başında verilmiştir. Bunun faidesi. ilerde İbn'ül-arabî'nin felsefesini yazarken, bu örneklere işaret etme konusunda, daha kısa bir yol sağlamak içindir.

Motif'lerin başlarına, o motifde zikredilen tipik örneklerden birinin *arapça metni* de konulmuştur.

Her dipnotunda, bahis konusu fragment'in Futûhât'daki cild ve sayfa numarası yanında, o sayfanın satır numaraları da (parantez içinde) verilmiştir. Çünkü bizim dayandığımız Futûhât sayfalarında 37 satır vardır. Verilen küçük bir örneğin koskoca bir sayfa içinde aranıp bulunması, -başka türlü yapılsaydı-, güç olurdu.

Futûhât'a dair dipnotlarındaki referansların başına, her seferinde *Fut.* kısaltılması yazılmıştır. Bu ittirâd'ın (monotonluğun), dipnotu rakkamı ile, kitabın cild ve sayfa numaralarını birbirinden ayırmak zaruretinden doğduğu anlaşılmalıdır. Üstelik bunun bir faidesi daha olacaktır: Çünkü, en son merhaleyi teşkil edecek olan, *İbn'ül-arabî'nin Felsefesi*'ni yazarken, Futûhât'daki referanslar, böyle bir kısaltma ile gösterilecektir.

Metinlerin tercümesinde, lafızdan çok manaya ağırlık verilmiştir. Çoğu zaman parantez içinde gösterilen kelimeler, manayı açıklamak yahut da esas terimi göstermek içindir. Dil konusunda ifrata varan bir sadelik mümkün olmadı. Çünkü bu araştırmanın maksadlarından biri de, orijinallerine yakın kelimelerden faydalanmaktır.

Araştırmamızda, herşeye rağmen noksanlıklar ve zuhûller mi? Elbette bulunacak. Fakat bunların haber verilmesi sadece minnetdarlık uyandıracaktır.

Teşekkür borçlu olduğum zevâtın hepsini saymağa burada imkân yok. Bilhassa Ragıp Paşa ktp. Müdürü *Abdurrahim Alpsar*'ın yıllardır gösterdiği çalışma kolaylığı unutamıyacağım bir hatıradır. Ayrıca değerli bilgin, vefalı dostum Doç. Dr. *Ahmed Subhi Fırat*'ın teşvik ve yardımları benim için bir mazhariyet olmuştur. Talebelik yıllarımız (1949-1953)'den beri, arapça metinlerdeki müşkillerimize samimiyetle ilgi gösteren hocamız, okutman *İhsan Örücü*, alâkasını bu sefer dahi esirgemiş değildir. Bütün bunlardan daha önemli yardımları ise Edebiyat Fakültesi Matbaasındaki teknik elemanlardan: *Adnan Atsız, Ahmet Varlar, Ali Altıntaş, Fethi Kutsal* sağladılar. Eser bu bakımdan biraz da onlara ait sayılır.

Nihat Keklik

GİRİŞ

a) Modern araştırmalar bakımından İbn'ül-arabî

7 Ağustos 1165 Cumâertesi (h. 27 Ramazan 560) tarihinde, İspanyadaki *Murcia* (arapçası : *Mürsiye*) şehrinde, soylu ve kültürlü bir âileden* dünyâya gelen, 28 yaşına (m. 1193 senesine) kadar dâimâ *Endülüs*te bulunan, sonra 29-34 yaşları (m. 1193-1199 seneleri) arasında *Fas, Tunus, Cezâyir* gibi Kuzey Afrika ülkelerinde yaşayan; daha sonra 35-40 yaşları (m. 1201-1205 seneleri) arasında *Mekke* ve dolaylarında ikâmet eden; nihâyet 40-75 yaşları (m. 1206-1240 yılları) arasındaki ömrünün uzun ve son devresini *Ortadoğu* ülkelerinde ve bilhassa *Anadolu*'da (meselâ Konya, Erzurum, Erzincân, Sivas, Malatya gibi Türk şehirlerinde: 15 yıl) geçiren Muhyiddin İbn'ül-arabî, (başka araştırmalarda 28 Rebî'ul-âhır denmesine rağmen) gerçekte 22 Rebî'ul-âhir 638 (m. 10 Kasım 1240 Cumaertesi) günü, Şam şehrinde gözlerini ebediyen hayâta kapamıştı. (bak. *MİA*, s. 171).

Düşünce Tarihi yönünden İbn'ül-arabî'nin önemli şahsiyetlerden olduğunu doğrulayan hususlardan biri de, -çoğunlukla Batı dünyâsında- onun hakkında yapılan ilmî araştırmalardır. Bunların önderliği de, ispanyalı oriantalist Miguel Asin Palasios'a âidtir. Onun, 1899 yılından başlayarak uyandırdığı ilgi, T.H. Weir, M. Horten, N.S. Nyberg ve R.A. Nicholson gibi ünlü bilginlerin ve bu arada Bursalı M. Tahir, İsmail Fennî ve M. Ali Aynî gibi seçkin Türk âlimlerinin, İbn'ül-arabî'ye eğilmelerine yol açmış görünmektedir. Bu ilk araştırıcıları izleyerek, onun hakkında eser verenlerin sayısı günümüze kadar devam etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bahis konusu incelemeler daha uzun bir geleceğe kadar devam edecektir. İşte bu sâhadaki çalışmaların tarihî seyrini kısaca gözden geçirecek olursak, üzerine eğildiğimiz bu meselenin öneminden pek haberdar olmayanlara genel bir fikir vermiş olabiliriz. Şöyle ki :

Miguel Asin Palacios, (söz başında işâret ettiğimiz üzere), İbn'ül-arabî konusunda araştırma çığrını açan ilk bilgindir. Nitekim onun bu sâhadaki ilk tanıtma yazısı, 1899 yılında, 40 sayfalık (*ispanyolca*) bir makâle halinde çıkan «Muhyiddin»[1] adlı araştırmasıdır. (Ayr. bak. n. 3, 4, 15, 17, 19, 20, 52).

T.H. Weir ise, 1901 yılında, İbn'ül-arabî'ye âid «Risâlet'el-Ehadiye»[2] adlı küçük bir eseri, (*ingilizceye*) tercüme etmişti.

---

* Bu konuda XXVII[1]'deki açıklamalara bakınız.

1. M.A. Palacios, *Mohidin*, (Homenaje y Pelayo, Madrid, 1899), II/217-256
2. T.H. Weir, *The Treatise on Unity* (Risalat al-Ahadiyya). Translated by T.H. Weir, as translation of an arabic manuscript in the Hunterian Collection, Glascow University; Journal of the Royal Asiatic Society, Malayan Branch, 1901/Oct.), pp. 809-825.

M. Asin Palacios, (n. 1'de işâret olunan) ilk araştırmasından birkaç yıl sonra, 1905'de, Cezâyir'de toplanan XIV. Oriantalistler Kongresinde «İbn'ül-arabîye göre psikoloji»[3] adında (*ispanyolca*) bir tebliğ okumuş ve bu tebliğ, adı geçen Kongre'nin zabıtları arasında, 1907 yılında Paris'de yayınlanmıştır.

M. Asin Palacios ertesi yıl, 1906'da ise, «Gazzali ve Muhyiddin İbn Arabî : İki büyük islâm sûfîsinde vecd psikolojisi»[4] adıyla, 35 sayfalık (*ispanyolca*) bir makâle daha neşretmişti.

Bursalı M. Tâhir, bu araştırmalara katılan ilk Türk bilginidir. Onun h. 1329 (m. 1911) yılında eski harflerle çıkan (*türkçe*) risâlesi, «Şeyh-i Ekberin Biyografisi ve Fazîletleri»[5] anlamına gelen bir isim taşımaktaydı.

Raynold Alleyne Nicholson dahî, 1911 yılında, İbn'ül-arabîye âid ünlü şiir kolleksiyonu olan «Tercüman el-eşvâk»[6]'ın arapça metni ile bunun (şerhli olarak : *ingilizce*) tercümesini yayınladı. (ayr. bak. n. 9).

Max Horten ise, 1912 senesinde, «İbn'ül-arabînin Üç Tâne Şiiri»[7]'ni, -notlar ve açıklamalar eşliğinde-, (*almancaya*) tercüme etti.

N.S. Nyberg adındaki isveçli bilgin, 1919 yılında, «İbn'ül-arabînin Küçük Eserleri»[8] adıyla, onun «İnşâ el-Devâir», «Uklet el-Müstevfiz» ve bir de «el-Tedbîrât el-ilâhiyye» isimlerini taşıyan üç tâne meşhur eserinin arapça metinlerini (tenkidli neşir ve almanca açıklamalar eşliğinde) yayınladı.

R.A. Nicholson, 1921'de yayınladığı «İslam Tasavvufunda Araştırmalar»[9] isimli (*ingilizce*) eserindeki birkaç sayfayı, İbn'ül-arabî'nin «Fusûs el-hikem» adlı eserine hasretti. (ayr. bak. n. 7)

İsmâil Fennî, ayni konudaki çalışmalara katılan bir Türk bilginidir. Onun 1921 yılında, (eski harflerle) meydana koyduğu (*türkçe*) araştırma, «Vahdet-i vucûd ve Muhyiddîn Arabî»[10] ismini taşıyordu.

Rom Landau ise, ertesi yıl, 1922 senesinde, (önce makâle olarak yayınlanan) «İbn Arabînin Felsefesi»[11] adlı (*ingilizce*) kitabını neşretti.

Mehmed Ali Aynî isimli Türk bilgini, h. 1339 (m. 1923) senesinde (*türkçe* olarak, eski harflerle) «Şeyh-i Ekberi Niçin Severim?»[12] adındaki küçük eserini yayınlamıştı. (ayr. bak. n. 16).

---

3. M.A. Palacios, *La Psicologia segun Mohidin Abenarabi,* (Actes du XIV. Congrès des Orientalistes, Alger, 1905; éd. Paris, 1907), III/79-191.
4. M.A. Palacios, *La Psicologia del éxtasis en dos grandes misticos musulmanes : Algazel y Mohidin Abenarabi,* (Cultura Espanola, Madrid, 1906), pp. 209-235.
5. Bursalı M. Tâhir, *Terceme-i hâl ve Fazâil-i Şeyh-i Ekber,* İstanbul, h. 1329 (=m. 1911).
6. R.A. Nicholson, *The Tarjuman al-ashwaq* (a collection of mystical odes by Muhyid'dîn İbn al-arabi), London 1911 (édition of the text and an abridged translation of the author's commentary thereon).
7. M. Horten, *Mystische Texte aus dem İslam : Drei Gedichte des Arabi.* (Aus dem arabischen übersetzt und erlautert) (Texte für Vorlesungen und Übungen) Bonn, 1912.
8. N.S. Nyberg, *Kleinere Schriften des İbn al-Arabi* (mit Einleitung und Kommentar versehen) Leipzig, 1919.
9. R.A. Nicholson, *Sudies in İslamic Mysticism,* Cambridge, 1921,
10. İsmâil Fennî, *Vahdet-i vucûd ve Muhyiddîn Arabî,* İstanbul, h. 1337 (m. 1921).
11. R. Landau, *The Philosophy of İbn Arabi,* London 1922 (:M.W. 47/pp. 46-61 ve 146-160) Bu eserin kitap olarak yayınlanması ise, 1957 senesine âiddir.
12. M. Ali Aynî, *Şeyh-i Ekberi Niçin Severim?,* İstanbul, h. 1339 (m. 1923).

Carra de Vaux, 1923 yılında yayınlanmağa başlayan ve «İslam Düşünürleri»[13] adını taşıyan umûmî nitelikteki (*fransızca*) eserinde, İbn'ül-arabîye de önemli bir yer ayırdı.

H.H. Shaeder ise, 1925 yılında, pek genel nitelikte olan «İbn'ül-arabînin Küçük Yazıları»[14] isimli (*almanca*) makâlesini yayınladı.

M. Asin Palacios, (yukarda zikredilen 1, 3 ve 4 numaralı etüdlerinin üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra), 1925-1928 yılları arasında dört bölüm halinde, yüzlerce sayfalık (*ispanyolca*) bir araştırma daha yayınladı. «Mürsiyeli Sûfî İbn Arabî»[15] ismi altındaki bu araştırmanın birinci bölümü, «Kronolojik Otobiyografi», ikinci bölümü, «Ruh'ül-Kuds'daki Otobiyografik Kayıtlar», üçüncü bölümü, «Sisteminin Genel Karakterleri» ve nihayet dördüncü bölümü de, «Theolojisi ve Kosmos Sistemi» isimlerini taşımaktadır.

M. Ali Aynî, daha önceki (bak. n. 12'deki) araştırmasından üç yıl sonra, 1926'da, bu sefer esaslı bir tedkik yayınladı. Ahmed Reşid Bey tarafından *fransızca*'ya çevrilmiş olarak neşredilen bu eser, «*İbn Arabinin Felsefesinin* Esasları»[16] adını taşımaktadır.

H. Sunderland ise, 1926 yılında, M.A. Palacios'a âit eseri, «İslâm ve İlâhî Komedya»[17] adıyla (*ingilizceye*) tercüme etti.

Hâce Hân isimli Doğulu bir İbn arabî sempatizanı 1927 senesinde, «Fusus'el-hikem»in ilk bölümünü, «Şeyh-i Ekber'den bir Yaprak : Hz. Âdem Fassı»[18] ismiyle (*ingilizceye*) çevirdi.

M. Asin Palacios daha sonra, 1931 yılında tekrar yayma başladı : «Hristiyanlaşan İslâmlık»[19] adını taşıyan bu (*ispanyolca*) araştırma onun, İbn'ül-arabî konusundaki israrlı çalışmalarının bir devâmı oldu.

M. Asin Palacios, bundan iki yıl sonra da, (1933'de), «Endülüs Sûfîlerinin Hayâtı»[20] ismini taşıyan (*ispanyolca*) kitabını yayınladı.

---

13. C.De Vaux, *Les Penseurs de l'İslam,* Paris, 1923-
14. H.H. Shaeder, *Die kleinere Schriften des İbn al-Arabi,* (Orientalische Literatur Zeitung-1925-Col. 794-799). Bak. J.D. Pederson, *İndex İslamicus,* I/no. 2483.
15. M. Asin Palacios, *El mistico murciano Abenarabi,* (Boletin de la Real Academia de la Historia) Madrid, 1925-1928.
    a) *Autobiografia cronologica* (1925), nr. 87/pp. 96-173.
    b) *Noticias autobiograficas de su R. al-Cods* (1926), nr. 87/pp 512-611.
    c) *Caracteres generales de su sistema* (1926), nr. 88/pp. 582-637.
    d) *Su Teologia y sistema del cosmos* (1928), nr. 92/pp. 654-751.
16. M. Ali Aini (=Aynî), *La Quintessence de la philosophie d'İbn Arabi,* Paris, 1926 (traduit par A. Réchid).
17. M.A. Palacios, *İslam and Divine Comedy* (trd. by. H. Sunderland) London, 1926.
18. Khaja Khan, *A leaf from Shaykh-i Akbar : The Bezel of Adam* (Fass-i Adamiyyah), İslamic Cultur (1927), pp. 238-244.
19. M.A. Palacios, *El islam cristianizado, estudio del sufismo a travers de las abras Abenarabi de Murcia,* Madrid, 1931.
20. M.A. Palacios, *Vidas de Santanes Andaluces,* Madrid, 1933.

Eb'ul-Alâ el-Afîfî dahî bu konuyla ilgilenenlerdendir. Kendisi, 1933 yılında, «İbn'-ül-arabî Felsefesinin Kaynakları»[21] adlı (*fransızca*) bir makâle yayınlamıştı. (ayr. bak. n. 26, 41)

Augustin Regnier ise, 1935 yılında, «İbn Arabînin tasavvufî terminolojisi»[22] adıyla, (*fransızca*) bir makâle neşretti.

M. Ziâuddin isimli bir doğulu, 1935-1936'da, «İbn Arabî : Büyük bir mutasavvıf»[23] isimli (*ingilizce*) makâlesini yayınladı.

Carl Brockelmann isimli büyük şöhret, 1937-1943 yılları arasında ilk defâ yayınlanan büyük eseri «Arap Edebiyatı Tarihi»[24] isimli (*almanca*) büyük kitabında, İbn'ül-arabîden bahseden eski kaynakları ve kendi zamânına kadar yapılmış bâzı mühim tedkikleri, onun hayâtına dair ufâk tefek mâlûmâtı ve bu arada çeşitli kütüphânelerde İbn'ül-arabîye izâfe edilen eserlerin listesini (burada 248 kitap ismi zikredilmiştir) veriyor.

Ebu'l-Ulâ el-Afîfî bu sefer 1939 yılında, (*ingilizce* olarak) «Muhyiddin İbn'ül-arabînin Tasavvufî Felsefesi»[26] adlı kitabını yayınladı.

E.J. Jurji ise, 1938 senesinde, «İbn Arabinin Uzlaştırıcı Davranışı»[25] adındaki (*ingilizce*) küçük makâlesini neşretti.

Hilmi Ziyâ Ülken, bu konudaki araştırmalara ilk defâ 1946 yılında katılmıştı. Zikredilen yıl içinde yayınlanan «İslam Düşüncesi»[27] adlı genel islam felsefesi tarihinde İbn'ül-arabînin hayatı, eserleri ve felsefesine ondokuz sayfalık bir yer ayırdı. (ayr. bak. n. 40, 55)

T. Burckhardt ise, 1947 senesinde fransızca olarak «Muhyiddin İbn'ül-arabîye göre Astrolojinin rûhânî anahtarı»[28] adlı yazıyı neşretti. (ayr. bak. n. 45)

Hindistan'da dahî bu faaliyetlere şâhid olmaktayız. Nitekim orada İbn'ül-arabî'ye âid 29 tâne «risâle» (küçük eser), «İbn'ül-arabînin Risâleleri»[29] adı altında (sadece arapça metin olarak) yayınlandı. Fakat bunlara herhangi bir açıklama vs. eklenmedi.

Osman Leybâ ve *R. Maridort* isimli iki şahıs, 1949 senesinde, İbn'ül-arabîden bir fransızca yazıyı, «Beşerî Hükümdarlığın Olgunlaşması Yolundaki İlâhî Merhaleler»[30] ismiyle yayınladılar.

---

21. A. Afîfî, *Les Sources de la pensée d'İbn Arabi*, (Revue de la Faulté des Lettres; Univ. de Caire-1933) vol. I/fase. i.
22. A. Regnier, *La Terminologie mystique d'İbn arabi*, (Muséon, N.S. 1935) nr. 48/pp. 145-162.
23. M. Ziâuddin, *İbn Arabi: a great mystic*, (Vishabharati, Q.N.S. 1935-36) vol. I/par 3/pp. 46-55.
24. C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur* (=GAL) Leiden, 1937-1943 I/442-448 ayr. *GAL/Supplementband*, I/790-802.
25. A. Afîfî, *The mystical philosophy of Muhyid-din İbn al-arabi*, Cambridge-England, 1939.
26. E.J. Jurji, *The conciliatory tone of İbn Arabi*, MW, 28 (1938), pp. 28-42.
27. H.Z. Ülken, *İslam Düşüncesi, Türk Tefekkürü Tarihi Araştırmalarına Giriş*, İstanbul, 1946, s. 149-167 vd.
28. T. Burckhardt, *Clé spirituelle de l'astrologie musulmane d'après Muhyiddin İbn Arabi*, (Etudes Traditionnelles, 1947) nr. 48/pp. 156-163; ayr. 225-232; ayr. 328-335.
29. *Rasail İbn al-Arabi*, (Dairat al-maarif al-Usmaniyya) Haydarabad/Dakkan, h. 1367 (m. 1948) al-tab'at al-ûlâ.
30. Osman Laiba ve R. Maridort, *Les Etapes divines du perfectionnement du regne humain*, (Etudes Traditionnelles, Paris, 1949/Mars) nr. 50/pp. 76-90.

M. Valsan ise, eski romen diplomatlarından olup, ikinci dünyâ harbini müteakib Fransaya yerleşmiş ve islam dinine girmiştir. Onun bilhassa tasavvufî sahalarda derin vukûfuna şahid olmak mümkündür. Kendisi 1949 senesinde İbn'ül-arabîden yaptığı bir fransızca tercüme, «Metafizik Duâlar»[31] ismini taşımaktadır.

M. Valsan, ertesi yıl, 1950 senesinde bu çeşit tercümelere devam etti: İbn'ül-arabî'nin bir eserini «Ebdâlin Süsleri»[32] ismiyle fransızcaya çevirdi.

Margereth Smith ise, «İslam Mistiklerinden Okumalar»[33] ismindeki ingilizce eserde, Futûhat'dan bazı metinleri ustalıkla ingilizceye tercüme etti.

A.J. Arbery adındaki ünlü oriantalist dahi bu araştırmalara, 1950 yılında «Bir Sûfî Risâlesi»[34] adlı yazısıyla katıldı.

Mir Valiuddin ismindeki bir doğulu ise, 1951 yılında yayınladığı ve Muhyiddin İbn'ül-arabî'nin «vahdet-i vucûd» felsefesi ile Hindistanda bu görüşe muhâlefet eden İmâm Rabbânî (=Şeyh Ahmed Sirhindî: m. 1563-1624)'nin birbirine zıt görüşlerini uzlaştırmak amacıyla, «İbn Arabînin Vahdet'ül-Vucûdu ile Müceddid (İmam Rabbanî)'in Vahdet'üş-şuhûdu arasında Uzlaştırma»[35] ismiyle bir (ingilizce) makâle yayınladı.

A.S. Fulton dahî, bu araştırmalara, «Müellif yazısı bir arapça elyazması»[36] isimli bir (*ingilizce*) yazısıyla, 1951 senesinde katıldı.

M. Valsan, yukarda zikredilen (bak. n. 31 ve 32) iki tercümesinden sonra, 1952 yılında bu tercümelere devam etti : «Yüce Bilgi Hakkında Metinler»[37] ismini taşıyan bu tercüme dahi, evvelkiler gibi *(fransızca)* dır.

Saffet Yetkin dahî bu sahadaki araştırmalara katılanlardan biridir. Onun (*türkçe* olarak) kaleme alınmış ve 1952'de yayınlanmış olan sekiz sayfalık bir tanıtma yazısını da burada anmamız gerekiyor[38].

Saffet Yetkin, yukarda ismi geçen yazısından sonra, ertesi yıl (1953'de) bir makâle daha neşrederek, orada dahi İbn'ül-arabîye eğildi[39].

Hilmi Ziyâ Ülken, (daha önce n. 27'de) zikredilen eserindeki mâlûmâtı biraz daha genişleterek, (bu eserin *fransızca* tercümesinde) 1953 senesinde yayınladı[40].

---

31. M. Valsan, *Oraisons metaphysiques* (d'İbn Arabi) (Etudes Traditionnelles, Paris, 1949/Sept.) nr. 50/pp. 251-266.
32. M. Valsan, *La Parure des Abdales* (Etudes Traditionnelles, Paris, 1950/Sept.) nr. 51/pp. 248-258 ve 1950/oct.-Nov. Nr. 51/pp. 251-266.
33. M. Smith, *Readings from the mystics of İslam,* Luzac, 1950.
34. A.J. Arberry, *A sufi tract,* (Journal of the Royal Asiatic Society, 1950) p. 14.
35. Mir Waliuddin, *Reconciliation between İbn Arabi's wahdat al-wucud and Mujaddid's wahdat al-shuhud,* (İslamic Culture, 1951) nr. 25/pp. 43-51.
36. A.S. Fulton, *An arabic autograph manuscript* (Or. 11877) (BM. Qly, 1951) nr. 16/pp. 69-70.
37. M. Valsan, *Textes sur la connaissance suprême* (trad.) (Etudes Traditionneles, Paris, 1952/Avril) nr. 53/pp. 125-133 ve (1952/Juin) nr. 53/pp. 182-188.
38. S. Yetkin, *Muhyiddin Arabî ve Tasavvuf,* (İlâhiyat Fak. Dergisi), Ankara, 1952, I/22-30.
39. S. Yetkin, *Kelâmdan Tasavvufa* (İlâhiyat Fak. Dergisi) Ankara, 1953; II/1-22.
40. H.Z. Ülken, *La Pensée de L'İslam* (traduction française par Gauthier Dubois, Max Bilen et l'auteur) İstanbul, 1953; pp. 238-257.

Ebu'l-Ulâ el-Afîfî daha önce ismi geçen (n. 21 ve 26'daki) yayınlarından sonra, 1954 senesinde (*ingilizce* olarak) «Kendisi tarafından yazılan bir muhtıranın ışığında : İbn'ül-arabînin eserleri»[41] isimli makâlesini neşretti.

M. İhsânullah Hân isimli bir doğulu dahi, 1954 yılında bu araştırmalara, (*ingilizce* olarak) kaleme aldığı «Muhyiddin İbn'ül-arabînin Tasavvufunun Tenkîdî Açıklaması»[42] adlı makâlesiyle katıldı.

Abdurrahmân Bedevî ise, 1955 senesinde (*ispanyolca* olarak) yayınlanan makâlesinde İbn'ül-arabîye ait kitapların listesini (=*İcâzet*) «İbn'ül-arabînin Kendi Yaptığı Bibliografya»[43] ismiyle neşretti.

Korkis Avvâd dahî bu araştırmalara, (*arapça* olarak) 1955 senesinde yayınlanan «İbn'ül-arabînin Eserlerinin Fihristi»[44] adlı makâlesiyle katıldı.

T. Burckhardt, daha önce zikrettiğimiz (bak. n. 28) makâlesinden sonra, İbn'ül-arabînin ünlü «Fusûs'ül-hikem» adlı eserini, 1955 senesinde «Peygamberlerin Hikmeti»[45] ismi altında, (*fransızcaya*) kısmen tercüme etti. (ayr. bak. n. 28)

G. Wajda ise, bu konudaki araştırmalara 1956 senesinde (*fransızca* olarak) yayınlanan «İbn Arabînin Kendi Eserleri Konusunda»[46] adlı küçük bir yazıyla katıldı.

Henri Corbin'in 1958'de (*fransızca* olarak) yayınlanan bir yazısı, «İbn Rüşd'ün Cenâze Merâsiminde İbn'ül-arabî»[47] ismini taşımaktaydı.

Ahmet Ateş'in türkçe «İslam Ansiklopedisi»nde yayınlanan «Muhyiddin»[48] maddesini de burada anmak gerekiyor.

A. Jeffrey dahi, İbn'ül-arabînin bir eseri üzerinde, 1959 yılında (*ingilizce* olarak) «İbn ül-arabînin Şeceret'ül-Kevni»[49] adıyla bir makâle yayınladı.

Seyyid Huseyn Nasr, Amerikada, Harward Üniversitesinde verdiği dersleri toparlayıp neşr ettiği (ve önce *ingilizce* kaleme aldığı) «Üç İslâm Feylesûfu»[50] adlı eserinin bir bölümünü, İbn'ül-arabînin felsefesini açıklamağa hasretti.

Osmân Yahyâ, iki cild halinde (*fransızca* olarak) 1964'de yayınlanan bir eserin müellifidir. «İbn'ül-arabî'nin Eserlerinin Tasnif ve Kronolojisi»[51] adını taşıyan bu araştırmada, çeşitli kütüphânelerde ve *liste*'lerde İbn'ül-arabîye izâfe edilen eserlerin isimleri, nüshaları ve bunların numaraları verilmektedir. *Genel katalog* olması

---

41. A. Afîfî, *The works of İbn Arabi in the light of a memorandum drawn up by him,* (Bulletin of the Faculty of Arts, Alexandria, 1954 nr. 8/pp. 109-117.
42. Mohd. İhsanullah Khân, *A Critical Exposition of Mohiüddin İbn al-arabi's Sufism,* (J. Univ. Pashawar, 1954) nr. 3/pp. 1-12.
43. Abd al-Rahman Badawi, *Autobibliografia de İbn Arabi* (Andalus, 1955) nr. 20/pp. 107-128.
44. K. Awwad, *Fihrist mu'allafât Muhyiddin İbn al-arabi,* (Macallat al-macmû' al-ilmî al-arabi, Dımaşk, 1955), nr. 30/pp. 51-60; ayr. 268-280 ve 395-410 (Notlar ve ilâveler eşliğinde).
45. T. Burckhardt, *La Sagesse des Prophetes,* Paris, XX 1955.
46. G. Wajda, *En marge de l'autobibliographie d'İbn Arabi,* (Arabica, 1956) nr. 3/p. 93.
47. H. Corbin, *İbn Arabi, aux funerailles d'Averroès* (Table Ronde, 1958) nr. 126/pp. 52-60.
48. A. Ateş, *Muhyiddin* (İbn Arabi) İslam Ansiklopedisi, cz. 85/533-585.
49. A. Jeffrey, *İbn al-Arabi's Shajarat al-Kawn* (Studia İslamica, 1959) nr. 10/pp. 43-47 ve nr. 11/pp. 113-160.
50. S.H. Nasr, *Three Muslim Sages,* (Cambridge/masashusettes, 1964) pp. 83-121 (Bu eser, «*Se hakîm-i müselmân*» adıyla farsçaya da çevrilmiştir. Tahran, h.).
51. O. Yahia, *Histoire et Classification de l'oeuvre d'İbn Arabi,* Beyrut, 1964.

yönünden faydalı bir çalışmadır. Çünkü bu konuda çalışanları, bâzı hallerde bedenî yorgunluklardan kurtarıyor.

Abdurrahman Bedevî ise, İbn'ül-arabî konusunda otoritelerin başı olan M. Asin Palacios'un bir eserini 1965 senesinde, «İbn Arabî : Hayâtı ve Felsefesi»[52] adıyla (*arapçaya*) tercüme etmek sûretiyle bu konulara ilgi göstermiş oldu.

H. Deladrière dahî, İbn'ül-arabînin başka yayınlarda zikredilmeyen eserlerinin nüshalarını, 1966 yılında (*fransızca* olarak) kaleme aldığı «Tunustaki Zeytûne Ulu Camiinde Muhyiddin İbn'ül-Arabînin Elyazması Kitapları»[53] isimli makâlesinde tanıttı.

Toshiko İzutsu isimli mütehassıs, Japon ulusunun İbn'ül-arabîyle ilgilenen simalarından biridir. Onun «Tasavvufta ve Taoizmde Felsefî Ana Kavramlar»[54] adıyla kaleme aldığı (*ingilizce:* iki cildlik) eserde, İbn'ül-arabî konusunda şayan-ı dikkat açıklamalar bulunmaktadır.

Hilmi Ziyâ Ülken, 1967'de yayınlanan ve değişik bir görüşle yazılan başka bir eserinde, İbn'ül-arabî konusuna tekrar yer vermiştir[55].

Bu satırların yazarı dahî, 1966 yılından bugüne değin, İbn'ül-arabî konusunda çeşitli (*türkçe*) yayınlar yapmıştır. Önce 1966'da, İbn'ül-arabînin (sâdece Futûhât'dan ve belli başlı birkaç gerçek eserinden derlenmek suretiyle), onun biyografisi, faydalandığı hocalar ve arkadaşları, (senelere göre kronolojik bir sıra dahilinde) çok teferruâtlı bir şekilde ele alındı. Çeşitli yayınlarımızda *MİA*[56] rumuzuyla gösterdiğimiz bu 184 sayfalık araştırmadan sonra, 1967 senesinde, onun talebesi ve Türk filozoflarından biri olan Sadreddin Konevî'nin hayatı, eserleri ve felsefesi için hazırladığımız geniş bir araştırmada dahî, yeri geldikçe İbn'ül-arabî'ye de temas etmek fırsatlarını bulmuştuk. *AKİ*[57] kısaltmasıyla işâret ettiğimiz bu kitaptan sonra, elinizde bulunan bu eserin ihtivâ ettiği bâzı motifler (kıstaslar)'dan faydalanmak sûretiyle, Ragıp Paşa Kütüphânesinde (no. 679/823) zamanımıza ulaşan «anonim» (yani : üzerinde veyâ içinde her hangi bir müellif ismi mevcud olmayan) bir eserin, gerçekte İbn'ül-arabîye âid olması gerektiğini tesbit ederek, 1969 yılında (arapça metin ve türkçe izahlar halinde) yayınlamıştık. *Bulga*[58] kısaltmasıyla anmakta olduğumuz ve İslam dünyasında *sistematik felsefe* bakımından en önemli eser olan bu kitaptan başka, mantık konusunda yayınladığımız ve *İMT*[59] rumuzuyla gösterdiğimiz bir eserimizde dahî, az bile olsa, İbn'ül-arabî mantığına da yer ayırmıştık. Görüldüğü üzere İbn'ül-arabî konusunda Türkiyede ve bilhassa Avrupa memleketlerindeki yayınlar oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu araştırmaların uzun bir süre daha devam edeceğini tahmin etmek zor değildir. Çünkü:

---

52. M. Asin Palacios (terc. A Badawi), İbn Arabi: *Hayâtuhu wa Mazhabuhu,* Kâhire, 1965.
53. H. Deladrière, *Les oeuvres manuscrits de Muhy al-Din İbn Arabi, à la Grande Mosquée al-Zaytuna de Tunis,* (Arabica, 1966), XII/2, pp. 168-172.
54. T. İzutsu, *The Key Philosophical Concepts in Sufism and Taoism,* Tokyo, 1966-1967.
55. H. Ziyâ Ülken, *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri,* İst. 1967 (s. 242-253).
56. Nihat Keklik, *Muhyiddin İbn'ül-arabî, Hayâtı ve Çevresi,* İst. 1966 *(=MİA).*
57. Nihat Keklik, *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde : Allah, Kâinât ve İnsan,* İst. 1967 *(=AKİ)* (Bu eserin İndeks'ine bakınız).
58. M. İbn'ül-arabî, *el-Bulga fi'l-hikme* (nşr. ve tedkik : N. Keklik), İst. 1969 *(=Bulga).*
59. Nihat Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Farabînin Kategorileri* (iki cild bir arada) İst. 1969-1970 (s. 64-66).

Hans Kofler, daha birkaç yıl önce İbn'ül-arabînin ünlü «Fusûs el-Hikem»[60] adlı kitabını, yeniden (*almancaya*) çevirmiş bulunmaktadır.

R.J.A. Austin ise, İbn'ül-arabînin iki tâne biyografik eseri olan «Ruh'ül-Kuds» ile «*el-Dürret'ül-Fâhire*» adlı eserlerini 1972'de (*ingilizceye*) tercüme etmiştir[61].

Umûmî bir fikir vermek üzere, belli başlı tedkiklerden bahsettiğimiz bu yayınlara, çeşitli ilâvelerde bulunmak mümkündür. Fakat bu konu üzerinde şimdilik isrâr edecek değiliz. Çünkü bu mesele, İbn'ül-arabî'nin gerçek eserlerini meydana çıkardıktan sonra, onun «felsefesi»ne tahsis ettiğimiz en son cild'te ele alınacak ve şimdiye kadar yapılan bütün bu araştırmaları ayrı ayrı değerlendirilecek veyâ (yerine göre) eleştirilecektir. Şu kadarına işâret edelim ki : Bütün bu araştırmalar meselemizi kökten halletseydi, ayni konuların tarafımızdan incelenmesi, lüzumsuz sayılırdı. Fakat bu tedkiklerden bir kısmı «yanlış» metodlarla yola çıktığı ve diğerleri de son derece sathî oldukları için, İbn'ül-arabî'nin bir *bütün olarak* ve güven veren bir usulle yeniden ele alınması gerekiyor.

b) Bazı eserlerinin kaybolması ve kendisine sahte (=apocryphe) kitapların izâfe edilmesi; Fihrist'lerin gerçek durumu

İbn'ül-arabî'nin milâdî 1240 yılında vâki olan ölümü üzerinden çok geçmeden, büyük felâketler başladı: Nitekim Uzakdoğu'dan gelen *Moğollar* yüzünden Türk ve İslâm dünyâları, ciddî bir tehlike içine girmişti. Doğu'dan Ortadoğu istikâmetinde sür'atle ilerleyerek, önlerine çıkan bütün askerî güçleri ezen Moğollar, İbn'ül-arabînin ölümünden üç yıl sonra, (1243 tarihinde), *Sivas*'a girdiler ve bir gün içinde 20.000 müslüman Türk'ün kanını akıttılar. Bir süre Sivas şehrinde de kalmış olan İbn'ül-arabî, bu fecî günleri görmekten kurtulmuştu. Onun vefâtından 18 yıl sonra da, (h. 656/m. 1258'de) hilâfet merkezi *Bağdad*'ı ele geçiren Moğollar, son Abbâsî halîfesi *el-Mu'tasım Billâh*'ı ve âilesini fecî şekilde öldürdüler. Onların çeşitli tahrîbâtı sırasında birçok eserlerin mahvolduğunu düşünmek de kâbildir. Nitekim İbn'ül-arabîye âid olup da, sâdece isimleri zamânımıza ulaşan birçok eserlerin, o zamanki tahrîbât sırasında kaybolduklarını düşünmek güç değildir.

İbn'ül-arabînin bu veyâ başka sebeblerle *kaybolmuş eserleri* meselesinden daha önemli bir problemle karşılaşıyoruz: Nitekim 1240'da vefât ettiğinden bu yana 734 sene geçmiş olan İbn'ül-arabî, o kadar yaygın bir ün kazandı ki ona, muhtemel olarak bir çok *sahte* (ona aid olmayan) *eser* izâfe edildi ve bu sûretle günümüzde önemli bir problem ortaya çıktı : *Ibn'ül-arabînin Gerçek Eserleri* meselesi....

İbn'ül-arabînin «gerçek eserleri» sözü karşısında, pek tabiî olarak aklımıza bir yığın soru geliyor : Acâba ona isnâd edilecek *gerçek eserler* hangileridir? Gerçekten bu arada *sahte eserler* mi var? Elbette var. Çünkü yedi asır önce vefât etmiş bir ünlü mütefekkir karşısındayız. O zamandan beri kendisine izâfe olunan eserlerin sayısı 500'den fazla. Acabâ bunların hepsi de *gerçek* mi?

Bu meseleyi ele alırken, şunu soralım : Acabâ elyazması eserlerin üzerine (müstensihler tarafından) konulmuş müellif isimlerine kesin olarak güvenmek câiz midir?

---

60. H. Koffler, *Muhjid'Din İbn Arabi : Fusus al-hikam : Das Buch des Siegel ringsteine der Weisheitssprüche,* Graz (Austria), 1970 (Bu tercümeden bizi haberdâr eden, nazarî fizik kürsü başkam *Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre*'dir).
61. R.W.J. Austin, *The Rūh al-Qods and al-Durrat al-Fākkira of Ibn Arabi,* (translated with Introduction and Notes) California, 1972.

Çünkü, olabilir ki filanca kimseye âit gösterilen bir eski eser, başka birine âit olsun veyâ üzerinde çalışacağımız bir mütefekkirin eserleri üzerinde başka kimselerin ismi görülsün. Bütün bunlara ilâve olarak, bâzı eserlerin üzerinde hiçbir müellif ismi bulunmadığı için, bunların kime âit olduklarını (ilk bakışta) bilmemize de, tabiatıyle imkân yoktur.

Böyle olaylar için örnekler yok mudur? İşte bu soruları cevaplamak amacıyla, şu örnekleri gösterebiliriz : Söz gelimi, *Gazzâlî*'ye âit gösterilen iki eser vardır ki, bunlardan biri *Minhâc el-âbidîn* adını taşımakta, diğeri de *el-Maznûn el-sagîr* ismiyle bilinmektedir. Gazzâli üzerinde araştırma yapanlar, şimdiye kadar ona izâfe edilen bu eserlere de dayandıkları için, onun düşünce sistemini bulmağa çalışırlarken, belki de çok yanlış sonuçlara ulaşmışlardı. Oysa bu eserlerin Gazzâlî'ye âit olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü İbn'ül-arabî'nin *Muhâdarat 'el-ebrâr* adlı eserinde bulduğumuz bir kayda göre, bu eserler Gazzâlî'nin değil, (Gazzali ile İbn'ül-arabî arasındaki bir nesilden olan) *Ebû Alî el-Müseffir*'e âittir. Üstelik, İbn'ül-arabî'nin bu notuna bakılırsa, *el-Maznûn el-sağîr* adını taşıyan eserin gerçek adı, *Kitâb el-Nefh ve'l-Tesviye* imiş[62].

Başka bir örnek verelim : *Kitab el-Umm* adlı eser, (Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin dediğine bakılırsa) *el-Rebî ibn Süleyman*'a âid sanılmaktadır. Halbuki bu eser ona değil, *el-Buveytî* (ölm. h. 231/m. 846)'ye[63] âittir[64].

İşte bu gibi örnekler dahî gösteriyor ki, *elyazması* eski eserlerin müellifleri konusunda, bir takım *peşin hükümler*'le yola çıkmak doğru olmaz. Bir eserin filânca mütefekkire âit olup olmadığını iyice kanıtlamaksızın, sâdece eser üzerindeki müellif ismine bakıp da güvenmek, aslâ câiz değildir. Bu durum, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilen eserler için de bahis konusudur. Çünkü onun da bâzı eserleri *kaybolmuş*, (veyâ kaybolduğunu zannettiğimiz bu eserlerin üzerine başkalarının ismi yazılmış), yâhut da başkalarına âit bir takım eserlerin üzerine İbn'ül-arabî'nin adı yazılmış olabilir.

Biraz yukarda demiştik ki, İbn'ül-arabî *Futûhât*'da kendisine âit sâdece 46 tâne eserinden (yeri geldikçe) bahsediyor. Bu eserler okunduğu zaman, onların da içinde,

---

62. İbn'ül-arabî, *Muhâdarat el-ebrâr* (Süleymâniye / Es'ad Ef. 1898), vr. 79b-80a'dan naklen, *el-Bulga fi'l-Hikme* (nşr. N. Keklik, İst. 1969), Türkçe açıklamalar kısmı, s. 36-37 ve ayni yerde not. 55 (mezkur kaydın, arapça metni).
63. *Buveytî* hakkında bak. H.C. Becker, *Buveytî* madd. (İsl. Ans. 2/845a).
64. Gazzâlî şu açıklamayı yapıyor: Şâfiiliğin kurucusu *Ebû Muhammed İdrîs el-Şâfiî*'nin üç talebesi vardı: Birincisi *Ebû Ya'kûb* (Yûsuf ibn Yahyâ) *el-Buveytî*, ikincisi *el-Rebî ibn Süleymân* ve üçüncüsü de *Muhammed ibn Abd el-Hakem* ismini taşıyordu.

    İmam Şâfiî, vefât edeceği hastalığa yattığı zaman, *Muhammed ibn Abd el-Hakem*, onun baş ucundaydı. Şâyet ecel vâki olursa, aralarından hangisini «halef» tayin ettiğini soranlara İmâm Şâfiî, son derece zâhid bir insan olan talebesi *el-Buveytî*'yi seçtiğini söyleyince, *Muhammed ibn Abd'el-Hakem* buna darılmış ve zâten babası Malikîliğin ünlü bilginlerinden biri olduğu için, Şâfiîlik'ten ayrılarak, babasının mezhebi olan Malikîlik'e girmişti. İşte (ismi geçen) *Kitâb el-Umm*, İmâm Şâfiî'nin talebesi ve halefi olan *el-Buveytî* tarafından kaleme alınmış, fakat sonradan yanlışlıkla *el-Rebî ibn Süleymân*'a izâfe edilmiştir. Şu halde bu eseri, gerçekte *el-Buveytî* yazmış fakat kendi ismini eserin içinde zikretmemiş ve kitabın kendisine âit olduğunu söylememişti. Sonradan, *Muhammed ibn Abd'el-Hakem*, esere bâzı ilâveler yapmış ve bu sebeble de kitap, yanlış olarak *Muhammed ibn Abd'el-Hakem*'e ait sanılmıştır... Gazzali, *İhyâ*, 2/168 (17 vd.).

(yine kendisine âit) başka eserlerinin ismine tesâdüf ediliyor. Böylece -yaklaşık olarak-, 70 eserlik bir yekûna ulaşabiliyoruz. Fakat bu sayının dışında kalan daha *«yüzlerce eser»* konusunda nasıl bir hüküm vereceğiz? Şâyet bu hususta yardımcı olacak iki tâne *«Fihrist»* in bize ulaştığından söz edilecek olursa : Bunlardan birincisi, h. 627 (m. 1230) tarihli olup, kendi talebesi *Sadreddin Konevî* (m. 1210-1274)'den kalan «Kitaplar Listesi» dir[65]. İkincisine gelince : Bu da Eyyûbî hükümdârı *Melik Âdil*'e hicrî 632 (m. 1234) yılında bizzat İbn'ül-arabî'nin dikte ettiği söylenilen «Kitaplar Listesi» (=*İcâzet*)'dir[66]. Fakat hiç unutmamalı ki, sâdece *«isimler listesi»*nden ibâret olan bu iki «Fihrist»e uzun uzadıya güvenmek kâbil değildir. Peki, bu durumda ne yapabiliriz? Şimdi onu görelim.

c) İbn'ül-arabînin Gerçek Eserlerini bulmak için bâzı misdaklara dayanmak zarûreti

İbn'ül-arabînin *«Gerçek Eserler»* ini bulmak için, çeşitli yollar denemek mümkündür[67]. Bunlardan bir tânesi, yukarda bahsettiğimiz şekilde, (orijinal nüshası elimizde bulunan) *Futûhât*[68]'daki kitap isimlerini saptamak (ki, bunların sayısının 46 eserden ibâret olduğunu söylemiştik) ve sonra da bu eserleri okuyup, onların içinde (yine İbn'ül-arabîye âit) başka eserlerin zikr edilip edilmediğine dikkat etmektir.

---

65. Konevî'ye dikte edilen bu *«fihrist»in*, Konya'da (Yusuf Ağa ktp. 4989, vr. 378-398) hisrî 627 (m. 1230)'dan ö n c e, bizzat *Sadreddin Konevî* tarafından bize intikâl ettirildiği (bak. A. Ateş, İsl. Ans. Cz. 85/542a) ifâde edilmektedir.
66. *Melik Âdil*'e h. 632 (m. 1234) senesinde, bizzat İbn'ül-arabî'nin verdiği *İcâzet* (Kitaplar Listesi) içinde, 289 tâne eserin adı zikredilmektedir. Bak. A. Ateş, göst. yer, s. 542a.
67. Söz gelimi, İbn'ül-arabî konusundaki çalışmalarından söz ettiğimiz *Ebu'ul-Alâ el-Afîfî* (bak. br. n. 21, 26 ve 41), bu konuda ufak tefek işâretler ileri sürüp, İbn'ül-arabînin uslûbunu tarif etmeğe çalışmıştır. Dr. Afîfî'nin *Fusûs el-Hikem* (Beyrut, 1966) neşrinin başına eklediği ve birkaç sayfayı geçmeyen bu açıklamalar (s. 15-20) ile İbn'ül-arabî'nin Gerçek Eserleri'ni teşhîs etmenin imkânsız olduğunu kolayca tahmin edebiliriz. Bu mülâhazalar arasında diyor ki:
    a) İbn'ül-arabî, çoğu zaman zâhir ve bâtın olmak üzere, sözlerini iki anlamda kullanmıştır.
    b) Felsefe ve Kelâm terimlerini, Kur'an ve Hadîs'deki lafızlarla, mecâzî ve sinonim olarak dile getirmiştir. Meselâ Platon'un *iyi* ideası, Plotinus'un *vahid*'i ve Eş'arîler'in *cevher*'i onun nazarında ayni anlama geliyor.
    c) Kendi düşüncelerindeki felsefî anlamları açıklamak için, *teşbih* ve *şiir* unsurlarına sığınır.
    d) Sembolik ifâdeler kullanır. Meselâ *Hz. Mûsâ* ismiyle, *ilâhî rûh*'u sembolize etmiştir.
    e) Kur'an âyetlerini birbiriyle tefsîr etmiş, bâzı âyetleri birbiriyle mezc etmiştir. Meselâ *Gâfir* sûresindeki 85 inci âyeti, *Yûnus* sûresindeki 98 inci âyete eklemiştir.

    İşte *Dr. Afîfî*'ye göre İbn'ül-arabînin uslûbunu, böyle prensiplerle teşhîs etmek mümkündür. Gerçekte, iş bu kadar basit bir yolla çözümlenebilseydi, kolay olurdu. Ne yazık ki, durum böyle değil.
68. *Futûhât*'ın bizzat İbn'ül-arabî tarafından kontrol edilmiş çok eski bir nüshası, (37 cild halinde), *Türk-İslam Eserleri Müzesi*'nde zamanımıza ulaşmıştır.

Bunu da yaptığımız zaman elimize geçen rakkam, 70'den yukarı çıkmıyor. Nihâyet bunlara ek olarak, İbn'ül-arabînin kendi el yazısıyla zamanımıza ulaşan eserleri tebit etmektir : Fakat bunların da sayısı, parmakla sayılacak kadar az ve kalanlardan bir kısmı da, zâten *Futûhât* içinde ismi geçen kitaplardır.

Evet ammâ, bu vasıflardan yoksun olup, yine İbn'ül-arabîye isnâd edilen daha *yüzlerce eser* hakkında ne söyleyeceğiz? Bunları toptan inkâr mı edeceğiz? Yoksa üzerlerine İbn'ül-arabînin ismi konulan (veyâ bu «kitaplar listesi»nde adı geçen) bütün eserlere (peşin hükümle) *inanarak,* bunların hepsini kabul mü edeceğiz? Bize kalırsa, -yukardan beri açıkladığımız sebeblerle-, bütün bu yollar sakattır : Selâmete ve doğru sonuca götürmez.

Demek ki sâdece *Futûhat*'da zikredilen eserler ile bu zikredilenlerde ismi geçen diğer kitaplara, (yekûn olarak, 70 kadar esere) dayanmak sûretiyle, başlangıç bakımından gerçi emîn bir yol izlemiş sayılırız. Fakat, ya bu liste'nin üzerine eklenmesi gereken başka «gerçek» eserler daha varsa? Şu halde, bu nevî «gerçek eserler» in de aranıp bulunması ve mevcut liste'ye eklenmesi, kaçınılmaz bir gerektir. Fakat bunu nasıl yapacağız?

Kanâatimizce, *İbn'ül-arabînin Gerçek Eserleri*'ni tam olarak saptayabilmek, özel bir usûle ihtiyâc gösterir. Bu usul (*metod*), İbn'ül-arabînin en meşhur ve en büyük, üstelik 37 sene gibi çok uzun bir süre içinde yazılmış olan *el-Futûhât el-Mekkiyye* adlı eserinden yola çıkmak sûretiyle bulunabilir. Adı geçen bu eser, h. 598-635 (m. 1201-1237) yılları arasında yazılmıştır. *560 Bâb* halinde yazılmış ve her bâb içinde, belli bir konu ele alınmış olmakla berâber, âdetâ *kırk anbar* biçiminde, *karmakarışık* bir sistemde meydana getirilmiştir. Her biri, 37 satır tutan büyük boy, 3500 sayfalık (:normal boyda 7.000 sayfalık) muazzam bir eserdir. Burada, bahis konusu *bâb*'lar dahi, birbiri ardına değil, fakat karışık tarihlerde kaleme alınmıştır[69]. İçinde kendi *biyografi*'sine âit önemli notlar ve kayıtlar vardır. Fakat bunlar bir arada bulunmuyor. Kendisi, yeri geldikçe bunlara işâret ediyor. Şu halde bu kayıtları, bütün eseri taramak sûretiyle (-çünkü Futûhat'ın İndex'i yoktur-) bulmamız gerekiyor. Ayni güçlük, burada kendisine âit hangi eserleri andığını bulmak için de karşımıza çıkıyor. Sonra, eserde binlerce *şiir* var. Bunlardan bazıları kendisine, bâzıları da başka şâirlere âittir. İşte, *kendisine âit şiirlerin* de ayıklanması için, bunların ayrıca kâfiye *indexleri*'ni meydana getirmek icab ediyor. Nihâyet, *tasavvufî-felsefî düşünceleri* de, eserin orasına burasına serpiştirilmiş. Şu halde, onları da, felsefî disiplinler açısından *sistemli* bir halde sıralamak lâzım. İşte, bu minvâl üzere, *binlerce sayfalık* Futûfat, defâlarca okunmalı, ve oradaki sivri uçlar, yüksek noktalar, belli başlı tema'lar tesbit edilmeli. Hulâsa, *motif* adını verdiğimiz bu öbekler'in meydana çıkarılması için, bizim yaptığımız iş bu oldu : Futûhat'ı defâlarca okuduk ve onu, (*yan motifler* ve *esas motifler* halinde, iki bölüm olarak) yayına hazırladığımız bu araştırmada «sistemli» bir kılığa sokabildik. Şimdiden sonra yapacağımız iş de, bu *motifler'i*, ona izâfe edilen diğer eserlerde aramak ve o eserler, şâyet bu motifler'in *paralelinde* ise, gerçek olduklarını kabûl etmek, fakat bu motifler'e *ters düşen* eserlerin de İbn'ül-arabî'ye âit olamayacaklarını ortaya koymaktır.

Şu noktayı önemle hatırlatmak gerek : Sağlam bir çıkış noktası teşkîl etsin diye, sâdece *Futûhât*'dan elde edilen ve *teker teker* ele alındıkta, başka yazar ve düşü-

---

69. Bu konuda s. 180'de verilen açıklamalara bakınız.

nürlerde dahî bulunabilecek olan bu motifler, hiç unutmamalı ki, *İbn'ül-arabî'nin kişiliğinde bir araya gelmekte* ve sayıları da 30'a yükselmektedir[70].

Bir de şu var : *Futûhât'*da pek dağınık bir şekilde, şuraya buraya serpiştirilmiş olan bu *motifler*'e âit örnekleri (ki bu durumu, sayfaların dipnotlarında verilen *Fut.* referanslarını gözden geçirmek sûretiyle, okuyanlar farkedebilecektir), sistemli bir şekle sokmak ve muayyen motifler'in de kendi aralarında, bâzı organik bütünlükler meydana getirdiğini anlamak güç değildir. Meselâ :

I, II, III ve IV üncü motifler, kendi aralarında, organik bütünlük teşkil ediyor : Burada, İbn'ül-arabînin mutlak bir *«rasyonalizm»* ile çok katı bir *«dogmatizm»* arasında takındığı *«uzlaştırıcı»* (mutavassıt) tavır dikkatimizi çekmektedir.

*V, VI, VII ve VII inci Motifler'*de ise, mistik bilgi metodu olarak *mükâşefe, müşâhede, feyz* ve *tecellî* unsurları, sonra da bunları mümkün kılan vâsıtalar (meselâ, *ruyâ'*ların bilgi kaynağı sayılması, seçkin kişilerin *rûh'*ları ile ilişki kurmak ve *Hızır'*la görüşmek gibi iddiâlar), ele alınmaktadır. Şüphe yok ki, bu çeşit motifler ve onları besleyen örnekler sayesinde, *İbn'ül-arabî'nin rûh ve zihin yapısı'*nı teşhis etmek imkân dahiline giriyor.

*IX, X, XI, XII, XIII ve XIV üncü Motifler'*de merkezileşen nokta, İbn'ül-arabînin kendine izâfe ettiği *«üstün yetenekler»* dir. Bu üstün yetenekler arasında gerçi şahsen *«peygamberlik»* gibi bir sıfatının bulunmadığını, defalarca hatırlatıyor fakat buna rağmen, üstün yetenekli şahsiyetler gibi, toplum üzerinde hâkimiyet kurmak isteğinden de vaz geçmiyor.

*XV, XVI ve XVII nci Motifler'*in teşkîl ettiği organik bütünlük, İbn'ül-arabînin *«metafizik determinizm»* karşısında takındığı olumsuz (menfî) davranışa dair örneklerde görülmektedir. Tabiatiyle bu davranış onun «tasavvufî-felsefî» sisteminin temellerinden birini teşkîl etmektedir.

*XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV ve XXVI ncı motifler'*de ise, İbn'ül-Arabinin *yazarlık husûsiyetleri ve mystik kaynakları* gösterilmektedir.

İşte buraya kadar (yani *Bölüm A* içinde) ele aldığımız konular, İbn'ül-arabî'nin eserlerini teşhîs etmekte fayda umacağımız *yan* (=tâli, ikinci derecede) *motifler'*den ibârettir. Bu cildin ikinci bölümünde gösterilecek olanlar ise, *esas motifler* adını verdiğimiz temaları gösterecektir. Bunlar da,

XXVII. Motif olarak : İbn'ül-arabînin kendi *biyografi'*si, âile ferdleri, arkadaşları ve hocaları ele alınmıştır.

XXVIII. inci Motif olarak : Futûhat'da andığı kendi *eserleri* gösterilmiştir.

XXIX uncu Motif olarak : Futûhat'da hangi *şiirler'*in kendisine âit olduğu ele alınmıştır.

XXX uncu Motif olarak da, Futûhat'da *İlimler tasnîfi, Mantık, Bilgi Problemi, Metafizik, Ontoloji, Fizik, Kozmoloji, Psikoloji, Ahlâk* vs. gibi alanlarda bulduğumuz önemli *fragmentler'*i sistematik bir biçimde sıralamış bulunmaktayız.

---

70. Tabiatiyle bu rakkam, ancak *Futûhât* gibi binlerce sayfalık bir eser için bahis konusudur. Fakat onun küçük eserlerinde ve risâle'lerinde Futûhât'ın içinden çıkardığımız bütün bu unsurların hep birlikte ve ayni zamanda bulunmasına imkân olmayacağım da düşünmek gerek. Önemli olan nokta, Futûhât'daki bu motiflerle, İbn'ül-arabîye izâfe edilecek eserlerin, birbirine ters düşmemesidir.

Şu halde, Futûhat'da zikr edilmeyen, yahut otografi veyâ ona eş değerde bulunmayan bir takım eserlerin, (sırf üzerlerinde İbn'ül-arabînin ismi yazılmıştır diye) authentique (=mevsuk) sayılmaları, artık mümkün değildir. Böyle kitaplar konusunda, ancak burada tesbît ettiğimiz ip uçlarından hareket etmekten başka, çâremiz yoktur.

İtirâf etmeli ki burada, itirâza açık kapı bırakan bir yön vardır : Denilecek ki, böyle motifler başka müelliflerde de yok mu?Elbette var. Ancak, *tek tek* veyâ *belli sayıda* olmak şartıyla. Fakat *hepsi bir arada,* sâdece *Futûhat*'da bulunabiliyor. Onun diğer güvenilir eserlerinde de (meselâ *Fusûs el-Hikem* ve *Dîvân* gibi kitaplarında dahi) bu motiflerin tekrarlandığını görmekteyiz. Şu halde, (tekrar edelim), ona izâfe edilecek bir eserin *gerçek* olup olmadığını araştırırken, Futûhat'dan çıkardığımız bu *motifler*'e dayanmak ve bu arada, böyle bir eserin hiç olmazsa bu motiflere ters düşüp düşmediğini dikkate almak zorundayız. Demek ki, bu motiflere ters düşen kitapların, (-böyle eserler İbn'ül-arabîye istendiği kadar izâfe edilsin-) gerçekte ona âit olamayacakları, ancak bu sûretle anlaşılacaktır. Yahut da, bunun aksine : Üzerinde hiç bir müellif ismi bulunmayan (meselâ *el-Bulga fi'l-Hikme,* nşr. N. Keklik, İst. 1969 adlı kitap böyledir) kitapların da, bu motifler ışığında İbn'ül-arabîye âit olabileceğini anlayabiliyoruz.

Tekrar edelim : Söz götüren bir konudur bu. Çünkü, kendi sâha ve çerçevesinde, *ilk defâ* ele alınıyor. Fakat bu usûlün tatminkâr sonuçlar verdiğini görmek isteyenler, hiç olmazsa müteâkib cild (: Bölüm B) sonunda yapılacak *tatbîkât* örnekleri'ne bakmak zahmetine katlanmalıdırlar.

N. K.

BİRİNCİ MOTİF

FELSEFEYİ SAVUNMASI VE TOLERANSI

I [1] = و لا تكفّر أحداً من أهل القبلة

I [10] = و كلّ صاحب عقلٍ يحبّ الحكمة

I [12] = الحكمة تناقض الجهل و الظلم

Futûhat'da dikkatimizi çeken *birinci motif*, İbn'ül-arabî'nin *hikmet* ve *tefekkür*'e, gereken ehemmiyeti vermesi ve üstelik, tefekkür ve buna bağlı ilimlerle uğraşmanın lâzım olduğunu söyleyerek feylesofları (yeri gelince) savunmasıdır. Onun bundan maksadı da, eski zamanlardan beri *bid'at* adı verilen felsefeye ve aklî ilimlere karşı, *dogmatik* islâm ulemâsının yaptığı hücumları önlemektir. Eski âlimler, ne yazık ki felsefe ile uğraşanlara (bilhassa Gazzâlî'den beri) *kâfir* damgasını vurmaktaydı.

Kâfir saymak mânasına gelen *tekfîr* meselesi, işte bu yüzden bütün İslâm dünyâsında müdhiş bir moda haline gelmiş (bak. IV[49]) ve birçok kimseler böyle bir demagoji silâhına sarılarak, feylesofları halkın gözünden düşürmek istemişlerdir. Gâlibâ bu sebeble olmalıdır ki İbn'ül-arabî, Futûhat adlı eserinde şu tavsiyede bulunuyordu :

[1] «... Ehl-i kıble (müslüman) olan bir kimseyi, sakın *tekfîr* etmeyin...»

Şu halde umûmî bir uyarmadan sonra İbn'ül-arabî'nin akıl, mantık ve felsefe ile meşgûl olanları *savunması*, fikriyât ile uğraşanlara *müsâmaha* göstermesi

---

1. Fut., 4/554 (27-28) = *MİA*, 14 ve n. 8

Fut., 1/251 (22-23) = *MİA*, 14 ve n. 9'da bu tolerans'ın başka bir örneğine şâhid oluyoruz : Hz. Muhammed'ten rivâyet edilen bir hadîs'e göre, uzlete çekilmiş râhib'lere dokunulmaması tavsiye edilmektedir.

Fut., 1/153(17-20)'de ise iman etmemiş olsa dahî, islâm üzerinde çalışanların, âhırette müminler ile birlikte haşr olunacağını ileri süren İbn'ül-arabî der ki :

«... Hz. Muhammed'in şerefini ve onun dîn'i ile kendisine tâbi olanların (müslümanların) sevâbını mutâlea edip, buna emîn olan ve tasdîk edenler, daha önceki peygamberlerden herhangi birinin din'ine girmese ve ah-

her halde bir sebebe dayanıyordu: Bu sebeb te bizzat kendisinin felsefe ile meşgûl olmasından ileri geliyordu. Çünkü hicrî VI ncı (mîlâdî onikinci) asırdan itibâren tasavvuf'un âdetâ felsefîleştiğine şâhid olmaktayız ve İbn'ül-arabî, Mevlâna, Sadreddin Konevî gibi simâların eserlerinde felsefî unsurların mevcudiyetini görmekteyiz. Bu sebeble İbn'ül-arabî'nin feylesofları savunması, bir bakıma kendisini savunması mânasında alınmalıdır. Diyor ki:

---

lâk sâhibi olsa, işte onlar da mü'minlerle birlikte haşr olunacaklardır...»

İbn'ül-arabî tarafından *ilhâd* (Tanrı bilmezlik), *küfr* (kâfirlik) ve *şirk* (müşriklik = Tanrıya ortak koşmak) konularında verilen bâzı açıklamaları, bu vesileyle zikretmek gerekiyor:

Fut., 4/37(11)
«... *ilhâd,* Allahtan ayrılmak (=meyl)'dır...»

Fut., 2/659(6 vd.)
«... Her *müşrik,* (mutlakâ) *kâfir*'dir. Zirâ müşrik, Allaha ortak (şirk) koştuğu yâhut, ilâh veya (Allaha) düşman edindiği kimse ile kendi hevâsına (arzusuna) uyarak, *delil*'ler konusunda bunu (başkasının) dikkatinden gizler. ... Bu, zâhir ve bâtın olarak örtme (=setr)'den dolayı da *kâfir* adını alır. *Müşrik* adını alması da, ulûhiyeti hem Allâha, hem de Allahtan başkasına nisbet (izâfe) etmesindendir. Böylece ulûhiyet için iki nisbet yapmış ve şirk koşmuştur. İşte *kâfir*'lerle *müşrik*'ler arasındaki fark budur.

Müşrik olmayan *kâfir*'e gelince: O, muvahhid (monotheiste)'dir. Fakat (böyleleri), Allah tarafından geldiği halde, Resûl ile Kitâb'ın *bir kısmına kâfir* (imansız)'dır. Onun küfr'ü (kâfirliği), iki bakımdandır: Birincisi, Allahın indinden gelmiş olan şeye (Kur'âna) küfr (kâfirlik) etmesidir. Meselâ müşrik'lerin Allahın birliğini küfr etmesi (=örtmesi) gibi; ikincisi de Hz. Peygamberi ve Allahın indinden gelen şeyi (Kur'ânı) *bilmesi* fakat, bunu herkesten ve herkesi *taklîd* edenlerden, sırf riyâset (başkanlık ve mevkî) hırsı için gizlemesi(setr)'dir...»

Fut., 4/505(23-vd): (Hz. Muhammed'in bir sözüne göre)
«... *îmân, 70 küsur şûbedir: Bunların en aşağısı, yoldaki eziyetlerin* (=engellerin) *ortadan kaldırılmasıdır* (=imâtat'ul-ezâ an'it-tarîk)...»

Fut., 1/106(7-8): (Hz. Muhammed'in bir sözüne göre)
«... *Mü'minin kalbi, Allahın parmaklarından iki parmak arasındadır:*

Hz. Muhammed (bu sözle), iman'dan kâfirliğe olan taklîb'in (değişmenin) sür'atine işâret ediyor...»

Fut., 2/30(4-vd): (Tasavvuf açısından iman)
«... Allahın Yolu'nda (=tasavvuf'ta), mü'min deyiminin, teknik olarak, ... iki alâmeti vardır. Bir sûfî, bunları kendisinde bulunca, *mü'min*'lerden olur:

Birinci alâmet: *gayb*'in (görülmez âlemin), şüpheye düşmeksizin, ona *şehâdet* (görülen varlık) gibi olmasıdır. ...

İkinci alâmet ise: Bütün varlığa, kendisinden bir emniyet (*emân*) sirâyet etmesidir. O zaman (herkes), kesin olarak mallarından ve nefislerinden *emîn* olurlar...»

[2] «... (Feylesofların) problemlerinden bir tânesine vâkıf olduğun zaman, bir feylesof yahut kelâmcı veyâ mütefekkir yahut hangi ilimde olursa olsun-bir kimse bunları zikr etmiş ve ettiklerine de inanmış diye, bunları tekrar eden, aktaran muhakkık (araştırıcı) bir sûfî için, *feylesof* (olmuştur) ve *feylesofların dîni yoktur demeyiniz*. Zîrâ dinsiz olarak da bir feylesof, bunları söylemiş olabilir. Şu halde ey kardeşim sakın gâfil olma : Çünkü bu (nevi bir) söz (=iddiâ), tahsili olmayan bir kimsenin sözüdür: *Feylesof*'un *bütün bilgileri bâtıl* (yanlış) *değildir*. Ola ki bir meselede onlar haklı bulunsun....»

Şu halde iyice görülüyor ki İbn'ül-arabî iki nokta üzerinde israr etmektedir: Birincisi feylesoflara *kâfir* damgasını vurmanın mantıksızlığı; ikincisi de, feylesofların bilgileri yanlıştır hükmündeki sakatlık... İşte bu görüşte olanlar için İbn'ül-arabî «... *tahsîli olmayan insanlar*..» diyerek, câhil kimselerin verdiği bu nevî yanlış hükümlerin karşısına çıkıyordu.

[3] «... şâyet gerçekleri bilmiyorsak, muayyen bir meselede *feylesof*'ların doğru olan sözlerini tesbît etmemiz gerekir...»

diyen İbn'ül-arabî'nin felsefe'ye karşı bu zarif davranışı, diğer mütefekkirlerde pek bulunmaz. Meselâ Gazzâlî (ölm. m. 1111) ve diğer âlimler, filozoflara şiddetle hücûm ediyordu*. Oysa, (insan aklını bir dereceye kadar hududlandırdığı halde) (bak. IV[13]→IV[42]) İbn'ül-arabî, her şeye rağmen, *akıl* ve *tefekkür*'den hareket ettiğini söylüyordu. Meselâ :

[4] «... Bil ki, bizim bütün zikr ettiklerimiz, *akıl hükmü*'ne göre'dir...»

[5] «... *Fikir* (=tefekkür), insana mahsus kuvvetlerden biridir. (Bunlar) insandan başka (bir varlık)ta bulunmaz....»

[6] «... *Tefekkür*, material tabîatın hükmüdür. İşte bu sebeble (gayri maddî olan) melek'ler düşünmez (fakat) *insan düşünür*. Zira (insan) maddî tabîat'tan oluşmuştur....»

[7] ... (Allah): *Gözler, onu idrâk edemez*... (K. VI/103) diyor fakat insanın vasıflandığı *akıl*, *işitme* ve diğer kuvvetler ile idrâk edilemez demiyor....»

---

2. *Fut.*, 1/34(35-37)-35(1-2) = *MİA*, 43 ve n. 84, 85 ve s. 14, n. 7
İbn'ül-arabî, çoğunlukla hücûm ettiği *Mûtezile* kelâmcılarına da, bâzen hak veriyordu. Bak. XXX[143].
3. *Fut.*, 1/35(5) = *MİA*, 43 ve n. 83
*. Bak. N. Keklik, *AKİ*, s. 4 ve n. 6; ayr. s. 6.
4. *Fut.*, 2/473(5-7)
5. *Fut.*, 2/224(24)
6. *Fut.*, 2/33(26-27) = *MİA*, 44 ve n. 92
7. *Fut.*, 1/246(10-11) = *MİA*, 52 ve n. 126 = ayr. bak. XXII[19]

İşte bu bakımdan İbn'ül-arabî akıl ve diğer beşerî kuvvetler sâyesinde (tefekkür'e baş vurarak) en yüce hakîkatlere (Allahın zâtını bilmek istisnâsıyla) erişmenin mümkün olduğunu söylüyordu:

8 «... *Akl*'ın bir nûru vardır ki onunla maddî şeyler idrâk edilir: *İman*'ın da bir nûru vardır ki, onunla da (anlaşılmasında) bir engel bulunmayan herşey idrâk edilebilir. Şu halde *aklın nûru* ile ulûhet'in (Allâha ibâdet) bilgisine ulaşırsın; ...*îmânın nûru* ile de akıl, zât bilgisi'ni idrâk eder.

Demek oluyor ki anlaşılmasında bir engel bulunmayan (meselâ Allahın zâtını bilmek gibi) şeylerin dışında bütün varlıklar, akıl sâyesinde idrâk edilebiliyor. Fakat *Allâhın zâtı* ve *mâhiyeti,* akıl ve tefekkür sâyesinde hiç bir zaman idrâk edilemez. İbn'ül-arabî bilhassa bu nokta üzerinde durmak suretiyle (diğer İslâm mütefekkirleri gibi) Allahın zâtının mechûl (inconaissable) olduğunda dâimâ israr etmiştir[9].

Bu arada *hikmet* lafzı üzerinde de (konumuzla yakından ilgili olduğu için) biraz durmamız gerekir. Çünkü burada verilecek târifler, İbn'ül-arabî'nin yukarda naklettiğimiz târifleriyle tam uygunluk göstermektedir. Kendisi der ki:

10 «... *Feylesof*'un mânası, *hikmeti seven*'dir. Zîrâ *sofia,* Yunan lisanında *hikmet*'dir ve (*fîlâ* kelimesi için) denilir ki, *sevmek*'dir. Şu halde *felsefe*'nin mânâsı, *hikmet sevgisi*'dir; oysa her akıl sâhibi, *hikmet*'i sever. Ancak, mütefekkirlerin ilâhiyât konusundaki hatâları, isâbetlerinden daha çoktur: Bunlar, ister *filozof,* ister *mûtezile* ister *eş'arî* ve isterse mütefekkirler sınıfından (her hangi) biri olsun (bâzen hatâ ederler)....»

11 ... *hikmet,* husûsî bir mâlumun bilgisidir (=krş. I^{15}). Bu, hükmeden ve (onunla) hükm edilen bir sıfat'dır. Hikmet'in fâiline *hakîm* (feylesof) denilir....»

12 «... *hikmet,* bilgisizliği ve zulmeti nakz eder....» (krş. IV^{12})

13 «*hakîm* (=filozof): metafizik, matematik, fizik ve mantık ilimlerini bir araya toplayan'dır....»

---

8. *Fut.,* 1/48(12-14)
9. Bu konuda, tafsîlât için IV^{72} ve devâmındaki metinlere bakınız.
10. *Fut.,* 2/580 (6 vd.) = *MİA,* 39 ve n. 58 : Dikkat edildiği üzere burada filozof'ların ilâhiyat konusunda çoğunlukla yanıldıklarına işâret olunuyor. İlerki sayfalarda (msl. bk. I^{21}, I^{22}, ve ayrıca *dördüncü motif*'de, mutlak rasyonalizm hakkındaki tenkidleri sırasında) ayni konuya, etraflı şekilde yer verilecektir.
11. *Fut.,* 2/299(21-24)
12. *Fut.,* 2/297(4-5)
13. *Fut.* 1/291 (18-19); ayr. bak. XXX^5

14 «... *hakîmler (feylesoflar)* insan için aranan gâyenin *Allaha benzemek* (*teşebbüh bi-l-ilâh*) olduğuna işâret ederken, *sûfîler* de, (Allahın) isimleriyle ahlâk kazanmağa (*tahalluk bi'l-esmâ*'ya) inanırlar : Tâbirler ihtilâf etmiştir fakat mânâ birdir...» (Bak. IV[12] ve XXX[389] dn.)

15 «... *hikmet,* umûmîleşse de, husûsî bir ilimdir (krş. br. I[11]) *Hikmet* ile *ilim* arasındaki fark : Hikmetin etkisi (ca'l) vardır; *İlim*'se böyle değildir: Zira ilim, mâlum'a tabi olur. Fakat hikmet, bir şeyin böyle (belli şekilde) olmasına h ü k m eder....»

16 «... (Gerçeğe) *ulaşan hakîm,* hakk sahibine hakkını veren kimsedir. (Krş. IV[12]) O da, kendi asrının biriciği ve kendi vaktinin sahibidir...»

İşte bütün bunlardan da anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî «hikmet» denilen yüksek bilgiyi dâimâ övmüştür. Çünkü hikmet, ancak akıl ve tefekkür sâyesinde ortaya çıkmaktadır. Bu (isim ve sıfat olarak) bir taraftan Allaha (Kur'andaki birçok âyetlerde) diğer taraftan da Kur'âna (bir defâ) izâfe edilen, sonra (Lokmân'a ve dolayısıyla)insanlara da verilmiş olan bir sıfat'tır.

Hakîm (hikmet sâhibi) ismi, Allahın sıfatlarından biri olarak, Kur'anda 81 defa tekrar edilmiştir. Ayrıca, bir defaya mahsus olmak üzere, *Ve'l-Kur'ân'il-hakîm* (Yâsin, 1) tâbiri sâyesinde *hakîm* sıfatı, Kur'ana da izafe edilmiş, Kur'anın hikmet dolu olduğu belirtilmiştir. Hikmet (sagesse), sadece Allaha ve Kur'ana değil fakat *insan*'a da izâfe ediliyor. Nitekim *«Biz, Lokman'a hikmeti verdik»* (Lokmân/12) âyeti bunu gösteriyor. Keza başka bir ayette ise *«Kime hikmet verildiyse, ona çok hayır verilmiştir»* (Bakare/269) deniliyor. Nihayet, nakl edilen bir hadis'de de, Hz. Muhammed şöyle diyordu : *Hikmet, iman sâhiblerinin kaybolmuş malıdır : Nerede bulurlarsa, onu almaları gerekir.*

Şu halde bütün bilgileri kendi bünyesinde toplayan *hikmet sözü,* (felsefe ve tefekkür'den daha şumullü olarak) insanlara verilen ve üstelik, İslâmiyetin temelini teşkil eden bir sıfat oluyor. Aşağıda (dipnotunda) ve ayrıca metinlerde (bak. I[10]) açıklandığı üzere, *hikmet sevgisi* anlamına gelen *filo-sofia* (felsefe) tâbiri, tefekkür'den meydana gelen (tefekkür sayesinde ortaya çıkan) bir şeydir: *Tefekkür* (fikir üretmek, düşünmek) ise, *kavram*'lar (mefhum'lar) ın birleşmesiyle ortaya çıkar. Zihnimizin kavram'larını uygun tarzda birbirine bağlamak san'atına da, *mantık* adı verilir. (**) Nihayet, İslam Felsefesinde çok kullanılan *nazar* (lûgat

14. *Fut.,* 2/139(34-35)
15. *Fut.,* 4/285(29-30)
16. *Fut.,* 1/109 (21)

** Bu konuda bak. N. Keklik, *İMT, Giriş* ve müteakib sayfalardaki izâhât.

anlamıyla: bakmak, bakış) tâbiri de *spéculation* manasında kullanılmaktadır. (***)

Nazar'ın gayesi, *isbat* demek olan *burhan'dır*. Bu da, *delil* (argument) denilen unsurlarla meydana gelir. İşte mantık'da en çok söz götüren ve en zayıf noktayı teşkil eden de budur. Çünkü İbn'ül-arabî'nin söylediği gibi: *Bir delil'in i s b a t ettiği şeyi, başka bir delil sâyesinde ç ü r ü t m e k* (çoğu zaman) *mümkündür.* (Bak IV^{41}, IV^{42}, IV^{43} vd).

Bütün bunlara rağmen İbn'ül-arabî: Tefekkür, felsefe ve hikmet'i (Kur'anda tavsiye olunduğu için) seviyor ve onu, dogmatikler'e karşı da, elinden geldikçe savunuyordu. Nitekim, yukarda verdiğimiz çeşitli örnekler, bunu göstermektedir. Hatta İbn'ül-arabî bundan da ileriye giderek, akıl ve mantığa dayanan bir inanç'ın, taklidi inanc'a olan üstünlüğünü şöylece belirtiyordu:

[17] «... *Burhân*'a (isbat'a) dayanan bir kimse, kılıca güvenenden daha doğru (gerçek, sahih) müslümandır. Çünkü korkarak inanmak, insanı münâfıklığa götürür. Halbuki, burhan sâhibi, böyle değildir...»

Yine bu anlamda olmak üzere, ilim mertebesi'nin îmân rütbesi'nden ü s t ü n olduğunu söyleyen İbn'ül-arabî:

[18] «... *İlmin rütbesi*, şüphesiz ki *iman rütbesi* nin üstündedir: Meleklerin ve Resuller'in (Tanrı elçilerinin) sıfatı budur. Bu ilmin meydana gelmesi, bâzen *nazar*'dandır, bâzen de zarûrî'dir. Nasıl olursa olsun, buna *ilim* adı verilir...»

demekte ve, tefekkürle iman eden bir insanı, kılıc tehdidi altında inanan kimselerden, şöylece ayırt etmektedir:

[19] «... (bir insan) şâyet *aklî delil*'ler konusunda *ehl-i nazar*'dan (mütefekkirlerden) ise, *aklî delil* ile inanır: O kimse, su'yu bulan ve kullanmağa muktedir olan gibidir. Fakat (aklî) delil'ler konusunda ehl-i nazar'dan

***. Nazar deyimi hakkında bak. *AKİ*, 11 ve n. 27; *ayni eser*, 17 ve n. 52.

17. *Fut.*, 1/37(34-35)

18. *Fut.*, 2/27(28-29) : İbn'ül-arabî bu hükme varmak için Kur'andaki bir âyeti (Âl-i İmrân, 18) anmakta ve mezkûr âyette Allah ile Melekler'in yanı sıra iman sahibleri'nin değil fakat ilim sâhibleri'nin zikr edildiğine dikkatimizi çekmektedir. (bak. XXII^{18}).
Sâdece bu âyette değil fakat (yeri geldikçe) birçok âyetlerde, böyle dikkatli müşâhedelerde bulunmaktadır. Bu konuda en çok misal, onun *BULGA* (nşr. N. Keklik) isimli eserinde bulunmaktadır. bak. s. 187-189

19. *Fut.*, 1/413(14-17) ; *taklid* deyimi hak. bak. IV^{6}, XXX^{41-42}

değil de, taklidçi (*mukallid*) ise, kılıc (tehdîdi) ile ondan îmân'ı izâle eden kirleri, îmân ile temizlemesi lâzımdır... O kimse de, su bulamadığı veyâ suyu kullanmağa muktedir olamadığı için, toprak'la teyemmüm eden (temizlenen) bir kimse gibidir...»

Bu suretle akla dayanan delil sâyesinde itikad sâhibi olan insanın, su kaynağını bulan ve bunu kullanmağa gücü yeten kimselere, fakat taklid yoluyla inananların da, su kaynağına ulaşamayan veyâ ulaşsa da, ondan faydalanmağa gücü yetmeyen kimselere benzetilmesi, İbn'ül-arabî'nin rasyonel îmân'a verdiği ehemmiyetin ifâdeleridir. Bir taraftan *akıl,* diğer yandan ise, *sem'iyât* (dogmatik bilgiler) arasında bir fark gözetmeksizin ancak bu esas dahilinde hüküm'lere ulaştığımızı belirtmek üzere diyor ki:

[20] «... *Delîl*'ler (argument'ler) *aklî* ve *sem'î*'dir: Bir şey için *hüküm* verirken, ... şüphesiz ki bunlara göre yaparız...»

İsbatlı bilgi (=burhân)'nin inanç problemlerinde hangi güçlükleri hallettiğini ve ne gibi faydalar sağladığını da ortaya koymak üzere diyor ki:

[21] «... *Burhân* (isbât) yoluyla *Allahın vucûdu* (varlığı), O'nun vâhid (bir) oluşu, *isimleri ve fiil'leri* konusundaki *şüphe*'leri reddetmek hâsıl (mümkün) olur. Şu halde *burhân,* (Allahın isimlerini tâtîl=inkâr eden) *Muattıla*'yı reddeder; İlâh'ın varlığına delâlet (kanıtlık) eder. Başka bir ilâh'ı Allaha o r t a k koşan m ü ş r i k 'leri geri çevirir; Allahın birliği'ne kanıtlık eder. ... *Burhân* sâyesinde, ilâhî isimleri inkâr edenler geri çevrilir. ... Aklî burhân ile, *feylesoflar*'ın, (ilâhî) fiiller'i inkâr edenleri reddedilir...»

İşte yukardan beri görüldüğü üzere İbn'ül-arabî: Felsefe ve hikmet'i böylesine harâretle müdâfaa ediyor ve feylesoflara «kâfir» diyenlere, bu şekilde cephe alıyordu. Ancak önemle hatırlatmak gerekir ki, onun nazarında feylesof adını alan herkes, mutlakâ doğru yolda değildir: Nitekim ilerde göreceğiz (bak: XV[11]) mûcize ve kerâmetleri inkâr eden feylesofları, kendisi aslâ tasvîb etmiyordu. Hattâ feylesofların altı guruba ayrıldığını ve bunlardan sâdece bir tânesinin doğru yolda olduğunu belirtiyordu:

[22] «... Bu ilimler *fikrî nazar* ile idrâk edilen şeylerdendir: *Nazar*'ında isabetli olanlar, *keşf* (tasavvuf) ehline muvâfakat etmişler (fakat) nazar'ın-

---

20. *Fut.,* 1/37(13-14)
21. *Fut.,* 1/175(37)-176(1-4)
22. *Fut.,* 2/754(24-30)

da isâbetli olmayanlar ise, sûfîlere muhâlefet göstermişlerdir...
Hakîmler (feylesoflar) bu meselede altı mezheb (doktrin) üzeredir. Bunlardan beşi *hatâlı,* bir tânesi de *doğru*'dur ki, onlar da *keşf*'e (tasavvuf'a) uygun olandır...»

Demek ki İbn'ül-arabî'nin savunduğu feylesoflar, sâdece tasavvufa muvâfakat ve intibak edenlerdir. Fakat tasavvufun usûl ve prensiplerini kabul etmeyen ve Allahın fiillerini (yaratıcılığını) inkâr eden feylesoflar (bak. I[21]) onun nazarında makbul değildir. İşte daha sonraki dördüncü motif'de göreceğimiz üzere, sûfîlerin tefekkür'ü, nazar'ı, delil'i ve isbât'ı reddetmeleri bu sebebe dayanmaktadır. Başka bir deyişle: Onların reddettiği felsefe ve istidlâl nevileri, tasavvuf'un takib ettiği keşf ve inanç unsurlarını inkâr edenlerden ibâretti. Zâten biraz yukarda zikrettiğimiz (gerçeğe) *ulaşan hakîm* tabiri (bak. I[16]) ile İbn'ül-arabî, muhakkak ki *sûfî feylesof*'ları kasd ediyordu. Çünkü ayni deyim, tasavvufu tarif ettiği başka bir sözde, tekrar karşımıza çıkmaktadır.

Bu motif konusunda dikkat edilmesi gereken önemli noktalar şunlardır:

a) İbn'ül-arabî, filozofları ve felsefe'yi genellikle savunmakla berâber, bâzı filozofları (msl. Allâhın fiilleri'ni, yani O'nun aktif isimlerini inkâr eden ve mûcizeleri, kerâmetleri kabûl etmeyen filozofları) *tenkîd* etmektedir.

b) Felsefe'yle meşgûl olanlara *kâfir* diyen doğmatik zihniyetin karşısına dikilerek, tefekküre karşı umûmî bir müsâmaha gösterir. Çünkü ona göre *kâfir* sıfatı, ancak Allâhı ve Hz. Peygamberi inkâr edenlere verilebilir.

c) İbn'ül-arabî, aklî inanç şeklini, dogmatik inanç'tan daha üstün kabûl eder. (msl. bak. I[17] vd.)

İşte İbn'ül-arabî'ye izâfe edilmek istenen şüpheli bir eser'de bu motif'teki ifâdeleri hatırlatan (veyâ onlarla ayni mâhiyette) örnekler bulunup bulunmadığına dikkat ederek, müsbet veyâ menfî bir hükme varmak lâzımdır.

İKİNCİ MOTİF

FIKIH, KELÂM VE TASAVVUFA KARŞI TENKİDLERİ

II [2] = الفقهاءُ هم فراعنة الاولياء و دجاجلة عباد الله الصالحين

II [3] = انّ علم الكلام مع شرفه لا يحتاج اليه اكثر الناس ؛ بل شخص واحد يكفي منه في البلد ؛ و الفقهاء ليسوا كذلك بل يحتاجون اليه الكثرة

Futûhat'da dikkatimizi çeken *ikinci motif*, İbn'ül-arabî'nin, (isim vermeksizin) bazı *fakih*'lere şiddetli bir lisanla çatmasıdır (*). Gerçekte onun, *fıkıh ve kazâ* (**) ilimlerine umûmiyetle saygısı vardır. Hattâ eskiden beri bâzı *fakîh*'ler ve *kadı*'larla dostâne münâsebetler kurmuştur : Meselâ, en çok onyedi yaşlarında bu-

* Sâdece İbn'ül-arabî değil fakat ondan önceki bâzı mütefekkirler meselâ *Ebû Hâmid el-Gazzâlî* (ölm. m. 1111) dahî *fukahâ* konusunda, bâzı ufak tefek tenkidler ileri sürmüştür. Fakat Gazzâlî'nin ve başkalarının tenkidleri, hiç bir zaman İbn'ül-arabî'ninkiler derecesinde *şiddetli* olmamıştır. Gazzâlî bu kadar sert bir lisan kullanmaz: Gâzzâlî sâdece : « *başkalarına iyi yolları öğreten fakat kendileri kötü yolda olan ve halk tabakalarına ahlâk'ı bellettiği halde kendileri ahlâk kurallarına riâyet etmeyen fakîh'lerin çok yanlış bir yolda olduklarını*...» mûtedil bir lisanla gösterir. [*İhyâ*, 3/343 (13)] Demek ki İbn'ül-arabî'nin Futûhat'ında ve diğer güvenilir birkaç eserinde fakîh'ler zümresine çok sert ve acı bir lisanla hücûm etmek motifi tekrarlandığı halde, bu motif Gazzâlî'nin eserinde ne bu kadar şiddetli bir tarzda mevcuttur ne de umulduğu kadar çok tekrar edilmiştir.

** *Fakîh* denilen bilgin, *fıkıh* (islâm hukûku) ilmiyle meşgul olan kimsedir. Bu ilim hem ibâdet'lere hem de âile, mîras işleri ve diğer hukûkî meseleler ve ayrıca devlet idâresi, cezâ meseleleri ve hattâ harp hukûku'na şâmildir. Bununla berâber *fakîh* ismi, din ilmînde derinleşenler ile ilâhiyat bilginlerine de verilmekteydi. (Goldzieher, *İsl. Ans.* 4/601-603)

Kadı ise hâkim vazîfesini gören kimsedir : Kadılar, sâdece hüküm veren kimselerdi. Bu hüküm'ler hukukla ilgili herşeye taallûk eder. Bir kadı kendisi için, töhmeti mûcib olmayan herkes hakkında hüküm verebilirdi. Bizzat *kazâ*

lunduğu sıralarda, Kurtuba şehrindeyken oranın kadı'sı *Ebu'l-Velîd b. Rüşd* (yâni meşhur feylesof İbn-i Rüşd) ile sohbet etmişti. Ona bu mülâkatı, İbn-i Rüşd'ün dostu olan kendi babası hazırlamıştı. (Bak. V[11]) Bununla beraber İbn'ül-arabî, ilk konuşmalarından dolayı kurduğu bu dostâne ilişkileri devam ettirmek istemiş fakat İbn-i Rüşd ile bir daha görüşmesi nasib olmamıştır. Ancak (h. 595/ m. 1199'da) Kurtuba şehrinde, cenâze namazına iştirâk edecek kadar, ona dâimâ saygı göstermiştir. [(*Fut.* 1/171(24 vd.)]

İbn'ül-arabî, bundan başka, İşbiliyye'de bulunduğu sırada kadılık yapan ve *Kadı Şeref* (diye bilinen) *Abdullâh Nezhûnî*'yi saygıyla anmaktadır. (V[16] ve XXVII[33]). Yine Futûhat'da anlattığına göre (kendisi otuzbir yaşındayken) İşbiliyye'de *fakîh* bir âlim olan *Ebu'l-Velîd Ahmed b. Muh. b. el-Arabî*'den (bu zâtın evinde) hadîs dinlemişti. Nitekim İbn'ül-arabî bu zâttan da saygılı bir lisanla bahs ediyor (Bak: *MİA,* s. 119; ayr. br. XXVII[48])

Sebte (Ceuta) şehrinde *Ebû İbrâhim ibn Yem'ûn* isimli kadı, İbn'ül-arabî'nin yakın dostlarından biriydi. Bu zât, dahî birçok anlaşmazlıkları ortadan kaldıran ve insanlar arasında sulh tesis eden muhterem bir din adamı olarak tarif edilmektedir. (Bak. *MİA,* 103 ve n. 186) (ayr. bak. br. XXVII[36]).

İbn'ül-arabî'nin dostâne bir lisanla bahsedip, faydalandığını söylediği bilginlerden bir tânesi de, *Kadı Abdülvehhâb el-Esedî*'dir. Nitekim kendisi otuzsekiz yaşındayken (h. 599'da) onunla Mekke'de görüşmüştü. İbn ül-arabî bu zât ile olan dostluğunu da ifâde etmektedir. (Bak. XXVII[80]).

İlâve olarak : isimlerini saygı ile andığı *Haleb* kadısı *İbn'ül-Üstaz* diye mâruf *Şeyh Abdurrahmân*'ın oğlu *Zeyneddin Abdullah* ve ayrıca (kendi ifâdesiyle) «büyük kadı» *Bahâeddin el-Kebîr ibn-i Şeddâd* (m. 1145-1234) gibi kadı'lar bunlara misâldir. (Bak. VI[7])

Fakat İbn'ül-arabî'nin dostluk kurduğu bu kadı'lara ve fakîh'lere mukâbil, kendisine düşmanlık gösteren diğer bâzı kadı'lara da şiddetli bir lisanla hücûm etmekten geri kalmıyor. Çünkü yanlış anlaşılan fikirlerinden dolayı onun aleyhinde *fetvâ* vermeğe kalkan birçok din ulemâsı görülmekteydi. Gerçi onun tipik sözlerle ifâdelerini, geçmiş asırlarda iyi anlayıp değerlendiren ve bu konuda müsbet fetvâlar verenlerin sayısı çoktur. (***) fakat aleyhinde olanlar da az değildir.

---

icrâ eden Hz. Peygamber'den sonra, hulefâ-yı Raşidîn devrinde, halîfe'lerin de bu vazifeyi yaptıkları görülür. İslâm devleti büyüdükçe işler çoğalmış ve gerek merkezde, gerekse haricte, nâiblik usulü ile bu iş başkalarına yaptırıldı. İlk kadılar halk arasındaki dâva'ları çözmek için, câmilerde oturur ve bu dâvaları görürdü. Hak meseleleri bakımından nâzik (mes'uliyetli) bir iş olduğundan, bir hadîs'e göre *üç kadı'dan iki tânesi cehennem'e gidecektir.* (Ebu'l-Ulâ Mardin, *İsl. Ans.* Cüz 55, s. 42, 43, 44 ve 45).

*** Nitekim, *Yavuz Selim*'e Mısır seferinde refâkat eden *Kemâl Paşa Zâde*'nin

Her ne ise, gâliba bu sebebledir ki hakkında yapılan şiddetli hücumlara daha fazla tahammül edemeyerek, kendisi de onlara karşı menfî bir tavır takınmış olan İbn'ül-arabî,

> 1 «... Bu (nevî) *fakîh*'ler üzerinde güneş tutulması (hiç) zâil olmaz....»

demekte ve *fukahâ* zümresinin *karanlık* içinde bulunduklarını, yani gerçekleri göremediklerini îmâ etmektedir. Hattâ, bundan daha ileri giderek, yine Futûhât'da şunları söylemektedir :

> 2 «... *fakîh*'ler, evliyânın Firavun'ları ve Tanrının iyi kullarının Deccal'larıdır...»

İbn'ül-arabî bâzı fakîh'lere gerçi bu şekilde çok şiddetli hücumlarda bulunuyordu fakat, (yukarda görmüştük), onun çok samîmî tuttuğu diğer bâzı fakîh dostları da yok değildi. Hattâ (biraz sonra göreceğiz) İbn'ül-arabî, tıpkı otoritesi Gazzâlî gibi, fıkıh ilmini en lüzumlu bilgi sahalarından biri olarak dikkate almaktadır. Meselâ onun, Kelâm ve Fıkıh ilimleri arasında yaptığı bir karşılaştırmayı burada zikr edecek olursak, diyor ki :

> 3 «... *Kelâm ilmi*, şerefli olmakla berâber, insanların çoğu bu ilme muhtaç değildir. Belki her şehirde bir tâne kelâmcı, âdetâ bir doktor gibi kâfidir. (Krş. II[4]) Ammâ *fakîhler* böyle değildir: Onlardan bir çoğuna ihtiyaç vardır...Şâyet bir insan (Kelâmcıların bahs ettiği) cevher ve araz'ı bilmeksizin ölecek olursa, Allah o kimseyi bundan sorumlu tutmaz. Sorgu suâl, ancak dînî hüküm ve hadd'ler konusunda olacaktır...»

İbn'ül-arabî'nin, her şeye rağmen (Gazzâlî gibi) fakîhlerin mevcûdiyetine büyük yer ayırması, sâdece mutaassıp olmayan, açık düşünceli fakîhler bahis konusu olduğu zamandır. Kelâmcılara gelince : Onları da, her şehir için bir tâneden fazlasına lüzum görmeyecek kadar dikkate almıştır. Nitekim :

> 4 «... (Kelâmcılar), cevher ve araz'dan bahs ederler: Hepsi o kadar.... Kelâmcılardan bir tânesi, şehirde kâfîdir...» (Krş. II[3])

İbn'ül-arabî'yi öven ve tam metni *Şezerât'üz-Zeheb* (c. V/s. 195)'de bulunan bir fetvâsı, İbn'ül-arabî'nin türbesine (Yavuz'un emriyle) asılmıştı. Bak. *İsl. Ans.* cüz 85, s. 541.

1. *Fut.*, 1/528 (8)
2. *Fut.*, 1/224(20-21) = *MİA*, 14 ve n. 10; ayni eser s. 98-99; ayr. bak. *İMT* (önsöz), XII-XIII; ayr. bak br. XII[12] (fakih'lere umumî bir târizde bulunuyor); ayr. bak. br. XXVIII[93] (Burada da, fakihlere hucûm ediyor.
3. *Fut.*, 1/38(31-34) = *MİA*, 48 ve n. 103, 104.
4. *Fut.*, 1/37(36-37) = *MİA*, 48 ve n. 102.

Çünkü kelâm bilginleri sâyesinde, İslâmiyetin savunması yapılabilmektedir. Bu konuda İbn'ül-arabî der ki :

5 «... *Kelâm* ilmi : ... Bu ilmin bilginleri, ...yazdıkları kitaplarla, kendi nefislerinde *Allahı bilmek*'liği isbat için, yazmışlardır; Böylece Kelâm bilginleri, ...(İslâm düşmanları) aleyhinde deliller ortaya atmışlardır...»

Ancak mühim olan nokta şudur : Kelâm bilgisini elde etmek isteyen bir kimsenin her şeyden önce inançlı bir insan olması gerekir. Aksi takdirde Gazzâlî gibi (*****) İbn'ül-arabî dahî, herkesin ulu orta Kelâm öğrenmeğe kalkışmasını câiz görmez. Nitekim diyor ki :

6 «... Bilmem ki, Allahı *delîl* ile bilmek isteyenin... hâli, nazar (=*tefekkür*) den önce nasıldır? Müslim mi? yoksa kâfir midir? Namaz kılıp, oruç tutar mı? Onca, Hz. Peygamberin Tanrı elçisi olduğu sâbit olmuş mudur?... Bütün bunlara inanmışsa, bu avâmın hâlidir : Onlara dokunma. Fakat bunlara îmân etmemiş ise : O kimse, nazar (=tefekkür) yapmasın ve *Kelâm* ilmi'ni okumasın...»

Netîce şudur : İbn'ül-arabî'ye göre (bâzı fakîh'ler müstesnâ), fıkıh ilmiyle Kelâm bilgisi lüzumludur. Fakat avâm'ın (bilhassa) Kelâm ilmine ihtiyacı yoktur : Onların inancı zâten sağlamdır. Nitekim :

7 «... *Avâm*'ın hepsi, ... doğru akıllı'dır. Onların inançları sâlim (selâmetli) dir. *Kelâm* ilminden bir şey mutâlaa etmedikleri halde, Müslümandırlar. ... Şu halde *avâm'ın* akîdeleri selâmetlidir...»

İbn'ül-arabî, sâdece fukahâ ve kelamcılar'ı değil fakat, gerek kendisinin ve gerekse bütün islâm (sünnî) dünyasının bir *otorite* olarak saygı duyduğu Ebû Hâmid *el-Gazzâlî* (m. 1058-1111)'yi ve hattâ bu arada, bâzı ünlü sûfileri dahi *tenkid* etmekten geri kalmıyor. Meselâ

---

5. *Fut.*, 1/37(25 vd).

***** Gazzâlî, bilhassa *İlcâm'ül-avâm an ılm'il-Kelâm* (İst. h. 1287) adlı eserinde bu konuya temâs etmektedir.

6. *Fut.*, 1/37(21-25); ayrıca kendi çağındaki bâzı bilginlerin dahi, itikad konusundaki gevşekliğinden şikâyet eden İbn'ül-arabî der ki :
Fut., 2/12 (30-32) = *MİA*, 46 ve n. 97.
«... Zamânımızın bilginlerine gelince : İşte onlarda, ... ne Allahtan ne de Peygamber'den utanmak kalmıştır. Çünkü bir âyeti veyâ bir hadîs'i işittikleri zaman, (Kur'ana) düşmanlık sebebiyle, ona hürmet etmezler. ... Bu da, onların bilgisizliğinden ve Allah korkularının azlığındandır...

7. *Fut.*, 1/36(36-37) = *MİA*, 49 ve n. 112.

[8] «... *Ebû Hâmid el-Gazzâlî*...... fikri düşünce yönünden, *el-Maznûn bihi alâ gayr ehlihi* ve diğer eserlerinde, *Allâhın zâtı* konusunda söz etmiştir : Bütün söylediklerinde, bunun için *hatâ* etmiş ve isâbet edememiştir. *Ebû Hâmid* ve benzerleri, bu konuda, *cehâlet*'in son gâyelerine gelmiş (ulaşmış)lardır...»

Gazzâlî'yi, *veli* ile *nebi* arasında bulunan fark konusundaki görüşü için de *tenkid* eden İbn'ül-arabî diyor ki :

[9] «... Arkadaşlarımızdan (buna) kâil olup, *Gazzâlî*'nin ve diğerlerinin de zâhib olduğu (inandığı) üzere : *veli* ile *nebi* arasındaki fark, mülkü izâle edermiş. Zirâ *veli,* ilhâm sahibidir; *nebi*'ye ise, *mülk,* (Allah tarafından) nâzil olur...... Bu ise *bizim indimizde galat* (= yanlış)dır...»

Her kim olursa olsun, *hatâ* işlediği zaman İbn'ül-arabî tarafından mutlakâ *tenkid* ediliyordu. Ancak bu arada en şiddetli hücumlar, tabiatiyle kendisine muhâlif olan *fukahâ*'ya yöneltilmekteydi. Fakat bu arada İbn'ül-arabî, *kendi arkadaşları'nı* bile, gerektiği zaman böyle *tenkidlere* hedef tutuyordu. Meselâ :

[10] «... Ve deriz ki, *arkadaşlarımız*'dan bir kısmı, *keşf* (sahibi) olmadığı için, *galat* (yanlış) yapmışlardır. Çünkü onlar, Adem oğulları arasında *kâmil* (insan)ların, *melâike*'den daha üstün olduğunu söylemişlerdir...»

Din bilginleri (muteşerri'ler) dahi böyle *tenkid*'lere uğrayanlar arasındadır:

[11] «... *Müteşerri*'lerden bir kısmının ayakları, bu konuda kaymıştır. Fakat onların böyle yapmaması gerekirdi...»

[12] «... (Bu meselede), şâyet biliyorsak, şeriata bakarız fakat din bilginleri arasındaki *muhaddis*'lere (hadisçilere) ve (hattâ) *ehl-i re'y* olanlar ile *fukahâ*'ya sormayız...»

---

8. *Fut.,* 3/516 (16-18)
9. *Fut.,* 3/352 (10-11) : *Bizim indimizde* deyimi için bak. XXIII52
   Fut., 2/291 (22)'de, *tenkid* maksadıyla diyor ki : «... *Ebû Hâmid el-Gazzâlî,* bu makâmı inkâr etmiş ve demiştir ki : — *Nübüvvet* ile *Sıddıkiyet* arasında bir makâm yoktur...»
   İbn'ül-arabî, bundan başka, Eş'arî Kelamcıları'nı da tenkid ediyor. Bak. XXX183 deki not ***; ayr. bak. XXX90 dn *; XXX217 dn **; XXX233 dn **, XXX234 ve XXX235.
10. *Fut.,* 1/289 (10-11) = *MİA,* 14; ve n. 12
11. *Fut.,* 4/210 (15)
12. *Fut.,* 3/9 (3-4)

İbn'ül-arabî'nin, Gazzâlî kadar saygı duyduğu halde tenkid ettiği şahsiyetlerden biri de, el-Kuşeyrî (ölm. m. 1072) dir. Nitekim şöyle diyordu :

13 «... Şu halde *Kuşeyrî,* kendi kitabı (*el-Risâle*)deki *bab'ul-gıyre*'de böyle yaptığı için *hatâ* etmişdir...»

Nihâyet enteresan bir tenkid'e daha dokunalım : Bu da, *raks ve semâ âyini* yapanlara karşı yöneltilmiş bir tenkidtir. Nitekim şöyle diyor :

14 «... Allah Teâla (K. 53/3 ayeti ile), dinlerini (=İslâmiyeti) oyun ve eğlence edinenleri (= yapanları) zemmetmişdir. *Bu zamanda* (!) *semâcılar :* def ve mizmar ehli olanlardır. Biz, (İslâmiyete saygıyı) terketmekten, Allaha sığınırız. (Şiir)
Din : def, mizmar ve oyunla olmaz;
Din; ancak Kur'an ve edeb (terbiye) ile olur...»

Böylece, kendi *çağdaşları* dâhil, eski zamanlara ve çeşitli ilim topluluklarına karşı, islâmiyetin rûh ve mânasına uygun düşmediği takdirde, hemen herkes İbn'ül-arabî'nin tenkidlerine hedef olabiliyordu. Tabiatiyle o, böyle tenkidleri ileri sürerken, kendi davranışını destekleyecek olan diğer bilginleri, sûfileri vs. dahi şâhid gösteriyordu. Fakat onun ilk hareket noktası, bu tenkidleri, daimâ Kur'an açısından yapmasıydı. Çünkü yanlış bulduğu bir görüşü, evvelâ Kur'andaki bir âyetle isbat etmek eğilimindeydi.

Işte, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilmek istenen *şübheli bir eserde,* bu motif'e giren örneklerin bulunup bulunmadığına dikkat ederek bir hüküm vermek lâzımdır. Bir noktaya iyice dikkat etmeli : İbn'ül-arabî, hoşlanmadığı ve böyle ağır bir lisanla hücum ettiği fakihlerin ismini, çoğu zaman açıklamaz; fakat dostlarının adını her zaman yazar. Sonra o, (Gazzâlî'nin yaptığı gibi) Kelâm ilmini avâm tabakası için tamamiyle yasaklamaktadır.

---

13. *Fut.,* 2/272 (31-32)
14. *Fut.,* 4/298 (21-23 vd.)
Fut., 2/411 (3-7)'de dahi «semâ» âyinlerini reddetmektedir. (ayr. bak. XXIV31); ayr. bak. XXIV119

Kısaca işâret edelim : İbn'ül-arabî, h. 602 (m. 1205-1206) yılında, ilk defâ olarak Konyaya gelmiştir. Bu yıldan sonra da, Konya çevreleriyle temâsı devam eden İbn'ül-arabî, no. 14'de verilen parçada görüldüğü üzere, «... *zamânımızda...*» deyimini kullanıyor, ve muhakkak ki bizzat şâhîd olduğu *semâ ve raks* âyînlerini, İslâmın bünyesine uygun bulmuyordu. Dikkatimizi çeken bir nokta olduğu için, şunu da ekleyelim. İbn'ül-arabî, birçok defâlar *fîh mâ fîh* deyimini kullanıyor, Msl.
Fut., 2/676/8)
Fut., 2/655'deki şiirin ilk mısraı içinde.

ÜÇÜNCÜ MOTİF

ORTA YOL'U TAKİB ETMESİ; ZÂHİR - BÂTIN ve İFRAT - TEFRÎT'DEN KAÇINMASI

III [2] = و السعادة كلّ السعادة مع الطائفة التي
جمعت بين الظاهر و الباطن

Futûhât'da dikkatimizi çeken *üçüncü motif,* İbn'ül-arabî'nin dînî görüşlerde her zaman *orta yol*'u izleyerek, ifrât ve tefrît denilen sivri uçlardan kaçınması, zâhir ve bâtın görüşleri uzlaştırmak istemesidir. (*)

---

* Bu motif, Gazzâli'nin eserlerinde de mevcuttur. Fakat, aşağıda verilecek misallerde dikkate çarpacağı üzere, Gazzalî *İhyâ* adlı eserinde başka, *el-İktisâd* adındaki kitabında başka bir yol izliyor. *El-İktisâd fi'l-i'tikâd* (nşr. Dr. İ. Çubukçu ve Dr. H. Atay, Ank. 1962, s. 1; terc. Dr. K. Işık; *İtikad'ta Orta Yol,* Ank. 1971, s. 7) adlı eserinde, felsefecilerin ve müfrit mûtezile'nin *tefrît ve ifrât*'a meyl ettiklerini söylemektedir. Hattâ bu eser, (isminin de gösterdiği gibi) doğrudan doğruya bu meseleye hasr edilmiştir. Bu sûretle akîdeler konusunda Gazzâlî ve İbn'ül-arabî *ifrât ve tefrît*'den kaçınan mütefekkirler olarak görünüyor. Ancak Gazzâlî, diğer büyük eseri olan *İhyâ*'da değişik bir yol izlemiştir: Nitekim bu eserde de «itidâl», «orta yol» ve «ifrât-tefrît» tâbirlerini kullanmakla berâber, o bunları başka bir maksadla zikretmektedir. İbn'ül-arabî'de bu sözler, *sünnîlik* mânasına geldiği halde Gazzâlî'de bu terimler, çok umûmî bir anlamda kullanılmıştır. Meselâ diyor ki: İnsanların tabîatı, *nikâh* (cinsiyet) ilkelerinde dâimâ ifrât ve tefrît'e temâyül eder. [*İhyâ,* 2/34(1)] Başka bir defâsında ise, *şehvetde itidâl*'e gitmek gerektiğini ve itidal denilen şeyin de ifrât (çok fazla) ile tefrît (çok az) arasındaki *vasat* (orta yol) olduğunu söylüyor [*İhyâ,* 3/52(13)] Yine Gazzalî, «... orta yol, herşeyde iyidir...» derken [*İhyâ,* 1/139(22)], her çeşit *ahlâk* davranışında aranan şeyin dâimâ *orta yol* (vasat) olduğunu hatırlatarak, bu konuda Hz. Muhammed'in de bir sözünü tekrar eder: İşlerin en hayırlısı, vasat (mutedil) olanlardır...» [*İhyâ,* 3/89(9-10)] mânasına gelen bu hadîs, *İhyâ*'nın başka bir yerinde daha tekrar edilmiştir. [*İhyâ,* 3/147(8)] Böylece Gazzâlî, eskiden «fırka-i nâciye» denilen zümreye intikal ederek, onların her işi, ifrat ile tefrît arasındaki *itidâl* yahut *vasat* (orta yol) idi demektedir. [*İhyâ,* 3/201 (32-33]

Söylediklerimizin manası şudur: Bilindiği üzere İslâm dünyâsında çeşitli fikir cereyanları ve bunlara mensup bilginler, bâzı konularda birbirlerinin tam zıddı sayılacak görüşlere kapılmış ve bu sebeble de âdetâ kutuplaşmışlar idi. İşte bunun sonucunda da, iki zıd kutup meydana gelmişti: Bir taraftan *Bâtınîlik,* diğer taraftan da *Zâhirîlik* ortaya çıkmıştı.

Akâid ve Kelâm tarihini ilgilendiren bu konularda, şimdilik teferruâta dalmamıza lüzum yok. Fakat kısaca işâret edelim ki: *Bâtınîlik,* her zâhir olan şeyin bir *bâtınî* (iç) mânası bulunduğunu ve bu «iç mânâ» nın da ancak, diğer insanlara «üstün» bir şahsiyet tarafından bilindiğini ve öğretilebileceğini iddiâ ediyordu. (**) Zâhirîlik ise, evvelkilerin tam aksine, Kurân ve Hadis'lerin sâdece *zâhir* (=dış) mânasına bakıyor ve nass'ların bâzen mecâzî sayılabilecek yönlerini dikkate almıyordu. Netîce şudur: Bâtınîlik esaslarına göre İslâmiyet ana kaynaklar olan Kur'an ve Hadis'den âdetâ ayrılarak, çok değişik bir mecrâya sürüklenmiş ve Zahirilik netîcesinde de, İslâmın sprituel manası, hemen hemen kaybolmuştu. Tabiatiyle anlaşılır ki, bu akidelerin her ikisi de İslâmiyetin gâyesine katiyen uymazlar.

İmdi, ehemmiyetle işâret edelim ki bâzı kimseler İbn'ül-arabî'nin de *bâtınî* olduğunu zannederler. Oysa böyle bir zan, kesin olarak yanlıştır. Nitekim İbn'ül-arabî Futûhat'ın birkaç yerinde bu konudaki inançlarını açıklamış ve Bâtınî yahut ta Zâhirî olmadığını sarih bir şekilde ifâde etmiştir. Meselâ diyor ki:

Filozofların *tefrit'e* ve kelâmcıların *ifrât'*a meyl etmeleri, temkin ve ihtiyattan uzaktır. İtikad kaidelerinde zaruri ve gerekli şey, *mutavassıt* olanı benimsemek ve doğru yola yönelmektir. *Bir şeyin ifrat ve tefriti, zemmedilmiştir.* Bak. Gazzalî, *İtikadta Orta Yol,* s. 7.

Demek oluyor ki, çeşitli vesilelerle *tefrit, ifrat* ve *itîdâl* lafızlarını kullanan Gazzâlî [*İhyâ,* 3/145(23)], bu terimleri esas bakımından akîdeler'de değil fakat insanın bütün dünyâ işleri konusunda sarf etmektedir. Meselâ *tevâzu* konusunda bile doğru yolun, sâdece *vasat* adı verilen *orta yol* olduğunu söylüyor. [*İhyâ,* 3/325(8)] Halbuki, yukarda işâret ettiğimiz üzere İbn'ül-arabî'nin bu terimleri kullanışı, sâdece *akâid* (inanç) meselelerine inhisar etmekte ve kendisi bunları, *zâhirilik* ile *bâtınîlik* mukâbilinde gösterip, *orta yol* dediği *sünnîlik*'in de itidal yolu olarak bunlar arasında bulunduğunu haber veriyor. Şu halde anlaşılıyor ki Gazzali'de öyle bir motif, (İbn'ül-arabî'nin kullandığı şekilde) mevcut değildir. Kaldı ki İbn'ül-arabî bu iki terimi, *zâhir*(îlik) ve *bâtın*(îlik) sözleriyle sinonim (müterâdif) olarak kullanmaktadır. İşte burada en çok dikkat edilmesi gereken nokta budur.

** *Fut.,* 1/373 (4 vd.). İbn'ül-arabî burada diyor ki: «... *Bâtınîlik*: ...... Bunlar çeşitli mezhepler hâlindedir: *Ebû Hâmid* (el-Gazzâlî), *Kitâb'el-Müstazhar*'ında, onların mezheplerinden bir kısmını reddetmek konusunda zikr etmiş ve burada, onların hatâlarını beyân etmiştir...»

Bu hususta ayrıca bak. *MİA,* 51 ve n. 121, ayr. *MİA,* s. 15 ve n. 14

[1] «... İnsanlar Dîn'e nazaran üç (zümre)den biri olmaktan hali kalmaz:

Ya, özbeöz *bâtınî* olur ki bu, *tevhîd*'in (Allahın bir oluşunun) tecrîd edilmesine (= mücerred bir hâle getirilmesine) kâil olandır. ... Bu ise, şeriat hükümlerini, bâtınîlik gibi, işlemez kılmağa ve Allahın irâde ettiği şeyden yüz çevirmeğe müncer olur. Oysa meşrû bir dînî kâidenin yıkılmasına yol açan herşey, her mü'min indinde mutlak olarak kötüdür.

Ya özbeöz *Zâhirî* olur ki. ... bu da *tecsîm* ve *teşbîh*'e (yani: Allahı bir cisim zannetmeğe veyâ başka varlıklara benzetmeğe) yol açar. Bu dahî, öteki gibi, Din bakımından kötülenmeğe mülhak (yahut müstehak) dır.

Yahut da, Şerîat'a ayak uydurur. ... Şerîat sâhibi, nereye yürürse, (o da oraya) yürür; nerede durursa (o da) ayağını orada durdurur. İşte bu *«orta hâl» dir...»*

İşte bu orta hâl, veyâ başka bir deyişle: Orta Yol, İbn'ül- arabî'nin benimsediği gerçek yoldur. Yukarda görüldüğü üzere, bu yolun sağında ve solunda kalan İfrât ve Tefrît yollarının ikisi de İslâmiyetin rûhuna kat'iyen uymazlar.

Oysa dînî saâdete de ancak orta yol sâyesinde ulaşmanın mümkün olduğunu belirtmek üzere İbn'ül-arabî der ki:

[2] «... Saâdet, (evet) bütün saâdet, *zâhir* ile *bâtın*'ı toplayan (yani bir araya getiren) zümre iledir...»

Zâhir ile bâtın'ı, başka bir deyişle, İslâmiyetteki esasların dış ve iç mânâlarını bir araya getirmek, İbn'ül-arabî'nin en çok dikkat ettiği bir prensip olmalıdır. Çünkü *sünnîlik,* esâsında bundan ibârettir ve bu iki sözü zikrederek:

[3] «... *zâhir* ile *bâtın*'ı toplamamız için...»

şeklinde sözler sarf etmektedir. Bu iki söze (tâbire) tekâbül eden ifrât ve tefrît deyimleri de keza bir arada zikredilmekte ve Futûhat'da *ifrat* ve *tefrît*'in kötülüğü'ne başka bir vesile ile tekrar temâs edilmektedir[4].

[5] «... *Ehl-i zâhir*'in akılları, şübhesiz ki vardır fakat onlar düşünceli (*ûlû'l-elbâb*) değildirler....»

Şu halde, İbn'ül-arabî'ye isnad edilmek istenen *şüpheli bir eser* hakkında hüküm verebilmek için, bu anlamda ifadelerin de, bulunup bulunmadığına dikkat etmek ve orada, *orta yol*'un temsîl ettiği *sünnî inanç* telâkkîsinin bulunup bulunmadığını araştırmak lâzımdır.

1. *Fut.,* 2/267 (23-26) = *MİA,* 15 ve n. 13
2. *Fut.,* 1/373 (6) = *MİA,* 15 ve n. 14; ayr. 51 ve n. 121
3. *Fut.,* 1/576 (3)
4. *Fut.,* 4/16 (12)
5. *Fut.,* 1/231 (21-22)

DÖRDÜNCÜ MOTİF

İLHÂM'A DAYANMASI; TAKLİD'TEN KAÇINMASI; TASAVVUF'UN GERÇEK HİKMET OLDUĞUNU SÖYLEMESİ VE AKLI HUDUDLANDIRIP, ALLAHIN ZATI'NI DÜŞÜNMEĞİ YASAKLAMASI, KUR'AN SEVGİSİ

Futûhât'da dikkatimizi çeken *dördüncü motif*, yukarda böyle bir başlık altında toplanan hususlardan ibârettir. Başka bir deyişle o, sâdece insan aklının başarılarına güvenmekten çekiniyordu. Nitekim daha önce görmüştük, İbn'ül-arabî akıl'ı bir taraftan övmekte (msl. bak. br. I. nci motif) diğer taraftan da onun salâhiyetini tahdid etmektedir. (Örnek olarak bak: I¹⁰ I²¹ I²²) Aklî bilgilerden maksad, insanların «akıl» yoluyla ortaya çıkardıkları ve sonra da birbirlerine «nakl» ettikleri (= aktardıkları) *rasyonel* (yahut umûmî bir tabirle; beşerî) *ilimler*'dir. Çoğunlukla *isbât ve kıyâs*'a dayanan bu çeşit ilimlere, İbn'ül-arabî tam olarak güvenmez. Çünkü herkes gibi o da biliyordu ki kıyâs ve isbât nazariyeleriyle, onların üzerine kurulmuş olan ilimler, tekmil ilim'den ibâret değildir. Kendisi (gelecek fasıllarda izah edeceğiz) *ilâhî kaynak*'tan bilgi sâhibi olamadığı zamandır ki, böyle ilimlere de baş vurmak zorunda kalıyordu. Yoksa onun kıyâs ve isbata dayanan ilimleri toptan inkâr etmesi, kat'iyen bahis konusu değildir. Kaldı ki İbn'ül-arabî'nin eserlerinde böyle ilimlerden her zaman bahs edildiğini, onlar üzerine uzun uzadıya söz edildiğini ve müsbet ilim nazariyelerine bizzat katkılarda bulunduğunu yakînen bilen araştırıcılar, bu davranışını garipserler. Fakat bilmek lâzım ki İbn'ül-arabî, aklî ilimlerin «son hakikat»lara götürmediğini ve işte bu yönden yetersiz olduklarını söylemek istiyordu. Yoksa, burada esas itibariyle, bir *tenâkuz** bahis konusu değildir.

IVᵃ) *Allahın gönderdiği bilgilere dayanması*

IV² = فنحن ما نعتمد في كل ما نذكره الا
على ما يلقي الله عندنا

---

*. Şu noktayı önemle belirtelim ki, İbn'ül-arabî'nin bu davranışına mukâbil, arasıra *tenakuz*'a düşen durumlar dahi görülebiliyor ve muayyen meselelerde bâzen kendi kendisiyle tenâkuza düştüğü de oluyor. Meselâ bakınız: XXII¹⁶ (not kısmındaki açıklamalar); IV²⁴; XV¹¹; XXX¹⁸, XXX³⁰, XXX¹²⁷, XXX¹⁴³, XXX¹⁷⁴, XXX¹⁸³, XXX²²¹, XXX²⁷⁶, XXX²³⁵ dn. (dipnotlarındaki açıklamalara bakınız).

Teferruâtını ilerki motiflerde göreceğimiz gibi, İbn'ül-arabî bir takım ilâhî menşeli bilgiler'e dayandığını iddia etmektedir. Bu çeşit bilgilerin en önemlisi de, bizzat Allahın, bir insan kalbine *ilkâ* ettiği (=attığı) (krş. X[2]) *ilhâm*'lardır. Nitekim, İbn'ül-arabî'nin «öğreticisi», Allahdır. (XIII[11]). Kendisi der ki :

[1] «... Filân kimse, bana rahmetli falan kimseden söyledi (*nakl* etti) diyen bir müellif ile, *kalb*'im bana Rabb'imden haber (ilham) verdi diyen bir müellif arasında, çok fark vardır. ... Bu (ikincisi) ile de, Rabb'im bana *Rabb'imden haber* verdi : Yani aradaki vâsıtaların kalkması ile Rabb'im bana kendisinden haber verdi diyen arasında da (kezâ) çok fark vardır...»

İşte bu sözlerden anlaşılıyor ki bilgi sâhibi olmanın üç tâne yolu vardır : Birincisi, *rivâyet ve nakl,* ikincisi *ilhâm* ve üçüncüsü de, *Allahın gönderdiği emîn bilgi*'den ibârettir. Bunlardan birincisi (yukarda işâret etmiştik), umîmîyetle positif ilimleri ve bâzı aktarma bilgileri temsîl eder. İkincisi de şiir, edebiyât ve güzel san'atları içine alarak *ilhâm*'a dayanan ilimlerdir. Üçüncüsü de *hakîkat bilgisi* ismini alan ve Allahın doğrudan doğruya bâzı insanlara gönderdiği bilgilerden ibârettir. Aşağıdaki satırlarda görüleceği gibi, İbn'ül-arabî önceki iki kaynaktan da faydalandığı halde, daha ziyâde Allahın göndermek lûtfunda bulunduğu bilgilere dayandığını iddiâ ediyordu. Nitekim Futûhat'da aynen şunları okumaktayız :

[2] «... Biz, bütün söylediklerimizde ancak *Allahın bize ilkâ ettiği* (=ulaştırdığı) şeye dayanırız : (Çeşitli) yönlere sâhip lafızlardaki mânâlara değil....»

[2*] «... *Akıl,* takayyüd eder (=bağımlıdır)..... *Kalb* ise bağımlı değildir..... (Bu sebeble, ilhâm kaynağı olan) *kalb,* akıl tavrının ötesinde (=fevkinde)dir. (Böylece), Hakk'ın gerçekten bilinmesi, ancak *kalb* iledir....»

Şu halde görülüyor ki İbn'ül-arabî çeşitli (ve bâzen birbirini nakzeden) lafızlara ve onlarla ifâde edilen bilgilere değil fakat Allahın gönderdiği «emîn ve kat'î» mâhiyetteki *hakîkat bilgisi*'ne dayanmaktaydı. (Msl. bak. X. ncu motif) Onun felsefesine ayırdığımız cild içinde bu hususta etraflıca durup, birçok misaller daha vereceğimiz için, şimdilik ayni konuda fazlaca isrâr etmek niyetinde değiliz.

---

1. *Fut.,* 1/62 (31-33); ayr. bak. *Fut.,* 3/370 (32).
2. *Fut.,* 1/151 (14-15); *ilkâ* (atmak, ulaştırmak) sözünün tekrârı için bak. IV[25] Bu mâhiyette başka örnekler için krş./IV[2] ve XXVIII[69].

2*. *Fut.,* 1/321 (37) - 322 (1 ve 3-4)

IVb) *Taklid'ten kaçınması*

IV 6 = و لسنا من أهل التقليد بحمدالله

Her ne olursa olsun, yukardaki sözlere bakılırsa İbn'ül-arabî'nin iddiâsı iyice anlaşılmaktadır. Nitekim Futûhat'ın başka bir yerinde diyor ki :

3 «... Biz onların sözlerini, ne de onlardan başkalarının sözlerini (herhangi) bir işde (meselede) *îrâd* edenler'den, (*tekrar'layanlar*'dan) değiliz...»

Yeri gelmişken hatırlatalım ki : Futûhât'da, *taklid* konusunda, husûsî bir *bâb* mevcudtur ki, 341 nci *Bab* (Fut. 3/179-183) olarak görülen bu sayfalarda şunları okuyoruz :

3* «... Onlardan bazıları *Rabb'ini taklid* edenlerdir : Bunlar, yüksek zümre (taife) ve doğru ilim sahibleridir. Bazıları da, *aklını taklid* edenlerdir ki bunlar da, *aklî ilim sahibleridir......* (Böyle) bir *taklid,* bütün (akılcı) bilginler için umumidir... Şu halde, *Rabb'i taklid etmek,* daha üstündür...»

Demek ki ona göre *taklid,* iki bakımdandır. Kötü olanı, tefekküre güvenerek, kendi aklını taklid etmektir. Fakat Allâh'm ilkâ ettiği bilgileri taklîd etmek, doğru ve iyidir. Nitekim :

3** «... *Bizim indimizde***, Allahı bilmek (*el-ilm billâh*) konusunda *mukallid,* fikir yönünden Allahı bilmesi (ma'rifet'ullah)'ndeki *nazar*'ı sebebi ile, *kendi aklını taklid* edendir...»

3** «... *Bizim indimizde***, Allahı bilmek (*el-ilm billâh*) konusunda *mumek,* ancak *taklid* ile doğru (mümkin) olabilir...»

3**** «... *Bizce** işlerin en acaibi, bir insanın kendisi gibi muhdes (yaratılmış) olan *fikr*'ini ve *nazar*'mı *taklid* etmesidir...»

---

3. *Fut.*, 2/479 (13); Sadreddin Konevi (*m.* 1210-1274) dahi, *İcâz'ül-Beyân* adındaki kitabında, bunu hatırlatan sözler sarfediyor. Bak. *AKİ,* s. XX ve n. 48, **51**.

3*. *Fut.*, 3/180 (9-17)

3**. *Fut.*, 1/412 (37)-413 (1)

**. *Bizim indimizde* deyimi için bak. XXIII46

3***. *Fut.*, 2/331 (24)

3****. *Fut.*, 1/321 (33-34)

*. *Bizce* deyimi hkk. bak. XXIII52

İşte böyle bir iddiâya yani İbn'ül-arabî'nin başka müellifleri tekrar etmediği ve dolayısıyla «orijinal» olduğu iddiâsına, Futûhat'da bir vesîleyle daha rastlıyoruz. Diyor ki :

4 «... *Gerek bu ve gerekse diğer eserlerimiz,* (başka) *eserlerin yolundan gitmediği gibi, biz de* (başka) *müelliflerin yolundan gitmeyiz.* Zira her müellif kendi irâdesinin (etkisi) altındadır: (Krş. IV[40]) Şâyet *irâde*'siyle zorlanmışsa, kendi istediğini ilkâ (ifâde) eder, istemediğini de tutar (gizler). Yahut da o bilgi kendisine neyi veriyorsa ve konu (olarak) aldığı mesele ona (nasıl) hükm ediyorsa, kendisi de onun gerçeğini o kadar açıklayabilir. Halbuki biz kendi eserlerimizde böyle değiliz....»

Bu sûretle görülüyor ki İbn'ül-arabî'ye göre *akıl* ve *irâde* yoluyla kaleme alman bir eserde, müellifleri bağlayan *şartlı* (hududlu) olan *idrâk* ve *ifâde* kudretleri, iki türlü noksanlık (sakınca) meydana getirmektedir : Bunlardan birincisi, müelliflerin kendi akıl ve irâdesine tâbi olmak mecbûriyetidir ki, bu durumda «hakîkat» a ulaşmak, hiçbir zaman iddiâ edilemez. İkincisi de, müelliflerin beşerî *ifâde* konusunda *hududlu* oluşudur ki, böyle bir durumda, -hakîkat elde edilmiş olsa dahî-, dâimâ *noksan ifâde* edilmiş sayılacaktır. İşte İbn'ül-arabî bu çeşit müellifleri tenkîd etmekte ve onların sözlerini tekrarlamadığını söylemektedir. Halbuki kendisi der ki, ifâde edilecek bir hakîkatı müellife söyleten şâyet Allah ise, bu hakîkat hem iyi kavranmış hem de tam olarak ifâde edilmiş sayılacaktır. Onun bu iddiâsı da, daha önce (IV[1] de) gördüğümüz gibi, «... *Rabb'in bizzat Rabb'tan bilgi vermesi ve aradaki bütün vâsıtaların ortadan kalkması...*» ile açıklanıyordu. Hulâsa İbn'ül-arabî, gerek *Futûhât*'da gerekse (kendi dediğine bakılırsa) *diğer eserlerinde* hiç bir zaman *tekrarcı* olmadığını, başka müellifleri *taklîd* etmediğini, bâzı meselelerde *filozofların dediklerine uymayan* (hattâ ters düşen) şeyler söylediğini; filân meselede, *kendisi gibi* açıklamalar yapan başka bir müellif görmediğini, aşk sıfatında *yed-i tûlâ* sâhibi olduğunu, fakat bütün bunları *övünmek maksadıyla söylemediğini,* gerçekte : Bütün meselelerin kendisine *apaçık göründüğünü* (aşağıda vereceğimiz misallerle) iddiâ etmektedir :

5 «... Maksûdumuz (gâyemiz), bizim yolumuzda olmayanın sözünü *tekrarlamak* (îrâd) değildir...»

6 «... Allaha şükür biz, *taklidçilerden değiliz :* Aksine, bizce iş, Rabb'imizin indinde inandığımız gibi apaçık görünmektedir...» (Krş. IV[44]) ve V[28]

---

4. *Fut.,* 1/64 (18-20)
5. *Fut.,* 3/14 (15)
6. *Fut.,* 3/391 (37)

[7] «... Kâinâtın düzeni konusunda, bu kitapta (yani Futûhat'da) anlattıklarımız, ... feylesofların ... söylediğinin *hilâf*'madır...»

[8] «... Kendimizden başka, bu işin ehlinden *bizim gibi* konuşan birini görmedik...»

[9] «... Bu (aşka âit) sıfatta, bizim *yed-i tûlâ*'mız (otoritemiz) vardır...»

[10] «... Bu tenbîhi gerçekleştir;...... zîrâ bunu, benden başkasından işitmekliğin (ihtimâli) uzaktır....» (krş. XXVIII[53]).

İşte, Allah tarafından kendisine gönderilen bilgilere dayandığı için başkalarını taklîd etmediğini, her nevî gerçeğin kendisine «apaçık göründüğünü» iddiâ eden İbn'ül-arabî, bu çeşit «mârifet»e (metod olarak) ancak *keşf, şuhûd* ve *tecellî* mefhumları sâyesinde ulaşabiliyordu ki, bunları da *Beşinci motif*'de ele alacağız. (Ayr. bak. I[19] ve II[9] da geçen *mukallid* ve *taklid* deyimleri).

IV[c]) *Tasavvuf'un gerçek hikmet sayılması*

IV[11] = و من شرط التصوّف أن يكون حكيما

Her ne olursa olsun İbn'ül-arabî, bu motif'de (I nci motif'in aksine olarak) *aklın hududlu bir kuvvet oluşu*'na ve tasavvuf'un da mantıkî delil yerine *ilâhî delîl*'e (Kur'âna) rağbet ettiğine işâret etmektedir.

Gerçi kendisi, bundan önceki motif'de görmüştük, *burhân* (isbat) nazariyesinin inançlar konusundaki önemine parmak basıyor, hattâ *isbat* sâyesinde birçok akâid (inançlara âit) güçlüklerin halledildiğine ve bu sâyede İslâmiyet'i savunmanın mümkün olduğuna (bak. I[21]) dikkatimizi çekiyordu. Fakat, her nevî filozof, onun nazarında makbûl sayılmıyordu: O, *yanlış yolda* tasavvur ettiği beş zümre filozofa mukâbil, ancak bir zümrenin *doğru yolda* bulunduğunu (bak. I[22]) iddiâ ediyordu. Acabâ bunun sebebi nedir?

Eski çağlardan bu yana kabul edilen bir mesele var ki, o da *aklın hududlu bir kuvvet oluşu*'ndan ibârettir. Hangi sebeble olursa olsun: Kabâhati ister duyularımızın yanıltıcılığına, isterse aklımızın bu yanıltmaları düzeltmemesine yükleyelim: netice şudur ki bütün güçlüklerimizi sâdece akıl sâyesinde çözümlemek kâbil olmuyor.

Peki o zaman ne yapacağız? O zaman bize «hakîkat» ı anlatacak ve gerçek'-

---

7. *Fut.*, 2/519 (35)
8. *Fut.*, 2/530 (7)
9. *Fut.*, 2/376 (7)
10. *Fut.*, 1/729 (29)

leri elde etmemizde yardımcı olacak bilgi yolu ne olabilir? Mâdem ki, başlangıç ve hareket noktası olarak : Felsefe, akıl ve isbat yolları, muayyen bir noktada geçit vermiyor, o zaman (insan aklı'nın durakladığı yerden itibaren) bizi, gerçekler'e hangi ilim götürebilecektir?

İşte bu gibi sorular, bilhassa mîlâdî onikinci asırdan itibaren İslâm sufîlerinin ele aldıkları ve sonuç olarak ta birçoklarını felsefe ve mantık ilimlerini şübheye götüren bir sebeb teşkîl etmiştir. Nitekim İbn'ül-arabî'nin kendisi de bu çeşit mütefekkirlerden biridir. Çünkü aşağıda göreceğiz, ona göre sûfîler, aklın elde edemeyeceği hakîkat'ları başka bir yoldan elde ederler : Sûfîlerin ana prensibi *îmân* ve bunun kaynağını teşkîl eden de *Kur'ân*'dır (Bak. IV72-84)

Şimdilik buna dâir misalleri, biraz sonraya bırakarak, önce tasavvuf'un bir iki tarifini ele alalım. İbn'ül-arabî Futûhat'da şöyle anlatıyor :

[11] «... *Sûfîler* der ki : *Tasavvuf, ahlâk'dır.* Şu halde senin ahlâkını ziyâde (takviye) eden, seni tasavvuf'ta ziyâde (başarılı) edendir.

Müminlerin annesi *Hz. Âişe*'ye, Resûlullâh'ın ahlâkından suâl edilince dedi ki :

— Onun ahlâkı Kur'ân idi. Nitekim Allah, *sen yüce bir ahlâk üzeresin* (el-Kalem/4) âyetiyle, kendisine verdiği şeyden dolayı onu senâ etmiş (övmüş) tür.

Şu halde *tasavvuf* sıfatı için (gerekli) şart : *Hikmet sâhibi bir hakîm olmaktır.* Şâyet (böyle) olmazsa, insanın da bu sıfattan bir nasîbi olmaz. Zîrâ *tasavvuf, bütünüyle hikmet'dir; O, ahlâk'tır :* Tam bilgiye, üstün akıla, huzûra ve kendi nefsinin kötülüklerine temekküne (yahut karşı koymağa) muhtaçtır. Tâ ki nefis kötülükleri, ona hükm edemesin ve (o kimse) Kur'ânı, kendisine delîl (önder, rehber) yapsın...»

Şu halde açıkça görülüyor ki : *Tasavvuf,* bütünüyle *hikmet*'tir. Ve bu hikmet de *ahlâk*'tan ibârettir. (Bak. IV11). Bu «ahlâk» ise Allâhın (Kur'ânda) öğrettiği ahlâk'tan başkası olamaz. Çünkü :

[12] «... *Mevcûdât* (varlık nesneleri) Allahın yarattığı şeylerdir; Allah, sonra da insanı yarattı ve mevcûdâta *nazar* etmeği (tefekkürü) ve *hakîm* (hikmet sâhibi) olmağı, emânet tarzında, ona yükledi. Tâ ki, haklı olana hakkını versin (krş. I16)... Ve Allah, insanı yeryüzünde kendisine halîfe yaptı. ... Şu halde mevcûdât, insanın elinde (kudretinde) bir *emânet*'dir : Bunlar ona arz edilmiş ve insan da onları yüklenmiştir. (el-Ahzâb/72) Şâyet bu emânet'i edâ ederse, sûfî olur; etmezse zâlim ve câhil olur. (Kal-

---

11. *Fut.,* 2/296 (1-6)
12. *Fut.,* 2/297 (1-6); *haklı olana hakkını vermek* tâbiri : *Fut.,* 2/266 (31); ayr. I16 ayr. *tahalluk bi ahlâk'illâh* deyimi için bak. XXIV52

dı ki) *hikmet,* cehâlet ve karanlığı nakz eder. (Krş I[12]) Şu halde tasavvuf, Allahın ahlâkı ile ahlâklanmak (*tahallûk bi-ahlâk'ıllâh*)dır...» (krş. I[14]).

İşte burada da görülüyor ki, İbn'ül-arabî'nin nazarında *gerçek hikmet* tasavvuf'tan ibârettir. Böyle bir hikmet'de, isbât ve delîl'e ihtiyaç yoktur. Fakat hangi cinsten delil ve isbât? Mühim olan nokta da budur.

IV[d]) *Aklın hududlarını tâyin etmesi*

فلا يَتعدّى العقل حدّه = IV[45]

Tasavvuf, mâdem ki *gerçek hikmet*'dir ve madem ki böyle bir hikmet'de, en çok *ilâhî menşeli bilgiler*'e dayanmak gerekir, şu halde sırf akıl, mantık, kıyas ve isbât gibi ilkelere güvenmek, (İbn'ül-arabî'ye göre) câiz değildir. Zira:

[13] «... *Aklî delîl* sâhibleri, din'lerin getirdiği (=öğrettiği) *ilâhî sıfatlar*'ı kabûl etmezler...»

[14] «... *Aklî delîl*'ler, ilâhiyat konusunda *dînî delil*'lerden ekseriyâ uzaklaşır...»

[15] «... *ilâhî ilim* (= ilâhiyât) de *kıyâs*'tan kaçınınız...» (krş. IV[16])

Demek ki, onun hikmet adını verdiği tasavvuf, esâsen ahlâk'tan başka bir şey değildir. Kaldı ki bahis konusu ahlâk, sâdece Kur'ân ahlâkı'ndan ibârettir. Tasavvufî hikmet'e uymayan ve feylesofların kullandığı aklî delil'lere, burada ihtiyaç yoktur.

Feylesofların burhan nazariyesini sâdece tasavvuf'da değil fakat din hükümlerinde (fıkıh'ta) dahi gerekli görmeyen İbn'ül-arabî der ki:

[16] «... Üzerinde ittifak edilen din hükümleri, üç nevîdir:
Kitâb (yani Kur'ân)
Mütevâtir sünnet (yani Hz. Peygamberin sözleri)
İcmâ (Consensus)

Fakat bilginler, *kıyâs* konusunda ihtilâf etmişlerdir: Bunun, delil ve dînî hükümlerin prensiplerinden olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, kıyâsı yasaklayanlar da vardır. Ben de buna kâilim(*) (=yasaklanması taraftarıyım)...» (krş. IV[15])

---

13. *Fut.,* 2/142 (6-7)
14. *Fut.,* 2/448 (21-22)
15. *Fut.,* 2/562 (6)
16. *Fut.,* 2/180 (4-5)
*. Bu deyim hakk. bak. XXIII[50]

Demek ki İbn'ül-arabî'ye göre filozofların usûlü ile tasavvuf usûlü arasındaki en mühim fark şudur : Feylesoflar dâimâ akıl ve nazar'a dayandıkları, her zaman nazar (iyât)çı olmakta devam ettikleri halde, sûfîler bir şeyin öğrenilmesini (bilinmesini) ancak z e v k (=tatmak) sûretiyle mümkün görmekteydi. Meselâ *bal*'ın tatlı olduğunu, kıyas ve isbat'la bilmek mümkün müdür? Şu halde bal'ın tatlı olduğunu ancak zevk ile (tadarak) öğrenmekten başka çâremiz yoktur. İşte bu sebeble, İbn'ül-arabî diyor ki :

16* «... Evliyâ ve enbiyâ'nın ilimleri, z e v k 'lerdir; fikir ve nazar'dan değildir...»

17 «... *Sûfî'ler,* fikir *(tefekkür)* yoluyla, *akıl* bakımından nisbeti (anlaşılması) imkânsız olan şeyin, ilâhî inâyet sâyesinde *keşf* yolundan imkânsız olmayacağını bilirler...

18 «... *Akl*'ın kendi delilleri ile imkânsız kıldığı herşeyi, biz bu dünyâda imkânlı görmüşüz. *Akıl,* bu hakikati idrâk etmekten âciz kalır....» (Krş. IV[21]).

19 «... *Sûfîler,* delil ikâme etmekten münezzehtir...»

20 «... *Sûfîler,* tefekkür'ü terk etmiştir..........»

21 «... *Akıl,* bu gerçeği idrâk etmekten *âciz* kalır. (IV[18]) Bu, başka bir ilâhî kuvvetle idrâk olunur...»

22 «... *İnsan,* yüce bir şerefe sâhib ilimlerle vasıflandığı zaman, onun nefsi (rûhu) temizlenir ve mertebesi büyür. Mertebelerin en yücesi de *Allahı bilmek*'(mâ'rifet'ullâh)tir. Allahı bilmeğe giden yolların en yücesi de *tecellîler ilmi*'dir. Onun altında ise, *nazar* (tefekkür) vardır. *Nazar*'ın (tefekkür'ün) altında ise, başka bir *ilâhî ilim* (!) yoktur...»

23 «... *Nazar* (tefekkür), doğru ve fâsid olmak üzere ikiye ayrılır.»

24 «... Bir delîl'in isbât ettiğini, başka bir delîl, ibtâl edebilir...»

24*«... *delîl,* bâzen *medlûl*'ün ayni, bâzen de onun hilâfına olur. Halbûki bir şeyin başka bir şey üzerine, kendinden daha (sağlam) *delil* bulunamaz...»

16*. *Fut.,* 2/96 (29)
17. *Fut.,* 1/140 (12-13) = *MİA,* 48
18. *Fut.,* 1/145 (3-4)
19. *Fut.,* 1/154 (37) = *MİA,* 48 ve n. 106
20. *Fut.,* 1/140 (8-9) = *MİA,* 48 ve n. 107; ayr. bak. *Fut.,* 1/195 (25-26)
21. *Fut.,* 1/157 (32)
22. *Fut.,* 1/185 (7-9)
23. *Fut.,* 1/177 (21); krş. *AKİ,* 10-11
24. *Fut.,* 2/177 (11); krş. *AKİ,* 8 ve n. 17; (*Delil* konusunda bak. IV[39] vd.)
Fut., 1/151 (27)'de ise, bunun aksini söylüyor
«... *Delil*'lerden kasdedilen, *şübhe*'lerin kaldırılmasıdır...»
24*. *Fut.,* 1/728 (37)-729 (1):

25 «... doğru bilgi'yi *tefekkür* vermez. ...Şüphesiz ki sahîh (doğru) bilgiyi, ancak Allah bir âlimin kalbine *atar*. Bu bir *ilâhî nûr*'dur ki Allah onu, kullarından isteyen kimselere mahsus kılar. ... *Keşf*'i olmayanın (tam) ilmi de olmaz.....»

26 «... *huccet*'ler (=deliller) müminlere değil, münkirlere karşı ikâme edilir...»

27 «... Yolu, (gerçeği) ilâhî bir *delil*'siz olarak bulmak isteyen, imkânsız bir şey istemiş olur...» (manzum)

28 «... *Kur'ân,* istinâd edilecek en kuvvetli delîl'dir...»

29 «... (Bir mü'min) inançlarını Kur'andan alır. *Kur'an,* o kimse için *aklî delil* yerini tutar; onun için başka (cinsten) delil'lere ihtiyaç yoktur...»

30 «... bizzat Allah, tefekkür'ü bize emretmiştir...»

İşte bu misâller gösteriyor ki, İbn'ül-arabî'nin *hareket noktası* akıl ve tefekkür'dür. Fakat bu, sırf *rasyonalizm* mânasına gelmez. Çünkü verdiğimiz misâllerden anlaşılacağı üzere, onun akıl ve tefekkür'den maksadı, *ilâhî hikmet* olup, insanların da hisse aldığı (*) bu hikmet üzerinde *düşünmek*'ten ibârettir. Gerçi bu nevi bir «tefekkür» sâdece başlangıç ve hareket noktası olarak bahis konusudur. Nitekim bu ilk safha'dan sonra (söz gelimi) *sûfîler,* istidlâle dayanan tefekküre iltifât etmemektedir. Çünkü bütün hakikatlar, Allah tarafından onlara gün gibi apâşikâr gösterilmektedir. (Bunu *5 inci motif*'de izâh edeceğiz)

Avâm (halk) tabakasına gelince; onların itikâdı, basit temellere dayanır. Nitekim

31 «... Din'in çoğu (birçok yönleri) avâmın anlayışına göre gelmiş (ifâde edilmiş)dir...»

---

25. *Fut.,* 1/244 (13-14)
26. *Fut.,* 1/219 (25) = *MİA,* 48 ve n. 105
27. *Fut.,* 1/180 (6) : 17 nci bâb başında (İbn'ül-arabî'ye âid) şiirin 5 nci beytidir.
28. *Fut.,* 2/180 (26-27); ayr. bak. IV72 — IV85
29. *Fut.,* 1/37 (13-15) (= *MİA,* 48-49 ve n. 109)
30. *Fut.,* 1/218 (22-25) : İbn'ül-arabî burada, önemli bir noktaya dikkatimizi çekmek üzere diyor ki : Kur'anda tefekkürü gerçekten emreden âyetler, sâdece *nazara* (baktı) kelimesinden sonra *fî* (konusunda) hârfinin bulunduğu âyetlerdir.

*. Bak. br. s. 22-24 : *hikmet* konusundaki açıklamalar

31. *Fut.,* 2/95 (26-27) (= *MİA,* 43 ve n. 87) : İbn'ül-arabî *DÎN* müessesesini, *cehâlet'in zıddı* (yâni *bilgi)* olarak kabûl ediyor. *Fut.,* 1/36 (1); nitekim *cehâlet*'in kötü (mezmûm) olduğunu *Fut.,* 2/381 (22)'de ifâde ettikten başka, yine *Fut.,* 2/728 (14) (= *MİA,* 12 ve n. 4, 5, 5*) bu konuda diyor ki :

İşte bu durumda, *avâm* (halk tabakası) nın *tefekkür*'ü gerekli kılan meselelerle uğraşması, câiz görülmemektedir. Kısaca hatırlatalım : İbn'ül-arabî'nin bu telâkkisi, daha önce Ebû Hâmid el-Gazzâlî (m. 1058-1111) tarafından ortaya atılmış bulunuyordu.

Sâdece inanç (akide) meseleleri bahis konusu olduğu zaman, *delîl* ve *istidlâl* konularında otoritesi olan Gazzâlî'nin yolundan giden İbn'ül-arabî, bu noktada tipik bir paradoks'a ulaşıyor : Ona göre *delil* denilen şey, *şüphe*'den çıkmaz, fakat *şüphe*'nin kendisi, *delil*'den meydana gelir :Nitekim bu konuda şöyle diyordu:

32 «... (ilâhî) mânalar, bilgiler ve sırr'larda *şübhe,* sûfîlerin indinde imkânsızdır. *Şübheler* ancak, *aklî delil* sâyesinde meydana gelen nazarî ilimler'de olur...»

Bu görüş, esâsında pek de haksız ve çelişik değildir. Çünkü birşeyi bilmek için iki yolumuz vardır : Birincisi *duyular*'ımız, ikincisi de *bilen ile bilinen şey'in aynileşmesi.*

Duyular'ın ve ona göre hüküm veren akıl'ın bize tam gerçeği öğretmediği, eskiden beri bilinen bir meseledir. Bu konuda tafsilâta hâcet yok. Fakat bilen ile bilinen'in aynileşmesi'ne gelince : Bu da bilgiyi ortadan kaldırır. Çünkü ortada bilen (sujet) diye bir varlık kalmamıştır. İşte bu sebebledir ki, İbn'ül-arabî :

33 «... *Allaha imân* (Allaha inanmak) ancak O'na *yaklaşmakla olur; isbât ile* değil...»

33* «... (Aklın ulaşamayacağı şeyleri) soran kimse, (âdetâ) soğuk bir demiri döver....»

sözlerini sarf ediyordu. Yine bu bakımdan diyordu ki :

34 «... Allahtan sana bir ilim geldiği zaman, onu sakın fikir terâzisi (*mîzân'-ül-fikr*)'ne sokma ve aklı da bunun için bir yol yapma. Çünkü o sâat (derhal) helâk olursun. Zîrâ *ilâhî ilim* (ilâhiyât), terâziye (mîzâna) girmez...»

35 «... (öyle kimseler) *tarîk*'de (tasavvuf yolunda) *kıyâs* sâhibidir. Fakat *Allahın yolu* (= tasavvuf), *kıyâs ile idrâk olunamaz...*»

36 «... *Akıl,* bir yaratık'tır. Oysa yaratık, Yaratan hakkında *hüküm veremez...*»

«... O kimseden *cehâlet* kalksaydı, bu âlemden de *milletler* (çeşitli mezhebler kalkardı...»

Cehalet (bilgisizlik) konusunda *Sokrates*'i hatırlatan bir ifâdesi için bak. *Fut.,* 2/169 (19) = *MİA,* 13 ve n. 6; ayr. *AKİ,* 143 ve n. 592 = ayr. br. XX[7] ve XXX[23].

32. *Fut.,* 2/195 (15-16) = *MİA,* 47 ve n. 100
33. *Fut.,* 2/27 (   ) = *MİA,* 54 ve n. 134
33*. *Fut.,* 2/589 (22) : Bu bir atasözüdür. Ayr. bak. XX[4*]
34. *Fut.,* 2/323 (25-26)
35. *Fut.,* 2/597 (2)
36. *Fut.,* 2/605 (8-9) = Ayr. *AKİ,* 81 ve n. 334

37 «... *Akıl,* (kendisinin) nerede olduğunu bilmez. Çünkü onun matlebi (aradığı şey, konusu) kevnî (maddî) varlıklardır...»

38 «... (bâzıları) yanılmayı duyulara nisbet (izâfe) ederler. Halbuki öyle değildir: *yanılma* (galat), ancak hükmeden'e (=akıl'a) âittir...»

39 «... *cedelî* (diyalektik) *burhanlar,* ... hasmın delil'ini ibtâl eder. ... Fakat *sofistâî* (sofistik) *burhanlar,* hayret (*şaşırtma*) sonucunu verir. Bunlar, ilâhiyât konusunda, *vucûdî burhanlar*'a, diyalektik burhanlardan daha yakındır...»

40 «... *Nazar* (tefekkür) sahibi, kendi fikr'inin sultânı (etkisi) altındadır; tefekkür ancak kendi sâhasında dolaşabilir...» (Krş. IV4)

41 «... *Nazarî tefekkür,* doğru ve fâsid (diye) ayrılır. Bunun *doğru* olanını, *fâsid* olandan ayırt edecek bir şeye mutlakâ ihtiyac vardır. Oysa nazarî tefekkür'ün doğru olanını fâsid olandan, (yine) nazarî tefekkürle ayırmak imkânsızdır. İşte o zaman, bu konuda Allaha sığınmaktan başka çâre yoktur...»

42 «... *Akıl* sâhibi (=rasyonalist) dahî böyledir: O da akıllılar topluluğu arasında oturur. (Fakat) nazar ettikleri ve kendi *nazar*'larında delil'i yeter gördükleri zaman, bu ilmin *medlûl* (delil ile gösterilmiş) sâyesinde verdiği *delil sebebi*'nde güçlük çekerler. Sonra onlara, başka bir zaman *mûtezile, eş'arî, brahman* (hindli) veyâ bir *feylesof*'un, başka bir meselede hasım (karşı) çıktıklarını ve (onların delilini) nakz ettiklerini görürsün. ... O zaman (nazar sâhibi), bir de bakar ve görür ki, kendisi bu ilk (delîl)'de *hatâ* etmiş...»

İbn'ül-arabî bu *yanılma*'nın sebeblerini de: muhayyile, müfekkire ve aklî kuvvetler ismi altında yaptığı bir tasnifde açıklamaktaydı:

43 «... *Hayal kuvveti*'ne gelince: Bu, ancak *duyular*'ın verdiğini zapt edebilir...

Müfekkire kuvveti'ne gelince: İnsan, ancak aklın ilkeleri ve duyular yönünden telâkki (idrak) ettiği *mevcud şeyler* konusunda düşünebilir. *Fikir* (tefekkür)'den de, düşündüğü şeyler ile kendisi arasında, başka bir emr'de (konuda), ayrı bir *münâsebet* adı verilen bilgi hasıl olur. Halbuki

37. *Fut.,* 1/62 (37)
38. *Fut.,* 1/239 (9-10)
39. *Fut.,* 2/189 (3-5) ayr. bak. IV24 ve IV24*
40. *Fut.,* 2/312 (26-27)
41. *Fut.,* 2/323 (1-2)
42. *Fut.,* 1/718 (21-24)
43. *Fut.,* 1/104 (23-31)

Allah ile O'nun yaratıkları arasında hiç bir *münâsebet* (nisbet) yoktur. Bu sebeble, tefekkür yönünden *Allahı bilmek* doğru (mümkün) olmaz. İşte alimler de, *Allahın zâtı* konusunda, bu sebeble tefekkür'den men'edilmiştir. (Ayr. bak. I[9] ve IV[48] vd.)

Aklî kuvvet'e gelince : Allahı, bizzat akıl da idrak edemez. (Bak. I[9]). Zira akıl, ancak bedihi (apaçık) olarak bildiğini veya tefekkür'ün verdiğini kabul edebilir.

Tefekkür'ün idraki batıl olunca, *akıl*'ın da idraki batıl olur...»

44 «... *Akıl*'dan daha *taklid*(çi) bir şey yoktur. (bak. IV[6]). Halbuki o zanneder ki, kendisi bir ilâhî delil sâhibidir : O, ancak bir *fikrî delil*'dir. Halbuki fikrin delîli onu, kendi istediği yere götürür.

Akıl, bir âmâ (kör) gibidir; hattâ o, Hakk'ın yolunu görmekten k ö r 'dür. Böylece *ehl'ullâh* (=sûfîler), onların fikirlerini *taklîd etmezler.* Çünkü mahlûk (yaratık), başka bir yaratığı *taklîd* edemez...»

45 «... *akıl*'lar kâsır (hududlu) olur....»

45*«... *akıl,* bâzen isâbet bâzen de hatâ eder....»

46 «... Alemin hakîkatı'nı ince *fikir ve nazar* ile değil, belki k e ş f ilimlerinden bir tânesiyle bilebilirsin...»

İşte bu örnekler gösteriyor ki İbn'ül-arabî, aklın hududsuz bir kuvvet olduğu zannına kapılanlara, cephe almaktadır. Başlangıç ve hareket noktası için akıl'a *evet,* fakat akılca kavranmasına imkân bulunmayan bâzı metafizik meselelerde akıl'a *hayır* deyip onun hududlu olduğunu şiddetle savunan İbn'ül-arabî, taklidçi vasfını verdiği insan aklı'na bu sebeble tam mânasıyla güvenememekte ve (daha önce gördüğümüz gibi) kendisinin de «taklidçi» yani başka müellifleri taklîd ve tekrâr eden bir yazar olmadığını (bak. IV[3], IV[6]) iddiâ ediyordu.

Felsefe ve filozofları birçok vesilelerle savunduğu halde (bak. I[2], I[3], I[5], I[6]) bâzen yeri geldikçe onları tenkid etmekten de geri kalmayan İbn'ül-arabî ayni konuda, bir filozof ile kendi arasında geçen olayı şöylece anlatmaktadır :

47 «... Bu meselede bana acaib bir şey tesâdüf etti. Şöyle ki : Bilgin *filozof*'-

44. *Fut.*, 2/322 (34-36) : İbn'ül-arabî gâlibâ bu sebepledir ki, başka müellifleri *taklid* etmediğini (bak. IV[4], IV[6]) söylüyordu.
45. *Fut.*, 1/145 (4)
Fut., 2/194 (26)'da ise şöyle diyor :
«... Bu, birçok akıl'ların helâk olduğu denizdir...»
45*. *Fut.*, 1/321 (29-30)
46. *Fut.*, 1/110 (16-17)
47. *Fut.*, 2/316 (3-7)

lardan biri, bu makâle'yi (görüş'ü) benden işitmiş ve ihtimâl ki bunu, kendi kendine imkânsız saymış, benim aklımı istihfâf etmiş (hafiften almış) idi. Sonra Allah onun kendi nefsinde hiç şüphe edemeyeceği gibi, kendisini (buna) k e ş f ile muttalî kıldı da, meselenin bizim söylediğimiz gibi olduğu tahakkuk etti (gerçekleşti). Böylece kendi nefsine (hâline) ağlayarak benim huzuruma geldi... Onunla benim, sohbetim (arkadaşlığım) vardı. Meseleyi bana anlattı... ve *îmân etti*...»

IVe) *Allahın zatı konusunda tefekkürü yasaklaması*

قد نهانا الله أن نفكر في ذاته = IV 61

Zât'ullâh konusunda düşünmenin yasak olması ve bunun sebebi (bak. IV[43]), gerçi Ibn'ül-arabî'den önceki ve sonraki bâzı İslâm mütefekkirlerinde de vardır. (Msl. bak. *AKİ*, 10 ve 80-81). Fakat İbn'ül-arabî'nin ayni konuda yaptığı açıklamalar, oldukça tipiktir. Birkaç tanesine kısaca işaret edelim (48) ve diğerleri de etraflı şekilde gözden geçirelim. İbn'ül-arabî der ki:

48* «... Hz. Peygamber, *Allahın zâtı* probleminde tefekkürü yasak ettiği halde, mütefekkirler arasında Allâhın bâzı kulları (!) *Zât'ullâh* konusunda lâf-lar etmeğe başlamışlar, bu nazarcı'lar (rasyonalist düşünürler)'in söz ve görüşleri, birbirini tutmaz (muhtelif) olmuştur. Çünkü her biri, kendi aklı (nazar'ı)nın gerektirdiği şeyi ortaya koymuştur. Birinin evet dediğini, diğeri inkâr etmiştir. Böylece onlar, Allah konusunda tek bir görüşü paylaşamamışlardır. Bu sebeble de Allaha ve Resûl'üne isyân etmişler ve Allahın rahmetinden mahrum olmuşlardır. Bu dünyada onların gayretleri boşa gitmişse de, onlar yine de kendilerinin iyi bir şey yaptıklarını sanmışlardır. Meselâ onlardan biri Allah için *sebeb*'tir demiş, diğeri *sebeb değil*'dir demiştir; başka bir tânesi: —*Allahın zâtı, cevher, araz* veya *cisim* değil belki de *ayn*'den ibârettir; onun *inniyet*'i, kendi *mâhiyet*'inin *ayn*'idir; O, (Aristo'ya âit) *kategoriler*'den birine dâhil değildir iddiâsında bulunmuşlardır...»

Ayni görüşü, başka bir ifadeyle ortaya koyarak şunları anlatıyor:

---

48. *Zât'ullâh* (Allâhın zâtı = mâhiyeti) konusunda İbn'ül-arabî (ve talebesi: Sadreddin Konevî: *AKİ*, 10 ve ayr. 80-81) *tefekkür*'ün câiz olmadığını israrla beyân ederler. Bu görüş Futûhât'ın birçok yerlerinde tekrarlanmaktadır. Meselâ: *Fut.*, 1/140 (9-10); 1/302 (8-9)
Fut., 2/355 (26); ayr. 2/431 (33); ayr. 2/619 (4-5); ayr. 2/689 (18-19)
Fut., 3/262 (7); ayr. 3/533 (34); ayr. 3/570 (22)

48*. *Fut.*, 2/355 (29-34) = *MİA*, 47 ve n. 99 = *AKİ*, 81 ve n. 332; ayr. XXX[124]

49 «... *Tefekkür* sahibi *akıllı*'ların makâleleri (sözleri, görüşleri) kendi *nazar*'larınca, Allah konusunda *ihtilâf* etmiştir. Bu, imansız olarak, *akıl ile ibâdet edilen bir ilâh*'tır. Belki de o, bu aklın düşüncesinin verdiği şey bakımından, *mevzû bir ilâh*'tır (bak. IV^{66} ve IV^{67}) : O'nun hakikatı da her akıl'a göre *ihtilâf* etmiştir. Halbuki (beşerî) akıllar, *muhtelif* (yani, birbirinden değişik) tir. (Bu sebeble) *akıllı*'lardan her zümre, diğerini *câhil* saymıştır. İsterse *te'vilci* (yorumcu) İslâm mütefekkirlerinden olsun : Her zümre, diğerini *kâfir* saymıştır. (krş. br. I^{1})

Halbuki *Hz. Âdem*'den *Hz. Muhammed*'e kadar, *Allaha* nisbet (izafe) ettikleri *sıfatlar* konusunda, bütün peygamberlerden *hiç bir ihtilâf*, nakl (rivayet) edilmiş değildir. Bilâkis onlar, bu konuda tek lisan üzeredir (=Dâima, ayni şeyi söylerler); onların getirdiği (kutsal) *kitap*'lar dahi, Allah hakkında tek bir lisanla konuşurlar : İki tânesi (birbiriyle) ihtilâf etmemiştir. Bilâkis, (aradan geçen) uzun zamanlara rağmen, birbirlerini tasdik ederler....» (Krş. IV^{50}) ayr. bak. XII^{7}

Şu halde, açıkça görülüyor ki, filozoflarda (Zat'ullâh meselesinde) ihtilâf bulunurken, peygamberler ve kutsal kitaplar arasında tam bir söz birliği vardır. Sâdece *nazar*'a (akıl prensiplerine) dayandıkları için, kendi aralarında ihtilâfa düşen filozofların metodundaki yanlışlığı ele alan İbn'ül-arabî der ki :

50 «... Fikirden istifâde edilmiş aklî bilgiler, akıl sâhibinin mizâcına göre *değişmektedir*. Böylece, onların belli bir konudaki sözleri, *ihtilâf* etmektedir. Oysa Peygamberler'in, evliyânın ve Allah konusunda bize haber (bilgi) verenlerin ifâdeleri dâimâ *ayni*'dir...» (krş. IV^{49})

İşte bu görüş ve açıklama tarzları, Futûhât'ın muhtelif yerlerinde, şöylece tekrar ediliyor :

51 «... Allah konusunda insanların sözleri, *ihtilâf* etmiştir. Sözler (görüşler) ihtilâf edince : (Bu durumda), kendi ilminde Rabb'ıyla infirad eden (yalnız kalan) bir akıl sâhibinin, *nazar*'ın seçtiği görüşlerden biriyle (muvâfık) olması gerekir...»

52 «... Bu sebeple, Allah konusundaki sözler *ihtilâf* etmiştir. ... Bir zümre

---

49. *Fut.*, 1/244 (25-31); krş. *AKİ*, 20 ve n. 83; ayr. bak. IV^{66}, IV^{67}
50. *Fut.*, 1/371 (3 vd) = *MİA*, 47 ve n. 101
Fut., 4/232 (34-37) - 233 (1 vd) : Burada da İbn'ül-arabî, *Filozoflar* ile *Peygamberler* arasında, ihtilâf ve ittifak edilen hususları anlatmaktadır.
51. *Fut.*, 1/264 (21-22)
52. *Fut.*, 2/236 (6-7)

der ki : *O, böyledir;* (başka) bir zümre der ki : *O, böyle değildir, belki* şöyledir...»

[53] «... Müminlerin ve Allâh ehlinden *şuhûd* sâhiblerinin ibâdet (kulluk) ettiği Allah, *Allahın zâtı*'nı tefekkür edenlerin Allâhı değildir...»

[54] «... Feylesofların bir çoğunun nazarî tefekkür sâyesinde, *Allâhın zâtı*'na ulaştıkları iddiâsı, yanlıştır...» (Krş. IV[64])

Gerçek şu ki, *zât* (éssence), akıl tarafından hiç bir zaman kavranamaz[54*]. İbn'ül-arabî der ki :

[55] «... *Zât,* kendi olduğu şekilde (mâhiyet olarak) hiç bir zaman bilinemez...»

[56] «... *Zât,* muhakkak ki *mech*ûl'dür...»

[57] «... Ve *Hakk'ın ... zâtı mechûl'dür...*»

[58] «... Allahın mâhiyeti olduğu söylenemez...»

Allahı bilmek konusunda ise, şöyle diyordu :

[59] «... Yaratık, yaratan'ın kendisine ait olan şeyi (zâtını) ancak kendisine (Allahın) bildirmesiyle bilebilir...» (krş. IV[62])

[60] «... Şâyet Allâha ulaşmak (vusûl) istiyorsan, *O'na ancak O'nunla ulaşabilirsin...*»

[61] «... Allah, bizleri *zât'ullah* konusunda tefekkür'den yasaklamıştır fakat *tevhîd* (Allahın birliği) konusunda konuşmaktan men'etmiş değildir...»

[62] «... *Allahı bilmek,* ancak O'nun târifiyle olabilir (Krş. IV[59]) : *Fikrî nazar* ile değil. Allahın kendisini *târif* etmeği de, ancak *müminler* kabûl eder.

Mümin olmayanlar ise, bir tek topluluk olarak bunu kabûl etmezler...»

---

53. *Fut.,* 2/432 (10-12)
54. *Fut.,* 1/44 (11) = *MİA,* 47 ve n. 98
54*. Gazzâlî'nin bu konudaki yanlış tutumunun tenkîd edilmesi hkk. bak. II[8]
55. *Fut.,* 1/67 (11)
56. *Fut.,* 2/132 (1)
57. *Fut.,* 2/45 (27)
58. *Fut.,* 4/192 (36)
59. *Fut.,* 1/182 (21)
60. *Fut.,* 1/44 (34)
61. *Fut.,* 3/100 (35-36)
62. *Fut.,* 4/7 (33-35)

63 «... Allah (hakkındaki) bilgimiz iki kısım üzeredir:

İlâhî zât'ın mârifeti ki, *şuhûd ve rü'yet* üzerine dayanır. Lâkin bu, O'nun ilâh oluşunun mârifeti ve ihâta edilişi'nden olmayan bir *rü'yet*'dir. Bu da iki mesele (*emr*) üzerine dayanır ki, bir tânesi *vehb* (ilâhî vergi), diğeri de *nazar* ve *istidlâl*'dir...»

64 «... *Allahı bilmek,* ... üç yol(dan) olur: Birincisi *fikri nazar*'ımız bakımından Allahı bilmemiz; (ikincisi), Onun *şeriat hitabı* (Kur'ân) bakımından bilmemiz; üçüncüsü de *mecmû* bakımından: (yani) Allah, kendisini bildiği gibi biz (O'nu) bilemeyiz...»

65 «... *Nazar* sâhiplerine gelince: Onlardan her biri sanır ki, Rabb'ını bilmiştir...» (krş. IV54)

66 «... Onlar, *tevhid* konusunda ittifâk ettikleri halde, Allah (ın zâtı) konusundaki görüşlerin ihtilâf ettiğini görmüşlerdir... *Nazar* sâhipleri, nazar'ın kendilerine başarı sağladığını söylemişlerdir. Onlarca kararlaştı (sabit oldu) ki *İlâh*, kendilerindeki bu hüküm'den ibarettir. Fakat bilmedi(ler) ki bu, O'nun kendi etkisi (ca'l) dir. Onlar ancak, kendilerini yaratan ilâh'a ibâdet etmişler, (sonra da), kendi kendilerine, buna *itikâd* adını vermişlerdir...» (krş. IV49)

67 «... Tanrı hakkında söz (görüş) sahibi olan herkesin kendi nefsinde (zihninde) tasavvur ettiği bir emr'e (keyfiyete) göre, bir Tanrı tasavvuru vardır ve o şahıs buna ibadet eder. Halbuki o, Allahtır, başkası değil... Şu halde (Allah konusunda) görüşler, nazar sahiplerinin nazar'mın (tefekkürü) ihtilâfıyla ihtilâf etmiştir. Her nazar sahibi en çok, kendisini vücuda getirene kulluk ve itikad eder...»

Bütün bunlardan, şöyle bir sonuca ulaşıyoruz: Allâhın zâtı (Zât'ullâh), insan aklı bakımından, gerçekten anlaşılamaz. Çünkü O'nun zâtı mechuldür; hatta bu sebeble: Allâhın mâhiyeti yoktur. Yani *Allah nedir?* şeklinde bir suâl sormamız mümkün değildir. Nitekim *mâhiyet* deyimi, *o nedir?* sorusuna verilen cevaptan ibarettir*.

Şimdi bu durumda, *Tanrı hakkında delil* aramağa gelince: İbn'ül-arabî'ye göre bu *delil, insan*'dan ibarettir. Nitekim, bir hatırasını naklederek şöyle diyor:

63. *Fut.*, 1/181 (21-22).
64. *Fut.*, 4/154 (28-30)
65. *Fut.*, 4/342 (24-25)
66. *Fut.*, 4/308 (24-26)
67. *Fut.*, 4/232 (28-29) = krş. *AKİ*, 20 ve n. 83.
Tafsilât için bak. *AKİ*, 33-34

68 «... *Mekke*'ye yerleşmiş olan *Hicâz* müftüsü *Ebû Abdullah Muhammed ibn Ebi's-Sayf el-Yemenî* bana, bu lâfız hakkında sorduğu zaman anlattım ki :

— Bizim, *Allâhı bilmemiz,* kendimizi bilmemizin bir dalıdır. Çünkü Hz. Muhammed'in *kendini bilen, Rabbini bilir* sözüyle, bizler (Allah hakkındaki) *delîl*'in aynisiyız...»

Fakat mâhiyet ve zât olarak :

69 «... Allahı, ancak Allâhın kendisi bilebilir...»

hükmüne ulaşan İbn'ül-arabî, bu nokta-i nazarı gerçekte, ünlü süfîlerden biri olan *Ebû Said el-Harrâz'dan almıştır.* (bak. XXIV67)

Bütün bunlara, yani nazarî aklın hükümleri değişik olmasına ve bu yüzden de Allâhın her akıl'da özel (başka) bir sûrette tasavvur olunmasına rağmen, yapılan çeşitli tefekkür denemelerinin, müşterek bir gâye etrâfında toplandığını, İbn'ül-arabî de kabûl ediyordu :

70 «... Bu sebeble *Allah* konusunda sözler (görüşler), ihtilâf etmiştir. Halbûki matlûb (gâye), birdir. Şu halde her tâlib (arayan) için ortaya çıkan şey, ancak *Allah*'tır, başkası değil...»

İşte bu sebebledir ki, İbn'ül-arabî, çeşitli, milletlerin, değişik lafızlarla ifâde ettiği *Allah*'ın, ayni Allah olduğunu şöylece belirtiyor :

71 «... Allaha duâ ederken...»
Frenkler : *Ey Kribatur* (créateur)
Acemler : *Ey Hudây*
Türkler : *Ey Tanrı*
Habeşler : *Ey Vâk*
Rumlar : *Ey Siyâ* (theo)
Ermeniler : *Ey Asfâc* (Asdvaz)
Araplar : *Ey Allâh* diye seslenirler.
Fakat bütün bu değişik lafızlar, ayni mânâya delâlet eder...»

---

68. *Fut.,* 4/161 (36-37);
69. *Fut.,* 3/15 (32) = *AKİ,* 80 ve n. 239 = XXX150, XXX151.
Fut., 1/714 (13 vd.); ayr : 2/204 (8)'deki bir beyitlik şiirin ilk mısrâı ile 1/301'deki şiirin ikinci beyti : «... *Allahı, ancak Allah bilebilir...*» sözleriyle başlıyor.
70. *Fut.,* 3/436 (26)
71. *Fut.,* 2/401 (10-12); 2/760 (28-31); 3/334 (24-26) = *AKİ,* 82 ve n. 339 = ayr. br. XXI1, XXI2, XXI3

IV[f] Kur'ân Karşısındaki Hayranlığı

ان العلم ما هو لبنٌ و القرآن ما هو عسلٌ = IV 72

Onun *Kur'ân* karşısındaki hayranlığına gelince: Gerçi bütün İslâm mütefekkirleri, Kur'âna karşı çok saygılı davranmış ve felsefî meselelerle ilgili âyetleri dâima zikr etmek alışkanlığını göstermişlerdir. Fakat İbn'ül-arabî'nin *Kur'an* için kullandığı tipik ifâde ve görüşleri de, burada hatırlatmamız lâzımdır.

Önceki sayfalarda bu konuya (bak. IV[28], IV[29]) bir iki defâ temâs etmiştik. Şimdi bu meseleye dâir İbn'ül-arabî'nin bâzı düşüncelerini etraflıca ele alalım.

Kur'an ve *ilim* arasında yaptığı bir mukâyesede İbn'ül-arabî der ki:

[72] «... *İlim* ancak *süt,* halbuki *Kur'ân* ise *bal*'dır...»

Bu sûretle Kur'anı ilim'den üstün tutan bu sözlerden sonra Kur'an nüshaları (Kur'anın metni) üzerinde tartışmalara girmenin mantıksızlığına değinen İbn'ül-arabî şöyle diyordu:

[73] «... Bu yüce (aziz) *Kur'an,* bizim indimizde tevâtur ile sâbit olmuştur ki, kendisinin Allah katından Tanrı elçisi olduğunu iddiâ eden bir şahsiyet (Hz. Muhammed) tarafından getirilmiştir. Bu, getirdiğinin yâni Kur'anın doğruluğuna ve (herhangi) bir kimsenin, Kur'ân ile muâraza etmeğe gücünün yetmeyeceğine delâlet ediyor.

Bizim indimizde tevâtür* ile sâbit (sahîh) oldu ki, (Hz. Muhammed), bize (gönderilen) Tanrı Elçisi'dir ve o, bugün elimizde bulunan şu Kur'ânı getirmiş ve bunun da, Allah katından olduğunu haber vermiştir.

Bütün bunlar bizim indimizde tevâtür ile sâbittir...»

Kur'an metni üzerinde, eskiden beri hiç kimsenin münakaşaya girişmediği meselesine bir defa daha dokunan İbn'ül-arabî:

---

72. *Fut.,* 2/204 (14)
Fut., 1/62 (29)'da ise, *ilim*'in *süt*'e ne sebeble benzetildiğini açıklamak üzere diyor ki: «... Hz. Peygamber, uykuda *süt* içtiği zaman, bunu te'vil (tâbir) etmiştir. ... Kendisine
— Ya Resûl'Allâh, bunu ne (ile) tâbir ettin? denilince, dedi ki
— İlim'dir.
Şâyet *ilim*'le *süt* arasında toplayıcı (câmi') bir gerçek olmasaydı, (ilim), hayâl âleminde (rûyâda) *süt* sûretinde zahir olmazdı...»

73. *Fut.,* 1/37 (8-11)

*. Bu deyim hkk. bak. XXIII[52]

[74] «... (Peygamberimizin) arkadaşlarından hiç biri, Osman'ın mushafının Kur'ân olduğu üzerinde, münâkaşa etmiş değildir...»

diyor ve Kur'anı, uçsuz bucaksız bir deryâya benzetiyordu.

[75] «... Kur'an, sâhili olmayan bir denizdir...»

[75*] «... Kur'ân denizi, derindir...»

Hz. Muhammed'in bir sözüne uyarak, Kur'anın düşman ülkelerine götürülmemesini tavsiye ederek diyordu ki:

[76] «... (İçindeki) bu harflerin, Allâhın sözüne delâlet etmesi sebebiyle, Hz. Peygamber, Kur'ân ile birlikte düşman ülkesine yolculuk yapılmamasına işaret etmiştir...»

[77] «... Görmez misin ki Hz. Peygamber, mushaf olan bu Kur'ân ile, düşman ülkesine yolculuk etmekten bizi yasaklamıştır. Zira bu, düşmanların (Kur'ana) ihaneti ve saygısızlığı sebebiyle, tecavüze yol açar...»

Kur'ân'ın, Allâh sözü olduğunu (bak. IV[76]) ve bu sebeple kadîm (ezelî) sayıldığını gösteren İbn'ül-arabî, ayni görüşü bazı (herhalde Eş'arî ekolüne mensup) kelâmcılar'ın da paylaştığını ifade ediyordu.

[78] «... Bâzı *kelâmcılar* zâhib olmuşlardır ki, Kur'an'ın yazılmasında ve muhdes (dünyevî) okunmasında, bir yazanın Kur'andan yazdığı ve bir okuyanın Kur'an'dan okuduğu her harf için: Telâffuz edilen (mantuk) bu dünyevî harf'de, *kadîm* (ezelî) olan benzer (misl) başka bir harf mevcuttur...»

Böylece, kelâmî bakımdan da sünnî bir yolda olduğu tekrar ortaya çıkan İbn'ül-arabî, (ilerde göreceğiz) *Kur'an tefsiri*'ne dair bir eser de yazmıştır. (bak. XXVIII[8-14]). Yeri geldiği için işaret edelim ki o, *Yahudi rivayetleri* ile tefsir yapmanın aleyhindedir:

[79] «... Bâzı müfessirlere gelince: Onlar, Kur'an tefsiri konusunda, yahudi hikâyelerini alıyorlar. Oysa Hz. Peygamber, ehl-i kitabı (hristiyanları ve

74. *Fut.*, 2/495 (33)
75. *Fut.*, 2/646 (14)
75*. *Fut.*, 1/84 (3-4)
76. *Fut.*, 1/123 (19-20)
77. *Fut.*, 3/40 (24-25)
78. *Fut.*, 4/22 (23-26)
79. *Fut.*, 2/230 (34-36)

yahudileri) ne tasdik etmemizi ne de yalanlamamızı bize emretmiştir. Şu halde, Kur'anı yahudi rivâyeti ile tefsîr eden kimse, Hz. Muhammed'in emrini reddetmiş olur...»

80 «... Meclisler (=sohbetler)'imizde ve eserlerimizde sözünü ettiğimiz bütün şeyler, ancak hazret-i *Kur'ân* ve onun hazineleridir. Bu konuda *bana, Kur'ânın anlaşılmasının anahtarları verilmiştir....*»

Demek ki İbn'ül-arabî Kur'anı bir yandan ilmin (hattâ bütün ilimlerin) üstünde telâkkî ediyor (IV72), Allah kelâmı olduğunu hatırlatıyor (IV73), bunun nüshaları üzerinde eskiden beri hiç kimsenin münâkaşa etmediğini söylüyor (IV74), Kur'anı, uçsuz bucaksız bir denize benzetiyor (IV75); düşmanlardan korunması için yabancı ülkelere götürülmemesini hatırlatıyor (IV76, IV77); nihâyet kadîm (ezelî) olduğunu (IV78) ve Kur'anı tefsir ederken, bir taraftan yahudi rivâyet ve hikâyelerinden uzak durmayı (IV79) diğer yandan da, sübjektif yollarla tefsir yapmamak gerektiğini (IV80) söylüyordu. Onun bu hassâsiyetini anlamak güç değildir. Çünkü (*üçüncü motif*'de görmüştük) İbn'ül-arabî, *zâhir* ve *bâtın* akidelerini, ifrât ve tefrit olarak kabûl ediyor, her ikisinden kaçıyordu. Onun takib ettiği yol ise *Orta-hâl* (Orta-yol) dediği *sünnîlik*'ten başka birşey değildi. İşte ayni husus burada da, kesinlik kazanmaktadır.

Bu konuyu bitirmek üzere, bir iki nokta üzerinde daha durmamız gerekiyor ki birincisi, *Kur'an'ı okumak* (tilâvet) âdabına, diğeri de *haml* (taşımak, yani ezberlemek) meselesine dairdir. Gerçek şu ki, İbn'ül-arabî, Kur'anı ezberlemek isteyen bir kimsenin, herşeyden önce hâlinin (yaşayışının) Kur'ana göre olmasını öne sürmektedir :

81 «... Şayet insan Kur'anın kadrini bilse, kendi hâli böyle (Kur'ana uygun) olmadığı için onu taşıyamaz (ezberlemekten kaçınır)...»

Tilâvet (okumak) meselesinde ise, herşeyden önce, mânâsını bilerek okumak üzerinde israr ediyor.

82 «... mânâsını bilmeden okuyanlara, sâdece *tilâvet* (okuma) sevâbı vardır...»

Sonra da (muhakkak ki, hayâtının dördüncü safhasını teşkil eden 1206-1240

80. *Fut.,* 3/372 (32-33)
81. *Fut.,* 3/3 (24-25)
82. *Fut.,* 1/218 (5)

yılları arasında) tanıştığı veya gördüğü bâzı *İranlı* yabancılar (Acem'ler)'ın Kur'an okuyuş tarzındaki yanlışlığa temâs ediyor:

[83] «... *Farslı*'lardan bazı *acem*'leri görmüş ve ... onların, kıraatı bitirir bitirmez hemen besmele çektiklerini (ve müteakib sûreyi okumağa başladıklarını) işitmiştim.

Bütün (karîlerin) hoşnud olduğu (Kur'an tilâveti için) güzel yol ise, -ki karilerden buna muhâlif olan (bir kimse) bilmiyorum- (her) sûrenin sonunda durmaktır...»

Nihâyet, Kur'anı tefekkürle (düşünerek) okumanın fazileti konusunda da enteresan bir hikâyeyle bu fasla son verelim: İbn'ül-arabî şöyle anlatıyor:

[84] «... Sûfî muallimlerden biri bize rivâyet (hikâye) etti ki, küçük bir delikanlı, kendisinden Kur'ân okuyormuş. Onu, sarı benizli görmüş ve demiş ki:

— Bana haber verildi ki sen geceleyin, bütün Kur'an ile (hatimle) namaz kılıyormuşsun.

— Sana denildiği gibidir

deyince, o da

— Oğlum, bu gece gelince, kıblende beni hazır tut (tasavvur et) ve namazında bana Kur'an oku // ve benden gâfil olma dedi

Delikanlı hayhay dedi. Sabahlayınca:

— Sana emrettiğimi yaptın mı?

— Evet hoca(m).

— Dün gece Kur'anı hatm ettin (bitirdin) mi?

— Hayır, ancak yarısından fazlasına gücüm yetmedi.

— Oğlum, öyleyse bu gece de, Kur'anı bizzat Hz. Peygamberden dinleyen ashâb"tan herhangi birini önüne koy (tasavvur et) ve ona oku. Fakat sakın (dikkatli ol) çünkü onlar (Kur'anı) Hz. Peygamberden dinlemişlerdir. Tilâvet'inde ayağın kaymasın.

— İnşaallah hoca(m), öyle yaparım dedi.

Sabah olunca, hoca ona (geçirdiği) gecesini sordu. O da dedi ki:

— Hoca(m) bütün gece boyunca Kur'anın dörtte birinden fazlasına gücüm yetmedi.

— Oğlum, bu gece ise Kur'an kendisine indirilmiş olan Hz. Peygambere

83. *Fut.*, 3/11 (10-12)

84. *Fut.*, 1/461 (34-37) - 462 (1-22)

oku. Kimin huzurunda okuduğunu da bil (ve unutma).

— Peki

dedi. Sabah olunca:

— Hoca(m) dedi, bütün gece boyunca Kur'anın bir cüz'ünden fazlasına veya buna yaklaşık olana gücüm yetmedi.

— Oğlum, bu gece olunca, (Kur'anı) okuman Hz. Muhammedin kalbine indiren *Cebrail*'in huzurunda olsun. Fakat dikkatli ol ve kime okuduğunun kadrini bil.

Sabahlayınca:

— Hoca(m), şu kadardan fazlasına gücüm yetmedi

diyerek, Kur'andan az (birkaç) sûreyi andı.

— Oğlum dedi, bu gece olunca Allaha tövbe et ve kendini hazırla... Ve bil ki O'nun huzurunda duruyorsun, O'nun kelâm'ını ona okuyorsun. ... Okuduğunda tedbirli ol. Çünkü (Kur'an okumaktan) maksad, harfleri biraraya getirmek değildir. ... *(Kur'an okumaktan maksad, okuduğun mânâları düşünmektir.* Sakın cahil olma.

Sabahlayınca, hoca, talebeyi bekledi fakat gelmedi. Onun işini (durumunu) soracak birini gönderdi. Kendisine denildi ki hastalanmış ve (arkadaşlarınca) ziyaret ediliyormuş. (O zaman) hoca (bizzat) gitti. Delikanlı onu görünce ağladı ve dedi ki:

— Hoca(m), benden (yana) Allah sana hayır versin. Kendimin bir yalancı olduğunu (şimdiye kadar, yalan yanlış Kur'an okuduğumu) ancak dün gece bildim (fark ettim): Seccademde doğrulunca ve Hakk'ın huzurunda, kendisine Kur'an okuduğumu (tasavvur) edince, Fâtiha'yla (namazı) açtım ve *iyyake na'budu* (ancak sana kulluk ederiz) sözüne ulaştım. (O zaman) kendime baktım fakat nefsimi, (Allahın) sözünü tasdîk eder görmedim: *İyyake na'budu* demekten utandım. (Çünkü) O, benim sözümde yalan söylediğimi biliyor... (Böylece) okuma'yı, *Fâtiha*'nın başından *Mâlik-i yevm'id-Dîn* sözüne (âyetine) kadar tekrarlamakta kaldım (devâm ettim): *İyyâke na'budu* (= ancak sana kulluk ederiz) demeğe gücüm yetmiyordu... Yüce Allâhın huzûrunda yalan söylemekten utanıyordum... Fecr doğuncaya kadar, rukûa varamadım... İşte ben, artık O'na, kendi kendimden râzı olmadığım bir hâl içinde gidiyorum.

(Böylece) bir sâat geçmeden (delikanlı) nihâyet öldü. Defn edilince, hoca onun kabrine gitti ve (mezârdaki durumunu) sordu da, de-

likalının, kendi kabrinden sesini (şöylece) işitti. Diyordu ki :

Ey üstâd :
Ben diri (olan Tanrı)nın yanında diri'yim
O, beni (hiç) bir şeyle hesâba çekmedi.

Hoca (sonradan) evine döndü ve delikanlı'nın hâlinin bıraktığı tesirden (dolayı), hastalanarak yatağına girdi. (Nihâyet o da) talebesine lâhık oldu (vefât etti). Allah ikisine de rahmet eylesin...»

Bu sûretle Kur'anı hissederek ve anlayarak (=düşünerek okumanın faziletini belirten İbn'ül-arâbî, diyor ki :

[85] «... Bundan başkaları, *Kur'anı* ancak hayâllerinden (düşünmeksizin) *okurlar*. Bunlar Kur'anın yazılı harflerinin sûretini (şeklini) düşünürler....... Kur'anı, yürekten ancak sahib-i tenzil okuyabilir...»

Netice şudur : İbn'ül-arabî, (diğer birçok İslam bilginleri gibi) sağlam bir inanç sâhibidir. Fakat onun, diğer âlimlerden ayrıldığı tipik noktalar, (bu, *dördüncü motif*'de görüldüğü üzere) : Herşeyden önce Allahın gönderdiği bilgilere dayanması, bu sebeble başka müellifleri *taklid* etmekten kurtulması ve *gerçek hikmet*'in *tasavvuf*'tan ibâret olduğunu iddiâ etmesi, sonra da aklın hududsuz değil fakat *hududlu* bir kuvvet olduğuna işaret ederek *delil, isbât* ve *burhân*'ın zayıf taraflarını göstermesi, nihâyet, böyle bir hududlu akıl ile *Allâhın Zâtı* (Mâhiyeti) meselesinin çözümlenemeyeceğini gösterip, en kuvetli delil olarak *Kur'an*'ı ön plâna almasıdır.

İşte İbn'ül-arabî'ye isnâd edilecek bir eserde bu gibi ifâdelerin ve görüşlerin de herhalde bulunması gerekecektir.

---

85. *Fut.*, 3/461 (14 vd.)

BEŞİNCİ MOTİF

MÜŞÂHEDE, MÜKÂŞEFE VE TECELLÎ'YE DAYANMASI

=V[4] والمكاشفة مُتعلّقها المعاني و المشاهدة : متعلقها الذّوات

=V[19] هكذا رأيتُه كشفاً باشبيليّة

=V[22] انّ الأمور عندنا من باب الكشف

Futûhât'da (ve diğer bâzı tasavvufî kitaplarda) dikkatimizi çeken tipik yönlerden bir tânesi de, bugün anladığımızdan değişik mânâlar taşıyan *müşâhede, mükâşefe* veyâ *tecellî* adı verilen yollardan «bilgi sâhibi olmak tekniği» dir. İşte, *beşinci motif* olarak şimdi de, bu konuda duracağız. Bu mefhumlar da sırasıyla :

A) *Müşâhede* (veyâ *şuhûd* ta denilebilir)

B) *Mükâşefe* (veyâ *keşf* de denilebilir)

C) *Tecellî*

adı verilen (ve başka sûfîler tarafından da kullanılan) *teknik* tabir'lerden ibârettir. Bunlar gerçi «bilgi naazriyesi» mânâsını kapsar gibi görünmekle berâber, İbn'ül-arabî'de bilgi naazriyesi (epistemoloji) ayrı bir problemdir. Onun anahatlarını merak edenler, daha önce neşr ettiğimiz eserimize bakabilirler. (N. Keklik, *MİA*, s. 21 vd). Yukarda sözü geçen tâbirler ise, *epistemoloji*'nin temelini teşkîl etmektedir. İşte bu bölümde anlatmağa çalışacağımız ve sonra da bizzat İbn'ül-arabî'nin hayâtından misaller vereceğimiz teknik tâbirler bunlardır. Çünkü işâret ettiğimiz gibi şâyet bunlar iyice kavranmazsa, gelecek bölümlerde vereceğimiz açıklama ve misallerden daimâ *yanlış sonuçlar* çıkacaktır ki İbn'ül-arabî her zaman böyle «yanlış hükümler» çıkaran kimselerden izdirap duymuş ve ekserîyâ onların hücumlarına uğrayıp, kendisine *iftirâ*'lar edilmiştir. Evvelâ :

A) *Müşâhede* (veyâ onunla eş anlamda kullanılan *şuhûd* tâbiri) ni ele alalım : Münhasıran akıl, nakl ve duyular'dan gelen bilgi'lerin hakîkata ulaştırmağa yetmediğini anlatmak ve buna mukâbil «hakîkat bilgisi» ile «yüksek bilgiler» in (sûfilerce kabûl edilen) ana kaynağı'nı göstermek üzere İbn'ül-arabî'nin de çok kullandığı bu «müşâhede» metodu, gerçekten enteresan bir «rûh hâli» dir. Hattâ bu söz, «tasavvufî bilgi» nin husûsî metodu'dur. Nitekim sûfîler, tefekkür yoluyla elde etmeğe imkân bulamadıkları hakîkatlar'ı bu sâyede öğrendiklerini yâhut müşâhede ettiklerini (apaçık gördüklerini) iddiâ ediyordu. İbn'ül-arabî'ye göre :

[1] «... *Müşâhede,* meşhûd'un (yani görülen şey'in) *bilinmesine* ulaştıran yoldur...»

İşte burada geçen «*yol*» kelimesinin «*tasavvufî bilgi metodu*» mânâsında kullanıldığında hiç şüphe yoktur. Ayni terim hakkında, daha geniş olarak İbn'ül-arabî der ki :

[2] «... *müşâhede,* (sûfîler) tâifesi indinde, tevhîd delilleri sâyesinde *eşyâyı görmek* (=rü'yet'ül-eşyâ) dir...»

Şu halde (lûgat bakımından) *müşâhede* evvelâ «*görmek*» mânâsına geldiği gibi istilâh (teknik deyim) bakımından da kezâ «görmekle ilgili» birşeydir. Fakat burada yine bâzı müphem noktalar kalıyor. İşte bunları daha iyi açıklamak üzere İbn'ül-arabî «müşâhede» nin üç ayrı mânası üzerinde durmaktadır :

[3] «... (Sûfiler) tâifesi, *müşâhede* konusunda der ki bu (söz), üç tâne mânânın karşılığında itlâk olunur (kullanılır)

a) *Yaratıkların Hakk'da müşâhede edilmesi :* İşte bu, daha önce söylediğimiz gibi, Hakkın nesnelerde tevhîd delilleri ile görülmesidir.

b) *Hakk'ın yaratıklarda müşâhede edilmesi :* Bu da, Hakk'ın nesnelerde görülmesidir.

c) *Yaratıklarsız* (olarak) *Hakk'ın müşâhede edilmesi :* Bu da şüphesiz olarak *yakîn*'in (emin bilgi'nin) müşâhedesidir.

Yukarda verilen iki açıklamanın (V^2 ve V^3) gerçek anlamı şudur : *Müşâhede,* evvelâ «meşhûd» un yani «gözle görülen şey» in bilinmesine ulaştıran bir *yol,* (bir *metod)* dur. Başka bir deyişle, müşâhede metodu sayesinde sûfîler, herhangi bir şeyin *zât*'ını öğrenirlerdi.

Önemli bir mesele daha var : *Müşâhede,* hissî (duyusal) olduğuna göre (bak. br. V^5); *ayni ânda, ayni konuyu, iki kişi birden müşâhede edebilir mi?* İşte bu son noktayla ilgili olmak üzere İbn'ül-arabî, müşâhede'nin, tıpkı *rûyâ*'da veyâ *vâkıa* hallerinde görülen hayâllere (hallüsinasyon'lara) benzediğini söylemektedir: Ayni rûyâyı ayni anda iki şahsın birden görmesi nasıl mümkün değilse, böylece *şuhûd* (müşâhede) mertebesine de, ayni anda iki şahsın birden nâil olmasının imkânsız bulunduğunu iddiâ eder ki, bu durumda müşâhedenin *hissî* (yânî sâdece duyularımız için mevcut) olduğu mânâsı çıkmaktadır. İşte bu noktayı belirtmek üzere İbn'ül-arabî diyor ki :

---

1. *Fut.*, 1/748(37)
2. *Fut.*, 2/547(37)
3. *Fut.*, 2/548(22-26)

4 «... Allahın indinde (tek) bir *müşâhede* mertebesinde, *iki sûfî* bir araya gelirse, onların hükmü nedir?

İşte bu, h. *586* (m. 1190-91) yılında şeyhimiz *Yûsuf ibn Yahnef* (=Yahlef) *el-Kûmî*'nin bize sorduğu bir meseledir. Ben de ona dedim ki :

— Efendim bu mesele (saâdece) farz edilir ve tıpkı uyuyan bir kimsenin *rûyâsı* gibi, yâhut *vâkıa* hâli gibi, ancak misaller (idealar) mertebesinde (âleminde) *tecellî* bulunduğu zaman vukûa gelebilir. Fakat gerçekte (böyle şey) olmaz. Zirâ iki şey, bir mertebeye (mekâna) sığmaz...»

İşte bu sûretle görülüyor ki : *müşâhede,* epistemoloji'ye (bilgi nazariyesi'ne) en ziyâde yakınlık gösteren tasavvufî bir terimdir. Zâten onu, psikoloji sâhasına âit olan *tecellî*'den (bak. br. V[9]) ve metafizik sâhasına dâir olan *mükâşefe*'den ayıran nokta budur.

B) *Mükâşefe* (veya onunla eş anlamda kullanılan *keşf*) tâbirine gelince: (**) Bu da önceki gibi tasavvufî *bilgi yolu*'dur. Bununla da bir varlığın *mânâsı* (idea'sı) öğreniliyordu. Nitekim İbn'ül-arabî bahis konusu iki terim arasındaki ilişkiyi anlatırken der ki :

5 «... *Mükâşefe*'ye taallûk eden şeyler, *mânâlar* (=idea'lar) dır; *Müşâhede*'ye taallûk edenler de *zâtlar* (hakîkatlar) dır.... Şu halde *müşâhede,* isimlenmiş (bir varlık) içindir; *mükâşefe* ise isimlerin hükmü içindir. Bizce mükâşefe, müşâhede'den daha tam (mükemmel)dır. Şu kadar var ki *Allahın zâtı'nı* müşâhede etmek doğru (mümkün) olsaydı, müşâhede, (mükâşefe'ye nazaran) daha tam sayılırdı...»

Demek ki *müşâhede* «zatın bilinmesi», fakat *mükâşefe,* «mânanın idrâk edilmesi» içindir: Aralarındaki en mühim fark budur.

Mükâşefe, umûmî hatlarıyla İbn'ül-arabî tarafından böylece açıklandıktan sonra her iki terim arasındaki farklar, daha etraflı şekilde ortaya konuyor :

6 «... Şu halde *mükâşefe,* mânevî bir *idrâk*'tir (=yani mânâları kavramaktır) ve bu, *mânâlara mahsus*'tur. Misali şudur ki : Sen bir hareket eden (varlık) müşâhede ettiğin (gördüğün) zaman, bu (hareket eden), k e ş f yoluyla onu «hareket ettiren» i (bulmanı) ister. Zira bilinir ki «hareket eden» in k e ş f olarak bir «hareket ettiren» i vardır. Bu sebeble (böyle bir bilgi), iki tâne bilinen'e taallûk eder. Halbuki müşâhede için *basar*

---

4. *Fut.,* 2/527 (1-4) = *MİA,* s. 86 = Krş. V[9] ve ayr. XXVII[31]

** Tamamlayıcı bilgiler için bak. N. Keklik, *AKİ,* s. 9, 14, 66, 80, 81, 104 ve 120

5. *Fut.,* 2/548 (33-35); *Allahın zâtı* hkk. bak. IV[48] vd.

6. *Fut.,* 2/550 (2-9)

(bakmak), tek bilinen (şey)'e taalluk eder. Şu halde *şuhûd (görmek)* ile idrâk olunamayan şey, *keşf* ile idrâk olunur. Böylece *şuhûd*'ta mücmel (derli toplu) olanı, *keşf* ayırt eder (=ortaya çıkarır).
İmdi söyleğimiz gibi *mükâşefe* üç mânâ üzeredir :

Bilgi (yolu) ile mükâşefe
Hâl (yolu) ile mükâşefe
Vecd (éxtase) ile mükâşefe

Bilginin mükâşefesi: *Emânet*'in (?) *f e h m* (anlayış) yoluyla tahkik edilmesidir. Bu da şuhûd'tan (yana), bu tecellî'nin sana irâde (ifâde) ettiği şeyi, tecelli ettiği zaman bilmekliğindir, zira o, sana, sende olmayan şeyi anlatmak için t e c e l l î etmiştir. Şu halde m ü ş â h e d e , bilgi'ye giden bir *yol*'dur; *Keşf* ise bu yol'un *gâye*'si (=*hedef*'i)dir. Yani bilgi'nin ruh'da hâsıl olmasıdır. Böylece (Hakk), sana hitab ettiği zaman sana kendi hitâb'ını işittirir. İşte *şuhûd-i sem'î* (işitme müşâhedesi) budur. Çünkü *müşâhede,* ilelebed hissî (=maddî) *kuvvetler* (yani duyular) içindir, başkası değil; *keşf* (mükâşefe) ise, *mânevî kuvvetler* (yani akıl ve tefekkür) içindir...»

Bu îzâhâttaki mühim bir noktaya parmak basmak lâzım : İlerde (*Onuncu motif*'de) göreceğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk, İbn'ül-arabîye *rûyâ âleminde* sesleniyor, o da Allahın bu «hitâb»larını kendi kulağıyla işittiğini iddiâ ediyordu. İşte bu nevî iddiâların hangi sebebe dayandığını, şimdiden iyice anlamaktayız. Çünkü yukarda (Futûhat'dan) aktarılan bu sözlerin en son satırlarında «... *böylece O, sana hitab ettiği zaman, sana kendi hitâb'ını işittirir. İşte şuhûd-i sem'î* (işitme yoluyla müşâhede) budur...» diyordu. Demek ki İbn'ül-arabî kendi kulağı ile işittiği ve Allahtan geldiğne inandığı bu ses'lere «*işitme yoluyla vâkî olan müşâhede*» ismini vermekteydi.

Tecellî tâbirine gelince, bu söz Futûhat'da şöylece tarif edilmektedir:

[7] «... *Tecellî,* bu mücellâ'da (yani parıldayan varlık'ta) kendisine tecellî gelen kimseye, *Allahın zâhir olması*'ndan ibârettir. Bu da Allahın *zâhir* ismi (sâyesinde) dir...»

Yine Futûhat'da daha kısa olarak şunları okuyoruz :

[8] «... İlimleri elde etmek için en şerefli yol, *tecellî*'dir...»

Burada aktarılan iki târiften anlaşılması gereken şudur : *Tecellî,* (daha önce

---

7. *Fut.,* 1/185 (19-21) (=*MİA,* 52 ve n. 127)
8. *Fut.,* 1/185 (13)

açıklanan *mükâşefe* ve *müşâhede* gibi) bir «bilgi yolu» *değildir.* Bu tâbir, doğrudan doğruya *Allahın zâhir olması* mânasınadır. Fakat ilimleri elde etmek için «en şerefli yol» sayılmasına gelince : Bu da onun ilâhî menşeli oluşundandır. Yâni bir insan kendi irâdesiyle *keşf* ve *şuhûd*'a erişebilir fakat *tecellî*'ye nâil olmak, onun elinde değildir : Bu ancak, Allahın «zâhir» (=açık) ismiyle kendisini açığa vurmasıdır ve tecellî bilgisi sadece bu yoldan gerçekleşebilir.

Bir suâl geliyor aklımıza : Tecellî'nin acabâ zaman ve mekânı nedir? Kendisine göre :

[9] «... *Tecellî* tıpkı *rûyâda idrâk edilen şekilde* meydana gelir...»

Hulâsa ona göre :

[10] «... *akıl,* bunu anlamaz, fakat *keşf,* müşâhede ve temâşa eder...»

İşte, müşâhede, mükâşefe ve tecellî tabirlerinin *nazarî* mânâsı, bundan ibârettir. Şimdi bunların *tatbîkî* mânâlarını görelim ve önce soralım : İbn'ül-arabî acabâ bu söylediklerinin mâddî âlemde tahakkuk ettiğine inanıyor muydu? Evet inanıyordu ve bizzat kendisi bu mertebelere yükseldiğini de iddiâ ediyordu. Nitekim İbn'ül-arabî en çok onyedi yaşlarında iken o devrin kadı'sı ve meşhûr âlim feylesofu *İbn'i-Rüşd* (m. 1126-1198) ile, bu konuda bir konuşma yaptığım Futûhât adlı eserinde anlatmaktadır. Yapıldığı kesin tarihi daha önce tenkidli olarak münâkaşa ettiğimiz bu konuşmayı (bk. N. Keklik, *MİA,* s. 52-53 ve ayr. s. 64-65 ve not 32) konumuz icabı, burada tekrarlamak gerekiyor :

Henüz çok genç ve hattâ «*çocuk denecek yaşta*», kendi zamanındaki şahsiyetlerin dikkatini çekecek kadar ilerlemiş olması, İbn'ül-arabî'nin (kendi tâbiriyle) *halvet*'e (yalnızlığa) çekilmesi sayesinde mümkün olmuştu. Nitekim böyle bir usul sâyesinde, sûfîlerin bir takım gizli ve herkesçe idrâk edilmesine imkân bulunmayan bilgiler'e sâhip oldukları söylenmektedir. İşte İbn'ül-arabî dahî böyle bir yalnızlık'a (halvet'e) çekilmiş ve kendi ifâdesine göre, insanları hayrette bırakacak bir takım fevkalâde hâl'lere sâhib olmuştur. O sırada ise İbn'ül-arabî, pek genç yani kendi deyişiyle : «... *daha yüzü tüylenmemiş ve bıyıkları çıkmamış...*» bir yaştaydı. Karşısındaki zât *İbn-i Rüşd* ise, büyük bir filozof, oldukça yaşlı bir insan ve o sırada *Kurtuba*'da «kadılık» makâmını işgâl eden tanınmış bir şahsiyet idi. Bu zât, İbn'ül-arabî'nin babasının da yakın arkadaşlarından biriydi. İşte onun delâleti ile, yaptığı ve şimdi tercümesini vereceğimiz bu konuşmada, çocuk yaştaki İbn'ül-arabî'nin tecrübeli bir âlim ve meşhur bir şahsiyet olan İbn'i Rüşd'ü nasıl zor durumlara düşürdüğüne şahid olacağız. İbn'ül-arabî şöyle diyor :

[11] «... Bir gün *Kurtuba*'da, oranın kadısı olan *İbn-i Rüşd*'ün karşısına çık-

---

9. *Fut.,* 2/527 (3) = Krş. V[4]
10. *Fut.,* 1/60 (22) (= *MİA.* s. 52, not. 129)
11. *Fut.,* 1/171 (11-19) (= *MİA,* s. 53) = XXVII[2]

tın. *Halvet*'im sırasında Allahın bana açmış olduğu şeyler, kendisine ulaştığı ve bunları işittiği için, benimle görüşmek istiyor ve duyduğu şeyler dolayısıyla, hayretini (hayranlığını) izhâr ediyor (belli ediyor) du. *Babam* beni, onunla buluşturmak için, kendisini ilgilendiren bir iş bahânesiyle, ona gönderdi. Çünkü *babam, İbn'i-Rüşd*'ün arkadaşlarından (biri) idi. Ben ise, *o zaman çocuktum : Yüzüm tüylenmemiş, bıyığım çıkmamıştı...* Onun huzûruna çıktığım zaman, muhabbet gösterip, önem vererek bana doğru geldi ve sarıldı. Sonra :

— *Evet!*

dedi. Ben de ona

— *Evet!*

dedim. Böylece kendisini anladığımdan dolayı, bana karşı ferahlığı arttı. Sonra bu sebeble, ona ferahlık verdiğim için, istiş'âr ettim (irkildim) ve :

— *Hayır!*

dedim. (O zaman) sıkıldı, rengi değişti ve kendi bilgisinden şüpheye düştü. Sonra da :

— *Keşf* ve *ilâhi feyz* sâyesinde, bu işi nasıl buldunuz? Bu, *tefekkür*'ün verdiği birşey (yani bilgi) midir?

dedi. Ben de ona :

— *Evet - hayır!* dedim. (Çünkü) «evet» ile «hayır» arasında, ruhlar, maddelerinden, boyunlar da bedenlerinden ayrılırlar.

O zaman rengi sapsarı oldu ve titremeğe ve âcizlenmeğe başladı. Çünkü kendisine *rûmuz*'la (sembolik şekilde) anlattığım şeyi anlamıştı...»

İşte burada açıkça görülüyor ki, bu olay târihî bakımdan önemli sayılmakla berâber, esnasında tasavvuf ile felsefe arasındaki metod farkını göstermesi yönünden daha büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü İbn'ül-arabî o sıralarda «çocuk yaşında» olduğu halde, *keşf* ve *ilâhî feyz* sâyesinde, yüksek bir *irfân*'a (yani kitabî olmayan bilgi'ye) sâhib olmuş, İbn'i-Rüşd ise, ilerlemiş yaşına ve felsefî-aklî bilgilerinin çokluğuna rağmen, (her halde k e ş f 'den mahrum olduğu için) küçük yaştaki bir sûfî'nin (yani İbn'ül-arabî'nin) karşısında bocalamıştır.

Netice olarak bir defa daha anlaşılıyor ki, tecrübe edilmeğe müsâid olmadığı intibâını veren bâzı küllî ve mânevî hakîkatlar karşısında, İbn'ül-arabî *«aklın yetersizliği»* ne işâret etmiş* ve akıl yoluyla elde edilemeyecek bilgilerin, *keşf, şühûd* ve *tecellî* yollarından alınabileceğini göstermiş (veya göstermek istemiş) tir.

* Dördüncü motif'de bu konuda durmuştuk. Bak. IV13, 25

Keşf ve onunla ilgili diğer yollardan İbn'ül-arabî'nin ulaştığı mertebe sâdece bundan mı ibârettir? Tecellî, müşâhede ve mükâşefe'nin gerçek ve maddî alemle ilişkisi ne dereceye kadardır? Başka bir deyişle : İbn'ül-arabî acabâ bu mertebelere şahsen yükselebiliyor muydu ki, onların gerçekliğinden bu kadar emniyetle söz etsin?. Yükseldiğini bize kendisi haber veriyor, çünkü aşağıda vereceğimiz birçok misaller, buna delâlet edecektir. Meselâ :

> [12] «... Bizim *keşf* olarak müşâhede ettiğimiz....; *zevk* olarak (tadarak, tecrübe ederek) müşâhede ettiğimiz... şeyler, iki mertebedir :... varlık'ın geri kalanını keşf ve târif olarak (müşâhede ettik), zevk olarak değil..... *Ben bu makâma,* (hicrî) *580 yılında bu tarîkata* (tasavvufa) *girdiğimde,* kolay (=kısa) bir müddet içinde nâil oldum...»

demek sûretiyle, birtakım tasavvufî makamlara, (müşâhede, keşf ve zevk tâbirlerini kullanarak)nâil olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Futûhat da;

> [13] «... Bu, (hicrî) *593 senesinde, Fas şehrinde* ikindi namazında nâil olduğum bir makamdır. Ben o sırada *Ayn'ül-Cebel* tarafmda(ki) bir mescidde, cemaatla namaz kılıyordum....»

Gâlibâ ayni hâdiseyi doğrulamak maksadıyla, Futûhat'm başka bir yerinde şöyle diyordu :

> [14] «... Bu, (hicrî) *593 senesinde Fas şehrinde* Hakk'ıı bana verdiği bir makamdır. Bundan önce onda, benim *zevk*'im (tecrübem) yoktu...»

Yine Fas şehrinde bulunduğu sırada garip bir «fenâ» hâline Allah tarafından bilgi sâhibi oluşunu şöylece anlatıyordu :

> [15] «... Bu garip bir «fenâ» dır. Allah beni, *Fas* şehrinde buna muttalî eyledi... Şu kadar ki, bu *müşâhede* için bizde (daha önce) bir hüküm (bilgi) yok idi...»

İbn'ül-arabî'nin gerçek eserler'ini ortaya çıkarabilmek için, şüphesiz ki güvenilir misdaklardan birini tezkîl eden bu nevî *motif'lere*, başka misaller daha eklemek mümkündür. Meselâ *zikr* mertebesinden söz ederken diyor ki :

> [16] «... Allah bizi, *Endülüs* şehirlerinden *İşbiliyye*'de, *586* (m. 1190-1191) senesinde ... buna vâkıf eylediği zaman, bu (mertebe) içinde üç gün kal-

---

12. *Fut.,* 2/471 (20-25) (=*MİA,* s. 70 ve n. 45) = XXVII[20]
13. *Fut.,* 2/538 (27-28) (= *MİA,* s. 124 ve n. 252) = XXVII[50]
14. *Fut.,* 4/136 (22-23) (= *MİA,* s. 124 ve n. 253) = XXVII[52]
15. *Fut.,* 2/568 (21-22 ve 23)
16. *Fut.,* 4/178 (4-6) = XXVII[33]

dık. Bunda çok bereket (feyiz) gördük. Biz de üç kişiydik : *Ben* ve *Abdullah el-Nezhûnî* (diye tanınan) *Kadı Şeref:* Bu (zât) iyi bir insandı. Ciddî ve *fakîh* idi.- (Bir de) şehir ahalisinden üçüncü bir şahıs vardı....»

Demek ki İbn'ül-arabî sâdece nazarî olarak değil fakat bu söylediklerinin (yani *müşâhede, mükâşefe* ve *tecellî* konusunda ortaya attıklarının) tatbikî misallerini kendi şahsında yaşamaktaydı. Nitekim Futûhat'da anlattığına göre, yine İşbiliyye şehrinde, h. 586 (m. 1190-1191) yılında, (o sırada ancak 26 yaşında bulunuyordu), Allah onu bu sefer *adâlet* konusunda büyük bir *meşhed*'e ulaştırmıştı. Nitekim der ki :

17 «... Şâyet bir *vâli* isen, insanlar arasında *adâlet* ile hüküm vermelisin. Kendi nefsine uyma(malısın). (Çünkü) o seni, Allah yolundan sapıtır.... İşte bu konuda, Allah bana *İşbiliyye'de 586* (m. 1190-91) senesinde azametli bir *meşhed* (gerçek bir şâhidlik) gösterdi....»

İbn'ül-arabî'nin eriştiği *müşahede'lerden* başka bir tânesi de, hicrî 597 (m. 1200-1201) senesinde Merrakeş'de bulunurken vâki olan «tuhaf bir keşf hâdisesi» dir. Bizzat kendisi anlatır ki :

18 «... Bu arş için Allah, nûrânî kâimeler (kavāʾim nûrâniye) yaratmıştır. Bunların kaç tâne olduğunu bilmiyorum, lâkin onlar bana *müşâhede* ettirildi. Onların nûru, şimşek nûruna (ışığına) benzemektedir. Bununla beraber onda mikdarı ölçülemeyen bir gölge görmüştüm ve bu gölge, bu arş'ın içbükeyinin gölgesiydi. ... Kendisinden *lâ havle velâ kuvvete ilâ billâh'il-alîyy'il-azîm* lafzının çıktığı arş'ın altındaki *hazîne*'yi gördüm. (Bir de baktım ki) bu hazîne, *Hz. Âdem* imiş. Bunun altında, tanıdığım (bildiğimi) birçok hazîneler (daha) gördüm. Bunun köşe bucağında uçuşan (birçok) *güzel kuşlar* gördüm.(!) Orda, kuşların en güzelinden (daha güzel) bir kuş gördüm. O beni selâmladı: Sohbetimi, şark vilâyetlerine almamı ulaştırdı. (Yani şarka doğru seyâhata çıkmamı tenbîh etti.)

Bütün bunlar bana *keşf* edilince ben, *Merrakeş* şehrindeydim. Dedim ki :

— Kimdir o? (Doğu'da kiminle sohbet edeceğim?)

— *Fas*'daki *Muhammed el-Hassâr* denildi. Çünkü o, şark vilâyetlerine seyâhatı, Allahtan istemiştir. Sen de onu berâberinde al.

— Baş üstüne dedim. ......

Fas şehrine gittiğim zaman onu arattım. Bana geldi. Kendisine :

— Bir hâcet (ihtiyac) konusunda Allahtan birşey istedin mi? deyince :

---

17. *Fut.*, 4/526 (29-30 ve 33) = XXVII[34]
18. *Fut.*, 2/483 (15-24) (=*MİA*, s. 126 ve n. 271 ve s. 139, not. 319) = XXVII[68]

Evet, beni şark şehirlerine taşımasını (seyâhat ettirmesini) Allahtan istedim. Bana, denildi ki, filanca kimse seni (oralara) taşıyacak (götürecek) tir. İşte ben de seni bu zamandan (beri) bekliyorum.
dedi. Ben de *597* senesinde onunla sohbete (arkadaşlığa) başladım. Ve kendisini *Mısır* diyârına ulaştırdım: Orada rahmetli oldu...»

Yukarda tercümesi (elden geldiği kadar sadâkatla) verilen bu metne bir defâ daha dikkat ettiğimiz zaman, göreceğimiz tipik noktalar şunlardır: Evvelâ İbn'ül-arabî «müşâhede» den bahsediyor: Yani birçok şeyleri (bizzat kendi gözleri ile) görmüş idi. Âdetâ bir nevî karınakarışık hayaller dünyâsı içinde idi. Meselâ arş altında bir hazîne görmüş ve burada, birçok «güzel kuşlar» (!) ın uçuştuğuna *şâhid* olmuş. İşte bu kuşlardan en güzeli İbn'ül-arabî'ye doğu şehirlerine (Mısır'a) doğru seyâhat etmesini bildirmiş. Çünkü Doğu şehirlerine seyâhat etmeyi Allahtan niyâz eden bir *Muhammed'el - Hassâr* onu *Fas* şehrinde bunun için beklemekteymiş. Nitekim adı geçen zâta da bu haber verilmiş ve kendisini Mısıra götürmek üzere İbn'ül-arabî'nin geleceği bildirilmiş. İşte hâdise budur: Yani, hicrî 597 (milâdî 1201) senesinde İbn'ül-arabî otuzyedi yaşlarındayken, dıştan bakıldığı zaman «hallucination» (=hayal) zannedilecek mâhiyette bir takım «müşâhedeler»e ve «keşf» olaylarına nâil oluyordu. Fakat görüldüğü üzere, bunlar bir hayal dünyâsı içinde cereyan eden hâdiseler değildir. Çünkü o, bu yoldan aldığı haberlerin, (yâni keşf yoluyla nâil olduğu bilgilerin) tahakkuk ettiğine ve gerçekleştiğine *şâhid* olduğunu anlatmaktadır. Bunlardan da anlaşılır ki, İbn'ül-arabî *müşâhede* tâbiriyle bir nevî *gözle görülen* ve *gerçek olan* gizli bilgileri kasd etmiştir.

Her ne olursa olsun İbn'ül-arabî'nin anlattığı ve kendisine mahsus olduğuna işâret ettiği diğer keşf, müşâhede ve tecellî hâdiseleri şunlardır. Meselâ Futûhat'da

19 «... Ben onu *keşf*'de (mükâşefe hâlinde), *İşbiliyye*'de böyle gördüm...»
diyordu. Kezâ İspanya'nın (Endülüs'ün) başka bir şehrinde yani Kurtuba'da büyük bir *meşhed*'e nâil olmuştu: Nitekim der ki:

20 «... İnsanların kutb'larına gelince: Ben onları bir berzah mertebesinde, en mukaddes bir *meşhed*'te *Kurtuba* şehrinde bulunduğum (sıra)da *gördüm...»*

Futuhat'ın başka yerlerinde de buna dair nümûneler daha görmekteyiz. Meselâ:

21 «... Biz ancak bu kitabımızda (Futûhat'da) ve bütün kitaplarımızda

19. *Fut.*, 4/83 (12)
20. *Fut.*, 1/168 (25-26)
21. *Fut.*, 2/479 (14-15) = Bak. X2

keşf'in verdiğini ve *Hakk'ın imlâ ettiğini* îrâd ederiz. İşte sûfîlerin yolu budur...»

22 «... Bil ki, bizim indimizdeki emr'ler (meseleler) k e ş f kapısından (gelir)...»

23 «... Biz, k e ş f ' e âit bu makâmı tattık...»

24 «... Ben bu menzil'e girdiğimde, burada şuâsı olmayan (yani göz kamaştırmayan) bir *nûr* (ışık) içinde, benim için bir *tecellî* vâki oldu. Böylece hem onu *gördüm,* hem de kendi rûh'umu onunla (o tecellî ile) *gördüm.* ha parlak hiç bir ışık) yoktur.

Böylece aklî değil fakat hissî (maddî) büyük bir *meşhed;* ve mânevî değil fakat hakîkî bir *sûret* gördüm. İşte bu *tecellî*'de büyük bir şeyin girebileceği gibi, küçük bir şeyin genişlemesi (büyümesi) bana zâhir oldu. ... Meselâ büyüklüğüne rağmen bir devenin, (dikiş) iğnesinin deliğine girmesi (yani iğnenin deliğinden geçebilmesi) gibi...»

Açıkça görülüyor ki İbn'ül-arabî âdetâ ışıklar içinde parıldayan âlemlerde gezdiğini iddiâ etmektedir. Zâten tecellî kelimesi, lûgat bakımından «cilâ» (=parlaklık)'tan türetilmiştir. İşte böyle bir nûrânî varlık sahasında İbn'ül-arabî gördüğü şeylerin aklî ve mânevî değil fakat mâddî, hissî ve hakîkî bir sûret olduğunu, yani onları âdetâ dünyâ gözüyle, herkesin her zaman gerçek nesneleri gördüğü şekilde idrâk ettiğini söylemektedir. Hattâ başka bir ifâdesinde, muhakkak ki bu âleme dahil olduğu zaman, hûrilerle evlendirildiğini ileri sürüyor ve:

25 «... Allah beni bu sebeble, *hûr-i ayn*'lar ile (cennet hûrileriyle) izdivâc ettirdi...»

diyordu.

Her ne olursa olsun bu konuyu belli hududlar içinde tutmak zarûreti yüzünden mükâşefe, müşâhede ve tecellî konularında, gerek mücerret ve gerekse müşâhhas olarak bu kadar durmamız yeter sayılırsa, şimdi de, bunların bir netîcesi olarak, mühim bir noktaya daha parmak basmamız lâzım gelmektedir. Bu da İbn'ül-arabî'nin keşf vs. konularında «itirâf» da bulunmasıdır. Kendisi der ki:

---

22. *Fut.,* 1/90 (21)
23. *Fut.,* 2/562 (13)
24. *Fut.,* 2/705 (9-12)
25. *Fut.,* 3/334 (18)

[26] «... K e ş f iddiâ ettiğimiz bir şeyde, herkes bizi tasdîk etmez...»

Şu halde keşf'e nâil olduğu konularda herkesin kendisini tasdîk etmediğini İbn'ül-arabî biliyor veyâ tahmîn ediyordu. Fakat böyle iddiâlarda tasdîk etmesine hâcet yoktu. Zîra :

[26*] «... Zikrettiğimiz şeyde, bizim yolumuzda olanlardan, (bize) hiçbir muhâlif yoktur...»

diyerek, şunları ilâve ediyor :

[27] «... ben, muhakkak ki muvâfakatı (ayni fikirde olmağı) ve arkadaşlarım olmaksızın (herhangi) bir meselede infirâd etmemeği (tek kalmamağı) severim....»

Şu halde onu tasdîk etmeyenler, mükâşefe, müşâhede ve tecellî'yi esasen inkâr edenler arasından çıkıyordu. Çünkü mutlak bir *akıl* otoritesini inkâr etmesinden dolayı bir taraftan saf mânasıyla *rasyonalistler* (akılcılar : meselâ Kelâmcılar), diğer taraftan da nass'larm dışına çıkarak keşf, şuhûd ve tecellî gibi tabirleri ve metodları kullandığı için, *dogmatikler* (meselâ fakîhler ve kadılar) ona hücûm etmekteydi. Bu hücumlar bâzen öylesine şiddetleniyordu ki, ona «kâfir» damgasını vuranlar bile olmuştu.

Herne olursa olsun : Bu şekildeki itirazlara ve bazen hücumlara uğrayan ve hattâ uğrayacağını tahmîn eden İbn'ül-arabî böyle ithamlardan korkarak gerileyecek bir insan değildi. (Bak. XII[13]). O yine de kendi kitaplarını *ilhâm, keşf, müşâhede* ve *tecellî* metodlarma göre yazacak, dâimâ *ilâhî feyz*'den bilgi aldığını söyleyecekti. Önceleri, inançlarının dahî kendi ana-babasından alındığını ve bunları akıl ile tartmaksızın «taklîd ile» öğrendiğini, sonra da (belki de ergin olunca) inandıklarını tartmağa başladığını, bir taraftan basîreti açılmak sûretiyle hakikatları müşâhede ettiğini ve diğer taraftan da Hz. Muhammed'ten gördüğü mânevî yardım sâyesinde tâbi olduğu İslâmiyetin kıymetini bildiğini (anladığını) haber vermektedir. Bu gördükleri (müşâhede ettikleri) ise, onu *îmân*dan inhirâf ettirmemişti: Aksine inançları daha da kuvvetlenmişti. Bütün bu mânevî ve kudsî yücelmelere rağmen, İbn'ül-arabî herhangi bir kimseye üstünlük iddiâsında bulunmadığını ve «saf bir kul» olduğunu, hele öğünmek maksadıyla konuşmadığını ehemmiyetle hatırlatmaktadır :

[28] «... *Biz, işin esâsında gelmiş olan her şeye* (yani esas islâm akîdelerine) *inananlar*(dan)*ız. Ben bunu anamdan, babamdan taklîd ile aldım ve bu konuda aklî düşünce'nin hükmünün ne olduğunu cevaz, yasak ve gerek*

---

26. *Fut.*, 2/433 (30)
26*. *Fut.*, 1/228 (5)
27. *Fut.*, 2/764(1)
28. *Fut.*, 3/360 (4-25)

olarak hatırıma (bile) *getirmedim. İmanım üzere bununla amel ettim* (davrandım). *Tâ ki nereden* (ne sebeble) *iman ettiğimi ve neye inandığımı anlayayım.* Allah da (bu sebeble) benim *basar*'ımı, *basîret*'imi ve *hayâl*'imi açtı da, ben basar'ın takendisi ile, ancak böyle idrâk olunan şeyi *gördüm.* Basîret gözüyle ise : sâdece böyle idrâk edileni *gördüm.* Böylece iş, benim için (artık) meşhûd (yani, gözle görülmüş) oldu. Vehim ve hayâlî hüküm dahî, taklîd ile var oldu. Tabi olduğum şeyin (İslâmiyetin) kadrini (değerini) biliverdim ki, o da bana gönderilen resûl *Hz. Muhammed*'tir. Sonra *Hz. Adem*'den Hz. Muhammed'e kadar, bütün nebilere şahid oldum. (*) Onlara bütün iman edenleri, en son ferdine kadar, hattâ kıyâmet gününe dek (inanacak) olanları, efendilerini, kölelerini, (işte) hepsini, *Allah bana gösterdi.* Bütün cemâatların (toplulukların) mertebelerini gördüm ve onların değerlerini *bildim* (öğrendim). Ulvî alemdeki şeylerden mücmel olarak iman ettiğim herşey üzerinde *bilgi sâhibi oldum.* ... Evet, *ben, bütün bunları gördüm.* Ve gördüğüm şeyin bilgisi, imânımdan beni uzaklaştırmadı. ... Oysa bu makâmı *hâl* olarak tadan bir kimseyi (daha) önce görmemiştim: Herne kadar âlemde (bunları tadan) insanlar olduğunu biliyorsam da. Lâkin Allah onların şahıslarını (kimliklerini) ve isimlerini göstermek sûretiyle, beni onlarla bir araya getirmedi. (Benden gizledi.) Olabilir ki, ismiyle cismini bir araya getir(e)mediğim birini, görmüşümdür (fakat) onun o kimse olduğunun farkına varamadım. ....

Ben mahz (katkısız, özbeöz) *bir* kul'um: *Allahın kullarına üstünlük istemiyorum... ve kendi hâl'imden zikr ettiğim bu şeyleri öğünmek için anmış değilim...*»

Okuyanların burada önemi pek büyük olan bu son satırları bir defâ daha gözden geçirmelerini tavsiye ettikten sonra, netîce olarak diyebilirim ki: İbn'ül-arabî kendi eserlerini yazarken, mecbûr kalmadıkça aklî ve naklî ilimlere dayanmıyordu. Aksine o, her zaman *müşâhede, mükâşefe* ve *tecellî* adı verilen usullere güveniyordu. Çünkü o, ancak bu sûretle kaleme alınan eserlerin yanlışlık ihtivâ etmeyeceğine kat'iyetle inanıyordu. Hatta kendisi de bu mertebelere nâil olduğunu iddiâ ediyor ve belki de bu sebeblerle bir taraftan *rasyonalist*'lerin diğer taraftan da *doğmatikler*'in hücumlarına hedef teşkîl ediyordu. Bununla berâber (*üçüncü motif*'de görmüştük) İbn'ül-arabî *ifrât*'a varan rasyonalizm ile *tefrît*'e kapılan dogmatizm arasında her zaman *ortayol*'u izlemiş, gerek *akıl*'a gerekse *îmân*'a ancak yeteri kadar ehemmiyet izâfe etmiştir. Böyle davranırken de etrafındakilerin dedikodu ve hücumlarına (gâliba) pek aldırış etmiyordu.

Şu halde, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilmek istenen bir *şüpheli eser*'de, bu motifteki örneklere benzeyen veya aynen tekrarlanan unsurlar bulunup bulunmadığına da dikkat etmelidir.

ALTINCI MOTİF

GÂİBTEN SESLER İŞİTMESİ VE MUHAYYİLE DÜNYÂSI VÂKIA'LAR VE RÜYÂ'LAR

=VI[3] و في تقييدي هذا الباب في هذه المسئلة ،

سمعت منشداً ينشد - من زاوية البيت ،

لا أرى له شخصاً لكن أسمع الصوت

و لا أدري لمن يخاطب بذلك الكلام

Futûhât'da dikkatimizi çeken *altıncı motif*'e gelince: Bu da *hayâl gücü, vâkıa,* gibi çeşitli tâbirler altında, kendisine geldiğini iddia ettiği *gaybî bilgiler*'den bahsedilmesidir. Şüphesiz ki bunlar daha sonraki fasıllarda îzâh edeceğimiz motif'lerle azçok ilgilidir fakat bununla onlar arasındaki fark, bu fasılda İbn'ül-arabî'nin bu sınıfa giren bilgiler için, çoğu zaman belli bir kaynak göstermeyip, sâdece «gaybî bilgiler» den bahsetmesidir. İşte bu fasılda ele alınacak olan husus, onun bilhassa *vâkıa'larda muttalî olduğu gâibten gelen bilgiler* meselesi, ayrıca insanda *hayal kuvveti*'nin fevkalâde güzel «hallucination» yahut «vision» örnekleridir*.

Yeri gelmişken bir defâ daha hatırlatalım ki İbn'ül-arabî, ruhî yaradılış bakımından nev'i şahsına münhasır bir mütefekkirdir. Onun anlattığı şeylerde sathîlik ve sun'îlikten uzak o kadar samîmî bir hava vardır ki, bunlardan ne kendisi şüphe etmektedir ne de onun kitaplarıyla meşgûl olanlar. Çünkü bir nokta, dikkatimizi bilhassa çekiyor: İbn'ül-arabî *uyanık halde iken,* gerçekten bâzı sesler duyuyordu. Nitekim gâib'ten geldiğini söylediği bu sesleri kendisi *kulağı ile işitmekteydi.* Yâhut da bir «hayal kuvveti» ne nâil oluyor ve bu sâyede (ilâhî aşk

---

* *Futûhât*'da (6 ncı motif olarak) tesbît ettiğimiz : «... İbn'ül-arabî'nin gâibten sesler işitmesi...» keyfiyeti, İhyâ'da dahî mevcut. Fakat İhyâ'da bu konuda anlatılan şey, Gazzâli'nin başından geçmiş bir olay değildir : Bu, *Tanâfisî*'nin şâhid olduğu ve (bilmediğimiz bir kaynakta) anlattığı, Gazzali'nin de oradan naklettiği bir hâdisedir. Nitekim bu zat diyor ki, «... *Kâbe*'deki *Benî Şiybe Kapısı*'nda ...... yedi gün kalmıştım. Sekizinci gece, uyku ile uyanıklık arasındayken (görmediğim bir kimsenin) seslendiğini (ve şöyle) dediğini duydum :

— Bilmiş olun ki Allah, bu dünyâda ihtiyâcından fazlasını alan (mal-mülk toplayan) kimsenin, kalb gözünü körleştirir...» (*İhyâ,* 1/195 (16-17)

Şu halde anlaşılıyor ki, böyle bir yazarlık husûsiyeti, Gazzalî'nin eserleri için bahis konusu olamaz. Halbuki ayni motif, İbn'ül-arabî'nin diğer mevsuk eserlerinde aynen tekrar edilmektedir.

mânâsıyla) *sevgili'sini görüyordu.* Hatta bunun tesiri altında günlerce yemek ve içmekten kesiliyor, onun bu şartlar altında nasıl yaşadığına herkes şaşıyordu. Başka bir vâkıâ'sında da, (meselâ *Haleb* şehrinde bulunurken) Kur'andaki *İhlâs Sûresi* (CXII nci sûre) ona müşahhas bir şekilde görünüyor ve mezkûr sûrenin, kendisine mahsus olduğunu iddiâ ediyordu. Gûyâ İbn'ül-arabî bu sûrenin aynisi(!) idi. Ayrıca, *Konya*'da bulunduğu sıralarda nâil olduğu bir *meşhed*'te ve daha önceki tarihlerde *Fas*'da bulunurken (ismi son derece garip) bir şahısla görüşmüş; keza başka bir *vâkıa*'sında kapısı kilitli olan gayb âlemindeki birçok şeyleri görmüştü. İşte kendisinin iddiâ ettiği şeyler bu nevidendir.

Bütün bunlardan daha dikkate şâyan olanlar ise, uyku ile uyanıklık (yâni bir çeşit *yarı-şuur* halinde) nâil olduğu bazı keşifleridir : Meselâ önüne çok büyük çapta bâzı kâğıtlar konuyor ve kendisi bunların üzerindeki yazılı bilgilere muttali oluyordu. Hatta bâzı yazılar ve ifâde tarzlarının, kendi devrinde arkadaşlarından filan şahıslara âit olduğunu bile teşhîs edebiliyordu. Nihâyet, bu faslın en son nûmûnesi olarak vereceğimiz bir metinde, (kendisine değil fakat) başka bir sûfî'ye âit, son derece enteresan tasvirlere tesâdüf edeceğiz. *Hakîkat Dünyâsı* adı verilen bir mechul âleme girmeği başaran bir sûfî, İbn'ül-arabî'ye öyle güzel şeyler anlatmıştır ki, tasvir ettiği o âlem, (bir cennet olmadığı halde) Cennet'ten güzel ve nadir şeylerle doluymuş. (Bak. br. s. 66-69).

Şimdi bütün bunları sırasıyla görecek olursak, evvelâ İbn'ül-arabî'nin garip rûh haleti'ne nümûne teşkîl eden bir vâkıa'sını zikredelim. Diyor ki :

[1] «... Bana *hayâl kuvveti* ulaştı : Aşkım bana, -sevgilimi gözüm (görsün) diye- dış (âlem)'den maddîleştirdi. Tıpkı (Cebrâil'in) Resûl ullâh için tecessüd etmesi (bedene bürünmesi) gibi. Bu sebeble ona bakmağa gücüm yetmiyordu. O, bana hitab ediyor ben de (onu işitmek üzere) eğiliyordum, onu anlıyordum.

Beni birkaç gün terk ettiğinde, önüme sofra konulduğu halde, yemeği (kolayca) tutamıyor(d)um. O, sözünde (israrla) duruyor, bana bakıyor ve kulağımla işittiğim bir lisân ile :

— Beni göre göre yiyor musun?

diyordu. (Hep) onunla doluyordum. Öyle ki, ona bakmam ile şişmanladım ve beslendim: O benim için gıdâ yerini tuttu. Arkadaşlarım ve ev halkım, gıdâsız şişmanlayışıma şaşıyorlardı. Çünkü birçok günler yemeden ve açlık veyâ susuzluk hissetmeden kalıyordum...»

İmdi, burada bahsedilen «sevgili» acabâ bir kadın mıdır? Buna imkân yok. Çünkü metinde (Arapça gramer kâidelerini bilenler için) müennese râci bir zamir

1. *Fut.*, 2/362 (22-27)

mevcut değildir. Şu halde bu «sevgili» acabâ kim olabilir? Bunu da kestirmek mümkün değildir. Olsa olsa bu, belki de Hz. Peygamber'dir. Çünkü metne dikkat edildiği takdirde, orada buna dâir ufak bir işârete tesâdüf ediyoruz. Nitekim: vahy meleği *Cebrâil,* bu hâdisede görüldüğü gibi, bir defâsında Hz. Peygambere, ashap'tan yakışıklı bir zât olan *Dihyet'ül-Kelbî* sûretinde tecellî ve *tecessüd* etmiş (yani cismânî bir şekilde görünmüştü). Gâlibâ bu olaya benzer olarak Hz. Peygamber dahî, İbn'ül-arabî için bir vâkıa sırasında maddî olarak görünmüştür. Çünkü onun, Peygamberimize olan muhabbeti (*dokuzuncu* motif'de anlatacağımız üzere) hakîkaten çok derindir.

Yukardaki satırlarda işâret ettiğimiz gibi, İbn'ül-arabî bâzen kulağıyla sesler işitiyordu. Nitekim bu hususta anlatır ki :

[2] «... Bu mesele (konusun)da, bu (558 nci) bâbı yazarken, evin bir köşesinden, şahsen *kendisini göremediğim fakat sesini işittiğim* ve bu sözlerle kime hitâb ettiğini bilmediğim bir şâir'in şu (şiiri) inşâd ettiğini (söylediğini) duydum:......»

Şu halde İbn'ül-arabî, Futûhat'ın bu sayfalarını yazarken, uykuda veyâ rûyâ âleminde değil fakat tam mânâsıyla *uyanıklıkta* ve *şuur hâlinde* iken, evinin bir köşesinden, görmediği bir şahsın sesini işitiyor, hattâ onun okuduğu bir şiiri [*Fut.* 4/360 (3-5)] kendi eserine alıyordu. Pek tabîîdir ki, bu şiir yine de kendisine âit olmak gerekir çünkü bu nevîden şiirler yazdığını esasen bildiğimiz İbn'ül-arabî hemen her vesîleyle bu çeşit şiirlerin âdetâ yazılış sebebini ortaya koymuş olmaktadır.

Hulâsa, demek oluyor ki, bu fasılda bahis konusu edilen motifler, daha sonra anlatacağımız motiflerden oldukça farklıdır. Çünkü onlarda daha ziyâde rûyâda Cenâb-ı Hakk veyâ Hz. Peygamberi, yâhut bâzı ruhlarla bağlantı kurduğunu vs. anlatıp, belli bir kaynağa dayanmaktaydı. Burada ise, bir nevî şuur hâlinde (ve bâzen de yarı şuur hâlindeki *vâkıa*'larda) şâhid olduğu (=müşâhede ettiği) *vision* ve *hallucination*'lar ortaya konmaktadır.

Her ne olursa olsun : Böyle durumlarda bâzı hakîkatlar, gâlibâ insanın gözü önünde *tecellî* ediyor (=*parıldıyor*)du. Böyle bir mertebe'ye nâil olan kimse ise, bâzı sesler işitiyor, apaçık ve anlaşılır şekilde kendisine hitâb ediliyordu. Nitekim bu nevî tecellî'lere erişenlerden biri de İbn'ül-arabî'dir. Çünkü ona da böyle anlarda ayni şekilde hitâb edilmekte ve o da duyduğu sözleri kitaplarına geçirmekteydi. Meselâ diyor ki :

[3] «... Bu (İhlâs) sûre (si), bana *Haleb*'te tecellî etti. Bana denildi ki :

---

2. *Fut.,* 4/360 (1-2)
3. *Fut.,* 3/203 (36-37) - 204 (1-4)

— Bu sûreyi gördüğün zaman, ne bir insan ne de bir canlı onun ışıklarını göremez.

(İşte) bu sûre için ve bu sûreden, bana doğru büyük bir temâyül gördüm. (Sure) bana bundan önce girdiğim bu ev (!) gibi temsil edilmişti. Sonra denildi ki:

— Bu (sûre) sana, diğer müslümanlar hâricinde hâlis (yani mahsus) tur. Bunlar bana söylenince işâreti anladım ve bu işâretin *zâtî* (yani bana mahsûs) olduğunu ve benim sûretimin gayrisi değil fakat aynisi olduğunu anladım. .... Ve:

— İşte ben, buyum dedim.

Bu sırada ihlâsa erdirmenin mânâsını öğrendim. Kur'an okumak sırasında Kur'andan benim üzerime indirilen şeyde, bana okunmuş olan şeyi (yani İhlâs sûresini) bildim. Böylece *İhlâs Sûresi*'nin okunmasıyla (bana) *ilhâm* indiği zaman, onun bu isimle adlandırılmasında bana tam bir anlayış rızkı (nasibi) verildi...»

Her ne olursa olsun, İbn'ül-arabî'nin bu iddiâ ve tasvirleri insanı gerçekten düşündürüyor: Acabâ kendisi hayâl mi görüyordu? Buna imkân yok, çünkü (gelecek sayfalarda anlatacağımız gibi) *Kâbe*'yi tavaf ederken, bir gün maddî sûrette kendisine görünen bir *rûh* ile, (yani Ahmed el-Sebtî'nin rûhu ile) sohbet etmiş ve bu hâdiseye kendi arkadaşları da şâhid olmuştu. Demek ki bu nevî fevkalâde haller için tam mânâsıyla «hayâl» veyâ «hallucination» damgasını vurmak mümkün değildir.

İmdi bu çeşit meşhed'lere başka bir misâl daha verecek olursak, onun *Konyâ*'da ve daha önce *Fas*'da şâhid olduğu «gökten inen adam» sözleriyle vasıflandırılan kimseyle konuşmasını zikretmemiz gerekir. İbn-i Sâkıt 'il-Arş (Yani Arş'tan aşağı düşenin Oğlu) diye tarif edilen bu zat için, Futûhât'ta, nail olduğu bir *meşhed*'i anlatırken aynen şöyle diyordu:

[4] «... *Konya*'da, halkın toplu bulunduğu yerlerden birinde kutsal bir şahıs gördüm. O'na *Sakît el-Refref ibn Sâkıt al-Arş* denilmektedir.

Fas'da, düşen kimselerin yandığı ocakta bir şahıs gördüm. Ve onun sohbeti bize faydalı oldu....»

Fas'da gördüğünü söylediği ve ismini zikretmediği şahıs hakkında bir mülâhazada bulunmağa imkân yok fakat Konya'da görüştüğünü bildirdiği Sâkıt'ür-Refref ise, gâlibâ hayâlî bir şahsiyet değildir. Çünkü Futûhât'ın başka bir yerinde yine bu şahıs için diyor ki:

---

4. *Fut.*, 3/255 (34-35) Bu zât'ın *İranlı* olduğu hakkında ayr. bak. XXX[395]
Bu metnin tercümesini, *İhsan İnan*'a borçluyum.

[5] «... Allah onlardan râzı olsun : (Ebdâl)den biri de, tek bir adam olup, makâmı (itibarı) ile *Sâkıt'ür-Refref ibn-i Sakıt'il-Arş* adını alır. Ben onunla *Konya*'da karşılaştım. Onun Kur'ândaki âyeti, *Ve'n-Necmi izâ hevâ* (LII/1)'dır. Şânı yüce, hâli büyüktür. Görünüşü, onu görenlerin hâli üzerinde tesirlidir..... Onun sıfatı benim garibime gitti. Marifetlerde, onun husûsî bir lisânı vardır. Çok hayâ sâhibidir....»

Bu konuda İbn'ül-arabî'nin naklettiği diğer bâzı *vâkıa*'lara gelelim. Yukarda işâret ettiğimiz gibi bu terim, bir nevî *yarı şuur* hâli olup, uyanıklık ile uyku arasındaki bir nevî «murâkabe» durumudur. İşte bunlardan bir tânesinde İbn'ül-arabî, gözle görülmeyen alemlerden birine yükselmiş ve bir kapı'ya ulaşmıştır. Bu kapı, kendi ifâdesine göre Nübüvvet ve Risâlet (yani Peygamberlik) kapısı olup, üzerinde büyük bir kilit varmış. (İbn'ül-arabî bununla, Nübüvvet kapısının, Hz. Peygamber'den sonra kapalı olduğunu ve ondan sonra bir daha Peygamber gelmeyeceğini îmâ etmektedir). Bahis konusu kapı, kapalı ve kilitli olmakla berâber, İbn'ül-arabî onun arkasındaki varlıkları görebiliyormuş. Çünkü oraya ancak *keşf* sâyesinde ayak basmak mümkündür. Üstelik İbn'ül-arabî'nin buraya kadar olan yükselmesi dahî, herkese müyesser olamazdı çünkü, şerîat yolundan gelen alelâde bir kimse, buradaki manzara karşısında hayrette kalarak geri dönmeğe mecbûr olmuştu. İşte bütün bunları kendisi şu şekilde anlatmaktadır :

[6] «... Bu (255 nci) bâb'ı kayd etmek istediğim *gecede,* bir *vâkıa*'da ben böyle gördüm. (Burada) ancak, vâkıada müşâhede ettiğimiz şeyden söz ettik.

Bu (vâkıa) da, sağımda Resûl'ün ve Nebî'nin isminin kapısının kilitli olduğunu gördük. ... Bense kapıda (ayakta) duruyordum. Hakk'ın beni vâkıf eylediği bu makâmın üzerinde sağlam ve kilitli (kapı)nın içinde (yani arkasında)kinden başka, herhangi bir kimse için, (daha üstün) bir makam yoktur. Kilitli olmasına rağmen, benden gizli kalmıyordu. Bir kimse *keşf*'den başka (bir yol ile) buraya ayak basamazdı.

(Bu vâkıada) bana bir şahıs (âdetâ güneş gibi) tulû ettirildi. Kolayca vâsıl olup (bu manzara) yı görünce, onun üzerine inmesi çok zor oldu ve hayrette kaldı : Orada durmağa kadir olamadı ve beni terk etti. Benim bu mevkie gittiğim yola sâlik oldu ve yürüdü (uzaklaştı). Geri dönerek beni terk etti. Ben de bu hâl üzere *uyandım* ve bu bâb'a tevdî ettiğim şeyi kayd ettim (yazdım)...»

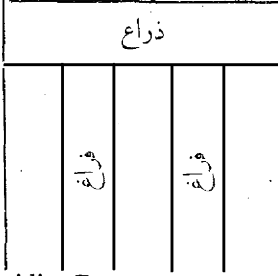
Yine başka bir *vâkıa*'sında daha enteresan bir anlatışla karşılaşıyoruz: Bu-

---

5. *Fut.,* 2/16 (11-14) : Demek ki Futûhât'ın bu sayfaları, İbn'ül-arabî'nin Konya'da bulunduğu tarihten (h. 602/m. 1205'den) sonra yazılmıştır.
6. *Fut.,* 2/281 (23-29)

rada kendisine altı ve üstü yazılı bir kâğıt sunulmuş ve İbn'ül-arabî bu kâğıdı çeşitli kılıklarda (biçimlerde) görmüş ve bütün müşâhede ettiklerini bize şöylece aktarmıştır :

[7] «... Üstünlük rekâbetini veren bu tevhîd için, bu (197 nci) bâb'ı yazarken, acâib bir *vâkıa* gördüm. Bana bir yazılmış kâğıd verildi ki, göz kararıyla yirmi dirsek (yani 13½ metre) den fazlaydı. Uzunluğuna gelince : tahkik edemiyorum (gerçek olarak bilemiyorum). Kenarda tasvîr edilmiş şekildeydi ve bir tek cild idi. Bir cild ki, bakarsın, okurken onu beyaz görürsün; okumaksızın bakarsan, onu yeşil görürsün. Onu okuduğun zaman bir cild (kitap) olarak görürsün; okumadığın zaman : bilemem, ipek veyâ keten bir top kumaş olarak görürsün. İşte bu, benim âilemin hediyesidir. Bana :

— İşte bu, senin âilen için bir ilâhî hediyedir denildi.

Zevc (em) den sormuyorum ve benim nikâhımdan çıktığını bilmiyorum. Ve ben bu iş ile ferahlık içindeyim ve son derece sevinçliyim.

Sonra bana kitaptan çıkarılan yeşil bir ipek hırka veri(li)yor. Sanki bu hırka'dan da maddî (olarak) bin (tane) altın dinar (para) meydana gelmişti. Her dinar, ölçüsünü bilmediğim (kadar) ağır(lıkta) idi. Bana :

— Her şahıs için beş dinar (olarak) onun âilesine taksim et deniliyor. Benim bunlardan aldığım ilk şey, beş dinar'dır. Üzerlerinde, gökteki en parlak yıldız'dan daha büyük bir yaygın ışık vardı. Şuâlıydı. Ben de bu kitabın kendisini, âilemin aynisi olarak görüyordum. Onların kitabı, bundan başkası değil(di). Ben ise, bütün cismimle onun üzerine dayanmış, uyuyordum.

Bu kitabın rakam(lar)ına (yazılarına) bakıyordum ve onun, Haleb şehrinin kadısı *İbn'ül-Üstaz* diye maruf (meşhur) *Şeyh Abdurrahmân*'ın oğlu *Zeyneddin Abdullah*'ın yazısıyla (yazılmış) buluyor (fark ediyor)dum. Kendisi bunu, büyük kadı *Bahâeddîn el-Kebîr ibn-i Şeddâd* (m. 1145-1234)'ın imlâ etmesiyle yazmıştı.

Hediye başından sonuna kadar secili lafızlar ve R+E kafiyesiyle kâfiyelenmişti. Besmele'den sonra onu zapt ettim (yazdım) : .....

Böylece bu kâfiyede sona kadar (gidiyordu). Sonunda, altın gibi bir yazı vardı.

---

7. *Fut.,* 2/462 (1-13 ve 17-19) = Kol (dirsek) : 68 cm. uzunluk ölçüsüdür. Burada görülen şekil'den başka, İbn'ül-arabî, bilhassa dâirevî şekiller yapmağa meraklıdır. Msl. bak. *Fut.,* 3/468-475.

Kendime geldiğim zaman bu faslı, tevhîd fasıllarından (olarak) yazıyordum. ... Ve bildim ki bu, bu faslın aynisidir; âilem için bu fasıl'dan (gelen) çok bol ve en büyük bir nasib vardır....»

Şimdi, buradaki tipik sözlere, biraz daha yakından bakalım : Hâdise nedir? İbn'ül-arabî, *uyku ile uyanıklık arasında,* (yarı şuur halinde) iken bir *vâkıa'* müşâhede ediyor : Buna göre kendisi Futûhât'ın bu sayfalarını içine alan 197 nci bâb'ını yazarken, Kur'an-ı Kerîm'de de geçen bir tâbir (el-Tûr sûresi, 2) ile önüne bir «*rakk'un menşûr*» yani «neşredilmiş bir kâğıt» başka bir deyişle «üzeri yazılı bir varak» konuluyor. Bu hâdise, bir vâkıa sırasında olmuş. Bu yazılı kâğıd'ın eni takrîben onüç buçuk metre, uzunluğu ise İbn'ül-arabî tarafından iyice hatırlanmıyor. Âdetâ bir *fantazia* gibi bu nesne, mütemâdiyen şekilden şekle, giriyor: Bâzen bir kitap gibi görünüyor, bâzen de bir top kumaş gibi. Kezâ okunurken beyaz renkte imiş; okunmadığı zaman ise, yeşil. Bir kumaş şeklinde göründüğü sırada, bundan İbn'ül-arabî'ye bir yeşil hırka yapılıyor (Yeşil bir ipek hırka) : İşte bu hırkadan da nasıl olduğunu bilemediğimiz bir değişme ile, iri altın paralar meydana geliyor. Bu paralar, İbn'ül-arabî'nin âile ferdleri arasında, şahıs başına beşer tâne olmak üzere taksîm edilecektir. Her biri, gökteki en parlak yıldız gibi parıldayan bu altın paralardan ilk beş tânesini bizzat İbn'ül-arabî alıyor. Sonra, bu paralar (gâlibâ) yeniden kitap haline dönüyor. Kendisi de, rûyâ âleminde bu kitabın üzerine yaslanıp, uyukluyor.

Yazılı kâğıd'ın üzerinde İbn'ül-arabî bâzı yakın dostlarının yazısını teşhîs ediyordu: Güyâ buradaki sözler, o devrin meşhur kadı'sı Bahaeddin ibn-i Şeddâd'ın dikte (=imlâ) ettiği sözler olup, bunlar da (herhalde Haleb'teki) dostlarından biri olan Zeyneddin Abdullah'ın kalemiyle yazılmış imiş. (bak. VI[7])

Netîce şudur : İbn'ül-arabî bütün bunların sonunda diyor ki, ben Futûhât'ın bu sayfalarını yazarken bir de baktım ki, bu vâkıa'da gördüğüm şeyleri, âdetâ farkında olmadan yazmışım. Bundan da anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî, Futûhât'ın birçok yerlerini, kendi irâde ve şuuru ile değil fakat gizli bir kuvvetin tesiriyle, âdetâ farkında olmadan ve insiyâkî olarak yazmaktaydı. İşte bu iddiâ, eserlerini *ilâhî bir ilhâm ile yazmış olması* ile alâkalı bir iddiâdır. Bununla berâber bizim için önemli nokta, onun bu şekilde eser yazmak husûsiyeti'ne misal vermekten ibârettir.

Bu konuda başka bir örnek daha verelim. İbn'ül-arabî bu sefer, rûyâsında renkli bir kâğıt görüyor. Allah tarafından gönderilenlerinde ve altında (her iki yüzünde), herkes tarafmdan okunamayacak şekilde yazılmış olan bu renkli kâğıt'ta bir takım şiir'ler ve mensur ifâdeler varmış. İbn'ül-arabî bunları, ayışığında okumuş ve hatırında kalan şiir'leri Futûhât'a kayd etmiştir. Şöyle diyor :

[8] «... (Meselenin) bu yönünü yazdığımın gecesinde, rûyâ'da, Hakk (Teâlâ)

8. *Fut.,* 4/321 (15-25) : Bu şiirler için bak. XXIX[30]

dan gelen renkli bir varaka (=kâğıt yaprak) bana gösterildi. Altı ve üstü, herkes için zâhir olmayan gizli bir yazı ile yazılmıştı. Onu ayışığmda okudum. Üzerinde şiir ve nesir vardı. Okumasını tamamla(ya)madan önce, uyandım. Bundan daha acâibini ve daha gâmizini (= gizlisini) görmemiştim. Neredeyse, anlaşılmaz gibiydi.

Şiirler'den aklımda tuttuğumu zikredeceğim: Bunlar, benden başka birinin hakkındaydı. Uykumda bana böyle seslendi. Hakkında (söz edilen) şahıs bana zikredildi ve onu tanıdım. Ben de sanki *Mekke* ile *Medîne* arasında, *Hicâz*'ın su kaynağı (bulunan) bir çölündeydim...» Nesir (yazılar)a gelince: uyandığım zaman onu unutmuştum....»

İşte böylece anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî *gâib* denilen *görünmez âlem* ile temas kurduğunu iddiâ ediyordu. Nitekim böyle bir varlık sâhasından kendisine sesler geliyor ve o bunları işitiyor, sonra da kitaplarına geçiriyordu. Futûhat'da secîli bir uslûpla bize aktardığı aşağıdaki sözler cidden garip ve düşündürücüdür Diyor ki:

[9] «... İşte o zaman *bana hitâb edildi*.. Benim lisanımla *bana hitâb edildi*....»

Evet, ona beşerî bir lisanla hitab ediliyordu. Hatta kendi çevresindeki cismânî fakat mukaddes varlıklar bile onun karşısında dile geliyordu: Meselâ *Kâbe* ile İbn'ül-arabî arasında bir takım konuşmalar bile olmuştu. Futuhat'ın bir iki yerinde ayni hususlara temas eden İbn'ül-arabî'nin anlattığına göre, İslâm dünyasının merkez ve mihverini teşkîl eden Kâbe'nin karşısında, -burasının Beyt'ullâh (=Allahın Evi) ismini taşımasından dolayı, çok heyecan duymaktaydı. Nitekim ilk defâ (h. 598 = m. 1201-1202) *hacc*'a gittiği zaman (o sırada 37 yaşındaydı) böyle bir heyecan duymuştu ve belki de bu sebeble kendisine, Kâbe'den kulağı ile işittiği sesler gelmekteydi. Böylece irticâlen (hazırlıksız olarak) Kâbe için bir şiir söylemiş ve Allah'tan geldiğine inandığı (belki de sâdece içinde hissettiği) bâzı sözler işitmiştir ki, bundan sonra tekrar Kâbe'ye hitaben bir *şiir* daha inşâd etmiş (=söylemiş)dir. Bu hâdiseyi etraflı şekilde anlatırken İbn'ül-arabî Futûhat'da diyor ki:

[10] «... İşte bu beyitler benden sâdır olunca, ... *gâib*'ten (görünmez âlem'den) bir *ses duydum*. ... Bana denildi ki:
— *Kâbe*'nin sırrına bak.....»

Demek oluyor ki Kâbe, Beytullâh (yâni Allahın Evi) ismini alması dolayısıyla, âdetâ hayâtiyet sahibi (canlı) bir varlıkmış gibi İbn'ül-arabî'ye *hitâb ediyor*.

9. ***Fut.*, 3/127 (21-22)**
10. ***Fut.*, 1/51 (31-32)**

onunla *konuşuyor*'du. İşte bu konuda şimdi nakledeceğimiz şu tipik ifâdeye biraz dikkat etmemiz lâzımdır:

[11] «... Kendi başına *akl*'ın ulaşamıdığı ve *idrâk*'in elinden gelmediği böyle bir ilim (?) bana verilince, (Kâbe) bana dedi ki:

— Sen bana çok nâdir bir sırr işittirdin ve tuhaf bir mânâyı açtın. Bunu senden önce hiç bir velîden işitmemiştim. Bu hakikatlara senin gibi sâhip hiç bir kimseyi görmemiştim....»

Kâbe dolaylarında duyduğu heyecanlar sebebiyle onun bize naklettiği sözler, bundan ibâret değildir. Nitekim yine Futûhat'da bildirdiğine göre, kendisiyle Kâbe arasında «mektuplaşmalar ve haberleşmeler» olmuş ve İbn'ül-arabî, gece yarısında Kâbe'yi tavâf ederken, öyle garip şeylerle karşılaşmıştır ki, onun anlattığı hususları, ayni gece rûyâsmda gören hiç tanımadığı bir şahıs gelerek kendisine tekrar etmiştir: Bu suretle anlattıklarının şüpheden âzâde olduğunu belirtmek isteyen İbn'ül-arabî diyor ki:

[12] «... Birgün *Kâbe*'ye baktım: Kendisini tavâf etmemi istiyordu. *Zemzem* ise, bize kavuşmayı rağbet (arzû) ederek kendi su'yundan bol bol içmemi diliyordu: (Hem de) *kulakla işitilen bir konuşma* dileği ile (!). Onların her ikisinin mekânet (=mertebe) lerinin örtülenmesinden korktuk da, ... her ikisine hitâben beyitler (=şiir) söyledik... (Burada oniki beyitlik ve kendisine âit bir şiir var)...

Kâbe ile benim aramda, ona komşuluğum zamanında *mektuplaşmalar (mükâtebât)* ve haberleşmeler (teressülât) ve dâimî serzenişler (muâtaba'lar) vardı. *Kâbe* ile kendi aramdaki konuşmalardan bâzılarını, *Tâc'ür-Resâil ve Minhâc'ül-Vesâil* (XXVIII[78]) adını verdiğimiz, yedi veyâ sekiz risâle (mektup) ihtivâ eden bir kitapçığımızda zikretmiştim.... Soğuk ve mehtablı bir gecede sağnak yağmur olmuştu da, onunla abdest almıştım ve şiddetli bir râhatsızlık (inziâc) ile tavâfa çıktım. Allah daha iyisini bilir ya, tavafta zannıma göre, (benden gayri) tek bir şahıstan başkası yoktu. Sonra *Hacer(-i Esved)* i öptüm ve tavafa başladım. ... Tavafı(mı), *Rükn'üş-Şâmî*'ye ulaştırdığımda, ... (Kâbe) beni, *kulağımla işittiğim* bir söz (konuşma) ile tehdîd ediyor (beni azarlıyor) du. Soma şiddetli bir sancı duydum....... (Sonra) Allaha yemin ederim ki (Kâbe), kâideleri (temelleri) ile birlikte arz'dan yükseldi. (!) Derhal, irticâlen beyitler (=şiir) söyledim. ... (Kâbe) tavaf etmemi tekrar işâret etti. ... Sonra *Hacer (-i Esved)*'de kapı gibi (birşey) açıldı da, uzunlamasına onun içine baktım:

---

11. *Fut.*, 1/53 (14-17)
12. *Fut.*, 1/733 (22-37) - 734 (1-37) - 735 (1-19) (= *MİA*, s. 148, not 359)

Takriben bir dirsek imiş. (*) *Beyt(ullâh)* yandığı zaman, (buradaki) mücâvirlerden (=göçmenlerden) buna kimin şâhid olduğunu (Kâbe'den) sordum. ... Sonra ben ona bakarken, kapı (tekrar) kapandı ve dedi ki :

— Bu, bende, kıyâmet gününe kadar sana ref' (=tevdî) edeceğim bir emânettir.

Ben de bunun üzerine ve bu sebeble ona teşekkür ettim. Kâbe ile benim aramda sulh (anlaşma) oldu. İşte ona bu yedi risâle (yani *Tâc'ür-Resâil* isimli kitabım) ile hitab etmiştim. Böylece ferahlığım ve neş'em arttı. Nihayet sûfî bir adamın lisanıyla bana bundan bir müjde geldi. O (adam) bana dedi ki :

— Dün (gece) uykuda *Kâbe*'yi gördüm. Kâbe : «Subhânallâh, bu yasak (mukaddes) yerde beni ancak filan kimse tavaf ediyor» diyordu ve senin adını ismen söylüyordu. Bense senin, insanlar arasında, nerede olduğunu bilmiyordum. (Ruyada seni göremiyordum). Sonra, (sen) Kâbe'yi yalnız başına tavaf ederken, beni de ayağa kaldırdın. (Bu ruyâyı) anlatan (ilâve edip) dedi ki : Kâbe de bana :

— «Bak ona (yani İbn'ül-arabî'ye). Ondan başka beni tavaf edeni görüyor musun?» dedi. Ben de : Hayır vallâhi görmüyorum dedim.

İşte bu müjde üzerine Allaha şükrettim. ... Kâbe'nin bana istinzâl (ilhâm) ettiği beyitlere gelince : Şunlardır... (Burada 19 beyit ihtiva eden bir şiiri mevcuttur)......»

Futûhat'dan aktardığımız bu uzunca parçadan anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî gerek Kâbe'den gerekse Zemzem'den kendi kulağı ile bâzı sesler işitiyordu. O da Kâbe'ye hitaben (*Tâc'ü-Resâil* adını verdiği) bir kitapçık kaleme alıyordu. Yine Kâbe'ye hitaben şiirler söylüyor, heyecanlarını izhâr ediyordu. Fakat işin garip tarafı şudur ki, mehtaplı ve soğuk bir gecede sağnak gibi düşen bir yağmur'un altında İbn'ül-arabî abdest aldığını ve sonra tavâfa başladığını, gece yarısında kendisinden başka orada sâdece tek bir şahsın daha tavaf ettiğini görüyor. Nihayet o gece kendisinin şâhid olduğu (ve yukarda anlatılan) hadiseleri, hiç tanımadığı bir adam (fakat ismi verilmiyor) gelerek, ayni gece *rüya olarak* gördüklerini ona anlatıyor. Bu rûyâda görülenler ise, ayni gece İbn'ül-arabî'nin şâhid olduğu hâdiselerdir.

Yine Kâbe ile alâkalı olmak üzere İbn'ül-arabî'nin Futuhat'da anlattığı câlib-i dikkat *vâkıa*'lardan bir tânesi de, daha önceki motiflere çok benzeyen «hallucination» dur. Nitekim diyor ki :

[13] «... Bil ki Allah, *Kâbe*'ye bir *hazîne* (?) tevdî etmiştir. Allahın Resûlü

13. *Fut.*, 1/698 (25-30) (= *MİA*, 140 ve n. 321) = XXVII[70]

*. Dirsek (=Kol) : Uzunluk ölçüsü. Bak. br. s. 58 (not.)

onu (dışarı) çıkarmayı ve (fakirlere) nafaka olarak dağıtmayı istedi fakat kendisine vâki olan ve bu konuda gördüğü maslahat (lüzum) üzerine (bundan vazgeçti). Ondan sonra, Hz. Ömer dahi bunu dışarı çıkarmak istedi fakat Peygamber'i taklid ederek (ona uyarak, bundan) kendisini men'etti. Bu hazîne, elân oradadır. (O sırada), *hicrî 598* (m. 1201-1202) senesinde *Tunus*'daydım. Bunun kalınlığı bir parmak, genişliği bir karış uzunluğu da bir karış veya daha ziyâde idi. Orada bilmediğim bir kalemle (birşeyler) yazılmıştı. Bu da benimle Allah arasında âniden vaki olan bir sebebledir. Hz. Peygambere olan terbiyem (saygım)dan dolayı Allahtan bunu kendi yerine redd (iâde) etmesini istedim. *Şâyet bu (levha) yı insanlara çıkarsaydım, kör bir fitne çıkardı.* Ben de onu bu maslahat (lüzum ve fayda) için, bıraktım....»

Gerçi yukardaki metinde bahis konusu olan bu «hazîne» nin ne mâhiyette birşey olduğu bildirilmiş değildir. Fakat İbn'ül-arabî ayni meâlde bir motiften daha söz ediyor : Bu sefer, h. 608 (=. 1211-1212) yılında Bağdâd'ta bulunduğu sırada gördüğü bir *vâkıa*'sından bahs ediyor.

[14] «... Hicrî *608 yılında, Bağdad*'taydım ki, bir *vâkıa*'da görmüştüm : *Gök kapıları* açılmış ve *mekr-i ilâhî* hazîneleri umûmî (sağnak) yağmur gibi (yere) inmişti. Bir meleğin de : — Bu gece inen bu *mekr* de ne oluyor?» dediğini işittim. Sonra korkarak uyandım....»

İbn'ül-arabînin eserlerinde göze çarpan bu tipik ifâdeler, gerçekte birbirini tamamlayan birçok nümûnelerle takviye edilmektedir. Bilhassa parapsikoloji bakımından işlenmesi gereken bu nümûnelerden bir tânesi de, yine rüyada şahid olduğu enteresan bir hâdisedir. Diyor ki :

[15] «... Hakk, bana bir *vâkıa*'mda çok kısa boylu bir adam gösterdi. Onda bir kızılımsı (renk) vardı. Susarak önüme oturdu. Hakk bana :

— Bu, kullarımızdan bir kuldur. Senin terâzinde böyle olsun (yani bilgisi artsın) diye, onu faydalandır. dedi. Ben de :

— Bu (adam) kimdir? deyince :

— *Busurât* (*) sâkinlerinden *Ebu'l-Abbâs ibn-i Cûdî*'dir

dedi. Ben de (bu sırada, oradan çok uzaktaki) *Şâm*'daydım. Dedim ki :

---

14. *Fut.*, 2/587 (26-28) = krş. XXVII92

15. *Fut.*, 3/477 (22-27) (= *MİA*, s. 167 ve not 456): Metinde *rub'ul-kâme* deniyor. *Çeyrek boylu* mânâsınadır. Yani normal bir insanın *dörtte bir boyunda* (çok kısa, bodur) demektir.

*. البسرات : Bu kelime, *Bağdad*'ın köylerinden *Busr* (M. Asım, *Kamûs* tere, 2/158)

— Ya Rabbi, o benden nasıl istifâde edecek? O nerede, ben nerede?
— Sen söyle, o senden istifâde eder. Ben onu sana (ruyada) gösterdiğim gibi, seni de ona gösteriyorum. Bu ân, sen onu gördüğün gibi, o da seni görmektedir. *Sen ona hitab et, o seni işitir.* Senin dediğin şekilde o da, bana Şam'daki, kendisine filan denilen bir adam (yani İbn'-ül-arabî) gösterildi; kendimde bulunmayan bir emri (meseleyi), bana o ifâde etti. O benim hocamdır» diyecektir.

Ben de (bunun üzerine, o adama ruyada) seslenerek :

— Ey *Ebu'l-Abbâs*, mesele nedir?.... dedim.....»

Asrımızdaki zihinler için oldukça garip telâkki edilen bu gibi olayların tefsîri üzerinde uzun uzadıya duracak değiliz. Bunu psikologlar ele almalıdır. Bizim için önemli olan nokta, İbn'ül-arabî'nin mevsuk bir eseri olan Futûhat'daki bu çeşit motiflere dikkati çekmek ve sonra da bunları ona izâfe edilen diğer eserlere tatbik ederek, onlar konusunda da (mevsukiyet bakımından) belli bir hükme varmaktır.

Bu konuda başka misaller vermeğe devam edelim : Yine Futuhât'da anlatılan tipik hâdiselerden biri de, hicrî 591 (m. 1195) yılında nâil olduğu tecellî'dir :

[16] «... Bu mertebe bana *591* yılında verildi ve o (mertebe) de ikâmet ettim. (Bu mertebe) bana, içinde bir sûret'in (herhangi bir şeklin) temeyyüz etmediği (belli olmadığı), aksine su'yun gayrisi değil fakat aynisi olan bir nehir'in sularına teşbîh edilmiş (benzetilmiş) idi....»

şeklindeki sözlerin devâmında, huzme'ler nasıl tek bir ışık kaynağından doğarsa, ruh'ların da ayni şekilde tek bir ruh'dan doğduğunu anlatmaktadır. Böylece, bir testi içindeki su'yun şekli ve sûreti belirli hâle gelmiş, daha sonra da bu sâyede onu ihtiva eden kab'ın rengi ve şekli meydana çıkmış. Âdetâ yıldızlar âlemine benzeyen bu tahayyül dünyâsındaki *«ân»* lar (en kısa lâhzalar) ve onlarla ortaya çıkan pırıltılar, parçalanarak dağılmış. Böylece de İbn'ül-arabî *«esas sûret»* ile *değişen sûret»* arasında hiç bir fark bulunmadığını anlamıştır. Gerçekte «değişen» veyâ «değişir görünen» varlık sâhası (yâni, zevâhir âlemi) konusunda düşüncelerini ortaya koymak isteyen İbn'ül-arabî, eskiçağ filozofu Herakleitos (m. ö. 540? - 480?) gibi her ân, herşeyin değiştiğini ifâde ederken, diğer taraftan da, yine eskiçağ filozoflarından biri olan Parmenides (M. ö. 540 - ?) gibi dâimâ ayni kalan ve hiç bir sûretle değişmeyen bir «varlık mefhûmu» üzerinde durmaktadır. Çünkü İbn'ül-arabî'ye göre (bu noktalara onun felsefesini yazarken temas

---

veya *Bisrât* (البسراط) imlâsıyla : Mısır'da, *Dimyât* yakınlarında «timsahlar şehri» dir. (Yâkut, *Mû'cem'ul-buldân,* I/420).

16. *Fut.,* 3/211 (2 vd) = *MİA,* s. 118-119, n. 238 = XXVII[44]

edeceğiz) bu «anlık değişmeler» in temelinde, *hiç değişmeyen bir kaynak* vardır: Bu ana kaynak, herşeyi yaratıcı olan *Allah*'dır. Kur'andaki bir âyet: «*O, her gün* (yani her an) *bir iş içindedir*» (Kur'an, LV/29) demektedir. İşte bu âyetden de İbn'ül-arabî şu manayı çıkarmaktadır: Allah devamlı sûrette bir «yaratma» içindedir. İşte bu «*yaratma*» sonucunda da her şey, her ân içinde, başka bir şey hâline geliyor.

Her ne olursa olsun, şimdilik bu konuda israr etmeyeceğiz. Bunun yerine İbn'ül-arabî'nin bu bölüme girecek mâhiyetteki diğer misallerine gelelim: Futuhat'da anlattığına göre kendisi bir ara Tunus'da bulunurken, gâlibâ *vecd*'e gelerek bir çığlık atmıştır. Aşağıda tercümesi verilecek olan bu hâdise konusunda okuyanların bir nokta üzerine dikkatlerinin çekilmesi gerekir ki, İbn'ül-arabî (daha önce naklettiğimiz örneklere de bakarsak), devamlı bir heyecan içindeydi: Meselâ *Kâbe*'nin karşısında kulağıyla işittiği seslere muhatab oluyor, cansız gibi görünen mukaddes nesneler ona cismânî varlıklar gibi hitab ediyordu. Böylece ilâhî aşk içinde her zaman kendinden geçmekte olan İbn'ül-arabî'nin karşısında bulunduğumuzu düşünerek, şu satırları (Futûhat'dan) hep birlikte okuyalım. Diyor ki:

[17] «... Ben *Tunus*'dayken, bu menzile (mertebeye) girdiğim zaman, kendimden vâki olduğunu bilmediğim bir *sayha* (=çığlık) vaki oldu benden. Şu kadar ki, bunu işitenlerden bayılarak yere düşmeyen bir kimse kalmamıştı. Bizi şereflendirmek üzere (gelen) komşu kadınlardan, binânın sathında olanlar bayıldı; onlardan bâzıları da, yüksekliğine rağmen binânın sahanlığından yerlere düştükleri halde, kendilerine bir şey olmadı.

İlk ayılan ben oldum. İmamın arkasında namazdaydık. Gördüklerim hep inliyordu. Bir süre sonra (onlar da) ayıldı.

— Size ne oldu?

dedim. Dediler ki:

— Sana ne oldu da bir çığlık attın ve cemâatta bu gördüğün tesiri yaptın?

— Vallahi dedim, çığlık attığımdan hiç haberim yok...»

Bütün bu misâller, bize apaçık şekilde gösteriyor ki, İbn'ül-arabî hallüsinayson'lar içinde yaşıyordu. Meselâ bir defasında (her halde çocukluk yaşlarında) çok hastalanmış ve Kur'andaki «Yâsîn Sûresi» ona, güzel kokulu ve kuvvetli bir insan şeklinde görünmüştü. Diyor ki:

[18] «... *Hastalanmıştım*: Öyle ki, öldü sayılıyordum. Böylece (rûyâda) görünüşleri çirkin bir kalabalık gördüm: Beni eritmek (izâbe) istiyorlardı.

---

17. *Fut.*, 1/193 (31-35) = *MİA*, 107 ve n. 201*
18. *Fut.*, 4/552 (26 vd.) = XXVII4

Yine (rûyâda), güzel kokulu ve onları benden def'eden şiddetli (=kuvvetli) bir adam gördüm. Nihâyet o, hepsini mahv (kahr) etti. Kendisine:
— Sen kimsin? dedim.
— Ben, *Yâsin Sûresi*'yim: Seni müdâfaa ediyorum dedi.
Bayılmam geçti ve kendime geldim. Bir de (baktım ki), rahmetli *babam*, baş ucumda ağlıyarak *Yâsin Sûresi*'ni okumuş ve bitirmişti. Kendisine gördüğüm rûyâyı haber verdim...»

İbn'ül-arabî'nin sâdece hayâl âlemleri'nde idrâk edip şâhid olduğu (ve umûmiyetle *rûyâ* veyâ *vâkıa* yâhut da *hayal dünyâsı* terimleri içinde dikkate alınması gereken) bu misaller, onun şahsiyetindeki tipik bir yöne işârettir. Bu işâret İbn'ülarabî'nin gerçek eserlerinde dâimâ mevcuttur.

Onun eserlerinde rûyâlarm temsîlî kâbiliyetine dâir başka bir örnek ise, kendi *annesi*'ni rûyâda açık saçık görmesidir. Diyor ki:

[19] «... (Futûhat'daki) ... bu meseleyi yazarken âniden, kendimden geçiverdim (uyukladım) ve üzerinde güzel beyaz elbiseler içinde, *annemi* (rûyâda) gördüm. حسرت عنها ذيلها الى أن بدا لي فرجها ve sonra da:
لايحل لى أن انظر الى فرجامى diyerek onu, tekrar örttüm. *Annem*'se gülüyordu...»

İşte İbn'ül-arabî bu nevî «hallucination»lar içinde yaşamaktaydı: O sâdece kendisine değil fakat başkalarına âit böyle «hayalî» tasvirleri de bize nakl ediyordu. Meselâ, anlattığına göre, sûfîlerden biri (fakat ismini bildirmiyor), hakîkat dünyâsı (*arz'ül-hakîka*) denilen bir yere yükselmiş ve orada gördüğü çok garip ve fevkalâde şeyleri İbn'ül-arabî'ye anlatmıştır. Son derece güzel varlıklar ve fevkalâde nîmetler ihtivâ eden bu Hakîkat Dünyâsı (fakat orası Cennet denilen şey değilmiş) misk gibi güzel kokulu imiş. Şâyet bir insan bunu koklasa, onun râyihasının şiddetinden derhal ölürmüş.

Hakîkat Dünyâsı adı verildiği halde, muhakkak ki bir Hayâl Dünyâsından ibâret olan bu âlemde, gûyâ kırmızı altın'dan bir gölge mevcutmuş. Oradaki ağaçlar ve onların meyvaları, hep altın'dan imiş. Bu meyvaların güzelliği, râyihası ve lezzeti, hiç kimse tarafından tarif ve tavsîf edilemezmiş. Hattâ Cennet'in meyvaları bile, onların yanında kusurlu kalırmış. Bu meyvalarm üstünde, tasavvur ve tahayyül edilemeyecek kadar güzel ve süslü nakışlar varmış. [*Fut.* 1/142 (1-6)]

Bu meyvalar o kadar büyükmüş ki, bunlardan bir tânesi gök ile yer arasına konulsa, insan gökyüzünü görmekten mahrum kalırmış. Fakat bunca büyüklüğü-

19. *Fut.*, 2/478 (3-5): Bu nevi müstehcen unsurlar için XXIII üncü motife bakınız.

ne rağmen bir insan yine de onu kendi eliyle tutabilir, kavrayabilirmiş. Çünkü bu meyva, hava'dan daha lâtîf ve hafif imiş. [*Fut.* 1/142(6-9)]

İsmi bildirilmeyen bu sûfî, anlatmağa devâm eder ki: Kendisinin uçtuğu o meçhul dünyâda, ayrıca bembeyaz gümüş'den bir bölge daha varmış. Hattâ oradaki ağaçlar, nehirler ve meyvalar, hep gümüş'denmiş. Bunların lezzetini anlatmaksa, mümkün değilmiş. [*Fut.* 1/142 (14 ve 16-17)].

Kezâ bu hayâl dünyâsında, ateşden sıcak olduğu halde hiç yakmayan bir bölge daha varmış. Üstelik yine orada bir soğuk ve bir de ılık bölge daha mevcutmuş. Bu muazzam dünyânın tek tek bölgeleri o kadar büyükmüş ki, gökyüzü dahi onların yanında küçük kalırmış. Nitekim şöyle diyor:

> [20] «... Bu büyük arz'daki arz'lar (=bölgeler)'den her birine, şâyet gökyüzü konulsa, ona nisbetle tıpkı bir çöl (üzerin)deki halka gibi kalırdı...»

Ayni sûfî, İbn'ül-arabî'ye şunları anlatmağa devam ediyor: Gûyâ o büyük dünyâda, herhangi bir meyvadan bir parça kesilse, kesilen parçadan boş kalan yer, derhal kendiliğinden meyva haline gelir ve boşluk hemen dolarmış: Sanki hiç birşey kesilmemiş gibi. [*Fut.* 1/142 (22-24)]. Hele oradaki güzel kadınlar: İşte onlar Cennet'deki hûri'lerden daha güzelmiş. Onlarla sevişmenin lezzeti ise, hiçbir şeye benzemezmiş. [*Fut.* 1/142 (24-25)]

Hareket ve akma konusunda oranın suları, havadan daha lâtîf idi... İçmek istediğiniz zaman, onda hiç bir içecekte bulamadığınız lezzeti bulursunuz. [*Fut.* 1/142(31-32)].

Orada bulunan binekler ise, insanın arzûsuna göre büyüyüp küçülebiliyordu. Bunlarla, bir şehirden başka bir şehre havadan veyâ karadan veyâ denizden yolculuk ettiklerinde, gözle takib ve idrâk edilemeyecek kadar sür'atle giderlerdi. [*Fut.* 1/142(35)].

Orada, dünyâmızda bulunmayan renkler de vardı. Esâsında altın olmayan fakat altına benzeyen mâdenler de mevcuttu. [*Fut.* 1/142(37)]. Şeffaf inciler nev'inden inciler vardı ki, berraklıklarından dolayı insanın bakışları, onların içine kadar nüfûz ederdi. Ayrıca bunlar gibi kırmızı yâkutlar mevcuttu..... Şehirlerin kapılarında 500 dirsek (340 metre?) boyunda yakut taşlarından kilitler asılıydı. .... Güneş bulunmadığı halde, hem ışık hem de karanlık mevcuttu. Karanlıkta bile, eşyâyı görmek kâbildi... Oradaki suların üstünde, sanki karadaymış gibi yürünürdü. Öyle zelzele'ler olurdu ki, bunların benzeri dünyâda olsa, herşey helâk olurdu. [*Fut.* 1/143(1-8).

İsmini bilmediğimiz bu sûfî İbn'ül-arabî'ye anlatmış ki, oranın ahalisiyle bir gün sohbet halindeyken, ânî olarak bir zelzele başlamış. Kendisi, binaların, göz-

20. ***Fut.*, 1/142 (18)**

le tâkib edilmeyecek kadar süratle sallandığına şâhid olmuş. Sonra zelzele bitince, orada bulunanlar onun elinden tutarak *Fâtıma* isimli kızının yanına götürmüşler. Onlara demiş ki: —Ben, kızımı annesinin yanında sıhhat ve âfiyet içinde bırakmıştım. Onlar da: — Doğru söylüyorsun fakat, bu zelzele bizde ancak yabancı bir şahıs burada vefât ederse vukû bulur. İşte bu zelzele ancak senin kızının ölümünü haber vermek içindir. Git de, bir alâkadar ol demişler. O da evine gitmiş ve bir de görmüş ki arkadaşı Abdullâh, onu evde bekliyor. Ondan aldığı habere göre kendi kızı Fâtıma o sırada can çekişiyormuş. Nihayet kızının yanına girince, yavrucuk rûhunu teslîm etmiş.

İşte diyor bu (ismini bilmediğimiz sûfî), ben o sırada Mekke'de göçmen (=mücâvir) olarak bulunuyordum. Böylece kızım Fâtma'yı hazırlayıp (Mekke ile Bedr arasında bir yer olan) *Ma'lât*'a defn ettik. [*Fut.* 1/143(9-16)].

Nihâyet bu zât şunları ilâve ediyor: Ben diyor, orada yâni Hakîkât Arzı'nda ahâlinin tavâf ettiği başka bir Kâbe gördüm ki, Mekke'de bulunan Kâbe'den daha büyük idi. Ahali onu tavâf ederken bu Kâbe onlarla konuşurdu*... Yine bu *Hakîkat Dünyâsı*'nda suların aktığı gibi akan bir «toprak denizi» (=belki de kum denizi?) gördüm. [*Fut.* 1/143 (16-19)]. Sonra bir teşbih yaparak şunları söylüyor:

> [21] «... Orada, büyük ve küçük taşlar gördüm ki, birbirlerine akıyorlardı: Tıpkı demirin mıknatıs'a akması (=cezb edilmesi) gibi. Bu taşlar, birbiriyle kaynaşıyor ve tabiatları (gereği) ile bir ayırıcı onları ayırmadıkça, birbirlerinden ayrılmıyorlardı: Tıpkı, demirin mıknatıstan (zorla) ayrılması gibi...»

Bu «hakîkat dünyası'nda, Nur Şehirleri (Işıklı Beldeler) denilen şehirler (vardı). İrfan sâhiplerinden ancak her seçkin olan onlara girebilirdi. Bunlar bir satıh (üzerin)de yapılışları acâip, onüç şehir idi. Böylece bu arzdaki bir yere dayanmışlar / / ve orada, bir binici istediği zaman üzerinde üç senelik yürüyüşle dolaşabilecek (kadar) büyük surları bulunan küçük bir şehir binâ etmişler. Burada ikâmet ettiklerinde, kendi faydaları, maslahatları ve sayıları için bir hazîne yapmışlar. Onun yanlarında (civârında) biraz uzakta, şehrin burçlarından (daha) yüksek burçlarda ikâmet etmiş (yerleşmiş)ler. Taşlar ile (yani taştan) binâları o kadar uzatmışlar (yükseltmişler) ki, bunlar şehire âdetâ evin tavanı (çatısı) gibi olmuş. Bu çatıyı da bir zemîn (=arz) yapmışlar ve onun üzerine, önceden binâ ettiklerinden daha büyük bir şehir binâ etmişler: Bunu îmâr edip (donatıp) mesken edinmişler .Fakat dar gelince, bunun da üzerine, (evvelki)lerden daha büyük

21. *Fut.*, 1/143 (19-20)
*. Burada İbn'ül-arabî'nin *Kâbe* ile sohbet ettiğini hatırlamak lâzım. Bak. VI[12]

bir başka şehir binâ etmişler. İmâretler, binâ edile edile çoğalmaktan geri kalmamış. Nihâyet tabaka üzerine tabaka, onüç şehire bâliğ olmuş.

Sonra (diyor bu sûfî), ben bir süre onlardan kayboldum (ve uzaklaştım). Bir defâ daha (tekrar) onların yanına gittim : İki şehir daha ilâve ettiklerini buldum (=gördüm). Biri diğerinin üzerinde (idi). [*Fut.* 1/143(36-37) - 144(1-6)].

Bu ülkede, lûtuf ve merhamet sâhibi birçok hükümdarlar vardı. Bâzıları Hımyer devletinin küçük kralları gibiydi ve büyük krala tabiydi. Onlardan bir tânesi, Allahı çok zikr ederdi ve benimle sık buluşur, toplantı yapardı. İşte en büyük kral buydu. Kendisine bu kadar çok elçi gelen bir dünyevî melik (=kral) görmediğini ilâve eden bu sûfî, kral öfkelendiği zaman kimsenin, onun gazabına karşı koyamadığını söylüyor. [*Fut.*, 1/144 (7-11)].

Ayni (ütopia) ülkesinde bir de, denizler kralı vardı ki, daimâ yalnız oturur, kimseye iltifât etmezdi..... Onun yanında büyük bir sultan (daha) vardı. İsmi, *Sâbık* idi. Yanına bir elçi geldiğinde, ayağa kalkar ve yüzünde sevinç belirir, neş'esini açığa vururdu; o (elçi) istemezden önce, ihtiyacı olan herşeyi verirdi. (Futûhat'-da ismi zikredilmeyen ve bu utopia'yı anlatan sûfî), denizler sultânına bunun sebebini sorunca, kral demiş ki :

— İsteyenin yüzünde, dilenen bir kimsenin aşağılığını görmekten nefret ederim. [*Fut.*, 1/144 (11-14)]

Ayni sûfî anlatır ki : Bu sefer, *el-Kâim bi-emr'illâh* olduğunu iddiâ eden bu sultan (*), bir elçi'ye, kalbinde, Tanrı azametinin istilâsından (yâni mağrur davranışlarından) dolayı, iltifât etmezdi. [*Fut.*, 1/144 (16-17)]

İbn'ül-arabî'nin ismini bildirmediği bir sûfî'den naklederek anlattıkları, işte bu minvâl üzere devam ediyor. Gerçekte, *Jules Verne* (m. 1828-1905)'in istikbâle mâtûf muhayyileleri, ve *Thomas Morus* (m. 1478-1535), *Tommasso Campanella* (m. 1568-1639), *Francis Bacon* (m. 1561-1626) gibi bazı avrupalı filozofların «utopia» larını hatırlatan tasvirlerle karşılaştığımız anlaşılıyor. Fakat bu tasvirlerin daha çok Jules Verne'inkilere uygun olduğu görülmektedir.

Kısaca işaret edelim ki, İbn'ül-arabî'ye isnâd edilecek bir eserde, bu şekilde, *gâibden sesler işitmek* ve canlı *hayaller kurmak* gibi örneklerin bulunup bulunmadığına dikkat etmek gerekir.

---

*. Bu ismi taşıyan halifeler vardır. Meselâ 26 ncı Abbâsî halifesi *Ebû Câfer Abdullah* (m. 1001-1075) ve ondan önce Fâtımîler'in ikinci halifesi Ebu'l-Kâsım *Muhammed* (m. 893-946)'in isimlerini zikr edebiliriz. Fakat metinde anılan muhayyel sultanın bunlarla bir ilişkisi yoktur.

YEDİNCİ MOTİF

SEÇKİN RUHLAR İLE BAĞLANTI KURMASI

=VII[6] أخبرني الروح الذى أخذتُ منه ما أودعتُه
في هذا الكتاب

Futûhât'da tesbît edebileceğimiz *yedinci motif,* İbn'ül-arabî'nin bâzı büyük sûfîlerin rûhu ile konuşması ve onlarla bağlantı kurup, çeşitli konularda bilgiler aldığını iddiâ etmesidir. Bu gibi rûhânî ve hattâ cismânî bağlantılarda dikkatimizi çeken nokta, «ruhların bedene bürünmesi» mânâsına gelen «*tecessüd'ül-ervâh*» meselesidir.

Futûhât'da bu son meseleyle ilgili olarak, ayrı cildler içinde ve birbirine çok yakın bir şekilde fakat çeşitli uzunluklarda üç defâ tekrâr edilen böyle bir hâdisede İbn'ül-arabî anlatır ki, Abbâsî halîfesi Hârûn'ür-Reşîd'in (m. 766-809) oğlu Ahmed (veyâ Muhammed) el-Sebtî (*), çok zâhid ve dindar bir insanmış. Onun

---

* Bu zât'ın ismi *Fut.*, 1/663 (32)'de *Ahmed el-Sebtî* olarak geçtiği halde, *Fut.*, 4/12 (33)'de *Muhammed el-Sebtî* şeklinde kaydedilmiştir. Bu zât, hayâlî bir şahsiyet değildir. Nitekim, onüçüncü asır biyografi yazarlarından İbn Hallikân, *Vefeyât'ül-â'yan* isimli meşhur kitabında ondan şöylece bahsediyor : «... *Ebu'l-Abbâs Ahmed ibn Hârûn el-Reşîd ibn el-Mehdî ibn el-Mansûr el-Hâşimî :* Umûmiyetle *al-Sebtî* adıyla bilinir. Âbid ve Zâhid bir sûfiydi. Dünyâda, her ne kadar yüksek rütbelere ulaşabilme vâsıtalarına sâhib idiyse de, daha babasının (Hârûn el-Reşid'in) sağlığında, bunlardan vaz geçmiştir. Her ne kadar babası kudretli bir halife idiyse de, kendisi rûhunu bütün dünyevî işlerden ayırmış, inzivâyı tercih etmiştir.

el-Sebtî lâkabını almıştı. Çünkü her *Sebt* (Cumartesi) günü el emeği ile çalışır, haftalık masrafını karşılar ve geri kalan günlerinde, sâdece ibâdetle meşgûl olurdu. Bu hâle, babasının vefât ettiği tarihten biraz önceleri, h. 184 (m. 800) yılına kadar böylece devâm etti.

Onun (hayât) hikâyesi (o kadar) iyi bilinir ki, bu konuda daha fazla şey söylemek, lüzumsuzdur. Bu arada, ondan bahseden, başka eserler de vardır. Meselâ :

İbn'ül-Cevzi : *al-Muntazim* ayrıca *Şuzûr'ül-Ukûd*'ta ve Safwat *al-Safwa*'de ve ayr. [Şeyh Muvaffak'ud'din Ebu Muh. Abdullah el-Hanbeli (ölm. h. 620) m. 1223)] dahi *Kitûb'ut-Tevvâbin*'de ondan bahsetmektedir. [Bak. *İbn Khallikan's Biographical Dictionary;* ing. terc : De Slane, Paris-London, 1/149]

Sebtî şeklindeki nisbesi, *Cumaertesi* mânâsına gelen *Sebt* kelimesinden dolayı imiş. Çünkü bu zât sâdece Cumaertesi günleri dünyâ işleriyle meşgûl olur ve haftanın diğer günlerini de münhasıran ibâdet'le geçirirmiş.

Hicrî 599 (=m. 1202-1203) senesinde Kâbe'yi tavâf ederken, «tecessüd etmiş bir rûh» yâni bedene bürünüp tekrar görünen bir insan gibi şâhid olduğu bu garip hâdisenin anlatılmasını bizzat İbn'ül-arabî'ye bırakalım. Diyor ki :

[1] «... *Hârun'ür-Reşîd*'in oğlu *el-Sebtî,* bunlardan biridir. Hicrî 599 senesinde Cuma günü namazdan sonra, tavaf (sırasın)da o, *Kâbe*'yi tavaf ederken, kendisiyle karşılaştım. Biz de tavaf ederken, ona (sual) sordum ve bana cevap verdi. Onun rûhu tavaf (sırasm)da, hissî (=maddî) olarak bir bedene bürünmüştü : Tıbkı Cebrâil'in bir bedevî (yani Arap köylüsü) şeklinde (**) bedene bürünmesi gibi...»

İşte burada çok kısa olarak ve tarih verilmek sûretiyle bildirilen hâdise, bu sefer tarih verilmeksizin fakat çok etraflı bir şekilde bir defâ daha anlatılmaktadır. İbn'ül-arabî diyor ki :

[2] «... Mü'minlerin emîri *Hârun'ür-Reşîd*'in oğlu *Muhammed el-Sebtî*'den başka, ... Cumaertesi gününü dikkate alan (başka) bir kimse görmedim. Nitekim Cuma günü namazdan, tavâfa girmiştim ki, yakışıklı ve heybetli bir adam gördüm. O da benim önümde tavâf ediyordu. İçimden onu tanımak geldi. Halbuki kendisini mücâvirler (yani göçmenler) arasında tanıyamadım. Üzerindeki parlaklık ve temizlikden (dolayı) onda, yolculuktan (yeni) gelen bir kimsenin alâmetini de görmedim. Tavâfta kendisini, sık sık adımlarla geçerken görüyordum.

Böylece onu, adım adım tâkib etmeğe koyuldum. (Öyle ki) onun ayağını kaldırdığı yere, ben kendi ayağımı koyuyor (onu çok yakından tâkib ediyor) dum. Benden kaçmasın diye aklım onda, gözlerim (hep) ondaydı.

Yedinci tavâfı tamamlayıp yerine dönmek isteyince, ona selâm verdim. Bana tebessüm etti ve selâmıma karşılık verdi. Kaçmasından korktuğum için, gözümü ondan ayırmıyordum. Çünkü, benim için *bedene bü-*

---

1. *Fut.,* 2/17 (14-16) (= *MİA,* 144, not 340) = XXVII[74]

** Bir defâsında vahy meleği *Cebrâil* dahî Hz. Peygambere ashâbtan yakışıklı bir zât olan *Dîhyet'ül-Kelbî* sûretinde görünmüştü. İşte İbn'ül-arabî buna telmihte bulunuyor.

2. *Fut.,* 4/12 (32-37) - 13 (1-18) = (*MİA,* 144, ve not 340)

rünmüş bir rûh olduğundan şüphe etmemiştim. Bakış(larım)ın onu bağladığını biliyordum. Kendisine :

— Senin bedene bürünmüş bir ruh olup (olmadığı) ğını bilmiyorum dedim.

— Doğru söyledin dedi.

— Allah sana rahmet eyleye, sen kimsin? dedim.

— *Hârûn'ür-Reşîd*'ın oğlu *el-Sebtî*'yim dedi.

— Dünyâ (hayâtın)da iken senin yaşayış günlerini (hikâyeni) bilmek isterim dedim.

— Sor dedi.

— İşittim ki sen, haftanın geri kalan günlerinde yiyeceğin (ihtiyâcın) kadar (yalnız) *Cumâertesi (=Sebt)* günü çalıştığın için *Sebtî* adını almışsın. (Doğru mudur?) dedim.

— İşittiğin doğrudur dedi.

— Peki haftanın diğer günleri değil de niçin (sâdece) *Cumâertesi* gününü buna ayırdın? dedim.

— Duydum ki, dedi, Allah bu kâinâtın yaratılmasına *Pazar* günü başlamış ve onu *Cuma* günü bitirmiş. Cumâertesi günü gelince etmiş ve ayak ayak üstüne atarak : «Melik, benim» demiş. Dünyâ hayâtındayken bu (söz), rivâyetler (arasın)da bana ulaştı. Vallâhi ben de öyle yaparım dedim. Böylece Pazar gününden (itibâren) diğer altı günün sonuna kadar, kendimi Allaha ibâdete verdim : Allah Teâlâ'ya ibâdetten başka bir şeyle meşgûl olmuyordum. Diyordum ki, Allah Teâlâ bize altı günde nasıl inâyet etmişse, ben de kendimi O'na ibâdete verip, (haftanın) günlerini kendi meşgûliyetim ile (öylece) karıştırmam. İşte Cumâertesi günü olunca, kendim için serbest olur ve haftanın diğer (günler) i için nefsimi doyuracak şeyi (kazanmağa) bakarım...

— Senin dünyâ hayatında, zamanın kutb'u kimdi? dedim.

— Bendim dedi.

— Bana da böyle târif edildi dedim.

— Sana tarif eden doğru söylemiş dedi. Sonra : «müsâadenle ayrılmak istiyorum dedi. Ben de :

— Bu (müsâade) senin dedim.

(Böylece) beni bir dost selâmıyla selâmladı ve uzaklaştı. Ondan ayrıldığım zaman bâzı arkadaşlarım, toplu olarak beni bekliyorlardı. Çünkü *Gazzâlî*'nin *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn* (adlı kitabı)'nı benden okuyorlardı. Tavâf(tan sonraki) iki rek'at (namaz)ı bitirdim ve kendilerine gittim. (Din) kardeşlerimden biri bana dedi ki :

— Güzel yüzlü garip bir adamla senin konuştuğunu gördük. Onu göçmenler arasında tanımıyoruz. Kim idi? Ne zaman gelmiş?

Ben sustum ve bunu (din) kardeşlerimden ancak bir kısmına haber verdim. Onlara *Sebtî*'nin hikâyesini haber verince, şaşırıp kaldılar...»

İmdi burada görülen sözler, İbn'ül-arabî tarafından az çok değişik bir tertipte olmak üzere son bir defâ daha anlatılmıştır: Aşağıda okunacak satırlarda fark edilmesi gereken değişikliklerden bir tânesi de, bu hâdiseyi o topluluktaki talebelerinden hangisine haber verdiğini bildirmesidir. Nitekim bu zât, *Mekke*'de *h. 599* (=. 1202) yılında İbn'ül-arabî'den meşhûr alim *Ebû Hâmid el-Gazzâlî*'nin (ölın. m. 1111) yazdığı *İhyâ'u Ulûm'id-Din* adındaki eseri okuyan talebesi *İbn-i Hazerûn el-Sebtî*'dir. Fakat bu şahıs *Sebtî* nisbesini, kuzey Afrika'daki *Sebte* (=*Ceuta*) şeklinden dolayı almıştır.

Dikkat edilmesi gereken şudur : Biri : *Cumaertesi* manasına gelen *Sebt*'ten diğeri ise bir şehir olan *Sebte*'den nisbet (ism-i mensub) sayılan bu iki ismi birbirine karıştırmamalıdır. Her ne olursa olsun İbn'ül-arabî, ayni hâdiseyi Futûhât'ta üçüncü defâ olarak şöylece anlatmaktadır :

[3] «... Müminlerin emîri *Hârun'ür-Reşîd*'in oğlu *Ahmed el-Sebtî,* bu sebeble her Cumâdan (başlayıp) altı gün oruç tutar ve ibâdetle meşgûl olurdu. Cumâertesi olduğu zaman, haftanın geri kalan (günler)inde yiyeceği için çalışırdı. İşte bu sebeble *Sebtî* adını aldı.

Bir Cuma günü namazdan sonra ben onunla tavaf (sırasın)da, -kendim de tavaf ederken- karşılaştım. Onu hiç tanımadım. Hattâ tavafta kendisini ve hâlini inkâr (?) ettim. Zirâ (bir ruh olduğu için) onun ne kimseyi râhatsız ettiğini ne de râhatsız edildiğini gördüm. İki adamı ayırmadan (rûh gibi) onların ara'sından geçiyordu. Dedim ki : «bu şüphesiz benim için bedene bürünmüş bir rühtur». Kendisini yakaladım ve ona selâm verdim. Onunla berâber yürüdüm. Benimle onun arasında konuşma ve dostluk vâki oldu. Meselâ ona dedim ki :

— Cumâertesiyi niçin çalışmağa hasr ettin?

— Zîrâ dedi Allah / bizi yaratmağa *Pazar* günü başladı. Bu iş *Cuma* günü sona erdi. Ben de bu günleri Allaha ibâdet için kendime (âit) kıldım. Bu (altı) günde, nefsimin hazzettiği şeyle meşgûl olmadım. Fakat Cumaertesi olunca, kendi nefsimin hazzı için inzivâ'ya çekildim ve bu (altı) günlerde, yiyeceğimi aramak (husûsun)da çalıştım. Her Cuma günü böyle oldu. Çünkü Allah Teâlâ mahlûkuna Cumaertesi günü nazar etmiş (bakmış)tır. Allah dünyânın yaratılmasını (o gün) bitirmişti ve «bu mülkün zâhir olması için melik,

3. *Fut.,* 1/668 (32-37) - 669 (1-10) = *MİA,* 144, not 340

(sâdece) ben'im» demişti. İşte ben de bu altı gün içinde Rabb'ime yaptığım ibâdeti sona erdirir ve Cumâertesi gününde de kulluğa gücüm kalmayarak, nefsim için râhat ve o gün içinde yiyecek ararım. Cumâertesi (=Sebt) bu sebeble bu ismi almıştır. Cumâertesi bizim hakkımızda râhat (=istirâhat) tır....»

Böylece onun fıtrat (tabiat) ve kasd'ına (gâye'sine) şaştım. Kendisine sordum :

— Senin vaktinde zamânın kutb'u kimdi?

— Bendim dedi.

Ve sonra bana vedâ etti ve ayrıldı. İnsanlar (yani arkadaşlar) için oturduğum mekâna geri gelince, göçmenlerden (olan) arkadaşlarımdan *Sebte*'li *Nebîl ibn-i Hazer ibn-i Hazerûn el-Sebtî* denilen bir arkadaşım bana dedi ki :

— Mekke'de tanımadığımız garip bir adamın tavaf sırasında sana söz söyleyip konuştuğunu gördüm. Kim idi? Nereden gelmiş?

Kendisine onun hikâyesini anlatınca, hazır bulunanlar buna şaştı...»

İmdi bu gibi hikâyelerin tefsîrini bir yana bırakarak işâret edelim ki İbn'ül-arabî'nin anlattığı bu hâdisenin benzeri, onun yakın bir dostu ve ayni zamanda Mekke Şerîfi olan *Yunus ibn-i Yahyâ*'nın dahî *h. 599* (m. 1202) yılında, başından geçmiştir. Nitekim bu zât, mezkûr senede ünlü sûfî *Zünnûn el-Mısrî* (ölm. m. 861)'nin rûhunun Kâbe'yi tavâf ederken aşk ile ağladığına bizzat şâhid olduğunu İbn'ül-arabî'ye anlatmış[4] ve İbn'ül-arabî de bunları Futûhât'a eklemiştir.

Bizzat İbn'ül-arabî dahi, bunun gibi, eski sûfîlerden biri olan el-Sûlemi'nin ruhunun tecessüd ettiğine şâhid olmuştur[4]. (Bak. br. XXVII[67])

Kezâ eski sûfîlerden biri olan *Ebû Saîd el-Harrâz* (ölm. m. 899)'ın da rûhu ile İbn'ül-arabî sohbet etmiş idi. Nitekim Futûhat'da şunları anlatıyor :

[5] «... bu mübârek menzilde (=mertebede) kendisini (bana) gösterenlerden bir tânesi de *Ebû Saîd el-Harrâz*'dır. Bu menzile girinceye kadar, bunu ben ondan dinlemiştim...»

Şu halde anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî kendi eserlerine yazdığı şeylerin bâzılarını da «ruhlardan» alıyordu. Çünkü aşağıda vereceğimiz bir misal, bunu açıkça göstermektedir :

[6] «... Bu kitaba (yani Futûhâta) tevdî ettiğim (=yazdığım) şeyi, kendisinden (bilgi) aldığım *ruh bana haber verdi...*»

---

4. *Fut.*, 2/387(36-37) - 388 (1 vd.) = Bu zât, İbn'ül-arabî'nin yakınlarındandır. Tafsilât için bak. *MİA*, 135 ve not 310; ayr. 137 ve not 311*; ayr. 145 ve not. 343
5. *Fut.*, 2/673 (15-16)
6. *Fut.*, 1/170 (36)

Ruhlar ile sohbet etmek mârifeti sâdece İbn'ül-arabî'ye mahsus değildir. Nitekim yukarda (VII[4] de) anlatıldığı gibi İbn'ül-arabî'nin yakın dostlarından biri olan *Yûnus b. Yahyâ* dahî, eski süfîlerden meşhur Zünnûn el-Mısrî'nin ruhunun Kâbe'yi tavaf ederken aşk ile ağladığını bizzat gördüğünü, İbn'ül-arabî'ye nakl ediyordu. İşte bunun başka bir misalini de, İbn'ül-arabî'nin Endülüs'teki hocalarından biri olan Yûsuf b. Yahlef el-Kûmî'de de görmekteyiz. Futûhat'da okuduğumuza göre İbn'ül-arabî, (herhalde başka bir şahıstan rivâyet yoluyla) şöyle diyor: (Bu konuda başka bir misâl için bak. VII[11]).

[7] «... Bana (haber) ulaştı ki, şeyhimiz *Yusuf b. Yahlef el-Keremî* (=*Kûmî*) dedi ki : filânca kimse (ve onun adını söyledi) canlılar ile mücâleseti (beraber bulunmayı) terk ederek, ölüler ile beraber oturmağa gitti. Ben de ona haber gönderip dedim ki :

— Şâyet bana gelirsen, benim kim(ler)le beraber oturduğumu görürsün.

Böylece (o şahıs gelip) ikindi namazını kıldı ve bana yalnız olarak yöneldi (vasıl oldu). Yanında hiç kimse yoktu. Aradı ve beni kabirler arasında ayakta olarak, *huzurumdaki ruhlar ile sesli şekilde konuşurken* buldu. Sonra edeble, yavaş yavaş yanıma oturdu. Ona baktığımda gördüm ki rengi değişmiş ve rûhu daralmıştı. Kendisine inen ağırlıktan dolayı, başını (bile) kaldıramıyordu. Bense ona tebessüm ederek bakıyordum. Halbuki o, içinde olan burukluktan dolayı tebessüm etmeğe (dahi) kudreti kalmamıştı. (Ruhlarla) konuşmayı bitirince ve vârid (gelen, haber) sâdır olunca, o şeyh hafifledi ve rahatladı. Ve yüzünü bana döndürüp, iki gözüm arasından (alnımdan) öptü. Kendisine dedim ki :

— Ey üstâd, ölülerle oturan kimmiş? Ben mi sen mi?

— Hayır vallâhi, ölülerle beraber oturan belki benim. Allaha yemin ederim ki, şâyet bu hal bende devâm etseydi muhakkak ki ölürdüm.

diyerek, (yanımdan) ayrıldı, ve beni terk etti. O şeyh derdi ki : İnsanlardan itizal etmek (uzlete çekilmek) isteyen varsa, filanca kimse (yani el-Kûmî) gibi uzlete çekilsin...»

Her ne olursa olsun, İbn'ül-arabî'den naklettiğimiz bu misallere bakacak olursak aklımıza şöyle bir suâl gelebilir : İbn'ül-arabî acabâ ruhların *tecessüd*'ünden bahsederken, bir nevî «*tenâsuh*» (métempsychose)'a mı temayül ediyordu? Bilindiği üzere, «ruhların yeni bir bedene girmesi» manasına gelen tenâsuh'un İslâm inançlarında yeri yoktur. İbn'ül-arabî dahi böyle bir nazariyeyi aslâ kabul etmiyor ve (aşağıda göreceğiz), bu akîdeye saplananların yanıldıklarını iddiâ ediyor. Çünkü kendisine göre bu akîdeye saplananların, felsefe yüzünden böyle inançları benimsediklerini de hatırlatıyor (İbn'ül-arabî herhalde Hind felsefesini

7. *Fut.*, 3/50 (29-37) (= *MİA*, s. 85-86 ve not. 117)

kasd etmektedir. Çünkü bu inanç onlarda görülmektedir.) Bizzat kendisi der ki :

[8] «... *Tenasuh*'a inananlar üzerine yel buradan esmiştir : Fakat onlar bu konuya kendi fikirleri (akılları) yönünden baktıkları için, bunun manasını gerçekleştirememişler ve ayakları kaymış, dalâlete düşmüşler ve hatâ etmişlerdir. (Evet) bu yolda hatâ etmişlerdir... Fakat (onlar) *kâfir değildirler* : Ancak âhiret neş'eti (demek olan ölüm'den sonra) dirilmeği inkâr edenler müstesnâ : Zirâ bu(nlar), *kâfirlere ilhak* edilmiş (kâfir sayılmış)-lardır.

Bedenleri idâre eden *ruhlar* ise, her halde sûretlerin değişmesi ile değişmezler. Zira sûretler kendi ehadiyet (birlik)'leri için başkalaşmayı kabûl etmezler. Kabul ettikleri ancak, hissî ve berzahî olarak cisimlerden ve cesedlerden mürekkeb bir değişme'dir. ... Bu mânada (bir şiir) söylemiştim :

(Ruhlar arasında bana, yeryüzünde *tecessüd* edenler vardır,
Ve onlar arasında, bana havada tecessüd edenler vardır,
Ve onlar arasında, neredeysek, orada tecessüd edenler vardır,
Ve onlar arasında bana, semâda tecessüd edenler vardır.

Ben bu beyitleri, dünyâ hayatında ölüm denilen meseleyle, kendi cesedleri ile (tekrar) bir araya gelmek için *mufârık* (ayrı) *akıl*'ların (ruhların) tecessüdü konusunda îmâl ettim (yazdım). Bunlar arasında peygamberler'den, meleklerden ve sahâbîlerin sûfilerinden ve diğerlerinden bir topluluk görmüştük ki onlar, hissî (=maddî) nesneler şeklindeki tecessüd etmiş mânalar sûretinde tecessüd ediyorlardı. (Çünkü) bir mânâ, hissî sûrette tecellî edince, (=görününce), ruh da, ne olursa olsun, bu cesed sûretinde ona tâbi olur...»

Tenâsuh, (métempsychose), *hulûl* (incarnation) ve *ittihâd* gibi konularda, İbn'ül-arabî hiç bir zaman töhmet altında tutulamaz. Çünkü (İslâmiyete uymadıklarından), kendisi de bu nazariyeleri reddediyordu. Nitekim *el-İsfâr an netaic'il esfâr* (bak. XXVIII[30]) adlı eserinde hûlûl ve ittihâd meselesini, «... *ayağı kaydıran bir ilim...*» olarak vasıflandırmıştır. Ayrıca Futûhât'da diyor ki :

[9] «... Ve sizler, *hulûl*'e kâilsiniz : Oysa *hulûl*'e kâil olanlar (inananlar) muvahhid (monotheiste) değildir...»

Yine Futûhat'ın başka bir yerinde

8. *Fut.,* 1/792 (3-16) (=*MİA,* s. 145 ve n. 341, 342); ayr. bak. XV[13]
9. *Fut.,* 2/92 (10-11) (= Krş. *AKİ,* 10 ve n. 23, 24)

10 «... Delîl'in ortadan kalkması, medlûl'un ortadan kalkmasını gerektirmez. Bu sebeble *hulûlî* (hulûle inananlar)nin :

— Şâyet Allah, tıpkı Hz. İsâ'daki gibi, bir şey içinde bulunsa, ölüleri diriltir.

demesi, doğru değildir...»

sözlerini ilâve ediyordu. Kısaca o, ruhların ölümsüzlüğü'nü anlatmak maksadıyla, sâdece ruhların tecessüdü'nü iddiâ ediyor fakat (Kur'ana uyarak), *hulûl, ittihâd ve tenâsuh* gibi nazariyelerin bâtıl olduğunu söylüyordu.

Ruhlarla konuşma konusunda bir iki örnek daha vermek sûretiyle, bu bahsi kapayabiliriz. İbn ül-arabî, şöyle anlatıyor :

11 «... *Kuşeyrî,* eserlerinin birinde (bak. VII12), sûfilerden birini, (öldükten sonra) defn eden bir adamdan bahseder: Onu mezara koyduğu zaman, yüzündeki kefeni açmış ve adamın yüzünü toprağa yerleştirmiş. Ölü, gözlerini açarak :

— Be adam, beni yücelten (Allâh)'ın huzûrunda tezlîl mi ediyorsun? demiş. Adam buna şaşmış ve kabirden dışarı fırlamış.

Ben (diyor İbn'ül-arabî), bunun benzerini, kabre girdiği (=öldüğü) zaman, arkadaşım Abdullâh el-Habeşî'de görmüştüm; onu yıkayan adam

---

10. *Fut.,* 1/49 (9-10) : Burada, Kelâmcılar'ın mantığındaki *in'ikas-ı edille* kuralına karşı çıkılıyor. Bu kurala göre : Delil'in fâsid olması veya ortadan kalkmasıyla, medlûl'ün de fâsid olup, ortadan kalkacağı söylenirdi. İbn'ül-arabî, Kelâm bilginlerinin bu mantık kuralını kabûl etmediği gibi, onların, *hulûlîler*'i reddetmek üzere, Allahın Hz. İsâ'ya hulûl etmesi nazariyesini ibtâl etmek için tekâfu-i edille'ye baş vurmalarını da kabûl etmez. Bu sûretle anlaşılır ki, Hz. İsâ'nın ölüyü diriltmek mucizesi, İbn'ül-arabî tarafından Kur'an görüşüyle yâni «... Allâhın izni ile...» izâh edilmek istenmiştir.

11. *Fut.,* 1/247 (31 vd.)
Fut., 3/242 (11-14)'de ayni fıkrayı (bu sefer isim vermeksizin) şöylece tekrarlıyor :
«... *el-Risâle* (adlı eserin)'de, Kuşeyrî'nin bâzı kimselerden hikâye ettiği gibi: Bir şahıs ölmüş ve onu yıkayan, (bu adam) ölü mü? (yoksa) değil mi? diyerek muhayyer (=hayrette) kalmış..... İşte bunun benzeri, bana hizmet eden ve benim yanımda ölen bir arkadaşım (bak. VII11) için zâhir (=vâki) olmuştu. Onu yıkayan (kimse), yıkama (gusl) sırasında: (bu adam) ölü mü? (yoksa) değil mi? diye şübhe etmişti.....»

İbn'ül-arabî, kendi babasının vefâtı hakkında da buna benzer ifâdeler kullanmaktadır. Bak. XV8.

da görmüş ve yıkamaktan korkmuştu..... *el-Habeşî,* gusl esnâsında gözlerini açarak ona :
— Beni yıka (!) demişti.....»

Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç şudur: İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde, bu motife girebilecek örneklerin de bulunup bulunmadığına dikkat etmemiz gerekiyor.

SEKİZİNCİ MOTİF

HIZIR'LA GÖRÜŞTÜĞÜNÜ SÖYLEMESİ MEHDÎ VE DECCAL MESELESİ

VIII 1 = لقيتُ أنا الخضر بسوق الجنّة (باشبيلية)

VIII 2 = و فيهم الرّجل الّذى طمى على البحر الّذى قيل إنّه الخضر

Futûhât'da tesbît edebileceğimiz *sekizinci motif,* İbn'ül-arabî'nin Hızır ile bizzat karşılaştığını ve hattâ bilmeksizin onunla konuştuğunu iddiâ etmesidir. (*) İşte bu karşılaşmalardan birincisi İspanya'da (=Endülüs'te), ikincisi de Tunus'da olmuştur.

Rivâyet edildiğine göre Hızır, eski peygamberlerden *Hz. Nûh*'un soyundan olup, Belyâ ibn-i Malkân isimli bir şahıs idi. Kendi devrinde orduda vazîfeli bir kimseyken, ordunun kumandanı tarafından -askere su aramak üzere- gönderilmişti. Bu yolculukta *âb-ı hayât* denilen hayat kaynağına (pınarına) tesâdüf etmiş sonra bu su'dan içerek ölümsüzlüğe kavuşmuştur. (Tafsilât için bk. A. J. Wensinck, *Hızır* maddesi, İsl. Ans. c. 5, s. 457-462).

Biraz yukarda ifâde ettiğimiz gibi İbn'ül-arabî'nin Hızır ile ilk karşılaşması İşbiliyye'de (İspanya'daki Sevilla şehrinde) olmuştur. İşte bu karşılaşmada İbn'-ül-arabî, hocalarına itâat emrini ondan almıştır ki, mesele (bu metinde) ismini vermediği fakat bundan sonraki anlatışında ismen zikrettiği hocası şeyh Ureynî (MİA, 69, 70, 72, 77) ile münâkaşa etmesinden doğmaktaydı. Bu hâdiseyi bizzat kendisi şu şekilde nakl ediyor :

---

* *Hızır*'la görüşmek motifine *İhyâ*'da da tesâdüf ediyoruz. Meselâ *İbrâhim el-Teymî* (*Gazzâlî*'nin ifâdesine göre) *Hızır*'la görüşmüştür. (*İhyâ,* 1/303 (1 vd); ayr. 2/238 (11 vd.)] Anlaşılıyor ki bu motif, *Gazzâlî*'nin kendisine değil, başkasına aittir. Halbuki İbn'ül-arabî (bir müellif olarak) böyle bir olayın, kendi başından geçtiğini iddiâ etmektedir.

Kuşeyri (h. 376-465/m. 986-1072)'nin anlattığına bakılırsa, eski sûfîlerden *Bişr el-Hâfî* (h. 277/m. 890) ile *İbrâhim ibn Edhem* dahi, *Hızır*'la görüşmüştür. (bak. *Risâle,* s. 26 ve 39 : Terc. T. Yazıcı, İst. 1966).

Hakîm Tirmîzi (m. 859-932) ise, *Hızır* ile her perşembe günü mülâkatta bulunuyordu. Bak. Doç. Dr. Ahmed Subhi Fırat, *Al-Hakim al-Tirmidi ve Kitâb al-Aql wa'l-Hawa Risâlesi* (Şarkiyat Mecm. V-1963) s. 97.

[1] «... İsmi *Belyâ ibn-i Malkân... ibn-i Nûh* olan *Hızır* dahî böyledir. Bir orduda (vazîfeli) idi. Ordunun kumandanı, su bulmak üzere onu göndermişti. Zirâ su'yu kaybetmişlerdi. O da *hayat pınarı*'na (tesâdüfen) kondu ve ondan içti. Böylece şimdiye kadar yaşadı. Bu suyu içene, hayat (bakımın)dan Allahın tahsîs ettiği şeyi bilmeyerek (içmişti).

Ben onunla *İşbiliyye*'de karşılaştım. Ve şeyhler'i teslîm (=tasdik) etmemi ve onlarla nizâ eylemememi bana ifâde etmişti. Bense o gün bir meselede bir şeyhim ile münâzaa (=münâkaşa) etmiş ve onun huzûrundan çıkmış (ayrılmış) tım. Böylece *Hızır* ile (İşbiliyye'deki) *Hanne Çarşısı*'nda karşılaştım. Bana :

— Şeyhinin dediğini teslîm (kabûl) et dedi.

Şeyhe, *derhal* (!) geri döndüm ve evinde (onun) huzûruna girdiğim zaman ben onunla konuşmazdan önce o benimle konuştu ve :

— Ey *Muhammed* (=ibn'ül-arabî), benimle münâzaa ettiğin her meselede *Hızır*'ın sana şeyhleri tasdîk etmeni tavsiye etmesine ihtiyâcım var (mı?) dedi.

— Efendimiz dedim, bana tavsiye eden bu (şahıs) *Hızır* mıdır?

— Evet dedi.

— Allaha hamd olsun, bu bir faydadır. Bununla berâber mesele, yine de benim sana zikrettiğim (söylediğim) gibidir dedim.

Fakat birkaç müddet sonra idi ki şeyh'in bu meselede benim sözüme rucû ettiğini gördüm. Şeyh bana :

— Ben hatâda imişim dedi.

— Efendim, bu sâat (yani şimdi) bildim ki *Hızır* bana ancak şeyhleri tasdîk (etmekliğim)i tavsîye etmiş, (fakat) bana bu meselede senin isâbetli olduğunu tarif etmemiştir. Zira o (seninle) münâzaayı gözetmiyordu. Çünkü bu (husus), hakkında sükût edilmesi haram olan dînî hükümlerden (problemlerden)değil idi... dedim...»

Yukarıdaki sözlere iyice dikkat edersek İbn'ül-arabî, Hızır ile İşbiliyye'de karşılaştığı zaman onun Hızır olduğunu bilmiyordu. Bunu kendisine (ismini vermediği fakat başka bir metinde Ureynî olarak gösterdiği) hocası bildirmişti. Nitekim Futûhât'ta bu hâdiseden ve Hızır'dan tekrar bahsedildiğini görmekteyiz ki, bu ikinci karşılaşma bu sefer Tunus'ta vâki olmuştur.

İbn'ül-arabî, kuzey Afrika'daki *Kayravân* (=Cyrénea) yakınlarında bulunan *Hufre* isimli Tunus limânında, denize açılmak üzere bir gemiye binmişti. İşte bu seyâhatında Hızır ile nasıl karşılaştığını Futûhâtta şöylece hikâye ediyordu :

1. *Fut.*, 3/375 (1-12)

[2] «... *Tunus* limanındaki *Hufre*'de, denizde bir gemi içindeydim. Karnıma bir sancı girdi. Gemidekiler uyumuştu. Ben de kalkıp, geminin bordasına (gittim). Denize baktım ve ay ışığında, uzaktan bir adam gördüm. Dolunay / gecesiydi. Adam bana gelinceye kadar su üzerinde gidiyor (=yürüyor) du. Sonra yanımda durdu. Bir ayağını kaldırdı, diğerinin üzerine dayandı : Tabanını gördüm, hiç ıslanmamıştı. Sonra buna dayandı ve öbürünü kaldırdı : O da öyle (=ıslanmamış) idi.

Sonra kendisine mahsus bir söz (yani lisan) ile benimle konuştu. Sonra da (beni) selâmladı ve sahildeki *Tell*'e doğru yönelerek, Megâre'ye ulaşmak üzere ayrıldı. Orasıyla bizim aramızda, iki milden fazla mesâfe vardı. İşte bu mesâfeyi iki veyâ üç adımda kat etti. *Megâre*'nin üzerinde Allah teâlayı zikrederken sesini duydum. Belki de şeyhimiz *Cerrâh ibn-i Hamîs el-Kettânî*'ye yürüdü gitti. (Kettânî) halkın efendilerinden ve *Abdûn* limanında murâbıt (مرابط) idi. Ben onun yanından bu geceden (önce), dün gitmiş (ayrılmış)tım.

Şehre gidince, sûfî bir adamla karşılaştım. Bana dedi ki :

— Dün gecen gemi içinde, *Hızır* ile birlikte nasıldı? Sana ne dedi? Sen ona ne söyledin?

İşte bu tarihten sonraydı ki, *Okyanus* sâhilinde seyâhate çıktım. Berâberimde, sûfîlerin kerâmetlerini inkâr eden *bir adam* vardı. Ben ve arkadaşım, öğle namazını kılmak için, tenhâdaki harab bir câmie girdik. Bir de baktık ki (yurdundan) ayrılmış seyyahlardan bir gurup, bizim kıldığımız öğle namazını, bu mescidde kılmak üzere içeri girdi. Aralarında bana *Hızır* olduğu söylenilen (ve) denizde benimle konuşan o adam da vardı. (Kezâ) aralarında, mertebe bakımından Hızır'dan da büyük, değeri yüce bir adam (daha) vardı. Benimle bu adam arasında, bundan önce buluşma ve dostluk olmuştu. Kalktım ve onu selâmladım. O da beni selâmladı ve beni (görünce) sevindi. Öne geçip bize namaz kıldırdı.

Namazı bitirdiğimizde imam (yani bu yüce zât), kapıya yönelerek çıktı. Arkasından ben de çıktım. Kapı, *Okyanus*'a bakan, *Bekke* denilen bir yerde, batı tarafındaydı. Mescidin kapısında onunla konuşmak (üzere) kalktım. Bir de baktım ki, *Hızır* olduğu söylenen bu adam, mescidin mihrabındaki küçük hasır (seccade) yi almış ve onu, yerden yedi dirsek (476 cm.) kadar yükseklikte havaya sermiş ve havada, hasır üzerinde, nâfile (namaz) kılmak için durmuştu. (Kerâmetleri inkâr eden) arkadaşıma :

— Bunun (ne) yaptığına bakmıyor musun? dedim.

— Git ona, (kim olduğunu) sor dedi.

---

2. *Fut.*, 1/207 (36-37) - 208 (1-27) = *MİA*, 115-116 ve not 233

Ben de arkadaşımı ayakta bırakıp ona (yani Hızır'a) gittim. Namazını bitirince, selâm verdim... Bana :

— Ey filân (yani ey İbn'ül-arabî), bu gördüğün şeyi ancak, (kerâmetleri) inkâr eden bu (şahıs) için yaptım dedi.

Ve kerâmetleri inkâr eden arkadaşımı işâret etti. O ise, mescidin sahanlığında ayakta durup *Hızır*'a bakıyordu. ... İnkâr edene yüzümü çevirdim ve :

— Ne dersin? dedim.

— Gözle gördükten sonra ne denir? dedi.

Sonra, mescidin kapısında beni bekleyen (şânı Hızır'dan da yüce) arkadaşıma, geri gittim. Onunla bir saat söz (ve sohbet) ettim. Kendisine:

— Havada namaz kılan bu adam kim? dedim.

Ve bundan önce ona tesâdüf ettiğimi kendisine söylemedim.

— Bu, Hızır'dır

dedi ve sustu. Gurup ayrıldı. Biz de (yurdundan) ayrılan sûfîlerin arzûladığı yer olan *Rûta*'ya doğru (gitmek üzere, oradan) ayrıldık...»

İmdi, buradaki ifâde içinde dikkatimizi çeken bir nokta var : İbn'ül-arabî başından geçen hâdiselerde bâzı şahısların isimlerini vermeği ihmâl etmediği halde, burada bahsettiği iki şahsın, yani bir taraftan kerâmetleri inkâr eden şahsın, diğer taraftan da, şânı Hızır'dan daha yüce olan diğer şahsın kim olduklarını nedense söylemiyor veyâ onların isimlerini kasden gizliyor. Bunun gerçek sebebini anlamak, şimdilik mümkün değil.

İbn'ül-arabî'nin Hızır'dan bahsetmesi bir bakıma, tasavvufî bir sembol sayılan «hırka» dolayısıyladır. Çünkü, Futûhât'ta anlatır ki :

[3] «... *Hızır*'la, şeyhlerimizden bir adam yâni *Alî ibn-i Abdullah ibn-i Câmi* dahi buluşmuştu. Kendisi *Ali el-Mütevekkil* ile *Ebû Abdullah Kadîb'ül-Bân* (*MİA*, s. 151)'ın arkadaşlarından idi. Musul hâricinde, *Muklâ*'da bir bostanda ikâmet ederdi. *Hızır* ona hırka'yı Kadîb'ül-Bân'ın huzurunda giydirmişti. Bana da bu (hırka)yı Şeyh (İbn-i Câmi), kendi bostanında, *Hızır*'ın ona giydirdiği yerde ve giydirme şekliyle giydirmişti.

Ben hırka'yı bundan çok uzak bir yol ile (yani çok daha önceleri) arkadaşımız *Abdurrahmân ibn-i Ali ibn-i Meymûn ibn-Ebi'l-Burzî*'nin elinden giymiştim. O da bunu *Mısır* ülkesinde şeyhlerin şeyhi *Sadreddin ibn-i Hammûye*'nin elinden giymişti. Onun da ceddi, hırka'yı *Hızır*'ın elinden giymişti. (İşte) ben o zamandan beri hırka giymekliğe kâil oldum (inandım). Hızır'ın buna itibâr ettiğini gördüğümde, ben de bunu insanlara (başkalarına) giydirdim. Bundan önce ise, hâlen mâruf (malûm) olan

3. *Fut.*, 1/208 (27-37) = *MİA*, 151 ve not. 374.

hırka'ya kâil değildim. Zirâ bizim indimizde hırka, ancak sohbet, terbiye ve güzel ahlâk'tan ibârettir... Ve buna *takvâ elbisesi* tâbir edilir...»

İbn'ül-arabî'ye göre hırka, (metinden anlaşıldığına göre) cismânî bir hırka (giyecek) değildir. Bunun mânâsı, kendisinin dediği gibi ancak : *«terbiye ve güzel ahlâk»* tan ibârettir.

b) *Mehdî ve Deccal meselesi*

Konu yönünden bu motifi ilgilendirecek hususlar arasında, İbn'ül-arabî'nin eserlerini teşhis edebilmek amacıyla, burada *Mehdî* ve *Deccal* meselesinden de, birazcık söz etmemiz gerekiyor.

Hristiyan ve İslâm dünyâlarında paralellik gösteren bu meseleye dâir A. J. Wensinck'in (İsl. Ans., 3/504-505) yazdığı *Deccal* maddesinden çıkacak özet ile, ayni konuda, İbn'ül-arabî'nin söylediği şeyler arasında bulunan ayrılıklar ve ortak yönler belli olacaktır. Wensinck'in bâzı arapça kaynaklardan aktardığına göre, *kıyâmet* alâmetlerinden olup, uzak bir yerden (Horasan veya İsfahan'dan), *Deccâl* denilen biri zuhûr edecektir. Onun ortaya çıkmasından önceki günler, son derece sıkıntılı geçecektir. O da, *Mesîh* gibi, bir eşeğin sırtına binmiş olarak zuhûr edecek ve tıbkı peygamberler gibi, kalbi dâima «uyanık» kalacaktır. Bilhassa münâfıklar, îmânsızlar ve kadınlar ile yahudiler ona katılacaklar. Böylece Deccâl, bütün dünyâyı fethedecek ve 40 gün (yahut 40 yıl) saltanat sürdükten sonra, *Sûriye* veyâ *Filistin*'de, (gerçek) *Mehdî* (= Mesih) tarafından öldürülecektir.

Deccal, simâ itibariyle kızılca renkli, kıvırcık saçlı, boynu kalın ve tek gözlüdür. Onun tek gözü ise, alnının ortasında sallanan bir üzüm tânesi gibidir. Ve alnında *«kâfir»* yazılıdır. Bir rivâyete göre, İslam orduları *Konstantiniyye* (= İstanbul) ganimetini paylaşırken *şeytan,* onların arasında *Deccal* ile ilgili bir yalan havâdis yayarak askerlerin oradan çekilmelerine ve dağılmalarına sebep olacakmış.

Yukarki satırlarda özetlenen Wensinck'in makâlesindeki muhtevâ ile, şimdi aktaracağımız İbn'ül-arabî'nin sözleri, belki de ayni kaynaklara dayanması sebebiyle, birbirine çok benziyor. Nitekim der ki :

[4] «... (sahte) *Mehdî*'nin zuhûru, kıyâmet alâmetlerindendir. *Kostantiniyye* (= İstanbul) demek olan *Medînet'ür-Rûm*'un..... feth edilmesiyle, *Deccâl*'ın yedi ay içinde hurûcu (= ayaklanışı, ortaya çıkışı), *Merc-i Akkâ*'da vukû bulacaktır. *Kostantiniyye*(nin fethi) ile *Deccâl*'ın hurûcu arasında 17 gün (fâsıla) olacaktır. *Deccâl,* fitneler bölgesi olan Doğu topraklarındaki *Horasan*'da ortaya çıkacaktır..... Yahudiler ona tabi olacaktır. Hep-

4. *Fut.,* 3/367 (14-18)

si de Yahudilerden ibâret olan tâbîleri arasında, 70.000 taylesân (=cins at), kendi başlarına *İsfahân*'da hurûc edecektir.

Deccâl, yaşlı bir adam olup, tek gözü vardır. Bu göz, sarkan bir üzüm tânesi gibi (=patlak) olacaktır. Alnının ortasında *k-f-r* (=küfr=kâfir) yazılıdır.....»

İşte, görüldüğü üzere *Deccâl* (yalancı Mehdî) olayını genel çizgilerle bu şekilde tekrarlayan İbn'ül-arabî'nin bunun dışında, istikbâle dâir herhangi bir kehânette bulunduğuna pek şâhid olmuyoruz. (*) Bu bakımdan diyebiliriz ki *fâl* (=reml), *büğü* (=sihr, sa'beze vs.) gibi unsurlar ihtivâ eden eserler, İbn'ül-arabî'ye âid olamaz. (**)

Hulâsa, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde, *Hızır ile görüşmek* meselesinin bulunup bulunmadığına ve burada (VIII⁴'de) gösterilen neviden örneklerin mâhiyeti ile, bunlara dâir dipnotları (* ve **)'nda işâret edilen hususlara dikkat etmek lâzımdır.

*. İbn'ül-arabî, gerçekten istikbâle mâtuf kehânetlerden pek hoşlanmıyor. İlerde bahis konusu edeceğimiz üzere, *ebced* hesâbına dayanılarak *Endülüs*'ün fethine dâir bir *kehânet*'e tesâdüf ediyorsak da (bak. XXII¹⁵), bu kehânet, İbn'ül-arabî'ye âid olmayıp, ona başka bir şahıs tarafından aktarılmıştır.

**. *Sihr, büğü, tılsım* vs. gibi hususlar bilhassa *Muhyiddin Ebu'l-Abbâs Ahmed ibn Ali el-Bûnî* (h. ? - 622/m. ? - - 1222)'nin mârifetidir. Onun, muskacılık, sihir vs. gibi konularda, bugün dahi büğücülerin elinde gezen meşhur kitabı, *Şems'ul-ma'ârif* adını taşımaktadır.

DOKUZUNCU MOTİF

HAZRET-İ PEYGAMBERİ RÜYÂDA GÖRÜP BİLGİ VE TÂLİMÂT ALMASI

=IX[5] هكذا أخبرني رسول الله صلّى الله عليه و سلّم
في واقعةٍ رأيتُها

Futûhât'da dikkatimizi çeken *dokuzuncu motif*, İbn'ül-arabî'nin, Hz. Peygamberi rûyâda görüp birçok müşkillerinin açıklanmasını ondan sorup öğrenmesi, onunla devamlı şekilde bir mânevî bağlantı kurması ve çeşitli hususlarda ondan emir aldığını iddiâ etmesidir. (*) Bundan başka (aşağıda göreceğiz), Pey-

---

* Böyle bir motif, Gazzalî'nin *İhyâ*'sında da vardır : Fakat (İhyâ'da) hz. Peygamberi rüyada gören ve ondan, bâzı konularda tâlimât alan Gazzâlî değil, başka şahıslardır. Meselâ

Tâhir ibn Bilâl el-Hemedânî el-Verrâk, gökler konusunda, *Cidde*'de Hz. Peygamberi *rûyâda* görüp, bilgi almıştır. Bak. *İhyâ,* 2/238 (15-25)

Mimşâd el-Dîneverî dahi gökler (semâvât) konusunda Hz. Peygamberi *rûyâda* görmüş ve bilgi almıştır. Bak. *İhyâ,* 2/238 (13-15)

Sâlih el-Mirrî ise, rûyâda Hz. Peygamberi görüp, onun huzûrunda Kur'an okumuş, onunla sohbet etmiştir. Bak. *İhyâ,* 1/258 (1-2)

İmam Şâfiî dahi *rûyâ* âleminde Hz. Peygamber'le sohbet etmiştir. Bak. *İhyâ,* 1/286 (10-11).

Böyle bir motif için başka müellifler ve şahıslardan da misâl bulmak mümkündür. Meselâ

Şah Veliyyullâh el-Dihlevî dahi Hz. Peygamberin ruhu'nun kendisine zâhir olduğunu, ünlü eserinde haber veriyor. Bak. *Huccet'ullâh el-Bâliga* (*İhyâ* kenarında), 1/s. 5.

Ebu'l-Abbâs Ahmed ibn Ali el-Nahşebî der ki : — Ben Hz. Peygamberi rûyâda gördüm ve namaz kılmak ile zekât vermek konularında ona biât ettim. Bak. Hatib al-Bağdâdi, *Târîh Bağdâd* 4/306.

Şu halde görülüyor ki, Hz. Peygambere rüyâda mülâkî olmak, hemen birçok kimseler için imkân dâhilinde bulunmakla berâber, onu görüp *tâlimât* almak meselesi, nâdir rastlanan bir motifdir. Nitekim yukarda verdiğimiz misâller bunu gösteriyor. Keza *İhyâ,* [3/301 (1 vd.)] daki başka bir misâl dahi, Gazzâlî'nin değil başka kimselerin başından geçen olaylardır. Bilhassa aynı

gamberimiz rûyâ âleminde bâzı islâm büyüklerini ve diğer kimseleri İbn'ül-arabî'ye gönderip, onlar vâsıtasıyla da emirlerini ulaştırıyordu. İbn'ül-arabî ayrıca «metafizik» konulara âit delilleri yine Hz. Peygamber'den aldığını söylüyordu. Yâhut da, bir konuda yanlış zanna kapıldıysa, Hz. Peygamber tekrar rûyâ âleminde görünüp, (-bâzen azarlayan bir edâ ile-) ona doğru yolu gösteriyordu.

İşte bu nevî motiflere bakılırsa İbn'ül-arabî'nin Peygamberimize olan derin sevgisi kolayca müşâhede edilebilir. Mühim olan nokta şudur ki, İbn'ül-arabî'ye göre Hz. Peygamber her şeyi en iyi tarzda belleten bir «öğretici» dir. Nitekim biraz aşağıda tercümesini vereceğimiz bir metinde, gramer (=*nahv*) ve hukuk (=*fıkh*) ilimleri yönünden, «en küçük çoğul şekli nedir?» probleminin bahis konusu edildiği görülecektir: Anlaşılan, kendisi ile başka bir bilgin arasında bu konuda bir münâkaşa çıkmış olmalıdır ki İbn'ül-arabî bu meseleyi bizzat Hz. Peygamber'den aldığını iddiâ ettiği izâhat sayesinde bir sonuca bağlamış ve belki de bu yoldan hasmını susturmayı denemiştir. Futûhât'da şunları okuyoruz:

[1] «... (bir gece) uyudum ve rûyâda Hz. Peygamberi gördüm: Onun huzûrundaydım. Adamın birinin sorduğu:

— En küçük cemî (çoğul) şekli nedir?

suâline benim verdiğim cevâbı, Hz. Peygamber dinliyordu. Ben diyordum ki:

— En küçük cemî şekli, fukahâya göre «iki», gramercilere göre «üç»tür.

Hz. Peygamber ise, dedi ki:

— Onlar da hatâ etmiştir, bunlar da.

— Peki yâ Resûllâh, nasıl diyeyim? dedim.

— Sayılar çift ve tek'tir. Nitekim Allah: «*Hem çifte hem teke and olsun* (K/*el-Fecr,* 3) buyurmuştur dedi.

Sonra, Hz. Peygamber mübârek eliyle (cebinden) beş tâne dirhem (para) çıkardı ve onları (oturduğumuz) hasırın üzerine attı: Üç tânesini ayrı, iki tânesini de ayrı yere koydu ve bana dedi ki:

— Bu konuda kendisine suâl sorulan kimsenin, suâl sorana: -Çift denilen sayıyı mı? yoksa tek denilen sayıyı mı? Hangisini soruyorsun demesi lâzım.

Sonra Hz. Peygamber iki tâne (para) nın üzerine elini koydu ve:

— İşte bu, çift sayıda en küçük çoğuldur

dedi. Sonra da üç tânenin üzerine elini koyarak:

şu noktayı da ilâve edelim: Hz. Peygamberi rüyâda görmek motifi, özellikle İbn'ül-arabî'nin talebesi Sadreddin Konevi'nin eserlerinde çok görülüyor. Bazı örnekler için bak. *AKİ,* s. 157-158.

1. *Fut.,* 2/239 (29-37) - 240 (1)

— Bu da tek sayıda en küçük çoğuldur. Kendisine suâl sorulan kimse böyle cevap versin... dedi.

Sonra uyandım ve Hz. Peygamberi görmekliğimden dolayı son derece sevinçli olarak bu açıklamayı (Futûhât'daki) bu bölüme yazdım... Ben, Hz. Peygamberden daha güzel bir *öğretici* görmedim...»

Tercümesi verilen bu metin sâyesinde anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber, herhangi bir meseleyi dâimâ müşahhas (somut) misallerle açıklardı. İşte, bunları anlatırken, İbn'ül-arabî'nin kasd ettiği husus buydu.

Her ne olursa olsun, Peygamberimizi görmekten dolâyı, bu rûyâdan sonra İbn'ül-arabî'nin fevkalâde sevinmesi ve onu, en mükemmel öğretici olarak vasıflandırması, dikkatimizi çekmesi gereken bir noktadır.

Doğru çözüm tarzlarıyla İbn'ül-arabîye istikâmet veren Hz. Peygamber, şimdi nakledeceğimiz sözlere bakılırsa, bu sefer ilk halifelerden Hz. Osmân'ı rûyâ âleminde göndermiş ve onun vâsıtasıyla İbn'ül-arabî'ye bâzı emirler ulaştırmıştır. Futûhât'da diyor ki :

[2] «... Hz. Peygamber, çevremdekilere şefâat edişimden ve onların hepsi de helâk oluştan kurtulduktan sonra, sözlü olarak emir vermek üzere, rûyâda bana Hz. *Osmân*'ı gönderdi...»

Şu halde Hz. Peygamber, İbn'ül-arabî'ye tâlimât vermek üzere sâdece kendisinin değil fakat başkalarının da rûyâsına giriyor ve onlar vâsıtasıyla, emirlerini İbn'ül-arabî'ye ulaştırıp gerekli tenbihlerde bulunuyordu. Meselâ yukarda anlattığımızı hatırlatan bir ifâdeyle, başka bir defâsında, Şam'da bulunduğu sırada, bu şehirde arkadaşlık ettiği Yahyâ ibn'ül-Ahfeş, rûyâsında Hz. Peygamberi görmüştü. Bu rûyâda, Hz. Peygamber, İbn'ül-Ahfeş vâsıtasıyla İbn'ül-arabî'ye haber ulaştırmıştır. Nitekim Futuhât'ta anlatır ki :

[3] «... *Şam*'da, bizim yanımızda (Allâha) âşık, terbiyeli ve dindar bir adam vardı. Ona *Yahyâ ibn'ül-Ahfeş* denilir(di). *Merrakeş*'liydi. *Babası* orada Arapça öğretim yapardı.

Birgün bana *Şam*'daki evinden (mektup) yazdı. (O sırada) ben de *Şam*'daydım. Mektubunda diyordu ki :

— Ey dost, Allahın Resûlü'nü / dün gece rûyâda, *Şâm Câmii*'nde gördüm. Peygamberimiz, Hz. *Osmân*'a nisbet edilen *Kur'ân* hazînesi (mahfazası?) tarafına yönelmek üzere, hitâbet kürsüsünden inmişti. Ahâli, ona koşuşuyor, bîat etmek için onun huzûruna giriyordu. İn-

2. *Fut.*, 1/123 (37)-124(1)
3. *Fut.*, 1/297 (35-37) - 298 (1-23) - 299 (1) = *MİA*, s. 166 ve n. 450

sanlar (yâni kalabalık) hafifleyinceye kadar ayakta kaldım. Sonra onun huzûruna girdim ve elini alıp (tuttum). Bana dedi ki:

— *Muhammed*'i tanıyor musun?

— Yâ Resûllâh, kim *Muhammed?* dedim.

— *İbn-i arabî* dedi.

— Evet dedim, tanıyorum.

Allahın Resûlü:

— Biz ona bir iş emretmiştik. Ona de ki: —Allahın Resûlü, sana emredildiğin şeyi yerine getir» diyor. Sen de onunla sohbet et; onun sohbetinden faydalanırsın. İbn'ül-arabî, *ensâr*'ı ve bilhassa *Sa'd ibn Abâde*'yi medh etsin, dedi. Sonra Peygamberimiz *Hassân ibn-i Sâbit*'i çaçağırttı ve ona:

— Ey *Hassân (ibn-i Sâbit)* dedi, (İbn'ül-Ahfeş) e bir beyit ezberlet ki, o da bunu İbn-i arabî'ye ulaştırsın: Bu şiire binâ ederek, onun minvâli üzere, aruz ve revî'de (ayni ölçüde ve kâfiyede) bir şiir örsün (yazsın).

Hassan (ibn-i Sâbit) de bana:

— Ey *Yahyâ* (ibn'ül-Ahfeş) al bakalım

dedi ve şu beyiti söyledi: *Hassân* (ibn-i Sâbit), bana bunu ezberleyinceye kadar tekrâr etti. Sonra Allahın Resûlü bana dedi ki:

— Bunu açık bir yazı ile yaz ve perşembe gecesi «altılar mezarı» dedikleri, filânca kimsenin türbesine götür. Orada ismi *Hâmid* olan bir şahıs bulacaksın. (İbn'ül-arabî'nin yazacağı) medhiyeyi ona bırak.

Rivâyet eden (İbn'ül-Ahfeş) bana bunu haber verince: hiç düşünmeksizin ve hiç gecikmeksizin (irticâlen) derhal bir kasîde yazdım ve (İbn'ül-Ahfeş)'e verdim. (Sonra kendisi) bana yazdı ki:

— Yatsıdan sonra, «altılar mezarlığı» na gidip ulaştığımda, kabirde bir adam gördüm. Bana ilk olarak: «... sen, *Yahyâ* (ibn'ül-Ahfeş)sin ve filanca kimsenin yanından geldin» dedi ve benim adımı söyledi. Ben — Evet dedim. — Peki, Hz. Peygamberin emri ile ensâr'ı medh ettiği kasâde'si nerede? dedi. — İşte yanımda dedim ve (şiiri) ona verdim. Kasîdeyi okumak için kandile yaklaştı fakat onun bu (çeşit) yazıdan haberi olmadığını gördüm ve: — Onu sana benim okumamı emreder misin? dedim. — Evet dedi. Ben de (kâsîde) yi ona okudum.

İşte (İbn'ül-arabî'nin yazdığı) kasîde'nin metni şudur (bk. Fut. 1/298 (24-37): 13 beyitlik bir kasidedir). Ve *Rûyâ Kasîdesi, uzundur.* Bu bâbta, ihtiyâç olduğu kadar onu *kısalttım...*»

Yukarda tercümesi verilen metne iyice dikkat edilirse, İbn'ül-arabî'nin arkadaşı olan Merrakeş'li Yahyâ ibn'ül-Ahfeş, gördüğü bir rûyâda Hz. Peygamberden aldığı tâlimâtı İbn'ül-arabî'ye ulaştırıyordu. Anlaşılan Hz. Peygamber, da-

ha önceleri İbn'ül-arabî'ye bir vazîfe vermişti: Mekke'den hicret eden Müslümanlara yardım eden Medîne'li «ensâr»ı medh etmek üzere, İbn'ül-arabî'nin bir kasîde yazmasını emr etmişti. İşte ihmâl edilmiş görünen bu emri, Hz. Peygamber rûyâ âleminde İbn'ül-Ahfeş'e görünmek sûretiyle tekrâr ediyordu. Bunun üzerine de İbn'ül-arabî, hiç düşünmeden ve hazırlıksız olarak, yâni irticâlen bir Kasîde söylemiş (nitekim onun şâirlik husûsiyeti de vardır) ve Rûyâ *Kasîdesi* adını verdiği bu uzun şiirin bir kısmını Futûhât'a (1/298 (24-37) koymuştur.

İbn'ül-arabî'nin Hz. Peygamberle ilgili olarak gördüğü rûyâlar, pek çoktur. Meselâ, başka bir seferinde, yukardaki muhtevâları hatırlatan bir ifâdeyle, Peygamberimizi Mekke'de rûyâda gördüğünü anlatarak diyor ki:

[4] «... *Mekke*'de iken, rûyâda Allahın Resûlü'nü gördüm. *Kâbe*'ye işâret ediyor ve:

— Ey bu *Ev*'in (yâni Kâbe'nin) sâkinleri, burada hangi vakitte olursa olsun, namaz kılması için bu *Ev*'i tavâf etmesini, ister gece, ister gündüz, hangi vakitte olursa olsun, hiç kimseye yasak etmeyin. Zîrâ Allah o kimsenin namazından, ona kıyâmet gününe kadar af dileyecek bir melek yaratır diyordu.

Bu haberin misdâkı ise (diyor İbn'ül-arabî), Peygamberden rivâyet edilen şeydir: *el-Neseî* (*)'nin *Sünen*'inde tahrîc ettiği bir hadîs'de (Hz. Peygamber) der ki:

— «Ey *Menâf Oğulları,* bu *Ev*'i tavâf etmeği ve orada, gece veyâ gündüz hangi vakitte isterlerse namaz kılmayı hiç kimseye yasaklamayın...»

Gerçekte İbn'ül-arabî (burada görülüyor), hadis kitaplarında okuduğu bir «hadîs» (Peygamberimizin sözü) dolayısıyla, bizzat Resûlullâh'ı rûyâda görecek kadar dînî heyecan içindeydi. Nitekim bir mesele hakkında Futûhât'ta açıklamalar verdikten sonra, bütün anlattığı şeylerin kendisine, Hz. Peygamber tarafından haber verildiğini iddiâ ediyor ve:

[5] «... Gördüğüm bir ruyâda Allahın Resûlü, bana böyle haber verdi...» diyordu.

Bir taraftan Kur'ân, diğer taraftan Hz. Peygamberin söz(=*hadîs*)leri İbn'ül-arabî'nin hareket noktasını teşkîl ediyordu. Meselâ Kur'ânla ilgili bir rûyâsını anlatırken şöyle diyordu:

[6] «... işte ben, rûyâda *Allahın Resûlü*'nü gördüm. Bana diyordu ki:

---

4. *Fut.,* 1/627 (23-28)
5. *Fut.,* 3/393 (31-32)
6. *Fut.,* 1/749 (5-6)
*. *Neseî:* Mûteber hadîs bilginlerindendir.

— (âyetler) bana böyle indirilmiştir; sen de onları zevk hâlinde (tadarak) al...»

Yine başka bir rûyâsmda, meleklerden biri saydığı *Mele-i âlâ* (=)'nın üstünlüğüne dâir delîli, bizzat Hz. Peygamberden aldığını söylemektedir. Nitekim bu ifâdenin, yukarda aktarılan sözlere çok benzediği dikkatimize çarpmalıdır:

7 «... Bu kitâp (yâni Futûhât), içinde meleklerden (biri) olan *mele-i âlâ*'nın en üstün insandan daha üstün olduğuna dâir delîl'i zikrettik. Bana bu delîl'i, gördüğüm bir rûyâda Hz. Peygamber verdi...»

demektedir. Şu halde görülüyor ki, İbn'ül-arabî bâzı konularda en güvenilir delîl'leri, akıl ve isbât yönünden değil fakat Allahtan ve Hz. Peygamberden alıyordu. Meselâ yanlış bir düşünceye veyâ hatâlı bir hükme saplandığı zaman, Hz. Peygamber yine rûyâda görünüp ona doğru yolu gösteriyordu. Nitekim şimdi aktaracağımız uzunca bir metinde, hocalarının hocası olan ve şahsen görüşmeleri nasib olmayan fakat büyük bir sevgi ve saygı beslediği Şeyh Ebû Medyene düşman olan bir zâta, İbn'ül-arabî dahi düşmanlık gösteriyordu. Oysa böyle bir davranışın, esâsen ahlâkî (doğru) olmadığı gibi, islâmî prensiplere de uymadığını anlatmak üzere, Hz. Peygamber bir rûyâ âleminde İbn'ül-arabî'ye tekrar görünmüş ve aralarında şâyân-ı dikkat bir konuşma geçmiştir. Şimdi, İbn'ül-arabî'yi dinleyelim. Diyor ki :

8 «... (hicrî) *590* (=m. *1194*) yılında, (kuzey Afrikadaki) *Tlemsen*'de rûyâda Hz. Peygamberi gördüm. Bir adamın Şeyh *Ebû Medyen*'e buğz ettiği haberi bana erişmişti : Halbuki *Ebû Medyen,* âriflerin en büyüklerinden idi. Ben de ona bâsîret (samîmiyet) ile inanıyordum. Ebû *Medyen*'e buğz ettiği için, bu adamdan nefret ettim. (Rûyâda) Hz. Peygamber bana dedi ki :

— Filân şahsı nîçin inkâr ediyorsun?

— *Ebû Medyen*'e buğz ettiği için dedim.

— O (şahıs), Allahı ve beni seviyor mu? dedi.

— Evet, yâ Resûlâllâh o, muhakkak ki Allah Teâlâyı da, seni de seviyor dedim.

— Öyleyse dedi, *Ebû Medyen*'e buğz ediyor diye, (sen de) niçin ona buğz ediyorsun? Allâha ve Resûl'üne (olan) sevgisi için onu sevemez misin?

— Yâ Resûllâh dedim, şu anda Allâha yemîn ederim ki, ayağım kaydı ve gaflet ettim. Hemen tövbe ediyorum. (Artık) o şahıs bence insan-

7. ***Fut.***, 2/469 (6-7)
8. ***Fut.***, 4/551 (9-18) = *MİA*, s. 92 = XXVII43

ların en sevgilisidir. Sen beni uyardın ve bana nasîhat ettin. Allâhın selâmı senin üzerine olsun.

(Sonra) uyanınca, berâberimde çok pahâlı bir elbise ile (hesâbını) bilmediği nafaka aldım ve atlayıp onun evine gittim. (Rûyâda) geçen şeyi ona anlattım. Gözleri yaşardı ve hediyeleri kabûl etti. Rûyâyı da Allahtan bir tenbîh olarak telâkkî etti. Böylece, *Ebû Medyen*'den hoşlanmamak kendisinden zâil oldu ve *Ebû Medyen*'i sevdi. Ben ise onun : «Ebû Medyen iyi bir adamdır» demesine rağmen, *Ebû Medyen*'den hoşlanmadığının (gerçek) sebebini bilmek istedim ve bunu, kendisinden sordum. Dedi ki :

— Ben, *Ebû Medyen* ile birlikte, (kuzey Afrikadaki) *Becâye*'deydim. Kurban bayramında, ona kurban eti getirildi. Kendisi bunları arkadaşlarına bölüştürdü halbuki, ondan bana birşey vermedi. İşte *Ebû Medyen*'den hoşlanmadığımın ve (içime) oturduğunun (vukû') sebebi budur. Fakat şimdi gerçek olarak tövbe ettim...»

İşte burada da görülüyor ki, İbn'ül-arabî, Allahı ve Peygamberi seven herhangi bir Müslümandan, -sırf Ebû Medyen'e buğz ediyor diye- nefret etmek gerekmediğine bizzat Hz. Peygamber tarafından dikkati çekilmektedir. Sonra bu sebeble kendisi de böyle bir yanlış hüküm ve davranıştan dolayı, tövbe ediyor.

Buradaki mühim nokta, İbn'ül-arabî'nin Hz. Peygamberle dâimî bağlantı hâlinde bulunduğunun ve onun yolundan hiç ayrılmadığının belirtilmesi ve sonra da Şeyh Ebû Medyen'e revâ görülen düşmanlıkların, çoğu zaman sübjektif sebeblere, yani şahsî çekmezliklere dayandığına işâret edilmesidir. Her ne olursa olsun, İbn'ül-arabî demek ki, tâkib edilmesi gereken doğru hareketleri dâimâ ondan öğreniyor ve işlediği hatâları da kezâ Hz. Peygamber ona hatırlatıyordu. Bu konuda başka bir misal daha vermek gerekirse, İbn'ül-arabî'nin İşbiliyye'deyken, *el-Mescid'ül-câmi* dediği *Ulu Cami* ile alâkalı bir rûyâsını nakletmemiz gerekir. Kendisi şöyle anlatıyor :

[9] «... *İşbiliyye*'de *Ulu Câmi*'in gözlerimle gördüğüm bir yerinde, Hz. Peygamberi, uykumda ölmüş olarak gördüm. (Uyanınca) bu yer hakkında soruşturma yaptım ve orayı gazaplı (uğursuz) bir yer olarak buldum. Meşrû bakımdan sâhib olunmadığı için burası, Şerîat'ın ölüm yeri olmuş idi...»

Herhalde gerçek mâhiyetini bilmediğimiz ve islâmî prensiplere uymayan bir tarzda cereyan ettiği anlaşılan bir târihî hâdiseyi Hz. Peygamber, İbn'ül-arabî'ye rûyâ âleminde kendisini vefât etmiş gösterip haber veriyordu. Şu halde, yukardaki açıklamalarda göz önüne serdiğimiz gibi, İbn'ül-arabî, Hz. Peygambere olan

9. *Fut.*, 4/332 (26-29)

içten bağlılığı sebebiyle, birçok güçlüklerini hallediyor ve bildiklerinden çoğunu, onu rûyâda görmek sûretiyle öğrenebiliyordu. Meselâ kirli bedenle uyumak gibi (fıkıhla ilgili) konularda dahî, görüşlerini bir taraftan *nass*'larla diğer taraftan da kendi *ruyâ*'larında Hz. Peygamberi görüp ondan bilgi almasıyla açıklamayı tercîh eden İbn'ül-arabî bâzen bir fıkıh meselesini, kendi küçük kızı *Zeyneb*'e dahî açıklattırabildiği gibi (bak. XV5-6-7), rûyâ vâsıtasıyla böyle şeyleri bizzat Hz. Peygamberden dahî (rûyâ'da) sorup öğrenebilmekteydi. Nitekim diyor ki :

10 «... Bu gece *Allahın Resûlü*'nü gördüm : *Cenâze*'nin mescide (câmiye) sokulmasından ve üstelik erkek ölülerin kefen üzerine zâid (başka) bir örtüyle örtülmesinden hoşlanmıyordu. Bunun kaldırılmasını, na'şın (sâdece) kefende bırakılmasını, tabutun da aslâ örtülmemesini emr etti.

(Hz. Peygamber), soğuk olunca *cünüplük*'ten kurtulmam için (yıkanacağım) suyu ısıtmamı ve geceyi kirli olarak geçirmemi emr etti....

(Ayni rûyâda) *Ahmed ibn Hanbel*'i de gördüm. Hz. Peygamberin bana, cünüplükten temizlenmek için soğuk havalarda suyu (mutlakâ) ısıtmamı (yâni soğuk su ile yıkanmamayı) emr ettiğini anlattım. Dedi ki :

— *Buhârî* dahî böyle zikretmiştir ki, kendisi rûyâda Hz. Peygamberi görmüş ve Hz. Peygamber ona da böyle emr etmiş.

(Yine bu) uykuda, *Ferberî*'yi gördüm. (Sonradan) öğrendim ki o da, uykuda beni görmüş. Bana anlattı ki, Buhârî gerçekte böyle söylemiştir. Bunu (arkadaşım) Ferberî'nin sözünden öğrendim. Sonra uyandım ve âileme, benim için su ısıtmalarını emrettim ve birlikte (!) gusl aldım. İşte bütün bunlar, rûyâlar (müjdeler=mübeşşerât) cümlesindendir...»

İyice görüldüğü gibi İbn'ül-arabî, hemen bütün konularda (bâzen mübhem kalan fıkıh meseleleri için) Hz. Peygamberi rûyâda görmek sûretiyle bilgi edinebiliyordu. Ve unutmamalı ki, rûyâlar İbn'ül-arabî'nin şahsiyetindeki tipik yönlerden birini teşkîl eder. Nitekim ona izâfe edilen şüpheli bir eserin teşhîs edilmesinde, bu çeşit motif'ler işimize çok yaramaktadır. Çünkü bunların şüpheli bir eserde mevcut olup olmadığına bakarak bir hüküm vermemiz kolaylaşmaktadır.

---

10. *Fut.*, 2/281 (29-37)

Rûyâ meselesi hakkında, aziz dostum fazîletli insan Hakkı Şinâsî Çoruh'un *Rûyâ Dünyâmız* (İstanbul, 1968) adlı eseri ile, Prof. Dr. Sabri Özbaydar'ın *Rüyâların Fonksiyonu* (İstanbul, 1971) adlı kitabında, «yorumlama»lar için misâller vardır.

Hz. Peygamber'i rûyâda görmek mazhariyeti, hemen bütün sûfîlerde vardır. Bunlardan biri de, İbn'ül-arabî'nin çok etkilendiği *Hakîm Tirmizi* (h. 245-320/m. 859-932)'dir. Bu konuda bak :

Dr. Ahmed Subhi Fırat, *al-Hakîm al-Tirmizî ve Kitâb al-Aql wa'l-Haw Risâlesi*, (Şarkiyât Mecm. V/1963'den ayrı basım), s. 99.

ONUNCU MOTİF

ALLAHI RÜYÂDA GÖRÜP, İZİN VE TALİMÂT ALMASI

X[1] = و قد أذن لي في تقييد ما ألقته

X[2] = فوالله ما كتبت منه حرفاً إلا عن إملاء إلهي و إلقاء رباني

X[11] = رأيت ربي بعين ربي فقلت ربي فقال أنت

Futûhât'da dikkatimizi çeken *onuncu motif,* İbn'ül-arabî'nin eser yazmak için dâimâ Allah'dan *bilgi* ve hattâ *izin* beklediğini söylemesidir. (*) Futûhat'da şöyle diyordu:

[1] «... Eserlerimi yazmak husûsunda, bana gerçekten *izin* verilmiştir...»
Yine Futûhat adlı muazzam eseri için:

[2] «... Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki, buradaki her harfi bile *ilâhî bir imlâ* ve *rabbânî bir ilkâ* (=ulaştırma) ile yazdım...»
demektedir. İşte bu gibi sözlerle, normal boyda 7000 sayfa tutan Futûhat'ın her harfini dahî kendisine Allahın dikte ettiğini iddiâ ediyordu.

---

* Futûhat'da (10'ncu motif olarak) tesbît ettiğimiz, «... İbn'ül-arabî'nin Allahı rûyâda görüp bilgi, izin ve talimat alması...» *İhyâ* içinde birçok defâlar geçmektedir. Fakat bunlar Gazzâlî'ye değil, büyük mezhep kurucusu *Ahmed b. Hanbel*'e âittir. Çünkü *Ahmed b. Hanbel, rûyâda Cenâb-ı Hakkı gördüğünü* anlatmış olduğu bir yerden, Gazzâlî bunu nakl etmekle yetinmiştir. (*İhyâ,* 1/254 (27-28) Şu halde böyle bir motif, (başkasından menkul olarak *İhyâ*'da zikredilmekle berâber) yazarlık husûsiyeti şeklinde Gazzâlî için bahis konusu değildir. Ayr. bak. *İhyâ,* 4/326.

Ahmed b. Hadraveyh (*İhyâ,* 4/378 (31-32); ve ayrıca Ebu Yezid el-Bistami dahi Allahı rüyada görmüş (*İhyâ,* 4/32-33) idi.

Serîy el-Sakatî'nin rûyâda Allah'ı görüp konuşması hkk. bak. Dr. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri,* (İst. 1969), s. 176.

1. *Fut.,* 1/64 (30)
2. *Fut.,* 3/504 (37) : Buna çok benzeyen başka bir ifâdesi için, bak. V[21] ve IV[2]

Dıştan bakıldığı zaman aklımıza, «acabâ İbn'ül-arabî kendi eserlerinin *vahy* eseri mi olduğunu söylemek istiyor?» şeklinde bir suâl geliyor. Fakat böyle zanlara kapılmağa hâcet yok. Çünkü (birçok defalar izah etmiştik) İbn'ül-arabî islâmiyetin bütün prensiplerine tam mânâsıyla sadık bir insandır. Burada bizim için önemli nokta, İbn'ül-arabî'nin islâmî heyecan konusunda başkalarıyla mukâyese kabûl etmez bir şahsiyet olduğuna ve kendi eserlerine de böyle bir şahsiyetin damgasını vurduğuna işâret etmekten ibârettir. İşte onun bu hûsûsiyetini gözönünde tutarsak, İbn'ül-arabî'ye sahte eserleri isnâd etmek kolay olamayacaktır. Çünkü bu sâyede de, öyle bir eserin uydurma olduğu derhal anlaşılacaktır. Bu kıstas bakımından bir kaç misal daha verecek olursak, Futûhat'ı başka bir yerinde İbn'-ül-arabî bu eserini *Allahın emri* ile yazdığını ve Cenâb-ı Hakk nerede durmasını emr ettiyse orada durduğunu iddiâ ediyordu : (Msl. bak. XXVIII69)

[3] «... Kendisiyle ahdim (sözleşmem) olan *Allahın emriyle* bu kitabı (Futûhat'ı) yazdım. Zirâ ben ancak (ilâhî) *izin* yoluyla konuşurum : Hududlandırıldığım yerde dururum... Zira, bu eserler, ilâhî mertebedeki tertemiz yürekler (ilhamlar)'dır. Bunlar, kendilerine açılacak kapıyı beklerler ve (beşerî) bütün ilimlerden (yana) boş ve yoksuldurlar...»

İbn'ül-arabî'nin bu ifâdeleri, (daha önce işâret ettiğimiz gibi) «... aradaki bütün vâsıtaların kalkmasıyla, Rabb'in bizzat Rabb'tan bilgi vermesi...» (bak. IV1) yani bizzat ilâhî bir kaynak'tan bilgi sâhibi olması sebebiyle idi. Kezâ (daha önce işâret etmiştik : Bak. IV2 ve IV25 İbn'ül-arabî, başka müelliflerin sözlerini ve görüşlerini tekrârlayıp taklîd eden bir yazar olmadığım söylüyordu. Çünkü gerek Futûhat'da gerekse diğer eserlerinde, sâdece Hakk'ın imlâ ettiğini (yazdırdığını) kitaplarına geçirdiğini haber veren İbn'ül-arabî (Bak. V21, ve X2), demek ki en esaslı bilgi kaynağı olarak, Allahın gönderdiği ilhamlara dayandığı iddiâsındaydı.

Sâdece Allahtan değil, fakat (daha önce görmüştük) İbn'ül-arabî, rûyâda buluşmak mazhariyetine ulaştığı Hz. Peygamber'den, ayrıca klâsik ve meşhur sûfîler'in rûhundan, yâhut nâil olduğu mîrac'dan ve hattâ Hızır'la görüşmesinden ve bir de gâib'ten (görülmez âlemden) bu çeşit «emîn bilgiler» i aldığını söylemektedir.

Kendi anlattığına bakılırsa İbn'ül-arabî böyle bir imkânı, herşeyden önce *Allâhı rûyâda görmek* sûretiyle kazanabiliyordu. Nitekim Allah, aklî deliller, kıyas ve isbât, yahut da uzun uzadıya tefekkür netîcesinde yanlış oldukları meydana çıkabilecek olan meseleleri, rûyâda görünmek sûretiyle İbn'ül-arabî'ye öğretiyor ve onu böyle zahmetlerden ayrıca boşuna vakit kaybetmekten kurtarıyordu. İbn'ül-arabî der ki :

3. *Fut.*, 1/64 (17-19); bu konuda ayr. krş. IV2

[4] «... Ben (rûyâda) *Hakk'ı gördüm :* Kendisi bana, aklî delillerin ve doğru düşüncelerin isbatlı şekilde reddettiği şeyleri haber verdi...»

Burada zihnimize takılan bir suâl var : İbn'ül-arabî Allahı acabâ rûyâ aleminde hakîkaten görüyor muydu? Gerçekte bunu tahkîk etmek mümkün değilse de «gördüğünü» birçok vesîleler ile Futûhât'ın çeşitli yerlerinde tekrar edip durması, onun bu iddiâsındaki samîmiyete işârettir. Bunun üzerinde bir araştırıcı olarak durmamız ise, sâdece İbn'ül-arabî'ye âit bir motif teşkîl etmesinden dolayıdır. Çünkü bu husûsiyeti, bir misdak şeklinde kullanarak ona izâfe edilen eser-ler'den hangilerinin gerçek olduğunu ortaya çıkarmak gâyesini güdüyoruz.

Şimdi bu konuda başka misaller vermeğe devâm edelim : Futûhat'ın bir yerinde aynen şunları söylüyordu :

[5] «... Ben Allah Teâlâ'yı rûyâda gördüm. Bana söz söyledi ve benimle konuştu...»

İşte bu sözlere bakılacak olursa Allah ona hem görünmüş hem de söz söyleyip konuşmuştur. Yine Futûhat'da :

[6] «... Rûyâda Hakk'ı gördüm ve O, bize (Kur'ân) ayetlerini (*) okudu. Ben de bildim ki bu âyetler ile murâd olunan ben'im...»

Futûhat'dan aktardığımız bu metinde oldukça garip sayılan nokta şudur ki İbn'ül-arabî, Cenab-ı Hakk tarafından kendisine okunan bu iki âyet ile onun tasavvuf'a girmesinden önceki hâli ile sûfî olmasından sonraki durumunu tasvîr ediyormuş. İmdi, Kur'ân âyetlerini bu kadar indî maksadlarla tefsîr etmek acabâ (İslâm inançları bakımından) câiz midir? Her ne olursa olsun bunların münâkaşasını bir yana bırakarak, ayni kategoriye dâhil olan diğer örnekleri ele alalım.

Yukarda işâret etmiştik : İbn'ül-arabî kendi eserlerini Allahtan bilgi alarak yazardı. Nitekim Futûhat'ın «... her harfini bile ilâhî bir imlâ ve rabbanî bir ilkâ ile...» kaleme aldığını söylemekteydi. (Bak. X[2]) İşte buna bir misâl daha : Futûhât'ın 126 ncı bâb'ında şöyle diyordu :

[7] «... Bilin ki benim için meydana gelen bir *vâkıa*'da, kendimde bulunmayan bir emir üzere Allah, bu bâbı yazdığımın gecesinde, beni bilgi sâhibi kılınca, bana denildi ki :

— Dünyânın bedbahtlık olduğunu işitmedin mi?

---

4. *Fut.,* 2/332 (9-10)
5. *Fut.,* 2/294 (5)
6. *Fut.,* 4/189 (14-16)
*. Kur'ândaki (el-A'râf, 57) âyetlerini kasdediyor.
7. *Fut.,* 2/233 (7-9)

— Evet

dedim. Yine denildi ki :

— Öyleyse bunu, bu bâb (için)de bir fasıl yap...»

Başka bir deyişle : Bu bilgileri bu fasıl içinde husûsî bir fasıl halinde yaz diye ona emir veren Allah, bundan başka İbn'ül-arabî'ye manzum olarak (şiir hâlinde) hitab ediyordu. Meselâ bir gece rûyâsında Cenâb-ı Hakk, ona bir şiir ezberletmiş ve kendisi uyandığı zaman bu şiiri unutmamak için, dudaklarını mütemâdiyen kıpırdattığını fark etmiştir. Şöyle anlatıyor :

[8] «... Bunu Allah bir *vâkıa*'da bana gösterdi. Sonra uykumdan uyandım. Daha önce ne başkasından ne de kendimden işittiğim beyitler ile dudaklarımı kıpırdatıyordum. (*Şiir*)

Allah bana rûyâmda dedi ki
Fakat bu, benim sözlerim değildi;
Kullarım arasında sana ben seslenirim bir zaman,
Kendi makâmımda, sırları sana ben veririm bir zaman;
Ve sen, her iki halde dahî, benim indimde
Oruç ve mükellefiyet kanadı altındasın;
Namazdan zekâta, zekâttan oruca
Ve haramdan helâle, helâlden harâma kadar;
Âdetâ bir çadırın maksûresi gibisin :
Sen onda da bunda da benden'sin...»

İşte bu anlattıklarına çok benzeyen başkâ bir misâli daha nakleden İbn'ül-arabî :

[9] «... Ve tuhaf bir *vâkıa*'da bize âit bir *kasîde* var : Bana (şöyle) seslendiler...»

diyerek, hemen bu sözlerin arkasından ruyâda kendisine hitab edilen ve öğretilen 23 beyitlik uzun bir şiiri (X^9 da göst. yer.) Futuhat'a koymuştur.

Her ne olursa olsun, gönlü devamlı şekilde İslâmiyetin ana prensiplerini yaşatıp yaymak heyecanı ile dolan İbn'ül-arabî'nin, Cenab-ı Hakk'tan aldığı haberler ve telâkkî ettiği hitablar, belki de münhasıran mânevî şekilde cereyan ediyordu. Fakat o, kendisine gelen bu seslerin, herkesin işitebileceği gibi gerçek sesler olduğunu, çünkü bunları kendi kulağı ile duyduğunu israrla belirtmektedir. Nitekim daha önce gördüğümüz gibi, İbn'ül-arabî bu nevî gâibten gelen seslere «şuhûd-i sem'î» (yani işitme yoluyla müşâhede) ismini vermekteydi. (V^6). Bu nevî hitaplardan bir tânesi de kendisi tarafından şiir halinde bize nakledilmektedir :

---

8. *Fut.*, 1/607 (10-17), Bak. XXIX^{35}
9. *Fut.*, 1/670 (15-37) - 671 (1-3)

[10] «Allah hecelerden (herhangi) bir harf olmaksızın
Benim feleğimden bana seslendi
Sonra, yaratıldığım arz'dan, hecelerin
Bütün harfleri ile beni kendisine çağırdı
Bana dedi ki : Her şey benim sözlerimdir
Sen, benden başkasına yükselemezsin
Benden başkasını göremezsin, çünkü
O (şeyler) sana son derece uzaktır...»

Bütün bunlardan daha câlib-i dikkat olan nokta, Futûhat'da bulunan şu ifâdedir : Kendisi diyor ki :

[11] «... Rabb'imi Rabb'imin gözüyle gördüm :
Rabb'im (!) dedim, dedi ki, sensin...»

İşte İbn'ül-arabî bu nevî sözleri sarf edecek ve çeşitli iltibaslara (iki mânâya gelen ifâdelere) meydan vermekten korkmayacak kadar cesâretli görünüyordu. Maamâfih, onikinci motif'in sonunda şâhid olacağımız üzere, kendisi aynen şunları söylüyor : «... *Ven ben, insanların hiç birinden korkmuyorum...*» (Bak XII^{13}). Kısaca denilebilir ki İbn'ül-arabî'nin Cenab-ı Hakk ile bu kadar içli-dışlı bir münasebet kurması, (dogmatik çevrelerin tenkidleri hesaba katılırsa), gerçekten de büyük bir cesâret işidir. O bunları acabâ bütün söylediklerinin gerçek olduğuna dair etrâfındakileri inandırmak için yapmış olamaz mıydı? Akla gelebilecek olan bu nevî suallere kesin bir cevap vermek, şimdilik mümkün değildir. Fakat öyle tahmîn edilir ki İbn'ül-arabî, ortaya attığı bu iddiâların doğruluğuna tam bir inançla inanıyor ve belki de etrâfındakilerin rağbet veyâ tenkid'lerini ikinci plânda tutuyordu.

Bu mülâhazaları şimdilik bir yana bırakarak, üzerinde durduğumuz motife dair diğer misalleri göstermeğe devam edecek olursak : İbn'ül-arabî'nin Allahtan telâkkî ettiği tipik hitablardan biri üzerinde daha durmamız gerekiyor. Meselâ şimdi göreceğimiz üzere Cenâb-ı Hakk ona bir defâsında *Zidyâr* (?) ismini veriyor, başka bir defasında da *Abd'ül-azîz* diye sesleniyordu. Kendi ifâdesine göre :

[12] «... Bir *vâkıa*'da Hakkı gördüm : Şiir halinde bana hitab etti ve bu ruya-

---

10. *Fut.*, 1/657 (2-7)
11. *Fut.*, 1/601 (36-37)
12. *Fut.*, 2/357 (20-22) : Burada geçen *Memsuk al-dâr* tâbiri, yine Futûhat'ın başka bir yerinde (*Fut.*, 1/670 (16)'da geçmektedir. Bak. XXIX^{38}
Buradaki *Zidyâr* (زديار) sözü, belki de Farsca *ez-diyar* (=ülkesin'den) sözünden muhaffef şekildir. Bir mânâ ile : ülkesinden uzaklaşmış, gurbete çıkmış demek olabilir.

da beni, kendisinden başka hiç kimseden işitmediğim: Ey *Zidyâr* adıyla isimlendirdi. Allaha bu lafzın tefsîrini (=açıklanmasını) sordum ve bana evinden, ocağından tutulmuş, (ayrı=garib) dir dedi....»

Yine Futuhat'da buna benzer olarak şunları okuyoruz:

[13] «... Allah beni kendi isimlerine izâfet'le Abd (kul) diye isimlendirip, (kendi) *Azîz* adındaki bu lezzet içinde bana sırları açınca, tesir bakımından bundan şiddetlisini (daha önce hiç) görmemiştim.

Bana — *Ey Abd'ül-Azîz* (Aziz olan Allahın kulu) diye seslenince, ... bu sesleniște, başka ilâhî isimlerde bulamadığım bir tatlılık buldum. ... Aralarındaki fark: Tatlı olmakta iştirâk etseler dahî tıbkı şeker'in tadı ile bal'ın tadı gibi (birbirinden farklı) dır. ... İşte bana gelen en büyük müjde budur...»

Bütün bu ifâdelerden anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî'nin kitaplarında bulunan bâzı şiirler, (meselâ not 12'de nakledilen sözlerin başına konmuş olan: *Fut. 2/357 Nâ* kafiyeli 7 beyit İbn'ül-arabî'nin kaleminden çıkmıştır. Gerçi bunlar ona Allah tarafından dikte edilmiş fakat bu keyfiyet ayni şiirlerin yine de kendisine âidiyetine işârettir. Burada işâret etmek istediğimiz mühim nokta başkadır: Allah acaba ne sebeble İbn'ül-arabî'ye bâzı ilâhi isimlere izâfet ile yeni bir isim takıyor meselâ ona Abd'ül-Azîz (Azîz olan Allahın kulu) diyordu?

Bunun sebebi yine Futûhat'da görülmektedir. Çünkü orada tesâdüf ettiğimiz bir kayda göre İbn'ül-arabî bundan böyle sâdece Allaha intisab etmek emrini alıyor ve herhangi bir şeyh'e bağlanmaktan yasaklanıyordu. Nitekim diyor ki:

[14] «... Allah bana bir müjde nîmetini verdi: Beni, (önceki) durumum bakımından bilmediğim şeyle müjdeledi. ... O beni buna vâkıf eyledi ve (bundan böyle) karşılaştığım şeyhlere intimâ (انتماء) etmekten beni men'etti. Ve dedi ki:

— Ancak Allaha intimâ et. Çünkü içinde bulunduğun şeyde karşılaştığın her hangi birinin eli (tesiri) yoktur. Aksine, sana inâyetiyle gözcülük eden (sadece) Allahtır. İstersen karşılaştığın şeyhler'in fazîletini söyle fakat onların aslından geldiğini söyleme...»

İşte bu sûretle anlaşılıyor ki, birçok şeyhlerden istifâde ederek gençlik yıllarını geçiren ve onlar sâyesinde olgunlaşan İbn'ül-arabî, bu seviyeye çıktıktan sonra, artık her hangi bir şeyhe intisâb etmekten yasaklanıyor, sâdece Allaha bağlanması ve onun rehberliğini kabul etmesi emrini alıyordu. Şu halde, ona izâfe edilecek bir eserde, bu motifi de dikkate almak gerekiyor.

---

13. *Fut.*, 2/561 (5-13) Başka bir örnek için bak. XII[14]
14. *Fut.*, 2/637 (13-17).

ONBİRİNCİ MOTİF

KENDİSİNE ÂYET GELMESİ

فهذه آية جائت الينا باشبيلية = XI[1]

Futûhat'da çok nâdir olarak gözümüze çarpan *onbirinci motif,* İbn'ül-arab'-nin kendisine *âyet* (!) geldiğini iddiâ etmesidir. Nitekim henüz yirmi altı yaşlarında, Endülüs'ün İşbiliyye (=Sevilla) şehrinde bulunurken, adı geçen şehrin kabristanında kendisine böyle bir hal olmuş, *âyet* adını verdiği bir söz işitmiştir. İşte bunun tesiri altında üç yıl süreyle âdetâ konuşma kabiliyetini kaybetmiş, o zaman işittiği (fakat ne olduğunu söylemediği) sözleri, üç sene müddetle dâimâ tekrar etmiştir. Bizzat kendisi şöyle diyordu :

> [1] «... İşte bu *586* yılında *İşbiliyye* kabristanında bir Cuma günü namazdan sonra bize gelen *âyet*'dir. Bu sırada sarhoş (gibi) kaldım : *Üç yıl müddetle,* namazda veyâ uyanıkken yahut uykuda, ancak bunu okuyabiliyordum...»

İmdi bu sözlere bakacak olursak, oradaki ayet sözüyle acaba Kur'andaki âyet'ler gibi bir şey mi kasdedilmiştir? İşâret, delil vs. manalarına da gelen âyet, sâdece peygamberlere mi gönderilir? Yahut da bu söz, vahy manasına mı kullanılmıştır? Şayet bu son manada ise, o zaman hatırlatmak gerekir ki bizzat Kur'-anda «... Allahın arılara vahy ettiği..» (Nahl sûresi, 68) haber verilmektedir.

Her ne olursa olsun, İbn'ül-arabî'yi çeşitli mutaassıp zümrelerin itham etmesine sebeb teşkil eden bu motiflerin etraflı münâkaşası, şimdilik ele alınacak değildir. Bunu ilerde, onun felsefî düşüncelerini anlatırken göstermeğe çalışacağız. Burada önemli olan nokta, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde, böyle bir motife âid örneklerin de bulunup bulunmadığına dikkat etmektir.

---

1. *Fut.,* 4/171 (29-31) (=*MIA,* s. 82 ve not. 100) = XXVII[32]

ONİKİNCİ MOTİF

KENDİ MİRÂCINDAN BAHSETMESİ

XII⁴ = فلما أراد الله اسرائى ليريني من آياته ....

أزالني عن مكاني و عرج بى على براق إمكاني .

Futûhat'da şâhid olduğumuz *onikinci motif* İbn'ül-arabî'nin *mânevî* (rûhânî) *mîrâc* iddiâsında bulunmasıdır. Aşağıda iki ayrı kısım hâlinde anlatılırken göreceğimiz gibi kendisi önce Hz. Peygamber'in mîrâc'ını kısaca nakl ederek bunun, *cismânî mîrâc* olduğunu (yâni, Hz. Muhammed'in bedeni ile *sidre-i müntehâ*'ya kadar yükseldiğini) kabûl etmekte ve bundan sonra da, evliyâ'ullâh'ın ve bu arada kendisinin de *mîrâc*'a ulaştığını fakat bunun sâdece *rûhânî mîrâc* olduğunu söylemektedir.

a) *Hz. Peygamber'in mîrâcı*

Evvelâ ana kaynaklara (Kur'ân'a ve hadîslere ve ayrıca bâzı tedkiklere bakacak olursak: Kur'ân-ı kerîm'deki İsrâ sûresinde «... *Kulunu geceleyin seyr ettiren zât-ı kibriyâ'nın şânı münezzehtir...*» (K. *İsrâ,* 1) âyeti ile sâbit olduğu üzere, Hz. Peygamber gece vakti *Mekke*'den *Kudüs*'e ve oradan da yedi tabaka gökleri *Cibrâil*'in rehberliğinde geçerek, son hudud olan *Sidre-i müntehâ*'ya ulaşmış tır.

İsrâ sözü Arapçada «götürmek, yürütmek» mânâsına gelir. İşte bu hâdise, Peygamberimizin sözleri demek olan hadîs'lerde *urûc* (yükselmek) sözüyle nakl edildiği için, ona (ayni kökten türetilmiş olarak) *mîrâc* adı verilegelmiştir.

Önce şuna işâret etmek lâzım ki mîrâc hâdisesi ilk defâ Peygamberimiz için vârid olmuş müstesnâ bir olay değildir. Nitekim daha önceki Peygamberlerin dahî böyle bir mertebeye ulaştıklarını görmekteyiz. Meselâ Kur'anda Hz. İbrâhim hakkında: «... *İşte biz böylece İbrâhime göklerin ve arzın melekûtunu gösterdik...*» (K. *En'âm,* 75) denmesi bunu göstermektedir. *Tevrât*'da ise *Hz. Yâkûb* hakkında şu sözler söyleniyor: «... Ve Yâkub, ... bir yere erişip orada geceledi. Çünkü güneş batmıştı. Ve o, yerin taşlarından birini alıp, başı altına koydu ve rûyâ gördü. Ve işte, yer üzerine bir merdiven dikilmiş ve başı göklere ermişti...» (*Tevrat;* Tekvîn, bâb 28 : 10-12). Bundan başka *Hz. Mûsâ* dahî *Tûr-i Sînâ*'da

bir *ateş* görmüştü: Onun da mîrâcı buydu. Ayrıca *Zerdüşt*'ün mîracına âit uzun bir «efsâne» mevcuttur. Fakat bunun sonraki tarihlerde Hz. Peygamberin miracına nazire olarak meydana getirildiği anlaşılmaktadır.

Sâdece burada zikrettiğimiz peygamberler ve diğerleri değil fakat, antikçağ filozoflarından Parmenides (m.ö. V. asır) dahi buna benzer şeyleri, kendine izâfe ediyor. (*) Nihayet, meşhûr islâm sûfîsi *Ebû Yezîd el-Bistami* (ö.m. 874), ayni meâlde bir *mirac* iddiasında bulunduğu için, o devrin sünni ulemasıyla başı derde girmişti. (**)

Bu tafsîlatı vermekten maksadımız *mîrâc* hâdisesinin hemen her peygamberin hayâtında yer tuttuğuna işâret etmektir. İşte İslâmiyet bu şerefi umîmîleştirerek her iman sâhibinin kazanabileceğini, hem de günde beş defâ o şerefe nâil olabileceğini müjdelemektedir. Çünkü bir hadîs'de vârid olduğuna göre: «... *namaz, îmân sâhiblerinin mirâcı'dır*....» Fakat Peygamber efendimiz öncekilerin ve sonrakilerin erişemedikleri en yüksek mertebeye ulaşmış ve onun kadar Cenâb-ı Hakk'a yaklaşabilen bir daha çıkamamıştır. Nitekim Kur'ânda işâret edildiği gibi, *Zat-ı Kibriyâ ile onun arasında iki yay'lık yâhut daha az bir mesâfe* kalmıştır. (K. *Necm* S, 9).

İmdi Peygamberimizin göklere *kaç defâ* yükseldiğinde de anlaşmazlıklar vardır. Büyük âlimlerin ve doğru rivâyetlerin ittifâk ettikleri kanâat, mîrâc'ın sâdece *bir defâ* olduğudur. Bu konuda lüzumsuz tafsîlata girmek yerine, mîrâcın *ne zaman ve nasıl* vâki olduğuna bakacak olursak Mîrâc hâdisesi önce *geceleyin* meydana gelmiştir. Kur'ân-ı kerîm bunu *leylen* (geceleyin) demek sûretiyle apaçık söylüyor. Bu hâdisenin tarihine gelince: Muhakkak ki, *hicretten* (yani h. 622'den) ö n c e 'dir. İşte buna tekaddüm eden yakın bir zamanda bir gece Cenab-ı Hakk, vahy meleği Cebrail'e şimşek (*berk*)'den daha sür'atli bir binek (*Burâk*) getirmesini emretmişti. O gece Cebrâil, Hz. Peygamber'in göğsünü açarak içini Zemzem'le yıkamış, sonra da hikmet ve iman dolu bir altun leğen getirerek, Hz. Peygamberin sînesini hikmet ve iman ile doldurmuştur. Sonra onun elinden tutarak semâya yükseltmiş ve kendi mertebesi olan Sidre-i müntehâya kadar götürmüştü.

Teferruâtı Kur'ânda değil fakat sâdece hadîs'lerde gösterilen bu mîrâc hadisesinin *cismânî* mi yoksa *rûhânî* mi olduğunda ihtilâf vardır. Kelâmcılar ve hadîs şârihleri bu meseleyi açıklamak üzere yığın yığın kitaplar yazmışlardır. Cismâni olduğunu iddiâ edenlerin (ki İbn'ül-arabî bu zümreye dahildir) dayandığı deliller, ulemâ indinde pek makbûl sayılmıyor. *Ruhânî mîrâc*'ı benimseyenler ise, bu konudaki delil'leri önce Kur'andan çıkarıyordu. Nitekim onlar, «... *Kulunu*

---

*. W. Kranz - S.Y. Baydur, *Antik Felsefe,* (İst. 1948) s. 105 vd.

**. Bak. R.A. Nicholson, *İsl. Ans.* 2/399a : *Bâyezîd Bistâmî* madd.

*Mescid-i harâm'dan, Mescid-i Aksâ'*ya *g e c e l e y i n yürüten...*» (yuk. bk.) âyeti ile yine Kur'andaki «... *Sana gösterdiğimiz rûyâ'yı, insanlar için deneme ve imtihân eyledik...*» (K, *İsrâ,* 60) âyetine dayanmaktaydı. Diğer taraftan Müslim, Buhârî, İbn-i Hanbel vs. gibi mûteber hadîs kitablarına baktığımız zaman, bu olay vukû bulduğunda Hz. Peygamber'in *uykuda* olup olmadığına dair açık bir şey söylemediklerini görüyoruz. Meselâ Buhârînin (*Kitâb'ut-Tevhîd* ve ayr. Bâb Sıfat'un-Nebî'de) nakl ettiği rivâyete göre «... *o sırada Hz. Peygamberin gözleri uyuyor fakat kalbi uyumuyordu...*» denilmektedir. Yine Bûhârî (*K. el-Tevhîd*), mirâc olayını anlattıktan sonra Resûl-ü Ekrem'in Mescid-i Harâmda *uyandığını* beyan etmektedir. Müslim dahî, bu rivâyeti kısaca nakledip : «... *Resûl-ü Ekrem, harem-i şerîfde* (*Kâbe'de*) *yatıyordu...*» demektedir. Kezâ Bûhârî ile Müslim Hz. Peygamberin «... *Kâbe'nin yanında, uyku ile uyanıklık arasında iken...*» miraca nâil olduğunu rivâyet etmektedir. Üstelik bâzı hadîs'lerde Hz. Peygamberin *uyanması*'ndan bahs ettikleri göze çarpmaktadır. Hulâsa, yukarda söylediğimiz gibi sahîh (doğru) rivâyetlerde *uyku*'dan veyâ *uyanıklık*'dan yâhut uyku ile uyanıklık arasındaki bir *hâl*'den açıkça bahs edilmiyordu. Bâzı kaynaklarda (meselâ İbn-i Hişâm'ın *Siyer*'inde), Hz. Âişe ile Muâviye'nin mîrâc'ın rûhânî ve sâdık rûyâ olduğunu söyledikleri nakl edilmektedir. Fakat bu rivâyetler tenkîde tahammül edemeyen bâzı noksanlıklar ihtivâ etmektedir. İbn-i İshâk'ın beyânına göre de, Hasen-i Basrî (ölm. h. 110) nin karşısında Mirâc'ın bir ruyâ olduğu söylenince, kendisi buna itirâz etmemişti.

İmdi bütün bunlar bir yana, ehemmiyetle işâret edelim ki mîrac hâdisesinde ismi geçen *Burak* ve seyâhat sırasında Peygamberimizin içtiği *süt,* muhakkak ki *rûhânî* şeyler'dir. Bu olayda, Kudüs'ü görmek müstesnâ, herşey rûhânî alemde cereyan etmiştir. Meselâ o sıralarda Mekkeli müşrikler, Hz. Peygambere -hiç görmediği Kudüs'ü-, (*imtihân* maksadıyla) sorduklarında, Peygamberimiz her soruya tam cevaplar verebilmişti. Şâyet bunun aksi vârid olsaydı, Peygamberimizin hatasını derhal ortaya çıkarırlardı. İşte Peygamberlerin gördüğü *ruyâlar,* alelâde insanların gördüğünden *başka* olduğu için, tabîatın maddî kanunlarınca müşkil sayılan mirac hadisesi de, bu sebeble *r»hânî âlemde* mümkün olmuştur*.

Tarih ve tenkîd yönlerinden aktardığımız *Mîrâc* hâdisesini İbn'ül-arabî sâdece muhtevâ bakımından (buna benzer şekilde) tekrar etmekte fakat aşağıda göreceğimiz gibi, bunun *cismânî mîrâc* olduğunda israr etmektedir. Nitekim İbn'ül-arabî bu konuda evvelâ şuna dikkatimizi çekiyor : Hz. Peygamber'in mîrâcı, onun Cenâb-ı Hakk ile buluşması için değil sâdece Âllahın âyetlerini görmesi mak-

---

*. Yukardan beri verdiğimiz bu açıklamalar, M. Şiblî'nin *Asr-i Saâdet* isimli eserinin tercümesinden kısaltarak ve sâdeleştirilmek sûretiyle alınmıştır : İstanbul, 1928, c. III, s. 1425-1491.

sadıyladır. Çünkü Allah, her yerde ve her zaman mevcuttur. Onu bir mekâna sığdırmak ve yerleştirmek mümkün değildir. Demek ki *Hz. Peygamberin mîrâcı, cismânî*'dir fakat o Allaha değil, Allahın âyetlerine doğru, göklerde seyâhat etmiştir. İşte bunları izah etmek üzere bizzat kendisi diyor ki :

[1] «... *İsrâ* hadîsi der ki : Ben onu ancak âyetleri göstermek için yürüttüm. Kendime (yani Allaha) değil. Zira, (hiç bir) mekân beni ihtivâ edemez. (Bütün) mekânların bana olan nisbeti bir'dir (ayni'dir). Mümin kulumun kalbine sığan Ben'im. Şu halde onu kendime nasıl yürütürüm? Oysa Ben onun (yani Peygamber'in) yanındayım, nerede olursa, onunla berâberim...»

İbn'ül-arabî bundan sonra da Hz. Peygamberin *cismânî* olduğunu kabul ettiği mîracını şöylece hulâsa etmektedir :

[2] «... *Burak* (cismânî ve rûhânî alemler arasındaki) bir berzah (geçit) bineğidir. ... Hz. Peygamber işte ona binmiştir. *Cebrail* ise onu (berâberinde) almıştı.

Burak, (Allahın gönderdiği) *elçi*'ler için nöbet atı gibidir ki, gönderen (Allah) onu, *Resûl* (elçi) için, zâhirde ve bâtında himmet (=âtıfet, teveccüh) olarak binsin diye çıkarır (=gönderir)... Böylece Hz. Peygamber (Mekke'den) *Beyt-i Mukaddes*'e geldi ve Buraktan indi... Hiç bir Peygamber yoktur ki kendisi bu Burak'a binmiş olarak seyr (=seyahat) ettirilmesin... Peygamberimiz namaz kılınca, Cebrâil aleyhisselâm ona Burak'ı getirmişti. (Hz. Peygamber) berâberinde Cebrâil ile onun üzerine binmiş ve Burak onu havada uçurmuştur... Dünyânın semâsına vâsıl olduklarında orada *Hz. Âdem*'i görmüşler : Onun sağında cennetliklerden olan kendi oğullarının kimseleri, solunda ise cehennemlik oğullarından şahıslar vardı... *Hz. Âdem* ona :

— Merhaba, ey iyi oğul, iyi Peygamber

diye hitab etmişti. Sonra Burak onu... *ikinci* göğe yükseltti... Orada Hz. İsa'yı gördüler. ... Oradan *üçüncü* göğe geldi ... Orada Hz. Yûsuf'u gördüler ... Sonra *dördüncü* göğe yükseltildi ... Orada Hz. İdrîsi gördüler... Sonra *beşinci* göğe yükseltildi ... Orada ise Hz. Harun ile Hz. Yahyâ

---

1. *Fut.,* 3/379 (15-17)
2. *Fut.,* 3/379 (21-37) - 380 (1-37) - 381 (19-27); ayr. bak. *Fut.,* 3/3 (20-23) *Fut.,* 2/114 (21 vd.)'da, bu konuyla ilgili olarak diyor ki :
«... *Delâil'un-nubuvve* (adlı eserin)'de *Ebû Nuaym* (=Ah. b. Abdll. *el-Isbahâ-*

vardı. ... Sonra *altıncı* göğe yükseldi ... Orada da Hz. Mûsâ bulunuyordu... Sonra *yedinci* göğe yükseltildi ... Orada da Hz. İbrahim'i gördüler: Sırtını *Beyt-i Mâmûr*'a dayamıştı. ... Sonra da *Sidre-i müntehâ*'ya yükseltildi. ... Orada dört (tâne) nehir vardı: İkisi zâhir (=görünen), ikisi de bâtın (=görünmeyen, gizli) dir. Cibrîl ona haber verdi ki zâhir olan iki nehir, *Nil* ve *Fırat*'dır. Bâtın (gizli) olan iki nehir ise Cennete akarlar. Bu zâhir (olan) iki nehire gelince: Onlar kıyâmet günü Cennete dönecek-lerdir. Bunlar bal ve süt nehirleridir. Zira Cennetde dört (tane) nehir vardır: *Tatlı su*'dan bir nehir; tadı hiç değişmeyen bir *süt* nehri; içenlere lezzet (veren) bir *şarap* nehri, ve bir de temiz *bal*'dan bir nehir. İşte bu dört nehir(den) içenlere birbiri ardına ilimler verilir ki, bunları dünyâda zevk (tasavvuf) sahibleri bilir. Bu konuda bizim (yazacağımız) bir *küçük kitabımız* vardır. Bu zikrettiklerimizi (etraflıca öğrenmek için) onu bekleyiniz...

Sidre-i müntehâ, Cibrâil'in makâmıdır ... Hz. Peygamber orada Burak'tan indi. Orada kendisine *Refref* getirildi. ... Hz. Peygamber ile Cibrâil ... Refref'e oturdular ... Kendisine refâkat etmesini isteyince Cibrâil:

— Buna benim gücüm yetmez: Şâyet bir adım daha atarsam, (havada) yanarım...

diyerek, Hz. Peygambere vedâ etti ve ayrıldı. ... (Bu miractan sonra) Hz. Peygamber güneş doğmazdan önce arza döndü. *Hacer (i-esved)* e indi tavaf etti ve evine yürüdü. Sabah olunca insanlara bunu haber verdi: İnananlar tasdîk etti, inanmayanlar ise yalanladılar. Şüphede olanlar şüphe içinde kaldı.

Sonra Hz. Peygamber onlara (arza dönüşünde rastladığı) kâfileyi ve abdest alan adamı haber verdi. Bir de baktılar ki, onun bahs ettiği gibi kâfile geldi. O şahsa sorduklarında, ... Hz. Peygamberin haber verdiğini haber verdi (söyledi).

İmansızlardan biri de Hz. Peygamberden, *Beyt'ül-Makdis*'i târif etmesini istedi. (Peygamberimiz) orasını mirac'ta gördüğü kadarından başka hiç görmemişti. Hz. Peygamber hazır bulunanlara *Beyt'ül-Makdis*'i tâ-

---

nî: ölm. h. 430/m. 1038) *el-Hâfız* tahrîc (=rivâyet) eder ki, Allah Teâlâ, *Cebrâil*'e,..... üzerinde uçan كوكرى bulunan bir ağaç gönderdi. Bunun birine (=bir yanına) *Cebrâil,* diğerine *Hz. Peygamber* oturdu. Ağaç da onları (göğe) yükseltti. Her ikisi semâya yaklaşınca, (ağaç) inci ve yakût olarak bir *refref* gibi onları şaşkına çevirdi. Bunu görünce *Cebrâil* bayıldı fakat Hz. Peygamber bayılmadı.

Fut., 3/3 (20-23)'de ayni şey tekrarlanıyor. Fakat en son satırdaki «bayıldı» kelimesi yerine «kendi hâli üzere kaldı» sözleri kulanılıyor.

rif etmeğe başladı. (Onun söylediklerini) inkâr edemediler. *Şayet isrâ* (mîrâc), *rûhen ve rûyâ ile olsaydı,* ruyada gören gibi onu görecekti. (O zaman) onu hiç kimse inkâr etmeyecek, hiç kimse onunla anlaşmazlık yapmayacaktı.

Onlar, Peygamberimizin bütün bu yerlerde mîrâc'ı, bedeni ile yaptığını inkâr etmişlerdi. Halbuki Peygamberimizin *otuzdört defa mîracı vardır:* Bunlardan *bir tânesi cismiyle (olan) İsrâ'dır (mirâc'tır); geri kalanlar ise gördüğü rûyâ (üzere) ruhu iledir...*»

İbn'ül-arabî'den aktardığımız bu açıklamaların en son satırlarına bir defa daha dikkat edecek olursak, açıkça görülür ki kendisi Hz. Peygamberin mîracı'nın cismânî olduğunu kabul etmektedir. Gerçek şu ki, *mîrâc* olayının *rûhânî* veyâ *cismânî* olmasında eski zamanlardan beri çeşitli münâkaşalar meydana gelmiştir*. Tabiatiyle İbn'ül-arabî, ikinci görüşü paylaşarak, Hz. Muhammed'in ruhuyla değil *bedeniyle* göklere yükseldiğini söylüyor. (Burada bir noktayı açıklamak lâzım: 1966 yılında yayınlanan ve *MİA* rumuzuyla gösterdiğimiz *Muhyiddin İbn'ül-Arabî: Hayâtı ve Çevresi* adlı etüdümüzün 157 nci sayfasında, bu meseleyi söz konusu ederken, İbn'ül-arabî'ye göre nebevî mirâc'ın «rûhanî» olarak kabûl edildiğini söylemiştik. Bu yanlışlığı, yeri geldiği için düzeltmemiz gerekiyor).

Her ne olursa olsun, bunları takiben gözden geçireceğimiz gibi, İbn'ül-arabî'nin dahi bir *mirâc*'a nâil olduğunu, (kendi ifâdesine dayanarak) hikâye ederken, bir noktayı dâimâ hatırda tutmak lâzımdır: İbn'ül-arabî kendisine *mirâc* izâfe ederken, bir nevi *peygamberlik* iddiâsında bulunuyor değildir. O, sâdece bu nevi hâdiselerin, peygamber olmayan kimselerde de gerçekleşebileceğini ve şu halde *Hz. Muhammed'in mirâcı*'nın gerçek olduğunu anlatmak istiyordu.

c) *İbn'ül-arabî'nin ve Evliyâ'Ullâh'ın mîrâcı*

İmdi mukâyese sağlamak maksadıyla Mîrâc-ı Nebî hakkında (İbn'ül-arabî'den naklen) verdiğimiz bu tafsîlâtdan sonra, İbn'ül-arabî'nin nâil olduğunu iddiâ ettiği *kendi mîrac'ına* geliyoruz. Fakat şimdiden ifâde edelim ki İbn'ül-arabî, Hz. Peygamber gibi «cismânî mîrâc» a değil, sâdece *rûhânî mîrâc*'a ulaştığını söylemektedir. Çünkü aksi takdirde İbn'ül-arabî sünnî inançların dışına çıkmış olurdu. Halbuki o, sünnî itikadın dışına çıkmak istemezdi ve *üçüncü motif*'de îzah ettiğimiz üzere, kendisi, (yapılan bütün itham ve tenkidlere rağmen) sünnîlik konusunda çok hassas davranır ve zâhirî görüş ile bâtınî telâkkîleri dâimâ yanlış bulurdu.

---

*. Bu konuda ayr. bak. N. Keklik, *MİA*, 156-159.

Nitekim birine *ifrât* (çok fazla) diğeri ne *tefrît* (çok az) ismini verip, her ikisini de tenkîd ederdi. Kendisine göre ise, en doğru yol, birbirine zıd olan bu kutuplar arasındaki *orta yol*'dur. İşte bu da *sünnîlik* denilen *itidâl* yolundan başkası değildi. Her ne olursa olsun; şimdi de İbn'ül- arabî'nin nâil olduğunu bizzat iddiâ ettiği rûhânî ve *mânevî mîrâc*'ma gelelim. Diyor ki :

3 «... *Evliyâ*'ya gelince : İşte onların da rûhânî-berzahî miracları vardır ki orada, tecessüd eden manaları, mahsûs (hissî = maddî) suretler halinde müşâhede ederler. ... Şimdi de *Allahın hassaten bana gösterdiği; sûfîlerin mîrâcı*'ndan bahs edelim : Onların miracları, (birbirinden) farklıdır. Zira bunlar, hissî (maddî=cismânî) mirâc'ın zıddına (olarak) tecessüd eden mânâlar'dır. Şu halde evliyanın mîracları, ruhların miracı ve kalblerin rüyeti (görmesi) ve berzah (= geçit) âlemine ait sûretler ve tecessüd etmiş manalar'dır. (Şahsen) bundan müşâhede ettiğimi, *el-İsra ve Tertîb'ür-Râhile* isimli kitabımızda zikrettik...» (ayr. bak. XXVIII31-32)

4 «... İşte kendi isimlerindeki *âyet*'lerden (bâzılarını) göstermek üzere *Allah beni de isrâ* (göklere seyahat) *ettirince,* ...beni (önce) *mekân*'ımdan izâle etti ve *imkân Burâkı* üzerinde yükseltti. ve ... böylece arzın semâsına (birinci gök tabakasına) nüfûz ettim. Kendimde neş'etimden (doğuşumdan) birşey kalmadı ... ve babam (Hz. Adem)e selâm verdim. ... Babam *Hz. Adem*- (daha önceleri) hiç haberdar olmadığım bu ilmi, bana ifâde etti. ... Zira bu, garip hakîkî ve dakîk (ince) bir ilimdir ki onun farkında (çok kimseler) olmazlar. Aksine insanlar, bu ilimde körlük içindedir...»

5 «... Sonra *ikinci* semâda *Hz. İsâ*'ya indim. Onun yanında halazâdesi *Yahyâ* aleyhisselâmı buldum... Yahya'yı Allâhın Rûhu (olan) Hz. İsâ'nın yanında bulmuştum. Zira *her ruh,* şüphesiz olarak *diri* (=canlı) *dir fakat her diri* (canlı) *olan ruh değildir.* İkisine de selâm verdim...»

6 «... Sonra (*üçüncü* semâda) *Hz. Yusuf*'a yükseltildim...»

---

3. *Fut.,* 3/381 (27-34)
4. *Fut.,* 3/384 (33-34)-385 (7, 21, 26)
5. *Fut.,* 3/385 (30-32)
6. *Fut.,* 3/386 (32-33)

[7] «... Sonra onunla vedâlaşarak *Hz. İdrîs*'e (doğru) ayrıldım. Kendisine selâm verdim. Ona dedim ki:

— Bana (haber) geldi ki sen, (kendi) kavminden sadece tevhîd istemişsin başka (şey) değil

— Fakat yapmadılar dedi. Zira ben kelime-i tevhîd'e davet eden bir nebî idim, tevhîd'e değil. Zira *tevhîd*'i hiç kimse inkâr etmedi.

— Çok garip dedim. Sonra ona: Ey hüküm vaz'eden, tâli nesnelerde ictihad bizce meşrûdur. *Ve ben bu zamanın âlimlerinin lisânıyım* dedim. (krş. br. XIII[11])

— (İctihad) ana meselelerde de meşrûdur dedi. Zira Allah, bir kimseyi ancak vus'ati kadar mükellef kılmaktan daha celâlet (büyüklük) sâhibidir.

— Hakk(Teâlâ) da ve onun hakkındaki sözlerde (=görüşlerde) çok ihtilâf oldu dedim.

— Bundan başkası olamazdı dedi. Çünkü bu iş, (insandaki) mizâca tabidir.

— Fakat *siz nebîler topluluğunun bu konuda hiç ihtilâf etmediğini gördüm* dedim.

— Zira bir *nazar* (= tefekkür)den değil, ancak tek bir *ilâh*'tan söyledik dedi. Şu halde hakikatları bilen(ler), bütün nebîlerin tek söz (ayni görüş)de ittifâk ettiklerini de bilir. Bu da nazar sahiplerinin (feylesofların) tek görüşte (olmaları) mesâbesindedir. (krş. br. IV[49-50])

— Mesele sizin söylediğiniz gibi midir? dedim. Zira *aklın delilleri* bu konuda sizin getirdiklerinizde muhâl (imkânsız=absurde) işler yapıyor.

— Mesele bize denildiği ve bunda diyenin dediği gibidir dedi. Zirâ Allah, her söz söyleyen (görüş sâhibi olan) ın sözünde (görüşünde) dir. ... Ona dedim ki:

— *Bir vâkıamda ben, tavaf'taki bir şahsı gördüğümde, o bana, benim ecdâdımdan (biri) olduğunu haber verdi ve kendi ismini söyledi. Ne zaman vefât ettiğini sordum ve bana 40.000 sene (önce) dedi.* Ona, bizce tarihte müddeti takarrür etmiş *Hz. Adem*'den suâl ettim. (*)

— Hangi Âdem'den suâl ediyorsun? En yakın Âdem'den mi soruyorsun? dedi. Ve dedi ki: Allahın Peygamberi olduğumu tasdik et. Bu âlem için bütünü ile durduğu bir müddet bilmiyorum. Şu kadar var ki Allah, her şey için dâimâ yaratıcı olmuştur. Dünyâda, âhırette ve yaratıklarda (ki) eceller, müddetlerin sona ermesiyledir, yaratmada

7. *Fut.*, 3/387 (26, 30-37) - 388 (4-17)

* Bu sözler, *Futûhât*'ın başka bir yerinde daha tekrar ediliyor. Bak. *Fut.*, 3/607 (27-28)

değil. Böylece *yaratma* nefisler (=ruhlar) ile birlikte tecessüd ederler, Allah bize neyi öğrettiyse biz de onu bildik...

— *Kıyâmet*'in zuhûruna ne kaldı? dedim...

— İnsanların hesaba çekilmesi çok yakındır. Halbuki onlar gaflet içinde bulunuyorlar dedi.

— Kıyâmetin yaklaşma şartlarından bir şartı bana tarif etsene dedim. Dedi ki :

— *Adem*'in varlığı, kıyâmetin şartlarındandır dedi.

— Bu dünyâdan önce, bir dünyâ var mıydı? dedim.

— *Varlık dünyâsı tek'tir;* dünyâ ancak sizinledir. Ahıret ise ancak sizinle ondan ayrılmıştır. Cisimlerdeki iş (yani mesele) kevn'ler (oluşlar) ve istihâleler (değişmeler), gelmeler, gitmeler'dir. Bunlar hep devâm ederler dedi.

— Nedir o? dedim.

— Bildiğimiz ve bilmediğimizdir dedi.

— Şu halde dedim, hangisi doğru hangisi yanlıştır?

— *Yanlışlık* izâfî bir şeydir dedi. Asl olan doğru'dur. Allahı ve âlem'i bilen bilir ki doğru müstehab (makbûl) bir asıldır. Bu hiç zâil olyet mütekabillik varsa, yanlışlık da vardır. Yanlışlığa kâil olan, doğruya da kâildir; yanlışlığın yokluğuna kâil olan da, doğru'ya kâil olandır ve o (kimse) yanhşlık'ı doğru'dan meydana getirmiştir.

— *Âlem,* hangi (ilâhî) sıfatdan sâdır oldu? dedim.

— (İlâhî) cömertlik'den dedi.

— Bâzı şeyh'lerden böyle işitmiştim dedim.

— Dedikleri doğrudur dedi...»

[8] «... Sonra ona (yani Hz. İdrîs'e) vedâ ederek ayrıldım ve *Hârun* aleyhisselâm'm yanına indim. Gördüm ki *Hz. Yahyâ* ona benden önce geçmiş (gitmiş). (Hz. Yahyâ'ya) dedim ki :

— Seni (mirac) yolumda görmedim. Burada başka bir yol mu var?

— Her şahıs için, ancak kendisinin girdiği bir yol vardır dedi.

— Bu yollar nereye (çıkar)? dedim.

— (Bu yollar) sâlik olmanın meydana gelmesiyle ortaya çıkar dedi.

Sonra da Hârun aleyhisselâmı selâmladım... Bana dedi ki :

— İşin aslında ben bir peygamber değildim. Risâleti de ancak kardeşimin suâli üzerine aldım. Böylece üzerinde olduğum işde, bana da vahy geliyordu dedi.

8. *Fut.,* 3/388 (21-29)

— Ey Hârun dedim, âriflerden (=sûfîlerden) bâzı insanlar, kendi haklarında varlık'ın yokluk hâline geleceğini zannediyorlar ve ancak Allahı görüyorlar. Allahın yanında onlar için, âlemde iltifat ettikleri bir şey kalmıyor. Şüphe yok ki onlar, mertebe konusunda sizin gibilerin altındadır...

— Doğru söylemişler dedi. Zira onlar kendi zevklerinin (bilgilerinin) kendilerine verdiği şeye ilâve yapmamışlardır. Lâkin bak, onlarca zail olan şeyden başka alemde birşey zâil olmuş mu?...»

[9] «... Sonra ona vedâ ettim ve *Musâ* aleyhisselâm'ın (yanına) indim. Onu selâmladım. ... Kendisine:

— Başkalarının hakkı (uğrun)da koşuştun da, senin için tam iyilik doğru oldu (gerçekleşti) dedim. Dedi ki:

— Başkalarının hakkı (uğrun)da insanın koşması (çalışması) işin aslında ancak kendisi için koşma (çalışma)dır. Buna sâdece başkalarının teşekkürü ilâve olunur. ... Dedim ki:

— Allah seni kendi elçilikleri ve kelâmı ile insanlara seçkin kıldığı halde sen, (Allahı) görmeği istedin. Halbuki Resûlullâh Hz. Muhammed der ki: «Ölmeden hiç kimse Rabb'ini göremez.»

— Öyledir dedi. Ben de Allahı görmek isteyince (Allah) bana cevap verdi:

— Ölünce mi? dedim.

— Ölünce dedi. ... Dedim ki:

— Sen âlimler topluluğundansın. İstediğin zaman sence «Allahı görmek» (*Ru'yet'ullâh*) ne idi? Dedi ki:

— Aklî bir vucûb ile gerekliydi.

— Başkalarından (ayrılan) husûsiyetin nedir? dedim.

— *Ben Allahı görüyordum fakat onun Allah olduğunu bilmiyordum* dedi ... (Meselâ): içinde, ismen tanımadığın bir şahsı tanıman (arzûsu) var ve sen onun ismini, ona ihtiyacın var diye taleb ediyorsun. Böylece onunla karşılaşıyorsun ve selâm veriyorsun. O da seni, karşılaştığın diğerleri ile birlikte selâmlıyor fakat (sen) kendisini bilmiyorsun. Onu görüyorsun ama, yine de (hangisi olduğunu) görmüyorsun. Böylece onu sormakta (aramakta) devam ediyorsun. *Halbuki o, senin gördüğün yerdedir...*»

[10] «... Sonra ona vedâ ettim ve ayrıldım. Böylece *Hz. İbrahim Halil*'in yanına indim. Ona selâm verdim...»

---

9. *Fut.*, 3/388 (37) - 389 (2-3; 6-8; 11-13; 17-18)
10. *Fut.*, 3/389 (28)

[11] «... Sonra da *Beyt-i mâmûr*'u gördüm. Bir de baktım ki o benim «kalbim»miş. ... Ordan ayrılınca *Sidre-i müntehâ*'ya gittim : Onun aşağı dalları ile yüksek dalları arasında durdum. (İyi) amellerin nurları, beni kendimden geçirdi. Dallarının zirvelerinde (iyi) amel edenlerin ruhlarının kuşları (yani kuş haline gelen ruhları), insan yaratılışı üzere nidâ ediyordu. (Oradaki) dört (tâne) nehire gelince : Bunlar, *Merâtib'u ulûm'il-Vehb* (XXVIII[46-47]) adını verdiğimiz küçük eserimizde zikr ettiğimiz dört ilâhî bilgi'dir. Sonra âriflerin (sûfîlerin) mişkât'larının refreflerini gördüm. Onların nurları beni kendimden geçirdi. Nihayet (ben dahî) bütün *bir nûr oldum.* (krş. XII[14]) Allah bana işi öyle yaklaştırdı ki, bunları her ilim için bir anahtar kıldı. Bildim ki, ben (Allahın) zikr ettiği şeylerin toplamıyım. Zira Hz. Muhammed'e vâris olanlar arasında muhammedî makâm sahibi olduğum müjdesi bana, bununla verilmişti. Çünkü *Hz. Muhammed, son elçidir, kendisine* (*âyet*) *inen son kimsedir.* ... Böylece bu mîracda bütün (ilâhî) isimlerin mânâları hasıl oldu ve ben bunların tek bir müsemmâ'ya (Allaha) ve tek bir cevher'e rucû ettiğini gördüm. İşte bu müsemmâ, benim görmüş olduğum idi ve *bu cevher, benim varlığım idi.*

Böylece benim yolculuğum ancak kendimde ve benim rehberliğim ancak kendi hakkımdadır. Nihayet bildim ki ben, mahz (katkısız, öz) *bir kulum; bende rubûbiyet'den bir eser aslâ yoktur...*»

İşte İbn'ül-arabî'nin kendisi hakkında anlattığı mîrâc (=İsrâ) meselesi bundan ibârettir. Şimdi dikkat edelim : Burada Hz. Peygamber'in mîracını taklîd eden yönler var mıdır ki, sünnîliğin dışına çıkıyor diye onu tenkîd etmek mümkün olsun?

Mukayese imkânını vermek üzere bundan önceki sayfalarda evvelâ (gerek kaynaklara gerekse İbn'ül-arabî'nin anlattıklarına dayanarak) Hz. Peygamberin mîrâcını nakl etmiştik. Hatırlandığı üzere Hz. Peygamber yedi kat gökleri teker teker kat'etmiş ve her semâda muayyen Peygamberlerle görüşmüş ve bundan sonra da Sidre-i müntehâ'ya ulaşmıştı. İbn'ül-arabî dahî kendi miracını anlatırken ayni sıra dahilinde ve ayni tabakalardan geçtiğini söylüyor. Bu noktada ayniyete yakın bir taklid meselesi bahis konusudur. Ancak unutmamalı ki İbn'ül-arabî, Hz. Peygamberin mîracı'nın *cismânî* olduğunu söylerken, kendiisne ve diğer evlîyâ'ullâha ait miracların *rûhânî* olduğuna işâret etmektedir ki, bu suretle kendi miracı ile Peygamber'imizin miracı arasındaki farkı göstermektedir. Şu halde bu yönden onun sünnî inançların dışına çıktığı pek iddiâ edilemez. Kaldı ki, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadîs'de «... *namaz, müminlerin mîrâcıdır...*» denilmekteydi. İşte gerek bu bakımdan gerekse bizzat İbn'ül-arabî'nin işâret etti-

11. *Fut.*, 3/390 (6; 8-11; 19-21)

ği gibi, Hz. Peygamberin son nebî ve kendisine âyet inen son elçi olması yönlerinden İbn'ül-arabî'nin Peygamberlik iddiâsında bulunduğunu söylemek, kabil olamayacaktır. Zâten gelecek fasılda, onun her hangi bir şekilde Peygamberlik iddiâsında bulunmadığını Futûhat'dan çıkardığımız vesikalara dayanarak göstereceğiz.

Şimdi bir suâl geliyor aklımıza: Diyebiliriz ki gerek İbn'ül-arabî ve gerekse diğer velî'ler için müyesser ve mümkün olan bu *mânevî mirac* iddiâsından asıl maksad nedir? Kanaatimizce onun böyle bir mirac'tan söz etmesi başlıca iki sebebten ileri geliyordu: Birincisi Peygamberimizin mîrâcını şüpheyle karşılayanları iknâ etmek maksadıyla, bu nevî semâvî seyahatların alelâde insanlar için bile mümkün olduğuna dair misal vermesi, ikincisi de, muayyen meselelerde kendi fikirlerini açıklamak için husûsî bir zemin bulmasıdır. Nitekim kendi miracı konusunda İbn'ül-arabî'nin anlattıklarına bir defâ daha bakacak olursak, o çeşitli gök tabakalarında karşılaştığı bâzı peygamberlerle öyle konuşmalar yapmıştır ki, (bir taraftan Peygamberimizin mîrâcı'nda böyle şeyler mevcut olmadığı gibi, diğer taraftan da bu konuşmaların onun kendi ruhunda birikmiş bâzı özel düşüncelerden ibâret olduğu kolayca görülmektedir. İşte İbn'ül-arabî'nin ancak böyle bir vesileye dayanarak bunları açığa vurmak istediği anlaşılmaktadır.

Şimdi tekrar soralım: Her şeye rağmen onun bu davranışı doğmatik çevreler tarafından nasıl karşılanıyordu? Bunu bizzat kendisi de tahmîn etmektedir. Nitekim diyor ki:

[12] «... *Evliyâdan biri onlara:*

— *Allah bana mîrâc verdi ve kendi âyetlerinden istediklerini bana gösterdi*

dediği zaman, dinleyenler de ona:

— *Seni gözden kaybetmedik*. Bu sebeble iddiâ ettiğin şeyde** yalan söylüyorsun*

diyeceklerdir. Hele aralarındaki bir fakîh:

— *Bu adam ya peygamberlik iddiâ ediyor, yâhut da aklını bozmuş: Böyleleri ya zındık'tır ki (bu durumda) öldürülmeleri gerekir, yahut da bunamıştır ki (o zaman), onunla konuşmağa değmez*

diyerek onunla a l a y e d e r l e r ...»

Şu halde İbn'ül-arabî kendi mîrâc'ından bahsederken, çevresinde bunun nasıl karşılanacağını, önceden tahmîn ediyordu. Hattâ isim tasrîh etmeksizin, evvelâ bir *fakîh*'in (din âliminin) kendisini ithâm ederek ölüme mahkûm edebileceğini

12. *Fut.,* 3/383 (31-33)
* Yâni hep bizimle berâberdin; hiç kaybolmadın.
** Yâni, iddiâ ettiğin mirâc meselesinde.

dahî düşünüyordu. (Belki de İbn'ül-arabî'nin katledildiği efsânesi bu gibi sözlerden rivâyet edilmişti. Halbuki o katledilmemiş, aksine rahat bir şekilde, yakın bir dostunun evinde vefât etmiştir.) Her ne olursa olsun, muhtemel ve belki de gerçekten vâki ithamlara rağmen İbn'ül-arabî açıkça diyordu ki :

[13] «... *Ben insanların hiç birinden korkmuyorum...*»

İbn'ül-arabî, biraz yukarda dikkatimize çarptığı üzere diyor ki : «... (ben) *bir nûr oldum...*» (bak. XII[11]) İşte gâlibâ bunu doğrulamak üzere, Futûhât'ın başka bir yerinde, şunları ilâve ve ayni cümle'yi tekrar ediyor :

[14] «... Bil ki Allah, istediği âyetlerden (bir kısmını) göstersin diye, berâberimde melek (Cebrâil) olduğu halde, beni (göklere) yükselttiği zamandaki *mirâc*'ımda bu mertebeye ulaşınca, (buranın) kapısını çaldım ve kapı arkasından, birinin :

— Ancak Allâhın târif etmesiyle bilinecek bu mechûl mertebenin kapısını çalan kim? dediğini duydum. Melek (Cebrâil) :

— (Bu) mertebenin bir kulu... *Nûr'un oğlu Muhammed* (=İbn'ül-arabî)'dir*

dedi. Böylece, kapı açıldı ve içeri girdim: Allah, buradaki bütün şeyleri bana tanıttı fakat bunları gördüğümden senelerce sonra (tanıttı). Bu müşâhede (şuhûd), târifsiz bir «suretler müşâhedesi» idi...»

Şu halde İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde, böyle bir motife giren örneklerin bulunup bulunmadığına ve şayet varsa :

a) Hz. Peygamberin mirâcının «*cismânî*»

b) İbn'ül-arabî'nin mirâcının da «*rûhânî*» şekilde tasvir edilmesi gerektiğine dikkat etmemiz lâzımdır.

13. *Fut.*, 3/384 (4-5)
14. *Fut.*, 2/691 (4-9)
*. İbn'ül-arabî'ye bu çeşit isimler (msl. *Zidyâr :* X[12] ve *Abdülaziz :* X[13]) verildiğini daha önceleri görmüştük.

ONÜÇÜNCÜ MOTİF

PEYGAMBER OLMADIĞINI AÇIKLAMASI

انى لست بنبى = XIII [10]

Futûhât'da dikkatimizi çeken *onüçüncü motif,* İbn'ül-arabî'nin *peygamberlik* konusundaki düşünceleri ve kendisinin aslâ peygamberlik iddiâsında bulunmadığını, kesin olarak açıklamasıdır. Acabâ, bu açıklamanın sebebi nedir?

İmdi: hatırlanacak olursa, İbn'ül-arabî'nin böyle bir ithâma uğramasına sebep olabilecek bazı meselelere, bundan önceki fasıllarda etraflıca yer vermiştik. Meselâ doğrudan doğruya *Allahtan bilgi ve emir alıyordu;* sonra insanlara *nasîhat ve tebliğ* vazifesini yüklenmişti. Daha sonra da kendisine *âyet* geldiğini iddiâ ediyordu. Hattâ *mîrâc* iddiasında bulunmuştu. Bütün bunlar Peygamberlik iddiâsı mânâsına gelmez miydi?

Gelmezdi, çünkü bizzat İbn'ül-arabî böyle bir iddiâda bulunmak şöyle dursun, bu konuda muhtemel isnâdları dahî şiddetle reddediyordu. Üstelik onun Hz. Peygambere olan sevgi ve hayranlığı, hakîkaten çok büyüktür. Bundan başka, *nübüvvet ve risâlet*'in mutlak olarak kesildiğini ve Hz. Muhammed'den sonra bir daha Peygamber gelmeyeceğini (İslâm inançlarına uyarak) açıkça söylemektedir:

> [1] «... Allahın Resûlü'nden sonra *nübüvvet* mutlak olarak men'edilmiştir. *Risâlet* de böyledir...»

Şu halde risâlet (elçilik) ve nübüvvet (peygamberlik) kapısı artık, kapanmıştır. Son Peygamber Hz. Muhammed'den sonra hiç kimse bu mertebeye yükselemez. Böylece, peygamberlik iddiâsında bulunan bir kimse, İbn'ül-Arabî'ye göre hem yalancı hem de kâfir olur:

> [2] «... Hz. Muhammed'den sonra *şerîat peygamberliği* iddiâ eden kimse, mutlaka yalan söylemiş ve kâfir olmuştur...»

sözleri, işte bunu göstermektedir. Fakat buradaki mühim nokta, «şerîat peygam-

---

1. *Fut.,* 1/227 (35); ayr. bak. XIII[11] (notdaki açıklamalar)
2. *Fut.,* 2/27 (14-15) (= *MİA,* 83 ve n. 102*)
   Fut., 1/63 (25-26)'da diyor ki:
   «... Her âlem'in kendi cinsinden bir *resûl*'ü (elçisi) ve kulluk ettikleri bir *şerîat*'ı vardır...»

berliği» meselesidir. Başka bir deyişle, yeni bir Din gelmesine artık imkân yoktur. (*) Fakat İbn'ül-arabî'ye göre «şerîat peygamberliği» başka şeydir, «peygamberlik makâmı» başka şey. Ona göre inkıtâ eden (kesilen) şey, *Din Peygamberliği*'dir, yoksa «onun makâmı» değil. Nitekim kendisi şöyle diyordu:

[3] «... Allahın Resûlü Hz. Muhammed'in vucûdu (varlığı) ile inkıtâ eden *nübüvvet* (=peygamberlik), ancak Din Peygamberliği'dir. Yoksa onun makâmı değil...»

Yine Futûhât'da şöyle diyordu:

[4] «... Bugün hiç kimse, *Din Peygamberliği* derecesine erişemiyor: Çünkü onun kapısı kilitlidir. Bu sebeble nübüvvet ile risâlet, ınkıta etmiştir. Zirâ onların, *ilâhî isimler*de dayanakları yoktur. Halbuki *velâyet* (=velilik) ınkıta etmez. Çünkü (Allahın) *el-Veli* ismi, (=XXX[382]) onları korur....»

Demek ki (bu önemli bir noktadır): *Risâlet ile Nübüvvet*'in inkıta etmesinin sebebi, Allahın isimleri arasında Resûl veyâ Nebî gibi bir isim bulunmamasından dolayıdır. Şu halde diyor İbn'ül-arabî, Allahın *Veli* ismi mevcud olduğu için, nasıl velâyet makâmı bu sâyede inkıta etmemişse, şâyet Allahın resûl veyâ nebî (yahut onlarla ilgili) bir ismi bulunsaydı, gerek nübüvvet gerekse risâlet de, ayni şekilde kesilmez, devam ederdi. İşte Futuhat'da:

[5] «... *Risâlet* ve *Nübüvvet,* mutlaka kesilmiştir. Fakat kesilmesi, ancak *husûsî bir vech* (=sebeb)'dendir...»

derken, buradaki «husûsî sebeb» in mânâsı, biraz yukarda izah ettiğimiz «sebeb» ten ibâret olmalıdır. (bak. XIII3-4)

Ve işte bu bakımdandır ki Peygamberlik, Allahın seçtiklerinden başka hiç

---

*. Nitekim Kur'anda ifâde edildiği üzere: «... lâkin o, Allâhın elçisi ve *peygamberlerin mührü* (sonuncusu) dür...» (K. XXIII/40). Bizzat Hz. Peygamber dahi şöyle demiştir: *Elçilik,* yani insanlara din (tebliği) ile gönderilmek ve *nübüvvet,* (mutlak olarak) inkitâ etmiştir: Allahın katından din getirecek (başka) biri kalmamıştır. ... Böylece, benden sonra, benim din'ime muhâlif olan bir din (şeriat) getirecek kimse yoktur... *Fut.,* 3/568 (16-18)

3. *Fut.,* 2/3 (17-18)

4. *Fut.,* 3/113 (17-18 ve 20-21); İbn'ül-arabî ayni konuda der ki: Enbiyâ (nebiler=peygamberler) iki mertebe üzeredir: Din (şeriat) peygamberleri ve Tâbi peygamberler.

Din peygamberleri, *resûl*'lerden (sonra) ikinci mertebe'de bulunur; tâbi peygamberler ise, üçüncü mertebededir. Bu üçüncü mertebe dahi, ikiye ayrılır:

Bir kısmına *enbiyâ* denilir; bir kısmına da *evliyâ* adı verilir. *Fut.,* 2/94 (5-6).

İşte *evliya* ve *enbiyâ* arasındaki derece farkı, burada da görülmektedir.

5. *Fut.,* 2/281 (6-7)

kimseye müyesser değildir. Oysa, İslâm dünyasında bâzı mütefekkirler (Meselâ *İbn Seb'în* böyledir), nübüvvetin *mükteseb* (yani bir insanın istemesi ve azın etmesi ile *kazanılması mümkün*) olduğunu zannediyordu. Halbuki İbn'ül-arabî bu fikrin karşısında olduğunu, yukarda naklettiğimiz sözlerinden başka, yine Futuhat'da ayrıca birkaç defâ daha tekrâr etmiştir. Nitekim der ki :

6 «... Akılcı (feylesof)lardan, *nübüvvetin mükteseb olduğunu* söyleyenler, *hatâ* etmiştir. Nübüvvetin iktisâbına kâil olanlar, ancak bunun Allahtan olmadığını ve onun, akıl'dan ve tabîat (fıtrat) sebebiyle, hâlislik ve safvet ile vasıflanınış bâzı ruhlar üzerine *feyz* olduğunu görenler (görüşünde olanlar) dir... Bu *yanlış*'dır...»

Demek ki İbn'ül-arabî -isim vermeksizin- bu görüşte olan mütefekkirlerin *yanlış yolda* olduğunu açıkça söylüyordu. Ve yine Futuhat'da herhangi birinin ismini vermeksizin, tenkîd maksadıyla diyordu ki :

7 «... *Nübüvvet,* mükteseb değildir. Fakat bâzı kimseler nübüvvetin *mükteseb* olduğunu *tahayyül* (=zann) etmişlerdir ve hata işlemişlerdir...»

Çünkü :

8 «... Risâlet derecesi, bilhassa (ve) ancak, şerîat getirmektir. Onun sâdece Allah Teâlâ'dan hüküm şerîatı vardır...»

Şimdi bir mesele daha kalıyor ki, en kritik nokta buradadır : İbn'ül-arabî'ye göre (bütün bu açık izahlara rağmen) Hz. Muhammed'den sonra artık herhangi bir Şerîat Peygamberi gelmesine imkân olmamakla berâber, peygamberlik müessesesinin bir «*verâset*» işi olduğu da muhakkaktır. Gerçi diyordu, peygamberlik kesilmiştir fakat Allahın emriyle O'nun kurduğu Din, sahipsiz kalacak değildir. İşte Peygamberden sonra Din'i (İslâmiyeti) yürütmek vazîfesi, onun *vâris*'leri olanlara düşmektedir. Meselâ :

9 «... Ancak *şerîat peygamberliği* inkıtâ etmiştir dedik : Bunun mânâsı,

---

6. *Fut.,* 2/633 (12-14)
Söz gelimi, feylesof *İbn Seb'în* (m. 1217-1269) peygamberliğin aklî ve rûhanî bir kabiliyet olduğuna inanarak bir mağara'ya çekilmiş ve boşu boşuna *vahy* gelmesini beklemişti. Bak. A. Adıvar, *İsl. Ans,* Cüz. 48, s. 805.
Fut., 2/4 (4-5)'de ise Gazzâlî'yi savunarak, onun hakkındaki bir yanlış kanâatı düzeltiyor :
«... İnsanlardan *bâzıları,* imâm *Ebû Hâmid el-Gazzâlî*'nin, *Kimyâ'us-Seâde* ve diğer (eser)'lerinde, *nübüvvetin mükteseb olduğunu* söylediğine inanarak (=zannederek), *hatâ etmişlerdir*...»
Fut., 1/186 (18)'de şöyle diyor :
«... Şayet herkes, herhangi bir kimsenin selâmetini garantileyebüseydi, *nübüvvet mükteseb* olurdu...»
8. *Fut.,* 2/302 (16)
9. *Fut.,* 2/64 (31-35)

ondan sonra hiç peygamber yok demektir... Bilmiş olunuz ki: Ondan sonra hiç peygamber yok sözü, hassaten hiç bir şerîatçı yok demektir... Fakat ondan sonra hiçbir *haberci* (nebî) olmaz (demek) değildir...

Bu da tıpkı *Kisrâ* öldüğü zaman, ondan sonra hiç bir *Kisrâ* (=Şah) olmaz; veyâ *Kayser* (=kral) öldüğünde hiç bir kral olmaz sözü gibidir. Oysa *Kisrâ* ve *Kayser,* ancak İran ve Rum hükümdarlarıdır. Ne *Rûm*'da ne de *İran*'da hükümdarlık, zâil olmaz. Lâkin bu isim onlardaki melik'in (hükümdarın) varlığı ile (ortadan) kalkar. *Kayser'in ve Kisrâ*'nın helâk olmasından sonra (gelen) ise, *başka bir isimle* isimlenir... İşte Peygamber ismi de böyledir. Allahın Resûlü'nden sonra, (bu isim) zail olmuştur. Şu halde ondan sonra hiç kimse dînen, şerîat getiremez...»

İmdi bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Yukarda (XIII[3], XIII[4] ve XIII[9]'-da) işâret ettiğimiz gibi kesilen yön, *şerîat peygamberliği*'dir. Yani Hz. Peygamber'den sonra hiç kimse yeni bir Din, teblîğ edemez. Evet bu husus mutlak olarak munkatı (kesilmiş) dir. Fakat peygamberlik mâkâmı (vazîfesi, fonksiyonu), hiç olmazsa bir «*vâris*» olarak onu takib edenler sâyesinde devâm edecektir. Nasıl ki filânca kral öldükten sonra ortadan çekilen sâdece onun «özel ismi» ise ve nasıl ki ondan sonra başka bir isimle ayni dâvayı yürütecek yeni bir kral ortaya çıkarsa, işte bunun gibi şâyet Din müessesesi de bir krallık veyâ devlet şeklinde düşünülecek olursa, o müesseseyi meydana getiren İlk Sultan'ın ismi gerçi bir zaman sonra ortadan kalkar fakat onun kurduğu şey, yine onun adına başka bir sultan tarafından devâm ettirilir. İşte İbn'ül-arabî'nin anlatmak istediği buydu. Fakat (burada verilen) son vesîkanın çeşitli kimseler tarafından galiba yanlış tefsir edilmesinden dolayı, birçok *kadılar* ve *doğmatik* kimseler, İbn'ül-arabî'nin (hâşâ) peygamberlik iddiâsında bulunduğunu zannetmişler, o da apaçık bir lisan ile, bütün bu itham ve sû-i zanları bertaraf etmek üzere:

[10] «... *Ben, aslâ Peygamber değilim*...»

sözlerini sarf etmek mecbûriyetinde kalmıştır. Çünkü onun, İslâmiyetteki ruh ve mânaya dikkat çekmesini hazmedemeyenler, ona kasden isnadlarda bulunuyordu. Nitekim muhtelif *kadı*'lar tarafından onun aleyhine verilen *fetvâ*'ların sayısı yüzlerin üstündedir. Şu halde İbn'ül-arabî böyle bir iddiâda bulunmadığı halde, çevresindekiler onun ağzından bu yalanları uydurmuş olmalıdır. Yoksa sebebsiz olarak İbn'ül-arabî: *Ben aslâ peygamber değilim* demek lüzûmunu hisseder miydi?

Şu halde anlaşılıyor ki gerek kendi çağını gerekse ilerki zamanları hesâba

---

10. *Fut.,* 2/95 (5)
Fut., 2/57 (21)'de buna benzer bir ifâde vardır:
«... biz, elçi ve *nebi olmadığımız halde,* usûlümüz ancak *zevk* ile konuşmaktır...»

katarak, İbn'ül-arabî bu çeşit isnâd ve iftirâları önceden sezmiş ve önlemek ihtiyâcını hissetmiştir. Demek ki, bu açıklamalar karşısında, ona iftirâ etmek için ortada herhangi bir sebeb artık mevcud değildir.

İbn'ül-arabî'nin maksadı başkaydı : O, sadece *Hz. Peygambere vâris olduğunu* söylemek istiyor, Hz. Peygamber'in çizdiği yolda yürüyenlere *rehberlik* etmeği arzuluyordu. Bu sebebledir ki, şimdi göreceğimiz bir vesîkada, kendisinin : *Allahın, insanlara hitâb ettiği bir lisân* ve ayrıca *Hz. Peygamber'in mîrasçısı* olduğunu söylerken sâdece bunu kasd ediyordu. Nitekim der ki :

11 «... Tefekkürden boşaltılmış bir gönül ile, kendisinden (bütün) ilimleri aldığımız Allah Teâlâ, ... bize (herşeyi) aslı gibi verir... Biz de gerek tek tek hakîkatları gerekse ilâhî hakîkatları, yâhut te'lîfin (=terkiplerin) meydana getirdiği hâdis (yeni) hakîkatları olsun -bizce fark etmez- : İşte onları, oldukları gibi biliriz. Bizim bilgimiz oradandır. (*) Zîrâ *peygamberâne bir verâset* ile, (*) bizim öğreticimiz, Allah'tır. Böylece bizler, *O'nun size hitâb ettiği lisânı'yız...*»

İbn'ül-arabî, Hz. Peygambere dâir çeşitli nakillerde daha bulunmaktadır ki, onları da göstermek uygun olacaktır. Meselâ :

12 «... Hz. Muhammed'in tertemiz bedeninin doğuş zamânına ulaşıncaya kadar, her zaman (=devir) içinde *halife*'ler tâyin edilmiştir. (Onun varlığı) parlayan güneş gibi zâhir olmuş ve her nûr onun yayılan nûr'undan uzamış (çıkmış) ve her hüküm, onun hükmünde kaybolmuş (silinmiş) ve bütün şerîatlar (=dinler), ona boyun eğmiş ve onun efendiliği ...... zâhir olmuştur.....»

13 «... Bâzı insanların, rivâyet edilen (bir) *hadîs* için zâhib oldukları gibi : Allah der ki :

— Ey Muhammed, sen olmasaydın ne bir gök, ne bir arz, ne bir cennet ve ne de bir cehennem yaratırdım.....»

14 «... Allâhın selâmı üzerine olsun, (Hz. Muhammed) der ki : —Hz. *Âdem,*

---

11. *Fut.*, 1/61 (9-13) : Buradaki son cümle ile, XII[7] de görülen :
« *Ve ben, bu zamânın âlimlerinin lisânıyım.....*»
cümlesi arasındaki yakınlığa dikkat etmeliyiz.
12. *Fut.*, 1/152 (18-23)
13. *Fut.*, 1/152 (12-13)
14. *Fut.*, 1/120 (26-27)
Fut., 1/160 ( )'daki tarife göre :
«... *Nübüvvet* ancak, Allahın indinde mukarrer *şerîat* iledir...»
Fut., 1/209 (6-7)'da şöyle naklediyor :
«... *Hz. Ali*..... dedi ki : Hz. Peygamberden sonra *vahy* kesilmiştir. Bizim elimizde ancak bu..... *Kur'ân* kalmıştır...»

su ve çamur arasındayken (=henüz yaratılmamışken), ben bir peygamber idim..... Ve yine der ki : —Benden sonra ne bir *Resûl* (=elçi) vardır, ne de bir *Peygamber* (=haberci).....»

Nihayet İbn'ül-arabî, *Tek-Tanrı* (=Allah) inancını eski araplara öğrettiği zaman, onların da Hz. Muhammede şöyle itirâz ettiklerini naklediyor :

[15] «... (eski) araplar, *Ṣa'râ* adını alan bir *yıldız*'a taparlardı. Bunu (=bu inancı), *Ebû Kebiṣe* başlatmıştı. Kendisi bu (yıldız)'ın Rab'ların Rabbi olduğuna itikâd ediyordu..... *el-Ṣa'râ*'ya ibâdeti başlatan *Ebû Kebiṣe,* Hz. Muhammed'in ana tarafından ecdâdından idi. Bunun için de araplar, Hz. Muhammed'i ona nisbet ederler ve derlerdi ki :

— *Ebû Kebiṣe'nin oğlu* (=Hz. Muhammed) böyle ne yaptı da, Tek Tanrı'ya ibâdeti ortaya attı. Tıbkı, ceddi (Ebû Kebiṣe)'nin ilk defâ *Ṣâ'râ* (yıldızı)na ibâdeti ortaya atması gibi.....»

İşte, İbn'ül-arabî'ye herhangi bir eseri izâfe etmek isterken, bu motif çerçevesine girecek örneklerin de, o eserde bulunup bulunmadığına iyice dikkat etmek lâzımdır.

15. *Fut.,* 1/205 (10-15) : Bu konuda ayr. bak. *AKİ,* 58 ve n. 243.

ONDÖRDÜNCÜ MOTİF

İNSANLARA NASİHAT VE TEBLİĞ VAZİFESİNİ YÜKLENMESİ

رأيتُ الحقّ في النّوم مرّتين فقال لي انصح عبادى =XIV[1]

Bundan önceki bölümde İbn'ül-arabî'nin Allahtan bilgi, izin ve talimat aldığını görmüştük. İşte bunun sonucu olarak ta Futûhat'ın başka bir husûsiyetine şahit oluyoruz. *Ondördüncü motif* şeklinde göstereceğimiz bu motif'e göre, şimdi de İbn'ül-arabî'nin bütün insanlara, bu arada bilhassa Müslümanlara ve hattâ gerekirse devlet adamlarına ve sultan'lara nasihat etmek vazifesini yüklendiğinden bahsetmemiz icâb ediyor. Futuhat'ın bir yerinde şöyle diyordu :

[1] «... Ben Cenâb-ı Hakk'ı iki defâ rûyâda gördüm ve bana dedi ki :
— *Kullarıma nasîhat et...*»

Şu halde onun bu dünyâda bir mission'u (vazîfesi) vardı : Allah onun vâsıtasıyla kullarına nasihatlar ve öğütler ulaştırıyordu. İbn'ül-arabî ise, böyle bir vazifeye o kadar samimiyetle inanıyordu ki, ayni hususta Futûhat içinde birçok defâlar söz etmekteydi. Meselâ :

[2] «... Bu bab'ta söze başladığım zaman bana bir müjde (rûyâ) gösterildi. Bunda, insanların bir meşakkat (güçlük) yüklenmesinin ve nefis cihâdına muhtac oldukları bir ilâhî emrin kendilerine inmesinin gerekli olduğunu bildim (anladım). Bana denildi ki :
— Gâfil olma, zira *sen, Allahın kullarına nasîhata memursun...* İşte bu rûyâda, arkadaşım *Tâc'eddîn Abbâs ibn-i Ömer el-Serrâc*'ı da beraberimde görüyordum...»

Böylece rûyâlarını pek canlı ve renkli şekilde anlatan İbn'ül-arabî'nin buradaki bir sözüne iyice dikkat etmemiz lâzımdır : Kendisi, «... Bu babta söze başladığım zaman...» diyor. Şu halde, ona gelen bu mânevî seslenişler, her zaman uyku halinde değil bâzen de (burada olduğu gibi) uyanıklık hâlinde cereyan ediyordu. İşte rûyâ ile uyanıklık arasındaki durumu kasd eden *vâkıa*'nın mânası da bundan ibarettir. Bir de şuna işâret edelim : Bu çeşit *vâkıa*'lar İbn'ül-arabî için bir gâye değil ancak vâsıtadır.

1. *Fut.*, 1/372 (30-31)
2. *Fut.*, 2/160 (27-28 ve 37) - 161 (1-3)
Fut., 2/304 (8)'de dahi bunu tekrarlıyarak :
«... Şâyet ben, bu ümmet için *nasîhata memûr* olmasaydım......» diyor.

İbn'ül-arabî böyle durumlardan biri için diyordu ki :

3 «... Benim sırrımda (yani gizlice) Allah bir *vâkıa* sırasında bana (gerçekleri) gösterdi ve dedi ki :

— İman edenlere keremimden (cömertliğimden) dolayı, (yaptıkları) bir iyiliğin on ilâ yediyüz katını; halbuki kötülüğün (sadece) bir mislini verdiğimi, *kullarıma sen tebliğ et.* Çünkü kötülük, kötülükten ibârettir. İman onun tesirini ayakta tutmaz (izale eder). Benim kurallarıma ne oluyor ki, merhametimden ümit kesiyorlar. Halbuki benim merhametim herşeye yayılmıştır. Ben kulumun zannına göreyim: Beni iyi olarak düşünsünler...»

Bu suretle görülüyor ki, İbn'ül-arabî Kur'anda mevcud olan ilâhî buyrukları Müslümanlar için yeniden açıklamak ve bunları tebliğ etmek vazifesini deruhde ediyordu. Demek ki her asırda olduğu gibi kendi asrında da böyle bir iman gevşekliği ve çözülmelerden şikâyetçi olan İbn'ül-arabî, İslâmiyeti tekrar ihyâ etmek vazifesini Cenab-ı Hakk'tan bu sebeble alınış görünüyordu.

Futuhat'ın başka bir yerinde ise, şöyle demektedir :

4 «... Ve Allah Teâlâ bize Allahın, Peygamberin ve Müslüman önderlerin (rizâsı) için umûmî bir hitab ile (ve) Peygamberin lisanıyla *nasîhat etmeği* emretmiştir. Sonra, gördüğüm bir rûyâda vasıtasız olarak husûsî şekilde, *Mekke'de* ve *Şam*'da birçok defalar bana hitab etmiş ve demiştir ki : — *Kullarıma nasîhat et...*»

İşte bütün bunlar için Allaha şükreden İbn'ül-arabî, telâkkî ettiği ilâhî işâret ve emirlerin daima «kullara nasîhat etmek» maksad ve gayesiyle varid olduğuna dikkatimizi çekiyordu. Nitekim der ki :

5 «... Bu meseleden, lisanımıza akıttığı (bilgiler) bakımından Allaha hamd ederim : Zira (daha önce) buna işâret etmek (isteği) içimde mevcut değildi. Halbuki *nasihat etmekliğimi* Allahın emr ettiği *«kullara öğüt vermek»* gayret ve hırsı bana gâlib geldi...»

Bundan da anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî insanlara öğüt vermeği şahsî bir heves değil fakat Allahtan aldığı bir «vazife» şeklinde telâkkî ediyordu. Nihayet şunu da ilâve edelim : Futuhâtın son bölümünü (Bâb 560'ı) teşkil eden bâb'ın ismi *Vesâyâ* (vasiyetler=nasihatlar) adını taşımaktadır. İşte, ona izâfe edilecek bir eserde, bu motif çerçevesine girecek örneklerin bulunup bulunmadığına dahi dikkat etmek lâzımdır.

---

3. *Fut.*, 1/742 (9-11)
4. *Fut.*, 1/689 (4-7)
5. *Fut.*, 2/563 (5-6)

ONBEŞİNCİ MOTİF

NÂDİR TABİAT OLAYLARI VE KERAMETLER'DEN BAHSETMESİ

XV[3] = فانّ ، ابنتي زَيْنَب سألتُها كالملاعب لها ـ و هي
في سِنّ الرضاعة ، كان عمرُها في ذلك الوقت
سَنَةً أوْ قريباً منها ـ فقلتُ لها بحُضورِ أمِّها
و جدّتِها :
ـ ما تقولِين في الرجل يجامِعُ أهلَه و لا ينزل؟
ما يجب عليه؟ فقالت : يجب عليه الغُسْل
فتعجّب الحاضرون من ذلك .

Futûhat'da dikkatimizi çeken *onbeşinci motif,* İbn'ül-arabî'nin bu unvân altında toplanabilecek olan bâzı hâdiselerden, meselâ pek ender şekilde görünen *tabîat olayları*'ndan, ayrıca tabîat kanunlarına aykırı düştüğü için, *kerâmet ve mûcize* ismini alan fenomenlerden bahsetmesidir. Burada aktaracağımız hâdiselerin târih bakımından *gerçekliğini* münâkaşa etmek, söz konusu değildir. Bunlar sâdece İbn'ül-arabî'ye isnâd edilen eserlerin, hiç olmazsa bu yönden de teşhîs edilmelerinde yardımcı kıstaslardan biri vazîfesini göreceklerdir.

Öncelikle işâret edelim ki aşağıda aktarılacak hâdiseler konusunda mutlakâ tereddüd ve şüpheye kapılmağa hâcet yok. Çünkü bu hâdiselerden bir kısmına bizzat İbn'ül-arabî şâhid olmuş (zîrâ kendisi böyle söylüyor), diğerlerini de (meselâ bâzı kerâmet hâdiselerini), şahsen itimâd ettiği yakın dostlarından dinlemiştir. Özellikle «kerâmet» hâdiseleri, parapsikoloji bakımından dikkate alınmağa değecek kadar ehemmiyetlidir. Kaldı ki, alelâde okuyucular bile bunları okurken, azçok düşünmeğe mecbur olacaklardır. Fakat unutmamalı ki İbn'ül-arabî böyle şeyleri sâdece merak ve alâka uyandırmak maksadıyla anlatmış değildir : Aksine bu, onun felsefî ve zihnî yapısının bir netîcesidir. Zirâ İbn'ül-arabî, akıl ve tabîat (=fizik) kanunlarına gerçekten inanmakla berâber, bu kanunların

«değişmez ve mutlak» olduklarını, hiç bir zaman kabûl etmiyordu. Çünkü ona göre *tabiat kanunları* dahî, bir *ilâhi müdâhele* sebebiyle, her an değişebilirdi. Şu halde anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî determinist bir tabiat ve ilim anlayışının yanlış olduğunu isbâta çalışıyordu. Böyle davranmaktaki esas gâyesi de, Allahın herşeyi muayyen bir şekilde, belli kanunlar ile yaratmak mecbûriyet'inden tenzîh edilmesidir ki, bu konular üzerinde (daha sonra neşr edeceğimiz) *cild*'te duracağız.

Futûhât'ın çeşitli yerlerine serpiştirilmiş olan ve gelecek sayfalardan itibâren -bâzı küçük mülâhazaların eşliğinde- aktaracağımız bu «istisnâî» ve bâzen de fizik (=tabîat) kanunlarını ihlâl eden hâdiselerden ilk önce zikredilecek birkaç tânesi, son derece nâdir şekilde vukûa gelen bir takım *tabîat olayları*'ndan ibârettir. Onları tâkib eden bir iki tânesi de, kısmen tabiî kısmen de mânevî yönleri bulunan fakat her iki halde dahî, pek ender vâki olan fenomenlerdir. Nihayet sırf *kerâmet* ve *mûcize* mâhiyetinde bâzı hadiseleri ihtiva eden örnekler anlatılacaktır.

Önemle işâret etmek faydalıdır ki, bu faslın başında zikr edeceğimiz «nadir tabîat olayları», bu kategoriye kasden sokulmuştur. Gerçi saf mânada *kerâmet* ile, ender olarak vukûa gelen *tabîat olayları* arasında organik bir bütünlük yok gibidir. Fakat unutulmamalı ki İbn'ül-arabî böyle hâdiseleri dâimâ ayni paralelde düşünmüş ve son derece ender olarak vukûa geldikleri için bunları âdetâ *hark'ul-avâid* (=kerâmet ve mûcize) denilen fenomenler çerçevesinde dikkate almıştır. Meselâ :

a) Kendisi takriben, kırksekiz yaşlarındayken Anadoluda bulunduğu sırada, *Furat nehri*'nin kâmilen buz tuttuğunu ve donmuş olan nehir üzerinde insan ve hayvan kâfilelerinin (âdetâ karada yürür gibi) yürüdüklerini bizzat görmüştü. Kendisi bu hâdiseyi, *fevkalâde* ve dolayısıyla *mûcizevî* bir fenomen olarak dikkate alıyordu. (Bak. XV¹)

b) Kendisi takriben kırk yaşlarında iken, (Mekke'de bulunduğu sırada), oraya komşu sayılan *Tâif* şehrindeki *vebâ salgını*'ndan ve korkunç hastalık sebebiyle bütün şehir halkının kaçarak Mekke'ye sığınmasından (görgü şâhidi olarak) bahsetmektedir. Bu hadisenin anlatılması da, (İbn'ül-arabî tarafından) keza ayni çerçeve içinde mülâhaza edilmişdir. (Bak. XV³)

c) Kendisi kırk yaşlarında iken, (*Mekke*'de) vukûa gelen *Kuyruklu Yıldız* olayı ve ayni gün Yemen'de çıkan müdhiş kum fırtınası sebebiyle, gündüz vakti ahalinin sokaklarda fenerlerle yürüdüğü ve havanın gece gibi karardığı, istisnâî hadiseler cümlesinden itibâr edimiştir. (Bak. XV²)

İşte bunları tâkib ederek tıb târihi için malzeme teşkîl eden bâzı tipik ve istisnâî olaylar (meselâ İbn'ül-arabî'nin bir yaşındaki küçük kızının ilmî meselelere fasîh bir lisanla cevap verip konuşması; ayrıca vefât edeceği günü önceden haber vermek sûretiyle kendi babasının gösterdiği kerâmet ve bunları takib ederek te,

çoğunlukla İbn'ül-arabî'nin bizzat şâhid olduğu birçok kerâmet hadiseleri (müşahhas'tan mücerred'e giden bir tarzda), sıralanmıştır.

Şimdi, Futûhât'dan hareket ederek, orada tesâdüf ettiğimiz ve (ifâde şekline bakılırsa) gerçekten olmuş (çünkü bunlardan bir kısmını İbn'ül-arabî görmüştür) bâzı tabîat hâdiselerini veyâ âfetlerini anlatmakla başlayabiliriz. Göreceğimiz üzere bunlar insanı, cidden hayrette bırakan ve ayrıca, astronomi, coğrafya ve tıb tarihi ile meşgul olanları ilgilendirecek nitelikte, nâdir tabîat olaylarından ibârettir.

a) *Fırat nehrinin (h. 608 ? = m. 1212?'de) donma hâdisesi*

Bu konuda bizzat şâhid olduğunu söylediği hâdiselerden birincisi, kendi tabiriyle «kuzey şehirlerinde» dediği Anadolu topraklarında, Fırat nehrinin (şiddetli kış mevsimi olan) Aralık ve Ocak aylarında tamâmen buz tutarak donmasıdır. Açıkça bir târih zikretmemekle berâber, ihtimal ki hicrî 608 (=m. 1212)'de vâki olan bu tabiat hâdisesi için İbn'ül-arabî Futûhat'da anlatır ki:

[1] «... Kuzey (Anadolu) şehirlerinde *Fırat* nehrinin, Kânûn aylarında arz haline döndüğünü (=buz tuttuğunu) *gördüğümüz* (!) zaman, onun üzerinde kâfileler, insanlar ve binek (hayvan) ları yürümekteydi...»

b) *Hicrî 599 veyâ 600'de Mekke'de görünen kuyruklu yıldız ve ayni gün Yemen'de çıkan müdhiş kum fırtınası*

Futûhat'da şâhid olduğumuz ikinci tâbîat hâdisesi, hicrî 599 (m. 1202) veyâ h. 600 (=m, 1203) senesinde *Mekke*'de ve *Yemen*'de cereyan etmiştir. O sırada Mekke'de bulunan İbn'ül-arabî, bu hâdisenin kesin tarihini hatırlamadığını, çünkü bunu hicrî 627 (=m. 1229-30) senesinde, yâni hâdiseden 27 sene sonra yazdığını söyleyerek, o gün Mekke semalarında görünen kuyruklu yıldızların âdetâ kıvılcımlar gibi uçuştuğunu ve sonradan gelen haberlere göre ayni gün Yemen'de büyük bir kum fırtınasının çıktığını, denizden korkunç sesler işitildiğini anlatmaktadır. Mubâlağalı gibi görünen tasvirlerden öğreniyoruz ki o gün Yemen'de çıkan bu fırtına sebebiyle şehre dolan toztoprak, binek hayvanlarının seviyesine kadar (!) yükselmiş ve gökyüzü gündüz vakti öylesine kararmıştı ki, ahâli yollarda fenerlerle yürüyebiliyordu. İşte tafsilâtı Futûhat'da bulunan bu tâbiat âfeti için İbn'ül-arabî diyor ki:

[2] «... Bir defasında (kuyruklu yıldızın) bir saat veyâ bir saattan fazla kalan (=devam eden) yolunu (bizzat) *görmüştüm* (!) (O sırada) tavafta idim. Bunu hem ben, hem de *Kâbe*'yi tavâf eden topluluk gördü. Herkes

1. *Fut.*, 3/508 (12-13)
2. *Fut.*, 2/498 (21-36); ayr. *MİA*, 146 ve n. 348 = XXVII78

şaştı. Bütün gece, sabâha kadar, bu geceden daha çok kuyruklu yıldızlar (=zevât'ül-eznâb) hiç görmemiştik. Öyle ki, bu yıldızların çokluğu ve birbirine karışması, ateş kıvılcımlarının birbirine girmesi (=karışması) gibiydi. (Olay) gözlerimiz ile yıldızların manzarası arasında, bu hâle dönmüştü. Dedik ki: Bu ancak büyük bir iş (yani hikmet) sebebiyledir!

Az sonra bize (haber) ulaştı ki, bunu gördüğümüz vakitte, *Yemen*'de bir hâdise zâhir olmuş ve rüzgâr onlara tutya'(طوطيا)'ya benzeyen çok (toz)toprak getirmiş: Öyle ki, (tozlar) yerlere yayılmış ve binek hayvanlarının seviyesine yükselmiş: Ahali (çok) korkmuştu. Hava öylesine kararmıştı ki, insanlar gündüzün yollarda kandiller ile yürüyorlardı. Tozların birikmesi, kendileri ile güneş arasına hâil olmuş (perde çekmiş) idi. Denizden *homurtulu* ve büyük bir *gürültü* işitiyorlardı.

Bu (olay), *600 veyâ 599 senesindedir*: Şüphe bendedir zira bunu *gördüğüm* (!) zaman (tarihini) kayd etmemiştim. Bunu (Futûhat'ın) bu yerine ancak (hicrî) *627* (=m. 1229-30) senesinde yazdım. (Aradan geçen) vaktin uzaklığı sebebiyle bana şüphe isâbet etti. Fakat bu (olay) hicazlı'ların ve yemenli'lerin, hem beyleri hem de avâmı indinde mârûf (=mâlum) dur...»

c) *Tâif'de hicrî 599 (=m. 1202) yılında çıkan vebâ salgını*

Yukarda (Futûhat'dan) aktarılan ve bizzat şâhid olduğunu haber verdiği bu iki hâdiseden sonra İbn'ül-arabî, üçüncü bir âfet daha anlatıyor. Bu da kezâ hicrî 599 (=. 1202) yılında baş gösteren korkunç bir vebâ salgını imiş. Mîlâdî hesâba göre 1202 yılında 16 Mart'tan başlayıp Mayıs başına kadar (takriben 45 gün) devâm eden bu salgın, Tâif şehrini perişan etmişti: Ahâlî, hastalığa tutulup ölmekten korktuğu için, şehirden kaçmağa başlamıştı. İbn'ül-arabî'nin anlattığına göre, hastalığa tutulanlar beş gün içinde ölüp gidiyormuş. Nitekim Tâif şehri, kaçanlar yüzünden öylesine boşalmış ki, şehrin kapılarını bile açık bırakıp gitmişler ve göç edenler de bilhassa Mekke'ye sığınmışlar. İşte bu korkunç âfeti anlatmak üzere İbn'ül-arabî diyor ki:

[3] «... Bu sene (yani h. 599'da) birçok acâib şeyler (daha) gördüm. İşte bu yıl *Taif'de vebâ salgını oldu.* Nihayet şehirde kimse kalmadı. Veba salgını gerçek olarak (hicrî) *599 yılı Receb ayının başından Ramazan başına kadar* sürdü. Onlara inen *tâûn*'un alâmeti, bedenlerinde (görünür) olduğu zaman, beş günü geçirmeyip ölüyorlardı; beş günü geçiren ise yaşıyor, helâk olmuyordu.

Mekke (o sırada) Tâiflilerle doldu. Onların ülkesi, kapıları açık ola-

---

3. *Fut.*, 2/498 (21-36)

rak kalmıştı. Kumaşlar (giysiler) ve binek hayvanları meralarda (terk edilmiş) idi. Bu müddet içinde onların arazisinden geçilince ve orada (malları) koruyan bir bekçi olmadığı zaman yemeğinden yenilince yahut kumaşlar ve binek hayvanlarından (alınınca), o kimseye (hemen) o saat *vebâ* isâbet ediyordu. Fakat geçilip de birşey yenilmezse, kurtuluyorlardı...»

İbn'ül-arabî tarafından yukarda anlatılmış olan bu hâdiseler, gerçi çok nâdir hâdiselerdendir ve bunların her üçüne de kendisi şâhid olmuştur. Fakat bu çeşit olaylar, herşeyden önce birer tâbiât hâdisesi olmaktan öteye gitmez. Şimdi anlatacağımız hâdise ise, onlar gibi tabîî bir olaydır ve İbn'ül-arabî bu hâdiseye yine kendisi şâhid olmuştur. Fakat bu seferki hâdise, daha da nâdir görülen olaylardan biridir.

d) *İbn'ül-arabî'nin kızı Zeyneb'in süt çocuğu iken düzgün bir lisanla konuşması olayı*

Futûhat'da üç defâ ayrı ayrı yerlerde tekrar edilen (fakat aralarında ufak tefek anlatış farkları bulunan) ve belki de inanılması güç sayılan bu olay, İbn'ül-arabî'nin kendi kızı Zeyneb'in daha süt emdiği bir çağda (meselâ bir yaşında iken) hiç beklenmedik bir anda, son derece düzgün bir lisanla konuşması ve etrafındakilerin korkudan bayılmalarına sebeb olmasıdır. Futûhat'da görgü şâhidi olarak (değişik yerlerde) üç defâ tekrar edip anlattığı bu hâdisenin esâsı, şundan ibârettir: İbn'ül-arabî'nin bir veyâ iki yaşlarındaki kızı *Zeyneb,* bu hâdisenin vâkî olduğu sırada henüz emzik çağındaydı. İbn'ül-arabî ona, (nasıl olsa konuşması yok diye), şaka yoluyla bir sual sormuş fakat hiç beklenmedik şekilde küçük kızcağız bu suâle cevap verince, orada bulunan ninesi ve annesi, birden korkarak bayılmışlardı. Bizzat İbn'ül-arabî şöyle anlatıyor:

[4] «... Süt emzirilen bir kızımla (böyle bir hâdîse) bana da tesâdüf etti: (Henüz) *bir yaşından küçük idi ki* ona:
— Yavrucuğum deyince başını döndürdü: ما تقولين في الرجل يجامع اهله ولا ينزل ؟
يجب عليه الغسل
dedi. Kızın konuşmasından (dolayı) *ninesi* (korkarak) bayıldı. İşte buna ben (bizzat) *şâhit oldum...»*

Yukarda görüldüğü üzere İbn'ül-arabî, o sırada *bir yaşından küçük* kızma bir fıkıh meselesi soruyor ve emzik çağındaki bu yavru, hiç beklenmedik şekilde cevap verince, orada bulunan ninesi, korkudan düşüp bayılıyor. İşte bu hadise daha etraflı olarak yine Futuhat'da tekrar ediliyor:

---

4. *Fut.,* 1/702 (7-9); ayr. *MİA,* 128
Böyle müstehcen unsurlar hakkında başka örnekler için VI[19] ve bilhassa XXIII ncü motif'deki arapça metinlere bakınız.

5 «... (O sırada) süt emzirilen bir kızım vardı : *İki yaşından küçük, bir yaşından büyük* idi. (Henüz) konuşamıyordu. İnsan küçük yavrusuyla oynaştığı gibi (ben de) onunla oynaşmağa (şakalaşmağa) başladım. Tesâdüfen hatırıma şaka yoluyla bir mesele sormak geldi ve ona :

— *Zeyneb*

dedim. Bana başını çevirdi. Halbuki konuşma haddine gelmiş değildi. Dedim ki :

— Fetvâ veresin diye, sana bir mesele sormak istiyorum : ماتقولين فى الرجل يجامع أهله ولم ينزل ؟

Düzgün (fasîh) bir konuşma ile dedi ki : يجب عليه الغسل —

Annesi ve *ninesi* de dinlemekteydi. Ninesi birden (korkarak) haykırdı ve bayıldı...»

Dikkate çarptığı üzere İbn'ül-arabî ayni hâdiseyi bu sefer biraz değişik olarak anlatmıştır. Bu değişiklik ise, kızın yaşından bahsettiği sırada ortaya çıkmaktadır. İşte bu hâdise, yine Futûhat'da üçüncü defâ tekrar ediliyor ve bu sefer de, başka değişiklikler gözümüze çarpıyor :

6 «...Kızım *Zeyneb*'e oynaş (=şaka) yapar gibi sormuştum. Kendisi emzik yaşında (çağında) idi. O vakit *bir yaşında* (!) veyâ ona yakın idi. *Annesi*'nin ve *ninesi*'nin huzûrunda :

— Yavrucuğum, âilesiyle oynaşıp ta kirlenmeyen adam hakkında ne dersin? Ne (yapması) gerekir? dedim.

— Boydan yıkanması (gusl) gerekir dedi.

Hazır bulunanlar (yani ninesi ve annesi) buna şaşıp kaldılar.

Ben bu kız(ım)dan o sene ayrıldım ve onu annesinin yanına bıraktım ve uzaklaştım (seyâhata çıktım). Annesine de bu sene *hacc* için izin verdim. Kendim de *Irak* üzerinden *Mekke'ye yürüdüm* (!) Târif edilen yere (yani Mekke'ye) gelince, *Rükn'üş-Şâmî*'de, kendi âilemi aramak üzere, berâberimdeki guruptan çıktım (ayrıldım). (Kızım Zeyneb) annesinin memesini emerken beni (uzaktan) gördü ve :

— Anne bak, babam gelmiş dedi.

Annesi de beni görsün diye baktı. (Kızım) uzaktan bana yönelip :

— İşte babam, işte babam dedi.

Hala'sı (!) da seslendi ve bana yöneldi. Kızım beni görünce güldü ve kendisini (kollarıma) atarak :

---

5. *Fut.*, 3/19 (9-14); ayr. *MİA*, 128
*. XV[4] deki (arapça) cümle, burada aynen tekrarlanıyor.
6. *Fut.*, 4/127 (36-37) - 128 (1-6); ayr. *MİA*, 128 = XXVII[12]

— Babacığım, babacığım
demeğe başladı...»

Gerçekte bu üç anlatış arasındaki farklar, evvelâ kızın yaşında dikkatimize çarpıyor; fakat bu nevî ifâde değişikliklerini azçok mazur görmek lâzımdır. Çünkü İbn'ül-arabî bu hâdiseyi, vukûundan senelerce sonra anlatmış görünüyor. Bu kadar anlatış değişmeleri herkeste olabilir.

Asıl şuna dikkat etmek lâzım : İbn'ül-arabî hiç bir zaman uydurma târihî olaylar anlatan bir müellif değildir. Bir yerde ifâde ettiği gibi o, ancak gördüğü şeyleri zikr etmiştir. Nitekim ilk anlatışının en son cümlesinde de, «... bunu ben bizzat gördüm...» demektedir. Fakat çocuk psikolojisi bakımından, emzik çağında olan bir yavrunun konuşmasına gelince: Bunun mümkün oluşunda bazı tıbbî gariplik ve istisnâlar bulunduğu rivâyet edilmektedir. Ayrıca hatırlatalım ki Kur'an-ı kerimde Hz. İsâ için «... *beşikte iken insanlarla konuşur...*» (K. 3/46) ayeti vârid olmuştur.

Bütün bunlar bir yana : Bir ilâ iki yaşındaki çocukların bir fıkıh meselesine cevap verebilmeleri iddiâsını açıklamak, hakîkaten güçtür.

e) *Bir süt çocuğunun konuşması*

İbn'ül-arabî görüldüğü gibi cidden garip şeyler anlatıyor. Bazen insanı şüphe içinde bazen de hayrette bırakacak olan bu istisnâi ve fevkalâde hâdiselerden bir tanesi de, başka bir küçük çocuğun sarf ettiği hikmetli sözlerdir. Nitekim Futuhat'da anlatır ki :

[7] «... Kendi çocuğunu emziren bir kadın vardı. (Yanından) güzel saçlı heybetli ve haşmetli bir adam geçti. Kadın :
— Ya Rabbi, benim çocuğumu da böyle yap
dedi. (Kucağındaki) süt çocuğu (annesinin) göğsünü bırakıp, adama baktı ve :
— Ya Rabbi beni onun gibi yapma
dedi. Sonra, bir kadın geçti : Dayak yiyordu. Ahâli diyordu ki (bu kadın) zinâ ve hırsızlık etmiştir. Kadın (ona bakarak) :
— Ya Rabbi benim çocuğumu böyle yapma
dedi. (Kucağındaki) küçük (çocuk, annesinin) göğsünü bırakıp, o kadına baktı ve :
— Ya Rabbi beni onun gibi yap
dedi. (İşte) Hz. Peygamber bu adamın cebbar ve gururlu fakat o kadının da nisbet edilen şeyden (günahtan) münezzeh olduğunu söyledi...»

7. *Fut.*, 1/702 (3-7)

f) *İbn'ül-arabî'nin öz babası'nın, kendi ölüm târihini önceden bildirmesi.*

Günümüzde tıb ilminin dahî artık yaklaşık (takrîbi) olarak bazı tahminlerde bulunduğu (meselâ filân hastalığın şu kadar mîâdı olduğunu söylemesi) bugün hiç kimseyi şaşırtmıyor. Fakat eskiden bir insan, tıb bilgisine vâkıf olmaksızın (hiç bir hastalık vs. bahis konusu değilken) kendi vefât edeceği günü çevresindekilere daha önceden haber verdiği ve bu söz tahakkuk ettiği zaman, ona *kerâmet* deniliyordu. İşte İbn'ül-arabî'nin babası Ali ibn-i Muhammed dahi böyle bir şahsiyetti. Çünkü vefât etmezden onbeş gün önce, kendi ölüm gününü, oğlu İbn'ül-arabî'ye haber vermiş ve dediği şey, günü gününe aynen çıkmıştı. Futûhâtda bizzat anlattığı ve teferruâtını bildirdiği bu olayın gerçekliğinden şüphe etmek için, herhangi bir sebeb yoktur. Nitekim diyor ki:

[8] «.. Bu hâli, rahmetli *babam*'da dahî gördüm. Zira onu, yüzünde canlı (insan)ların sûreti (şekli) olmasından (dolayı), şüphe ile defn etmiştik. Onda ölülerin damarlarının (nabzının) durması ve nefes kesilmesi yoktu. *Ölmezden onbeş gün önce, öleceğini bana haber vermiş* ve Çarşamba günü öleceğini söylemişti. *Nitekim böyle oldu:* Ölüm günü gelince, şiddetli bir şekilde hastalanmıştı. Bir şeye dayanmaksızın doğruldu ve dedi ki:

— Oğlum, bugün (artık) göç ve (Cenab-ı Hakk ile) karşılaşma olacak.

Ben de:

— Allah bu sefer'inde (=yolculuk'unda) sana selâmet versin ve mülâkâtında seni mübârek kılsın

dedim. Bu söz ile ferahladı ve:

— Oğlum, Allah benden (yana) sana iyilik mükâfatı versin. Senden işittiğim ve bilmediğim, belki de bir kısmını (daha önce) inkâr ettiğim (söz) işte budur

dedi. Sonra her iki yanında (? yanağında) bedeninin rengine uymayan bir parıltı zâhir oldu: İnci gibi parıldayan bir nur... İşte pederi kaplayan bu parıltı, yüzüne doğru yayıldı ve bütün bedenini istilâ etti. Onun elini öptüm, vedalaştım ve huzurundan ayrıldım:

— Ben *Câmi-i Kebir*'e (=Ulu Câmi'ye) gidiyorum. Ölüm haberin geceye kadar (oradayım)

dedim.

— Git ve benim yanıma bir kimsenin girmesini bırakma

dedi. Sonra kendi *karısı*'nı ve *kızları*'nı (etrafına) topladı. Öğle (vakti) olunca, onun ölüm haberi bana geldi. Kendisine gittim ve bakanları:

8. *Fut.*, 1/248 (12-21) (= *MİA*, s. 58 ve n. 9) = XXVII[3] ve XXVII[6]

*. Burada geçen, *«ölü mü? yoksa diri mi?»* tâbiri, eski sûfilerden *Ahmed b. Yahyâ el-Celâ*'nın vefâtı dolayısıyla, Kuşeyrî (*Risâle*, terc. T. Yazıcı; s. 74) tarafından da kullanılıyor. Ayr. bak. VII[11-12]

— Ölü mü? yoksa diri mi? (diye) şüphede bırakan bir halde buldum. İşte böyle bir halde onu defn ettik.

Babam'ın büyük bir meşhed'i (şehadeti) vardı. ... Bu makamın sahiplerinin hayâtı ve ölümü (birbirine) müsâvîdir...»

İbn'ül-arabî'nin bu tasvîrine dikkat edecek olursak anlaşılır ki bu zât, k e ş f (mükâşefe) sâhibiydi. (Bu deyim hakkında *beşinci motif'e* bakınız). Çünkü kendi vefât edeceği günü önceden *keşf* etmişti. Bu şekildeki rûhaniyet sahipleri ise, İbn'-ül-arabî'nin ifadesine göre, vefât ettikleri zaman âdeta ölmemiş gibi (yani canlı sûretinde) görünürmüş. Babasını çok sevdiği anlaşılan İbn'ül-arabî, vefât hadisesini gözleriyle seyr etmeğe dayanamadığı için de, câmi'ye giderek bu acı haberi orada beklemeği tercih etmişti.

g) *Şeyh Fâtıma'nın gösterdiği kerâmet*

İbn'ül-arabî'nin henüz Endülüs'te bulunduğu sıralarda istifâde ettiği hocalardan bir tânesi de Fâtıma bint ibn'ül-Müsennâ adındaki kadın şeyh (=şeyha) idi. İşte bu kadın, Kur'andaki ilk sûre olan Fâtiha sûresini okuduğu zaman, Allah onun her istediğini yerine getirirdi. Meselâ Futûhat'da bu hocası ve onun gösterdiği kerâmet için diyor ki :

[9] «... Ben *Kurtuba*'lı *İbn'ül-Müsennâ'nın kızı Fâtıma* adındaki âşık ve irfan sahibi kadınlardan birine, *İşbiliyye*'de bizzat hizmet ettim. Hizmet ettiğim (faydalandığım) sırada kendisi *doksanbeş'inden daha yaşlıydı.* Bu kadar yaşlı olmasına rağmen onun yüzüne, yanaklarının hırmızılığı ve yüzünün... güzelliğinden (dolayı) bakmağa utanırdım. Letâfetinden (dolayı) kendisini *ondört yaşında bir kız* zannedersiniz. Bana şöyle demişti :

— Allahı sevdiği halde, bundan ferahlık duymayan kimselere şaşarım. Bundan sonra bana :

— Evlâdım, benim bu söylediğime ne dersin?

demişti. Ben de ona :

— Anacığım sözün çok doğru

dedim. İşte o gün Kur'andaki *Fâtiha* (suresi)'nin kendisine hizmet ettiğini söylediğinde bu kadının makâmını (mertebesini) anlamıştım.

Böylece otururken, yanımıza bir kadın geldi ve bana :

— Kardeşim dedi, benim kocam *Şureyş-Sezûne*'de bulunuyor ve kendisinin orada evlenmiş olduğunu haber aldım.

Ben de ona :

— Kocana kavuşmak istiyor musun?

deyince :

9. *Fut.,* 2/387 ,10-25) ayr. *MİA,* s. 75 ve not 65)

— Evet

dedi. O zaman ihtiyar kadın (yani Fâtıma)'ya yüzümü döndürdüm ve

— Anacığım, dedım bu kadının ne söylediğini işitmiyor musun?

— İstediğin nedir oğlum?

diye sordu. Ben de:

— (Hemen) bu vakitte bu kadının işinin görülmesi!

dedim.

— Baş üstüne dedi, ben Kur'anın Fâtiha'sını gönderir ve kocasını getirmesini Fâtiha'ya söylerim.

Sonra *Fâtiha*'yı okumağa başladı ve ben de onunla birlikte okumağa başladım. Okuduktan sonra *Fatiha*'ya:

— Ey Kur'anın Fatihası, *Şüreyş*'e git ve bana bu kadının zevcini getir. Onu bana getirinceye kadar da sakın bırakma

dedi. Ve adam gerçekten ailesinin yanına dönüp geldi...»

h) *Denize düşen adamı kurtaran bir deniz kuşu*

Mekke'de bulunduğu sıralarda *Abdülkerîm ibn-i Vahşî el-Mısrî* isminde bir şahıstan İbn'ül-arabî'nin dinlediği tabîat üstü bir hâdisenin de yine bu fasılda anlatılması îcab ediyor. Futuhat'da aynen şunları okuyoruz:

[10] «... (Birgün) *Mısır* ülkesine (ulaşmak) isteyerek *Cidde*'den denize açıldım. Suları yararken bir gece deniz ortasında seyâhat ettik. (O sırada) gemidekiler uyumuş, sâdece gemiyi idâre eden (kaptan) ayakta kalmıştı. Gemidekilerden bir şahıs, hâcet görmek isterken ayakları kayarak denize düşmüş ve dalgalar onu almış (götürmüş) idi. Kaptan (bunu gördüğü halde) susmuş, sesini çıkarmamıştı. Rüzgâr güzel (ve yumuşak) idi. Kaptan, adam su'yun üzerine çıkıp gemiye girinceye kadar (bunları hiç) fark etmedi. O sırada büyük bir *kuş* (denize düşen) adamla konuştu. (Adam) gemiye erişince kuş, uçtu ve seren direğinden ince direk üzerine kondu ve sonra (kaptan) bu *kuş*'un bir şeyler söylermiş gibi gagasını, adamın kulağına uzattığım gördü. Sonra kuş, tekrar uçup gitti. Fakat kaptan o sırada bu hâdiseyi gördüğü halde hiçbir şey söylememiş, sesini çıkarmamıştı. Nihayet gündüzün başka bir vaktinde adamı alıp ikrâm etmiş ve kendisinden *hayır duâ* istemişti. Bunun üzerine adamcağız kaptana:

— Ben, kendilerinden (hayır) duâ istenilen (ermiş) kimselerden değilim

deyince, kaptan da:

— (fakat) seni ve başından geçenleri gördüm

diye cevap verdi. Adam:

10. *Fut.*, 2/712 (28-37) - 713 (1-5); ayr. *MİA*, 141 ve n. 327 = XXVII79

— Kardeşim dedi, iş senin zannettiğin gibi değil: Ben denize düştüğüm ve dalgalar beni alıp (sürüklediği) zaman, mahv olmak (boğulmak) üzereydim. Sizden yardım istemenin bir faydası olmadığını da anladım ve kadere teslim olarak «... *Yüce ve bilen Allahın takdîri budur*...» (Kur'an, VI/96) âyetini okudum ve farkına vardım ki o sırada bir kuş beni yakaladı ve dalgalar arasından kaldırdı. (Sonra) senin de gördüğün gibi, beni gemiye sokuncaya kadar denizin dalgaları üzerinde taşıdı. Allahın işine hayret ederek, kuş'a bakakaldım ve (kendi kendime) : —Acabâ Allahın benim kurtuluş sebebim olarak yarattığı bu (kuş) kimdir? derken, kuş (—Senin gördüğün gibi) direğin üzerinden gagasını kulağıma uzatarak : — Ben, «Yüce ve Bilen Allah'ın takdiri budur» âyetinden ibâretim. Bu (âyet) ile isimlendirildim dedi. İşte bu Kuş'un ismi, bu âyettir dedi...»

İşâret edelim ki, bizzat şâhid olmadığı fakat yukarda ismi geçen arkadaşından dinlediği bu «kerâmet olayı»ndan İbn'ül-arabî, kendi felsefesi için bir netîce çıkarmaktadır: Allahın «*kelime*»lerden «*melek*»leri yarattığını ve bu gibi kelimeler'in de bir takım melekler'e has isim teşkîl ettiğini söylüyor.

i) *Yakmayan ateş*

Bütün bunlardan daha ilgi çeken şey de, şimdi anlatacağımız ve bu fasıldaki konularla ayni paralelde olan bir kerâmet olayıdır : İbn'ül-arabî, h. 586 (m. 1190-91) yılında, (-her halde İşbiliyye veyâ dolaylarında-) bir âlimler meclisinde hazır bulunduğunu söylüyor. Bu mecliste konuşulan ve vukûa gelen bir olayın, onun tasavvufî bilgi'yi felsefî bilgi'den üstün saydığını göstermesi bakımından zikr edilmesi gerekiyor. Kendi ifâdesine göre o tarihte bir feylesof varmış ki, bu zât bütün dînî gerçekleri inkâr edermiş. İsmi her nedense zikredilmeyen bu şahıs için bir nükte yapan İbn'ül-arabî diyor ki : bu feylesof, peygamberliği ve onların getirdiği mûcize'leri, müslümanlar ne kadar çok tasdîk ederse o da o kadar çok inkâr ederdi... Nitekim Kur'ân-ı kerîm'de (XXXI/68-69) zikredilen bir mûcize'-yi akıl ve ilim'e göre tevil ettiğini zannederek, kabul etmiyordu. Bahis konusu mûcize ise, eski peygamberlerden Hz. İbrahim'in *Nümrûd* tarafından işkence yapılmak ve öldürülmek maksadıyla ateş'e atılmasına rağmen, ilâhî bir mûcize neticesinde yanmaması'na dairdir. Feylesof, «... hakikatlar tebeddül etmez, değişmez...» diyerek, tabiatı îcâbı yanmağa istîdâdı olan cisimleri ateş'in muhakkak yakacağını iddiâ ediyor ve bu sûretle Kur'andaki ateş'in hakîkî *ateş* değil fakat Nümrûd'un gazabı olduğunu; Hz. İbrâhim'in yanmamasını da bu gazaptan müteessir olmadığı manasında anladığını söylüyordu. Oradaki bilginlerden bir zât da bunun üzerine feylesof'a gerçek ateş'in bâzen yakmayabileceğini, bizzat kerâ-

met göstermek sûretiyle isbât etmişti. İşte bu kerâmetin nasıl cereyan ettiğini ve hadisenin teferruâtını anlatmak üzere İbn'ül-arabî diyor ki :

[11] «... (Hicrî) *586 yılında* bulunduğumuz bir mecliste... yanımızda, peygamberliği, müslümanların isbat (=tasdik) ettiği derecede inkâr eden ve peygamberlerin getirdiği (=yaptığı) mûcizeleri de inkâr eden *feylesof bir şahıs* vardı ki, hakikatların tebeddül etmediğini (değişmediğini) söylerdi*.

Soğuk ve kış zamanlarıydı : Önümüzde ateş dolu büyük bir mangal (مجمر) vardı. (Dinî gerçekleri) inkâr eden ve yalanlayan bu feylesof dedi ki :

— Halk tabakası (avâm), *Hz. İbrahim* aleyhisselâm'ın (Nümrûd tarafından) ateş'e atıldığını ve *ateş*'in onu yakmadığını söyler. Halbuki *ateş*, bünyesi îtibârı ile, yanmağı kabul eden cisimleri elbette yakar. (Oysa) Kur'anda İbrâhim kıssasında zikr edilen ateş, *Nümrûd*'un ona olan kin ve garaz'ından ibârettir... ki bu da «gazab ateşi» (demek) tir. (Hz. İbrahim'in) buna atılmış olması, onun üzerine *Nümrû*d'un gazabı vardı (demektir) ve onu yakmaması da, cebbar *Nümrud'un gazabı, Hz. İbrahim'e tesir etmedi* (manasına)dır.

(Feylesof) sözünü bitirince (kerâmet) ve temekkün makâmında bulunanlardan biri ona dedi ki :

— Şayet ben sana Allahın, ateş konusunda (işin) zâhirinde de doğru söylediğini ve ateş'in *Hz. İbrâhim*'i yakmadığını göstersem... (ne yaparsın)?

Münkir (feylesof) :

— Olmaz öyle şey

dedi. (Şeyh) ona :

— (Mangal içindeki) bu yakan bir ateş değil mi?

deyince :

— Evet

dedi.

— (Şimdi) bunu kendi nefsinde (yani bizzat) göreceksin

diyerek mangaldaki ateşleri (feylesofun) üzerine attı. (Ateşler) onun elbiseleri üzerinde (yakmaksızın) bir müddet kaldı. Kendisi bunları eliyle evirip çeviriyordu. Yakmadıklarını görünce, şaşıp kaldı. Sonra onları mangala iâde etti (geri koydu). Şeyh ona :

— Sen de ona elini (kendin) yaklaştır (bakalım)

deyince, (feylesof) elini yaklaştırdı ve ateş onu (bu sefer) yaktı. Şeyh de ona :

11. *Fut.*, 2/413 (27-35) - 414 (2-6) (*MİA*, s. 80-82 ve n. 98) = XXVII[29]

*. *«Hakikatlar tebeddül etmez»* diyen filozofu burada tenkîd ettiği halde, ayni görüşü XXX[18] de, kendisi de benimseyip *çelişkiye düşüyor.*

— (Kur'andaki) mesele böyledir: Ateş, emir almıştır, emirle yakar ve yakmayı (emirle) terk eder (=yakmaz). Allah Teâlâ, her istediğini yapandır

dedi. Böylece bu inkârcı (feylesof) doğru yola girdi ve (aczini) itiraf etti...»

j) *Ruyâda evlenip, hakîkat dünyâsında çoluk çocuk sâhibi olan Cevherî isimli adamın hikâyesi*

Futûhât'da çok garip bir olay daha anlatılıyor: Cevherî isimli bir şahıs, Nil nehrinde yıkanırken, rûyâ gibi bir şey görüyor: Gûya, hiç gitmediği ve görmediği Bağdad'ta imiş: Orda evlenmiş ve sonra çocukları dünyaya gelmiş. Fakat rûya aleminden çıkarak evine dönünce, birkaç müddet geçmiş ve rûyada evlendiği kadın, çocukları ile birlikte gelerek onu bulmuşlar. Hayâl âleminde dünyaya gelen çocuklar bile, ilk görüşlerinde onu derhal tanımışlar. İşte bu hâdiseyi İbn'ül-arabî şöyle anlatıyor:

[12] «... *Cevherî*'nin hikâyesi nedir? dersen, şöyle deriz: Kendisi anlatır ki, *Acîn*'deki evinden *Fern*'e (doğru yola) çıkmıştı; boy abdesti alması gerekiyordu. Böylece yıkansın diye *Nil* (nehri) kıyısına geldi.

Kendisi, su'yun içindeyken, uyuyanın gördüğü şey gibisini (yani rûya) gördü: Sanki *Bağdad*'ta idi ve evlenmiş, orada bir kadınla altı yıl beraber kalmıştı. (Bu kadın) sayısını kaybettiğim (yani hatırlamadığım) birçok evlât doğurmuştu.

Sonra *Cevherî,* suyun içindeyken kendisine geldi ve yıkanmasını bitirip urbalarını giydi ve *Fern*'e döndü. Ekmek aldı ve evine vardı. *Vâkıa*'sında gördüğünü (kendi) âilesine haber verdi. Birkaç ay sonra idi ki (Bağdad'ta) evlendiğini (rûyada) gördüğü bu kadın, onun evini sormak (üzere) çıkageldi. Karşılaşınca onu kadın da tanıdı, çocuklar da (tanıdı). Onları inkâr etmedi. Kadına:

— Seninle ne zaman evlendi?

denilince

— Altı seneden beri dedi. İşte bunlar da, onun benden (dünyaya gelen) çocuklarıdır.

Şu halde (diyor İbn'ül-arabî), *hayâl'de olan şey, duyularda* (gerçek âlemde), *ortaya çıkmıştır...*»

k) *Evhadeddîn Kirmânî'nin şeyhinin yaptığı kerâmet*

Cevherî isimli bir şahıstan yukarda anlatılan fıkra gibi yine Futûhat içinde bulduğumuz başka bir kerâmet ve tabîat üstü fıkrası, İbn'ül-arabî'nin yakın dost-

12. *Fut.,* 2/91 (26-30)

larından biri olan meşhur şeyh Evhadeddîn el-Kirmânî'nin bizzat anlattığı olaydır. Bu konuda İbn'ül-arabî ondan nakl eder ki :

[13] «... *Evhadeddîn Hâmid ibn-i ebî'l-Fahr el-Kirmânî* bana şöyle dedi :

— Ben genç iken, bir şeyhe hizmet ediyordum. Şeyh hastalandı ve kendisi bir hummâ içindeydi. Karın ağrısı tuttu. *Tekrit*'e vâsıl olduğumuzda ona :

— Efendim bırak da sana, yoldaki *Sencar Hastahânesi* reisinden tutucu bir ilâç isteyeyim

dedim. Benim şiddetli ısrârımı görünce :

— Git (bakalım)

dedi. Ben de yol emînine gittim. Kendisi çadırda oturuyordu. Adamları da onun huzûrunda ayakta duruyordu. Önünde lâmba vardı. Beni hiç tanımıyordu. Ben de onu tanımıyordum. Beni topluluk (cemâat) arasında ayakta görünce, bana doğru kalkıp elimden tuttu ve ikram etti.

— İhtiyâcın nedir?

diye sordu. Kendisine şeyh'in hâlini anlattım. İlâcı (derhâl) hazırlattı ve bana verdi. Hizmet etmek (= ağırlamak) üzere benimle dışarı çıktı. Hizmetçi de onun huzurunda şamdan ile (yürüyor) idi. Şeyh'in onu görmesinden korktum; dönmesi için yemin verdirdim. (O zaman) geri döndü. Ben de Şeyh'e gittim. Kendisine ilâcı verdim ve ona, yol emîni (olan) Emîr'in ikrâmını anlattım. Şeyh tebessüm etti ve :

— Oğlum, benim (hastalığım) için yanıp tutuşmandan (dolayı) şefkat gösterdim de sana izin verdim. Fakat sen yürüyünce (= gidince), sana iltifat etmemesi dolayısıyla seni utandıracağından korktum. Bu sebeble *kendi bedenimden tecerrüd ettim ve bu Emîr'in bedenine* (rûhumla) *girdim.* Sonra onun yerine oturdum. Sen gelince, sana ikrâm ettim ve gördüğün şey(ler)i yaptım. *Sonra* (tekrar) *kendi bedenime avdet ettim.* Bu ilâca benim için hâcet yok : Onu kullanmayacağım dedi...»

Dikkate çarpması gerekir ki bu olayda bir nevî *métempsychose* iddiâsı var. Yani, bir rûhun başka bir bedene girmesi (= hulûl etmesi) bahis konusudur. Çünkü Evhadeddin Kirmâni'nin hocası, bedeninden kendi ruh'unu tecrid edip ayırmak suretiyle, yol emîni olan şahsın bedenine hulûl ediyor. Şimdilik kısaca hatırlatalım ki, bundan önceki bir bölümde (VII nci motif) anlattığımız üzere, *Hârûn'ür-Reşîd* (m. 766-809) in oğlu *Ahmed el-Sebtî*'nin de rûhu, bir gün tecessüd sûretiyle Kâbe'yi tavâf etmekteydi. İşte bu hâdiseyi İbn'ül-arabî şahsen gördüğünü ve onun rûhuyla konuştuğunu söylüyordu. Bu iki olay arasındaki fark şudur :

---

13. *Fut.*, 1/141 (26-37); ayr. *MİA*, 159 ve n. 379
Ruh'un beden değiştirmesi hkk. bak. VII8-9

Birincisinde *ölmüş* bir kimsenin *ruhu*'nun görünmesi, ikincisi de *canlı* bir kimsenin rûhu'nun beden değiştirmesi bahis konusudur. Her ne olursa olsun, bunlar kat'iyen *tenâsuh* (métempsychose) mânâsına getirilmemelidir. Çünkü İbn'ül-arabî böyle bir nazariyeyi kesin olarak reddetmektedir.

l) *Şeyh Ebû Medyen'in altı yaşındaki oğlunun gösterdiği kerâmet*

Kerâmet motiflerinden bir tânesi daha, Futuhat'da anlatılmaktadır ki bu sefer göreceğimiz hâdise, meşhur Şeyh Ebû Medyen (bk. *MİA*, s. 91-97)in yedi yaşlarındaki oğlu'na aittir. İbn'ül-arabî şöyle diyor :

[14] «... Şeyh *Ebû Medyen*'in, zencî kadından (doğan) küçük bir oğlu vardı. Ebû Medyen, nazar (tefekkür) sâhibiydi. İşte bu çocuk da, yedi yaşındayken (uzaklara) bakar ve :

— Denizde, size tavsîf ettiğim bir yerde, şu kadar sayıda gemiler görüyorum. Onların içinde, şunlar şunlar oluyor

derdi. Birkaç gün geçince gemiler, bu çocuğun bulunduğu şehir (olan) *Bicâye*'ye geliyordu. İş, çocuğun dediği üzere bulunuyor (=oluyor)du. Çocuğa :

— Ne ile görüyorsun?

denilince o da :

— *Gözlerimle* diyordu. Sonra : Hayır, ancak *kalbimle* görüyorum diyordu. Sonra : Hayır, ancak *babamla* görüyorum; O (benim yanımda) bulunurken, ben ona baktığımda, size haber verdiğim şeyleri görürüm. (Fakat) benden kaybolunca (başka yerde olunca) hiç bir şey göremem diyordu...»

İbn'ül-arabî'nin söz konusu ettiği bu kerâmet hadisesi'nden maksad şudur : İbn'ül-arabî, «... tıpkı ayna olmadığı bir durumda idrâk edemediğimiz şeyleri, aynaya bakarak gören kimse gibi idrâk etmek gibi...» (bak. XVIII²) şeklinde bir temsîl yaptıktan sonra, bu kerâmeti bir misal olmak üzere anlatıyordu.

m) *İbn'ül-arabî'nin Tunus'da yazıp kimseye söylemediği bir şiir'in ayni gün, Endülüs'te işitilip başkaları tarafından ezberlenmesi :*

Futuhat'da anlatılan ve bizzat İbn'ül-arabî'nin başından geçen garip olaylardan bir tânesi de, kendisinin Tunus'daki bir câmide, Maksûre-i İbn'ül-Müsennâ'da ikindi namazı sırasında yazdığı fakat hiç kimseye ifşâ etmediği bir *şiir*'in, ayni gün meçhul biri tarafından Endülüs'teki İşbiliyye şehrinde ahâliye okunması ve duyanların da bunu ezberlemesidir. Tunus ile Işbiliyye arasında üç aylık bir kervan (kafile) yürüyüşü (mesafesi) bulunduğunu söyleyen İbn'ül-arabî'nin bu

14. *Fut.*, 1/247 (13-18) (= *MİA*, s. 93 ve not 141)

şiirlerini, yazıldığı ayni gün İspanya'da okuyan kim olabilirdi? Bizzat kendisi bu garip hâdiseyi anlatırken diyor ki :

[15] «... *Afrika* şehirlerinden *Tunus*'daki câmiin doğusunda *Maksûret*'ü *İbn'-ül-Müsennâ*'da, muayyen ve (bence) mâlum bir günde, ikindi namazı sırasında şiirden bâzı beyitler yazdım. Sonra İşbiliyye'ye gittim. İkisi (yani Tunus ile İşbiliyye) arasında kâfile (=kervan) için üç aylık yürüyüş (mesâfesi) vardır.

Orada beni tanımayan bir insan, benimle buluştu ve tesâdüfen bu beyitleri bana aynen okudu. Halbuki ben onları kimseye yazmamıştım. Kendisine :

— Ezberleyesin diye, sana bunları kim okumuştu? dedim. Dedi ki :

— Bir gece, *İşbiliyye* çarşısında, yol üzerinde bir cemâat toplantısındaydım. Yanımızdan tanımadığımız garip bir adam geçti. Sanki bir seyyahtı. Bizimle oturup konuştu ve bu beyitleri bize okudu. Biz de onları beğendik ve yazdık. Ona, bu beyitler kime âit? dedik. Filâncasına âit dedi ve bana (onların sâhibinin) ismini söyledi. Ona : Biz bu *Maksûret'ü İbn'ül-Müsennâ*'yı kendi şehirlerimizde bilmiyoruz dedik. Dedi ki : Orası, *Tunus Câmii*nin doğusudur. (Yazan) onları bu saatte orada yazmıştır. Ben bunları ondan ezberledim. Sonra (bu garip) adam ortadan kayboldu. İşinin ne olduğunu ve bizden nasıl gittiğini (ayrıldığını) bilemedik. Onu (bir daha) göremedik...»

n) *Bir toplantıda sâdece İbn'ül-arabî'nin gördüğü ve başkalarının gözünden gizlenen kutub*

İbn'ül-arabî'nin yukarda anlattığı garip hâdisenin hemen arkasından, Futuhat'ın ayni sayfasında bir tabîat-ötesi hâdise daha zikredilmektedir. Burada bahis konusu olan şey de, yine İbn'ül-arabî'nin başından geçmiştir : Gûyâ bir toplantı halindeyken İşbiliyye şehrinde Horasanlı bir *kutub* da bulunuyormuş. Allah onun mevcudiyetini ve ismini bir *vâkıa* sırasında sâdece İbn'ül-arabî'ye haber vermiş. Üstelik ayni meclise iştirâk eden bu «kutub», sâdece İbn'ül-arabî'ye görünüyor ve başkaları onu hiç göremiyormuş. Futuhat'da şunları okuyoruz :

[16] «... Bir gün *İşbiliyye*'deki *Addîs Camii*'inde ikindi namazından sonra (bulunuyor) idim. Bir şahıs bana *Horasan*'da (şahsen) buluştuğu tasavvuf ehlinin ulularından bir büyük adamdan bahs ediyordu. Onun faziletini bana zikrederken, (bir de baktım ki) o zât, bizim yanımızda idi fakat

15. *Fut.*, 3/377 (12-21) (=*MİA*, s. 106-107 ve n. 201); ayr. XXIX46
16. *Fut.*, 3/377 (21-26) (= *MİA*, 120 ve n. 243)

beraberimdeki topluluk onu görmüyordu. (Görünmeyen şahıs) bana:
— *Horasan*'da bizimle buluşan bu adamın sana vasf eylediği şahıs işte benim
dedi. (Onu bize) haber veren (anlatan) adama dedim ki:
— Horasan'da gördüğün bu adamın sıfatını (şeklini) tanıyor musun?
— Evet dedi.
Ben de başladım onun kendisindeki eserleri ve yaratılışındaki hayâtını tavsif etmeğe. Adam:
— Vallahi dedi, o (kutub) senin vasf eylediğin sıfattadır. Onu hiç görmüş müydün?
Ona dedim ki:
— İşte oturuyor ve benim yanımda senin haber verdiğin ve benim sana tavsif ettiğim şeyi tasdik ediyor. Ben ona bakıyorum o da bana kendisini tarif ediyor.
İşte (oradan) ayrılıncaya kadar (bu kutub) benimle oturmakta devam etti. (Sonradan) onu aradım fakat bulamadım...»

Futûhat'dan derlediğimiz bu kerâmet olayları konusunda işâret edilecek bir nokta daha vardır: Hatırlanacak olursa İbn'ül-arabî, (*sekizinci motif*'de) *Hızır* aleyhisselâm'la görüştüğünü söylüyordu. Nitekim bu karşılaşmalardan birinde (kendisi o sırada Tunus'daydı) Hızır, namaz kılmak üzere bir seccâde almış ve onu havada muayyen bir yüksekliğe sermiş, sonra da onun üzerine çıkarak namaza durmuştu. İşte bu sırada İbn'ül-arabî'nin yanında «*...dindar, fakat kerâmetleri inkâr eden...*» bir arkadaşı bulunuyordu. İsmi zikredilmeyen bu şahsı iknâ etmek üzere Hızır'ın gösterdiği bu kerâmet, müteâkib sayfalarda nakl edeceğimiz kerâmet fenomenlere bir giriş olarak dikkate alınmalıdır.

Kerâmet'lerin (bu vesîleyle) sâdece filozoflar değil fakat dindar zümrelerden bâzı kimseler tarafından da inkâr edildiğini bilen İbn'ül-arabî, bilhassa dogmatik zihniyette olan din ulemasını da eleştirmekten geri kalmıyor. Hattâ kendisi Endülüs'te bulunduğu sıralarda, *İbn-Afîr* isimli bir hadîs âlimi ile kerâmetler konusunda münâkaşa etmiş ve hadis'lerden çıkardığı delil'lere dayanarak, bu hadîs âlimini iknâ etmişti. Bu hadiseyle ilgili olmak üzere Futûhat'da şöyle diyordu:

[17] «... Şeyhimiz *Ebû Imrân Mûsâ ibn-i Imrân el-Menzilî* (*el-Martulî* olacak) *İşbiliyye*'de *Mescid'ür-Rizâ*'daki evinde *Ebu'l-Kâsım ibn-i Afîr*'e (şöyle) dediğini işittim. — *Ebul-Kâsım,* bu (tasavvuf) yolunun ehli (olanları)nın zikrettiği (kerâmetleri) inkâr ediyordu-:
— Ey *Ebu'l-Kasım,* gâfil olma: Çünkü bunu yaparsan, iki harmânî arasını bir araya getirmiş olursun ki, bunu biz kendimizde görmeyiz ve

17. *Fut.,* 2/7 (7-11) (= *MİA,* 77-78 ve n. 80)

kendimizden başkalarında olduğuna da inanmayız. Burada, bunu reddeden bir delil veyâ bir iftirâcının iftirâsı, din ve akıl bakımından yoktur

dedi ve onun söylediklerine (iddiâlarına) beni şâhid kıldı. *Ebu'l-Kâsım* bize inanırdı. Ben de onun kendi mezhebinde teslim ettiği bir delil ile söylediği (yani hadis'lerden bizzat bulduğum deliller) ile ona ikrâr (kabûl) ettirdim. Böylece (benim dediklerimi) kabul etmekde Allah onun göğsünü (basîretini) açtı. Şeyh (Martulî) dahî bana teşekkür ve benim için duâ etti...»

Bu sûretle görülüyor ki İbn'ül-arabî tabîat kânunlarını ihlâl eden bâzı tabîat üstü hâdiselerin inkâr edilmesinin ilim, akıl ve dîn bakımlarından mümkün olamayacağına, dikkatimizi çekmekteydi.

Böylece, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilmek istenen bir şüpheli eserde bu mâhiyet ve anlamda örnekler bulunup bulunmadığına da dikkat etmek gerekir.

ONALTINCI MOTİF

TABİATTAKİ ACÂİB YARATIKLARDAN BAHSETMESİ

= XVI [5] و قد رأينا حيوانًا على فرد رجل و قد خرج
من صدره شبه درّة المحتسب يحرّكه تحريك
الجناح و يعدو بتلك الحركة و يحرّك رجله
الواحدة بحيث أنّ السّابق من الخيل لا يلحقه
ما بين القلّ و الخنجل ببلاد المغرب .

Futûhat'da rastladığımız *onaltıncı motif,* İbn'ül-arabî'nin, bâzı garip ve *acâib yaratıklar*'dan bahs etmesidir. Cenâb-ı Hakkın belli kâidelere (tabîat kanunlara) bağlı değil, belki de istediği şekilde yaratan bir kudret olduğunu ortaya koymak üzere anlattığı bu acaib yaratıklar, İbn'ül-arabî'nin felsefe ve dünyâ görüşünü yansıtan tipik ifâdelerdir. Aşağıda vereceğimiz bir kaç nümûneden bir kısmına bizzat şâhid olduğunu, diğerlerinin de inandığı kimseler tarafından kendisine anlatıldığım söylediği bu «acaib mahlûklar» için, tahminlerde bulunmaktan (yani onların târihî veya aktüel olarak hangi yaratıklardan ibâret olduğunu söylemekten) kaçındık. Zira bu iş daha çok zooloji bilginlerince ele alınacak keyfiyette olduklarından, biz sâdece onun söylediklerini nakl edeceğiz. Tabiatiyle burada da güttüğümüz gâye, böyle bir husûsiyeti İbn'ül-arabî'ye ait gerçek eserleri bulmak için bir misdak olarak kullanmak isteğinden ibârettir.

Kanâatimizce burada anlatılacak olan fantastik hikâyelerin asıl gâyesi şu olmalıdır: İlim denilen hâdise, İbn'ül-arabî'ye göre-, sâdece kitap okumak, araştırmak ve hocaların yol göstermesi ile değil fakat bunun dışında kalan bâzı kaynaklar sayesinde de olabilir. Nitekim, daha önceki fasıllarda İbn'ül-arabî'nin Allah'tan, Hz. Peygamber'den, ve bâzen de ruhlardan vs. bilgi aldığım, (bilmediği şeyleri öğrendiğini) izah etmiştik.

İspanya'da Görülen Garib Bir Yaratık

İşte bu fantezi'lerden bir tanesi de: İspanya'da (=Endülüs'te) yaşadığını

iddiâ ettiği bir «acâip hayvan»dır. Kendi ifâdesine göre, bu garip yaratık sâdece İspanya'daki *Sevilla* (=İşbiliyye) dolaylarında bulunurmuş. En ziyâde hayretimizi gerektiren şey ise : Bu hayvanın baş kısımları yenildiği zaman, insan *astronomi bilgisi*'ne ve orta kısımları (yani gövdesi) yenilince *botanik ilmi*'ne ve nihâyet kuyruk kısmı yenilince de, yer altındaki *su'ları keşf etmek bilgisi*ne erermiş. Bütün bunlar da kitap okumaksızın meydana gelirmiş. İşte bu garipLikleri bizzat İbn'ül-arabî şöylece anlatıyor :

[1] «... Bu hayvanın üst kısmı yenildiğinde, bunu yiyene bilhassa *ilm-i nücûm* (astronomi) verilir; ortası yenilince (insana), *ilm-i nebât* (=botanik) verilir; arkası ile kuyruk kısmı da yenilince, (ona da) arz'daki kayıp (yani gizlenmiş) suların bilgisi (=hydroloji) verilir ki o, içinde su bulunmayan bir araziye gittiğinde, kaç kulaç derinlikte su bulunduğunu bilir.

Bu hayvan, canlıdır : ne büyük ne de küçüktür. Ancak *Endülüs*'ün batısındaki *İşbiliyye* civârında bulunur.

Birgün Emîr'ül-mümînîn'in kâtibi arkadaşımız *Abdullâh ibn Abdûn* orada bulunmuş ve onun başını ve kuyruğunu bir vuruşta, bıçakla ikiye kesmiş. Üç parçaya taksîm etmiş. Kendileri de üç kardeş idi. Böylece *Abdullâh* (İbn-i Abdûn) onun üst (kısmı)nı yemiş ve yıldızlara hükm etmek ilminde, kitap okumaksızın veyâ bir önder ona öğretmeksizin âyet (delil, büyük âlim) olmuştu. Kardeşi *Abdülmecîd* (İbn-i Abdûn) ise, onun orta'sını (gövdesini) yemiş ve bitkiler (nebâtât) ilmi ile onun husûsiyetleri ve terkiplerinde kitap okumaksızın yâhut çalışmaksızın bir âyet (büyük âlim) olmuştu. Bunu bana, onun dindâr (hanîfî) oğlu, *Konya*'da haber verdi.

Üçüncü kardeş ise, kuyruk bölümü olan son parçayı yemiş ve toprağın içinden suları çıkarmakta, âyet (=büyük bilgin) olmuştu...»

Irak İle Mekke Arasında Bulunan Garib Yaratık

İbn'ül-arabî'nin Futûhat'da anlattığı fanteziler arasında en ziyâde dikkatimizi çeken fıkra da şudur : Kendisi bize, Mekke ile Irâk arasında bulunup ta ismi açık olarak söylenmeyen bir bölgede, «*konuşan bir hayvan*» m bulunduğunu haber veriyor. İddiâ ettiğine göre, bu hayvanın konuşması işitilir ve ne dediği de anlaşılırmış. Üstelik, onun etini yiyen bir kimseye Allah, istikbalde olacak şeylerin bilgisini verirmiş. Âdetâ bir *kadın şeklinde* olan ve hattâ Arapça konuşan bu hayvanı, o bölgenin tanınmış bir Arap kabîlesi her yıl belli bir günde, avlamağa çıkarmış. İşte bu garip hadiseyi İbn'ül-arabî, çok teferruâtlı bir şekilde anlatırken diyor ki :

---

1. *Fut.*, 2/751 (10-17) = *MİA*, 153 ve n. 390

[2] «... Bütün cansızlar, bitkiler ve hayvanlar (muhakkak ki) konuşurlar.

Hayvanlar'a gelince: onların konuşması işitilir ve zikr yolundan başka, her söyledikleri anlaşılır. Bilhassa (aşağıda anlatacağım bir) hayvan'ın etini veyâ etinin suyu ile, onu yiyen veyâ suyunu içen kimseyi Allah, dünyâdaki cüz'î veyâ küllî olaylara muttali (bilgi sâhibi) kılar. O (kimse), bütün hayvanların konuştuğunu işitir ve anlar.

Ben, onun etinden yiyen ve etsuyu'ndan içen bir kimseyi gören birini gördüm. (!) İşte onda da bu hâl vardı. Bu hayvanı gören, ona şaşardı.

Bu hayvan, *Irak* ile *Mekke* arasındaki (bir) arâzide bulunur. Fakat binicilerin yolundan dışarıda (kalan) büyük bir in içindedir. Bu hayvanın şekli, Arapça konuşan bir kadının şekli (gibi) dir.

O bölgenin Arapları, -ki onlar meşhur bir kabîledir-, her yıl belli bir günde bu hayvana (doğru, ava) çıkarlar ve ellerinde mızrak olduğu halde, bu ine giderler. Bu inin yol ağızlarında dururlar ve onlardan bir bölük ,ine girip içerde bağıra bağıra dağılırlar. Hayvanı kızdırıp ta peşine düşmek için öfkelendiririrler. Hayvan da, o sırada inin ağızlarından birinden, -onlardan kaçıp sıvışarak dışarı çıkar. Şâyet bir yol ağzında yakalar(lar) ise, onu mızrakla vururlar ve öldürürler. Fakat ellerinden kaçar da, arâzi içine dalarsa, bugünkü gibi her yıl, oraya geri dönerler; sonunda muzaffer olurlar (yani, hayvanı öldürmeği başarırlar) ise, onu keserler ve etini kabîleye bölüştürürler. Herkes, kendi hissesini pişirip yer veyâ suyunu içer. Ailesinden isteyenlere de yedirir. Fakat, yanlarında, yoldan ayrılıp (gelen) ve müsâfir olan bir yabancı var ise, ve bu güne tesâdüf ettiyse, ona bunun etinden yedirmez ve etsuyundan içirmezler. Şâyet (müsâfir) bunu çalarak, onlar bilmeksizin yemiş ise ve bunu bilirler (fark ederler) ise, onu zorla, müdhiş bir öğürtü ile kustururlar. Böylece bu etin tesiri onda noksanlaşır fakat tamâmen gitmez (kaybolmaz) : *Görünmeyen şeylerin bilgisi*'nden, onda da bir kalıntı kalır...»

İmdi, bu hayvan acabâ insana çok benzeyen bir maymun nev'i olabilir mi? Bunu kestirmek biraz güç. Her ne olursa olsun, asıl gâyemiz İbn'ül-arabî'deki fıkra, hikâye ve fantezi husûsiyetini göstermekten ibâret sayıldığı için, bunların münâkaşasını bir tarafa bırakmak zorundayız.

Kaf Dağındaki Yılan

Futûhat'da iki defâ (variant'lı olarak) anlattığı ve başka mevsuk eserlerinde de tekrar ettiği (meselâ bak. *MİA*, s. 86 not 121 ve s. 87, not 123) fantastik hikâyelerden bir tânesi de, efsânevî *Kaf Dağı* ile orada bulunduğunu söylediği esâ-

2. *Fut.* 2/696 (9-24)

tîrî bir yılan fıkrasıdır. (Tafsilât için bak. *MİA*, s. 86-87-88). Bizim burada misdak olarak kullanabileceğimiz motif'lerden biri sayılması bakımından, Futuhat'dan tercüme edeceğimiz bu fantastik hikâyenin, İbn'ül-arabî'ye sâdece iki hocasının anlattığını önemle hatırlatmamız gerekiyor. Bu hocalardan biri Şeyh Kûmî, diğeri de (*arkadaşım dediği*) Şeyh Sedrânî isimlerini taşımaktadır. (Bunlar hakkında *MİA* isimli araştırmamızda etraflı bilgi vermiştik). Her ne ise, birinci version'da İbn'ül-arabî der ki:

> 3 «... (Tasavvuf) yolunda karşılaştığım en büyük (şeyh)lerden olan *Yûsuf b. Yahlef el-Kûmî* bana haber verdi ve dedi ki: Bilinmeyen ebdâl'den (biri) olan *Mûsâ el-Sedrânî* bana haber verip dedi ki:
>
> — Ben ve bir arkadaşım, yer yüzünde *Okyânus*'u kuşatıcı bir *dağ* olan *Kâf* ismindeki dağa yürüdüğümüz zaman, Allah orada, bu denizin kıyısında, dağ ile deniz arasında, kendi cismiyle denizi kuşatan bir *yılan* yaratmıştır ki onun başı, kuyruğuna bitişmektedir: İşte biz onun yanında durduk. Arkadaşım bana:
>
> — Yılana selâm ver, zîrâ (o da) senin selâmına karşılık verir dedi. Mûsâ (el-Sedrânî) der ki: Ben de yılana selâm verdim. Yılan:
>
> — Allahın rahmeti, selâmı ve bollukları senin üzerine olsun dedi (ve) sonra ilâve etti: *Bicâye*'deki Şeyh *Ebû Medyen*, şu anda nasıl?
>
> — Onu âfiyette bıraktım dedim. Fakat onu sana bildiren nedir? (Sözüm) tuhâfına gitti ve dedi ki:
>
> — Yer yüzünde onu sevmeyen ve Allahın onu dost edinmiş olduğunu bilmeyen bir kimse var mı?... Hiç bir taş ve ağaç ve canlı yoktur ki, onu (Ebû Medyeni) tanımasın ve sevmesin. Ben de (yılana) dedim ki:
>
> — Bicâye'de, bilmediklerinden ve kendisine öfkelendiklerinden, onu öldürmek isteyen kimseler var.
>
> — Allahı seven bir kimse konusunda, bu halde olan (yani böyle yapabilecek) bir kimsenin bulunduğunu bilmezdim dedi...»

İbn'ül-arabî, Futûhat'ın başka bir yerinde ayni fantezi'yi (fakat bu sefer râvî konusunda bir değişiklik yaparak) tekrar anlatıyor. Nitekim önceki (XVI3'deki) rivâyette Şeyh Kûmî bu fıkrayı Şeyh Sedrânî'den naklen anlattığı halde, şimdi aktaracağımız version'da bu sefer ayni fıkranın bizzat Şeyh Sedrânî tarafından İbn'ül-arabî'ye anlatıldığına şâhid olacağız. Diyor ki:

> 4 «... Mahmûl (mechûl) *ebdâl*'den biri olan arkadaşımız *Mûsâ el-Sedrânî* bize haber verip dedi ki:
>
> — *Kaf Dağı*'na ulaştığım zaman -ki bu: azametli bir dağdır; Allah

3. *Fut.*, 2/759 (31-37) - 760 (1-3) = *MİA*, s. 86-88 = XXVII30
4. *Fut.*, 3/146 (25-32) = *MİA*, s. 86-88 = XXVII30

onunla dünyâyı kuşattırmıştır; bu dağı da büyük bir yılanla kuşattırmıştır. Yılan bu dağı kuşatmak üzere, bir dâire çizdikten sonra, Allah onun başını kuyruğuna bitiştirmiştir. - *Mûsâ* (el-Sedrânî) der ki: Bunun yaratılışından ürktüm. Beni oraya taşıyan (götüren) arkadaşım dedi ki:

— Yılana selâm ver. Zirâ o da senin selâmına karşılık verecektir.

Ben de (öyle) yaptım. Yılan da beni selâmlayıp:

— Allah ondan râzı olsun; Şeyh *Ebû Medyen* nasıldır? dedi.

— Şeyhe dâir bilgin nereden (geliyor)? dedim.

— Yeryüzünde Şeyh *Ebû Medyen*'in kadrini bilmeyen kimse var mı? dedi. Ben de:

— Onu istihfâf eden ve bilmeyen ve *kâfir sayan* birçok (kimse)ler var dedim.

— Âdem oğullarına şaşarım: Çünkü Allah, kendi sevgisini dünyâya ve dünyâdakilere indirdiğinden beri, bütün bölgeler ve canlılar Ebû Medyeni bilmiştir. Ben de onu tanıyanlar topluluğundanım. Biz tahayyül etmezdik ki, dünyâlılardan biri ona buğz etsin, onun kadrini (kıymetini) bilmesin...»

Bu şekilde görülüyor ki İbn'ül-arabî bâzen son derece garip ve inanılması imkânsız fıkralar anlatmaktadır. Nitekim ne Kur'anda ne de hadîs'lerde böyle bir dağın ismi geçmediği halde, üstelik modern coğrafya sâyesinde yeryüzünün her tarafı tamâmen bilindiği için, İbn'ül-arabî acabâ bu nevî fıkraları bize niçin nakletmek lüzûmunu duymuştur? Bunun sebebi bizzat fıkraların içinde görülüyor: Çünkü meşhur şeyh Ebû Medyen, kendi zamanında o kadar çok ün kazanmıştı ki, çevresindeki şahıslar onu çekemez hale gelmişler ve nihâyet, çıkarılan bir sürü dedikodu yüzünden, Ebû Medyen, mahkeme edilmek üzere Sultanın huzûruna (elleri bağlı olarak) getirilirken, yolda vefât etmişti. (Bak. A. Bel, İsl. Ans. *Ebû Medyen* madd. c. 4, s. 36-38 = ayr. bak. *MİA,* s. 91 vd.)

Tek Ayaklı ve Baston Şeklinde Bir Yaratık

Yukarda anlatılan fantezi'ye benzeyen başka bir fıkraya, yine Futûhât'da tesâdüf etmekteyiz. Bunun da muhtevası Magrib şehirlerinde, şahsen gördüğünü iddiâ ettiği acaîb (garip) bir mahlûka dairdir. Kendisi şöyle anlatıyor:

[5] «... Bir adamın kürkünde bir hayvan gördüm ve o hayvan'ın göğsünden muhtesib kırbacına benzer bir şey çıktı. Onu kanat gibi sallıyor ve böylece yürüyor, bir ayağını da hareket ettiriyordu. Öyle ki Mağripte al-Kall ile al-Hancal arasında at ile koşan bir kimse ona yetişemez...»

---

5. *Fut.,* 3/292 (37) - 293 (1-2)
Bu metnin tercümesini, sayın *İhsan İnan*'a borçluyum.

Hz. Yûnus ve Hz. Îsâ devrinden kalan yaratıklar

Yukarda gördüklerimiz gibi, âdetâ inanılması güç bir takım fıkralar ve fanteziler daha anlatan İbn'ül-arabî, bu sefer, antikçağlarda, Hz. Yunus veyâ Hz. İsa zamanında yaşamış bâzı kimselerin, kendi zamanına (İbn'ül-arabî'nin devrine) kadar gelmiş olduklarını da iddiâ ediyor ve hattâ bunlardan bir tânesinin ayak izlerini, deniz kenarındaki kumlar üzerinde gördüğünü ve bu ayak izlerinin üç veyâ dört karış kadar büyük olduğunu söylüyor. Gerçi İbn'ül-arabî onlardan herhangi bir tânesini yakından görmüş değildi ve sâdece ayak izlerine şahid olmuştu, fakat inandığı arkadaşlarından biri olan İbn-Hazer el-Tîhî, bunlardan bir tânesiyle bizzat karşılaştığını İbn'ül-arabî'ye şahsen anlatmıştı. İbn'ül-arabî bütün bunları şöylece izah ediyor:

[6] «... Bugün bizim zamânımızda *Hz. Îsâ* ve *Hz. Yûnus*'un arkadaşlarından canlılar vardır. Onlar, insanlardan uzaklaşmışlardır.

Hz. Yûnus kavmine gelince: (Ben) onlardan birinin ayak izini, deniz kıyısında gördüm. Onun sâhibi, benden az (önce) geçmişti. Toprakta ayağının yerini (izini) ölçtüm ve ayak uzunluğunu kendi karışımla üçbuçuk veyâ üç karış ve bir çeyrek olarak buldum.

Arkadaşım *Ebû Abdullah ibn-i Hazer el-Tîhî,* kendisinin onunla buluştuğunu, bir hikâyede bana haber verdi. Kendisi bana *Endülüs*'te bizzat bulunduğumuz *h. 585* (=m. 1189) senesinde ve frenklerle *h. 586* (=m. 1190) senesinde vâki olacak şeyleri söyledi. Tek bir harfe ihânet etmeksizin, (herşey) dediği gibi oldu...»

Semender ve Doğan Kuşları (Atmacalar)

Bu fasla dâir verilecek misâller çok olmakla berâber, şimdilik (realiteyle tamamen uyuşan) bir fıkra üzerinde duralım ve bu faslı kapayalım. İbn'ül-arabî burada, bildiğimiz Doğan kuşlarından ve bir de, Semender (Salamandre) adı verilen hayvandan bahs ediyor. Yalnız dikkatimize çarpacağı üzere bu sefer de karşımıza «beyaz yılanlar» ve bir takım «dâirevî mahlûklar» gibi tâbirler çıkacaktır. Bunlar, (İbn'ül-arabî'nin ifâdesine göre) gökte uçarlarmış.

Tabîatiyle zooloji bakımından bu gibi yaratıkların gerçekliğini biz şahsen tahkîk edemiyoruz. Sadece İbn'ül-arabî'nin gerçek eserlerinde ne gibi şeyler anlattığını ve hangi tipik *motifler*'e baş vurduğunu (bir *misdak* olarak) ele almak istiyoruz.

İbn'ül-arabî der ki:

[7] «... Dağların boşluğunda bir çürüme (taaffun) meydana gelir: Zirâ (ku-

6. *Fut.*, 1/250 (3-8) = XXVII22 : Tekrarlanması için bak. XXVII23
7. *Fut.*, 2/500 (24-30) = XXVII5*

ruluk, yaşlık, sıcaklık ve soğukluk) prensipleri, dört tâne fizik realite'den oluşmuştur. Her prensip (rukn) ise, bunlardan gelir. Bu da onların, kâinât sûretlerini kabûl etmelerinin sebebidir. Şâyet böyle olmasaydı, mürekkeb (müvelled) nesneleri (bunlar) kabûl etmezdi.

İşte bundan, çürüyen şeyler çürüdükten sonra, bu çürüme (taaffün) içinde Allah, *beyaz yılanlar* ve *yuvarlak canlılar* biçiminde bâzı hava yaratıkları (uçan hayvanlar) meydana getirir. Bu yuvarlak olanlara (?) gelince : Biz onları gördük fakat *beyaz yılanlar*'a gelince : Onları görenleri gördük. Bâzı *Envâ Kitapları*'nda bunlara vâkıf olduk ki : *Doğan Kuşları* (Atmacalar), zaman zaman boşlukta (havada) yükselince, sâhiblerine birşey indirerek (av tutarak) yere konarlar. Böylesini görenlerden biri de *babam'dır :* Böyle bir atmaca, Endülüs bölgesinin hükümdârı olan *Sultân Muhammed ibn Sâd (ibn Merzenîş)* zamanında, boşluktan yere inmişti.

Bu yaratmadan, bizim gördüğümüz dâirevî (hayvanlar) sınıfı ise : Endülüs'de *Şelemendâr* (Salamandre=*Semender*) adını alır. Bunlar ekseriyâ (birinci ve ikinci) kânunlarda (Ekim ve Kasımda) yağmurla birlikte yere inerler...»

Açıkça görüldüğü üzere İbn'ül-arabî, böyle tipik fanteziler de anlatan bir müelliftir. Bunlardan maksadı da, herhalde olmayacak şeyleri iddia etmek değil, belki de kitab ve öğretime ihtiyâç kalmaksızın bir takım ilimlere sâhib olmak (meselâ XVI[1]), yahut gözle görülmeyen varlıkları idrâk edebilmek (meselâ XVI[2]), insan bilgisinin hududlu olduğunu ve öğrenemediğimiz daha birçok gizli varlıklar bulunduğunu iddiâ etmek (meselâ XVI[3], XVI[4], XVI[5], XVI[6], XVI[7]) gibi örneklerdir.

Bir de şuna işâret edelim : Yukarda anlatılan fıkra'lardan bâzılarının sâdece *aklî delil*'ler sâyesinde isbât edilecek cinsten olmadığını, bizzat İbn'ül-arabî hatırlatmaktadır :

[8] «... Bu dünyâda, Allâhın azameti zâhir olmuştur... Akla nisbet edilen doğru *delil*'lerin isbât ettiği akılca muhâl (imkânsız) nice şeyler vardır ki,...... bunlar bu dünyâda mevcuttur.....»

İşte, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde, böyle bir motif çerçevesine girebilecek örneklerin de bulunup bulunmadığına dikkat etmek lâzımdır.

8. *Fut.,* 1/140 (34-35)

ONYEDİNCİ MOTİF

HİKMETLİ FIKRALAR VE ZÂHİDLİK HİKÂYELERİ ANLATMASI

XVII[1] = أَوْصَى حكيم أولادَه عند موته ... فقال لهم :
ائتوني بعصيّ . فجمعوها و قال لهم : اكسروها
و هي مجموعة . فلم يقدروا على ذلك . ثمّ فرّقها
فقال لهم : خذوا واحدةً واحدةً فكسروها فقال
لهم :
ـ هكذا أنتم بعدي : لن تغلبوا ما اجتمعتم فاذا
تفرّقتم تمكّن منكم عدوّكم .

Futûhât'da dikkatimizi çeken *onyedinci motif*'e gelince: Bu da, adı geçen eserde tesâdüf ettiğimiz birtakım *küçük hikâyeler, fıkralar* ve nihâyet (inanılması güç) bâzı olaylardır. Gâliba İbn'ül-arabî'nin karakteristik yönlerinden bir tânesi de bu olmalıdır. Çünkü kendisi, okuyanların alâkasını toplamak gâyesiyle, bu gibi şeyleri yeri geldikçe anlatmaktan geri kalmıyor. (*)

---

* Futûhat'da (17nci motif olarak) tesbît ettiğimiz (hikemiyyât) hikmetli fıkralar ve zâhidlik hikâyeleri anlatılması, gerçi münhasıran İbn'ül-arabî'nin âdeti değildir. Böyle unsurlara tasavvuf'tan bahseden birçok eserlerde tesâdüf edilebilir. Meselâ Kuşeyrî'de, Gazzalî'de ve diğer bâzı müelliflerde *zühd* ve *takvâ* hikâyeleri çoktur. Hattâ burada İbn'ül-arabî'nin anlattığı bir fıkra (no. 17) Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde aynen mevcuttur. Keză İbn'ül-arabî'nin anlattığı râhib fıkraları (no. 11 ve 12 gibi hikâyecikler) başka bir muhtevâ ile Gazzâlî'nin *İhyâ*'sında [meselâ *İhyâ* : 3/84 (4-12)] dahi mevcuttur. Ayrıca bir «feylesof ile ressam» arasında geçen felsefî mübâhase (no. 2), İbn'ül-arabî'den iki asır sonra yetişen meşhur sosyoloji ve târih felsefecisi İbn Haldûn'un *Şifâ us-Sâil* (neşr. M. Tancî, Ankara, 1958 s. 23) adlı eserinde de (telmih şeklinde) mevcuttur. Ancak şunu hatırlatmak gerekir ki burada onyedinci bölümde anlatılan fıkraların bâzıları, eski Hind hikâyelerine kadar dayanan bir

Biraz önce işâret ettiğimiz gibi bu küçük hikâyelerden bir kısmı, belli bir maksad altında anlatılan *hikmet*'lerden ibârettir. İbn'ül-arabî bütün bunları dâimâ, ele aldığı konuyu ilgilendirdiği ve belki de, güç meselelerle zihinleri yorulan okuyanların dikkatini bu sâyede tâzelemek için anlatmış olmalıdır.

Gâyesi ne olursa olsun : İbn'ül-arabî'nin eserlerindeki husûsiyet'lerden birini teşkîl etmesi ve bu sebeble de ona izâfe edilen sahte eserlerin, -hiç olmazsa- bu bakımdan da ayıklanabilmesi ve nihayet okuyanlarımız için eylendirici bir mahiyet taşıması bakımlarından, bu çerçeveye giren bazı nümûneler vermemiz faydalı olacaktır. Bu fasılda da yine Futûhat'dan hareket edecek olursak, orada enteresan hikâye ve fıkralara tesadüf edeceğimiz görülecektir.

a) *Bir Filozofun Kendi Çocuklarına Ettiği Nasihat*

İçtimâî hikmetlerin çeşitli ve güzel nümûnelerine şâhid olduğumuz Futûhat'da, dayanışma (=tesânüd) üzerine, oldukça yaygın ve meşhur bir fıkra ile başlamak isteriz : Belki de menşe itibariyle Hind hikâyelerine kadar dayanan bu küçük fıkra, çok kimselerce ve çeşit milletler tarafından söylenip gelmektedir. Bu hikâyede anlatılan şudur : Filozofun biri ölüm döşeğinde iken, çocuklarını toplar ve bundan böyle, «birlik hâlinde» yaşamalarını onlara öğütler. Misâl olmak üzere de, bir araya getirilmiş çubukların kırılmayacağını fakat, ayrı ayrı tutulacak olursa, kırılabileceklerini onlara izah eder. İbn'ül-arabî bu meşhur fıkrayı şöylece anlatıyordu :

[1] «... Ölüm döşeğindeki bir *filozof,* çocuklarına toplu olarak nasîhat etti ve :

— Bana (birkaç tâne) çubuk getirin

dedi. Onlar da (çubukları) topladılar.

— Toplu halde, onları kırın

dedi. Buna muktedir olamadılar. Sonra (kendisi) bunları birbirinden ayırdı ve :

— Teker teker alın da kırın

dedi. Onlar da (çubuk)ları kırdılar. Sonra :

— İşte dedi, benden sonra sizler de böylesiniz. Bir araya geldikçe yenilmezsiniz; fakat ayrıldığınızda, düşmanınız size galib gelir...»

b) *Filozof ile Ressam arasındaki tartışma*

Tesânüd yani dayanışma halinde yaşamanın ehemmiyetini anlatan bu hikâ-

---

takım fıkralar iken, diğer bâzıları da (meselâ no/3; no/4; no/5; no/8; no/9; no/10) *canlı* fıkralardır : Başka bir deyişle bunlar İbn'ül-arabî'nin biyografisinde isimleri geçen şahıslarla ilgilidir.

1. *Fut.,* 4/493 (1-4): Bu fıkra, *Eksem b. Sayfî*'ye izâfe edilmek sûretiyle de anlatılmaktadır. Bak. L. Chcikho, *Mecâni'l-Edeb,* 2/145 (frg. 233)

yeden başka, Futuhat içinde birçok hikâyeler daha vardır. Bu çerçeve içinde kendisinin anlattığı en güzel hikâyelerden bir tanesi de ressam ile feylesof arasında geçen hadisedir. Burada ismi bildirilmeyen bir Sultan'ın huzurunda, keza isimlerini ve kimliklerini bilmediğmiz br feylesof ile bir ressam arasında geçen münâzaraya şahid olacağız.

Ressam kendi bilgi ve san'atının, feylesofun bilgi ve san'atından daha üstün olduğunu iddiâ ederken, feylesof da bunun aksini savunuyor ve felsefî bilgi'nin resim san'atından daha üstün olduğunu iddiâ ediyordu. Bu sebeble büyük bir salon, tavandan aşağıya doğru sarkan bir perde ile ortadan bölünmüş ve bir taraf ressama, diğer taraf da feylesofa verilmişti. Burada, kendilerine ayrılan bölümlerde, belli bir müddet içinde çalışıp kendi marifetlerini gösteren birer eser meydana getirecek ve gerçekte hangisinin, daha üstün olduğu eserleriyle anlaşılacaktı. Her ikisi de böylece çalışmaya başladılar: Ressam, duvar üzerine insanı hayrette bırakacak kadar güzel bir tablo yaptı. Feylesof ise, perdenin öbür tarafında kendisine ayrılan duvarı, cilâlayıp ayna haline getiriyordu. Her ikisi de işlerini sona erdirince Sultan, evvelâ ressamın ne yaptığına bakmak istedi ve duvardaki güzel tabloyu görünce, hayranlığını izhâr etti. Sonra feylesofun neler yaptığını görmek üzere, perdenin öbür tarafına geçti ve bir de gördü ki koskoca duvar, bir ayna haline getirilmiş. Bunun hikmetini sorunca, feylesof da aradaki perdenin kaldırılmasını istedi. Böylece ressamın yaptığı güzel tablo, bu ayna'nın üzerinde bütün güzelliği ile aks edip görünmüştü. Tabiatiyle feylesof bu misalle göstermek istiyordu ki, bir ressam'ın san'atı herşeyden önce tabiat güzelliklerini kopye etmekten ibarettir. Hatta bu kopye san'atını meselâ bir ayna, ressamdan daha güzel ve mükemmel ifa edebilecektir. Bu sebeble, bir ressam ile bir ayna arasında, sanatkârlık bakımından fark bulunmadığını sembolik tarzda gösteren feylesof, sonra da bu aynayı insan zekâsı'na benzetmiş ve şayet aklımızı da bir ayna haline getirecek olursak, bütün kâinât suretlerinin oraya aks edebileceğini anlatmak istemiştir. İşte bütün bunları ve bunlardan çıkan bir hikmeti, İbn'ül-arabî şöylece hikâye ediyordu:

[2] «... Sultana bu makâmı göstermek isteyen *feylesof*'un hikâyesi: Güzel tasvir sahibi (usta bir ressam), intizamın en estetiği ve san'atın en güzeli üzere, (duvar üstüne) suretleri nakş etmekle meşgûl oldu. Feylesof ise, (ressamın yaptığı) suretlerin mevkiine karşı olan duvarın cilâlanması ile uğraştı. İkisi arasında (yukardan) aşağıya asılmış bir perde vardı.

Her biri, kendi işini bitirip, inandığı san'atını iyice yapınca, Sultan geldi (ve) ressamın tasvîr ettiğinin (önünde) durdu. İntizâmının güzelliği

2. *Fut.*, 2/309 (35-37) - 310 (1-9); ayr. krş. İbn Haldûn, *Şifâ'us-Sâ'il* (nşr. M. Tanji) s. 23

ve nakış(lar)ının estetiği, akılları hayrette bırakan bedîî sûretler (=tasvirler, resimler) gördü. Bu san'atın güzelliğindeki renklere baktı ve manzarası korkunç (güzel) şey(ler) gördü.

Sonra diğerinin (yani feylesof'un yaptığı) bu duvarın cilâlanmasına baktı ama birşey göremedi. Filozof :

— Ey Sultan dedi, benim san'atım onun san'atmdan daha lâtif, benim hikmetim onun hikmetinden daha derindir. Benimle onun arasındaki perdeyi kaldır da, benim san'atımla onun san'atını bir anda göresin.

Böylece perde kaldırılınca, cilâlanmış nesne (yani ayna) üzerinde, diğerinin tasvir ettiği bütün şeyler, esasında olduğundan daha güzel bir surette nakş olundu (göründü). Sultan şaşakaldı. Sonra o, hem kendi sûretini hem de cilâlayan (filozof)un sûretini bu cisimde (yani aynada) görünce, hayran oldu ve şaştı :

— Nasıl oluyor bu? dedi.

(Feylesof ise) :

— Ey Sultan, ben sana bu varlığın sûretleri ile bir misal verdim : Sen de (şâyet) nefsinin (aklının) aynasını riyazetler ve mücâhedelerle cilâlarsan, sonunda rûhun temizlenir ve tabiatın cesedleri (yani pislikleri) ondan zail olur. Böylece zât'mın aynasını kâinâtın sûretlerinin karşısına koyduğunda, bütün kâinâttaki herşey orada nakışlanır (görünür). *İşte feylesofun işi, burada sona ermektedir...*»

İmdi Futûhat'da dâimâ bir maksad altında ve belli bir konuyla ilgili şekilde anlatılan bu hikâyeler, yerlerinden kaldırılıp bu tarzda bir araya getirildiği zaman, ne yazık ki aralarında bir bağlantı ve insicam kurmak zorlaşıyor. Çünkü bunlardan her biri, ayrı bir konuyu işlemektedir. Böylece naklettiğimiz fıkraların arasındaki münâsebet azlığı, okuyanlarımız tarafından bir dereceye kadar hoş görülmek icab eder.

c) *İbn-i Zühr ile İbn'üs-Sâig arasındaki tartışma*

İşte yeni bir motif daha : Bu hadise İbn'ül-arabî'den önce yaşamış olan tabib İbn'üs-Sâig ile tabib ve botanikçi İbn Zühr arasında geçmiştir. İbn'ül-arabî'nin ifâdesine göre İbn'üs-Sâig, bilhassa tabîat (=fizik) ilminde çok üstün olmakla berâber, haşîş (=haşhaş)lar ilminde geniş bilgi sâhibi İbn Zühr'den daha âlim olduğunu sanıyordu.

Tıpkı biraz önce gördüğümüz şekilde bir filozof ile ressam'ın münâzarasını yaptıran İbn'ül-arabî, bu fıkrada da İbn Zühr ile İbn'üs-Saig arasındaki münâzarayı anlatıyor : Gûyâ bu iki bilgin, birlikte kıra gitmişler. İbn-i Zühr, kölesine

bir haşiş dalı kestirmiş ve kendi eliyle bunu fitil gibi bükerek İbn'üs-Sâig'e uzatmış: — Bak demiş ne güzel kokuyor.

O da bunu koklayınca derhal burnu kanamış ve şöhretli bir hekim olmasına rağmen kendi burun kanamasını bir türlü durduramamış. Onun âciz kaldığını gören İbn-i Zühr bu sefer ayni bitkinin kökünü İbn'üs-Sâig'e koklatarak kanamayı kesmek ustalığını göstermiş ve böylece hem kendi sâhası olan botanik ilminde hem de İbn'üs-Sâig'in sâhası olan tıb ilminde, kendi üstünlüğünü kabul ettirmişti. İşte bu fıkrayı İbn'ül-arabî, etraflı şekilde anlatırken diyor ki:

[3] «... Hikâye edilir ki *İbn-i Mâce* diye maruf olan *Ebû Bekr ibn'üs-Sâig,* haşişler ilminde *İbn-i Zühr*'den aşağı olmakla berâber, tıbb'ta insanların en âlimi idi. Bilhassa haşiş'ler ilminde (İbn-i Zühr'ün) benzeri yoktu. Şu kadar var ki, fizik (tıbb) ilminde ondan daha bilgili olmakla berâber, kendi zannınca, kendisini haşişler ilminde dahi *İbn Zühr*'den daha alim tahayyül (tasavvur) ediyordu.

Bir gün ikisi atlayıp (kıra gittiler) ve bir *haşîşe*'nin (yanından) geçtiler. *İbn-i Zühr* kölesine:

— Bize şu haşîşe'den (bir dal) kesiver

dedi ve muayyen bir haşîşeye işâret etti. Ondan bir parça alıp, elinde fitil yaptı ve sanki burnuna çekermiş gibi kendi burnuna yaklaştırdı. Sonra *Ebû Bekr* (İbn'üs-Sâig)'e dedi ki:

— Bak bu haşîş'nin kokusu ne kadar güzel!

Ebû Bekr (İbn'üs-Sâig) de onu burnuna çekti ve derhal burnu kanadı. Az kaldı, kanamadan helâk olacaktı. Kanamayı kesmek için kendi (tıbb) ilminde hâzır (yani elinde) ve mümkün sayılan şeyi geri koymadı ve yaptı. Halbuki (hiç) faydası olmadı. *Ebu'l-Alâ* (İbn Zühr) ise tebessüm ediyor ve:

— Ey *Ebû Bekr* (İbn'üs-Sâig) aciz kaldın! diyordu.

— Evet dedi (âciz kaldım).

Ebu'l-Alâ (İbn Zühr) kölesine:

— Bu haşîşe'nin köklerini bize çıkar dedi.

Köle, kökleri getirdi. İbn Zühr:

— Ey *Ebû Bekr* (İbn'üs-Sâig), bunları burnuna çek dedi.

O da çekti ve kanaması derhal kesildi. Bu sebeble *İbn'üs-Sâig* haşişler ilminde onun (yani İbn Zühr'ün), kendisinden daha üstün olduğunu bildi (kabûl etti)...»

İşte burada tercümesi sunulan ve İbn'ül-arabî'ye çok yakın târihlerde cere-

3. *Fut.,* 2/490 (16-24)

yân eden bu tipik hâdise şâyet başka kitaplara geçmediyse, İbn Zürh ile İbn'üs-Sâig'in biyografileri üzerinde çalışanlar için târihî bir vesikadır. Ancak daha sözün başında İbn'ül-arabî'nin «*hikâye edilir ki*» demesine bakacak olursak, bu hâdisenin İbn'ül-arabî'ye şifâhî bir rivâyet şeklinde geldiği anlaşılmaktadır.

d) *Sultanın hasta kızını kurtarmak için bir şeyhin yaptığı fedakârlık*

Bu faslın başında tesânüd yani dayanışma halinde yaşamanın ehemmiyetini gösteren bir fıkra nakl etmiştik. İctimâi hikmetin (ahlâk'ın) müşâhhas nümûnelerini veren İbn'ül-arabî, şimdi de nisbeten hüzünlü fakat ahlâkî ve sosyal yönleri kuvvetli olan bir hikâye anlatmaktadır. Dikkat edildiği takdirde görülecektir ki, bu hâdise dahî, (ismini vermediği) hocalarından birinin başından geçmiştir. İşte bu fıkrada, halkın ve cemiyetin faydasını şahsî menfaattan üstün tutmanın fazîleti göz önüne serilmektedir. Hadise şudur : İsmi zikredilmeyen bir Sultân'ın *Zeyneb* isminde ve ölmek üzere olan evli bir kızı varmış. Hikâyeye göre ahâli bu kadıncağızdan çok iyilikler görmekteymiş. Fakat bir gün çok hastalanmış ve ölüm döşeğine yatırılmış olan bu hayır sever kadının başına, Azrâil dikilmiş. Gerek *sultan* olan babası ve gerekse bir *emîr* olan kocası onun vefâtını beklerken, ağır hasta olan genç kadının aklına (ismi zikredilmeyen) bir şeyh geliyor ve belki diyor, onun hayır duâsıyla ölümden kurtulurum. Her ne hâl ise, haberi alan şeyh, koşarak yetişiyor ve Cenâb-ı Hakk'a duâ etmek sûretiyle Azrâil'i sultanın kızından uzaklaştırıyor. Fakat hikâyede ifâde edildiğine göre, can almağa gelen Azrâil bir defâ geldi mi, illâ da bir rûhu teslîm almadan geri dönmezmiş. İşte bu durumda, halkın fâidesi için, bu Şeyh'in nasıl bir büyük fedakârlıkta bulunduğunu ve yukarda hulâsa edilen hâdiselerin tafsîlâtı ile hikâyenin sonunu hep birlikte, İbn'ül-Arabîden dinleyelim. Diyor ki :

[4] «... Şeyhlerimizden birine, insanların yararlandığı sultan kızlarının birinden söz (haber) ettiler: O kızın bu şeyhe itikâdı vardı. Huzûruna gelsin diye ona (haber) iletti. Şeyh de (kalkıp) gitti. (Kadının) kocası olan melik, onun yanındaydı. Sultan saygı olarak ayağa kalktı. Sonra Şeyh, can çekişmekteki kadına baktı ve :

— Ölmeden önce, yakalayın onu dedi.

— Neyle? dediler.

— Diyetiyle (dedi) : Ödeyin onu!

Böylece kadının diyeti, tam olarak şeyhe getirildi ve (kadındaki) can çekişme ile (kocasındaki ve babasındaki) hüzün durdu. (Kadın) gözlerini açtı ve Şeyh'e selâm verdi. Şeyh de ona :

— Sen hiç üzülme dedi: Ancak burada bir incelik var ki o da : Ölüm

4. *Fut.*, 1/707 (8-20)

çözülünce sefil (yani eli boş) olarak geri dönmesi mümkün değildir. Ona muhakkak bir (başka) eser (yani can) lâzımdır. Biz seni, (gerçi) ölümün elinden aldık. Halbuki o, kendi hakkım bizden (yine de) istiyor: Ancak, alınmış bir rûh ile geri döner. Sen, yaşadığın zaman ahâli senden faydalanmıştır. Sen yüksek değerlisin. Biz de senin fidyeni, bizim indimizde, bu ölüden daha yücesiyle (öderiz: Şöyle ki) bence bütün kız (evlât)'lardan daha sevgili bir kızım var benim. (İşte) senin diyetin olarak ölüme, onu vereceğim.

Sonra şeyh, *Azrail'e* dönerek dedi ki :

— Rabb'ine geri götürmek üzere sana bir ruh lâzımdır. (Sana vereceğim), kızım (ın rûhu) dur. Ona (olan) sevgimi biliyorsun. Bu rûha bedel olarak onun rûhunu al.

Sonra şeyh, kalkıp kızma gitti. Hiçbir râhatsızlığı olamayan kızına (şöyle) dedi :

— Sevgili kızım, bana rûhunu ver. Çünkü sen (insanlara) fayda (konusun)da *Emîr'ül-müminîn'in* kızı *Zeyneb'in* yerini tutamazsın.

Kız dedi ki :

— Babacığım, senin hükmündeyim. Ruhumu sana (elbette) veririm.

Şeyh de ölüme (yani Azrâil'e) :

— Al onu dedi.

Böylece (kızcağız) o anda vefât etti...»

İşte son derece hazîn olmakla berâber bu hikâyede işlenen motif, şâyân-ı dikkattir. Halkın ve umûmûn menfaatı için, kendince en sevgili varlıklardan ferâgat edebilmek, gerçekte islâm ahlâkı'nın gâyesini teşkîl eder. Diğergâmlık manâsına gelen «altruisme» in bundan daha güzel bir nümûnesi acabâ tasavvur edilebilir mi?

e) *Avcının Vurduğu Kumru Hikâyesi*

İbn'ül-arabînin naklettiği hazîn fıkralardan başka bir tânesi de, bir kumru hikâyesidir. Bu hâdise, galiba gerçekten olmuştur ki, buna İbn'ül-arabî'nin babası veyâ amcası şâhid olmuş ve kendisi bunu onlardan dinlemiştir. Diyor ki :

[5] «... Rahmetli *babam,* yâhut *amcam* hangisi haber vermiş ise (şimdi hatırlamıyorum), bana haber verdi (anlattı)ki : Kendisi, bir avcının beyaz bir kumru avladığını görmüş. Sonra onun erkeği olan bir erkek kumru gelmiş ve avcının onu öldürdüğünü görünce, yükselinceye kadar havada helezonlar çizerek uçmuş. Neredeyse biz onu, gözlerimizden kayboluncaya kadar seyrediyorduk (demiş). Ve sonra, bizim gözlerimizin önünde,

5. *Fut.,* 2/386 (5-8) = XXVII[5]

başını ve kanatlarını topladı ve döne döne, yere konuncaya kadar, hırıltı yere iniş yaptı. Ve derhal (eşinin yanı başında) öldü. Biz de ona bakakaldık.

İşte (diyor İbn'ül-arabî) kuşun aşkı bu. Ve sen ey âşık, senin Allahına (olan) aşkın (konuşun)da iddiân nerede (yani ne kadar)dır?...»

İmdi bu fıkranın en son cümlesinde dikkatimize çarptığı üzere, hayvânî ve ilâhî *aşk*'lar arasında bir mukâyese yapmak maksadıyla İbn'ül-arabî'nin anlattığı bu fıkrada eşi vurulan bir erkek kumrunun, ayrılığa ve izdiraba dayanamayıp intihâr'ı anlatılmaktadır ki, bu hâdise, âdetâ biraz önce gördüğümüz hazîn fıkraya çok benzemektedir.

f) *Allah rizâsı için yapılmayan bir ibâdetin âkıbeti*

Futûhât'da nakledilen fıkralardan başka bir tânesi de, Allaha yapılması gereken ibâdet'in hâlisâne yâni, ibâdet gâyesiyle ibâdet şeklinde olması icab ettiğine dâirdir. Meselâ tabîat güzelliği veyâ başka bir hoşluk yâhut sevinç sebebiyle yapılan ibâdetler, İbn'ül-arabî'ye göre kat'iyyen makbûl olmazmış. Kendisi şöyle anlatıyor :

[6] «... Avamdan bir şahıs, kendilerini büyüleyen (çok güzel) bir havada, topluluk halinde yol gidiyorlardı. Aralarından birisi, yol üzerinde durup, araziye baktı : İçinde sıcak bir pınar bulunan yemyeşil bir arazi gördü ve burada (gönlünden) iki rekât namaz kılmak geçti. Sonra cemâattan ayrıldı fakat (o sırada) namaz kılmak isteğini de kaybetti. Çünkü ibâdeti, Allah rızâsı için değil fakat tabîat güzelliği (sebebi) ile hissetmişti. (Bu arzûyu kaybetmek) cezâsını da, bundan görmüştü. Ona bakan birisi (şöyle) dedi :

— Ücret (yani sevap) ancak Allah'tandır. Çünkü (sâdece) bizâtihi ibâdet, mükâfat getirir...»

Bu fıkradan anlaşılan şudur : Allah tarafından sâdece hâlisâne ibâdetler için, Allah rizâsı için kılınan namazlara mükâfat yazılır. Aksi takdirde, yani Allah rizâsından başka bir maksad ile yapılmış ibâdetlerin hiç bir faydası yoktur.

g) *Hacca giderken vecde gelip, ibâdete başlayan delikanlı*

Dindarlıkta görülen heyecana ve Allah rizâsı için ibâdete misal teşkil eden bu fıkralardan bir tanesinde, İbn'ül-arabî şöyle anlatır :

[7] «... Birisi dedi ki :

— Ben *Mekke*'ye gidiyordum ki yolda, bir ağacın altında bir delikanlı

6. *Fut.*, 1/705 (2-6)
7. *Fut.*, 2/585 (28-35)

gördüm. Yalnız başına çölde namaz kılıyordu. Kendisine dedim ki :
— *Mekke*'ye yürümüyor (=gitmiyor) musun?
— Geçen yıl, Mekke'ye gidiyordum fakat bu ağacın yanından geçerken kalbimi buldum (=yüreğim vecde geldi). İşte bir senedir bu mevkiden kıpırdamadım. Ta ki yüreğimi (heyecanımı) kaybedeyim

dedi. Sonra ben onu bırakıp Mekke'ye yürüdüm. Bir yıl sonra da, ayni mevkiden ve ayni ağaçtan geçtim fakat delikanlıyı (orada) bulamadım. Çok uzağa gitmemiştim ki, o delikanlıya (tekrar) rastladım : Kalkmış, namaz kılıyordu. Kendisine selâm verdim ve beni tanıdı. Ona
— Bakıyorum, o ağacı terk etmişsin

dedim.
— Yüreğimi (heyecanımı) kaybedince, evvelâ *Mekke*'ye gitmek istedim de yola çıktım. Buraya geldimdi ki, tekrar vecde geldim. İşte (şimdi) de burada ikâmet ediyorum dedi.
— Yiyeceğin ve içeceğin nereden (geliyor)? dedim.
— O'nun indinden dedi: Beni gıdâlandırmak istediği vakitte bana O (=Allah) gönderiyor.

Sonra (diyor anlatan adam), onu terk ettim, ayrıldım. Bundan böyle onun işi neye vardı bilmiyorum...»

h) *İki rek'at namaz kılmak için girdiği mescidde iki yıl kalan Şeyh*

Allah rızâsı için ibâdet'in ehemmiyeti hakkında gerçek bir fıkra daha anlatan İbn'ül-arabî, bu sefer kendi hocası'nın hocası olan bir Şeyh'in başından geçen hadiseyi aktarmaktadır :

[8] «... Zâhid (ve) muhaddis şeyhim *Ebu'l-Hasen ibn'üs-Sâig,* bana *Sebte*'de dedi ki : Rahmetli şeyhimiz *Ebû Abdullah Muhammed ibn-i Rızzîk* ile bir seyahatta berâberdik. Ben ondan bâzı hadîs cüzüleri (risâleleri) okuyordum: (Hadîs ilminde) rivâyet sâhibiydi; kendisinin (şöyle) dediğini işittim :
— Seyahatimde yeryüzünün bir çölündeki harab bir mescidin (yanın)dan geçtim. Şurada iki rekât namaz kılayım dedim de içeri girdim. Kalbim vecde geldi ve orada iki yıl kaldım...»

i) *İbn'ül-arabî'nin dayısı Ebü Müslim el-Havlânî'nin zâhidliği*

İbn'ül-arabî'nin zâhidlik ve dindarlık konularında anlattığı fıkralardan bir tânesi de, kendi dayısı Ebû Müslim el-Havlânî'ye dairdir. Futuhat'da şunları okuyoruz :

---

8. *Fut.,* 2/585 (24-27)

[9] «... Dayımız *Ebû Müslim el-Havlânî, Allah* rahmet eylesin, onların (yani zâhidlerin) büyüklerinden idi: Geceleri ibâdet ederdi ve tâkatı kesilince, yanındaki bir değnekle ayaklarına vururdu. Ayaklarına:
— (ey ayaklarım) sizler, benim binek hayvanımdan daha ziyâde dövülmeğe lâyıksınız derdi...»

j) *İbn'ül-arabî'nin dayısı ve Tlemsen hükümdârı olan Yahyâ ibn-i Yagân'ın zahidliği*

İbn'ül-arabî'nin iki tâne dayısı vardı. Bir tanesi yukarda ismi geçen zât idi. İkincisi de Tlemsen hükümdârı olan ve sonraları zâhidlik yoluna girmek için, tahtından ferâgat eden Yahyâ ibn-i Yagân'dır. Aşağıda okuyacağımız satırlar, insanı cidden hayrette bırakacak kadar şâyân-ı dikkattir.
İbn'ül-arabî'nin anlattığına göre bu zât, önceleri Tlemsen meliki iken, bu şehirde bulunduğu sıralarda aslen Tunuslu olup Ebû Abdullâh el-Tûnusî isminde âbid (çok ibâdet eden) ve dünyadan elini eteğini çekmiş bir şeyhe, yolda tesâdüf etmiş. Tlemsen dışında Ubbâd adı verilen bir mescide çekilip, dâimâ orada ibâdet eden bu şeyh ile konuşan Sultan Yahyâ ibn-i Yagân, onun bâzı sözlerinin o kadar etkisinde kalmış ki, tahtından vaz geçerek, bu şeyhin hizmetine girmiş; bütün dünyâ ve âhıret nimetlerinden vaz geçmiştir. Futûhat'da zâhidliği:

* «... *Zühd,* dünyâ ve âhıret olarak Allahtan başka herşeyi terk etmektir...»

sözleriyle târif eden İbn'ül-arabî, adı geçen dayısı hakkında anlatır ki:

[10] «... Dayılarımdan biri, onlardan (yani zâhidlerden) idi. (Bir zaman) *Tlemsen* şehrine hükümdar olmuştu. Ona *Yahya ibn-i Yagân* denilirdi. Onun zamanlarında *Tunus*'lu fakîh, âbid ve munkatî (dünyadan elini eteğini çekmiş) bir adam vardı ki ona, kendi zamanının âbidi *Ebû Abdullah el-Tunusî* denilirdi. Tlemsen dışında, *el-Ubbâd* denilen bir yerde (bulunur) idi. Allaha ibâdet ettiği bir mescide çekilmişti. Kabri orada, meşhurdur ve ziyâret edilir.

Bu sûfî, Tlemsen şehrine yürürken, *Agadir* ve *el-Vustâ* şehirleri arasında, şehrin hükümdârı dayımız *Yahyâ ibn-i Yagan* (bütün) debdebe ve haşmetiyle, (yolda) ansızın onunla karşılaştı. Kendisine:
— (İşte) bu, kendi zamanın âbidi *Ebû Abdullah el-Tûnusî*'dir
denildi. Dayım, kendi atının dizginlerini çekti ve Şeyh'i selâmladı. Şeyh

9. *Fut.,* 2/20 (3-4) = *MİA,* 58-59 ve n. 10 = XXVII[11]
* *Fut.,* 2/20 (33)
10. *Fut.,* 2/20 (10-23) = XXVII[10]

de onun selâmını iâde etti (onu selâmladı). Hükümdarın üzerinde süslü elbiseler vardı. Ona :

— Ey şeyh, benim giydiğim bu elbiseyle namaz kılmak câiz midir? dedi. Şeyh ise güldü. Sultan da ona :

— Niye gülüyorsun?

deyince :

— Aklının zayıflığına ve kendini ve hâlini bilmezliğine dedi. (Çünkü) benim indimde sen ancak leşlerin yağına salyası akan ve onu yiyen köpeklere benzersin: (Fakat) su dökmesi de gelince, idrar isâbet etmesin diye (tek) ayağını kaldırır. Sen, haram dolu bir kap (küp)sün. Oysa elbiselerinden suâl ediyorsun. Halbuki ahâlî için (yapılan) zulümler, senin boynunadır (yani bunlar senden sorulacaktır).

(Bu sözler üzerine) hükümdar ağladı, bineğinden (atından) indi ve derhal hükümdarlıktan çıkarak (ayrılarak) şeyhin hizmetine girdi. Şeyh, onu üç gün (yanında) tuttu. Sonra bir ip (=urgan) getirdi ve ona :

— Ey hükümdar, müsafirlik günlerini bitirdin. (Şimdi) kalk da odun taşı dedi. (Böylece) hükümdar başının üstünde (yani sırtında) odun getiriyor ve onları çarşıya sokuyordu. İnsanlar da ona ağlayarak bakıyordu. (Odunları) satıyor, yiyeceğini (satın) alıyor ve geri kalanını da sadaka (olarak) veriyordu. Şehirde, vefat edinceye kadar (iş) böyle devâm etti ve Şeyhin türbesinin dışına defn edildi. Bugün (dahi) kabri ziyâret ediliyor.

Kendisinden (hayır) duâ etmesini isteyerek gelenlere Şeyh derdi ki :

— Duâyı *Yahyâ ibn-i Yagân*'dan isteyiniz. Çünkü o, hem hükümdar hem de zâhid'tir. Şâyet ben onun gibi ibtilâ (=imtihân) edilseydim, belki de zâhid olamazdım...»

k) *Bir râhib'in müslüman seyyâha nasîhatları*

İmdi eserlerinde dindarlık ve zâhidlik konularına çeşitli vesilelerle yer veren ve bunları (gördüğümüz gibi) fıkralar şeklinde anlatan İbn'ül-arabî, yine Futûhat'da bu sefer hristiyan râhiblerinden birinin yoldan geçen bir müslüman seyyâha ettiği nasîhatları nakletmektedir. Şam civârında bir manastırda yaşayan bu râhib ile müslüman seyyah arasındaki bu hâdiseyi, müslüman seyyahın ağzından nakl eden İbn'ül-arabî şunları anlatmaktadır :

[11] «... Seyyahlardan biri dedi ki : Bir seyâhatimde *Şam* arâzisinden (bölgesinden) geçiyordum. Birden, *Nehr'üz-Zeheb* denilen bir nehir yanından geçtim ve bu nehrin köylerinden bir köyün arkasında, içinde râhib bulunan bir manastır gördüm. Ona seslendim :

— Ey Râhib, bana cevap ver!

11. *Fut.*, 4/577 (14-37) - 578 (1-17)

Fakat cevap vermedi. İkinci defâ seslendim :
— Ey Râhib bana cevap ver!
Fakat cevap vermedi. Üçüncü defâ seslendim :
— Ey Râhib bana cevap ver!
O zaman işitti ve beni gördü :
— İhtiyâcın nedir? Ne istiyorsun? dedi.
— Faydalanacağım bir vasîyet veyâ nasîhat (istiyorum) dedim.
— Dünyâyı terk ettin mi? dedi.
— Evet dedim.
— Az yemek ye, sessizlikten ayrılma, nefsini hasta et (yani ona hiç değer verme) çünkü nasıl olsa öleceksin dedi.

Sonra diyor seyyah, ben o geceyi geçirdim ve sabah olunca, tekrar Râhib'e gittim ve seslendim :
— Ey Râhib, bana bu hikmetten (biraz) daha ver dedim.
— Helâl'inden ve (kendi) alın terinden ye. Şâyet yakîn (emin) bilgin zayıf olursa, Rabb'in de (sana) kötü olur. Çünkü O, senden müstağnî'dir dedi.

Sonra diyor seyyah, Râhib'i terk ettim. Geceyi geçirdim ve sabâh olunca, ona döndüm ve seslendim :
— Ey Râhib, bana bu hikmet'ten (biraz) daha ver dedim.
— Farzları yerine getir ve Allâhı zikr et : Hiç kimseden dostluk ve borç isteme dedi.

Sonra (diyor) seyyah, onu terk ettim. Geceyi geçirdim ve sabâh olunca, ona döndüm ve seslendim :
— Ey Râhib, bana bu hikmet'den (biraz) daha ver! deyince
— Be adam dedi, Rabb'ime ibâdet'den beni alıkoydun. ... Sabr et ve fakirlikten ayrılma...»

1) *Bir sûfî ile râhib arasındaki konuşma*

Böylece yukardaki fıkrada, zâhid bir müslümanın koyu bir hristiyan olan Rahib'ten dînî nasihat aldığına şahid olmaktayız. Yine buna benzer, başka bir râhib hikâyesi Futûhât'da zikredilmiştir ve bu sefer müslüman ve hristiyan inançları arasında bir nevî mukâyese gözümüze çarpmaktadır. Nitekim İbn'ül-arabî şöyle anlatıyor :

[12] «... Âriflerden (sûfîlerden) biri seyâhatinde, dağ başındaki bir *savmaa*'da bulunan bir *râhib'in* (yanından) geçti. Ve durup ta, ona seslendi :
— Ey Râhib

12. *Fut.*, 4/565 (20-37) - 566 - 567 (1-2)

Râhib, savınaa'sından başını çıkardı ve

— Kim o? dedi.

— Senin cinsin, Âdem oğullarından bir adam!

— Ne istiyorsun? dedi.

— Allaha (giden) yol nasıldır?

— Hevâ (ve heves) inin hilâfınadır dedi.

— Yiyeceğin en hayırlısı nedir?

— Takvâ (=Allah korkusu) dur dedi.

— Öyleyse sen, nîçin insanlardan uzaklaştın ve bu savmaa'ya sığındın?

— İnsanların fitnesinden (kalbime kötülük gelir diye) korktuğumdan ve onların yaşayışının kötülüğünden aklıma (gelecek) şaşkınlıktan çekindiğim için, onların mürâiliği ve kötü fiillerine uymaktansa, nefsimin râhatını istedim ve muâmelemi (=alışverişimi) Rabb'im ile yaptım. Böylece insanlardan râhat buldum dedi.

— Öyleyse, ... Rabb'iniz ile alışverişinizi nasıl bulduğunuzu bana haber ver (=anlat). Lâfın süslüsü ile sözün muzahref (saçma) olanını bırakıp, bana dosdoğru söyle.

(Bunun üzerine) râhib, tefekkür ederek bir sâat sustu ve sonra:

— Bu alışveriş kötü olur dedi. Ârif ise:

— Nasıl? dedim.

— Zirâ, Rabb'imiz bize bedenlerimizi eziyet edip yormayı, nefis mücâhedesini, gündüz oruç tutmayı, gece uyanık kalmayı, bedenlerde temerküz etmiş şehvetleri terk etmeği, üstün (gelen) hevâ vühevese muhâlefeti, hucûm eden düşmanla mücâhede etmeği, (mukadderâta) râzı olmayı, hayatın sertlik ve kabalığına, izdiraplara ve hakârete sabr etmeği, bize emr etmiştir... İşte Rabb'imiz ile alışverişimizdeki hâlimiz budur.

Şimdi de, ey Ahmed (yani Hz. Muhammed) e tâbi olan kimse, sen bize, sizlerden haber ver: Siz, Rabbiniz ile alışverişinizi nasıl buldunuz?

Bunun üzerine ârif (=sûfî) dedi ki:

— Bu, en hayırlı ve en güzel alışveriştir.

Râhib:

— Ne olduğunu bana vasf eyle: Nasıldır bu? dedi.

Sûfi:

— Rabb'imiz bize fi'liyât'tan önce atiyyeler, bol nîmetler verdi. Onun nîmetlerinin, ihsanlarının ve fazîletlerinin (ihtivâ ettiği) nevîlerin fenleri, sayılmaz (kadar çoktur). Biz de gecemizde ve gündüzümüzde, onun nimetlerinin nevîleri içindeyiz...

Rahib:

— Bu alışveriş (muâmele) için siz nasıl seçkin oldunuz? Halbuki Rabb,

bir'dir dedi.

Sûfi dedi ki :

— Nimetler, fazîletler ve ihsanlar, bütün insanlık için umûmîdir. ... Fakat Allah bizi inanç güzelliği, hakikatı kabûl etmek, inanmak ve Allaha teslîm olmak ile seçkin kıldı...

Râhib :

— Allah sana hayır(lar) ihsân etsin... dedi...»

İşte bu fıkrada görüldüğü gibi, karşıkarşıya gelen bir müslüman ile bir hristiyanın yaptığı bu konuşmada, her iki taraf birbirlerine kendi itikadlarının tarifini yapmakta ve her ikisi de birbirlerinin nasîhatlarından istifâde etmektedirler. İbn'ül-arabî'nin eserlerindeki müsâmaha (*tolerans*) işâretlerini taşıyan bu gibi fıkralar, gerçekten onun eserlerin teşhîs edilmesi için yardımcı bir unsurdur.

m) *Bir hristiyanın müslümanlığa girmesinin sebebi*

[13] «... Allaha ortak koşan hristiyan bir adam, bâzı (islâm) şehirlerine girdi. Yolda yürürken bir de baktı ki, her yandan insanlar akıyor (koşuşuyor) ve :

— Sultan geliyor diyorlardı.

Hristiyan da Sultânı görmek için döndü ve baktı ki, (ahâliden) birinin azadlı bir kölesi imiş.

Ona bakınca :

— Şehâdet ederim ki, Allahtan başka Tanrı yoktur. Mülkünde, onun ortağı olmaz; dilediğini yapar, dilediğini hükmeder, dedi.

Kendisine :

— İslâmiyete ve Allahın birliğine seni dâvet eden şey nedir? denilince :

— Bu siyah kölenin Sultanlığı dedi...»

n) *Irak vâlisi Haccâc'ın ölüme mahkûm ettiği adam*

İslâmiyette demokratik idâre tarzına misal teşkîl eden bu fıkrada, siyah bir kölenin sultanlık mertebesine yükseldiğini görüp te hayran kalan bir hristiyanın, İslâmiyete girmesi anlatılmaktadır. Fakat aşağıda nakl edeceğimiz başka bir fıkrada ise, islâm devlet idâresinde, zulmü ve şiddeti ile ün kazanan meşhur vali Haccâc'la ilgili bir adâlet ve hakka riâyet hikâyesiyle karşılaşacağız. Burada, dostluk, arkadaşlık ve sohbet hukûkuna riâyet etmenin gerektiği anlatılmaktadır. İşte bu fıkrada Emevîlerin meşhur ve zâlim vâlisi Haccac (m. 661-714) ile onun idama mahkûm ettiği ve sonra affettiği bir adamın hikâyesi bahis konusudur. İbn'-ül-arabî diyor ki :

---

13. *Fut.*, 4/545 (6-12)

[14] «... *Haccâc*'tan hikâye edilmiştir ki o, bir şahsın boynunun vurulmasını (yani idamını) emr etmiş. (Adam):

— Beni öldürmezden önce, Emîr'e söyleyeceğim acele bir işim var demiş. *Haccâc* ta ona:

— Söyle demiş.

— Ey Emîr, sana bunu ancak, beni (kendi) hâlimde serbest olarak bıraktığın (ve) senin sarayında baştan uca (sona) kadar seninle (yana yana) yürüyerek söylemek isterim. Emîr'e bunda bir güçlük yoktur... Haccâc (ise), hâcib'ine (teşrifat memuruna):

— Onu bana kaldırın (serbest bırakın) dedi.

Haccâc, adamın ne söyleyeceğini görmek için, sarayında onu gezdirmek ve eylendirmek (üzere) ayağa kalktı. Berâberce sarayın sonuna eriştik(leri) ve (eski) yerine döndükleri zaman:

— Ey Emîr, büyükler bir saat(lık) sohbetin hakkına riâyet eder. Bu yürüyüşte Emîr benimle sohbet etti (ve) ben de onunla sohbet ettim. Emîr, sohbet hakkına (herkesten) çok riâyet etmelidir deyince, Haccâc:

— Serbest bırakın onu dedi: Vallahı doğru söyledi. Bilmeyerek hatâ etmiş: Şâyet onu öldürseydim, insanların en alçağı olurdum.

Sonra (Haccac) adama çok hediyeler verilmesini emretti ve arkadaşlığında ve yanında kalıp (kalmamak)ta onu serbest bıraktı. Amma bilmem (diyor İbn'ül-arabî), bundan sonra (adam, cesâret edip te) onun yanında kaldı mı? kalmadı mı?...»

İmdi bu fıkrada âdetâ Haccac'ı belli bir açıdan savunmaya gayret eden İbn'-ül-arabî'nin, ufak bir lâtîfesine (nükte'sine) de şâhit olmaktayız. Nitekim fıkranın sonunda, affedildikten ve sarayda kalması teklîf edildikten sonra, bu adamın Haccac'ın yanında kalıp kalmadığı, (yani buna cesaret edip etmediği) sorulmaktadır. Çünkü zulmü ile meşhur olan Haccâc'ın belki bir gün kafası kızar ve ayni adamı tekrar idama mahkûm edebilirdi. İşte Haccac'ı savunurken İbn'ül-arabî bu hususta da ufak bir nükte yapmaktan kendini alamıyordu. (İbn'ül-arabî'nin nükte husûsiyeti için bakınız: XIX. motif.)

Nihâyet bundan sonra nakledeceğimiz bir iki fıkra ile Futûhat'da bu konudaki malzemenin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bunlardan birincisi ismi zikredilmeyen bir şeyh'in tenkîd edilmesine dairdir, diğerleri de, merhamet ve aşk (muhabbet) konusundadır. Diyor ki:

---

14. *Fut.*, 2/319 (16-24);

o) *Bir şeyhin tenkid edilmesi*

15 «... Efendilerden biri, mûteber bir şeyh'in arkadaşlarına:
— Şeyh'iniz size neyi emr ediyor? demiş.
— Yaptıklarımızda doğruluğu ve bunlardaki kusurlarımızı gözetmeği emr ederdi demişler.
— Vallahi (şeyh'iniz) size düpedüz Mecûsiliği emr ediyor. (Çünkü) o size, yaptıklar(ınız)ı ve onları icrâ eden ve yaratanı (Allah'ı) görmeği (=gözetmeği) emr etmiyor muydu? demiş....»

p) *Zâlim Buhârâ Vâlisi'nin gösterdiği merhamet örneği*

16 «... Zâlim olan *Buhârâ vâlisi* için (dahi Allah afvedicidir). Allah Ona bir *köpek* vermişti. Vali de köpeğe üç gün iyi muâmele etti. Ona (gaibten) seslenildi: — Sen bir köpek (kadar aşağılık) idin. Biz de (seni afvedelim diye) sana köpeği verdik...»

r) *Sultan (Gazneli Mahmûd) ile Ayas*

17 «... Bir melikin Ayas isminde sevdiği bir kölesi vardı. Dostlarından biri melikin yanına girdi. Kölenin ayaklarını melikin kucaklarında gördü. Melik onları bir araya getiriyordu. Bundan o zat çok şaşırdı. Köle o kimseye şöyle seslendi: Ey arkadaş bunlar Ayas'ın ayakları değil. Bunlar melikin göğsünde tuttuğu kalbidir...»

Sonuç olarak diyebiliriz ki: Futûhât'da anlatılan bu gibi fıkralar, çoğunlukla daha eski eserlerden aktarılmış olmakla berâber, İbn'ül-arabî'ye isnâd edilmek istenilen bir eserde, bu motif çerçevesine girebilecek (veyâ onların tekrarlanması sayılabilecek) olan böyle hikmetli, âhlâkî ve zâhidlik yönleri ağır basan örneklerin bulunup bulunmadığına dikkat etmek ve ona göre bir hüküm vermek gerekecektir.

15. *Fut.*, 1/618 (12-14) = Bunun aynisi için bk. Kuşeyrî, *Risâle* (terc.), s. 139.
16. *Fut.*, 2/319 (36-37): Bu fıkranın tamâmı için bak. *MİA*, 152.
17. *Fut.*, 2/393 (28-30): Bu metnin tercümesini aziz ve faziletli dostum *İhsan İnan*'a borçluyum.

ONSEKİZİNCİ MOTİF

BENZETMELER (TEŞBİH VE TEMSİL) YAPMASI

XVIII = كقبول زوايا البيت نور السّراج؛ و على حسب قربه من ذلك النور يشتدّ ضوءه

XVIII[1] = و لما كانت الخطوط الخارجة من النقطة التى فى وسط الدائرة التى عنها وجد المحيط تخرج على السّواء لكلّ جزء من المحيط ؛ كذلك كانت نسبة الحقّ سبحانه إلى جميع الموجودات نسبة واحدة

Futûhat'da dikkatimizi çeken *onsekizinci motif,* bu eserdeki *benzetme* san'atına dâir olan teşbih ve temsiller'den ibârettir. Zâten şâir ve edîb yaratılışlı bir mütefekkir olan İbn'ül-arabî (bunu; *yirmidokuzuncu motif*'de göstereceğiz) edebî san'atlardan olan *teşbîh* unsuruna her fırsat bulduğunda bilhassa yer vermiştir. (*)

---

* Futûhat'da (18 nci motif olarak) tesbît ettiğimiz örnekler ise İbn'ül-arabî'nin ince zekâsının mahsûlüdür. Düşüncelerini daha açık olarak anlatabilmek için, dâima benzetmeler (temsîl ve teşbih san'atları) yapan İbn'ül-arabî, zâten şâir yaradılışlı (tıpkı Platon gibi) bir mütefekkirdir. Bununla berâber İslâm düşünürlerinin çoğunda (bilhassa mukâyese maksadıyla aldığımız Gazzâli'de) dahi böyle unsurlar göze çarpıyor. Nitekim Gazzâli'nin de bâzı «temsil» nümûnelerine şâhid oluyoruz. Meselâ «... *gökte, inci gibi yıldızlar...*» (*İhya* 1/21(8-9)) tabiri, ayrıca «... insan bedeni bir at gibidir; ruh da onun binicisine benzer : Binicinin körlüğü, atın körlüğünden daha zararlıdır...» (*İhyâ* 1/87 (1)) denilmesi; ayrıca «... güneş ışığının yarasaların gözlerine zarar vermesi gibi...» (*İhyâ,* 1/99(33)) sözlerinin sarf edilmesi, bunu göstermektedir. Gazzâli'nin eserinde ayni konuda güzel sayılacak diğer buluşlara (temsil örneklerine) daha tesâdüf etmekteyiz. Meselâ : Tamâmen dolmuş bir bardağa dökülecek bir damla su'yun, bardaktan bir başka damla'nın yere akmasıyla mümkün olduğunu söylemesi [*İhyâ,* 1/158(23-24] ve psikolojiyi ilgilendiren bir mesele konusunda : İnsandaki şehvet duygularını bir ağaca benzeterek, bunun zamanla dallanıp budaklandığını ve bu çerçeveye giren gayri irâdî düşüncelerin âdetâ serçelerin bir ağaca toplanması gibi şehvet ağacına toplandıklarını açıklaması [*İhyâ,* 1/158(12-13); ayrıca :

«... ruh'un misâli bir lâmba'dır. Ruh'un içimizde yayılması ve hareketi, bir evin şurasında burasında lâmba'nın birisi tarafından hareket ettirilmesi gibidir...» [*İhyâ,* 3/4(2-3)]

«... İnsan vücûdu, ruh'un memleketidir. ... Ruh'un kuvvetleri ... (bir şehirdeki) san'atkârlar ve ameleler gibidir... Akıl, (ve) tefekkür kuvveti de (bir

Bahis konusu *temsil*'ler ve benzetmelerden bir tânesi şudur: İbn'ül-arabî, Cenâb-ı Hakk'ın âdetâ bir *dâirenin merkezi* gibi olduğunu söylüyor. Nitekim bu merkez noktasının dâire üzerindeki bütün noktalara olan mesâfesi, nasıl dâimâ ayni ise, Allahın da bütün varlık nesnelerine olan nisbetinin bu şekilde dâimâ ayni olduğunu ve ilk yaratık olan İlk Akıl ile son yaratık olan İnsan'ın, tıpkı bir dâirenin çizilmesinde başlangıç ve bitiş noktaları gibi birleştiğini, temsil yoluyla izah etmektedir. Onun kendi sözlerine bakacak olursak, diyor ki:

[1] «... Haber'de (yani Peygamberimizin sözlerinde) vârid olmuştur ki, *Allahın ilk yarattığı şey, akıl'dır:* İşte bu, cinslerin başlangıcıdır. Yaratış (ise) insan cinsi ile son bulmuş ve (varlık) dâiresi, İnsan'ın akıl'a bitişmesi ile olgunlaşmıştır. *Tıpkı bir dâirenin son'unun baş'ı ile bitişmesi gibi.* İşte (Varlığı temsil eden) dâire budur.

İlk akıl ile son yaratık olan *İnsan* arasında, âlemlerin cinslerinden Allahın yarattığı bütün şey(ler), dâirenin çevresindeki noktalar gibidir. İmdi, *dâirenin ortasındaki noktadan çıkan çizgilerin, çenberin her nok-*

ülkedeki) akıllı vezir gibidir; şehvet kötü bir insan (vatandaş) gibidir; gazab (öfke) ise, polis müdürü (sâhib'üş-şurta) gibidir...» [*İhyâ* 3/6(32-33)]

«... Bunun misâli parlak bir ayna'dır: Aynanın bizâtihi rengi yoktur: belki onun rengi, aynadaki imaj'ın rengi olur...» [*İhyâ,* 2/258(6)]

«... Kalb'ler, su ile dolu olduğu sürece içine hava giremeyen bir kap gibidir...» [*İhyâ,* 3/9(7)]

«... Bir eve giren ve orada sıralanmış kapkacağa çarpan âmâ, bu kapkacaklar yoldan niye kaldırılmamış der: Ona denilir ki: —Kapkacak yerli yerindedir, kabâhat senin gözünde (âmâlığında)dır...» [*İhyâ,* 1/86 (31-32)]

«... Kalb, bir ayna; ... Kur'an mânâları ise ayna'da görülen sûret'ler gibidir...» [*İhyâ,* 1/264(25-26)]

İşte bu misaller ile İbn'ül-arabî'nin verdiği örnekler karşılaştırılacak olursa, İbn'ül-arabî'nin verdiği «temsil örnekleri» nin daha çok *metafizik*'e dâir oldukları görülmekte (meselâ XVIII/2-3-4-5-6-8-9-10-12) fakat Gazzâlî'nin çoğunlukla *psikoloji* konusunda örnekler verdiği müşâhede edilmektedir. Bu arada (XVIII/9'daki) bir tâbir yâni «... gül kokularının bokböceklerine zarar vermesi gibi...» tabiri, her iki eserde aynen mevcuttur [*Fut.,* 4/31(14)=*İhyâ,* 3/337(11)]. Bundan başka İbn'ül-arabî'nin «ayna» ve «billûr» üzerinde yaptığı benzetmeler, Gazzâlî'de de (başka maksadlarla yapılmış) görülmektedir. Şu halde böyle bir motif'in Gâzzâlî (ve belki de başka müellifler) tarafından da kullanılmasına bakarak aldanmamak lâzımdır. Çünkü İbn'ül-arabî (onlardan ayrılarak) bilhassa metafizik konularda benzetmeler yapmış, arasıra da bilgi nazariyesi (XVIII/2) ve psikoloji (XVIII/7) konusunda (nâdiren) temsil san'atına baş vurmuştur. Nitekim bu davranış, Futûhat'dan başka onun diğer mevsuk (güvenilir) eserlerinde de her zaman bu yönde tekrar edilmektedir.

1. *Fut.,* 1/139 (9-15); ayr. XXX[225]

tasına müsâvi olarak çıkması gibi, Allahın da bütün varlıklara olan nisbeti, tek bir nisbettir. ... Allah bu insan sûreti'ni bir düz hareket ile ikâme (var) eylemiştir. *Tıpkı çadırın ortasındaki ana direk gibi.* Bu sebeble Allah insanı, bu göklerin kubbesi (çökmesin) diye yaratmıştır...»

Futûhat'dan aldığımız bu metinde dikkatimizi çektiği üzere ilk yaratık olan *Akl-ı Evvel* ile, son yaratık olan *İnsan*'ın birbirine bitişmesi, tıpkı bir dâireyi çizerken hareket ettiğimiz nokta ile dâireyi tamamladıktan sonra vardığımız noktanın birbirine bitişmesine benzetilmektedir.

Yine bu metinde, Allahın bütün varlıklara dâimâ ayni yakınlık ve nisbette oluşu, tıpkı bir dâirenin merkez noktasının kenarlara olan müsâvî mesâfe ve nisbetine benzetilmiştir.

Nihâyet burada dikkatimizi çeken üçüncü benzetme ise, insanın bu gök kubbeyi (yani kâinâtı) tıpkı bir çadırı ayakta tutan ana direk gibi *temsîl* edilmesidir. Hattâ bu benzetmenin devâmında, kâinât mânâsına alınan gök kubbe'nin çökebilmesi için yeryüzünde son ferdine kadar bütün insanlığın tükenerek ortadan kalkması gerektiğini, işte kıyâmet'in de ancak o zaman kopacağını anlatıyor ki, bu hususlar konumuzu şimdilik ilgilendirmediği için, tercümesini vermedik.

Temsil ve teşbih konularında, Futûhat'tan çıkarılacak başka misaller vermeğe devam edecek olursak, şimdi de çok güzel bir benzetmeyi daha nakl etmemiz gerekir. Burada insan'ların doğrudan doğruya göremedikleri bâzı şeyleri, bir vâsıta ile görmesinin mümkün olduğu anlatılmaktadır. Teşbih ve temsil yoluyla buna verilen misalde, direkt olarak göremediğimiz ve idrâk edemediğimiz, meselâ arkamızda kalan bir nesneyi, ayna vâsıtasıyla nasıl görebiliyorsak, işte bunun gibi, çeşitli duyularımızla ve hattâ aklımız ile idrâk edemediğimiz bâzı şeyleri de başka bir kuvvet ile idrâk edebileceğimiz izah edilmektedir. İbn'ül-arabî diyor ki :

[2] «... Tıpkı *ayna* olmadığı bir durumda idrâk edemediğimiz nesneleri, bir gören (kimse)nin aynaya bakarak idrâk etmesi gibi...»

Ve sonra İbn'ül-arabî bunun arkasından da şeyh *Ebû Medyen*'in oğlu'nu misal vermektedir. Nitekim, Ebû Medyen'in yedi yaşında bir oğlu vardı ki, gözle görülmeyecek uzak mesafelerdeki denizlerden, Bicâye limanına gelecek gemiler içinde olup bitenleri, (tıpkı yukarda verilen misalde anlatıldığı üzere) âdetâ bir ayna'ya bakarmış gibi, kendi babası Ebû Medyen'e bakıp gördüğünü söylemekteydi. (Bak. XV[14])

Ayna misalinden hareket ederek İbn'ül-arabî'nin yapmış olduğu üçüncü benzetme : Allahın kâinâtı yaratış vetîresini ve ayrıca Allah ile kâinat arasındaki benzerlik (ayniyet) ve başkalık (gayriyet) problemini açıklamaktadır. Bu konuda

2. *Fut.*, 1/247 (12-13)

baş vurulan benzetme şöyledir: Bir insan aynaya baktığı zaman orada kendi sûretini görecektir.

İmdi, bu ameliyede başlıca üç safha vardır: Birincisi, aynaya bakmak *isteği* veya *maksadı*'ndan ibârettir. İkincisi *fi'len* aynaya *bakmak* ve üçüncüsü de, aynaya baktıktan sonra ortaya çıkan *imaj* (veyâ sûret) dir.

İşte İbn'ül-arabî, Kur'andaki bir âyeti üç kısma ayırıp, böyle bir misal ve benzetme ile, Allahın kâinâtı ve kâinât'daki nesneleri nasıl yarattığını izah ediyordu. Şöyle ki: Bahis konusu âyet, üçe taksim edildiği takdirde: (K. XVI/40):

a) *Bir şeyi irâde ettiğimiz zaman sözümüz ancak:* Ayetin bu kısmı, İbn'ül-arabî'ye göre, tıpkı bir insanın aynaya bakmak irâdesi, maksad veyâ arzûsu'na benzemektedir. Âyetin ikinci parçası olan:

b) *Ona, ol demektir:* hükmü ise, tıpkı bir kimsenin *fi'len* aynaya bakması'na benzer. Ve nihâyet böyle bir ilâhî emirle kâinatın yaratılmış olduğunu söyleyen âyetin üçüncü kısmındaki:

c) *O da oluverir* sözleri ise, İbn'ül-arabî'ye göre, tıpkı bir insanın ayna'ya baktıktan sonra orada bir *imaj* (=hayal ve sûret) meydana gelmesi gibidir.

İmdi bu benzetmeli tasvirde görüldüğü üzere, başlıca iki unsur mevcuttur, ki birincisi «aynaya bakan» ve ikincisi de «aynada meydana çıkan sûret» dir. Acabâ bu iki unsur birbirinin ayni'si mi, yoksa gayri'si midir? İbn'ül-arabî der ki bu iki şey ne birbirinin aynisi'dir ne de gayrisi. Çünkü bizzat kendisi, gerek yukarda anlatılan benzetmeyi ve gerekse bu problemi, (temsîl'e başvurmak sûretile) şöylece açıklıyordu:

[3] «... *Kâinât, Hakk'ın aynisi değildir:* Kâinât ancak, gerçek varlık (olan Allah) da *zâhir* olan şeydir. Çünkü kâinât, Hakk'ın aynisi olsaydı, Allahın yaratıcı olması doğru olmaz (=sayılmaz)dı. Tıpkı bir gören (kimse)-nin bakması ile *ayna*'da bir gören'in sûretinin hâdis olması (meydana gelmesi) gibi. Çünkü bu bakış'la o, bir sûret'in doğmasında her ne kadar bir iş yapmadıysa ve aynada ne meydana geldiğini bilmiyor ise de, âdetâ onu *yaratmış*'dır. Lâkin sâdece aynaya bakmak ile bir sûret zâhir olmuştur. Bunu veren ise, (aynaya bakmaktaki) bu hâl'dir. Senin de bu işlemden (yana) ancak aynaya bakmak maksadın (gâyen) vardır. Aynaya bakışın, Allahın:

a) *Bir şeyi irâde ettiğimiz zaman sözümüz ancak* demesi gibidir. Bu, senin (aynaya) bakış maksad'ındır.

b) *Ona, ol demektir:* ise, (aynaya fi'len) bakmak mesâbesindedir.

c) *O da oluverir:* ise, aynaya bakışın sırasında idrâk ettiğin sûret mesâbesindedir.

---

3. *Fut.*, 4/349 (19-20); ayr. bak. XXX[209] vd.

İmdi bu sûret, senin *ayn*'in değildir: Orada büyüklük, küçüklük, uzunluk ve genişlik'ten (yana) aynanın sıfatı hükmüyle (=sebebiyle); bu sûret senin *gayr*'in de değildir. Çünkü sen orada kendi yüzünü gördüğünde şüphe etmezsin. Zira aynaya bakmakla, senin için, yüzündeki herşeyin zâhir olduğunu görüyorsun... Şu halde, görülen (sûret) senin ne aynin ne de gayrindir...»

Her ne olursa olsun, İbn'ül-arabî'nin teşbih ve temsil yoluyla fikirlerini açıklamaktan hoşlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda başka bir misâle, daha önceki fasılda şâhid olmuştuk. (Bak. XVII²) İşte orada ismi bildirilmeyen bir sultanın huzurunda, yine kim olduklarını bilmediğimiz bir *ressam* ile bir *feylesof* arasında geçen bir yarışma nakl edilmişti : Güzel bir resmin veyâ tablo'nun, felsefî bilgiden daha üstün olduğunu iddiâ eden ressama mukabil feylesof da, duvarı bir ayna hâline getirmiş ve mezkûr tablo, bu ayna üzerine aks etmişti. Bu suretle ressamlık sanatının kopya san'atından başka bir mânası olmadığını isbât eden feylesof, şâyet insan zekâsı da bu şekilde bir ayna gibi parlatılacak olursa, bütün kâinat sûretlerinin, her çeşit mefhûm'un akıl'da in'ikâs edeceğini temsil yoluyla izah ediyordu.

Muhakkak olan şudur ki, İbn'ül-arabî temsîl ve teşbîh san'atından çok hoşlanıyordu. Ona izâfe edilen eserlerin sıhhatı konusunda bir kriterium (=misdâk) olması bakımından, bu hususta birkaç misal daha vermemiz lâzımdır. Bunlardan bir tânesi de, keza yukardaki misalleri hatırlatmaktadır. Nitekim İbn'ül-arabî şöyle diyordu :

4 «... Parlak cisimde (yâni : aynada) göz için zâhir olan sûrete bakıver de, kendi görüşünü gerçekleştir. Böylece bu sûretin, senin ve idrâk'in arasında, onun parıldadığı (aks ettiği) yer olan parlak cismin (=aynanın) aynisi olarak bulacaksın. Fakat sen (bakmadığın zaman) onu hiç göremezsin. Halbuki *Hakk* (teâlâ), *mümkünlerin sûretinin aks ettiği yerdir.* Bilen kişi Hakk ile değil ancak Hakk'ta kâinâtı görür. ... Sonra hakk olan görülen'in nûr olduğunu bilecek (ve öğrenecek) sin...»

Buradaki sözlerden anlaşılması gereken şudur : Allah, âdetâ bir ayna gibidir. Ona bakıldığı, ve insan ona tam mânasıyla bağlandığı zaman, bütün kâinâttaki sûretler (mefhumlar, mânalar, idea'lar) hep birlikte Allahta görünürler. Bunların görünmesi Allah sayesinde değil, Allahta'dır. İşte bu bakımdan İbn'ül-arabî Allah Teâlâ'yı, üzerinde bütün imajların göründüğü bir ayna manasında tasvîr ederken, âdetâ biraz önce verdiğimiz misallerin benzerini ortaya koymaktadır.

İbn'ül-arabî'nin bu çerçeveye giren güzel benzetmelerinden bir tânesi de şudur : Bilindiği üzere Kur'âna göre insan (yani ferd olarak iman sâhibi insan), bi-

---

4. *Fut.,* 3/131 (23-26)

rer *halîfe*'dir. Tek olan *insan-ı kâmil* (=yâni mükemmel, olgun insan)'dan türeyen bu halîfe'ler, âdetâ tek bir buğday dânesinden türeyen diğer dâneler gibidir. Gerek bunu ve gerekse bununla ilgili benzetmeleri anlatmak üzere İbn'ül-arabî der ki :

5 «... (İnsan-ı) kâmil'in halîfelerden (münferid insanlardan) çıkması, tıpkı (birçok) dânelerin tek bir dâne'den ve birçok nüvelerin bir nüve'den ve (birçok) tohumların bir tohum'dan (çıkması) gibidir. Böylece her habbe, aslî habbenin verdiğini, kendisine mahsus sûretiyle, mükemmeliyetle verir.

(Her habbe) diğerlerinden ancak ve bilhassa şahsı (yani ferdiyeti) ile temeyyüz etmiştir. Kâinâttaki diğer halîfeler (ferdler)e gelince : onların Allaha (olan nisbeti), yaprakların dalların, çiçeklerin ve köklerin nüvelere, tohumlara ve habbelere (olan nisbeti gibi) dir...»

Şu halde İbn'ül-arabî'ye göre yeryüzünde dâimâ tek olan (ve *bu rütbe* ancak onu taşıyan şahsın vefâtıyla başkasına intikâl eder) *İnsan-ı kâmil,* âdetâ birçok tohumların aslını teşkîl eden bir ana tohum gibidir. İman sahipleri arasında, Kâmil İnsana halîfe olacak olanlar, âdetâ tek bir dâneden türeyen dânelere benzetilmektedir.

Şimdi başka bir misal daha verelim : Kur'andaki bir âyete göre Allah, insanlara şah damarından daha yakındır. (*K. 50/16*) İşte bu yakınlığa rağmen bizler, Allahı yine de idrâk edemiyoruz. İbn'ül-arabî bunun sebebini ise, bir temsîl'e baş vurmak sûretiyle açıklamaktadır :

6 «... (Bize) çok yakın olduğu için hava idrâk edilmediği gibi, *Allah dahî bize çok yakın olduğundan idrâk edilemez...*»

Şu halde, İbn'ül-arabî'nin felsefesini yazarken bize çok yardımcı olacak bu şekildeki benzetmeler, onun tarafından dâimâ bir maksadla ortaya konmuş görünmektedir. İşte bunun gibi, dikkate şayan başka bir benzetmesi de şudur :

7 «... *Aşk* şehveti, bedenin bütününe yayılır: Tıpkı su'yun yün ipliğine yayılması, hattâ reng'in bir renkli cisimde yayılması gibi (yayılır)...»

Aşk psikolojisini ilgilendiren bu güzel benzetmeden başka, Cennete giren iman sahipleri için Allahın bâzı yaratıkları nasıl halk edeceğini İbn'ül-arabî (yine bir benzetmeye baş vurarak) şöylece izah ediyordu :

8 «... Allah cennet için bir ehil (yaratık) halk eder ki cenneti, kendi miza-

---

5. *Fut.,* 3/412 (24-28)
6. *Fut.,* 2/244 (34)
7. *Fut.,* 2/123 (6-7) = XXX420
8. *Fut.,* 2/722 (24-25)

cından olan o varlıklar ile doldurur : Tıpkı su içinde balığı yaratması gibi...»

Kezâ bu çerçeve içine girmek üzere Futûhat'da tesâdüf ettiğimiz bir benzetme daha vardır. Bunda ise, Cennet'e girmeye lâyık olmayanların hâli anlatılmaktadır :

9 «... Şâyet (Allah, cehennemdekileri) Cennet'e çıkarsa, onlar muhakkak ki (bundan) azab duyarlar ve Cennet'e girmek onlara zarar verir. *Tıpkı, gül kokularının domuzlan böceklerine zarar vermeleri gibi...»*

İbn'ül-arabî'nin Futûhât'da yaptığı en güzel benzetmelerden bir tânesi de, insanın Allaha yaptığı ibâdet konusundadır. Nitekim şöyle diyor :

10 «... Bir kulun, kulluk hâlinde Allah ile : *tıpkı, kandil karşısında bir şahıs ile gölgesi gibidir:* Kandile ne kadar yaklaşırsa, gölgesi de o kadar büyür; ... kandilden ne kadar uzaklaşırsa, gölgesi de o kadar küçülür...»

Şu halde bir ışık kaynağına, meselâ bir «sirâc» a yani bir kandile benzetilmiş olan Cenâb-ı Hakk'a bir insan, ne kadar yaklaşırsa, onun gölgesine benzetilen kulluk ve ibâdet dahî o nisbette büyüyecek ve uzaklaştığı ölçüde de, bu kulluk ve ibâdet âdetâ bir gölge gibi küçülecektir.

İbn'ül-arabî'nin şâirâne benzetmelerinden bir tânesi de, yine Allahın insan ile olan münâsebetine dâirdir. Burada ise Cenâb-ı Hakk âdetâ güneş'e ve onun ışıklarına nâil olan insan da renkli bir billur'a benzetilmiştir. Nitekim şöyle diyor:

11 «... *Güneş*'i görmez misin ki billûr'un cismi üzerine nûrunu taşırdığı (gönderdiği) zaman, ışığın düştüğü cisimde veyâ duvarda, yeşil ışık zâhir olur; billûr kırmızı ise, gören için bu şuâ kırmızı görülür. Şu halde ışık bir mahallin rengi ile bakan kimse(nin gözün) de renklenir...»

Bilindiği üzere, içinde yaşadığımız bu dünyâ, her ân başka bir şekil alan bir varlık sâhasıdır. Âdetâ, eskiçağ filozofu Heraklaitos (540? - 480?) un dediği gibi : akan bir nehire benzeyen, esâsında ayni nehir olduğu halde her an başka bir nehir hâline geldiğinden, içinde iki defâ yıkanmamıza imkân bulunmayan bu dünyâ, bir zevâhir (yani görünüşler) dünyâsıdır. Onun hükümleri veyâ sıfatları, halleri dahi, bu sebeble her an başka bir «hükm» e dönüşmektedir. Fakat bu çeşit bir varlık sâhasını yaratan Allah'a gelince : O hiç değişmez ve dâimâ ayni kalır.

Peki, Yaratıcı dâimâ ayni kalsın ve hiç değişmesin fakat onun eseri değişikliklere uğrasın : Bu nasıl olur? İşte İbn'ül-arabî bu suâli, yine bir benzetme ile cevaplandırmakta ve Allah'ın bir «nûr» olduğunu; bu Nur, rengârenk bir billûr

---

9. *Fut.,* 4/31 (13-14)
10. *Fut.,* 2/238 (36-37)
11. *Fut.,* 1/307 (12-14) : Krş. XVIII[12]

üzerine aks ettiği zaman ondan süzülen ışıkların billûr'daki renklere göre renk kazandığını söylemektedir :

[12] «... Bu (dünyevî) hükümlerin değişmesinden (dolayı), Allahın kendisi, değişmekten münezzehtir. (Âdetâ), birçok renklerle renklenmiş billûr hakkında dediğin gibi : Ona ışık vurduğu zaman şuâ'nın nûru, değişik renkler halinde inbisat eder (yayılır ve genişler). Amma biliriz ki görme duyumuza rağmen Nur, bu renklerden hiçbir şeyle (hiç biriyle) renklenmiş değildir...»

Yani biliriz ki, bu ışık esâsında renkli değildir. Onun bir renk kazanması ancak, bir renkli billûra çarpması ve ondan süzülmesinden sonra olmaktadır.

İşte gerek bilgi nazariyesi ve gerekse metafizik bakımlarından ehemmiyet taşıyan bu çeşit benzetmelerden bir tânesi de, Allahı nasıl idrâk ettiğimize dâirdir. Bu konuda İbn'ül-arabî'nin yaptığı benzetme şöyledir : Belli yerlere konulmuş iki tâne ayna farz edelim. Öyle ki bunlardan birine baktığımızda, diğerini görelim. İşte bu sûretle doğrudan doğruya göremediğimiz bir varlığı, birinci ayna ile fakat bununla da göremediğimizi ikinci ayna ile görmemiz kâbil olacaktır. Şâyet, bu misâlde uygun olarak, Allahı doğrudan doğruya idrâk edemiyorsak o zaman onu aks ettiren bir başka varlığa bakmamız ve şâyet bu sûretle de idrâk edemiyorsak, o takdirde o aynayı aks ettiren başka bir aynaya daha bakmamız gerekecektir. Meselâ bir şahıs, meşhur sûfî Bâyezîd Bistâmî (öl. m. 874)'ye bakarak âniden vefât etmişti. Çünkü onun mânevî varlığında, Cenâb-ı Hakk'ın nûru mevcuttu ve bu nûr'un şiddetiyle karşılaşanlar, artık hayatta kalamazlardı. (Bak. XXIV22) İşte İbn'ül-arabî, bu konuda diyor ki :

[13] «... Bunun misâli : Bir şahsın, içinde diğer bir *ayna*nın sûreti (imajı) bulunan bir *ayna*da, kendini ve o diğer *ayna*daki şeyi görmesidir. Böylece, kendi aynasında öbür *ayna*yı ve öbür *ayna*nın aksinin içindeki sûreti (imajı) de, diğer *ayna*nın aksinin içinde görür. Bu suret (imaj) ile görenin *aynası*nda (yani) bu ikisinin ve *ayna*daki suretin arasında bir orta *ayna* var*dır* (sanılır)....»

Her ne olursa olsun, bu nevî benzetmeler, zâten şâir yaradılışlı olan İbn'ül-arabî'nin Futûhat adlı büyük eserinde, birçok vesîlelerle dikkatimizi çekmektedir. Çünkü o, benzetmeler'den son derece zevk almaktaydı. Meselâ içinde yaşadığımız bu kâinâtı, bir mekteb'e benzetmekte ve «*Kâinât Mektebi*» adını verdiği bu sonsuz varlığın sâhibinin Allah olduğunu ve orada nebîlerin, resullerin ve evliyanın ders okuttuklarını söylemektedir. Nitekim içinde başlıca dört gurup ders okutulduğunu benzetme yoluyla izah eden İbn'ül-arabî diyor ki :

---

12. ***Fut.***, 4/222 (12-14) : Krş. XVIII11
13. ***Fut.***, 4/223 (10 vd) : Bu metnin tercemesini, Prof. Dr. Nihat Çetin'e borçluyum.

[14] «... *Varlık,* bir *mektep*'tir. *Allah* teâlâ ise, bu *mektebin sâhibi'*dir; orada öğrenicilere ders verenler ise, alimler ve resullerdir. Bunlar yardımcılar (yani öğretmenler) dir. Vârisler (yani talebeler) ise, günah işleyenlerdir. Onlar, *muîd*'lerin mûîdleri'dir.

Onların, talebelere bu mektepte ulaştırdığı ilimler, çok olsa dahî, dört sınıfa ircâ olunur:

(Birincisi): Onlara lafızlar ve mânâlar (konusun)da, kelimelerin ölçüleri(ne dâir) dersler ulaştırılır (verilir). Tâ ki, bu ilimlerle, doğru'yu yanlış'tan ayırabilsinler (Mefhumlar).

İkinci ilim: Zihinlerin tashîh edilmesi, fikirlerin alıştırılması ve akılların cilâlanması'nın bilgisi'dir. Zîrâ bu mekteb'in sâhibi (olan Allah) onlara ancak kendisini tanıtmak istemektedir. Zâten bu mekteb'in kurulmasının sebebi olan matlûb (istenen) gâye, işte budur. (=Mantık) ...

(Üçüncüsü): Bu heykellerin (yani nesnelerin) varoluş sebebinin ne olduğunu ve mizaçlarının başka (başka) olduğunu ve ne ile imtizâç ettiklerini, onların illetlerinin, hastalıklarının, sıhhatlarının ve âfiyetlerinin sebebinin ne olduğunu ... öğretmek için dersler dahî ulaştırırlar (verirler). (Fizik, metafizik).

Dördüncü ders ise: İlâhî Bilgi'ye götüren ve Allah teâlâ'ya muhtac olan kimse üzerine ne gerektiğini ... ulaştıran (öğreten) şey (yani ders) dir. (=İlâhiyât ve fıkıh)

... Artık burada beşinci ders, aslâ yoktur. ...»

Son olarak, bu konuda bir örnek daha verelim:

[15] «... *halk* (: yaratma) konusundaki *ilk* ilâhî eser (: etki), *takdîr*'dir....... Şu halde *takdîr,* ...... tıbkı bir *mühendis*'in kendi zihnindeki şeylerden (: tasavvurlardan) *ihtirâ* (: îcâd) etmek istediklerini açığa vurmak istediğinde yaptığı hazırlık (: plân) gibidir...»

Şu halde, herhangi bir eseri İbn'ül-arabî'ye izafe etmek isterken, bu eserde böyle bir motif çerçevesine girecek örneklerin de bulunup bulunmadığına dikkat etmek lâzımdır.

---

14. *Fut.,* 2/245 (7-vd), XXX[4], XXX[5]'e bakınız.
15. *Fut.,* 2/69 (-)
Bu motif konusunda başka örnekler için bak. XXX[165], XXX[233] ve XXX[274]

ONDOKUZUNCU MOTİF

NÜKTELİ İFÂDELER VE MÎZÂHA BAŞ VURMASI

XIX[2] = أبو البدر التماشكي : ... كان ثقةً ضابطاً عارفاً
بما ينقل : لا يجعل فاءً مكانَ واو

Futuhat'da dikkatimizi çeken *ondokuzuncu motif,* bir yazar olarak İbn'ül-arabî'nin gösterdiği *nüktedânlık*'tır : Birçok vesîlelerle yaptığı *nükteler, latîfeler* ve *mîzâhlar,* tetebbûdan zihni yorulan okuyanları şüphesiz ki eğlenceli bir fıkra yâhut küçük bir *esprit* sâyesinde arasıra eğlendirmeği hedef tutmaktadır. Bütün bunların arkasında gizlenen şey de, İbn'ül-arabî'nin keskin zekâsıdır. İşte bir yazar olarak İbn'ül-arabî'yi bu bakımdan da göz önünde tutmak îcab ediyor.

Gerçi böyle bir yazarlık husûsiyeti, birçok müelliflerde daha vardır. Fakat İbn'ül-arabî ile onların arasındaki farka, aşağıda işâret edilmiştir. (*) Meselâ Futûhat'da cimri bir adamla şöyle alay ediliyor :

---

* Futûhat'da (19 ncu motif olarak) tesbît ettiğimiz *mîzah* ve lâtife örneklerine gelince : Muhakkak ki zekâ mahsûlü olan bu gibi unsurlar, başka müelliflerde de bulunabilir. Meselâ Gazzâlî, şu mânada bir fıkra anlatıyor :

«... Hikâye edilir ki adamın biri karısının kısırlığından ve onun doğurmadığından bir doktora dert yandı. Doktor kadının nabzına baktı ve ona

— Senin nisâî (ginekolojik) bir tedâviye ihtiyâcın yok. Çünkü 40 güne kalmadan, öleceksin. Zîra nabzın buna delâlet ediyor dedi.

Kadını büyük bir korku aldı : Hayâtı allak bullak oldu. Mallarını çıkarıp dağıttı ve vasiyetini yazdı. Bu (40 günlük) müddet bitinceye kadar yemekten içmekten kesildi. Fakat ölmedi.

Kocası doktora (tekrar) gitti ve karısının ölmediğini söyledi. Doktor dedi ki :

— Ölmeyeceğini zaten biliyordum. Şimdi onunla birleş, muhakkak doğurur.

(Bunun üzerine) adam :

— Nasıl olur? deyince, doktor :

— Karını şişman gördüm : Rahminin ucuna yağ toplanmış. Bunun da ancak ölüm korkusu ile zâil olacağını düşünerek onu ölümle korkuttum. Doğur-

[1] «... fakîrin biri, kendisine Allah (rızâsı) için sadaka vermesini bir şahıstan istedi. (Kendisinden para) istenen adam, içinde küçüklü büyüklü gümüş (para)lar bulunan bir kese çıkardı ve eliyle orada (bozuk para) aramağa başladı. Bu sûfî (fakir) adam ise, ona bakıyordu. Sonra yüzünü bana döndürdü ve :

— Sadaka veren bu adamın ne aradığını biliyor musun? dedi.

— Hayır dedim.

— Allah indinde kendi mertebesini arıyor dedi. Çünkü Allah (rızâsı) için verecek: Büyük bir para görünce vaz geçiyor ve «Allahın indinde bu kadarı (bana) eşit olmaz» diyor. (Arayacak), tâ küçük bir para buluncaya kadar.

Adam, parayı dilenciye verince, bu sûfî (dilenci) de ona :

— İşte dedi, Allahın indinde senin kıymetin bu (küçük) para kadardır...»

Cimrilik ile alay eden bu fıkradan başka, İbn'ül-arabî başka vesileler bularak ayni şekilde mizahlar yapmaktan geri kalmaz. Meselâ çok saygı beslediği hocalarından biri olan *Temâşekî* (*MİA*, 161) nin doğru sözlü olmaktaki ifrâtını dahî alay konusu yapmakta ve onun dosdoğru konuşan, hattâ rivâyet ettiği şeylerde sâdece kelimelere değil fakat harf'lere bile sâdık kalarak rivâyette bulunduğunu, şöylece ifâde ediyordu :

[2] «... Bunları bana, onun arkadaşı rahmetli *Temâşekî* haber verdi. Nakl (=rivâyet) ettiği şeyi zapteden (ve) bilen dürüst bir kimseydi: *V* yerine *F* koymazdı...»

Burada fark edilmesi gereken nükte, assimile olan yani telâffuz edilirken çoğu zaman dilimizin sürçtüğü ve bu sebeble birbirine karıştırılan (V) ve (F) harflerine dahî, birşeyi rivâyet ederken Temâşekî'nin dikkat ve sadâkat gösterdiği, yani nakl ettiği hadiselerdeki kelimelerin harflerine bile sâdık kaldığı, -mubâlağa yoluyla- anlatılmaktadır.

Yine Futûhat'da bir şahsın hazır cevaplı oluşu da nükte vesilesi yapılmaktadır : Burada, İbn'ül-arabî'nin çocukluk yıllarında Endülüs'te hüküm süren sultan İbn'i Merzenîş'e aittir. İbn'ül-arabî der ki :

---

mak engeli şimdi ortadan kalkmıştır (doğurabilir) dedi...» (*İhyâ*, 1/32 (9-14)

Bu gibi unsurlar Gazzâlî (ve diğer müellifler) tarafından muhakkak ki kullanılmıştır. Fakat İbn'ül-arabî'nin verdiği misaller, çoğu zaman kendi hayatında ismi geçen şahıslarla ilgili olduğu halde, diğerlerinin verdiği örnekler, daha ziyâde hikâye tarzında ve başkalarından nakl edilmiş fıkralardır.

1. *Fut.*, 1/617 (21-26)
2. *Fut.*, 1/277 (6-9) : Bu iki harfin «assimilê» olduğuna dikkat etmeli.

[3] «... Halktan biri, Mürsiye'de büyük bir sultana seslendi. Fakat (bu) sultan ona cevap vermedi. Seslenen (adam) dedi ki :

— Benimle konuşsana; çünkü Allah (bile) Musâ ile konuşmuştur. Sultan :

— Sen Mûsâ oluncaya kadar (beklerim) deyince, adam :

— Sen Allah oluncaya kadar (ben de Musâ olurum) dedi.

Böylece sultan, onun için atını durdurdu, tâ ki o, ihtiyâcını söylesin de, yapsın. (İşte) bu sultan, Doğu Endülüs'ün sâhibi (hükümdârı) idi. Ona, *Muhammed ibn Sa'd ibn Merzeniş denilir*(di): Ben de, onun zamânında, ve onun devletinde, *Mürsiye'*(=Murcia) de dünyâya geldim...»

Bundan başka, İbn'ül-arabî'nin yine Futûhat'ta yaptığı zarif nüktelerden bir tânesi de, zalimliği ile şöhret kazanan Vali *Haccâc* (m. 661-714) ile alâkalıdır. Burada ise, tezad san'atına baş vurulup Haccac'ın ölüme mahkûm ettiği bir adamı öldürtmekten ne sebeble vaz geçtiği ve hattâ ayni adamı kendi sarayında alıkoymak istediği, onunla dost olduğu anlatılırken, şöyle deniliyor: (bak. XVII[14])

«... ama bilmem, adam sonradan Haccac'ın yanında kaldı mı, yoksa kalmadı mı?»

Yani buna cesâret edebildi mi yoksa edemedi mi? Çünkü Haccac'ın yanında kalmak, birgün pot kırıp da tekrar onun hışmına uğramak ve kafasının uçurulmasını peşînen göze almak değil midir? İşte İbn'ül-arabî bu sûretle zalimlerin afvına güvenenlerle alay etmek için anlattığı bu fıkrada da ayni husûsiyetini ortaya koymaktadır.

Şu halde İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde, bu mâhiyette nükteli ifâdeler bulunup bulunmadığına da dikkat etmemiz gerekiyor.

---

3. *Fut.*, 4/227 (23-26). Bu sultanın ismi *Fut.*, 2/500 (29)'da tekrar anılarak, şöyle deniliyor : «... *Muhammed ibn Sa'd, Endülüs Şurtasının* (bölgesinin) *hükümdarı*...». Bak. br. XVI[7]; Bu sultan konusunda tafsilât için ayrıca bak. C.F. Seybold, *İbn Merdeniş* madd. (*İsl. Ans.* cz, 48; s. 769): Buradaki MERDENİŞ kırâatına rağmen, Futuhât'da daimâ MERZENİŞ imlâsı kullanılmaktadır.

YİRMİNCİ MOTİF

ATASÖZÜ, VECÎZE VE ÖZDEYİŞLERE RAĞBETİ

و لو كان الاسمُ مركّباً من ألفِ حرفٍ ، لناب الضمير مناب تلك الحروفِ . =XX[1]

Futûhat'da dikkatimize çarpan *yirminci motif,* İbn'ül-arabî'nin bâzı özdeyişlere ve hattâ darb-ı mesellere (=atasözlerine) fırsat buldukça yer vermesidir. (*) Bu konuda birçok misaller göstermek mümkündür. Fakat hemen işâret edelim ki onun irad ettiği bu çeşit sözler arasında bâzen o kadar güzel buluşlara da tesâdüf olunur ki, insan hayranlık içinde kalır. Meselâ şöyle diyor:

[1] «... *İsim* isterse bir harften mürekkeb olsun: *zamîr* (yine de) bu harflerin yerini tutar...»

Meselâ çok uzun bir isim tasavvur edelim: Bu isimi ifâde etmek için sâdece «O» zamîrini kullansak, tek harften ibâret olan bu zâmir, binlerce harf ihtivâ eden bir uzun isimdeki bütün harflerin yerini tutacaktır. Yine Futûhat'da bunun kadar güzel bir buluşa daha tesâdüf ediyoruz: Burada ise çok keskin bir mantıkla, hadd-i zâtında tek olan bir varlığın, -kullanılma şekline ve gâ-

---

* Futûhat'da (20 nci motif olarak) tesbît ettiğimiz üzere, İbn'ül-arabî'nin vecîze (özdeyiş) atasözü, kelâm-ı kibâr gibi unsurlara yer vermesi, başka müelliflerde (meselâ Gazzâlî'de) dahî mevcut olabilir. Eski bilginlerde böyle bir husûsiyet genel şekilde vardır. Fakat onlarla İbn'ül-arabî'nin arasındaki fark, diğerleri bu konuda az misaller verirken, İbn'ül-arabî her fırsatta ve bol mikdarda vecîzeler vs. kullanmaktadır. Mukâyese amacıyla aldığımız Gazzâlî'nin *İhyâ*'sından bu konuda birkaç örnek verelim:

«... İnsanlar, bilmedikleri şeyin düşmanıdır...» (*İhyâ,* 1/42 (3)

«... Cehâlet, inkâra dâvet eden (götüren) bir akıldan daha hayırlıdır...» (*İhyâ,* 1/82 (8))

«... Bir şeyi seven, onun ismini çok anar...» (*İhyâ,* 1/155 (26) ve ayr. 1/279 (5))

«... birşeyi tatmayan, onu bilemez...» (*İhyâ,* 4/105 (1))

«... çoğunluğun bilmediğini azınlık bilir...» (*İhyâ* 2/83 (17-18)

1. *Fut.,* 1/86 (13)

yesine göre- birbirinin zıddı iki ayrı vazîfe görebileceğine misal verilmektedir. Diyor ki :

2 «... Üfleyenin tek bir nefesi, ... kandili söndürür (halbuki) çalıçırpıdaki ateşi alevlendirir; oysa hava (yani nefes) kendi zâtında, tek (şey) dir...»

İbn'ül-arabî buradaki sözleri, yine Futûhat'da daha değişik bir tertipte tekrarlamaktadır (3) ki, ayrıca tercümesine hacet yoktur.

Gerçekte İbn'ül-arabî'nin keskin bir mantığı vardır. Meselâ :

4 «... Vatandaşlar olmasaydı, vatan olmazdı...»

4* «... (bu nevi güç problemleri anlamağa çalışan ve) soran kimse, (âdetâ) soğuk bir demiri döver....»

sözlerini sarf etmesi, bunun tipik bir örneğini teşkîl eder. Şu halde, «önce vatan» tabirinin mantık bakımından tenâkuzunu ortaya çıkarıp ta, «önce vatandaş» hükmünü öne süren bu antinomi, *dindarların* (insanların) *din*'den daha önce gelmesi gerektiği tezini savunmaktadır. Meselâ müslümanlar olmasa İslâmiyet ve Türk vatandaşları olmasaydı bir Türk vatanı olabilir miydi? İşte yukardaki sözde anlatılan keyfiyet, bundan ibârettir.

Azçok bilinen bir hakîkati dile getirmekle berâber, yine Futûhat'da bulduğumuz bir sözde şöyle deniliyor :

5 «... Kederliler için gece, çok uzundur fakat ayni (gece), nimet ve lezzet sâhiplerine çok kısadır...»

Bunun gibi tipik bir sözde deniliyor ki :

6 «... İçindeki şeyi anlatmağa gücü yetmeyen şahıslar olduğu gibi, ifâdesi, içindeki şeyin sıhhatini (doğruluğu) ifsâd eden (bozan) nice şahıslar da vardır...»

7 «...*Bilmediğini bilmeyen,* iki cehâlet sâhibidir;
Bilmediğini bilen ise, bir cehâlet sâhibidir...»

Futûhât'ın bilhassa *560 ncı Bâb*'ında, bu konuda bir yığın örnek daha vardır. Şu halde, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde, bu çeşit misâllerin de bulunup bulunmadığına dikkat etmelidir.

---

2. *Fut.,* 1/320 (17)
3. *Fut.,* 2/500 (14)
4. *Fut.,* 4/389 (35)
4*. *Fut.,* 2/589 (22) = IV33*
5. *Fut.,* 1/586 (19)
6. *Fut.,* 1/576 (16)
7. *Fut.,* 2/169 (21) = XXX23 : Sokratik ifâde = ayr. *MİA,* s. 7

YİRMİBİRİNCİ MOTİF

ARAPÇA OLMAYAN KELİMELER KULLANMASI VE ETHNİK DÜŞÜNCELERİ

=XXI[1] ولهذا تختلف ألفاظها وتركيب حروفها بحسب اللسان..

فيقول العربى : يا الله

للذى يقول له الفارسى : أى خداى

ويقول له الأرمنى : أى أصفاج

ويناديه التركى : أى تاكرى

ويناديه الأفرنجى : أى كريطور

ويقول له الرومى : أى ثيا

ويقول له الحبشى : أى واق

فهذه الألفاظ مختلفة لمعنى واحد

Futûhat'da dikkatimizi çeken *yirmibirinci motif,* İbn'ül-arabî'nin çok nâdir olarak ve sâdece hayâtının son safhalarını teşkîl eden kırk senelik uzun devrede kaleme aldığı yazılarda ***Frenkçe*** (yani İspanyolca), ***Türkçe, Farsça, Habeşçe, İbranca, Ermenice*** ve *Rumca*'dan bir iki kelime aktarması ve bu arada *araplar* ile *diğer milletler* hakkında bâzı mülâhazalarda bulunmasıdır*.

---

*. Futûhat'da (21 nci motif olarak) tesbît ettiğimiz üzere İbn'ül-arabî (hayatının *dördüncü safha*'sındaki eserlerde) Arapça dışında bâzı lisanlardan çeşitli kelimeler kullanmıştır. Hayâtının *dördüncü* safhası diyoruz çünkü bu safhada İbn'ül-arabî Ortadoğu memleketlerinde ve Anadoluda bulunmuştur. Bu sebeble 40 yaşından itibâren Filistin (Kudüs), Sûriye ve Anadoludaki ethnik guruplarla temâsa geçen İbn'ül-arabî, bâzen *ibranca, rumca, ermenice, farsça* ve *Türkçe* kelimeler kullanmakta ve ayni kelimeleri arasıra (değişik yerlerde) tekrarlamaktadır.

İlk bakışta böyle bir motif'in başka müelliflerde dahi bulunduğunu görmek kabildir. Nitekim Türklerle yakın ilişkileri bulunan Gazzalî dahî *(İhyâ'*sında) muhtelif ethnik guruplardan meselâ : *Kürtler, Bedevî Araplar, Türkmenler, Türkler*'i [*İhyâ,* 2/53 (17-18 ve 2/307 (11 - 12)] sâdece ismen zikret-

Evvelâ *Frenkçe* dediği İspanyolca için söylenecek husus şudur: İbn'ül-arabî zâten İspanya'da (=Endülüs'de) dünyâya gelmiş ve 28 yaşına kadar orada kalarak bilgisini arttırmıştır. Tabiatiyle müslümanlar ve hristiyan ahâli arasındaki münâsebetler gözönünde tutulacak olursa, İbn'ül-arabî'nin azçok *İspanyolca* öğrenmiş olması da muhtemeldir. Maamâfih onun bu lisandan sâdece iki kelime kullandığına da işâret etmeliyiz: Birincisi *Kritur* (كريطور) sözüdür ki bu, İspanyolcada *Yaratıcı* (=Allah) manasına gelen (=Fransızcası: Créateur) kelimesinden ibârettir. İkincisi de *Kabalu* (كبالو) lafzıdır ki, bu da İspanyolcada *at* anlamını taşıyan (=fransızcası: cheval) sözünden başkası değildir*.

Bilindiği üzere İbn'ül-arabî hayâtının *ikinci devre*'sini teşkîl eden h. 590-597 (=m. 1193-1199) yılları arasında bir kaç sene müddetle *kuzey Afrika*'da bulunmuş ve belki de o sırada öğrendiği bir tek Habeşçe sözü, daha ilerdeki bir senede Futûhât içinde kullanmış ve bunu birkaç defâ tekrar etmiştir. Bu kelime, Habeşçede Allah mânâsına geldiğini söylediği *Vâk* (واق) sözünden ibârettir.

Daha sonra hayâtının *üçüncü safha*'sını teşkîl eden h. 598-601 (=m. 1203-

---

miştir. Ayrıca: ***Fars, Rum, Deylem*** ve ***Türk*** halkını (sadece isim şeklinde) anar [*İhyâ,* 2/313 (1)] Sonra (diğerleri gözümden kaçmadı ise) bir defâcık da *Habeşler*'den söz eder [*İhyâ,* 2/272 (1)] Bundan ayrı olarak *kahraman* sözünü kullanır. (Bu söz bir lûgat'a göre Türkçe veyâ Farsça'dır. Yine Farsçada *zâr* sözünün «...helâk olmak üzere bulunan kimse» mânâsına geldiğini (haklı olarak) ifâde ediyor. [*İhyâ,* 2/249 (23). Üstelik Gazzâlî *semâ-i Türkî* [*İhyâ,* 3/353 (5)]; ***Türkler*** [*İhyâ* 1/211 (2)] ve ***Türkçe ve Türkler*** [*İhyâ* 1/271 (1)] tâbirlerini de kullanmaktadır. Çünkü (yukarda işâret etmiştik) onun da (İbn'ül-arabî gibi) Ortadoğudaki ethnik çevrelerle biyografisi bakımından münâsebetleri vardır. Fakat dikkat etmeli ki (21 nci motifde verdiğimiz misaller), ne Gazzâlî'de, ne de diğer mütefekkirlerde mevcuttur: İbn'ül-arabî'nin örnekleri *metafizik ve bilgi nazariyesi* ile alâkalı olduğu halde (söz gelimi) Gazzâlî'ninkiler, bundan çok başka bir mânâda kullanılmıştır. Üstelik İbn'ül-arabî Türkler'in aleyhinde hiç bulunmadığı, hattâ Türk hükümdarları ile dostâne ilişkiler kurduğu (meselâ *İzzeddin Keykaus* ile mektuplaştığı halde: XXIX[43]) maalesef ki Gazzâlî, (Türklerin himâyesine çok mazhar olmakla berâber) Türklerden hakâretâmiz bir lisanla bahsetmiştir. [*İhyâ,* 3/150 (30-32)]

Oysa *Kitab Fadâih el-Bâtiniyye* adlı başka bir eserinde, *Türkler*'i övmektedir. Bu konuda bak: Prof. Dr. İ. A. Çubukçu, *İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar,* (Ankara,) s. 87.

1205) yılları arasında ise İbn'ül-arabî esas olarak *Mekke*'de bulunuyordu. Nitekim bu şehirde h. 598 (=m. 1202) yılında tanıdığı birçok kimseler arasında, kendisine çok yakın bir dost bulmuştu. Bu zât, *Mekîneddin el-İsfahânî* adında, aslen İsfahanlı (İranlı) bir sûfî idi. Şu halde onun *Farsça* ile ilk temâsı muhakkak ki bu zât sâyesinde olmuş ve aşağıda göstereceğimiz gibi İbn'ül-arabî daha sonraki yıllarda Anadoluda bulunurken Farsça bilgisini mükemmel bir hâle getirmiş olmalıdır.

İbn'ül-arabî hayâtının *dördüncü safha*'sını teşkîl eden h. 602-638 (=m. 1202-1240) yılları arasındaki yirmidört sene müddetle artık devamlı olarak Anadolu, Suriye ve Irak'ta kalmış, çeşitli vesilelerle *Kudüs*'te bulunmuştu. Kudüs'teki ikâmeti sırasında *İbranca* konuşan ahalî'den belki de birkaç kelime öğrenmiştir ki, bunlardan bir tânesi *Mûsâ* lafzının iştikâkı (etimolojisi)'dir. Diğeri de ayni mânaya gelen *İsmail* ve *Şamuil* isimlerinin fonetik münâsebetine dâir olup, (S) harfinin İbrancada (Ş) olarak telâffuz edildiği anlatılmaktadır. Keza, hayâtının 24 yılını kapsayan bu son devresinde, İbn'ül-arabî bilhassa Anadolu şehirlerinde, hicrî 602-617 (= m. 1208-1220) seneleri arasında onbeş yıl kalmıştır. İşte bu sırada gerek kültür çevrelerinin ve gerekse devletin resmî dili olan Farsça'yı da, herhalde adamakıllı öğrenmiş olmalıdır. Kaldı ki, yukarda işaret etmiştik, onun Farsça ile ilk temâsı, daha h. 598(=m. 1202) senesinde aslen İranlı olan Mekîneddin el-Asfahânî (İsfahanlı) sâyesinde olmuştu. İşte bu bakımdan İbn'ül-arabî'ye izâfe edilen ve içinde Farsça parçalar bulunan yahut tamâmı Farsça olan bâzı eserler hakkında, böylece bir misdâka dayanarak, müsbet veyâ menfî bir hüküm yürütmemiz kolaylaşacaktır*.

Bütün bunlardan daha önemlisi de, İbn'ül-arabî'nin Anadoluda bulunduğu devrede, Türkçe öğrenip öğrenmediği meselesidir. O sıralarda sâdece halk tarafından konuşulan yerli Türkçe'yi nasıl öğrenmesin ki, İbn'ül-arabî Anadolu Türkleri arasında onbeş yıl yaşamış ve bilhassa Konya ve Malatya şehirlerinde uzun süre kalmıştır. İbn'ül-arabî gibi bir mütefekkirin sâdece belli bir takım kültür çevreleri dışına çıkmayıp, Türkçe konuşan Anadolu halkı ile hiç bir temas kurmadığı, akla gelebilir mi? Şu halde o, muhakkak ki Arapça ve Farsça bilmeyen Türk halkına çeşitli vesîlelerle meselâ camilerde hitab etmiş olmalıdır. Zâten o sıralarda yaklaşan Moğol istilâsının meydana getirdiği tehlike, bunu gerektirmez miydi? İşte bu vaazların veyâ sohbetlerin bir tercüman vâsıtasıyla Türkçeye nakledilmiş olması ne kadar zayıf bir ihtimâl ise, bu konuşmaların İbn'ül-arabî tarafından doğrudan doğruya *Türkçe* yapılmış olması da, o kadar kuvvetli

*. Futuhat'da farsçadan alınmak sûretiyle, arapçaya geçmiş, kelimelerden biri de *Dolab* (Değirmen) sözüdür. Bu kelimenin kullanılması hakkında bak. XXX²⁷⁹ dipnotu**; ayr. bak. X¹² dn. ve X¹⁴

bir ihtimâldir. Bu konuda yukarıda ileri sürülen tahminler, aksi delillerle ibtâl edilmediği müddetçe, her halde doğru kabul edilmek zorundadır. Her ne olursa olsun, İbn'ül-arabî'nin kitaplarında bizim şimdiye kadar tesbît edebildiğimiz Türkçe kelimelerin sayısı, iki tâneden fazla değildir. Bunlardan birincisi *Tanrı* sözü, diğeri de *at* lafzından ibârettir.

Son olarak Ermenice ve Rumca'ya gelelim: Onun bu lisanlardan iktibas ettiği sözler dahî, muhakkak ki Anadoluda bulunduğu sıralarda, Rum ve Ermeni vatandaşlardan öğrendiği iki kelimeden ibârettir. Ermeniceden aldığı *Asfâc* (أصفاج), aslında *Allah* manasına gelen (*Asdvâz* okunur) kelimesinden ibârettir; kezâ Ermeniceden aldığı lafzı da, *at* mânasına gelen (*Si* okunur) lafzından başkası değildir.

Nihâyet Rumca'dan aldığı *Siya* (ثيا) kelimesi, *Allah* mânâsına gelen (*Theo* okunur) sözünden ve *alug* (الوغ) sözü de *at* anlamını taşıyan (*to alogon* okunur) lafzından başkası değildir.

Şimdi, bütün bunları bir yana bırakıp İbn'ül-arabî'nin önce Futûhat'da kullandığı yabancı kelimeleri göz önüne serelim: Futûhat'ın bir yerinde diyor ki:

[1] «... Lisan bakımından bu sebeble onların lafızları ve harflerinin terkîbi ihtilâf etmiş (değişmiş)dir. ... İranlıların ey *Hudây* (خداى) dediğine Araplar, *yâ Allah* derler. Rumlar ona *ey Siyâ* (ثيا), Ermenîler *ey Asfac* (أصفاج) derler. Türkler de onu *ey Tengri* (*Tanrı* = (تاكرى) Frenkler de *ey Kritur* (كريطور) diye çağırırlar. Habeşler ise *ey Vâk* (واق) derler. İşte bütün bu lafızlar, tek bir manâ için muhteliftir...»

Dikkat edildiği gibi bu metinde İbn'ül-arabî: Farsça, Rumca, Ermenice, Türkçe, Frenkçe (=İspanyolca) ve habeşçe'den belli bir kelimeyi, (Allah mânasına gelen bir sözü) alıp tekrar etmiştir. Yine Futûhat'm başka bir yerinde, bu sefer sâdece Farsça, Habeşçe ve Frenkçe'den ayni kelime alınmış fakat yukarda sayılan diğer lisanlar ihmâl edilmiştir:

[2] «... (Allahın) bu isimleri için bizim indimizde, her konuşan'ın lisânında isimleri vardır. Bu sebeble O, arapların lûgatmda (=dilinde) ... *Allah,* Farsçada *Hudây* (خدى), Habeşçede *Vâk* (واق) ve Frenklerin lisânıyla da *Kritûr* (كريطور) diye isimlenir...»

1. *Fut.,* 2/401 (10-12)
1. *Fut.,* 2/401 (10-12) = ayr. IV71

Nihâyet bu sözler, kezâ Futûhât'ın başka bir yerinde son bir defa tekrar edilmiş ve sâdece Fars, Habeş ve Frenk dillerinden ayni kelime zikr olunmuştur. Nitekim kendisi şöyle diyor:

[3] «... Kâinâtta vaz'edilen her lisanda Allah, böylece isimlenir: Araplarda *Allah,* Farslarda (İranlılarda) *Hudây* (خداى) ve Habeşlerde *Vak* (واق) diye isimlenir...»

Yukarda naklettiğimiz bu metinleri, daha önce 1967'de neşrettiğimiz bir araştırmada (*) ve sonra da 1968'de yayınladığımız başka bir tedkikte (**) haber verdiğimize işâret ettikten sonra, şimdi de çok mühim bir noktaya dikkat edelim: Burada naklettiğimiz birinci metin (not 1'de görüldüğü üzere), *Fut.* 2/401'de bulunmaktadır. Oysa Futûhat'ın bundan biraz ilerdeki 2/498 sayfaları, İbn'ül-arabî'nin dediğine bakılırsa, *4 Rebî'ul-evvel 627* (=29 Aralık 1229)'da kaleme alınmıştır. Bu tarihte kendisi 54 yaşında olup, çeşitli ortadoğu memleketleriyle Türkiye'de senelerece kaldıktan sonra, artık Şâm'a yerleşmiş durumdadır.

Naklettiğimiz ikinci metne gelince, bu (not 2'de işâret edildiği gibi), *Fut* 2/760'da mevcuttur. Oysa bundan yedi sayfa öncesi yani, *Fut.* 2/753, İbn'ül-arabî'nin dediğine bakılırsa, *h. 634* (=m. 1236) yılında yazılmıştır. Bu tarihte ise kendisi 71 yaşında olup, Anadoluda ve diğer ortadoğu memleketlerinde geçirdiği uzun yıllardan sonra Şam'a yerleşmiştir.

Naklettiğimiz üçüncü metin ise: Bu da, (not 3'de gösterildiği üzere) *Fut.* 3/334'den alınmıştır. Oysa bundan biraz ilerdeki sayfalar, yani *Fut.* 3/378 sayfaları, yine İbn'ül-arabî'nin ifâdesine göre *h. 635* (=m. 1237) senesinde yazılmıştır. İbn'ül-arabî bu tarihte ise 72 yaşındadır ve adı geçen ülkelerde senelerce yaşadıktan sonra, artık Şam'a çekilip orada yerleşmiştir.

Şu halde görülüyor ki İbn'ül-arabî, buradaki metinlerde zikrettiği Türkçe, Farsça, Rumca, Ermenice vs. kelimeleri kullandığı zaman, birincisinde 54, ikincisinde 71 ve üçüncüsünde de 72 yaşındaydı. Hatırlanacak olursa, İbn'ül-arabî h. 602-617 (=m. 1208-1220) yılları arasında yani 43 yaşından 55 yaşına kadar Anadoluda ikamet etmişti. Türkiyedeki ekalliyet tarafından konuşulan Rum ve Ermeni dillerini az mikdarda, ve bilhassa Türk halkının dili olan Türkçe'yi ve Türkiye'de gerek seçkin çevrelerin bildiği ve gerekse o sıralarda Türkiye'nin resmî dili olan Farsça'yı bu onbeş senelik uzun ikameti sırasında iyice öğrenmiş olmalıdır. Onun Türkçeden aktardığı iki tâne kelimecik bir yana bırakılırsa, Farsça'nın nisbeten yaygın ve ilim çevrelerince rağbette olması sebebiyle, İbn'ül-arabî muhakkak ki bu lisanı mükemmel bir şekilde öğrenmeğe mecbur olmuştur.

---

3. *Fut.,* 3/334 (22-23)
* Bak. *AKİ,* 81-82 ve ayr. *BULGA,* s. 28

İbn'ül-arabî, bu motif dâhilinde dikkate alınması gereken bir noktaya daha yer veriyor : Bahis konusu olan bu nokta, onun gösterdiği *arap milliyetçiliği* ile, diğer milletlere dair sözlerinden ibarettir. Şöyle ki : Günümüzde, yanlış olarak ««*iranlı*» anlamına getirilen, fakat gerçekte (-araplar hâric-) diğer bütün uluslar (=arap olmayanlar=yabancılar) mânâsına gelen *acem* deyimini kullanan İbn'ül-arabî, bir nevi arap milliyetçiliği yapmakla berâber, bunu daha çok *takvâ* üzerine dayandırıyor. Bir de şuna işâret edelim ki İbn'ül-arabî, hayâtının son devresini teşkil eden ve 40 yıl kadar süren safhasında, muhakkak ki arap olmayan çeşitli milletlere mensup şahıslarla görüşmüş olmalıdır. Bunların başında da, Mekke'de tanışıp dostluk kurduğu *Mekîneddîn Ebû Şucâ Zâhir ibn Rüstem el-İsbahânî* (bak. indeks) geliyor ki bu zât, (nisbesinden de anlaşıldığı üzere), aslen *İsfahan*'lı (=İranlı)'dır. Bundan başka, h. 599 (=m. 1202-1203) yılında vefat ettiğini söylediği bir «İranlı dostu»nun (XXVII70*) ve sâdık talebesi *Bedreddin el-Habeşî*'nin (bak. index) isimleri, bunu doğrulamaktadır. (Belki de bu sonuncusundan, bâzı *habeşce* kelimeler öğrenmiştir. Meselâ yukarda mezkûr *Vâk* sözü gibi). Sâdece *Türkler* (meselâ Sadreddin Konevî ve onun babası Mecdeddin İshâk, ayrıca Selçuklu Sultan İzzeddin Keykâus : bak. br. XXIX43) ile, yukarda sayılan *İranlılar* değil, fakat İsrailli (yahudi)lerle de onun görüştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim şöyle anlatıyor :

4 «... Bâzı *İsrailli* (=yahudî)'ler bize, kendi haber (rivâyet)'lerinden dedi ki :

— Sizin (yâni müslümanların) *tevhid*'ten (yana) bir hazzınız (nasibiniz) yoktur. Çünkü *sûre*'lerinizin başı (yani Besmele), B iledir. (yani B harfiyle başlıyor.)

Ben de ona cevap verdim :

— Sizin de yoktur çünkü, *Tevrât*'ın evveli (=başlangıcı) B (harfi) iledir.....»

Tevrat ve bu arada *İbranca* ile azçok ünsiyeti olduğu anlaşılan İbn'ül-arabî'nin, (tahminlerimizi daha da ilerletecek olursak), İbranca bildiğini kabûl etmemiz dahi gerekecektir. Nitekim bu inancı veren bir örneğe, Futûhat'da tesâdüf ediyoruz: Kur'andaki bir âyeti (Kehf sûresi, no. 23) zikrettikten sonra, bu âyetin, ibran diliyle yazılı Tevrât içinde de bulunduğunu şöylece anlatıyor :

5 «... Allah dedi ki : — *Bir şey hakkında, «ben bunu herhalde yapıcıyım* (=yapacağım)» *deme. Meğer ki* (sözünü) Allâhın dilemesi(ne bağlamış

4. *Fut.,* 1/91 (35-36)
5. *Fut.,* 2/291 (7-8)
Fut., 3/181)'de, -sâdece ismen- *ibrânî* ve *süryânî* dillerini anıyor.
Fut., 2/291 (7)'de, -sâdece ismen- *ibrânî* dilinden bahsediyor.
Fut., 2/460 (1)'de, *kopt* (kıbtî) lisanını, sâdece ismen anıyor.

olasın). (Kur'an, 18/23-24)..... İşte bu âyet, *Tevrat*'da, ibranî lisanıyla zikredilmiştir.....»

Bundan başka çeşitli vesilelerle Futûhatın birçok yerlerinde *yahudiler, Mecûsîler, Hristiyanlar* vs. nin ismini anan İbn'ül-arabî [msl. *Fut.*, 3/163 ( )] yukarda işâret ettiğimiz üzere, bu sefer *arap-acem* karşılaştırması yapıyor.

5* «... *Kureyş arapçası:* İşte bu cennet ehlinin lisanıdır.....»

diyerek, arapçanın eskatolojik kutsallık ve üstünlüğünü (rivâyet edilen bir hadîs'e dayanarak) belirtiyor ve başka bir yerde diyor ki :

6 «... *Araplar*'ın hem ilimi hem de îmânı vardır; *acemler* (arap olmayanlar)'da ise bilhassa îmân'a şâhid olunur.....»

7 «... *Farslar* (=iranlılar), ata binerler, *rükbân* (=araplar) ise deveye binerler..... *Araplar, fesâhat* (=güzel konuşma) ve hamâset (=kahramanlık) ve kerem (=büyüklük) sâhibidir. Bu tâifenin (=araplarm) gâlib (=üstün) sıfatları bunlar olduğu için, araplara *rükbân* (=biniciler) adını verdik.....»

8 «... Allâhın selâmı üzerine olsun, Hz. Peygamberin sözü : — Rabbiniz birdir, baba'nız (Hz. Âdem olarak) da bir (=ayni)'dir. Şu halde bir *arab*'ın bir yabancı'ya veyâ bir yabancı'mn (=*acem*'in) bir *arab*'a, ancak *takvâ* ile üstünlüğü vardır...»

9 «... Kerem (=büyüklük) ve şecâat (cesâret) bakımından araplar'ın *acemler*'e fazileti (üstünlüğü), hiç kimseye gizli değildir.

Her ne kadar *acemler*'de (=yani, arap olmayanlarda) büyük insanlar (=küremâ) ve şecâat sâhipleri varsa da bunlar tektük'dür. Tıbkı araplarda cimriler'in ve korkakların tektük bulunması gibi. Fakat kelâm (yâni mesele), az olanda değil, çok (=gâlib) olandadır.....»

İşte Hz. Muhammed'in yukardaki (XXI8) sözlerini iki defâ tekrarladığı halde, İbn'ül-arabî yine de (msl. XXI9) arap üstünlüğünden bahsetmektedir. Şu halde ona izâfe edilecek bir eserde, bu çeşit örnekler bulunup bulunmadığına da dikkat etmemiz icab ediyor.

5*. *Fut.*, 2/215 (7-8)
6. *Fut.*,
7. *Fut.*, 1/223 (3)
8. *Fut.*, 3/400 (31-32)
Fut., 3/554 (27-28)'de ayni şey tekrarlanıyor.
9. *Fut.*, 1/661 (29-30)

YIRMİİKİNCİ MOTİF

HARFLERE METAFİZİK VE SEMBOLİK MANÂLAR VERMESİ ÂYET VE HADÎSLERDEKİ MÜLÂHAZALARI; EBCED HESABI

الألِفُ مِن « ألم » اشارةٌ إلى « التوحيد » و الميمُ =XXII[1]
اشارةٌ إلى « الملك » الذى لا يهلك و اللام بينهما
واسطةٌ لتكون بينهما رابطةٌ

a) *Harflere sembolik anlamlar vermesi*

Futûhat'da dikkatimizi çeken *yirmiikinci motif,* İbn'ül-arabî'nin bu eserde, bir çok harf'lere metafizik anlamlar yüklemesidir. Gerçi Futûhat'ın özellikle «İkinci Bâb» mdaki (c. 1/s. 55-101) uzun tafsîlât, sırf bu meseleye ayrılmıştır, fakat müellif, Futûhat'm daha bir çok yerlerinde ayni meseleye dokunmak fırsatını bulmuştur. (aş. bak) İbn'ül-arabî ayrıca *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* adlı kitabında da, bu konuda bilgiler verdiğini bizzat söylemektedir. Gerçi bu eser zamanımıza ulaşmış değildir fakat onun konusundan ve isminden bahsederken, bu eserde harf-ler'deki maksad'ın ne olduğunu (bak. br. XXVIII[35]), harflerin fizik âlemdeki etki'lerini (bak. XXVIII[42]), harflerin mertebe ve hâl'lerini (bak. XXVIII[39-40]), ulûhiyet ve harfler arasmdaki ilişkileri (bak. XXVIII[37]), ayrıca N(un) ve S(ad) harflerinin insanlık mertebesi'ne fakat, E(lif), L ve M harflerinin de, ilâhî mertebe'ye delâlet ettiğini (bak. ilerde XXVIII[11]), diğer taraftan A(yn), G(ayn), S(in) ve Ş(in) harflerinin, «cinn»lere mahsus olduğunu açıkladığından bizleri haberdar ediyor.

İbn'ül-arabî, bütün bunlardan başka, bir Kur'ân Tefsîri olan *el-Cem'u ve't-Tafsîl* adındaki eserinde de söz konusu ettiğini hatırlatıyor. (bak. XXVIII[10-11]).

Bu konuda bir kaç misal verecek olursak: İbn'ül-arabî'ye göre

E(lif) : Yüce Varlık sâhasma (al-âlem'ül-âlâ'ya)
L(lâm) : Orta varlık sâhasına,
M(Mim) : Süflî (maddî) âleme delâlet etmektedir. (bak. XXVIII[11])

Yine kendisine göre :

L (lâm harfi), ilâhî sıfatların mahallidir. Çünkü yaratılmış olan bir varlık,

kadîm (ezlî) bir varlık olan Allah'tan ancak, bununla ayrılmaktadır. (bak. XXVIII10).

Kezâ bu konuda der ki:

E (elif) : *Tevhîd*'e

M(mîm) : aslâ helâk olmayan Melik'e (*Allah*'a)

L (lâm) : Bu ikisi arasında (yanı E - M arasında) bağlantı teşkîl eden *vâsıta'ye* delâlet ettiğini söylemektedir[1]. Gâlibâ ayni konuda başkalarının da söylediklerini (mukâyese maksadıyla) söz konusu eden İbn'ül-arabî bu sefer:

E (elif) in : *Allâh*'a

L (lâm) m : *Latîf*'e (Allahın *latîf* ismine)

R (râ) nın : *Rahîm*'e (Allahın *rahîm* ismine) delâlet ettiğini hatırlatmaktadır[2].

Böylece, kendisiyle başkaları arasındaki ufak tefek ayrılıklara işâret eden İbn'ül-arabî'nin bu sözlerine dikkat etmek sûretiyle, ona izâfe edilmek istenen bâzı şüpheli eserlerin üzerinde (böyle bir motife bakarak) hüküm yürütmemiz kolaylaşacaktır.

Yukarda işâret etmiştik: Sâdece belli başlı yerlerde (meselâ Fut 1/55-101) arasındaki İkinci Bâb'ta, ayrıca *el-Cem'u ve't-Tafsîl* adındaki Kur'ân Tefsîri'nde ve bir de *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* isimli kitabında) değil, fakat ayni zamanda Futûhât'ın çeşitli yerlerinde (fırsat düştükçe) ayni konuda İbn'ül-arabî, ilâve bilgiler daha vermektedir. Araştırıcılar için kolaylık olmak üzere, birkaç misal gösterecek olursak, meselâ Futûhat'm başka bir yerinde, harflerin hassaları'ndan bahsetmekte[3], ayrıca «Kelime'i şehâdet» i teşkîl eden *Lâ-İlâhe İll'Allâh* sözlerinin -harfler metafiziğine göre- açıklamasını yapmakta[4], kezâ «harfler metafiziği konusunda durulmakta[5], ve B (bâ) harfi sâyesinde varlığın meydana gelişi ile B (ب) harfinin altındaki *nokta* sâyesinde de âbid'in (kul'un) mâbud'tan (Allahtan) temeyyüz ettiğine işâret edilmekte[6], sonra, T (tâ) harfi konusunda açıklamalar verilmekte[7] ve nihâyet V (vâv) harfinin en mükemmel harf olduğundan[8] bahs edilmektedir.

Bilindiği üzere İbn'ül-arabî'nin çok tekrâr ettiği bir cümledeki fikrine göre

---

1. *Fut.*, 1/66 (13-14)
   Tüsterî'ye göreyse: *Elif*=Allah; *Lâm*=Cîbrîl ve *Mîm*=Muhammed'tir. Bak. Dr. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, (İst. 1969), s. 115.
2. *Fut.*, 1/270 (5)
3. *Fut.*, 1/212 (14-16)
4. *Fut.*, 2/450 (13-37)
5. *Fut.*, 2/434 (9-37) - 435 (1-25) : *Elif, Yâ'ul-'ılle, vâv, 28 harf, ayn, dâd, lâm, râ,*
6. *Fut.*, 1/113 (8-9 vd)
7. *Fut.*, 1/114 (34)
8. *Fut.*, 2/439 (19-20)

bütün varlıklar, Allahın kelimeleri'nden ibârettir[9]. İşte bu bakımdan «kelime»-lerin ana unsurlarını teşkîl eden «harf»ler üzerinde de gâlibâ bu sebeble bir takım spekülâsyon oyunlarına girişen İbn'ül-arabî'nin bu yönünden, sâdece bir motif olarak bahs etmemiz gerekiyor. Çünkü bizi bu noktada ilgilendiren tek şey, böyle bir motife bakarak ona izâfe edilen eserler konusunda müsbet veyâ menfî bir hükme ulaşmaktan ibârettir.

Nihâyet bu konuda birkaç misâl daha verecek olursak :

KÜN (كن = OL) kelimesindeki K (kâf) harfi, *şehâdet* (fizik) âlemine; ve ayni kelimedeki N (nûn) harfi de *bâtın* (rûhânî) âleme tekâbül etmektedir[10].

[11] «... Terekküb eden ilk (ilâhî) kelime *KÜN*'dür. Bu da, K-V-N adlı üç harften mürekkebtir..... Bunlardan, *dokuz felek* zâhir oldu.....»

[12] «... *Kevn* (=kâinât), *harfler*'den zâhir olmuştur : *Kün fe-yekûn.....*»

[13] «... *Harfler,* milletlerden bir millettir ve (ilâhi vazife ile) mükellef'tirler. Onlarda, *kendi cinslerinden resul*'ler vardır. Onların öyle isimleri vardır ki, bunları ancak *ehl-i keşf* (olan sûfîler) bilebilir. *Harfler âlemi,* lisan bakımından en fasîh olanıdır. *Âlem'ül-azame* deriz ki bu da هاء ve *Hemze*'dir. Onlarda da, *Melekût âlemi* vardır. Bu da, غ - ع - خ - ح harfleridir. Onlarda, *Orta âlem* (=el-âlem'ül-evsat) dahi vardır. Bu da, *bizim indimizde, Ceberût âlemi*'dir. Bu da : ذ - د - ج - ث - ت - ي - ش - س - ص - ص - ن - ل - ك - ط - ز - ر harfleridir. Harflerde, *âlem-i esfel* dahi vardır ki bu, *mülk ve şehâdet âlemi*'dir. Bu da : و - م - ب harfleridir..... vs.....»

[14] «... Muhakkak ki bu *harfler :* ...... den bir *kutub* vardır...... ki, bu da *elif*'dir. Bütün harfler ona hulûl eder fakat o, onlara hulûl etmez. *Vav* ile *Yâ,* iki imâm (= imâmeyn)'dir; *evtâd* ise dört tânedir : و - أ - ف - ن - ى ebdâl ise yedi tânedir : أ - و - ى - ن - ت - ك...ه»...

9. *Fut.,* 2/731 (9-10)
10. *Fut.,* 2/369 (24)
11. *Fut.,* 1/187 (21)
12. *Fut.,* 1/212 ( )
13. *Fut.,* 1/63 (13 vd.)
14. *Fut.,* 1/86 (6-11)

b) *Ebced hesâbı*

Futûhat'da çok az olarak görüldüğü halde, bir noktaya daha dokunmamız gerekiyor ki bu da, harflerin *ebced* hesâbına bakılarak(*) gelecekteki bâzı olayları önceden bilmek meselesidir. Fakat önemle işâret edelim ki (aşağıda verilecek örnekte bu görülecektir), Futûhât'da görülen ve *ebced* hesâbına göre yapılan bir kehânet, İbn'ül-arabî'nin malı olmayıp, ona başka biri tarafından nakledilmiştir. Nitekim şöyle diyor :

[15] «... Hicrî 591 (m. 1194-1195) yılında *Fas* şehrindeydim. (O sırada), *Muvahhîdîler* ordusu, düşmanla savaşmak için, *Endülüs*'e geçmiş idi..... Allahın adamlarından (dostlarından) bir adam ile karşılaştım..... Bana sordu:

— Bu ordu hakkında ne dersin? Bu yıl, ona feth ve (ilâhî) yardım olacak mı? yoksa olmayacak mı?

— Bu konuda sendeki (bilgi) nedir? dedim.

— Allah Teâlâ bu yıl için Peygamberine bu fethi (futûhâtı) anmış ve va'detmiştir : O, Kur'anda, *innâ fetahnâ leke fethan mubînâ* (Kur'an, 48/1) âyeti ile bunu müjdelemiştir. Müjde yeri de, (ikinci) *elif*'in tekrârı olmaksızın *fethan mubînâ* (kelimeleri)dir...... Şimdi onun adedlerine bak..... dedi.

Ben de baktım ki (diyor İbn'ül-arabî) feth (futûhât) 591 yılında yılında olacaktır. Sonra *Endülüs*'e geçtim. Müslümanların ordusuna, Allah yardım etmiş ve bu ordu ile, *Ribâh, Argu ve Kerkûy* kalelerini feth ettirmişti..... (Ebced hesâbına göre) :

F için 80 + T için 400 + H için 8 + E(lif) için 1 + M için 40 + B için 2 + Y için 10 + N için 50 + (Son elifin sayısını almıştık) = Böylece toplam, 591 eder.....»

Bu vesileyle kısaca işâret edelim ki, türkçemizde dahi ebced hesâbıyla önemli olaylara tarih düşürmek âdeti bulunduğu gibi, bâzı tipik tâbirlerin (meselâ : *işi 66'ya bağlamak* tâbirinin) anlamı, ebced hesâbı sâyesinde anlaşılabilmektedir. Çünkü çok kullanılan bu deyimden maksad, işi Allaha bağlamak demektir. (*)

---

*. *Ebced* hesâbı hakkında bak. Weil, ***İsl. Ans.*** 4/2-3.

15. *Fut.*, 4/242 (5-13 vd.); ayr. XXVII[45]; ayr. *MİA*, 117-118.
Fut., 3/158 (21-22)'de bu açıklamalar tekrarlanıyor. Bak. br. XXVII[45*]

*. Türkçemizde kullanılan *«işini 66'ya bağlamak»* (işini garantilemek) deyiminin mânâsı, yukarda ifâde ettiğimiz üzere, *«işini Allaha bağlamak»* anlamına geliyor. Çünkü eski harflerle yazılan الله (=Allah) kelimesindeki harfler, (ebced

c) *Âyet ve hadîs'lerdeki inceliklere dikkatimizi çekmesi ve bâzı âyetleri birbiriyle mezcetmesi*

XXII³ = شهد الله و الملائكة و اولو العلم (قال اولو العلم)
و لم يقل اولو الإيمان

Futûhât'da, yirmiikinci motif dâhilinde dikkate alınması gereken hususlardan biri de, İbn'ül-arabî'nin bâzı âyetler ve hadislerdeki inceliklere işâret etmesi ve böylece, hayranlık uyandıracak mülâhazalarda bulunmasıdır.

Gerçekte İbn'ül-arabî'nin bu çerçeve içinde dikkate alınması gereken bir husus daha var ki (buna, Dr. Afifi dahi işâret etmiştir) (**) o da, çeşitli Kur'an âyetlerini, kendi arzûsuna göre, birbiriyle mezcetmesidir. Meselâ *Gâfir* sûresindeki 85 nci âyeti, *Yûnus* sûresindeki 98 nci âyete bitiştirip, mezceylemiştir.

İbn'ül-arabî, Kur'ânı çok iyi anlayan ve açıklamak isteyen bir mütefekkirdir. Hattâ onun bir Kur'an tefsiri yazdığını da biliyoruz. (Bak. XXVIII⁸→XXVIII¹⁴) Her vesileyle, Kur'an âyetleri arasında, gerçekten *tefekkür* etmemizi emreden âyetleri bulmak için bize genel bir ipucu veren İbn'ül-arabî'nin (***) bu davranışları, ona izâfe edilecek eserleri bulmamızda, şübhesiz ki büyük bir yardımcıdır. Nitekim :

خلق الله آدم على صورته

diye çok kimseler tarafından bilinen ve insiyâki olarak :

Allah, Hz. Âdemi, Allah sûretinde yarattı

şeklinde tercüme edilen meşhûr bir *hadîs*'i ele alarak diyor ki :

---

hesâbına göre), tam 66 ediyor. Şöyle ki :

ا = 1
ل = 30
ل = 30
ه = 5

Toplam 66

Bu müşâhedeyi, Fahreddin Kerim Gökay Kütüphânesi müdürü, sayın Mahmut Özlü'ye borçluyum.

* Bu konuda en çok misâl, onun *el-Bulga* (nşr. N. Keklik, İst. 1969) adlı eserinde bulunmaktadır.

** Bak. br. *GİRİŞ*, ve n. 42*.

*** Bak. br. IV³⁰ (not) daki açıklamalar.

[16] «... Hz. Peygamber der ki :

— *Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı.*

Buradaki zamir (*kendi* sözü) bizce Hz. Âdem'e avdet etmektedir....»

Başka bir deyişle : Arapça sintaks kurallarına göre, metindeki *sûretihi* sözündeki *hi* zamiri hem Allaha, hem de Adem'e âid olabildiği için, İbn'ül-arabî, (teâmül hâline gelen ve sonuç itibâriyle : Allah'ın *insan şeklinde* olduğunu zannettiren

Allah, Âdem'i, Allah sûretinde yarattı

şeklindeki *yanlış* anlamayı düzelterek :

Allah, Âdem'i, Âdem (insan) *sûretinde yarattı*

tarzında doğru bir anlayış (=tercüme anlayışı) getirmektedir. Hemen çok kimse tarafından fark edilemeyecek olan bu incelik, İbn'ül-arabî'nin dikkatli ve nâfiz zekâsının eseridir. İşte bu minvâl üzere birkaç misâl daha verecek olursak :

[17] «... *Tirmizî*'nin *hadîs*'inde vârid olmuştur ki :

— *Kur'ânı kendi re'yi* (kanâatı) *ile tefsîr eden, «kâfir olur.»* Burada Hz. Peygamber'in bir işâreti vardır. Çünkü, *«hatâ eder»* demiyor (*kâfir olur* diyor)...»

[18] «... Allah Teâlâ demiştir ki :

— *Allah, melekler ve «ilim sâhibleri» şâhidtir ki, Allahtan başka tanrı yoktur (K. III/18)* (Burada : *ilim sâhibleri* diyor fakat) *iman sâhibleri* demiyor...»

---

16. *Fut.*, 1/242 (2-3)
Fut., 2/137 (31-32)'de bunu tekrar ele alıyor.
Fut., 1/224 (3-4) de ise zamirin Allaha âid olduğunu söylüyor.
Fut., 3/333 (17-18) ise şöyle diyor:
«... Allah, Hz. Adem'i kendi suretinde yâni, kendi emr'inde ve şâ'nında yarattı...»
Fut., 4/233 (37)-234 (1)'de ise bunun zıddını söylüyor :
«... Allah, Hz. Âdem'i kendi sûretinde yarattığı zaman, bilmiş oluruz ki burada, «Allâha aid zamir» deki «sûret» (bahis konusu)'dur.

17. *Fut.*, 2/631 (3-6) : İşâret edelim ki burada, *Allah*'ın *akıl* sâyesinde *idrâk* olunabileceğini iddiâ ettiği halde : *Fut.*, 2/646 (4)'de şöyle diyor :
«... *akıllar, Allahı idrâk edemez...*»
Başka bir misal :
Fut, 2/365 (17)
Fut., 2/365 (16-18)'de Kuran (XIV/41)'daki :
«... Görmedin mi, göklerdekiler, yerdekiler ve havada kanatlarını çarpa çarpa uçan kuşlar, hakîkatta hep Allâhı tesbîh ediyor...» âyetini zikrederek, burada bütün insanlara değil sadece Hz. Peygamber'e hitab edildiğini şöylece belirtiyor :
«... *Görmedin mi* diyor fakat *görmediniz mi* demiyor...»

18. *Fut.*, 2/27 (27-28); ayr. bak. I[18] (not) daki açıklamalar.

[19] «... (Allah) : — *O'nu gözler idrâk edemez* (K. VI/103) diyor fakat: *akıl, işitme* ve diğer (duyusal) kuvvetler O'nu idrak edemez demiyor...»

[20] «... *Deki :* — *Rabb'im, beni «ilim-ce» zâid eyle* (K. XX/114) diyor fakat: Rabb'im, beni «*hâl-ce*» zâid eyle demiyor...»

Bu konuda birkaç misâl daha verecek olursak :

[21] «... (Allah) : «... *Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?*» (dedi) fakat «... *Ben, vâhid değil miyim?*» demedi. Çünkü Allah, onları vucûda getirdiği zaman, bir kısmı *şirk* (ortak) koştular, bir kısmı da *tevhid* (O'nun bir olduğunu kabûl) ettiler. Fakat *Rubûbiyet*'i ikrar konusunda birleştiler.....»

İbn'ül-arabî, bundan başka Kur'an âyetlerinin açıklanmasına yardımcı olacak bazı enteresan mülâhazalarda da bulunuyordu. Nitekim bunun bir örneğini daha önce (XVIII[3] ve ondan önceki açıklamalarda) göstermiştik. İşte bu şekilde, belli bir âyeti, *üç kısma ayırıp,* onu değişik bir açıdan incelmeği başka bir ayette daha deniyor ve diyor ki :

[22] «... *İnsan,* üç âlem(den ibâret)dir : *İlk* üçte biri olan, *hiss* (duyu) *âlemi*'dir; *ikinci* üçte biri olan ise, *hayâl âlemi*'dir; *son* üçte biri de, onun *mânâ âlemi*'dir...... Şu halde :
— *Allah, sizin sûretlerinize bakmaz :* Bu, ilk üçte bir(e işâret)dir;
— (Allah), *sizin fiillerinize de* (bakmaz) : Bu, ikinci üçte bir(e işaret)dir;
— *Fakat Allah, sizin kalblerinize bakar :* Bu da, son üçte bir(e işaret)'dir.....»

Şu halde herhangi bir eseri İbn'ül-arabî'ye isnâd etmek istediğimiz zaman, böyle bir eserde, bu motif çerçevesinde dikkate aldığımız örneklerden bulunup bulunmadığına da dikkat etmemiz gerekiyor.

---

19. *Fut.*, 1/246 (10-11) = *MİA*, 52 ve n. 126 = I[7]
20. *Fut.*, 2/289 (26-27)
21. *Fut.*, 2/275 (6-7)
22. *Fut.*, 1/436 (25-28);
    Başka bir örnek için bak. XXX[224] ve XXX[292]
    Fut., 156 (21-22)
    Bu çeşit örneklere, başka müelliflerde dahi tesâdüf ediliyor. Meselâ bak: Kalâbâzî, *el-Ta'arruf* (nşr. A.J. Arberry, Mısır, 1933) s. 43 : Burada, bir «hadis» söz konusu ediliyor.

YİRMİÜÇÜNCÜ MOTİF

TEKRARLAMALAR VE ÇEŞİTLİ UNSURLAR

XXIII[15] = بل نرغب في نقص شيء منه مخافة التطويل

Sâdece Futûhât'da değil, fakat diğer eserlerde dahi rastlandığı için, kendi başkasına birer «motif» sayılmalarına imkân bulunmayan bazı küçük unsurlar vardır ki, bunları da (IV. ncü motifde yaptığımız gibi), *yirmiüçüncü motif* olarak, hep bir arada göstermek zorundayız*.

a) *Sözü uzatmaktan kaçınması*

Gerçek şu ki İbn'ül-arabî'nin en garip davranışı, muhakkak ki budur. Çünkü binlerce sayfa ihtivâ eden böyle bir muazzam eseri, *hulâsa* diye târif ederken,

* Futûhat'da (23 ncü motif olarak) tesbît ettiğimiz üzere İbn'ül-arabî'nin «sözü uzatmaktan kaçınma», yâhut «iktisâr ve ihtisâr» ve «yeterli söz» iddiâsında bulunması, Gazzâli'de (ve başka müelliflerde : Meselâ İbn'el Tiktakâ'nın *el-Fahrî* adındaki muhtasar tarih'inde bol mikdarda mevcuttur. Fakat aşağıda izah edeceğimiz gibi, bu görünüşe aldanmamalıdır.

Gazzâlî'nin de *İhyâ*'sında «sözü uzatmaktan kaçınmak» tâbiri birçok defâlar geçiyor. [Meselâ : 1/21(9); 1/44 (32 ve 33); 1/77 (22); 1/114 (26): 1/192 (21); 1/272 (10); 1/302 (8); 2/39 (29); 2/40 (6); 2/171 (20); 2/240 (1); 2/333 (5); 3/6 (4); 3/35 (16); 3/37 (9); 3/95 (13); 3/201 (20); 4/53 (8); 494 (5); 4/120 (9); 4/124 (3); 4/127 (14-15); 4/139 (23); 4/265 (28)]; bundan sonra «iktisâr ve ihtisâr» deyimine de *İhyâ*'da birkaç defâ rastlıyoruz. [Meselâ : 1/103 (1); 1/154 (13); 2/22 (1); 3/25 (6); 4/118 (14); 4/259 (23) : şu halde birkaç defâ tekrar edilmiştir]; kezâ *İhyâ*'da dahî «yeterli (kifâyetli) söz söylemek» tâbiri mevcuttur. [Meselâ : 1/56 (9-10); 1/75 (24); 1/88 (33); 1/248 ( ); 3/45 (17) : şu halde birkaç defâ zikr edilmiştir]. Bundan başka «enmûzec» (hulâsa) tâbiri (hem İbn'ül-arabî hem de Gazzâlî tarafından) çok nâdir olarak kullanılmaktadır [Meselâ *Futûhât,* = *İhyâ,* 4/112(12)].

Şimdi (İbn'ül-arabî'nin diğer müelliflerden bu tabirleri kullanış tarzı konusunda) birkaç noktaya dikkat etmek gerekiyor :

Evvelâ İbn'ül-arabî bu çerçeve içinde sözü geçen tâbirlerden başka (ek

ister istemez okuyanların yüzünde bir tebessüm uyandırmaktadır. Evet Futûhât'ı meydana getirmek için 7.000 sayfa yazdıktan sonra, verdiği tafsilâtlı açıklamaların uzunluğunu âdetâ unutması ve sonra da, «daha fazla izahat veremeyeceğim, bu kadar kâfî'dir» demesi, cidden garip bir davranıştır. Meselâ :

[1] «... Bu meselenin teferruâtı sayılamaz (kadar çoktur). Şâyet mesele mesele zikretsek, (başlı başına) *bir kitaba dahi sığmaz*... Sen de bunları, bu *enmûzec*'den (hulâsa'dan) alıver...»

diyerek, Futûhât'ın bir enmûzec (yani : hulâsa) olduğunu iddiâ ediyordu. Çünkü herşeyi uzun uzadıya yazsaydı, bunları mustakil bir esere dahi sığdırmak mümkün değildi.

Yukardaki parçada söylediği bu sözlerde dikkatimize çarptığı üzere, bir kitaba dahi sığmayacak olan geniş tafsilât meselesi, onun tarafından başka vesîleler ile de tekrâr edilmiştir. Meselâ :

[2] «... *bir kitaba sığmayacak şeyler*...»

demesi, yâhut da :

---

mâhiyetinde) tabirler de kullanmaktadır. Meselâ filânca konuya âit teferruâtın «bir kitaba dahî sığmayacak kadar çok» olduğunu söylemesi (XXIII[1, 2, 3]); vecîz ifâde kullandığını belirtmesi (XXIII[5-6]), icmâl tâbirini (ayni maksadla) kullanması (XXIII[7, 8, 10]) : bu konuda dikkatimizi çeken ilk nokta olmalıdır.

İkinci noktaya gelince : (meselâ) Gazzâlî (ve diğerleri) münhasıran *sözü uzatmak* (tatvîl) tabirini kullanırken, İbn'ül-arabî (arasıra) bir ilâve yaparak «*sözü uzatmaktan korkmak*» (havf'en li't-tatvîl) demektedir. (XXIII[7, 15, 18, 19, 20]) Bâzen de «*inbisât ve bast*» (genişletmek, yaymak) sözlerini (ek olarak) kullanıyordu. (XXIII[11, 12, 13]).

Üçüncü noktaya gelince Gazzâlî (ve diğerleri) sâdece *iktisâr* tâbirini kullanırken, İbn'ül-arabî bu tâbiri bâzen müterâdif (synonyme) iki kelime ile yani *iktisâr ve ihtisâr* tarzında (XXIII[40, 41]) ve bâzen de tek kelime ile (*iktisâr* (XXIII[21, 39, 43, 44]); *ihtisar*; (XXIII[42, 45, 46]) ile ifâde etmektedir.

Dördüncü noktaya gelince; Gazzâlî (ve diğerleri) sâdece *kâfî* ve *kifâyet* sözlerini kullanırken, İbn'ül-arabî bu sözü, çoğu zaman (yukarda zikr edilmiş) diğer bir tâbirle müşterek olarak (ayni cümlenin içinde) birlikte kullanmaktadır. Meselâ *icmâl ile kâfi* (XXIII[10]); *inbisât ve kifâyet* (XXIII[11, 22, 34]); *tatvîl* (uzatmak) ve *Kâfî* (XXIII[14, 19, 20, 26]); *vaktin darlığı ve kifâyet* (XXIII[29]); *ima ve kifâyet* (XXIII[33]); *tenbih* (uyarma) *ve kifâyet* (XXIII[36]): İşte bu misaller sâyesinde de İbn'ül-arabî'nin uslûb'unu diğer müelliflerden ayırmak ve bu bakımdan, ona izâfe edilen bir şüpheli eseri *teşhis* etmek kolaylaşır.

1. *Fut.*, 1/400 (10-12)
2. *Fut.*, 4/200 (5)

[3] «... onların anlatılmasına *bu kitap dar gelir*...»

gibi iddiâlarda bulunması, ve hattâ,

[4] «... bu meselede büyük şeyler var; bu konuda *açıklama geniş olur*...»

yani, o kadar geniş olur ki, onları Futûhât'a sığdırmak mümkün olmaz şeklinde sözler sarf etmesi, işte bu noktada onun tekrar ettiği tâbirlerdir. Nitekim İbn'ül-arabî'nin uslûbunun bu gibi tabirlere bakarak tanımak son derece kolaydır.

İmdi, İbn'ül-arabî hulâsa mâhiyetinde eser yazabilmek için tabîatiyle vecîz ifâde kullanmağa mecbûr oluyordu. Bu sebeble, kendi iddiâsına göre, meselelerin ancak öz'üne temâs edebiliyor ve teferrûat sayılacak şeyleri bir yana bırakıyordu. Nitekim kendisi şöyle diyor:

[5] «... Bu kitaptan maksad, elden geldiği kadar *vecîz ifâde ve hulâsadır*...»
yâhut:

[6] ... âşıkların tavsifinde bu kadar *vecîz olmak kâfî*'dir...»

sözlerini sarfediyordu.

Vecîz ifâde'nin ilk şartı da ancak icmâl sûretiyle yani derli toplu yazmak ve her meselenin sâdece öz'ünü anlatmakla kâbildir. İşte bu sebeble olmalıdır ki İbn'ül-arabî arasıra *mücmelât* ve *icmâl* kelimelerini de kullanıyordu. Meselâ:

[7] «... bu sebeble, bu mertebenin ihtivâ ettiği bâzı şeyleri, (sözü) *uzatmaktan korkmak*(lığımız)dan (dolayı) tafsîlatlı değil *icmâl* ile beyân ettik...»
diyordu. Futûhat'ın başka yerlerinde ise,

[8] «... bu meselenin tazammun ettiği *mücmel* şeyleri sana açıkladık...»
diyerek, «mücmelât» (derli toplu şeyler) tabirini kullanıyordu. Kezâ Futûhât'da ayni tabiri kullanmak üzere:

[9] «... *icmâl* ile (yani derli toplu şekilde) beyân ettik...»
diyordu. Yahut da:

[10] «... *mücmel* olarak... bu kadar *kâfî*'dir...»
sözlerini sarfediyordu.

---

3. *Fut.*, 3/38 (12-13)
4. *Fut.*, 3/174 (13)
5. *Fut.*, 1/97 (17)
6. *Fut.*, 2/403 (15)
7. *Fut.*, 2/688(9)
8. *Fut.*, 2/738(36)
9. *Fut.*, 4/22(17)
10. *Fut.*, 2/734(32)

İmdi, mücmel olarak, icmâl ile kitap yazmak ise, tabîatiyle sözü *bast* etmek'ten yani, genişletmekten vaz geçmek sûretiyle mümkündür. İşte bu sebebledir ki İbn'ül-arabî bu noktaya işâret ederek

[11] «... Bu konudaki maksada (bu kadar) işâret, *kâfî*'dir. Bunda, sözü *genişlettikçe* ifsâd ederim...»

diyor ve yine Futûhât'da şunları söylüyordu:

[12] «... ancak, burada bir sır vardır: (sadece) ona işâret ediyorum, (sözü) *genişletmiyorum*...»

[13] «... bu bâb'ta bundan daha çok *genişlemek* ihtimâli yoktur. Bu konuda tafsilâta gelince bu, kâinât boyunca (yani kıyâmete kadar) *uzar* (gider)...»

Yukardan beri naklettiğimiz sözlere ve misallere bir defa daha, yakından bakacak olursak, onların içinde iki ayrı tâbirin arasıra tekerrür ettiğini farkedeceğiz ki, bunlardan birincisi: *sözü uzatmaktan korkmak* (msl. bk. XXIII[7]) ve diğeri de «*bu kadar kâfî'dir*» tabirlerinden ibârettir. (msl. bk. XXIII[6] ve XXIII[11]) Bunun da sebebi meydandadır. Çünkü bütün bu endîşeleri ortaya atan bir müellifin, kendisiyle tenâkuza düşmekten kurtulması ancak, «sözü uzatmaktan korkması» (مخافة التطويل) ile mümkündür. Keza bu Arapça metinlerde bâzen uzatmak (tatvîl), bâzen uzadı (tâle) ve bâzen de müzâri şekliyle uzuyor (yetulü) gibi deyimler, hep bu çerçeve içinde dikkatimize çarpan klişe tabirlerden ibârettir. Yukarda da işâret ettiğimiz gibi bu nevî tabirlere ve metinler arasına sıkıştırılmış bu çeşit sözlere dikkat etmesini bilen bir araştırıcı, İbn'ül-arabî'nin uslûbunu kolayca teşhîs edebilecektir. Şimdi de buna dâir birkaç misal verelim: Futûhât'ın çeşitli yerlerinde diyor ki:

[14] «... Bu kadarı kâfî'dir (çünkü) bâb çok *uzadı*...»

[15] «... Bu fasıllarda müşâhede ettiğimiz üzere, (herşeyi) kayd etmeği istemiyoruz. Belki (sözü) *uzatmak korkusu*'ndan, (bâzı) şeyleri noksan (yazmağa) rağbet ediyoruz...»

[16] «... (bunun) anlatılmasının *uzun sürecek* yönleri vardır. Onlara bu ki-

---

11. *Fut.*, 2/533(35-36)
12. *Fut.*, 4/7(19)
13. *Fut.*, 2/564(7)
14. *Fut.*, 1/85(34)
15. *Fut.*, 1/91(11-12)
16. *Fut.*, 1/95(29-30)

tapta ihtiyacımız yok. Zirâ bunları (Futuhat) dan başka eserlerimizde zikr ettik...»

[17] «... Burada bir çok medhaller vardır: (sözü) *uzatmayı* hazf etmek için bu kitapta istediklerimizden kasden *kısaca* bahsettik...»

[18] «... (sözü) *uzatmaktan korktuğumuz* için, burada bu faslı bitirmek üzere ondan *kısaca* bahsettik...»

İşte gerek bu misaller gerekse müteâkıben vereceklerimiz sâyesinde anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî dâimâ belli bir tabir ile, yani «sözü uzatmaktan korkmak» deyimi ile kendisine mahsus eserlerde, uslûp hususiyetini belli etmiştir. Bu konuda diğer misaller şunlardır:

[19] «... İşte biz lâyık olduğu (gerektiği) kadar bir kısmını, bu bâbta zikr ettik. (Sözü) *uzatmak korkusu* ile, buna dalmadık. İrad ettiğimiz şeyde, *kifâyet* (yeterlik) vardır...»

[20] «... (Sözü) *uzatmaktan korkmak*'dan (dolayı), sebeblere dâir bu kadar îmâ, *kâfî*'dir...»

[21] «... Ruyâ Kasîdesi, *uzun*'dur. Bu bab'ta bundan ihtiyâc olduğu şeyi (kadarını) *iktisâr* ettim (kısalttım.) ...»

Bu konudaki misalleri birbiri ardına sıralamak, gerçi hem araştırıcı hem de okuyucu için pek zevkli bir iş değildir fakat İbn'ül-arabî'nin böyle bir husûsiyetini esaslı şekilde göz önüne sermek bakımından faidelidir. İşte ayni minval üzere diğer birkaç misal daha:

[22] «... Bunun tahkîkine (sâdece) bir *îmâ*'da bulunduk. Çünkü mânâda, söz için *uzayan* bir mecal vardır. Bu sebeble, bununla *iktifâ* ettik...»

[23] «... Şâyet *tafsîlât* üzere zikr etseydik, *söz uzardı*...»

[24] «... Anlatılması *uzayan* ilimler: Bu sebeble onlardan mühim olanlarını kasd ettik (anlattık)...»

---

17. *Fut.,* 1/108(13-14)
18. *Fut.,* 1/126 (15); ayr. bak. XXVIII14
19. *Fut.,* 1/125(37)-153(1)
20. *Fut.,* 1/297(13)
21. *Fut.,* 1/299(1)
22. *Fut.,* 2/176(19-20)
23. *Fut.,* 2/746(24)
24. *Fut.,* 3/221(35)

[25] «... Bu bâbta şâyet genişlesek, söz *uzar*. Bu küçük işâret, idrâk sâhibine, kendi kuvvetiyle geniş (açıklamalar)daki şeyi verecektir... İşte kasd edilen gâyede, bu (kadarı) kâfî'dir...»

[26] «... Şayet *uzatmak* olmasaydı, onları îrâd ederdik...»

[27] «... Zîrâ bunun hesâbı *uzar*...»

İşte son olarak verdiğimiz misâllerin bâzılarında, şâyet dikkat edildiyse, İbn'-ül-arabî arasıra şu sözleri de sarf ediyordu: «Bu kadar kâfî'dir»; yahut, «bunlarla iktifâ ettik». (Meselâ bk. n. 6, 10, 14, 19, 20, 22, 26). Âdetâ tipik bir nakarat teşkîl eden bu sözlerin başka nümûnelerine yine Futûhât'ın çeşitli yerlerinde birçok defâlar tesâdüf etmekteyiz. Diyor ki:

[28] «... tarif konusunda bu kadar *kâfî*'dir...»

[29] «... Bu mertebede kendimize açtığımız bu kapı, geniş bir kapıdır. Onun verdiği şey(ler)den bâzısını îrâd etmek için *vakit geniş değildir*. İşte bu kadarıyla *iktifâ* edelim (yetinelim)...»

[30] «... Bu mertebedeki şeyi, *kâfî* olarak zikr ettik ve onun asıllarını *kifâyetli* (yeter) olarak anlattık...»

[31] «... İşâret bakımından, ... akıl eden için bu kadar kâfî'dir...»

[32] «... Bu anlatışta, uyarmadan (yana) bu kadar *kâfî*'dir...»

[33] «... Bu mertebede *îmâ*'dan (yana) bu kadar *kâfî*'dir...»

[34] «... Bu mertebenin sâhası *geniştir*. Orda dolaşmak geniştir (= uzun zaman alır). Uyarmadan (yana) bu kadarla *iktifâ* ettik (yetindik)...»

[35] «... Bu ilâhî mertebenin bilinmesi için, *îmâ* (açıklamalar) dan (yana) bu kadar, *kâfî*'dir...»

---

25. *Fut.*, 4/100(23)
26. *Fut.*, 4/126(22)
27. *Fut.*, 4/602(34)
28. *Fut.*, 2/699(31)
29. *Fut.*, 2/717(13-14)
30. *Fut.*, 2/722(33)
31. *Fut.*, 4/78(15)
32. *Fut.*, 4/207(20)
33. *Fut.*, 4/243(28)
34. *Fut.*, 4/258(33)
35. *Fut.*, 4/268(15)

[36] «... Bu mertebenin şerefine dâir, *uyarmadan* (yana) bu kadar *kâfî*'dir...»

[37] «... Bilen ve tövbe eden için, bu bâbta bu kadar *kâfî*'dir...»

Yukarda verilmiş olan çeşitli misallerden anlaşılıyor ki, İbn'ül-arabî gibi bir müellif, hemen bütün ilim dallarında söz etmek istediği için, mevzûları mümkün olduğu kadar *iktisâr* ve *ihtisâr* etmeğe, *muhtasar* bir şekilde yazmağa mecbur oluyordu. Her nekadar gerçekte kısa değil fakat bunun tamamen aksine, uzun ve tafsilâtlı yazmış olsa dahi, esas gâyesi *kısa ve özlü yazmak* idi. İşte burada bizi ilgilendiren nokta da, onun kısa ve özlü yazıp yazmadığı değil fakat kısa ve özlü *yazdığını söylemesidir*. Çünkü İbn'ül-arabî'ye izâfe edilen bir takım şüpheli eserleri, müsbet veya menfî bir hükme bağlamak üzere, bir misdak olarak kullanmak istediğimiz hususiyet, onun ileri sürdüğü böyle bir iddiâ'dan doğmaktadır. Meselâ İbn'ül-arabî :

[38] «... bunun için konuyu *iktisâr* ettik...»

yani, kısa kestik diyordu. Ve biraz önce işâret ettiğimiz üzere, kendisi bâzen *iktisâr* bâzen de *ihtisâr* ve *muhtasar* sözlerini bu maksadla tekrar etmek âdetindeydi. Nitekim :

[39] «... (meselenin) şöhreti sebebiyle, *iktisar ve ihtisar* taleb ettiğimizden (dolayı), bunun zikredilmesine ihtiyaç yoktur...»

cümlesinde görüldüğü gibi, her iki sözü, birlikte kullanmıştır. Zâten, bilindiği üzere, bunların ikisi de aşağı yukarı ayni mânaya (kısaltma ve hulâsa etme anlamına) gelmektedir. Kezâ bu iki tabir, onun tarafından, yukardaki misallere uygun bir ifâdeyle, Futûhat'da tekrar karşımıza çıkıyor :

[40] «... *Söz uzamasın* diye (sâdece) bu sınıfa lâyık olan şeyi, dikkate alalım: Bu kitapta *bizim mezhebimiz* (=yolumuz), elden geldiği kadar *iktisâr ve ihtisâr*'dir. Zira kitap, büyüktür...»

İşte bu minval üzere, ayni tabiri ihtiva eden birkaç misal daha :

[41] «... Bu hayali tablolar, onları *muhtasar* olarak bilmek isteyenler içindir...»

36. *Fut.*, 4/275(15)
37. *Fut.*, 4/492(7)
38. *Fut.*, 1/437(7)
39. *Fut.*, 1/618(16)
40. *Fut.*, 1/625 (22-24). *Bizim mezhebimiz* deyimi için bak. XXIII[48]
41. *Fut.*, 2/552(33)

[42] «... Bu konuda sözü, bilhassa *iktisâr* ettik (=kısa kestik)...»

[43] «... Bu mertebenin ilimleri sayılmaz (kadar çoktur). Biz de bunu, zikrettiğimiz üzere, *iktisar ettik*...»

[44] «... Çünkü *muhtasar* (söylemek)i ve uyarmayı istiyorum...»

[45] «... Bu kitapta, harfler (konusun) da, ikinci bâb'ta *muhtasar* ve şifalı söz (yani açıklama) geçmiştir...»

İmdi, netîce olarak anlaşılıyor ki, İbn'ül-arabî kendi eserlerini yazarken :

a) *Enmûzec* (=hulâsa=öz) diye tarif etmek,
b) *vecîz* ifâde kullanmak
c) *İcmâl* sûretiyle yazmak,
d) *Sözü bast etmek*'ten (genişletmek'ten) kaçınmak

gibi deyimler kullanmaktadır.

İşte, herhangi bir eseri İbn'ül-arabî'ye izâfe ederken, (böyle bir nüans içinde), orada bu çeşit deyimlerin de bulunup bulunmadığına dikkat etmek lâzımdır.

b) *Bâzı deyimlerle kendi görüşünü belirtmesi*
Alternatif ifâde eden tabirler kullanması
Kendi kendisiyle tenakuza düşen ifâdeler kullanması

Arapça yazan hemen bütün müelliflerin «*derim ki*» gibi deyimlerle söze başladıkları, herkesçe bilinen bir gerçektir. İbn'ül-arabî dahi böyle yapanlardan biridir. Fakat bizim bu nokta üzerinde durmaktaki gayemiz, *söze başlarken* ve bilhassa *kendi görüşünü belirtmek isterken,* İbn'ül-arabî'nin kullandığı bâzı tabirlerdeki *esas maksad*'ı göz önüne sermekten ibârettir.

Belli bir meseleyi anlatırken İbn'ül-arabî çoğu zaman başkalarının da bu konudaki görüşünü belirtmeği uygun görmektedir : Fakat o meselede, kendi düşüncesi ile başkalarınınki arasında bir «*aykırılık*» yahut «*uyuşmazlık*» bahis konusu ise, bu maksadla : «*Bizim mezhebimiz*» (mezhebunâ) yâhut da, «*zâhib olduğum*» (azhabu bihi) veyâ, «*Ben de derim ki*» (Va ana akûlü) gibi sözler kullanarak, kendi şahsî düşüncesini ortaya koyar (*). Fakat kendi görüşü, diğer mütefekkirlerin görüşüne «uygun» ise, o zaman : «*Ben de buna kâil'im*» (va bihi akûlü) gibi tabirler kullanır. Gerçekte bunun (Futûhat'daki) misalleri çoktur fakat hepsini bura-

---

42. ***Fut.***, 2/631(21)
43. ***Fut.***, 3/46(3)
44. ***Fut.***, 4/75 (17)
45. ***Fut.***, 4/98(10)

*. Bu nevî tâbirler Futûhat'm birçok yerlerinde bulunmakla berâber, bilhassa fıkhî meselelerin ele alındığı *Bâb 68*'de göze çarpmaktadır.

da bahis konusu etmek, ele almak istediğimiz meseleyi muttarıd bir hâle sokabileceği için, birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Meselâ :

[46] «... Haber'in mânâ üzerine nakledilmesi'ni kasdettiğim bu (husus), insanların ihtilâf ettikleri bir meseledir. *Bence doğru olan* (wa's-sahîh ındî), bunun tek cümle olarak nakledilmesinin *câiz olmadığı*'dır...»

[47] «... Bâzılarına göre..... (şöyle) dir..... ve bâzılarına göre (böyle)dir. *Bizim mezhebimize gelince.....* (böyle) *değildir...*»

[48] «... Bazılarına göre..... dir. *Bizim mezhebimiz* dahî *budur.....*»

[49] «... *Benim zâhib olduğum*'a gelince.....»

[50] «... *Benim kâil olduğum*'a gelince.....»

[50*] «... *Bize gelince* :.....» (bak. XXX[32])

[51] «... *Ben de buna kâilim.....*»

[52] «... Bu, *benim indimde* dahî *böyledir.....*»

İbn'ül-arabî belli bir mefhûm veyâ unsura, *şöyle* yahut da *böyle* bir isim verilmesinde o sakınca görmüyor; ve söz gelimi : «... ister *şöyle* isim ver, istersen böyle...», yahut da, «... *nasıl istersen, öyle söyle...*» şeklinde ifâdeler kullanıyor. Bu konuda bir iki örnek için bak. XXX[249] ve XXX[253].

İbn'ül-arabî'nin binlerce sayfalık eseri olan *Futûhât*'da ortaya koyduğu bâzı görüşlerini, bu kitabın çeşitli yerlerinde birbirine zıd sayılabilecek şekilde ifâde ettiğini de görmekteyiz. Bu konuda çeşitli örnekler için bak. XXII[16] (not'daki açıklama), XXII[17] (notdaki açıklamalar), ayr. XXX[18], XXX[30], XXX[127], XXX[143], XXX[174], XXX[183], XXX[221], XXX[235], XXX[276], XXX[373], XXX[435] (Gösterilen bu fragmentlere aid dipnotları kısımlarında).

c) *Gerek kendisine, gerekse başkalarına âid olup da tekrarlamaktan hoşlandığı sözler ve şiirler**

---

46. *Fut.*, 4/442 (30-31) : *Bizce* deyimi hkk. bak. IV[3****] ve XXX[47]; *Bizim gibi* deyimi : IV[8]
47. *Fut.*, 4/446 (33-34); ayr. 2/733 (36)
48. *Fut.*, 4/447 (32) ; başka bir misal için bak. XXIII[40] ayr. XXX[87] ve XXX[183]
49. *Fut.*, 4/451 (2)
50. *Fut.*, 4/451 (23-24); ayr. IV[16]
51. *Fut.*, 4/464 (4); ayr. 1/709 (19 ve 23); ayr. 2/354 (37); ayr. 2/355 (2); 1/684 (11)
52. *Fut.*, 2/143 (22); ayr. bak. II[9], IV[4**] IV[73], ayr. XXII[13]; XXX[50], XXX[79], XXX[80], XXX[94]; ayr. XXX[101], XXX[217], XXX[276]. XXX[301], XXX[401], XXX[405].

. İbn'ül-arabî'nin (aşağıda gösterilecek olanlara ilâveten) yaptığı diğer tekrarlamalar için bak. : IV[48], XX[61], XXVII[65], XXVII[74], XXVII[76], XXVII[76], XXVIII[53], XXIX[4], XXIX[5], XXIX[9], XXIX[15], XXIX[33], XXIX[37], XXIX[50], XXIX[53], XXIX[90], XXIX[91], XXIX[96], XXIX[108], XXIX[109], XXIX[123], XXIX[150], XXX[14], XXX[97], XXX[114], XXX[126], XXX[137], XXX[163], XXX[172], XXX[183], XXX[188], XXX[221], XXX[227], XXX[246], XXX[259], XXX[268], XXX[279], XXX[280], XXX[284], XXX[285], XXX[288], XXX[392], XXX[401], XXX[427]

XXIX. Motif'de İbn'ül-arabî'nin kendisine âid şiirler üzerinde özel bir bölüm mevcut olmakla beraber, o bahiste dikkatimize çarpacak şiirlerden bâzılarının tekrarlandığı'na burada pek kısa bir şekilde işâret etmek istiyoruz. Gerçi onun *hoşlandığı* veyâ (konu gerekli kıldığı için) *tekrarladığı* şiirler, sâdece kendisine âid olanlar değildir. Çünkü başkalarına âid bâzı beyit ve mısrâların da bu şekilde tekrarlandığını görüyoruz. Fakat burada, önce İbn'ül-arabî'nin *kendisine âid* şiirlerden tekrarlanmış olanlar hakkında birkaç misal verecek olursak: Zikredeceğimiz şu beyit'in kendisine âid olduğunu söylüyor ve onu (bir kelime değişikliği yaparak), yüzlerce sayfalık bir fâsıla ile, iki defa tekrarlıyor:

[53] «... Aşk hakkı için: Aşk, aşkın sebebidir;
Nefs (kalb)'de aşk olmasaydı, ona kulluk edilmezdi...»

İbn'ül-arabî, bir de şahsen beğendiği veyâ konuları gerekli kıldığı için Futûhat'a, *başka şâirlere âid* beyitler de almıştır. Bu nevî şiirlerden bir kısmının şâirlerini (veyâ sâhiblerini) belli etmiş, fakat diğerlerinin kime âid olduklarına dâir hiç birşey söylememiştir. Şimdi de *sâhibi belli edilmemiş* olup, Futûhat'da *tekrarlanan* beyitlere dâir bir kaç misal verelim:

Fut., 3/241'de görülen (ـه kâfiyeli) d ö r t beyitten ikincisi: *Fut.*, 2/615'de ve bir de *Fut.*, 2/81'de aynen tekrarlanmıştır.

(Bu beytin metni, 1969'da tarafımızdan yayınlanan *el-Bulga*'ya dâir türkçe açıklamalar kısmında, s. 20'de gösterilmiştir. Mezkûr beyitlerin kime âid olduğu, hiç bir defasında belirtilmiyor.)

---

53. Fut., 3/132'de görülen (ا kâfiyeli) bu beyit, *Fut.*, 4/227'de tekrarlanmaktadır. Her iki defâsında da, mezkûr beytin *kendisine âid* olduğunu bildiriyor. Bu konuda birkaç misal daha verelim:

Fut., *2/698'de bulunan* (ءا kâfiyeli) beş beyit, *Fut.*, 3/21'de aynen *tekrarlanmaktadır*. Her iki defasında da mezkûr beyitlerin *kendisine âid* olduğunu söylüyor.

Fut., 2/436,da bulunan (ب kafiyeli) bir beyit, *Fut.*, 2/437,'de aynen *tekrarlanıyor*. Birinci defasında, mezkûr beytin *kendisine âid* olduğunu söylediği halde, ikinci defa zikr edişinde bu beyit için «*onun sözü*» (!) tâbirini kullanarak, âdetâ bu şiirin kendisine âîd olmadığı intibâını veriyor. Böyle «yanıltıcı» durumlar hakkında XXIX. Motif'de açıklamalar yapılmıştır.

Fut., 1/395'de görülen (ـه kafiyeli) b e ş beyit, *Fut.*, 1/553'de aynen *tekrarlanıyor*. Her iki defasında da mezkûr beyitlerin *kendisine âid* olduğunu bildiriyor.

Fut., 4/268'de bulunan (ر kafiyeli) iki beyit, *Fut.*, 3/127-129'da görülen 73 beyitlik *kasîde*'nin ilk iki beyti olarak, aynen *tekrarlanıyor*. Her iki defâsında da mezkûr şiirin *kendisine âid* olduğunu söylemektedir.

Fut., 4/518'deki (ع kafiyeli) şiirin ilk beyti, *Fut.*, 4/608'de aynen *tekrarlanıyor*. Her iki defasında da bu şiirin *kendisine aid* olduğunu bildiriyor. Bu husustaki önemli bir nokta, XXIX. Motif'de açıklanacaktır.

Fut., 1/70'de görülen (ر kafiyeli) i k i beyit :
Fut., 3/240'da ve ayrıca *Fut.,* 3/325'de aynen tekrarlanmaktadır.
(Bunun da metni, *el-Bulga* neşrine dâir türkçe açıklamalar kısmında, s. 20'de gösterilmiştir. Her iki defâsında da, mezkûr şiirin kime âid olduğuna dâir birşey söylenmiyor.)

Bundan başka : kime âid olduğunu söylemediği halde, gerçekte ünlü sûfîlerden *el-Hallâc*'a aid olduğu anlaşılan :

54 «... Seven de benim; Sevilen de ben.....» (bak. XXIII[102] dn.)

---

54. ***Fut.,*** 2/373; ayr. ***Fut.,*** 2/393; ayr. ***Fut.,*** 2/402 (str. 14'de); ayr. ***Fut.,*** 2/433; ***Fut.,*** 4/502'de olmak üzere, mezkûr beyit, hiç olmazsa b e ş defâ tekrarlanmıştır. Bunun ***Hallâc'***a âid olduğu hakkında bak. ***el-Bulga fi'l-hikme,*** 125[a].

Şâirin ismi söylenmiyerek, Futûhat'da tekrarlanan beyitler için bâzı misaller daha verecek olursak :

Fut., 3/150'de görülen (آ kâfiyeli) bir beyit, ***Fut.,*** 3/547'de aynen tekrarlanıyor.

Fut., 1/24'de görülen (ح kafiyeli) iki beyit, ***Fut.,*** 3/610'da aynen tekrarlanıyor.

Fut., 1/559'da görülen (د kafiyeli) bir beyit ***Fut.,*** 2/456'da, ayr. ***Fut.,*** 2/525'de, ayr. ***Fut.,*** 2/592'de, ayr. ***Fut.,*** 2/697'de olmak üzere, beş defâ tekrarlanmıştır.

Fut., 2/572'de görülen (د kafiyeli) bir beyit, ***Fut.,*** 2/575'de aynen tekrarlanmıştır.

Fut., 1/312'de görülen (ر kafiyeli) bir beyit, ***Fut.,*** 4/115'de aynen tekrarlanmıştır.

Fut., 1/317'de görülen (ز kafiyeli) tek mısra, ***Fut.,*** 1/768'de aynen tekrarlanmaktadır.

Fut., 1/611'de görülen (ض kafiyeli) bir beyit, ***Fut.,*** 2/685'de aynen tekrarlanmaktadır.

Fut., 2/66'da görülen (ع kafiyeli) bir beyit, ***Fut.,*** 2/207'de aynen tekrarlanmaktadır.

Fut., 4/153'de görülen (عه kafiyeli) iki beyit, ***Fut.,*** 4/298'de aynen tekrarlanmaktadır.

Fut., 1/108'de görülen (ق kafiyeli) bir beyit : ***Fut.,*** 1/714'de ve ayrıca ***Fut.,*** 3/593'de aynen tekrarlanmaktadır.

Fut., 2/14'de görülen (ل kafiyeli) bir beyit, defalarca tekrarlanmaktadır. Meselâ ***Fut.,*** 1/144; ayr. ***Fut.,*** 4/266; ayr. ***Fut.,*** 4/435'de mezkûr beytin aynisine tesâdüf ediyoruz. Üstelik bu beyit, İbn'ül-arabî'nin ***Muhâdarat'ül-ebrâr*** (Es'ad ef. 1898; vr. 140[b]) adlı eserinde ve bir de ***el-Emr'ül-muhkem*** (matbû, s. 95) isimli kitabında da, aynen bulunmaktadır.

Fut., 2/709'da görülen (ل kâfiyeli) bir beyit, ***Fut.,*** 4/320'de aynen tekrarlanmıştır.

Fut., 2/116'da görülen (له kâfiyeli) iki beyit, ***Fut.,*** 4/266'da aynen tekrarlanmıştır.

mısrâı, Futûhat'ın değişik yerlerinde birkaç defâ tekrarlanmıştır.

Futûhat'da birkaç defâ tekrarlandığı halde, kime âid olduğu belli edilemeyen:

[55] «... Hiç de güç değildir Allâha,
Kâinâtı «*bir*» içinde toplaması.....»

beyti de, Futûhat'm çeşitli yerlerinde *beş defâ* zikredilmiştir. Tesbit ettiğimize göre bu beyit, *Ebû Nuvâs*'a âid olmalıdır. (Notdaki açıklamaya ve ayrıca, ilerde not 81'deki açıklamaya bakınız.)

Futûhât'da *kime âid oldukları belirtilmek sûretiyle* zikredilen bir çok şiirler arasında, bâzı beyitlerin de birkaç defâ tekrarlandığına şâhid olmaktayız. Bu konuda da misallerin ağırlığını dipnot'larına bırakarak, bir kaç örnek vermemiz gerekiyor : Söz gelimi, *Ebu'l-Atâhiye*'nin ünlü beyiti, (şâirin ismi bâzen söylenerek, bâzen de hiç zikredilmeyerek) dokuz defâ tekrarlanmıştır :

[56] «... Herşey'de Allahın bir delîli vardır ki,
Bu, O'nun *bir* olduğuna delâlet ediyor.....»

mânâsına gelen bu beyit, başka müellifler tarafından da sevilen ve tekrarlanan şiirlerdendir.

Bundan başka, Câhiliyye devri şâirlerinden olan *Lebîd'in* :

[57] «... Bilin ki, Allah'dan başka her şey bâtıldır.....»

Fut., 2/119'da görülen (م kâfiyeli) bir beyit, *Fut.*, 3/322'de ve ayrıca *Fut.*, 3/490'da olmak üzere, üç defâ tekrarlanmıştır.

Fut., 1/107'de görülen (ن kâfiyeli) bir beyit, *Fut.*, 1/300'de aynen tekrarlanmıştır.

Fut., 2/125'de görülen (ق kâfiyeli) bir beyit, *Fut.*, 2/367'de (*Hârûn el-Reşîd*'e isnâd edilmek sûretiyle) ve ayrıca *Fut.*, 4/39'da (*Emîr'ül-mü'minîn*?'e izâfe edilerek) tekrarlanmaktadır.

55. *Fut.*, 2/17'de görülen (د kâfiyeli) bu beyit, *Fut.*, 3/343'de ve ayr. *Fut.*, 3/615'-de ve ayrıca (ilk mısrâı) *Fut.*, 3/495'de ve bir de *Fut.*, 4/89'da aynen tekrarlanmaktadır. Bu beytin kime âid olduğu İbn'ül-arabî tarafından belirtilmemekle beraber, bunun *Ebû Nuvâs*'a âid olduğu hakkında bak. Mehmed Zihni, *el-Kavl'ül-Ceyyid,* s. 471; ayr. bak. not 81.

56. *Fut.*, 1/206'da (şâirin ismi bildirilerek) zikredilen bu beyit, Futûhâtın çeşitli yerlerinde aynen tekrarlanmıştır. Meselâ (şâirin ismi haber verilmek sûretiyle) :

Fut., 1/666 (20-21); ayr. *Fut.*, 2/322 (16-17); ayr. *Fut.*, 4/119 (16-17) ayr. *Fut.*, 4/324 (7-8).

Şâirin ismi zikredilmeksizin de, dört defâ daha tekrarlanıyor :

Fut., 1/303 (15-16); ayr. *Fut.*, 1/491 (28-29); ayr. *Fut.*, 1/501 (18-19); ayr. *Fut.*, 3/75 (34-35).

Mezkûr beyitin tamâmı ve türkçe tercümesi için bak : Mehmed Zihni, *el-Kavl'ül-Ceyyid,* s. 342; ayr. bak. br. not 89.

57. *Fut.*, 1/751 (10-11); ayr. *Fut.*, 2/37 (30); ayr. *Fut.*, 3/490.

anlamındaki mısrâı, hemen bütün müelliflerin hoşlandığı ve İbn'ül-arabî'nin de defâlarca tekrarladığı mısrâlardan biridir.

Sevilen ve meşhur olan bu nevî şiirlerden bir tânesi de çoğunlukla *Hz. Alî*'ye izâfe edilen hakîmâne beyitlerdir. Nitekim bu şiirde, şunları okuyoruz :

[58] «... İnsanlar temsil bakımından birbirine eşdir:
Baba'ları Hz. *Âdem* ve Ana'ları Hz. *Havvâ*'dır;
Şâyed, menşelerinde övünecekleri gibi nesebleri
Yoksa : O zaman çamur ve su ile (övünsünler).
Fazîlet ancak, ilim sâhibleri içindir/: Onlar,
Hidâyet isteyenler için, hidâyete rehberdir;
Her insanın değeri, yaptığı güzel şeylerdir;
Câhiller ise, ilim sâhiblerine düşmandır.....»

Hakikat şu ki, *Futûhât*'da mevcûd olan 6700 beyitten hemen hemen yarısı (yaklaşık olarak 3487 beyit) *başka şâirler*'e âiddir. Bunlar arasında gerçekten şâir olanlar bulunduğu gibi, sultanlar, emirler, halifeler, kendi arkadaşları veyâ eski sûfîler vs. gibi kimseler de vardır. İşte bu 3487 beyit'den bir kısmının sâhibleri, İbn'ül-arabî tarafından hiç *belirtilmemiş*, fakat diğer bir kısmının kime âid oldukları haber verilmiştir. Nitekim İbn'ül-arabî, zikrettiği bir şiir konusunda şâirin ismini hatırlayamadığ veyâ bilmediği zaman, «... *şâir dedi ki*...» vs. gibi sözler kullanmaktadır. Fakat kime âid olduğunu iyice bildiği veyâ hatırladığı şiirlerin sahiblerini (istisnâlar bir yana)[59] mutlaka zikreder ve her iki guruba giren şiirlerden bir kısmını da Futuhât'da *tekrarlarlar*. (Sâhibi belli edilmeyen ve tekrarlanan şiirler için, bundan önceki sayfalarda örnekler vermiştik). Bu sûretle anlaşılır ki, İbn-ül-arabî kendi ezberindeki şiirlerden *bâzılarını* çok seviyor yâhut da, onları, fırsat ve münâsebet düştükçe *tekrarlamak*'tan hoşlanıyordu. İşte bir misdak veyâ öl-

58. *Fut.*, 3/588 : *Alî ibn ebî Tâlib* der ki...
Fut., 4/555 : *Ali ibn ebî Tâlib el-Kayravânî* der ki...
Fut., 4/443 : *Alî ibn ebî Tâlib el-Kayravânî*'nin (şu) sözleri ne güzeldir...... Burada bahis konusu edilen beyitler, Abdülkâhir el-Cürcânî (*Asrâr al-Balâga*, s .243: neşr. H. Ritter) tarafından *Muhammed ibn el-Rebî el-Mevsılî*'ye izâfe edilmek sûretiyle zikr ediliyorsa da, ayni beyitler Ebû Hâmid el-Gazzalî (*İhyâ* 1/7 : neşr. İst. h. 1318) tarafından, *Hz. Ali*'ye âid gösterilmektedir. Bunlardan başka Louis Cheikho (*Macâni'l-Edeb*, 3/131) dahî, mâruf *antoloji*'sinde ayni şiiri zikretmekte ve bunun, *Hz. Alî*'ye âid olduğunu söylemektedir.

Bir de şuna işâret edelim : Yukarda görüldüğü gibi İbn'ül-arabî bu beyitlerin sâhibini bir defasında «*Ali ibn Ebî Tâlib*» olarak göstermekte ve son iki defâsında da bu isme «*el-Kayravânî*» nisbesini ilâve etmektedir.

59. Meselâ burada not 65'de gösterildiği üzere, *Ebu'l-Atâhiye*'ye âid bir beyit, şâirin ismi zikredilmek sûretiyle *beş defâ;* şâirin ismi bildirilmemek sûretiyle de *dört defâ* tekrarlanmıştır.

çü olarak dayanmak istediğimiz nokta da budur. Fakat unutmamalı ki, böyle şiirler sâdece İbn'ül-arabî tarafından değil, diğer bâzı mütefekkir veyâ müellifler tarafından da kulanılmış olabilir : Şu farkla ki, onlar da bu beyitleri tekrarlıyor diye, filanca kitabı İbn'ül-arabî'ye âid göstermek için sâdece bu nokta kâfî gelemez; öyle kitaplarda, İbn'ül-arabî'ye âid diğer motiflerin de bulunup bulunmadığına dikkat etmek lâzımdır.

Sâhibleri (İbn'ül-arabî tarafından) *belli edilmiş* şiirler, bu faslın başında gösterdiklerimizden ibâret değildir. Nitekim Futûhat'da bu guruba dâhil olmak üzere, yaklaşık olarak 50 kadar zevâta âid şiirler tekrar edilip durmuştur. Bunların içinde *Hz. Âdem*'e izâfe edilen şiir'lerden tutun da, kendi çağdaşlarına veyâ arkadaşlarına kadar birçok kimseler bulunmaktadır. Meselâ :

Hz. Âdem'e izâfe edilen ve sâdece iki defâ tekrarlanan bir beyite rastlamaktayız[60].

İmrü'ul-Kays (M. 520-565) dahî zikredilen şâirlerden biridir. İbn'ül-arabî ondan birkaç defâ nakillerde bulunmuştur. Babası Yemen ve Hadramût'da hüküm sürmüş olan İmru'ul-Kays, öldürülen babasının intikâmını almak için Bizans imparatoru Justinianus (m. 483-565)'tan yardım istemek üzere Ankara'ya kadar gelmiş ve rivâyetlere bakılırsa, Bizans sarayında işlediği gayr-i ahlâkî bir suçtan dolayı zehirlenerek öldürülmüştür.

Onun meşhur «*Mu'allaka*» sından İbn'ül-arabî iki ayrı beyit ve bundan başka iki tâne de tek mısrâ nakletmektedir. Bu beyitlerden birincisi[61] İmru'ul-Kays'ın Muallaka'sının yedinci beytidir; diğeri[62] ayni Muallaka'nın yirminci beytinden ibârettir. Sonra da ayni şiirden bir mısrâ[63] ve tekrar başka bir mısrâ[64] nakledilmiştir. Bunlar arasında not 61 ve 62'de gösterilen beyitler, birer defâ tekrarlanmış bulunmaktadır.

Antere ibn Şeddâd (ölm. m. 600 ?) dahî Futûhat'da zikredilen bir câhiliye şâiridir; İslâmiyetten önce yaşayıp, cesâretiyle ün salmıştır. Şiirlerinden çoğu

60. *Fut.*, 4/328 (16-17) : قبيح
Fut., 4/147 (1-3)'de ayni şiir tekrarlanmıştır.
Taberî (*Târih*, 1/98 : neşr. Kâhire, m. 1939) dahi bu şiiri, Hz. Alî'nin rivâyetine dayanarak nakletmektedir.
Mes'ûdî (*Murûc el-Zeheb*, 1/20 : nşr. Kahire, h. 1346) bu şiirin tamâmını vermektedir.
Louis Cheikho (*Macâni'l-Edeb*, 4/178) de ve ayni «antoloji»nin «ZEYL(2/598)'-inde bu şiir hakkında bâzı açıklamaları ve rivâyetleri nakletmektedir.
61. *Fut.*, 2/405 (1) : *Muallaka*'nın 7. nci beytidir. Şâirin ismi zikredilmiyor.
Fut., 4/143 (35-36)'da ayni beyit tekrarlanmaktadır: عاسل
62. *Fut.*, 1/369 (13-14) : *Muallaka*'nın 20 nci beytidir : تنسل
Fut., 1/423 (12-13)'de ayni beyit tekrarlanmaktadır.
63. *Fut.*, 1/630 (8-9) : هجرا
64. *Fut.*, 3/37 (28-29) : وصالي

kahramanlığa dâirdir. Çok uzun yaşadığı ve bir savaş sırasında okla vurulup öldüğü rivâyet ediliyor. Zamânımıza ulaşan şiirlerinden mürekkeb *Divan*'ı, Beyrut'ta iki defâ (m. 1888 ve 1901de), ayrıca bir defâ da Kâhire'de (h. 1315'de) tab'edilmiştir. Bu şâirden Futûhat içinde sâdece bir beyit nakledilmektedir[65].

Kays ibn el-Hatîm dahî Câhiliyye şâirlerindendir. İslâmiyete çok yakın bir zamanda yaşamışıtır. Nitekim oğlu *Sâbit ibn Kays,* ünlü *sahâbî*'lerden biridir. Futûhat'da ona âid bir beyit, iki defâ tekrarlanmış[66] ve ayni beytin ilk mısrâı da ayrıca zikredilmiştir[67].

Züheyr ibn ebî Sülmâ (ölm. m. 608) ise, İslâmiyete yakın zamanlarda yaşamış fakat putperest olarak ölmüş şâirlerden biridir. Şiirlerinde felsefî ve imanlı parçalar mevcuttur. *Hz. Ömer* (halîfe), onun şiirlerini çok beğenirdi. Futûhat'da (ismi zikredilmek sûretiyle) ondan bir beyit nakledilmiştir[68].

Lebîd (ölm. m. 661) ise, İslâmiyet çağında şöhret kazanan ve önce putperest iken sonradan, Kur'ânın belâgatine hayran kalarak müslüman olan bir Muallaka şâiridir. Yüz seneden fazla yaşadığı rivâyet edilmektedir. Tek Tanrı inancını ilhâm eden ve Hz. Peygamber'in de çok beğenip her zaman tekrarladığı bir mısrâı, Futûhat'da üç defâ zikredilmiştir[69].

Hz. Ebû Bekr (m. 571-634) veyâ *Hz. Bilâl Habeşî* (m. ? - 641)'ye izâfe olunan bir beyit, Futûhat'da sâdece bir defâ zikredilmiştir[70].

Hz. Ömer devrinde bir şâir (fakat ismi zikr edilmiyor), onun tarafından habse atıldığı zaman (üç beyitlik) bir şiir söylemiştir. Bu da Futûhat'da sâdece bir defa zikrediliyor[71].

Hz. Alî ibn ebî Tâlib (m. 598-661)'e ve bâzen de başkalarına izâfe edilen hakîmâne bir şiir, İbn'ül-arabî tarafından üç defâ zikredilmiştir[72].

el-Nâbigat'ül-Ca'dî (ölm. m. 684) dahî ünlü şâirlerden biri olup, *Hîre* sarayında bulunmuş ve hicrî 9 (= m. 631) yılında, mezkûr kırallıktan Hz. Peygambere gelen hey'ete iştirâk etmiş, sonra da müslüman olmuştur. Daha sonra, *Hz.*

---

65. ***Fut.*** 1/161 (27-28) : مأواها
66. ***Fut.,*** 1/176 (14-16) ماوراءها
    Fut., 4/28 (20-21)'de ayni şiir tekrarlanmaktadır. el-İsbahânî (*el-Agânî,* 3/3'-deki üçüncü beyit olarak) bunu zikrediyor.
67. ***Fut.,*** 2/46 (32-33)
68. ***Fut.,*** 4/378 (4-5) : هدم
69. ***Fut.,*** 1/751 (10-11) : باطل
    Fut., 2/37 (30)'da ayni şiir tekrarlanıyor.
    Fut., 3/490 (18)'de ayni şiir tekrarlanıyor.
70. ***Fut.,*** 1/572 (25-26) : نعله
    Buhârî (*Sahîh,* 7/5 ve 7/11)'dahî bu beyti Hz. *Ebû Bekr*'e izâfe etmektedir.
71. ***Fut.,*** 2/50 . ولاشجر ـ ياعمر ـ الاثر
72. Bunu ve tercümesini daha önce zikretmiştik. Bak. br. not. 67'de göst. yer.

Alî'nin saflarında *Sıffîn Harbi*'ne katılmış ve çok ileri bir yaşta, hicrî 65 (= m. 684) yılında *İsfahân*'da vefât etmiştir. Futuhat'da ona âid gösterilen fakat başkalarınca *el-Nâbigat'üz-Zübyânî*'ye izâfe edilen (aş. bk.) bir şiir, İbn'ül-arabî tarafından birkaç defâ tekrarlanmıştır[73].

Alî el-Rizâ (m. 819) ise Hz. Ali'nin torunlarındandır. Ona isnâd edilen bir şiir, Futûhât'da iki defâ tekrarlanmıştır[74].

Hassân ibn Sâbit (ölm. m. 676) ise, Hz. Peygamber'in ashâbından biri olup, 120 sene yaşamış bir şâirdir. Hayâtının sonlarında artık gözleri görmez olmuş ve hicrî 57 (m. 676) senesinde *Medîne*'de vefât etmiştir. İbn'ül-arabî onu, arkadaşlarından birinin gördüğü bir ruyâ vesilesiyle Futûhat'da zikretmektedir. Daha önceki sayfalarda (bak. XI[3]) tercümesini verdiğimiz bu rûyâda Hassân ibn Sâbit, Hz. Peygamber'in emriyle *bir beyit* söylemiş ve İbn'ül-Arabî bu beyte uyarak, sahâbîlerden *Sa'd ibn Abâde* için bir *kasîde* yazmıştır[75].

Bir *kadın şâir* (?) olarak gösterilen ve *Hassân ibn Sâbit*'in (yuk. bak.) *oğulları* hakkında manzum nasîhat meydana getiren şâir'den bir beyit, yine Futûhat'da bulunmaktadır[76].

el-Ahtal (m. 640-710) ise, inanç bakımından hristiyan olan ve *Emevîler* devrinde yaşayan şâirlerden biridir. Daha çok hicviyye'leriyle tanınmış olan bu şâirden, Futûhat'a bir beyit alınmıştır[77].

Ömer ibn Abd'el-Azîz (hilâfet yılları : m. 717-719) ise Emevî hânedânından bir *halîfe*'dir. Futûhat'da kendisinden iki defâ şiir nakledilmiştir ki bunlardan biri, İbn'ül-Arabî'nin kendi arkadaşlarından *Ebû Abdullâh el-Tîhî* (bak. N. Keklik,

---

73. ***Fut.***, 4/236 (33-35) . ***El-Nâbigat'ül-Ca'dî*** dedi ki : يتذبذب ـ كوكب
Fut., 1/162 (2-4) : *el-Nâbiga* dedi ki... (nisbe verilmiyor)
Fut., 1/215 (7-8) : *el-Nabiga* dedi ki... (nisbe verilmeksizin, sâdece ***ilk beyit*** zikrediliyor.)
Fut., 2/205 (23-24) : *el-Nâbiga* dedi ki... (nisbe verilmeksizin, sâdece ***ikinci beyit*** tekrarlanıyor.

74. ***Fut.***, 1/34 (26-30) : الوثنا ـ حسنا
Fut., 1/223 (35-37) - 224 (1-2)'de ayni şiir ***Alî b. el-Huseyn b. Alî b. ebî Tâlib Zeyn el-Âbidîn***'e izâfe edilmektedir. Bu isnâd'tan sonra İbn'ül-arabî diyor ki :
«...... ***Bu iki beyit onun mudur? Yoksa bunları temessül mü etmişdir? Bilmiyorum......***»

75. ***Fut.***, 1/298 (8-9) : مشاري : ayr. bak. IX[3]

76. ***Fut.***, 4/595 (1-2) : قرب

77. ***Fut.***, 1/117 (14-15) : دليلا
Fut., 3/317 (26-28)'de ayni beyti zikrettikten sonra diyor ki :
«...... *Ve bu, İbn'ül-arabî'nin sözüdür...*» (= و هو قول ابن العربي) Bu bakımdan anlaşılıyor ki, İbn'ül-arabî başka şâirlere âid beyitleri ara sıra «temessül» etmekteydi. Ayrıca bak. XXIX[123].

MİA, s. 75, dn. 69)'den bizzat rivâyet ettiği bir şiirdir[78]. Diğeri ise, onun «temessül» ettiği üç beyitten ibârettir[79].

Benû Dabbe araplarından bir şâir (?) in söylediği ve Futûhat'da iki defâ tekrarlanan bir şiire tesâdüf etmekteyiz[80].

Ebû Nuvâs (ölm. m. 816)'a âid olan (fakat İbn'ül-arabî bunu bildirmiyor) bir beyit, Futûhat'da zikredilmiştir. (Ona âid başka bir beyit için bak. br. not. 55). *Müstehcen şiirler* yazdığı bilinen ve daha kendi sağlığında «kâfir» damgasını yiyen bu şâir, hayâtının sonlarında «tövbekâr» olmuştur. Şâirin ismini zikr etmeksizin İbn'ül-arabî'nin Futûhât'a aldığı bu beyit, birkaç defâ tekrarlanmıştır[81].

Ebû Vehb el-Fâzıl adını taşıyan ve Abbâsî hânedânından olduğu halde halîfe olmaktan kaçınan ve bu sebeble de Endülüs'e sığınan «rûhâniyet sâhibi» bir zâtın da şiiri, Futûhat'da zikredilmiştir. *Bağdad*'tan kaçarak Endülüs'e gelen ve orada *Kurtuba* şehrine yerleşen bu zât, (İbn'ül-arabî'nin dediğine bakılırsa) ayni şehirde vefât etmiş ve *Bâb-ı Abbâs*'a defn edilmiştir. Üstelik İbn'ül-arabî'nin hocalarından biri olan *Eb'ul Kâsım Halef ibn Yeşkür,* onun hakkındaki menkabe'leri bir araya toplamıştır. Futûhat'da (bu açıklamalar eşliğinde) ondan nakledilen birkaç beyit'e tesâdüf etmekteyiz[82].

Sultan'lardan birine âid (fakat bunun ismi zikredilmiyor) şiir'lerin de burada anılması gerekiyor. İbn'ül-arabî'ye göre bu «melik», z ü h d (zâhidlik) hayâtına dalarak inzivâya çekilmiştir[83]. (Bahis konusu melik, belki de kendi dayısı *Yahyâ ibn Yagân*dır. Çünkü bu zât, bir zamanlar *Tlemsen* hükümdârı iken, seyâhat sırasında tanıdığı Şeyh *Abdullâh el-Tûnusî*'nin etkisinde kalarak, saltanatı terk etmiş ve zâhidliğe başlamıştır: Bu konuda bak. XXVII[10]).

Emir'ul-mümîn unvanıyla andığı halde, kim olduğunu bildirmediği büyüklerden birine âid, bir beyit'e tesâdüf ediyoruz[84].

---

78. *Fut.* 2/19 (24-28) : مق - الفق - مق
79. *Fut.*, 4/593 (27-29) : حالة - لازم - البهائم
80. *Fut.*, 4/320 (6-8) : *Benû Dabbe* araplarından birine âid şiir : العسل - الآجل
Fut., 2/709 (8-9) : *Denildiği gibi.....* (ayni şiirin ilk beyti tekrarlanıyor).
81. *Fut.*, 2/17 (1) : واحد
Fut., 3/343 ( )'de ayni şiir tekrarlanıyor.
Fut., 3/493 ( )'de ayni şiir tekrarlanıyor.
Fut., 3/615 ( )'de ayni şiir tekrarlanıyor.
Fut., 4/89 ( )'de ayni şiir tekrarlanıyor.
Bu beyit'in *Ebû Nuvâs*'a âid olduğu hakkında bak. Mehmed Zihni, *el-Kavl'ül-Ceyyid*, s. 471).
82. *Fut.*, 2/19 (29-37) - 20 (1-2) :
83. *Fut.*, 2/20 (24-30) :
84. *Fut.*, 2/367 (19-20)

Râbiat'ul-Adeviyye (m. ? - 801) adındaki ünlü kadın sûfî'ye âid gösterilen (rivayet edilen) bir beyite rastlıyoruz[85].

Hârûn el-Reşîd (m. 766-809) adındaki ünlü Abbâsî halîfesine âid, üç beyite tesâdüf etmekteyiz. Bunlardan ilki[86], onun gözde'lerinden biri için yazdığı; ikincisi (not. 86 da) mezkûr şiirinden tekrar edilen bir beyit[87]; üçüncüsü de, *hacc*'a gittiği zaman, o devrin sûfîlerinden olan *Bühlûl el-Mecnûn* ile yaptığı sohbet sırasında söylediği şiirdir[88].

Eb'ul-Atâhiye (m. 748-828) adında olup, Abbâsîler devrinin ünlü bir şâirine âid birkaç şiire de rastlıyoruz. Onun şiirleri birbiriyle irtibât ve münâsebeti bulunmayan bir takım vecîze ve nasîhat'lardan ibârettir. Arap edebiyatının ilk «feylesof-şâir»lerinden biridir. *Divan*'ı Beyrut'da (m. 1887) basılmıştır. Şâirlik yüzünden arasıra hapse atılmıştır. Vakûr ve ciddî bir insandı. Çağdaşları onu itikadsız saymaktaydı. Rivâyete göre «ölüm sonrası»nı inkâr ediyormuş.

Futûhât'da bu şâirden birçok defâlar bahs edilmiştir. Şâirin ismi zikredilmek sûretiyle beş defâ, ismi zikredilmeksizin de dört defâ (bütün Futûhat içinde *9 defâ*) olmak üzere *tekrarlanan* meşhur bir beyti tekrarlanmaktadır[89].

Eb'ul-Atâhiye'nin bundan başka Futûhât'da iktibâs edilen on beyitlik başka bir şiiri daha var ki, bu şiir onun (Dr. Şükrî Faysal tarafından neşredilen) *Divân*'ında (s. 384-385) mevcuttur[90].

Eb'ul-Atâhiye'nin sekiz beyit tutan başka bir şiirini de söz konusu etmemiz gerek. Bu şiir dahî, onun kendi *Divân* (s. 331-332)'ında bâzı *variant*'larla mevcuttur[91]. Yine *Ebu'l-Atâhiye*'ye âid (üç beyitlik) başka bir şiir ise, onun *Divan*'ında

---

85. *Fut.*, 2/400 (1-6) : لذاكا ـ سواكا ـ أراكا ـ و ذاك
86. *Fut.*, 2/125 (25-28) : مكاني ـ عصياني ـ سلطاني
    Fut., 4/39 (23-24)'de bunun son beyti tekrarlanmaktadır.
87. *Fut.*, 4/39 (23-24) : Bu beyit, not 95'de mezkûr şiirin son beytidir.
88. *Fut.*, 4/595 (3-7) : تأتيكا ـ الناتيكا ـ بكفيكا
    Burada bahis konusu olan *Halîfe*, belki de *Hârûn el-Reşîd*'tir.
89. Şâirin ismi *zikredilerek*, mezkûr beytin bulunduğu yerler :
    Fut., 1/206 (3-4) : واحد
    Fut., 1/666 (20-21)
    Fut., 2/322 (16-17)
    Fut., 4/119 (16-17)
    Fut., 4/324 (7-8)
    Şâirin ismi *zikredilmeksizin* bulunduğu yerler XXIII56 da gösterilmiştir.
90. *Fut.*, 4/573 (29-37)-574 (1-3); krş. *Divân* (nşr. Dr. Ş. Faysal) s. 384-5.
91. *Fut.*, 4/576 (32-37)-577 (1-12); krş. Dîvân (nşr. Dr. Ş. Faysal, Şam, 1965). s, 331-332: Bu neşr ile İbn'ül-arabî'nin rivâyeti arasında bâzı metin farkları mevcuttur.

yoktur[92]. Nihâyet ondan rivâyet edilen (sekiz beyitlik) bir şiiri[93] daha zikredersek, Futûhât'da *Ebu'l-Atâhiye*'ye ait şiirleri göstermiş oluruz.

Alî b. el-Cehm (m. ? - 863) dahî arap şairlerinden biridir. Halîfe el-Mütevekkil'in sarayında bulunmuş ve «hicviye»leri yüzünden birçok kimseleri kendisine düşman etmiştir. Bizzat halîfe hakkında söylediği bir hicviye yüzünden de hapsedilmiştir. Pek meşhur olmayan *Divân*'ı kaybolmuştur. (*) *Futûhât*'da ondan nakledilen şir, bir beyitten ibarettir[94].

Zun'nün el-Mısrî (m. ? - 859), meşhur sûfîlerden biridir. Futûhat içinde ona âid gösterilen şiirlere tesâdüf etmekteyiz: Bunlardan ilki, iki beyitlik[95], ikincisi tek beyitlik[96] ve üçüncüsü de, üç beyitlik[97] bir şiirden ibarettir.

Bâyezîd el-Bistâmî (m. 2 - 874), büyük sûfîlerden biridir. Futûhât içinde ondan da bâzı şiirler nakledilmiştir[98] ki, bunun bâzı beyitleri, birkaç defa tekrarlanıyor. (bak. not. 98'de). Yine bu ünlü sûfîden aktarılan (dört beyitlik) başka bir şiire daha tesâdüf ediyoruz[99].

Sehl b. Abdullah el-Tüsterî (m. ? - 893) adındaki meşhur sûfîden nakl edilen şiir ise, tek beyitten ibârettir[100].

İbn'ür-Rûmî (m. 836-896), Abbâsîler devrinde yaşamış şâirlerden biridir. *Divan* sâhibi olan bu şairden Futûhat içinde iki beyitlik bir şiire tesâdüf ediyoruz[101].

Hallâc el-Mansûr (m. 857-922) ismindeki meşhur sûfî'den de birkaç şiir zikredilmiştir. Bunlardan bâzıları, Futûhat'ın çeşitli yerlerinde *tekrarlanmaktadır.*[102]. Hallâc'tan nakledilen iki tâne şiir daha (fakat isim zikredilmeksizin) Futû-

92. *Fut.*, 2/342 (34-37) : بأذيالها ـ الا لها ـ زلزالها
Buradaki beyitleri, aradığımız halde, onun *Dîvân*'ında göremedik.
93. *Fut.*, 4/577 (3-11) . تقرير ـ يسير ـ حقير ـ تقير ـ فقير ـ كبير ـ خفير لكبير
*. Bak. C. Brockelmann, *İsl. Ans.* 1/310; ayr. L. Cheikho, *Mecâni'l-edeb*, 3/153-54; ayr. *Şerh Mecâni'l-edeb*, 1/12; ayr. Mes'ûdî, *Murûc el-Zeheb*, 1/19.
94. *Fut.*, 1/740 (3-5) : الفناء
95. *Fut.*, 2/387 (5-9) : جزيلا ـ بديلا
96. *Fut.*, 2/387 ( ) : مقيلا ـ أصيلا ـ جليلا ـ الو بيلا
97. *Fut.*, 2/388 (23-27) : عاشا ـ تحاشا ـ حاشا
98. *Fut.*, 2/683 (31-34) : الثواب ـ للعقاب ـ بالعذاب
Fut., 2/452 (30-31)'de ikinci beyit tekrar ediliyor.
Fut., 2/732 (33-34)'de ikinci beyit tekrar ediliyor.
Fut., 4/204 (2-4)'de ikinci beyit tekrar ediliyor.
Fut., 2/750 (3)'de sâdece son mısrâ tekrar ediliyor.
99. *Fut.*, 3/255 (26-30) عرفا ـ انصرفا ـ متصفا ـ منصفا
100. *Fut.*, 2/395 (29-30) خربها
101. *Fut.*, 1/285 (7-9) : هنالكا ـ لذاكا
102. *Fut.*, 2/372 (18) : أنا من أهوى و من أهوى أنا = bak. XXIII54
Fut., 2/393 (23)

hat'a alınmıştır ki, bunlardan ilki, bir beyitten[103], ikincisi de keza tek beyitten[104] ibâret bir şiirdir ve üstelik tekrar edilmiştir.

İbn'üs-Sîd el-Batalyûsî (m. 1053-1127), Futûhat'da kendisinden şiir nakledilenlerden biridir. Bu zât, İspanyalı bilginlerden biridir. *Batalyûs* (=Badajoz)'da dünyâya gelmiş, *Valencia*'da (75 yaşındayken) vefât etmiştir. *İmâm Mâlik*'in «*el-Muvatta*» ma, ayrıca *İbn Kuteybe*'nin «*Edeb'ül-kâtib*» ine ş e r h yazmıştır. Edebiyat ve lûgat ilimlerinde de şöhret kazanan Batalyûsî'nin güzel şiirleri vardır.

İbn'ül-arabî'nin bu zâttan naklettiği şiir, beş beyitten ibârettir[105].

Eb'ul-Abbâs ibn'ül-Arîf el-Sanhâcî, İbn'ül-arabî'nin hocalarından biridir. (Bak. *MİA*, s. 162 ve n. 431) Ondan iki beyit nakilediliyor: Bunlardan birincisi, *tövbe* üzerine olup,

«... Birçok kavimler tövbe etmiştir, fakat
Tövbeye tövbe etmeği ancak ben yaptım.....»[106]

mânâsına geliyor ve ikinci şiir ise, münferid bir beyitten ibarettir[107].

Ebu'l-Abbas künyesiyle anılan (belki de *el-Sanhâcî*'den yâhut da ayni künye ile anılan *el-Ureynî*'den ibâret olan) hocalarından birine âit başka bir şiire daha tesâdüf ediyoruz[108].

el-Temâşekî el-Bağdâdî ise, İbn'ül-arabî'nin *Bağdad*'ta tanımış olduğu şeyh'lerden biridir. Meşhur *Abdülkâdîr el-Gîlânî* ekolüne mensub olan bu şeyh'den (bak. *MİA*, s. 161) İbn'ül-arabî sâdece bir beyit nakletmektedir[109].

Eb'ul-Mütevekkil kısa ismiyle tanıtılan bu zât, İbn'ül-arabî'nin arkadaşlarından biridir. (Bak. *MİA*, s. 151) Ondan da bir beyit nakledilmektedir[110]:

Ebû Yezîd Abdurrahmân el-Fâzâzî dahî İbn'ül-arabî'nin arkadaşlarından

---

Fut., 2/402 (14)
Fut., 2/433 (15)
Fut., 4/502 (32)
Bunun *Hallâc*'a âid olduğu hakkında bak. İbn'ül-arabî, *el-Bulga* (nşr. N. Keklik), 125a.

103. *Fut.*, 4/171 (36) : عجاتى
104. *Fut.*, 2/403 (27-29) : ذكر
Fut., 2/375 (22-24)'de ayni beyit tekrar edilmektedir.
105. *Fut.*, 4/378 (8-4) : القويم – كريم – الرحيم – الأليم – بهيم
Fut., 1/210 (34-35)'de, İbn'ül-arabî onun bir eserini de zikrediyor.
106. *Fut.*, 2/159 (9-10) : الا انا
107. *Fut.*, 3/540 (10-11) : نظامه
108. *Fut.*, 2/124 (14-15) : العقل
109. *Fut.*, 1/210 (14-15) : الحشر
110. *Fut.*, 1/550 (23-25) : محولا

biridir. İbn'ül-arabî onunla daha İspanyadayken tanışmış idi. (bak. *MİA*, 105) Hicrî 590 (m. 1195) yılına âid olan bir şiirini naklediyor (bak. XXVII[39])[111].

Ebû Yahyâ Bekr b. Abdullah el-Hâşimî el-Yuytemî el-Trablusî dahî İbn'ül-arabî'nin Mekke'de tanıştığı genç arkadaşlarından biridir.

İbn'ül-arabî'nin anlattığına bakılırsa, *Kâbe*'nin etrâfında yaptıkları bir toplantıya bu zât da gelip iştirâk etmiş ve birgün önce gördüğü *rûyâ*'yı İbn'ül-arabî'ye anlatmış. O rûyâ'da kendisine âid (32 beyitlik) bir şiiri okumuştur[112].

İşte, haklarında azçok bilgi verilmek sûretiyle, buraya kadar nakledilenlerin dışında, İbn'ül-arabî birtakım zevâtın şiirlerini daha almış ve kullanmıştır ki, bunları sâdece ismen zikretmekle yetineceğiz:

Abdülhalîm el-İmâdî[113], *İbrâhim ibn Mes'ûd el-Ekberî*[114], *Câriye Itâb el-Kâtib*[115], *Sa'lebûsî*[116], *Miskînet el-Tavâfiyye*[117], *Curhumî*[118], *Heymes el-Fizârî*[119], *el-Râî*[120], *İbn Âdimet el-Leysî*[121], *el-Sebtî*[122], *Ebû Bekr ibn Sâf el-Lahmî*[123], *Abdullah ibn el-Arabî*[124], *Ebû Hazim el-A'rec*[125] gibi muhtelif zevâtın şiirleri, Futûhât içinde zikr edilmiştir.

İşte, gerek konusu icâbı ve gerekse çok hoşlandığı için İbn'ül-arabî'nin Futûhât'da zikr ettiği bu şiirlerin, ona izâfe edilecek diğer eserlerde de bulunup bulunmadığına dikkat etmek lâzımdır.

---

111. *Fut.*, 1/419 (12-14) : مستحيل
112. *Fut.*, 1/78 (14-37) — 79 (1-33) : اصدق ـ أسبق
113. *Fut.*, 4/559 (11-12) : نسيانا
114. *Fut.*, 1/125 (19-21) : الراحل
115. *Fut.*, 2/400 (7-11) : أتاكا ـ سواكا ـ لقاكا ـ لاءراكا
116. *Fut.*, 1/797-799. الهدى : Tam ismiyle: *Îsâ ibn Abdülazîz el-Sa'lebûsî* (115 beyit).
117. *Fut.*, 4/603 (34-37)-604 (1-4) (*Ammâr ibn Râhib*'le sohbeti dolayısıyla): الخدام ـ الصيام
118. *Fut.*, 4/576 (12-14) : أينهم ـ سواهم
119. *Fut.*, 4/446 (31-32) (Câhiliyye şâirlerindendir) : يوسها

    Bu şiir hakkında bak. *Kitab al-Agânî*, XXI/189-190; ayr. bak. *Lisân al-arab*, VII/78. (Gerek bu notu ve gerekse müteâkib not. 120'deki açıklamayı, Prof. Dr. Nihat Çetin'e borçluyum.
120. *Fut.*, 1/105 (Emevî devri şâirlerinden olup, tam ismi *Huseyn ibn Muâviye*'dir). Bu şiir için bak. İbn Kuteybe, *K. el-Şi'r ve'ş-şu'arâ*, Kâhire, h. 1364, no. 68= I/377 vd.; ayr. bak. *K. el-Agânî* XX/168 vd: (Bir beyit أصبعا).
121. *Fut.*, 4/602 (34-37) : — يأتيني ـ لا يعديني ـ دونيء
122. *Fut.*, 4/608 : — البيتي ـ ميت ـ ألف بيت
123. *Fut.*, 4/607 (Bu zât onun Kur'ân hocasıdır: Bak. br. ألفمرة ـ بالمضرة)
124. *Fut.*, 4/607 (Bu zât, onun öz amcasıdır) : لا يسر ـ ليس حر
125. *Fut.*,

c) *Müstehcen kelimeler ve fıkralar zikretmesi*

Yirmiüçüncü motif çerçevesi içinde dikkate almayı uygun gördüğümüz unsurlardan bir tânesi de, (birçok müelliflerin yaptığı gibi) İbn'ül-arabî'nin dahî (arasıra) bâzı *müstehcen* (veyâ bizce böyle sayılan) sözler zikretmesidir. Gerçek şu ki, bu gibi nâhoş unsurlar, Futûhât gibi bir eserde dahî bulunabiliyor. (Bunlardan bir iki tânesini, daha önceki motiflerde göstermiş fakat tercüme edilmeleri uygun görülmediği için, sâdece müstehcen kısımların arapça metinlerini vermekle yetinmiştik). Nitekim bu nevî misallerden bir tânesinde (bak. VI[19]), İbn'ül-arabî, rûyâda kendi annesini açık saçık gördüğünü anlatırken diyor ki :

[126] ...حَسَرْتُ عنها (عن والدتي) ذَيلَها إلى أن بدا لي فَرْجُها فَنظرتُ اليه ثمّ قلتُ
: — لا يحلّ لي أن أنظرِ إلى فرجِ أمّي فَستَرتُه وهي تضحك . . . .

Yine bu gibi nâhoş sözlerle, henüz emzirilme çağında iken kendi kızı *Zeyneb*'e sorduğu sözler arasında dahî tesâdüf etmiştik. Nitekim şöyle diyordu :

[127] ... قلتُ لها : — يا بُنَيَّة . . . ما تقولينَ في رَجُلٍ جامَعَ امرأتَه فلم ينزل ؟ ما يَجِبُ
عليه ؟ فقالت : — يجب عليه الغسلُ . . . »

[128] .... يا بُنَيَّه . . . . ما قولك في رَجل جامع إمرأتَهُ و لم ينزل ؟ ما يجب عليه ؟
فقالت : — يجب عليه الغسلُ

126. Bak. br. VI[19] XXVII[7]
127. Bak. br. XV[4]
128. Bak. br. XV[5]

[129] ... يا بُنَيَّة ... ما تقولينَ فى الرَّجُلِ يُجامِعُ أهلَهُ و لا ينزل ؟ مايجب عليه ؟
فقالت : ـ يجب عله الغُسْلُ ... »

Yukardaki metinlerden başka, tercümesinden istihyâ olunacak başka bir örnek daha vardır ki, bunun da sâdece metnini vermeği uygun buluyoruz. Bu fıkra, İbn'ül-arabî tarafından şöyle anlatılıyor :

[130] .... و قد كان عندنا رَجُل صالِحُ قليلُ العلمِ قد انقطع في بيته فاشترى جِمارة
لم يعلم له حاجة اليها . فسأ لَهُ بعضُ الناسِ بعد سنين و قال :
ـ ما تَصنَعُ بهذهِ الحِمارةِ ؟ و ما لك اليها حاجة فلا تَركَبُها . فقال : ـ يا أخي
اشتريتُها الاّ عِصمةً لِديني ؟ أنكحُها حتى لا أزْنِيَ ! فقال له : ـ انّ هذ احرام !
فبكى و تاب الى الله من ذلك و قال : ـ و الله ما عَلِمتُ فَعَليكَ بالبحث
عن دينك حتّى تَعلمَ ما يحلّ لك أن تأتى منه مِمّالا يحلّ لك أن تأتي في
تصرّفك .... »

İşte bu sonuncu örneğin son satırlarında, İbn'ül-arabî'nin sözlerine dikkat edecek olursak, onun bütün bunlardan gâyesi, âdâba uygun düşmeyen sözler sarfetmek değil, belki de, bunların arkasına gizlenmiş olan «kıssadan hisse» veyâ «bâzı olayları açıklama» arzûsudur. İşte bu faslı ilgilendiren ve sâdece metinleri verilebilecek olan bir kaç misal daha :

[131] .... النّطفة .... لا تنزل الماء في الرَّحم ...؛ فَيُجامِعُ الرَّجُلُ إمرأتَهُ
.... فَيَنْزِلُ الماءُ في رَحْمٍ مُعتدلِ المزاج ...»

---

129. Bak. br. XV6
130. *Fut.*, 4/543 (17-21)
131. *Fut.*, 2/264 (34-36)

132 « . . . انَّ الا حتلام رؤيةِ انكاح في النّوم أَوْ في اتصوّر في اليَقَظةِ ذوْقاً انّما هو كِذبٌ في الْحِسّ ... »

133 « ... ألا ترى النّائمَ (الذى) يَرىٰ في الخيال أنّه ينكح فينْزِلُ منه الْماءُ فى عالمِ الْحِسّ ويَرىٰ ما يفرغهُ فيَتأثّر جسمُ النائم بحركةٍ اوْ صَوْتٍ يَصدر منه أَوْ كلامٌ مفهومٌ او عرق لِقُوّةِ سُلطانه عليه و يظهر جسم النائم فى صورة الْحِسّ ما ليس فى نَفْسه محسوسٍ

134 « ... فَصْلٌ فى حَدّ العَوْرَة مِن المرأةِ ... »

Şu halde, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilmek istenilen bir eserde bu nevî (veyâ bunlara benzer) örnekler bulunup bulunmadığını da dikkate almak gerekecektir.

132. *Fut.*, 2/196 (8-9)
133. *Fut.*, 2/678 (9-11)
134. *Fut.*, 1/446 (32 vd.)
Başka örnekler için ayr. bak : XXX259, XXX278, XXX314*, XXX328

YİRMİDÖRDÜNCÜ MOTİF

TİPİK RİVÂYETLER VE SÛFÎLERE DÂİR MENKIBELER

Futûhât'da *yirmidördüncü motif* olarak dikkate almak istediğimiz hususlardan biri de, İbn'ül-arabî'nin bâzı tipik söz ve rivâyetleri çeşitli vesilelerle iktibâs etmesi ve bundan başka, kendisinden önce gelip geçmiş sûfîler ile kendi zamanlarına yakın yıllarda yaşamış olan mutasavvıflara âid menkabe ve sözleri, aktarmasıdır. Bu sebeble, mezkûr motif içinde göstereceğimiz bu unsurlar:

a) *Başkalarına âid tipik rivâyetler ve güzel sözler*

b) *Sûfîlere âid, çeşitli menkabeler*

şeklinde iki ayrı gurup hâlinde dikkate alınacaktır. Ve şimdiden işâret edelim ki, birinci guruba giren unsurlar, daha çok Abdullah ibn Abbâs, Hz. Ebû Bekr, Mâlik ibn Enes, Ebû Hâmid el-Gazzâlî gibi bâzı ünlü şahsiyetlerden seçilmiştir. İkinci guruptaki örnekler ise, klasik islâm sûfîlerinden bâzılarına aittir.

a) *Başkalarına âid tipik rivâyetler ve güzel sözleri anması*

Yukarda işâret ettiğimiz gibi, yirmidördüncü motif'in bir bölümü olarak dikkate almayı uygun bulduğumuz böyle bir konuda, bâzı eski İslam büyüklerinden, İbn'ül-arabî'nin aktardığı çeşitli rivâyet ve sözleri dikkate almamız gerekecektir. Bu konuda birkaç örnek verecek olursak : *Hz. Ebû Bekr*'e izâfe olunan ve birçok müellifler tarafından da tekrarlanan bir sözü zikretmemiz îcâb eder :

[1] «... İdrâk'in kavranmasındaki (beşerî) acizlik dahî, bir idrâk'tir...»

şeklinde tekrarlanan bu söz, oldukça meşhurdur ve Futûhat'da birçok defâlar tekrarlanmıştır. Bundan başka, (Hz. Peygamber'in amca-zâdesi olan) *Abdullah ibn Abbâs*'a izâfe edilen ünlü bir söz de, bu nevîdendir :

---

1. *Fut.*, 1/101 (26); ayr. 1/323 (8) *«el-acz an derk'il-idrâk, idrâk'un»*. ayr. 1/140 (8) : isim zikredilmiyor.

[2] «... *Abdullâh ibn Abbâs*... der ki :

— «Allah, yedi gök ve yerden de bir mislini yaratmış olandır. Emr(i), bütün onların arasından, durmadan iner» (K. 65/12) âyetinin tefsîrini zikretmiş (söylemiş) olsaydım *beni recm ederdiniz* -veyâ başka bir rivâyetle- *benim kâfir olduğumu söylerdiniz*.....»

Büyük mezheblerden birinin (=Mâliklik'in) kurucusu olan *Mâlik ibn Enes'*den nakledilen tipik rivâyet dahî, bu çeşit örnekler arasında zikr edilebilir :

[3] «*Mâlik ibn Enes*'e denildi ki :

— Su domuzu (=*hınzîr'ül-mâ)* hakkında ne dersin?

— Haramdır dedi.

— Fakat o bir *deniz balığı* değil midir? denilince, dedi ki :

— Siz ona *domuz* adını verdiniz. (Bunun için haramdır dedim)...»

---

2. *Fut.,* 1/34 (22-23) : Bu sözler birkaç defâ daha tekrarlanmıştır. Meselâ : *Fut.,* 1/157 (20-21)'de şöyle diyor :

«..... Bu âyet (=K. 65/12) konusunda, *İbn Abbâs*'tan (şöyle) rivâyet edilmiştir : —Şâyet bu âyeti tefsîr etseydim, benim kâfir olduğumu söylerdiniz ve -bâşka bir rivâyetde ise :- beni recm ederdiniz.....»

Fut., 1/223 (34-36)'daki ifâde tarzı da böyledir :

«..... Kur'ândaki (K. 65/12) âyetinin tefsîrini zikretmiş olsaydım, beni *recm* ederdiniz (taşa tutardınız) ve (başka) bir rivâyette : —Benim *kâfir* olduğumu söylerdiniz...»

Ayr. bak. Nihat Keklik, «*el-Bulga fi'l-hikme*» (Türkçe tedkik sayfaları), s. 24.

3. *Fut.,* 1/450 (14-16) : Bu örnek, Futûhat'da birkaç defa tekrarlanmıştır.

Fut., 2/533 (10-11)'de şöylece ifâde olunuyor :

«..... *Malik* (ibn Enes)'e su domuzu (=*hınzîr'ül-mâ*) hakkında sorulduğu zaman : —Haramdır dedi. Fakat bunun, deniz balıkları cümlesinden olduğu söylenilince dedi ki : —Siz ona *domuz* adını verdiniz.....»

Fut., 4/456 (32-33)'de ayni şey tekrarlanıyor :

«..... *Mâlik* (ibn Enes)'e, deniz domuzu (*hınzîr'ül-bahr*)'dan soruldu :

— Haramdır dedi.

— Fakat o bir balıktır denilince :

— Siz ona domuz adını verdiniz dedi...»

Fut., 3/176 (3-6)'da ise, bu örnek, İbn'ül-arabî'nin bâzı açıklamaları eşliğinde tekrar edilmektedir :

«..... Din önder (imam)'larından olan *Mâlik ibn Enes*'e :

— Deniz domuzu *(hınzîr'ül-bahr)* hakkında ne dersin? denilince

— Haramdır dedi.

— Peki, denildi : Denizin balığı ve hayvanları ve (onların) ölmüşleri helâl (değil) mi?

— Siz ona *domuz* adını verdiniz. Allah (ise), domuzu haram kılmıştır. Bu sebeble (diyor İbn'ül-arabî), *Mâlik* (ibn Enes)'in nazarında, *ism*'in değişmesi sebebiyle, *hükm* dahî değişmiştir. Şâyet ona : —Deniz balıkları..... hakkında ne dersin? denilseydi, helâl (olarak) hüküm verirdi...

Tanınmış mütefekkir Ebû Hâmid el-Gazzâlî'ye isnâd olunan meşhur bir nazariyenin ifâde edildiği sözler dahi, Futûhat'da birkaç defâ zikredilmiştir. *Gazzâlî* (ölm. m. 1111)'den altı asır sonra yetişmiş olan Alman filozofu *Leibniz* (m. 1646-1716)'in meşhur sözü olan :

«... *Mümkün olan âlemlerin en mükemmelinde, herşey en iyi şekildedir*»(*)

kaziyesini hatırlatan (ve belki de bunun esasını teşkîl eden)

[4] «... *Ebû Hâmid* (el-Gazzâlî) nin sözü (şöyledir) :
— Bu âlemden daha bedî (güzel) olanı, mümkün değildir...»

b) *Sûfîlere âid çeşitli menkabeler ve rivâyetler*

Yirmidördüncü motif'in asıl ağırlığını taşıyan ikinci gurup örnekler ise, yukarda işâret ettiğimiz üzere, İbn'ül-arabî'nin bâzı eski islâm *mistikler*'ine dâir naklettiği *rivâyet* ve *menkabeler*'den ibârettir.

Gerçek şu ki, Futûhat'da hemen bütün eski sûfîler ve bu arada İbn'ül-arabî'nin devrine yakın olanlar ile kendi çağdaşları vs. zikredilmiş olmakla berâber, bunların arasında bâzıları çok tekrar edildiği ve onlara âid menkabeler, daha geniş bir yer tuttuğu için, Futûhat'da zikredilen bütün mutasavvıflardan bahs edecek değiliz: Burada, ehemmiyet derecesine göre objektif bir seçme yoluna gitmiş bulunuyoruz. Nitekim bahsedeceklerimizin arasında en fazla sözü edilen sûfî'nin, *Ebû Yezîd el-Bistâmî* olduğunu da görmüş olacağız. Acâba bu, bir tesâdüf eseri midir? Yoksa, İbn'ül-arabî'nin *Bistâmî*'ye verdiği husûsî önemden mi ileri geliyor? Bizim kanâatimize göre, İbn'ül-arabî'nin *Bâyezîd el-Bistâmî*'ye daha geniş bir yer vermesi ve onun söz ve menkabelerini, diğer sûfîlere nazaran daha çok tekrarlaması, onun bu sûfîye verdiği husûsî öneme işârettir.

Sâdece Futûhat'da değil fakat diğer bâzı mevsuk (authentique) eserlerinde de tekrarladığı (veya telmih sûretile zikrettiği) görülecek olan bu çeşit unsurlar, şüphesiz ki, sâdece İbn'ül-arabî'nin değil fakat diğer mütefekkirlerin eserlerinde de

---

*. «*Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles*» Bak. A. Weber (Terc. H. V. Eralp), *Felsefe Tarihi,* (İst. 1949), s. 210.

4. *Fut.,* 1/289 (35). Bu ifâde :
Fut. , 1/577 (23)'de tekrarlanıyor.
Fut., 2/384 (35-36)'da tekrarlanıyor.
Fut., 2/439 (2)'da tekrarlanıyor. (Fakat Gazzâlî'nin ismi anılmıyor).
Fut., 3/12 (23)'de tekrarlanıyor. (Fakat Gazzali'nin ismi anılmıyor).

bulunabilir. Hattâ bu örneklerden bir kısmı, klasik tasavvuf kaynaklarında dahî (kısmen) mevcuttur.

İBRÂHİM İBN EDHEM

Hicrî II (m. VIII.) asrın en büyük sûfîlerinden olan *İbrâhim ibn Edhem*'in meşhûr hikâyesi, *Futûhat*'da (iki defa) tekrarlanmıştır.

[5] «... *İbrâhim ibn Edhem* gibi: Zira ona, kendi (atının) eğerinin kayışından *nidâ* edilmiştir. O da, onun tarafına döndüğünde (bir de bakmış ki) bu *nidâ* (=sesleniş), *kendi kalbinden*'dir. Fakat bunu, (atının) eğer kayışından tahayyül etmiş (sanmış)tır...»

İşte bu menkabe, (Kuşeyrî'de anlatılana daha yakın olarak) *Futûhat*'da bir defa daha tekrarlanıyor:

[6] «... Kendisine: —Sen bunun için yaratılmadın ve bununla emredilmedin (şeklinde), atının eğerinden *nidâ* gelen *İbrahim ibn Edhem* gibi...»

BAYEZİD EL BİSTÂMÎ

Ebû Yezid (=Bâyezid) *el-Bistâmî* (m. ? - 874) adıyla tanınan ve h. III. (m. IX.) asrın en tanınmış sîmâlarından biri olan bu sûfî'nin tam ismi şöyledir: *Ebû Yezîd Tayfûr ibn İsa ibn Sarûşân el-Bistâmî.* Nitekim bu isim İbn'ül-arabî tarafından da bu şekle yakın olarak gösterilmiştir. (Bak. br. not. 34). Bistâmî, yazılı bir eser bırakmış değildir. Sâdece başkaları tarafından toplanıp, zamanımıza ulaşan sözleri vardır. Kendisi gerçek bir *zâhid* olup, şeriata saygılıdır. (*)

---

5. *Fut.*, 2/543 (21-22)
6. *Fut.*, 2/653 (16-17)

Hikâye (Kuşeyrî'nin anlatışına göre) biraz değişiktir: (Terc. Tahsin Yazıcı, I/26) *İbrahim ibn Edhem,* asilzadeydi. Uşaklarını alarak, süslü elbiseler içinde avlanmaya çıkmıştı. O sırada gâibten bir ses geldi:

— Sen bunun için mi yaratıldın? Sen, bununla mı emredildin? Bu ses üç defa tekrarlandı. Sonra *İbrahim ibn Edhem* bu sese (İbn'ül-arabî'nin tefsirine göre: *vicdanının sesi*'ne) uyarak, müreffeh hayatı terk etmiş ve çöllere dalarak, zâhidliğe başlamıştır.

*. Genel bilgiler için bak; R.A. Nicholson, *Bâyezid Bistâmî* madd. *İsl. Ans.* II/398-399; ayr. Brockl. GAL, *Suppl.* I/353

Futûhât'da ismi en çok zikredilen[7] ve menkabeleri en fazla tekrarlanan sûfîlerin başında, Bistâmî bulunmaktadır. Bilhassa annesine olan sevgisi, daha çocukluk yaşlarından itibaren ona büyük bir nefis ferâgatı aşılamış görünmektedir ki bu çeşit bir digergâmlık (= altruisme), onun *zâhid*'liğine belki de temel teşkil etmiştir. Futûhat'da bu vesileyle anlatıldığına göre :

[8] «... *Ebû Yezid* dedi ki :

— Ben kendi anneme olan iyiliğim'in, nefsimin arzusu ile değil belki de, *ana-baba*'ya iyilik etme emrini veren İslâmiyet'i yüceltmek için sanıyordum. Böylece de, kendi ruhumda bir *lezzet* (zevk) buluyordum..... Soğuk bir gece, annem :

— Bana su getir

dedi. Fakat, (o sırada) yerimden kıpırdanmak bana ağır (=zor) geldi. Kendi kendime :

— Vallahi dedim, annemin bana yüklediği şey, hafif (kolay) gelmediği için, ağır davrandım... Böylece, kalktım ve testiyi ona götürdüm. Fakat annemi uyku bastırmış ve uyumuş buldum. Bu şekilde o, uyanıncaya kadar baş ucunda, testiyle ayakta bekledim. Sonra (uyanınca) ona testi ile su verdim. (Fakat) soğuk yüzünden, parmağımın bir parça derisi, testi üzerine yapışıp kalmıştı..... Annem bu sebeble üzüldü...»

İşte, görüldüğü gibi, *nefse hâkimiyet* ve fiziki zahmetlere bu derece göğüs gerebilmek, daha çocukluk yaşlarından itibaren Bistamî'nin alıştığı bir yoldur ki, bunun arkasından *zühd* yolu açılmaktadır. Fakat bunun birinci şartı da muhakkak ki dünya nimetlerine tam mânâsıyla sırt çevirmek ve önem vermemekle mümkündür. Zaten Bistamî dahi, bize ulaşan bir hükmüyle bunu belirtiyordu :

[9] «... *Ebû Yezid* (=Bâyezid Bistamî) der ki : —Şayet arz ve arşın ihtiva

---

7. Sâdece isminin anıldığı yerlere misâl olarak :
Fut., 1/240 (33); 1/264 (37); 1/249 (10 ve 15)
Fut., 2/44 (37); 2/254 (29); 2/402 (15); 2/426 (37); 2/452 (28)
Fut., 3/38 (9); 3/132 (25); 3/340 (27); 3/353 (15); 3/620 (12)
Fut., 4/61 (1 ve 2); 4/119 (6)
8. *Fut.*, 1/752 (14-20)
Fut., 2/212 (34-37)'de bu olay kısaca tekrarlanıyor :
«..... *Ebû Yezîd*'e ..... iyi davrandığı *annesi*, soğuk bir gecede su getirmesini istediği zaman, kalkmak ona ağır gelmişti. Oysa annesinin hizmetinde olmak, bütün hallerde ona zevk veriyordu. (Ağır davranışından dolayı) kendisini bu lezzet konusunda kınadı. Çünki annesine hizmet etmekten duyduğu zevkin, ancak hakkın ikâmesi için olduğunu sanıyordu. Böylece, kendileriyle zevk bulduğu daha önceki *ibâdet*'lerini (bir yana) attı ve yeniden *tövbe* etti.....»
9. *Fut.*, 2/402 (11): Başka bir deyişle, rakkam olarak : 100.000.000 denilebilir.

ettiği yüzbin kere bin şeyler gibisi, *ârif*'in (sûfîlerin) kalbinin köşelerinden birinde (bulunsaydı), *ârif* (=sûfî) onu hissetmezdi.....»

Sûfiler, *zâhid* insanlardır. Onlar kendi *irâde* (arzû)lerini, *terk* ederek *zuhd* yoluna girmişlerdir. Hatta, *zuhd*'ü bile *terk* ederek, onun üstündeki mertebeye ulaşmışlardır :

[10] «... *Ebû Yezid el-Ekber* dedi ki : —*Zühd*, benim indimde asla bir makâm değildir. Zirâ ben, (ancak) üç gün *zâhid* oldum : Birinci gün *dünyâ*'dan zâhid oldum (=elimi eteğimi çektim); İkinci gün *âhiret* konusunda, üçüncü gün de, Allah'dan başka her şey *(mâsiv'Allah)* konusunda. Böylece Allah bana seslendi :

— İstediğin nedir ? dedim ki :

— İrâde etmemeği irâde ediyorum (=istiyorum). Zira ben *murâd* (=irâde edilen)'im ve Sen de *mürîd* (=irâde eden)'sin. Bâzı tarîkat ehli

---

10. *Fut.*, 2/197 (36-37) - 198 (1-3) = Kuşeyri, *Risâle* (Terc. Tahsin Yazıcı) I/50. *Fut.*, 2/20 (33-36)'da aynı menkabe, bâzı kelime değişiklikleriyle tekrarlanıyor.
«..... *Ebû Yezid el-Bistamî*'ye *zühd*'ten soruldu ve dedi ki :
— (Zuhd) hiç bir şey (= hiç önemli) değildir. Benim indimde onun bir değeri yoktur. (Çünkü) ben üç günden başka *zâhid* olmadım : Birinci gün, *dünyâ* konusunda, ikinci gün *âhiret* konusunda, üçüncü gün ise, *mâsivallah* konusunda *zâhid* oldum. Böylece bana ses geldi :
— İstediğin (irâde ettiğin) nedir? dedim ki :
— İstememeği irâde ediyorum. Çünkü ben, *murâd* (irâde edilen)'ım ve Sen de, *mürîd* (irâde eden) sin.
İşte böylece, Allah'dan başka her şeyi (=*mâsivallah*) terk etmeğe, *zâhid* olarak başladım...»
Fut., 2/578 (20-24) de ise bunun açıklanmasını görmekteyiz. İbn'ül-arabî diyor ki :
«...... *Ebû Yezid el-Bistâmî*'nin indinde *irâde*, irâdenin terk edilmesi'dir. Bu da onun . *«İrâde etmemeği irâde ediyorum»* sözüdür. Böylece irâdesini kendinden silmeği irâde etmiş (istemiş) dir. O, bu sözü, *irâde*'sinin ayaklandığı *hâl* içinde söylemişdir. Sonra (bunu) tamamlamış ve demiştir ki : *«Çünkü ben murad'ım; Sen de mürid'sin»*. O'nunla Allaha hitâb ediyordu. İşte böylece *irâde*'nin taalluk ettiği şeyin *yokluk* (adem) olduğu bilinince, *murâd*'ın da *yok* (=ma'dûm) ve *varlığı olmayan* sayılması gerekir. (Bistamî) gördü ki *mümkin* (varlık) *vucûd* ile vasıflansa bile, *adem* (=yokluk)dur. Bu sebeble dedi ki : *Ben murad'ım:* Yani ben *yok* (ma'dum)'um ve *Sen Mürid'sin:* Yâni *var* (=mevcûd)'sın. Zira *mürîd,* ancak *mevcûd* olandır...»
Fut., 2/764 (36-37)'de ise, bu örnekteki tipik cümle bir defa tekrarlanıyor :
«..... *Ebû Yezid*'e denildi ki :
— Ne irâde ediyorsun? Dedi (cevap verdi) ki :
— *İrâde etmemeği irâde ediyorum :* Yani *Sen*'in irâde ettiğin herşeyi irâde edici kıl. Tâ ki, ancak benim irâde ettiğim (den başka) şey olmasın...»

(=sûfiler), onun bu sözünü *tenkîd* ettiler ve *Ebû Yezid*'in makâmını bil(e)mediler.....»

Tabiatıyle Bistamî bütün bunları, Allaha yakın olmak için yapıyor, fakat gâyesine nasıl ulaşacağını bilmiyordu. Hattâ gençlik ve câhillik çağında *Allâhı aramak* üzere, *Bistâm* adındaki köyünden ayrılarak yollara düşmüştü. İbn'ül-arabî'nin dediğine bakılırsa :

[11] «... *Ebu Yezid,* işinin (=tasavvufa girişinin) başlangıcında Allahı istemek (=aramak) üzere, *Bistâm*'dan çıktı. Sûfilerden biri, (yolda) onunla karşılaştı ve
— Ey, *Ebu Yezid,* ne arıyorsun ? dedi.
— *Allâhı arıyorum* deyince, adam dedi ki :
— Aradığını *Bistâm*'da bıraktın.
Böylece, Allahı nasıl arayacağı konusunda *Ebu Yezid* tenebbüh etti. Çünkü Allah diyor ki : *Siz neredeyseniz Allah sizinle beraberdir»* (K. 57/4).

Bistâmî'nin bu menkabesini, (bâzı lâfızlar üzerinde ufak tefek değişiklikler yaparak) bir defa daha tekrarlayan İbn'ül-arabî (bak. not. 11), onun, *Allâha yaklaşmak* arzusunda olduğunu, Futûhat'da birçok defalar ifade etmiştir :

[12] «... (Allaha) yaklaşmak hususunda bocaladığı ve O'na ne ile yaklaşacağını bilmediği zamanda, Allah kendi sırr'mda *Ebû Yezid el-Bistamî*'ye dedi ki :

---

11. *Fut.,* 2/412 (27 vd.)
Fut., 2/585 (11-13)'de bu örnek (ufak tefek değişiklikler ile) tekrarlanıyor :
«..... *Allahı aramak* hususunda, *Bistâm*'dan (yola) çıkan *Ebû Yezid*'in ...... bu makâmda bulunduğunda yaptığı gibi. Adamın biri ona :
— Aradığını, *Bistâm*'da bırakmışsın dedi.
Böylece *Ebû Yezid,* tenebbüh etti ve *Bistâm*'a döndü de, (gerçekler) açılıncaya kadar, hizmete başladı...»

12. *Fut.,* 2/623 (30-34)
Fut., 4/43 (34-37)'de bâzı değişikliklerle, aynı menkabeyi tekrarlıyor :
«... Bu makâmı müşâhede etmezden önce, *Allaha yaklaşmak* konusunda bocaladığı zaman, *Ebû Yezid, Rabb*'ine dedi ki :
— Sana ne ile yakın olabilirim? (Allah) dedi ki :
— Bende olmayan şey ile (yaklaşabilirsin).
— Ya Râbbi, dedi, Sen'de olmayan şey nedir? Her şey senindir. (Allah) :
— (Bende olmayan şey), *zillet ve iftikar*'dır... dedi... Böylece, (Ebû Yezid), Allahın niyeti ile kendi niyyetinin *ne olmadığını* bildi. Ve bu makâma girdi. Ona tam yakın olmak (verildi). Böylece O, *vücûd* ve *şuhûd*'u bir araya getirdi. Çünkü herşey helâk olur (Allahın vechi = zâtı müstesna). Zira *şuhûd* bazılarının indinde, *hükm'ün fâni olması*'dır, *ayn*'in değil...»

— Ey *Ebû Yezid,* bana, bende olmayan şeyle : *zillet ve iftikâr* (ile) yaklaş.

Allah Tealâ, kendisinden bu iki sıfatı (yani), *zillet ve iftikârı* nefy etti. Fakat kendisine yaklaşmayı nefy etmedi.....»

Fut., 2/238 (33-34)'de bu klişenin biraz daha açıklık kazandığını görmekteyiz:
«.... *Ebû Yezîd el-Bistamî* dedi ki :

— Yâ Rabbi, *Sana ne ile yaklaşabilirim?* Allah dedi ki :

— Bana, bende olmayan şey ile yaklaş.

— Ya Rabbi Sen'de olmayan şey nedir? Herşey senindir (deyince, Allah)

— (Bende olmayan şey) *zillet ve iftikâr*'dır dedi...»

Fut., 2/292 (33-34) de aynı şey tekrarlanıyor :
«... *Ebû Yezîd* dedi ki :
— Hakk (=Allah) bana, «Bende olmayan şeyle: *zillet* ve *iftikâr* ile yaklaş» dedi...
İşte bu iki sıfat, *Vâcib'ul-vucûd* (=Allah) için değildir...»
Fut., 2/18 (24-25) de aynisi tekrarlanıyor :
«... *Ebû Yezid* dedi ki :
— Ya Rabbi, *Sana ne ile yaklaşabilirim?* (Allah) dedi ki :
— Bende olmayan şey ile : *zillet ve iftikâr* (ile).....»
Fut., 4/18 (27)'de, daha kısa olarak tekrarlanıyor :
«... (Allahın) *Ebû Yezid*'e dediği gibi :
— Bana, bende olmayan şey ile : *zillet ve iftikâr* (ile) yaklaş...»
Fut., 1/723 (6-7)'de aynı cümle tekrarlanıyor :
«... Yüce (Allah)ın, *Ebu Yezid*'e sözü :
— Ey *Ebû Yezid,* Bana, bende olmayan şey ile, yani *zillet ve iftikâr* ile yaklaş...»
Fut., 3/232 (25-26)'da bunun tekrarlandığım görmekteyiz :
«... Allahın rahmeti onun üzerine olsun, *Ebû Yezid*'e (Allah) dedi ki :
— Ey *Ebû Yezid,* Ben'de olmayan şey ile (yâni), *zillet* ve *iftikâr* ile bana yaklaş...»
Fut., 3/352 (30-31)'de, aynı klişe sözler bir defâ daha tekrar ediliyor :
«... *Keşf* ve *vucûd* ehli olan, *Ebû Yezid* dedi ki :
— Kendisi ile (olan) meşhed (ruyâ)'lerinden birinde Allah (bana) dedi ki : Sen bana, Bende olmayan şeyle yaklaş.
Ebû Yezid dedi ki :
— Sana aid olmayan şey nedir? Allah dedi ki :
— *Zillet ve iftikâr*'dır.
Fut., 2/390 (28-29)'da bir tekrarlamayla daha karşılaşıyoruz :
İbn'ül-arabi'ye göre :
«... Ve bu..., *Ebû Yezid el Bistamî*'nin gâyesiydi; Onun gâyesi, kendi hakkında söylediği şeydir :
— Bana ,bende olmayan şey ile yaklaş...»
Fut., 2/290 (8-9)'da ise, buna çok kısa bir telmih'de bulunuyor :
«... *Ebû Yezîd*'in, (bu mertebeye) *zillet ve iftikâr* ile girmesi...»

Çeşitli variantlarla bu menkabeyi defalarca tekrarlayan İbn'ül-arabî'nin nazarında *Bistâmî,* Allaha yaklaşmayı, ancak *zillet ve iftikar* (mahviyet) ile gerçekleştirebilmiş görünmektedir. Çünkü, (bu menkabeyi tamamlamak üzere) başka bir örnekde, bahis konusu zillet ve iftikar zikredildikten sonra, Cenab-ı Hakk ona, «nefsini» yâni «nefsânî arzularını terk et» emrini veriyordu:

13 «... *Ebû Yezid* ve başkaları gibi ki, Allah ona:
— Bana, Bende olmayan şey ile, *zillet ve iftikâr* (ile) yaklaş dedi...; *Bistâmî*
— Ya Rabbi, sana nasıl yaklaşabilirim? deyince, Rabbi ona dedi ki:
— Ey *Ebû Yezid,* nefsini terk et de (öyle) gel.....»

İşte bu suretle nefsâni arzularından arınmış ve iradesini O'nun iradesine bağlamış olan Bistamî, gerçek *takvâ* sahibi olmuştu. Bu konuda (üç defa) tekrarlanan ve benzeri *Kuşeyrî* tarafından da nakledilen menkabeye göre:

14 «... (Kur'andaki) Takvâ sahiblerini Rahmân'a ordu halinde hasredeceğimiz gün (K. 29/85) (âyetini okuyan birini) duyduğu zaman *Ebû Yezid*'in... iki gözünden, *yaş* (!) aktı ve (gözyaşları) minbere vurdu. (Sonra) dedi ki:
— Onun celîsi (onunla birlikte) olan, O'na nasıl haşr olunur? Zira Allah diyor ki; *Ben beni zikreden'in celisiyim.....*»

---

13. *Fut.,* 4/254 (7-8)
Fut., 2/624 (12)'de ise buna kısa bir telmihte bulunuyor:
— «... (Allahın), *Ebû Yezîd*'e:
— *Nefsini terk et* demesi (gibi)...»
Bistamî'nin «nefsi terk etmesi» ile ilgili bir misal dahi şudur:
Fut., 2/765 (3-4)
«... *Ebû Yezîd,* aziz ve celîl olan Hakk'ın rizâsına muvâfık (uygun) olmayan *nefsânî garaz* (arzu)'lardan çıkmağı, (Allahtan) taleb etti...»

14. *Fut.,* 1/537 (2-3)
Fut., 4/119 (4-5)'de bu menkabe tekrarlanıyor:
«... Bir okuyanın: «Takvâ sâhiblerini Rahman'a ordu hâlinde haşredeceğimiz gün» (K. 29/85) âyetini okuduğunu işittiği zaman *Ebû Yezid,* çığlık attı ve ağladı. Öyle ki: İki gözünden *kan* (!) akdi ve minbere vurdu (fırladı) ve dedi ki:
— O'nun celîsi olan, O'na nasıl haşr olunur?...»
Fut., 1/235 (2-4)'da aynı şey tekrarlanıyor:
«... *Takvâ* sâhiblerini Rahman'a ordu hâlinde haşredeceğimiz gün (K, 29/85).... İşte bir okuyanın, bu âyeti okuduğunu işittiği zaman.. ağladı. Öyle ki, *göz yaşı* (!) minbere vurdu (fırladı). Bir rivâyete göre de iki gözünden *kan* (!) fırlayarak minbere vurdu. Çığlık atarak dedi ki:
— Ne garip! O'nun celîsi olan, O'na nasıl haşr olunabilir?...»

İşte bu menkabeyi de (bazı değişikliklerle) tekrarlayan İbn'ül-arabî'ye göre Bistamî, gerçek bir *takvâ* sâhibiydi. Hattâ o, bu mertebenin de üzerinde bulunuyordu. Çünkü daimâ Allahı anıyor ve kendisini her zaman onunla birlikte oturan *(celîs)* bir varlık olarak farz ediyordu.

Bistamî, şüphesiz ki diğer bütün sûfiler gibi, ibâdete çok bağlıydı. Aşağıda nakledeceğimiz bir anekdot'ta görüleceği üzere onun *ibadet* tarzı, gösterişten uzak ve sadece, «ibadet maksadıyla ibadet» amacını güdüyordu: Belki de uzun yıllar, *gösteriş* için ibâdet yaptığını neden sonra fark etmiş ve tövbekâr olmuş; sonra da gerçek anlamıyla bir ibadete başlamıştı. Bu vesileyle İbn'ül-arabî'nin anlattığına göre :

[15] «... *Ebû Yezid,* (mescidte) 70 yıldan beri birinci safta namaza devam etmişti. Ve bunu, Allahın isteğine uymak için yaptığını sanıyordu. Fakat (bir gün) ilk safta yürümesine mâni bir şey oldu da içinden, ilk safta namaz kılanların: —«Filanca kimse nerede»? diyeceklerini düşünerek, gözleri yaşlandı ve kendi kendine dedi ki :

— Ey nefis, sen beni 70 yıldan beri aldattın. Ben kendimi *Allah için* (ibadet ediyor) sanıyordum. Halbuki ben senin hevânda (peşinde) imişim..... dedi ve tövbe etti. Bundan sonra da mescidde belli bir yere devam etmediği gibi, belli bir mescide dahi devam etmedi.....»

İbn'ül-arabî'ye göre Bistamî, *ricâl el-a'râf*'tan biriydi. Futûhat'da bu deyimden bahsedilirken, deniyor ki :

[16] «... *Ricâl el-â'râf*'ın... hiçbir (beşerî) sıfatı yoktur. *Ebû Yezid el-Bistamî,* onlardan biriydi.....»

[17] «... *Ricâl'el-â'râf,* kendilerini hiçbir (beşerî) sıfat bağlamamış olanlardır; Ebû Yezid (el-Bistamî) gibi.....»

İşte iki defa tekrarlanan bu örnekten anlaşıldığı üzere Bistamî, herşeyden önce *beşerî sıfatlar*'dan arınmak ve dolayısıyla da, *ilâhî sıfatlarla sıfatlanmak* (*) istiyordu. Bunu doğrulayan örnekler, Futuhat'da birçok defalar tekrarlanmıştır :

[18] «... *Ebû Yezid*'e denildi ki :

— *Nasıl sabahladın?* O da :

---

15. *Fut.,* 1/752 (28-32)
16. *Fut.,* 1/209 (15)
17. *Fut.,* 1/240 (32) : Not. 16'da ifâde edilenin tekrarından ibaret olduğu açıkça görülüyor.
18. *Fut.,* 1/92 (19-20)
Fut., 4/105 (31)'de bu cümle, kelimesi kelimesine (aynen) tekrarlanıyor.

— Benim sabahım, akşamım yoktur : Sabah ve akşam, ancak (beşerî) sıfatlarla bağımlı olanlar içindir. Oysa *benim hiçbir sıfatım yoktur* dedi.....»

Futûhat'da «mot-a-mot» tekrar edilen bu sözler, telmih veya açıklama şeklinde, birkaç defa daha zikredilmiştir. Meselâ :

19 «... Hâlen, *benim* (hiçbir) *sıfatım yoktur* demesi bakımından, şeyhimiz *Ebû Yezid,* bu sözle, Allah onu bu makamda bulundurduğu zaman, kul'un bütün sıfatları, Allahın indinde âriyet'dir demek istiyordu.....»

Bistâmi'ye aid olan bu sözlerin açıklamasına da değinen İbn'ül-arabî'ye göre:

20 «... *Sabah ve akşam,* Allaha mahsustur; Ona (yani insana) değil. Çünkü *Allah* Teala, (İlâhi) *sıfatlarla mukayyetdir;* oysa maddeye mensup olan *insan,* sabah ve akşamla mukayyed (bağımlı) dir; fakat sıfatlarla mukayyed *değildir.* Bu sebeble (Bistamî), sıfatları kendisinden nefy etmiş (kaldırmış) ve demiştir ki :

Fut., 2/720 (9-13)'de ise, mezkûr cümle aynen tekrarlandıktan sonra, buna dair açıklama yapılıyor :
«... *Ebû Yezid el-Bistamî*'ye :
— *Nasıl sabahladın?* denilince, buna tenbih (işaret) etmiş ve demiştir ki :
— Benim sabâhım ve akşamım yoktur. *Sabah ve akşam,* ancak (beşeri) *sıfatlar*'la bağımlı olanlar içindir. Oysa *benim hiçbir sıfatım yoktur...* Şu halde (diyor İbn'ül-arabî), *sabah:* güneş doğması ve *akşam* (güneş) kavuşması içindir. (Güneş) doğması : *zuhûr* ve *mülk* (madde) ve *şehâdet âlemi* içindir; *Gurûb* ise *seyr* ve *gayb* (mânâ) ve *melekût âlemi* içindir...»
Fut., 2/148 (4-6) da bu cümlenin tekrarını görmekteyiz :
«... *Ebu Yezid'e :* —Nasıl sabahladın? denilince :
— Benim sabahım ve akşam'ım yoktur. *Sabah ve akşam,* ancak (beşeri) sıfatla bağımlı (*mukayyed*) olan içindir. Arkadaşlarımız (diyor İbn'ül-arabî) bu söz acabâ *şuthiyât* mıdır değil midir diye ihtilâf ettiler...»

19. *Fut.,* 4/14 (27)
Fut., 3/342 (16-17)'de buna dâir bir telmih vardır :
«... Kendisine aid bir *sıfat*'ı bulunmadığında söylenilen bir *hâl* içinde : Tıbkı, *Ebû Yezid*'in dâvâsı gibi...»
Fut., 4/61 (24)'de ise bu sözler kısaca tekrarlanmaktadır :
«... *Ebû Yezid el-Ekber;* Benim hiçbir sıfatım yoktur diyor».
Fut., 4/353 (13)'de aynı şey tekrarlanıyor :
«... *Ebû Yezid* diyor ki, benim hiçbir sıfatım yoktur...»
Fut., 4/462 (12)'de aynı tekrarla karşılaşıyoruz :
«... *Ebû Yezid,* benim hiçbir sıfatım yoktur dedi...»
Fut., 4/63 (19)'da dahi bu örnek tekrarlanmıştır :
«... *Ebû Yezid,* kendisinin hiçbir sıfatı bulunmadığını söyledi...»

20. *Fut.,* 2/208 (12-13) ve (18-19)

— *Benim* (hiçbir) *sıfatım* yoktur.....

Şu halde, sabah ve akşam, onun mülkü olur. *Ebû Yezid*'in bunlar üzerinde hiçbir mülk(iyet)'i yoktur. Zira bu iki şeye sıfat ile mâlik olunur. Fakat *Ebû Yezid'in hiç bir sıfatı bulunmuyordu.*

İşte bu makâm (=mertebe) hakkında bilgisi olmayanlar, bu söz konusunda *Ebû Yezid'in tanrılık taslamış* (te'elluh etmiş) *olduğunu* sanmışlardır. Fakat (Bistamî) bunu kasd etmiş değildir.....»

Demek ki, beşerî sıfatlardan arınmak suretiyle, ilâhi sıfatlarla vasıflanmak (*tahalluk bi'esmâ'illah* tâbirini burada hatırlamak gerekiyor:) hiç bir zaman için uluhiyet (te'ellüh) iddiâsında bulunmak anlamına gelmemelidir. Meselâ :

21 «... Nâiblik hil'atı kendisine giydirildiği zaman, *Ebû Yezid*'e Allah dedi ki :

— Yaratıklarım arasında, benim sıfatımla çık; Seni gören, beni görmüş olur.....»

ifâdesinde, böyle bir anlam sezilmektedir. İşte, bu açıdan bakıldığı zaman, Bistâmî hakkında (İbn'ül-arabî tarafından) aktarılan bir menkabe, islâmî nass'lar yönünden *küfr* sayılmamak gerekiyor. Nitekim :

22 «... *Ebû Yezîd el-Bistamî*'nin zamanında, adamın biriyle karşılaşanlar ona dedi ki :

---

21. *Fut.*, 1/186 (12-13): krş Dr. S. Ateş, *Cüneyd-i Bağdadî*, İst. 1970, s. 31.
22. *Fut.*, 4/203 (4-8)

Fut., 4/179 (-16)'de ise bu fıkra tekrarlanıyor :

«... Ben *Allah'ı gördüm* de, *Ebû Yezid*'i görmekten, O beni müstagnî kıldı diyen adama, biri :

— *Ebû Yezid*'i bir defa görmen, Allahı bin defa görmenden hayırlıdır demiştir. Mustagni (olan adam) vaktâki onu gördü, (derhal) öldü. Onun haberi *Ebû Yezid*'e söylenince (verilinte), *Ebû Yezid* dedi ki :

— *Hakk,* onun ölçüsünde *tecellî* ediyormuş fakat bizi görünce Hakk ona, bizim ölçümüzde tecelli etti de, buna gücü yetmeyerek, derhal öldü...»

Fut., 3/132 (27-31)'de dahi bazı değişikliklerle aynı şey tekrarlanıyor :

«... (Allahı gördüğü için), kendi zannmca, *Ebû Yezid*'i görmekten mustagnî olan bir talebe hakkında, sûfilerden biri dedi ki :

— *Ebû Yezid*'i bir defa görmen senin için, Allâhı bin defa görmekten daha iyidir. (O sırada) *Ebû Yezid* (oradan) geçti. Kendisine;

— *Ebû Yezid* budur denildi. (Bistâmî)nin bakışı ona isabet edince, talebe öldü. Onun ölümü *Ebû Yezid*'e söylenildi. O da dedi ki :

— Gücü yetmeyen şeyi gördü. Çünkü Allah, ona «ben» olarak (benim kişiliğimde) tecelli etti de, (bunu görmeğe) gücü yetmedi... Zira *Allâh*'ın *ben*'deki *tecelli*'si, onun, şâhid olduğu tecelli yerinden daha azametlidir...»

Fut., 3/242 (5-6)'da dahi, aynı husûsun (özet hâlinde) tekrarlandığına şâhid oluyoruz :

— *Ebû Yezîd*'i (hiç) gördün mü? O da:
— Ben (rûyâda) Allâhı gördüm ve O, *Ebû Yezîd*'i görmekten beni müstagnî kıldı dedi. Adam da ona dedi ki:
— Şayet *Ebû Yezîd*'i bir defa görseydin, bu senin için Allahı bin defa görmekten daha iyi olurdu.

Bunu işitince, (adam) *Ebû Yezid*'e doğru yollandı ve kendisine böyle söyleyen adamla birlikte, *Bistâmî*'nin yoluna oturdu. Böylece *Ebû Yezîd*, sırtında tüğlü abası olduğu halde, (oradan) geçti Adam:
— İşte bu, *Ebû Yezîd*'tir deyince, (adam da) ona baktı ve o saat (= derhal) öldü. Diğer adam, bunun işini (durumunu) *Ebû Yezid*'e haber verince, Ebu Yezid dedi ki:
— (Vefat eden o zat), Allahı kendi ölçüsünde görüyormuş. Fakat bizi görünce Hakk (=Allah) ona bizim ölçümüzde tecelli etti de, buna tâkati yetmeyince, ölüverdi.....»

İşte, esas maksad gözden uzak tutulduğu zaman İslâmlığın dış görünüşüyle bağdaşmayan bu şekildeki muhâtaralı bir söz, yine Bistamî'ye izâfe ediliyor. Bu söz:

[23] «... Ben Allahım. (=*Ene'Allâh*).....»

Önermesinde görülüyor. Futûhat'da birkaç defa tekrarlanan bu deyimlerin, Bistâmî'ye izafe edildiğini, İbn'ül-arabî dahi kabul ediyor. Oysa İbn'ül-arabî'ye göre, (dipnotu 23'deki açıklamaların dahi gösterdiği gibi), bu sözler «Allahın hüviyeti»ne delâlet etmektedir. Şu halde bütün bunlar beşerî sıfatlardan soyunup, ilâhî sıfatlara bürünmek manasına alınmak gerekiyor. Çünkü daha başlangıçta, «şeriata çok saygılı olduğu» ifâde edilen Bistamî'nin bu tabirleri kullanmasını, İslam inançlarıyla bağdaştırmak güç olurdu.

«... Bu bakımdandır ki, adam o talebeye:
— *Ebû Yezid*'i bir defâ görmek, senin için Allahı bin defa görmekten daha iyidir dedi...»
Fut., 4/223 (9-11)'de buna telmih'de bulunarak diyor ki:
«... Allahı gören adam, *Ebû Yezid*'i gördüğü zaman ölüverdi. Çünkü O, *Ebû Yezid*'i görmek (halin)de, *Hakk*'ı görmüştü...»

23. *Fut.*, 4/12 (14-16)
Fut., 4/129 (26-)'da ise şu açıklamayı veriyor:
«... Bu sırada *Ebû Yezîd*, «Ben Allahım» dedi. Bu söz *Allah Teâlâ'nın hüviyeti*'ne delâlet etmek mânasını taşıyor. Demek (istiyor) ki. «... Ben *Alahın hüviyeti*'ne, O'nun kelimesinden (dolayı) delâlet ediyorum. Bu sebeble (Allah beni) «kendi kelimesi» diye isimlendirdi...»
Bu konuda ayr. bak. XXX[366]

Tanrı ile kendisi arasındaki gerçek bağlantıyı, «nefsânî arzuları terketmek» (bak. burada not. 13) önermesine bağlayan Bistâmi, herşeyden önce «Allahı bilmek» istiyordu. O'nu bilmek ve ona yaklaşmak ise, ancak zillet ve iftikar (bak. dn. 12 ve 13) sâyesinde mümkündü. Zaten İbn'ül-arabî'nin ifadesine göre Bistamî, *«melâmetiye»* ye mensuptu[24]. Fakat İslâmiyete olan sevgisi sebebiyle Bistâmi, daimâ Kur'ana bağlı kalmış ve Kur'ân ahlâkı'na göre yaşamıştır. Böyle bir hayat süren bir kimse de, Allahın gerçek dostu hâline gelebilirdi. Nitekim :

25 «... *Ebû Yezîd,* onlardan biriydi. *Ebû Mûsa'el-Denbelî* (*Di'bili*) ondan bize rivâyet etmiştir ki, *Bistami,* ancak Kur'anı *istizhar* ettikten (=ezberledikten) sonra ölmüştür. Şu halde, ahlâkı, *Kur'ân* olan kimse Kur'anın dostudur. *Kur'an ehli* (dostu) olan ise, Allahın dostlarındandır. Çünkü *Kur'an,* Allahın kelâmıdır. Kelâmı ise, O'nun ilmi ve ilmi de O'nun *zâtı'*-dır.....»

Kur'ânın bir ayeti okunduğu zaman, (msl. bak. XXIV[14]) göz yaşı dökecek kadar duygulanıyor ve hatta çeşitli ayetler üzerinde garip sözler sarfediyordu. Meselâ :

26 «... *Ebû Yezid el-Bistamî,* bir kâri (okuyan) tarafından (K. 85/12'deki) «Muhakkak ki Rabbinin kıskıvrak tutup yakalayışı (*batş*) pek çetindir». (âyetinin) okuduğunu işitince :

Fut., 1/120 (13-14)'de bu konuyla ilgili bir açıklama daha buluyoruz :
«... *Kul,* lafzî bir Allah'dır. Bâzı muhakkik (sûfiler), böyle bir halde; «*Ben Allah*'ım» demişlerdir. Bunu bâzı (başka) sûfiler de söylemiştir...»
Fut., 1/303 (19-20)'de ise aynı şey, söz konusu edilmektedir :
«... *Ebû Yezid* (el-Bistamî) gibi : «*Ben Allahım*» ve «*Sübhânî*» diyen(ler)...»

24. *Fut.,* 3/381 (9). Melametiyye konusunda bak. *MİA,* s. 130, not 286
25. *Fut.,* 2/22 (21-24) = Kuşeyrî, *Risâle* (terc.) I/49
Fut., 2/287 (22)'de kısaca tekrarlanıyor.
«... *Ebû Yezid*'ten zikr (rivâyet) edilmiştir ki O, Kur'ânı istihzâr ettikten sonra, yâni inzâl'den alarak ölmüştür.»
Fut., 3/105 (22)'de yine bu cümle tekrarlanmıştır.
Fut., 4/84 (12)'de aynı sözler tekrarlanıyor.
Fut., 3/461 (12-13)'de aynı örneği, Bistâmî'nin ağzından dinliyoruz :
«... *Ebû Yezid,* bu konuda dedi ki : Ben, Kur'anı istihzar ettikden sonra ölürüm...»
26. *Fut.,* 4/94 (3-4)
Fut., 3/246 (9-10)'de bu önermedeki deyim tekrarlanıyor :
«... Bu âyet, *Ebû Yezid*'in huzurunda okununca dedi ki :
— Benim *batş*'ım, daha çetindir...»
Fut., 3/164 (4-5)'de bu tâbir tekrarlanıyor :
«... *Ebû Yezid*'in : Benim *batş*'ım, bu makâmda daha çetindir sözü...»

— Benim kıskıvrak yakalayışım (bundan) daha çetindir diyordu. (Çünkü) onun hâli, Allah için konuşanların hâliydi.....»

27 «... *Ebû Yezid*, Rabbi'nin *batş*'ı (=kıskıvrak tutup yakalayışı)'ını, kendi *batş*'ına izâfe etmiş ve demiştir ki :

— Benim *batş*'ım daha çetindir, çünkü bunda, Rabbimin de *batş*'ı vardır. Rabbimin kendi kullarını *batş*'ında ise, benim *batş*'ım bulunur.....»

şeklinde, kısmen açıklanmış garip sözler sarfediyordu ki, bunların da Futûhât'da birkaç defa tekrarlandığını (bak. not. 26 ve 27) göstermekteyiz. İşte bu durumda, İslâmiyete ve Allaha isyankâr olması, böyle bir sûfi için imkânsızlaşıyor ve burada, tam bir itâat başlıyor. Böyle bir itaat dahi, Allahın takdiri olarak görülüyor. Nitekim :

28 «... *Ebû Yezid el-Bistamî*'ye -Allah ondan razı olsun- soruldu :

— *Ârif* (=sufi)ler isyân eder mi? (Bunun üzerine o da) :

— «Allahın emri, be-hemehal yerini bulan bir kaderdir» (K, 33/38) (Âyetini okudu). Bistâmî, bununla insanların günahının kendilerine nufûz eden kaderlerinin hükmüyle olduğunu (söylemek) istiyordu... Fakat insanlar Allahın indinde dost (=*evliyâ*) olunca, bu makamda *mâsûm*'durlar ve onlardan asla bir günah sâdır olmaz.....»

Işte bütün bunlardan anlaşılıyor ki Bistamî'nin ana düşüncesi, *ilâhi aşk*'dır: Onun kalbindeki Allah sevgisi herşeyin üstünde tutuluyordu. Zaten o, (not. 10'da gösterildiği gibi) *zühd* mertebelerini kolayca aşmamış mıydı? Kısaca Bistamî artık bütün bilgilerini Allahdan aldığını iddia ediyordu :

---

27. *Fut.*, 3/246 (15-16)
28. *Fut.*, 1/260 (18-19)

Fut., 2/25 (35-37)'de bâzı açıklamalar eşliğinde, tekrarlanıyor :

— *Ebû Yezid*'e denildi ki :

— *Ârif*'ler (sufîler) *isyân* eder mi?

— Allahın emri, mutlaka yerini bulan bir kaderdir. (K. 33/38) dedi. Şu halde âriflerden *günah*, ... ancak (ilâhi) *takdîr* ile vâki olur...»

Fut., 2/544 (6-7)

«... *Ebû Yezid*'in

— *Ârif*'ler *isyân* eder mi?... denildiğinde, sözü :

— Allahın emri, mutlaka yerini bulur demesi; ve cevaz vermesi...»

Fut., 4/264 (13)

«... *Ebû Yezid*'in dediği gibi...

— Allah, kendi yaptığından sorulmaz, fakat onlar (insanlar) sorumludurlar...»

[29] «... *Ebû Yezid* dedi ki :
— Siz kendi bilginizi, bir ölüden (ölümlü varlıktan) ölü olarak aldınız fakat biz, kendi bilgimizi hiç ölümsüz (ve) diri olan (Allah)'dan aldık.....»

Futûhat'da Bistamî hakkında nakledilen sözlerden biri de, Allahın *ism-i âzam*'ı meselesidir.

Sûfi çevrelerin daimâ araştırdıkları *ism-i âzam* (yani Allahın) en büyük ismi) meselesi sorulunca Bistamî, bütün İlâhi isimlerin aynı derecede büyük olduğunu belirtiyordu :

[30] «... *Ebû Yezid*'e :
— Allahın *en büyük ismi*'ni bize göstersene denildiği zaman, o da dedi ki :
— Siz bana (O'nun) *en küçük ismi*'ni gösterin ki ben de size en büyüğünü göstereyim : Allahın bütün isimleri büyüktür.....»

İşte bütün bunlar, Bistamî'nin taşıdığı ilâhi sevgiyi gösteriyordu. Fakat bu sevgiyi dile getirmek için başka yollara baş vurmaz ve meselâ «Semâ»dan hoşlanmaz ve buna inanmazdı (*)

[31] «... *Semâ* (سماع) : *Ebû Yezid el-Bistamî* bundan hoşlanmaz ve ona inanmazdı.....»

Bistâmî muhakkak ki, devamlı bir ruhî geliş-gidiş (dalgalanma) içindeydi. Bir zamanlar, ilâhi sevgi sebebiyle göz yaşı dökmüş bir zamanlar ilâhi bir neş'eye garkolmuş ve sonra da apathie halini idrak etmişti :

[32] «... *Ebû Yezid Tayfur ibn Îsâ b. Şarûsâ(n) el-Bistamî...* dedi ki :
— Bir zaman güldüm, bir zaman ağladım. Fakat bu gün, ne gülüyorum, ne de ağlıyorum.....»

---

29. *Fut.,* 1/33 (9-10). Ve bu sözler :
Fut., 2/282 (13-14)'de aynen tekrarlanmaktadır.
Fut., 3/157 (20-20)'de aynen tekrarlanmaktadır.
30. *Fut.,* 3/366 (27-28).
Fut., 2/714 (14-15)'de bu sözler şöylece tekrarlanıyor :
«... *Ebû Yezid el-Bistamî*'ye insanlardan biri, *Allahın en büyük ismi*'nden sordu. Dedi ki .
— Siz bana *en küçüğü*'nü gösterin, tâ ki ben de size *en büyüğü*'nü göstereyim: Allahın bütün isimleri büyüktür...»

*. Ibn'ül-arabî dahi, *semâ*'dan hoşlanmadığını söylemektedir. (bak. II[14])

31. *Fut.* 2/411 (5)
32. *Fut.,* 1/397 (5-8)
Fut., 2/208 (21)'de (Bistâmî'nin ismi anılmaksızın) aynen tekrarlanıyor :
«... Allâh, ondan razı olsun, der ki :

İşte bu heyecanlar ve rûhî dalgalanmalardan sonra «ataraxie» mertebesine nâil olan Bistamî'ye göre sûfilerin duası, Allah tarafından her zaman kabul edilir. Nitekim :

[33] «...*Ebû Yezid el-Bistâmî,* -ki *nâib*'lerden biridir-, *Ebû Mûsâ el-Di'bili*'ye dedi ki :

— Ey, *Ebû Musâ,* bu (tasavvuf) yolun sâhiplerinin sözüne inanan bir kimseyi gördüğünde, ondan senin için dua etmesini hemen iste. Çünkü onun duası makbûldür.....»

Bistâmî'nin şâirlik yönü dolayısıyla, onun muayyen bir beytini[34] birkaç defa tekrarlayan İbn'ül-arabî bu arada onun *kerâmet*'lerinden de söz etmektedir. Bu arada işâret edelim ki Bistamî, tasavvuf yolunu *kerâmet* amacıyla seçmiş değildir. Çünkü kerâmetden bahsedildiği zaman, bunu daimâ küçümserdi. Meselâ :

[35] «... *Ebû Yezid*'e *tayy'ül-arz* hakkında soruldu. Dedi ki :

— Bir şey değildir. Çünkü *İblîs,* doğudan batıya (olan mesafeyi) bir lâhzada kat'eder. Fakat Allahın indinde onun bir yeri (değeri) yoktur.

Ona *ihtırâk'ul havâ* (havada uçmak) hakkında soruldu. Dedi ki :

— Kuşlar da havada uçar. Oysa Allahın indinde *insan,* kuşlardan daha üstündür.....»

— Bir zaman güldüm, bir zaman ağladım. Fakat bugün ben, ne gülüyor, ne de ağlıyorum...»

Fut., 3/96 (14 - 15)'de Bistamî'nin ismini zikrederek, ayni cümleyi tekrarlıyor.

Fut., 2/620 (7-10)'da ise Bistâmî'ye izâfetle bu sözler aynen tekrarlanmakta ve bu cümlenin İbn'ül-arabî tarafından açıklanması yapılmaktadır.

Bistâmî'nin *göz yaşı* dökme sebeblerinden biri de, herhalde çektiği *açlık* idi. Çünkü İbn'ül-arabî diyor ki :

Fut., 4/157 (17) de

«... *Ebû Yezid el-Bistamî* acıktı ve ağladı. Bu konuda ona söz söylenince, dedi ki :

— (Allah) beni, ağlıyayım diye acıktırdı...»

33. *Fut.,* 2/7 (5)
Fut., 1/87 (20-22)'de aynı şey tekrarlanıyor :
«... ârif insan *Ebû Yezid el-Bistamî,* Allah ondan razı olsun,
— İmam *Ebû Musâ el-Di'bili*'ye :
— Ey *Ebû Musa,* bu tarikatın sahiplerinin sözüne imanlı olan bir kimseyle karşılaştığında, senin için *duâ* etmesini söyle. Çünkü onun duâsı makbûldür...»

34. *Fut.,* 2/683 (31-34)
«... *Ebû Yezîd el-Ekber, Tayfûr İbn Îsâ el-Bistâmî,* Yüce Tanrısına hitâb ederek inşâd etti ki : (bak. XXIII[98])

35. *Fut.,* 2/412 (27-35)

Şu halde, Bistamî'nin kerâmet sahibinde aradığı ilk vasıf, muhakkak ki İslâmiyete saygılı olmak idi. Meselâ :

36 «... *Bistâmî*'ye şöyle denildi :

— Burada bir adam var ki, rivâyete göre onda Allahın sırlarından biri mevcuttur; Bistamî ise :

— Kalkıp gidelim ona diyerek, adama doğru gittiler. Adam dışarı çıkınca, kendisine bir tükürme (isteği) geldi. O da bunu kıbleye doğru attı. Ebû Yezid ise onun Allaha karşı tavırlarına dikkat ediyordu. Böylece ondan ayrıldılar. (Ebû Yezid) arkadaşına dedi ki :

— Bu adam, şeriat (İslâmiyet) edeblerinden hiç birini muhâfaza etmediği halde, Yüce Tanrının sırlarından birine nasıl inanabilir ?.....»

Bütün bunlar, dolaylı şekilde Bistamî'nin İslâmiyet'e olan saygısına delâlet etmez mi? Şu halde Bistamî'nin değer verdiği keramet, ancak İslâmiyete saygılı kimselerin gösterdiği kerâmetlerden ibârettir. Bu konuda birkaç misal daha verelim :

37 «... *Ebû Yezid el-Bistamî,* kasdi olmaksızın (=kazâen) bir karıncayı öldürdü. Bunun farkına varınca, karıncaya üfledi ve Allahın izniyle karınca dirildi.....»

Bundan başka, Bistamî'nin gösterdiği bir *kerâmet* daha var ki bu cidden dikkate değer. Muhyiddin İbn'ül-arabî'nin anlattığına bakılırsa :

38 «... *Ebû Yezid,* kendisi için, *vaktin kutbu* olduğuna işâret ediyordu. Bir gün kendisine, vaktin kutbu olduğu söylenilen *başka bir adam*'dan bahsettiler. *Bistamî* dedi ki :

---

36. *Fut.,* 4/355 (8-11) = Kuşeyrî, *Risâle* (terc.) I/49
Fut., 1/636 (5-6)'da dahi Kur'an ve Sünne'ye bağlılık ve saygı için deniliyor ki:
—«... Biz arkadaşlarımızdan (olan) bir topluluğun *Kur'an*'a mevâcidleri üzerinde, ve onların *Sunne*'yi korumalarındaki önceliklerinde (Bistamî ile) ihticâc ettiklerini gördük. Biz bunu *Ebû Yezid el-Bistamî*'den rivayet ettik...»

37. *Fut.,* 3/104 (10-11)
Fut., 4/118 (17)'de daha kısa olarak tekrarlanıyor :
«... *Ebû Yezid,* Allahın izniyle karıncayı canlandırdı...»
Fut., 3/366 (-)'de ise daha kısaca tekrarlanıyor.
«... *Ebû Yezid,* karıncayı diriltti...»

38. *Fut.,* 4/545 (14-16)

— Birçok *vâlî*'ler vardır fakat *Emir'ül-mü'minîn* tek'dir : Şayet bir insan şuracıkta baston kaldırıp isyân etse ve halîfe olduğunu iddia etse, öldürülür ve bu işi (=dâvâsı) sona ermez. Oysa Emir'ül-mü'minîn, yine de emir'ül-mü'minin olarak kalır.

Bundan sonra günler geçti, nihayet (Bistamî'nin işaret ettiği) o kal'ede, hilâfet iddia eden bir emir ayaklandı ve öldürülüverdi. Bu suretle işi (iddiası) sonuçlanmadı. Böylece *Ebû Yezid*'in kendisi hakkında verdiği misal aynen vâki oldu (doğru çıktı).....»

Bütün bunların yanı sıra, Bistamî'ye izâfe edilen bir takım unsurlar daha vardır ki, onları da dipnotu (39)'da gösteriyoruz.

---

39. *Fut.,* 1/552 (16) :
«... *Ebû Yezid el-Bistamî* dedi ki : onlar üzerine dört *tekbîr* getirdim...»
Fut., 1/552 (17-18) :
«... Bâzı şeyhlerimiz dedi ki : *Ebû Yezid,* kendi nefsinin âlemini gördü. Zira bu sıfat, Rabbi hakkında hiç bir marifeti olmayanın, O'na taarruf etmeyenin ve (böylece) Allahı bilmekte insanların en kâmili olan (kimse)nin (sıfatı)dır...»
Fut., 2/123 (3) :
«... *Si'a erbabı*'na gelince... tıbkı *Ebû Yezid* gibi...»
Fut., 2/158 (8)
«... *Mevâkıf erbabı* :... *Ebû Yezid el-Bistamî* gibi...»
Fut., 2/208 (27) :
«... *Ebû Yezid* :... bu iki makâm'dan, bu ikisi arasındaki makâma intikal etti...»
Fut., 2/212 (34) :
«... Bunda, Ebu Yezid'in rasih bir kadem'i vardı...
Fut., 2/708 (31) : *Ebû Yezid*'in «Samedanî tecellisi» hakk.
Fut., 3/153 (16-17) :
«... *Ebû Yezid*'e,... insanların *temessüh* ve *teberrük*'ü hakkında sorulunca dedi ki :
— Onlar bana *temessüh* etmiyorlar; onlar ancak...»
Fut., 3/340 (27-29) :
«... *Ebû Yezid*'den... hikâye edilmiştir ki o,...
— Enânî, enân'uke demiştir.
Fut., 44/61 (11-14) :
«... *Ebû Yezid* dedi ki : —Şayet Allah beni, kıyamet günü bütün yaratıklar arasında şefaatlandırsa, benim indimde bu, azim değildir...»
Fut., 4/292 (9-10) : Ebu Yezid'in, (Allahı) altı cihetde taleb etmesi (araması) ve *insan*'ı bu altı cihetle aynı şey sayması hakkında...
Fut., 4/462 (12) «... *Ebû Yezid* dedi ki :
— Düşmanlardan berâat, ancak Allah ve onun resûlleri için sahîh'dir...»

HAKÎM TİRMİZÎ

Daha çok bu lakab ve nisbeyle tanınan bu ünlü süfî, «*hakîm*» (feylesef) unvanını belki de sûfîler arasında felsefî düşünceye yer veren ilk sûfî olmasından dolayı almıştır[40]. Değerli bilgin Dr. Ahmed Subhi Fırat'a göre, hicrî 245-320 (m. 859-932) yılları arasında yaşamıştır.

Abû Abd Allah Muhammed b. Ali b. al-Hasan b. Bişr olarak bilinen, bu sûfi hakkında[42] İbn al-arabî, çok hürmetkâr sözler sarfeder. Bilhassa Futûhat'da birçok vesileler ile onun ismini anmıştır: *Muhammed b. Ali al-Tirmizi al-Hakîm* adıyla[43] ve bazen de *al-Hakîm al-Tirmidî*[44] veya sâdece *al-Tirmidî* şeklinde[45] adı geçen bu sûfi'nin *Hatm'ul-evliyâ* adlı eserini zikreder[46]. Mâmafih bu eser hakkında sual vaz'edenlere de, kendisi cevaplar vermiştir[47].

Onun hakkında «*Şeyhimiz Muh. b. Ali al-Tirmidî*»[48] sözlerini sarfeden İbn ül-arabî, buna rağmen Tirmizî'nin bazı görüşlerine iştirâk etmez. Örnek olarak «ahl al-hadis meclisleri» al-Hakîm al-Tirmidî'nin indinde «kırksekiz» olduğu halde, bunların sayısı (İbn al-arabî'ye göre) sadece «otuz»dur[49]. *al-amr wa'd-du'ā* ismini ilk defa kullanan (mutasavvıf), yine odur. Çünkü İbn al-arabî bunu evvelâ ondan duymuştur[50].

CÜNEYD BAGDADÎ

Cüneyd'i Bagdadî (m. ? - 910) dahi, Futûhât'da ismi ve bazı deyişleri tekrarlanan eski sûfilerden biridir. Tam adıyla : *Ebu'l-Kâsım ibn el-Cüneyd el-Hazzaz*

---

40. Bu hususta toplu izahlar için bk : Brockl. GAL, *Suppl.* I/355-356; ayr. Ahmed S. Fırat, *al-Hakîm al-Tirmidi ve Kitâb al-aql wa'l-hawa risâlesi,* (Şarkiyat Mecmuası V, 1963), s. 95 vd.
41. A.S. Fırat, *ayni eser,* s. 96
42. A.S. Fırat, *ayni eser,* s. 95
43. *Fut.,* I/204 (18) I/205 (16); ayr. 2/17 (33); ayr. 3/293 (22)
44. *Fut.,* 1/206 (21); ayr. 3/309 (31)
45. *Fut.,* 1/212 (34)
46. *Fut.,* 1/206 (21)
47. *Fut.,* 2/454 (34-36)
48. *Fut.,* 1/515 (7-8)
49. *Fut.,* 2/48 (36-37); ayr. 2/52 (6); ayr. 2/53 (29) vd.
50. *Fut.,* 1/204 (18-19)

el-Kavariri olarak bilinen bu ünlü sûfi, Bagdad'ta yetişmiştir. Kur'ân ve Hadis'i temel bilgiler olarak tanır. Ona göre, tasavvuf makamlarına götüren yol *zühd* ve *ibâdet*'tir. Hattâ ibadetin terki fikrinde bulunan sûfilerin aleyhindeydi. Basra'lı *sûfilerin reisi olan Tüsterî, m. 896'da ölünce,* Basra'lı sûfilerin bir kısmı, Bagdad'a gelerek, Cüneyd'e iltihak etmişti. Kendi eserlerinden kalanlar, İstanbul'da (Şehid Ali Paşa Ktp. de No. 1374) bir mecmua içinde toplanmıştır. Milâdî 910 (h. 238) yılında, Bağdad'ta vefat etmiştir. (*)

Futûhat'da Cüneyd'e izafe edilen ve bir kısmı tekrarlanan deyişler, o kadar büyük bir toplama ulaşmaz. Bunlardan tipik olan birkaç tanesini nakledecek olursak :

[51] «... *Cüneyd'e tevhîd* (=Allahın Birliği) konusunda (sual) soruldu. O da, hiç anlaşılmayan bir sözle cevab verdi. Kendisine :

— Cevabını tekrar et, zira anlamadık denildi.

(Bu sefer) başka bir cevap verdi. Kendisine :

— Bu (cevap) dahi, bizim için, birincisinden daha karanlık (gâmiz). Dikte et de, buna bakalım ve öğrenelim denildi.

O da dedi ki :

— Sen bunu *icrâ* edersen (yazarsan), ben de yazdırırım.

Cüneyd (diyor İbn'ül-arabî) bu konuda kendisinin bir etki (taammül)'si bulunmadığını ve (sözlerinin) ancak (belli bir) vaktin gereğiyle kendidisine (Allah tarafından) *ilkâ* edildiğini ve bu ilkâ'nın da, zamanların ihtilâfı ile ihtilâf ettiğine (değiştiğine) işaret etmiştir...»

---

*. H. Ritter, *Cüneyd* madd. (İsl. Ans.) III/241-242; ayr. bak. Dr. Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî : Hayâtı, Eserleri ve Mektupları* (İstanbul, 1970) s. 8-13 vd; ayr. Brockl. GAL, *Suppl.* I/354-355.

51. *Fut.*, 2/479 (15-17)
Fut., 3/225 (27-29)'da bu örnek, esas itibariyle aynen lâfız bakımından biraz daha değişik biçimde tekrarlanıyor :
«... Allah ondan râzı olsun : *Cüneyd*'e, *tevhîd* konusunda soruldu. Sorana, öylesine (= bi'emr'in) cevap verdi. (Fakat soran) dedi ki :
— Anlamadım; bana cevabını tekrar et.
Cüneyd (bu sefer) başkaca (bi'emr'in âhar) cevap verdi. Soran :
— Bunu bana dikte (imlâ) etsene dedi.
— Sen icrâ edersen, ben de imlâ ederim dedi.
(Cüneyd) diyor (demek istiyor) ki : Ben havadan konuşmuyorum. Bilâkis bu (söylediğim) Allahın ilmidir, benim ilmim değil.
Fut., 4/53 (26-28)'de bununla ilgili olarak, İbn'ül-arabî bir açıklama yapıyor :
«... *Cüneyd*, tek bir oturumda, bu oturumdaki zamanların ihtilâfı yüzünden *tevhîd* hakkındaki bir meseleye dâir cevaplarının ihtilâfı ile tenbîh (=işaret) etmiştir...»

Bu sözleri, biraz değişik bir tarzda tekrarlayan İbn'ül-arabî, (bak. not 51), Cüneyd'in bir takım ilâhî menşe'li bilgilere sâhib olduğunu göstermek istiyordu.

Kendisinde de böyle bilgilerin mevcud olduğunu daha önceki motiflerde gördüğümüz İbn'ül-arabî, her ân için ayrı bir ifâde kazanmalarına işâret suretiyle bu nevi bilgilerin «ilâhi bir kaynak» tan geldiğini kanıtlamak eğilimindeydi. Zira bunlar akla ve tefekküre dayansaydı, zamanın ihtilâfına rağmen, daimâ aynı şekilde ifâde edilmeleri gerekirdi.

Ârif (İrfân sahibi) ve *mârifet* arasındaki ilişki dahi, Cüneyd'ten rivâyet edilen hususlardan biridir. Görüleceği üzere, böyle bir ilişki dahi bir taraftan «ilâhi menşeli» dir ve diğer taraftan da, bir nevi «kendi nefsini bilmek» anlamını taşıyor. Tıbkı, kırmızı bir sürahi içine konulan renksiz suyun, kırmızı görünmesi gibi:

52 «... *Cüneyd'e mârifet* ve *ârif*'den suâl edildi. Dedi ki :

— *Su*'yun rengi, (içine konulduğu) *kab*'ın rengidir. Yani (diyor İbn'ül-arabî) O, Allahın ahlâkı ile ahlâklanmış (tahalluk bi-ahlâk'ıllâh : Bak. IV[12]) dır. Sanki o, O'dur fakat O, o değildir. O, kendikendisi(nden ibâret)'dir.....»

Bu sözleri biraz daha açıklığa kavuşturmak isteyen İbn'ül-arabî'nin bu konuda yaptığı başka bir açıklama (bak. not. 52)'yı bir yana bırakacak olursak, *irfân* (=kitâbî olmayan bilgi) sâhibi sûfilerin, başkalarına aid gizli bilgileri keşfedecek ruh tabîbleri (=etibbâ'el-nufûs) şeklinde tasvir edildiklerini görüyoruz :

53 «... *Cüneyd* dedi ki :

— Ârif; sen sustuğun halde, senin sırrını (=içinden geçenleri) dile getiren kimsedir.

(İbn'ül-arabî şöyle açıklıyor) : Sükûn (=susmak), kelâm'ın (konuşmanın) yokluğudur. Bunun anlamı : Senin, kendi hakkında bilmediğini, (bir ârif) bilir. Tıbkı, sen bilmediğin halde sendeki kötü bir gizli hastalığı, sana baktığı zaman bir doktorun bilmesi gibi. İşte bunlar (=ârifler) dahi, ruh doktorları (=*etibbâ'un-nufûs*) dır.....»

Cüneyd'in tipik sözlerinden birkaç tanesini daha aktaracak olursak :

---

52. *Fut.*, 2/352 (6-7) : Cüneyd'in «*Levn'ul-mâ'levnü inâ'ihi*» sözü, açıklamasız olarak, bir kaç defa tekrarlanmıştır. Meselâ
Fut., 1/318 (2-3)
Fut., 2/664 (9)
Fut., 2/737 (14)
Fut., 3/144 (8)
53. *Fut.*, 2/213 (24-25) = Bak. Kuşeyri, *Risâle* (Terc. T. Yazıcı), I/68

[54] «... *Cüneyd*'e denildi ki :
— Nâil olduğun şeye, ne ile nâil oldun ?
— Bu derecenin (merdivenin) altında otuz yıl oturmamla dedi.....»

[55] «... Bu tâifenin efendisi *Cüneyd* dedi ki :
— *Zındık* olduğuna bin tane *sıddîk* (=tam iman sahibi kimse) şehâdet etmedikçe, hiç kimse *hakîkat dereceleri*'ne ulaşamaz.....»

[56] «... *Cüneyd*'in sözü :
— Bizim bu bilgi'miz *Kitâb* (=Kur'an) ve *Sunne i*le mukayyed -ve bir rivâyetle de : muşeyyed) dir..... Yani (diyor İbn'ül-arabî) bu ilim, ilâhi meşrû bir pratiğin neticesidir. Tâ ki, akıl sâhibleri için zâhir olan şeyler arasında fark olunsun...»

Bütün bunlardan başka, Futûhât'da (bazıları tekrarlanan) birkaç söz daha vardır ki, onlara dipnotu (57) nda işâretle yetinelim.

TÜSTERİ

Tusteri (m. - 896)'nin de gerek ismine ve gerekse bâzı menkabelerine Futûhat'da tesadüf ediyoruz. Tam ismiyle *Sehl ibn Abdullah el-Tusterî* olarak bilinen bu ünlü sûfî, bir süre Basra'da bulunmuş ve tekrar, doğduğu yer olan Tüster'e

---

54. *Fut.*, 1/33 (8-9) = Kuşeyri, Risale Terc. T. Yazıcı), I/70
ayr. bak. Dr. S. Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî*, (İst. 1970), s. 60.

55. *Fut.*, 2/658 (14)
Fut., 1/223 (25-26)'da aynı şey tekrarlanıyor :
«... *Cüneyd* dedi ki :
«... *Hakikat dereceleri*'nin biri (ncisi) : bin tane *sıddîk*, onun *zındık* olduğuna şehâdet etmesine kadardır...»

56. *Fut.*, 1/636 (10 vd.) = Kuseyri, *Risâle* (Terc. T. Yazıcı), I/69 ayr. bak. Dr. S. Ateş, *ayni eser*, s. 10
Fut., 4/289 (25) de ayni şey, başka bir açıklamayla tekrarlanıyor :
«... *Cüneyd*'in sözü : Bizim bilgimiz, *Kitâb* ve *Sünne* ile mukayyed'tir. Yani (diyor İbn'ül-arabî) bu ikisi (Kur'ân ve Hadis) bu bilginin, Allah katından (geldiğine) şehâdet ederler...»

57. *Fut.*, 1/69 (27) : Kavl'ul - *Cüneyd* li'l-*âtis*...
Fut., 1/229 (10-11) : Kale'l - *Cuneyd* : E leste tekûlü hâzâ *müşebbeh*'un ve hâzâ *âbid*'u vesen'in ? Vasafa'l-Hakka bi-mâ vasafa'l-mahluk'a...»
Fut., 3/415 (9-10) Kema gale *sâhib'ül-Cüneyd* : - Va man'il-âlim, hatta yuzkara ma'a'llahi...»
Fut., 2/247 (10)'de bu sonuncusu tekrarlanıyor.

dönmüştü. Bâzı sözleri, doğmatik çevrelerce yanlış anlaşıldığından, kendisini «kâfir» sayanlar olmuştur. Mekke'de, Zünnn el-Mısrî (ölm. h. 245/m. 859) ile karşılaşmış ve ondan etkilenmiştir. Kerâmetlerini gizlerdi. Ebû Habîb Abdullah el-Abâdânî'nin öğretilerinden çok faydalandı*.

Futûhat'da Tüsteri'nin ismi, çeşitli vesilelerle anıldıktan başka[58] onun birçok sözlerine de yer verilmektedir. Meselâ :

[59] «... *Sehl ibn Abdullâh el-Tüsteri* diyordu ki :
— *Rubûbiyet* için bir *sır* vardır, ki bu *zâhir* olsa, *rubûbiyet bâtıl olurdu*.....» (krş. müteâkib not.)

[60] «... *Sehl ibn Abdullah el-Tusterî* der ki :
— *Rubûbiyet* için bir *sır* vardır ki, şâyet *zâhir* olsa, *nübüvvet bâtıl* olurdu.....» (krş. not. 59)

[61] «... Bu işin bilgini ve imâmı (=önderi) olan *Sehl ibn Abdullâh* dedi ki :
— *İblîs* ile karşılaştım ve onu tanıdım. O da kendisini tanıdığımı tanıdı (farkına vardı). Onun hâli konusunda, kendisiyle münazara ettim. Ben dedim (konuştum), o dedi (konuştu). Aramızdaki kelâm (konuşma) çoğaldı ve uzadı. Öyle münâzaa ettik ki ben durdum, o da durdu; ben hayret ettim, o da hayret etti. Bana söylediği son şey, şu oldu:

---

* *Tüsteri* hakkında, etraflı ve derli toplu bilgiler için bak :
Nazım Şardağ, *Tusteri; Hayâtı, Eserleri ve Düşüncesi,* İst. 1955 (Mezûniyet Tezi, Ed. Fak.)

58. *Eut.,* 1/132 (22); 1/744 (25)
Fut., 2/44 (37) 45 (1); 2/115 (17); 2/355 (1); 2/737 (35)
Fut., 3/46 (2); 3/86 (36); 3/440 (7)
Fut., 4/61 (1)

59. *Fut.,* 2/103 (35-36)
Fut., 2/602 (31-32)'de İbn'ül-arabî 243 üncü Bâb başındaki şiirin en son beytinde Tusteri'nin adım zikrettikten sonra, kendisine aid olan bu beyti şöyle açıklıyor.
«... Böyle (bir şey) için, bir *sırr* vardır ki şayet zâhir olsa, (mutlaka) *bâtıl* olurdu...»
Fut., 2/531 (12)'de aynı şey (*rubûbiyet bâtıl olurdu*) şeklinde tekrar edilmektedir.

60. *Fut.,* 2/737 (22-32)
Fut., 3/515 (36-37)'de bu fıkraya, bir telmihde bulunarak diyor ki :
«... *Sehl ibn Abdullâh*'ın *İblîs* ile hikâyesi ve onların munazarası daha önce geçmiş (=zikredilmiş) tir...»

— Ey *Sehl* (el-Tüsteri), Allah Teâla» *Benim Rahmetim herşey'e yayılır* (vesia). Sana gizli değil (malûmdur) ki, ben dahi bir şey'im. (Bu sebeble ilâhi) *rahmet* bana kadar genişler. *Sehl* (el-Tusteri) dedi ki :

— Allaha yemin ederim ki (İblis) kendi siyâkının letâfeti ve zaferi ile, beni böyle bir âyetle hâris kıldı ve hayrette bıraktı. Ben de düşünceye daldım ve kendi kendime bu âyeti okumağa koyuldum..... (İblis'e) dedim ki :

— Ey mel'ûn, kendi rahmetini Allah *takyîd* etmiş (kayıtlamış) ve onu, umûm'a yayılmak'tan çıkarmıştır. (Allah) «Ben onu yazacağım» diyor. (Böylece) İblis tebessüm ederek dedi ki :

— Ey *Sehl,* senin burada olduğunu sanmıyordum. Ey *Sehl,* bilemedin mi ki *takyîd* senin *sıfat*'ındır, O'nun sıfatı değil. *Sehl* (el-Tusteri) dedi ki:

— Böylece kendime rucû ettim..... (sonra) (İblis) ayrıldı ve ben de ayrıldım. Vallahi, bundan sonra ne olduğunu bilmiyorum.....»

[62] «... *Sehl ibn Abdullah el-Tusterî,* bu (tasavvuf) yoluna girişinin başında tesadüfen gördü ki, *secde* edenler arasında kendi *kalb*'i de secde ediyor. Böylece kendi *vâkıa*'sı hakkında tarik (=tasavvuf yolu) şeyhlerine (suâl) sormak istedi. Söylediğini bilen (aklı eren) birini bulamadı. Kendisine :

— *Abâdân*'da muteber bir *şeyh* vardır. Bu *vâkıa* sebebiyle ona yollan denildi. (Tüsteri) onun yanına girince dedi ki :

— Ey Şeyh, *kalb secde eder mi?*

Şeyh de ona :

— *İlel-ebed* (sonsuza kadar) dedi.....»

Bu nevi fıkraları çoğu zaman *aynen tekrarlamak* alışkanlığında olan İbn'ül-arabî, nedense not. 62'de mezkûr olan menkabeyi bu sefer biraz daha değişik anlatıyor :

---

62. *Fut.,* 1/539 (16-19) = Bu hususta krş. Kuşeyri, *Risâle* (terc. T. Yazıcı), I/70
Fut., 2/22 (30-31)'de kısaca tekrarlanıyor.
«... *Sehl ibn Abdullah,* Şeyh'i ziyaret için (huzûra) girdiğinde :
— *Kalb secde eder mi?* deyince Şeyh :
— *İle'l-ebed* dedi.
Böylece *Sehl,* onun hizmetine girdi...»
Fut., 2/113 (16)'da dahi kısa bir telmih var :
«... Bu sebeble *Sehl ibn Abdullah*'a Şeyh :
— *İle'l-ebed* dedi...»
Fut., 1/84 (23-25)'de aynı örnek, kısaca tekrarlanıyor.
«... *Kalb secde eder mi?*
Sehl ibn Abdullah el-Tusteriye (bu sual üzerine) şeyh dedi ki :
— *İle'l-ebed* (secde eder)...»

63 «... *Sehl ibn Abdullah* (el-Tusteri), *Abâdân*'lı bir adama, *kalbin secdesi*'nden sordu. *Sehl ibn Abdullah,* kendi kalbinin secde ettiğini görmüş ve bunu kendi zamanında, şeyhlerden bir topluluğa arz etmiş (söylemiş)'di. Fakat onlar, onun ne dediğini bilmediler. Çünkü bunu *zevk* etmiş (tatmış) değildiler. (Tusteri de) bunu bileni aramak üzere, yola koyuldu. *Abâdân*'a ulaşınca bir şeyhin huzuruna girdi ve ona dedi ki:

— Ey üstâd, *kalb secde eder mi*? Şeyh :

— *İle'l-ebed* dedi. Yâni (diyor İbn'ül-arabî), kalb kendi başını secdeden (hiç) kaldırmaz.....»

64 «... *Kût* (=azık) hakkında, *Sehl ibn Abdullah el-Tusterî*'ye (sual) soruldu :

— *Allah*'dır dedi.

— Sana gıdâ (anlamındaki azık)'dan soruyoruz dediler.

O, kendine gâlib gelen *hâl* sebebiyle yine dedi ki,

— *Allah*'dır..... Adam :

— Ey *Sehl,* biz sana cisimler ve gölgeler (maddî varlıklar) azığından soruyoruz dedi.

Sehl ise, kendi demek istediğini adamın bilmediğini (anlamadığını) bilince (fark edince), ona başka başka bir nefisle cevaba koyuldu... ve *sehl* ona dedi ki :

— Sana ne ? Onlara (yâni maddî varlıklara) ne ? Binâları (bedenleri), onların bânîsine (Allaha) bırak : Şâyet isterse onları tahrîb eder, isterse ömür verir.....»

---

63. *Fut.*, 3/97 (4-7)

Fut., 2/22 (23-25)'de ise bu konuyla ilgili olmak üzere, İbn'ül-arabî bazı açıklamalarda bulunarak diyor ki :

«... *Sehl ibn Abdullah el-Tüsteri,* (henüz) altı yaşındayken bu makama nâil olmuştu. Onun (sûfilik) başlangıcı, bu yolda *kalbin secdesi* idi.

Tanrının, şanı büyük, ömrü uzun nice dostları vardır ki ölürler fakat onlar için kalbin secdesi hâsıl olmaz; hattâ kalbin secdesi bulunduğunu da, asla bilemezler...»

64. *Fut.*, 4/275 (6-12)

Fut., 2/395 (28-30)'da saha kısaltmış şekliyle tekrarlanıyor :

«... *Sehl*'e denildi ki;

— *Kût* (azık) nedir?

— Allah'tır dedi.

— Biz ancak, kendisiyle hayât'ın vâki olduğu (devâm ettiği) şeyi irâde (kasd) ediyoruz, dediler. (O, yine) :

— Allah'tır dedi.

[65] «... Sehl ibn Abdullah (el-Tusteri) buna adl adını verir.....»

EBU SAİD EL-HARRAZ

Tam ismiyle *Ebû Saîd Ahmed ibn Îsâ el-Harrâz* (m. ? - 899) olarak bilinen bu sûfi, *fenâ ve bekâ* nazariyesinin kurucusu olup *Kâhire*'de vefat etmiştir. (*)

İbn'ül-arabî tarafından *Ebû Saîd* (ve çoğu zaman Ebû *Saîd el-Harrâz*) adıyla anılan[65] bu ünlü mutasavvıftan rivâyet edilen sözler, iki nokta üzerinde toplanmakta ve bunlardan bir tânesi, defalarca tekrarlanmaktadır. Meselâ :

[67] «... *Ebû Saîd el-Harrâz* ve onun gibiler, şu bakımdan doğru söylemişlerdir :

— *Allâhı*, ancak *Allah bilebilir...*»

[68] «... *Ebû Saîd el-Harrâz*'a denildi ki :

— Allahı ne ile bildin? O da :

— İki zıdd arasında O'nu biraraya getirerek dedi ve sonra «*O, Evveldir ve Sondur; Zâhirdir ve Bâtındır* (K. LVII/3) âyetini okudu. *Allah* (diyor İbn'ül-arabî), *Son* olması bakımından *Evvel*'dir; ve *Bâtın* olması bakımından *Zâhir*'dir. Çünkü O'nun hakikatındaki hareket, *tek*'dir... Ve bu *akıl kuvveti* ile idrâk olunmaz. Çünkü aklın kuvveti bunu vermez ve anlayamaz.....»

65. *Fut.,* 2/67 (1)
Fut., 3/86 (36)'da aynı cümle tekrarlanıyor.
Fut., 3/168 (27)'de ise şöyle diyor :
«... İşte bu, *Sehl ibn Abdullah*'ın indinde *adl*'dir...»

*. L. Massignon, *İsl. Ans.* 5/300 a

66. Sadece isminin anıldığı yerler : *Fut.,* 1/177 ( ) ayr. 2/567 (16)

67. *Fut.,* 1/712 (13-14); ayr. bak. N. Keklik, AKİ, s. 80'de bu söz bir mısra halinde kullanılıyor; ayr. bak. IV[69]; XXX[150] ve XXX[151]

68. *Fut.,* 2/735 (23-25) :
Bu sözler, defalarca tekrarlanıyor. Meselâ :
Fut., 1/206 (10-11)'de aynen tekrarlanıyor.
«... *Ebû Said el-Harrâz*'ın sözü . Allahı, iki zıdd arasında cem ederek bildim : (dedi) sonra da «... ' ve O, Evveldir, ve sondur, ve zahir'dir ve Batın'dır-» ayetini okudu.
Fut., 1/212 (7-8)'de kısaca zikrediliyor :
«... *Ebû Saîd el-Harrâz*'ın sözü : —Allahı, iki zıdd arasında cem ederek bildim...»
Fut., 2/45 (22-23'de aynı şey tekrarlanıyor.
«... kendisine :

[69] «... *Harrâz* dedi ki:

— Allahı, iki zıdd arasında cem'ederek bildim.

Arkadaşımız *Tâceddin el-Ahlâtî,* bunu bizden işitince dedi ki:

— Hayır, belki de *Allah, iki zıddın aynıdır.*

Arkadaşımız doğru olanı söyledi. Zira *Harrâz*'ın sözü iki zıdd'ın aynı olmayan ve lâkin her iki zıddı kabûl eden bir *ayn* (olduğu) vehmini (zannını) veriyor. Oysa mesele böyle değildir. Bilakis *Allah, iki zıddın aynidir.....»*

HALLÂC EL-MANSÛR

Kısa adıyla Hallâc-ı Mansûr ve tam ismiyle Ebu'l-Mugîs el-Huseyn ibn Mansûr el-Hallâc el-Beyzâvi (h. 244-309/m. 857-922) olarak bilinen bu ünlü sûfî,

---

— Allah Teâlâyı ne ile bildin?

denildiği zaman, *Ebû Said el-Harrâz :*

— Onu iki zıdd arasında cem'ederek bildim dedi ve sonra, ... (LVII/3) ayetini okudu...»

Fut., 2/420 (37) - 421 (1)'de kısaca tekrarlanıyor.

«... *Ebû Said el-Harrâz*'a denildi ki :

— Allahı ne ile bildin? dedi ki :

— O'nu iki zıddı cem' ederek bildim...»

Fut., 3/353 (19)'da değişik bir ifadeyle, aynı örnek tekrarlanıyor.

«... *Ebû Said el-Harrâz*'ın, Allahı ancak iki zıddı cem'ederek bildiğine dair sözü, ki sonra da... (LVII/3) ayetini okudu.

Fut., 4/42 (13-14)'de *İsl. Ans.* bir açıklamasıyla tekrarlanıyor.

«... *Ebû Said el-Harrâz,* şöyle dediği zaman: ...

— Allahı ancak iki zıddı cem ederek bildim. Hayır (diyor İbn'ül-arabî), belki de o, iki zıddın aynidir...»

Fut., 4/277 (32-35)'de İbn'ül-arabî'nin kısa bir açıklaması ile tekrarlanıyor (Karş. not 4 de)

«... *Harrâz*'a denildi ki :

— Allah Tealayı ne ile bildin?

— O'nu, iki zıddı cem'ederek bildim dedi ve sonra... Kur'ân (LVII/3) âyetini okudu. Yâni (diyor İbn'ül-arabî) O'nu *tek ayn'dan* ve *tek ayn içinde* bildim (demektir).

Fut., 4/312 (29)'da ise aynen tekrarlanıyor :

«... *Ebû Said el-Harrâz*'a denildi ki :

— Allahı ne ile bildin?

— O'nu iki zıddı cem'ederek bildim dedi ve sonra... (LVII/3) âyetini okudu...»

69. *Fut.,* 2/528 (1-3).

türkler'in islâmiyeti kabûl etmesinde etkisi görülen dinî-ictimâî bir hareketin başıdır. İranda Fars eyaletinde doğmuştur. Büyük babası, bir zerduştî idi. Sonra, Basrada yetişti. *Tüsterî* (bak. br. XXIV[59-62]) ve *Amr* (ibn Osmân) *el-Mekkî*'nin yanında, kendisini tasavvufa verdi. Üç defa Hacca giden Hallâc, avam tabakalarına verdiği vaazlarda Allah sevgisi (muhabbetullah) aşılamağa çalıştı. Sonra asker kıyafetiyle cihâda çıkarak, Hoten ve Turfan'a kadar seferlere çıktı ve Türkleri islâmiyete davet etmeğe çalıştı. Bu hususta, Türk aslından bazı askerî liderler ona yardım etmişti. Bağdad'a yerleşerek, bir gün «*Ene'l-Hakk*» (Hakk Benim) diye bağırmıştı. Hicri 301 (m. 913)'de Sûs (İran)'da tevkif edildi. Sekiz yıl hapiste kaldı. Sonradan, uydurma kerametler gösteren bir sahtekâr diye ihbar edilen Hallâc, yeniden mahkemeye çıkarıldı ve mahkûm edildi. Halife Muktedir (m. 908-932) zamanında, kamçılanmak, vücudu parçaparça edilmek ve darağacına asılarak teşhir edilmek, kafası kesilmek ve yakılmak suretiyle, h. 24 Zi'l-Kâ'de 309 (m. 26 Mart 922)'de idâm edildi.

Hallâc'tan mevsuk olarak 6 tâne mektup, tasavvufa dair 350 *vecize*, vaazlarına dair 74 tâne hulâsa, 80 parça manzume, 2 mensur mecmua 27 rivâyet, ve 11 tavâsin kalmıştır. Onun, *hûlûl* taraftarlığı ile itham edenler vardır**.

İşte bu ünlü sufîden, İbn'ül-arabî dahi çeşitli vesilelerle bahsediyor. Sâdece ismini anmaktan başka, onun hakkında (mahdût ölçüde) birkaç rivayet naklediyor. Meselâ :

71 «... *el-Huseyn ibn Mansûr* <el-Hallac>,...... uzun elbiseli değildi. O, ancak bâzı uzuvlarını örterdi. Kendisi, sâdece 6 dirsek mikdarınca örtü (kullanır) idi......»

72 «... *Hallâc*'tan bize rivayet edildi ki, ... onun, *beyt'ül-azame* (azamet evi) adı verilen bir evi vardı. O, girdiği zaman, burayı, bakarların nazarında kendi zâtı (benliği) ile doldururdu. Nihayet (bazı kimseler), onun hakkındaki bilgisizlikleri sebebiyle, bu konuda ona *simya* ilmi (sihirbazlık) nisbet ettiler...»

73 «... Hallâc bununla (yani: azamet mertebesi ile) telebbüs etmiş (giyinmiş)dir. Bu sebeble onun cismi (bedeni), bakanın (görenin) nazarında yücelirdi......»

**. Bütün bu konularda bak: L. Massignon, *Hallac* mad. (*İsl. Ans.*) V/167-170.
70. *Fut.*, 1/188 (18, 20, 21)
71. *Fut.*, 2/135 (10-11) altı kol : uzunluk ölçüsü)
72. *Fut.*, 4/90 (32-33)
73. *Fut.*, 4/265 (32-100)

[74] «... Kur'ana muarâza (muhalefet) eden kimse...... (meselâ) Hallâc gibi(ler)......: Amr ibn Osmân el-Mekki onun yanına girdiği zaman dedi ki:
— Ey Hallâc ne yapıyorsun? O da:
— Kur'ana muhalefet ediyorum dedi.
Bu (sebeble), ona beddua etti. Şeyhler derler ki: Hallâc, ancak bu şeyhin (Amr el-Mekki'nin) duasıyla musibete uğradı...»

[75] «... Hallâc dedi ki:
— Kul'dan (sâdır olan) *Bismillâh,* Hakk'dan (sâdır olan) *kün* (=OL) mertebesindedir.....»

[76] «... *Şiblî* dedi ki:
— Ben ve *Hallâc,* tek bir kâse'den içtik. Ben kendimi kaybetmedim (sahv)... Fakat o sarhoş oldu. (Sonra) dövüldü ve hapsedildi. Nihayet öldürüldü......
Şiblî'nin (ben, sahv ettim, o ise sarhoş oldu) *sözü*... ölmezden önce, *Hallâc*'a ulaşınca, dedi ki:
— *Şiblî,* öyle (mi) sanıyor? Şayet o da benim içtiğimi içseydi, benim oturduğum yerde (hapiste) oturur veya benim sözümü söylerdi.
Biz (diyor İbn'ül-arabî), *Şiblî*'nin ayık kalması (*sahv*) ve *Hallâc*'ın sarhoş olması sebebiyle, *Şiblî*'nin sözünü, *Hallâc*'mkine tercih ediyoruz...»

İşte kayda şayan olan bu rivayetlerden başka olarak, bir iki örnek daha vardır ki, onlarda dipnotu (77) olarak gösterilmiştir.

ZÜNNÛN el-MISRÎ

Ünlü sûfilerden biri de Zünûn (ölm. h. 246/m. 861)'dur.

Çeşitli vesileler ile (78) ismini andığı bu ünlü sûfî hakkında İbn'ül-arabî bâzı rivâyet ve menkabeler nakletmektedir. Meselâ:

---

74. *Fut.,* 3/19 (25-27)
75. *Fut.,* 2/139 (25-26)
Fut., 4/362 (32-33)'de bu rivayet, (isimler zamir'le ifade edilmek suretiyle) aynen tekrarlanıyor.
76. *Fut.,* 2/607 (9-13)
77. *Fut.,* 4/367 (21)
«... El-Huseyn ibn Mansur'a mensub olan sayhur ve deyhur'dandır...»
Fut., 2/731 (8)
«Allah ona rahmet eylesin» Hallac'ın sözü:
«... Annem, kendi babasını dünyaya getirmiştir...»

79 «... (Abbâsî halifesi) *el-Mütevekkîl,* ona isnâd edilen *zındıklık* konusunda (suâl) sorduğu zaman, ... dedi ki :
— Ey müminlerin emîri, (bu konuda) şâyet «hayır» dersem, (onlara) yalan söyletmiş olurum; şâyet «evet» dersem, kendime yalan söylemiş olurum.

Müminlerin emîri (el-Mütevekkil) onun bu (cevâbı)'nı güzel bularak, bu konuda dedi (-koducular)'ın sözünü (görüşünü, iddiâsını) kabul etmedi ve ikram ederek, onu Mısır'a iâde etti, kendisinden özür diledi.

(Züynûn)'un bu konudaki hikâyesi meşhurdur. Bunu herkes zikreder (anar)...»

80 «... *Zünnûn*'un, bâzı gençlere vasiyetlerinden :
— Ey yiğit, kendin için *melâmet* silâhını edin ve onu, *zulâmet* (adâletsizlik)'in reddi için kullan...»

81 «... Zünnûn dedi ki : —*İmân*'ın âlâmetlerinden üç tânesi (şunlardır) :
— Müslümanların musîbetlerinden (yaptığı fenâlıktan), yüreğin kederlenmemesi;
— Onların (sû-i) zannlarının acılığını yudum yudum içerek, onlara nasihat etmek;
— Bilmeseler ve istemeseler dahi, işlerinde onları irşâd etmek...»

82 «... *Ahmed ibn Ahmed ibn Seleme* dedi ki :
— *Zünnûn* bana şunları vasiyet etti : Kendi ayıbından (dolayı), insanların ayıpları (kusurları seni meşgûl etmesin (= ilgilendirmesin). Çünkü onların rakîbi (=gözcüsü) sen değilsin.

Sonra, (şöyle) dedi :
— Allahın kullarından, Allaha en sevgili kullar, en *akıllı* olanlardır...... Bir adamın *tevâzu*'u, (alçak gönüllülüğü), *akl*'ındadır...»

83 «... *Zünnûn el-Mısrî*'den bize rivâyet edildi ki o :
— İnsanların ayıplarına (kusurlarına) bakan kimse, kendi ayıplarını gör-

---

78. Bir vesileyle, sâdece ismini andığı yerler :
Fut., 1/649 (33)
Fut., 3/104 (10)
Fut., 4/157 (25)
79. *Fut.,* 4/540 (15-19)
80. *Fut.,* 4/576 (15-16 vd: 16-23) Bu nasîhat, secîli ifâdelerle devâm ediyor.
81. *Fut.,* 4/565 (10-12)
82. *Fut.,* 4/565 (12-15)
83. *Fut.,* 4/567 (16-18)

mez; cennet ve cehennem için çalışanlar, dedikodu ile meşgûl olmuş olur; insanlardan kaçanlar, onların kötülüğünden selâmet bulur (kurtulur); fazlasına şükr eden'in (mülkü) ziyâde kılınır...»

[84] «... (Zünnûn) dedi ki :

— Üç şeyden (dışarı) çıkmayın : Îmânlarınız ile, dîninize nazar etmek; Dünyânızdan (başlayarak) âhiretiniz için tedariklenmek (hazırlık yapmak); size emrettiği ve yasakladığı şey konusunda, Rabbinizden yardım dilemek...»

[85] «... *Zünnûn*'un, kardeşi *el-Kifl*'e vasîyeti :

— Ey kardeşim, *hayr* (iyilik) ile vasıflan fakat *hayr*'ı tavsif (tarif) edici olma...»

[86] «... *Zünnûn* dedi ki :

— Araplaştığı zaman (yani : araplaşmış) *Nabatî*'lerden Allaha sığının...»

[87] «... *Mûsâ ibn Alî el-İhmînî* yoluyla bize, *Zünnûn el-Mısrî*'den rivâyet edildi: (Zünnûn), *Yemen*'e göç eden bir adamla, -bunun da uzun bir hikâyesi vardır- karşılaşmıştı. Bir müddet sonra ona :

— *Allah için sevgi*'nin alâmeti nedir?

diye sordu ve (yine kendisi) :

— Dostum, *sevgi*'nin derecesi yüksektir

dedi. Karşısındaki :

— Bana, onu anlatmanı istiyorum

deyince, (Zünnûn) devâm etti :

— Allah için *sevenler*'in kalblerinde bir bölüm ayrılmıştır. Onlar, Allâhın celâlini (yüceliğini) *kalblerinin nûru* ile görürler. Onların bedeni, dünyevî (: âşikâr, maddî), ruhları örtülü (: gizli) ve akılları ise semâvî (: ulvî) olmuştur. Onlar, meleklerin safları arasında dolaşırlar ve (bütün) bu olayları, yakînen *müşâhede* ederler. Allaha *Cennet* arzusu veya *Cehennem* korkusu ile değil de, O'nu sevdikleri için ibâdet ederler.

(Bunları dinleyen) genç, var kuvvetiyle hıçkırarak ağla(mağa başla)dı...»

---

84. ***Fut.***, 4/567 (11-16)

85. ***Fut.***, 4/576 (24); Buradaki maksad şudur : Sen, başkalarının *iyilik*'inin ne olduğunu tarif ve tavsif edecek yerde, bizzat *iyilik* ile vasıflan.

86. ***Fut.***, 4/579 (4-5) : Buradaki *Nabatî* (نبطى) lafzının, *Kıbtî* (قبطى) olması da muhtemeldir.

87. ***Fut.***, 2/389 (24-30)

88 «... *Muhammed ibn Yezîd* bize (şöyle) dedi :
— *Zünnûn el-Mısrî*'nin şöyle dediğini duydum : — *Kâbe*'yi hacc etmek üzere (yola) çıkmıştım. Tavâf ederken birinin, Kâbe'nin örtülerine asıldığını ve ağlayarak : «..............................» dediğini duydum...
Zunnûn (devam ederek) diyor ki :
— Ona doğru gittim. Bir de ne göreyim? Bir hanım (imiş)...»

89 «... *Zünnûn el-Mısrî* diyor (ki) : — *Nişâbur'lu Fâtımâ* ile karşılaştım. Kendisine zikrettiğim bir *makâm* yoktur ki, bu makâm onun *hâl*'i olmasın...»

90 «... *Zunnûn*'un arkadaşlarından biri hastalanmıştı. Kendisine duâ etmesi için *Zunnûn*'a yazdı. Bunun üzerine *Zünnûn* :
— Keşki nimetlerini senden uzaklaştırması için Allaha duâ etseydim dedi ve ilâve etti : Ey kardeşim, bilmelisin ki *hastalık,* safâ ve himmet sâhiplerinin kendisiyle ünsiyet edecekleri ve sana, hayatta şifâyı hatırlatacakları bir şeydir. Kim, *belâ*'yı bir nîmet olarak kabûl etmezse, *hikmet sâhibi* kimselerden değildir. Şefkatli kimse, kendisinden emin olmazsa, töhmet edenler onun işlerinden emîn olurlar. Ey kardeşim, seni, şikâyetten alıkoyacak bir *hayâ*'ya sâhib olmalısın, vesselâm...»

91 «... (Adam) ona dedi ki :
— *Ebû Yezîd*'e sor : Kâfile geçip gitti; uyku ve istirâhat ne zaman? *Ebû Yezîd* ise dedi ki :
— Kardeşim *Zunnûn*'a söyle : Kişi, bütün gece uyuyup ta sabâh olunca, menzilde bulunan (kimse)dir!
Bunun üzerine *Zunnûn* dedi ki :
— Hayırlı olsun (fakat) bu ifâde bizim *hâl*'lerimizin seviyesine varamayan bir sözdür...»

92 «... *Yûsuf ibn el-Huseyn*'den bize rivâyet edildi : O şöyle demişti :
— Kendisinden ayrılırken *Zunnûn*'a : «kiminle oturup kalkayım? diye sormuştum da bana (şöyle) demişti :

---

88. *Fut.,* 2/388 (1 vd.) : Bu rivâyet, İbn'ül-arabî'ye, h. 599 (m. 1203) yılında, Mekke'deki dostu *Yunûs ibn Yahya* tarafından nakledilmektedir. Bak. *Fut.,* 2/387 (36).
89. *Fut.,* 2/148 (32-33) : Başka bir deyişle : Ona bahsettiğim bütün *makâm*'lar, onun bizzat yaşadığı birer *hâl* idi.
90. *Fut.,* 4/588 (10-14)
91. *Fut.,* 4/588 (18-
92. *Fut.,* 4/564 (20-26)

— Görünüşü, Allah azze ve celle'yi hatırlatan; heybeti senin içinde yer eden; sözü, senin amelini (yaptığını) fazlalaştıran; hareketi, dünyâda seni zâhidâne hayâta sevkeden ve yanında bulunduğun sürece, seni Allaha karşı âsî kılmayan; hareketleri ile sana öğüt veren fakat, sana delâlet (önderlik) ettiği şeyi terk ederek sözü ile nasihat etmeyen kimseyle düşüp kalk...»

93 «... Adamın biri, *Zunnûn*'un huzûrunda *Nil* (nehrin)'e tükürdü. Bunun üzerine *Zünnûn :*

— Tüh, Allah müstehakkını versin, Allâhın nîmetlerine tükürüyorsun dedi. (Çünkü) *Zünnûn* o anda, kendisine ihtiyâcımız olan *Allahın nîmetleri*'ni *müşâhede* etmekte idi. İçinde bulunduğu *hâl,* bunları söylemeğe onu sevketmişti...»

94 «... *Zunnûn el-Mısrî,* Allah Teâlâ'nın «teminatlı söz alma» (XXXIII/7) hakkındaki sözü (: âyeti) dolayısıyla, şunları söyledi :

— Şimdi o söz, sanki kulaklarımdadır. -Bu hâl ile onun tesirine işaret ediyor- : Eğer, sâdece *hatırlatma*'dan ibâret olsaydı, bu makamda melekler'e lâhık olmaz (ulaşmaz) idi...»

95 «... *Zünnûn el-Mısrî* dedi (ki) :

— *Berbâ*'da, *Dendere** denilen (bir yer)'de, üzerinde (şöyle) yazılmış idi : «Zengin olmuş kölelerden (=sonradan görme'lerden); batılı gençlerden ve araplaşmış *kıbtî***'lerden sakınınız...»

96 «... *Zünnûn* dedi :

— Âhiret işlerinde ahmakça davrandığı, hilm gösterilecek yerlerde aklını kullanmadığı... insâfı elden bıraktığı, Allah'tan başkasına itaat ettiği, O'nu sadece ihtiyacı esnâsında andığı, istek ve arzûları, bilgisine hâkim olduğu, gerektiği yerde şükr etmediği, düşmana karşı mücâdeleden vaz geçtiği vs... halde dünyâ meselelerinde ihtimâm gösteren kimse akıllı değildir...»

---

93. *Fut.,* 4/588 (3-5)

94. *Fut.,* 2/120 (26-28 vd.)

95. *Fut.,* 4/579 (5-7)

*. *Dendere,* batı *Nil* kenarında bağlık bahçelik bir yer. İlk ismin neye delâlet ettiği tesbit olunamadı.

**. Daha önce geçen bir metindeki *nabatî* (نبطى) kelimesinin, *kıbtî* (قبطى) okunması gerektiğini, bu örnekdeki sebeble söylemiştik. Bak. XXIV86 dn.

96. *Fut.,* 4/567 (3-11)

ÇEŞİTLİ SÛFİLER VE İBN'ÜL-ARABÎ'NİN DEVRİNE YAKIN OLANLAR

İbn'ül-arabî bu arada pek az da olsa, bâzı eski sûfîler'den ve kendi zamanına yakın yıllarda yaşamış mutasavvıflardan daha bahsediyor ki, eskiler arasında: *Râbiat el-Adeviyye* (ölm. m. 752) nin ismi (97) ile onun hakkında bir hikâye (98); *Ebû Ali el-Dekkâk* (h. /m.) (99); Fuzayl ibn İyâz (h. 188/m. 803) (100); *Bîşr el-Hâris el-Hâfî* (101);*Rüveym* (102) gibi ünlü simaları hatırlatmak yetecektir. İbn'ül-arabî'nin yaşadığı yıllardan bir mikdar önceleri hayat sürmüş bâzı sûfîler daha vardır ki, bunlar arasında *Rüzbihân el-Baklî* (h. 527 - 606/m.1183-1209)'nin, (103) *Abdülkâdir el-Gilânî* (h. 470-561/m. 1077 - 1166)'nin ve onun arkadaşları *Muhammed ibn Kâid el-Evânî* ile *Ebu's-Suûd ibn el-Şiblî* (veyâ : el-Şiblî) nin isimlerine ve bâzı menkabelerine Futuhat'da rastlamaktayız. Muahhar sûfilerden olan *el-Gîlânî* ve arkadaşları hakkındaki malzeme, diğerlerine nisbetle çok olduğu için, bunlar hakkında biraz daha fazla durabiliriz.

Kâdirî tarîkatının kurucusu olan ve tam ismiyle *Abdülkâdir el-Cîlî* (Gîlânî) *Muhyiddîn Ebû Muhammed ibn Ebî Sâlik Zengî Dost* olarak bilinen bu ünlü sûfî, hicrî 470-561 (m. 1077-1166) yılları arasında (milâdî olarak 89 sene) yaşamıştır. Doğduğu yerin Hazar denizi güneyinde *Gîlân* eyâletinde *Nîf* (=Neyf) köyünde olduğu rivâyet edilir. Onsekiz yaşında, tahsil için *Bağdad*'a gönderilmiş, orada evlenmiştir. *Ebu'l-Hayr el-Debbâş* (ölm. h. 525/m. 1131)'m teşvikiyle tasavvufa girmiştir. Hicri 521(m. 1127)'de sûfî *Yûsuf el-Hemedânî* (h. 440-535/m. 1048-1140)'nin irşâdı üzerine va'zlara başladı. Talebeleri arasında *Ensâb* müellifi *Sem'ânî* (m. 1113 - 1167) ve ayrıca, İbn'ül-arabî tarafından Futûhât'da zikredilen *Muh. ibn Kâid el-Evânî el-Bağdâdî* ile *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şiblî el-Bağdâdî* gibi sûfîler vardır. (Bak. ilerde XXIV[105] vd.).

Va'zlarının etkisiyle birçok hristiyân ve musevîler, islâmiyete girmiş. Çeşitli tasavvufî eserleri vardır: *el-Gunye, el-Feth el-Rabbânî, Futûh el-Gayb* ve *el-Fuyûzat el-Rabbâniyye* çok ün kazanmıştır*.

---

97. *Fut.*, 2/400 (1 vd.)
98. *Fut.*, 2/495 (7 vd.)
99. *Fut.*, 2/573 (4-7) ve (12)
    Fut., 2/574 (7-8) ve (25) ve (36)
100. *Fut.*, 4/574 (8-12)
    Fut., 4/575 (11 vd.)
101. *Fut.*, 1/274 (36 vd.)
102. *Fut.*, 1/87 (23-24)
103. *Fut.*, 2/351 (25-33) :

*. Bu konularda tafsilât için bak. D. S. Margoliouth, *İsl. Ans.* I/80-83; ayr. Brockelmann, *GAL*, I/435; Suppl. I/777

İbn'ül-arabî'nin Ortadoğu ülkelerine gelmesinden epey önceleri vefat etmiş olan *Abdülkâdir el-Gîlânî*'den, (104) Futuhât'da çeşitli vesilelerle bahsedilmektedir. Onun arkadaşları olan *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şibl* (veyâ el-*Şiblî*) ve ayrıca *Muhammed ibn Kâid el-Evânî*'nin de isim ve bazı menkabelerine çeşitli yerlerde rastlamaktayız. Hepsini bir bölümde toplayacak olursak, İbn'ül-arabî *fragment*'ler hâlinde şunları anlatıyor :

105 «... Biz *Mekke*'de (iken), *Ebû Kubeys dağı*'nda, tek bir günde bu makâmın kutuplarından 70'den fazla adam gördük... Denilir ki *Ebû's-Su'ûd ibn el-Şiblî* bunlardan biriydi ama ben karşılaşmadım ve kendisini görmedim. Fakat ona ait bir güzel koku duydum... Bana ulaştı ki *Abdülkâdir el-Cîlî* -ki güvenilir ve kendi zamânın kutbu idi- *Muhammed ibn Kâid el-Evânî*'de bu makama şâhid olmuş : Bana böyle nakl edildi. Uhdesi (: vebâli) nakledene (âid)'dir...»

106 «... *Ebu's-Suûd* (el-Şiblî) onlardan (biri) idi. Zira -Tanrı ona rahmet eylesin- kendisi, Allah Teâlâ'nın «*O, Allahı vekil ittihâz etti*» (LXXIII/9) sözündeki emrini imkisâl etmişti. Şu halde *vekîl*'in *tasarruf* (kuvvet)i vardır ve şâyet (Allahtan) emir aldıysa bu emre (imtisâl eder (: uyar). Onların işi budur.

Abdülkâdir (el-Cîlî)'ye gelince : Görünüşe bakılırsa o, *tasarruf* ile emredilmiş idi...

Muhammed el-Evânî ise anlatır ki, Allah ona *tasarruf*'u vermiş ve kendisi de bunu kabûl etmiş. Böylece o da (tabiî varlıklara) *tasarruf* (: hükm) ederdi...»

107 «... Bu makâmın sâhibi, *Bağdâd*'ta (yaşamış olan) şeyhimiz *Abdülkâdir el-Cîlî* idi... Kendisinin şânı büyük idi; haberleri (: menkabeleri) meşhurdur. Onunla hiç karşılaşmadım lâkin bu makâmda, zamânımızın sâhibi ile karşılaştım. Fakat *Abdülkâdir*, başka şeylerde, benim karşılaştığım bu şahıstan daha tam (: yüksek) idi...»

---

104. Sâdece isminin anıldığı yerlere misâl olarak.
Fut., 2/54 (23); 2/224 (16); 2/343 (1)
Fut., 3/38 (10)
Fut., 2/89 (5-8)'deki rivâyet ise, ilerde söz konusu edilecek olanlar arasında zikredilmiş değildir.
105. *Fut.*, 1/225 (16-21)
106. *Fut.*, 1/225 (30-33 vd.)
107. *Fut.*, 2/15 (37) - 16 (1-3)

[108] «... *Abdülkâdir* (el-Cîlî), *sıdk* (: doğruluk) hâlinde muhakkık ve temekkün sâhibi idi... Zamânımızda, *sıdk hâli*'nde *Abdülkâdir* gibi olan birini, *sıdk makâmı*'nda da, *Ebu's-Su'ûd* gibi olan birini işitmedik...»

[109] «... *Abdülkâdir*'in tilmîzi (: öğrencisi), imâm *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şibl*'nin, *sıdk makâmı* vardı, (sıdk) hâli yok idi...»

[110] «... *Bağdâd*'ta (yaşamış olan ve) kendi vaktinin efendisi *Abdülkâdir el-Cîlî* gibi...»

[111] «... Hikâye edildiği gibi, *Abdülkâdir el-Cîlî, Bağdâd*'ta (yaşamış) idi...»

[112] «... *Abdülkâdir el-Cîlî*, -Allah ona rahmet eylesin- kendi hâlinde, velîler'e ve nebîler'e hakk sûretinde şath edenler (:ters düşenler)'den idi...»

[113] «... *el-Şiblî*'ye denildi :
— *el-Şiblî* sen misin?
— Ben, B (ب) harfinin altındaki noktayım dedi...»

[114] «... *Ricâl el-zâhir*, mülk ve şehâdet (madde ve ruh) âlemlerinde *tasarruf* (: hükm) sâhibidirler. *Muhammed ibn Kâid el-Evânî*'nin işâret ettiği kimseler, bunlardır ve kâmil şeyh *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şiblî el-Bağdâdî*'nin, Allâha olan edebi dolayısıyla, terk ettiği makamdır bu.

Ebu'l-Bedr el-Temâşekî el-Bağdâdî, -Allah ona rahmet eylesin-, bana haber verdi ve dedi ki :

---

108. *Fut.*, 2/248 (17-19)
109. *Fut.*, 2/248 (15-16)
110. *Fut.*, 2/318 (10-11)
111. *Fut.*, 2/576 (31)
112. *Fut.*, 3/620 (21-22)
113. *Fut.*, 1/113 (9)
Bu şeyhin, bir vesile altında isminin anıldığı yerler için bak :
Fut., 2/54 (23)
Fut., 2/89 (11
Fut., 2/244 (11) : *İbn el-Şiblî* olarak
Fut., 2/231 (11 ve 12) : sâdece *el-Şiblî* olarak
Fut., 3/38 (10) : *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şiblî* olarak
114. *Fut.*, 1/209 (17-23)
Fut., 1/615 (37)-616 (1)'de, *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şiblî*'nin «... Biz, bizim için tasarruf etmek üzere, (hissemizi) Hakk'a bıraktık...» sözleri aynen tekrarlanmaktadır.
Fut., 2/413 (17-21)'de dahi ayni sözler tekrarlanıyor.
Fut., 2/134 (12-13)'de dahi bu tekrarlama, *Ebu'l-Bedr* (el-Temâşekî) *el-Bağdâdî*'nin rivâyeti ile tekrarlanmaktadır.

— *Efrâd*'tan biri olan *Muhammed ibn Kâid el-Evânî,* (şeyh) *Ebu's-Su'ûd* ile ictimâ ettiği (: buluştuğu) zaman ona : Ey *Ebu's-Su'ûd,* Allah bu memleketi benimle senin aranda bölüştürdü. Sen de niçin benim gibi *tasarruf* etmiyorsun? *Ebu's-Su'ûd* ise ona dedi ki : — Ey *İbn Kâid,* ben kendi hissemi sana verdim. Biz, bizim için tasarruf etmek üzere (hissemizi) *Hakk*'a bıraktık...

Ebu'l-Bedr (el-Temâşekî) bana dedi ki :

— *Ebu's-Su'ûd* bana şöyle demişti : Ben, o sözü söylediğim tarihten onbeş yıl öncesinden beri, âlemde *tasarruf*'u (Allaha) vermiş (: bırakmış) idim. (O zamandan beri) bundan hiç bir şey, bende zâhir olmadı...»

[115] «... Kendi zamânımn akıllısı *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şiblî el-Bağdâdî*'ye denildi ki :

— Hakk'm *mecnûn*'larını, diğerlerinden ne ile tanıyabiliriz?

— Hakk'ın *mecnûn*'ları üzerinde, (ilâhî) kudret eserleri zâhir olur ve akıl sâhibleri de, onların *şuhûd*'uyla *Hakk*'a şâhid olurlar.

Bana bunları, onun arkadaşı *Ebu'l-Bedr el-Temâşekî,* Allah ona rahmet eylesin- haber verdi. Kendisi, nakl (: rivâyet) ettiği şeyde doğru, (iyi) zabt eden, ârif (bir kimse) idi; V(av) yerine F (â) koymazdı...»

[116] «... *Efrâd*'ın belli bir sayısı yoktur. Şerîat lisanıyla bunlar *el-mukarrebûn* (: Allaha yakınlaştırılmış olanlar)'dır. *Muhammed el-Evânî* onlardan biriydi ve *İbn Kâid* olarak maruftu. *Evâne, Bağdâd*'ın bölgelerindendir. Kendisi, imam Abdülkâdir el-Cîlî'nin arkadaşlarındandı...»

[117] «... *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şiblî :* Kendi vaktinin efendisi...»

[118] «... Bu mânâ için (Ebu's-Suûd ibn) el-Şiblî, (tarikat) kardeşlerinden birinin yanında gecelediğinde, işâret etmiştir. *el-Şiblî,* onunla gece sohbeti yapmıştı. Arkadaşı da ona dedi ki :

— Ey *Şiblî,* kalk da ibâdet edelim.

---

115. *Fut.,* 1/277 (6-10)
Bu fragment'deki son satırda görülen nükte'ye daha önce işâret etmiştik. Bak. *Fut.,* 2/579 (24-25)'de ayni şey, bazı variant'larla tekrarlanmaktadır.

116. *Fut.,* 2/21 (6-11 vd.)

117. *Fut.,* 2/145 (37)

118. *Fut.,* 2/326 (21-23)

El-Şiblî ise ona dedi ki :
— İbâdet, müşterek olmaz...»

119 «... Efendimiz *Ebu's-Su'ûd* (ibn) *el-Şiblî el-Bağdâdî*'ye denildi ki :
— *Semâ* (âyini) hakkında ne dersin?
— Mübtedî(ler) için harâmdır; müntehî(ler)in ise ona ihtiyâcı yoktur dedi.
— Öyleyse kim için? denilince :
— Orta tabaka insanlar içindir dedi...»

120 «... *Bağdâd'ta* (yaşamış olan) *Ebu's-Su'ûd ibn el-Şiblî, Abdülkâdir el-Cîlî*'nin en özel arkadaşlarından idi...»

*
* *

Bu motifin örnekleri arasında şimdiye kadar sıralanan fragment'lerden birçoğu, (dipnotlarında bilhassa *el-Bistâmî* hakkında zikredilenlerde görüldüğü üzere), İbn'ül-arabî tarafından defâlarca tekrarlanmıştır. Gerçi buraya derc edilen fragment'lerde (*Ebû Yezîd el-Bistâmî* hakkında olanların istisnâsıyla) terkib gözetilmiş değildir ve hele zikredilen sûfîler konusunda kronolojik sıraya da pek riâyet olunmamıştır fakat bunun sebebi, İbn'ül-arabî'nin, kendilerine ayırdığı yer ve atf eylediği ehemmiyet derecesidir.

Her ne olursa olsun, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde bu motifdeki (a) ve (b) bölümlerine girip de tekrarlanan örneklerin bulunup bulunmadığına dikkat etmemiz gerekiyor.

---

119. *Fut.*, 2/411 (1-3)
Burada, İbn'ül-arabî'nin *semâ âyini* konusundaki olumsuz tutumunu (bak. II14) hatırlamak gerek. *Mübtedî* deyimi, tasavvufa yeni başlayan; *müntehî* ise sona ulaşan (olgun) anlamınadır.

120. *Fut.*, 3/620 (9-11)
Abdülkâdir el-Cîlî hakkında ayr. bak.
Fut., 1/261 (3 vd.)
Fut., 2/89 (5-8 vd.)
Ebu's-Su'ûd ibn el-Şiblî el-Bağdâdî için ayr. bak.
Fut., 2/89 (15-16 vd.)
Fut., 2/272 (32-34)
Fut., 2/638 (33 vd.)
Muhammed ibn Kâid el-Evânî için ayr. bak.
Fut., 2/54 (21 vd.)

YİBMİBEŞİNCİ MOTİF

ÖMRÜN KISALIĞINDAN ŞİKÂYET ETMESİ

XXV= فيما بقى من عمرنا [3]

XXV= و ان طال بنا العمر [4]

XXV= و أن أخر الله فى عمرى

Futûhat'da dikkatimizi çeken *yirmibeşinci motif*, İbn'ül-arabî'nin bu eserde arasıra «ömrün kısalığı» ndan şikâyet ve «uzun yaşamak» arzûsunu izhâr etmesidir. O bunu, her halde daha birçok eserler kaleme almak istediğinden yapıyordu. Çünkü bundan önceki fasıldan da anlaşıldığı üzere vakit dar olduğu, ömür kısa sayıldığı için, sözü uzatmaktan korkuyor ve mümkün olduğu kadar «mücmel» ve «muhtasar» ifâde kullanıyordu. Meselâ Futûhat'taki şu iki cümleye dikkat edelim. Diyor ki :

---

*. Futûhat'da (*25 nci motif* olarak) tesbît ettiğimiz üzere İbn'ül-arabî arasıra «vaktin dar olması» ve «ömrün kısalığı» gibi hususlardan bahs etmektedir. Nitekim Gazzâlî dahî buna benzer ifâdeler kullanıyor ve

«... ömrün genişliği (vus'atı) ve vaktin müsâade ettiği kadar...» [*İhyâ*, 1/41(1)] diyordu. Şâyet diğerleri gözümden kaçmadıysa, Gazzâlî bu mânâda bir sözü, 1580 sayfa tutan *İhyâ* içinde, sâdece bir kere kullanmıştır. Fakat İbn'ül-arabî'ye gelince : O, daha başka bir klişe halinde (*vaktin müsâadesi* şeklinde değil fakat) *vaktin vus'ati* demektedir. (XXIV[1], [2]) Diğer taraftan Gazzalî sâdece *ömrün vus'ati* derken, İbn'ül-arabî *ömrümüzden geri kalan kısımda* tâbirini kullanmakta (XXIV[3]) ve üstelik *ömrünün uzatılmasını istemekte*'dir. (XXV[4], [5])

İşte bu yönden de İbn'ül-arabî'nin uslûb'unu diğer müelliflerin yazı ve ifâde biçiminden ayırmak ve bu sâyede de ona izâfe edilecek bâzı şüpheli eserleri *teşhîs* etmek kolaylaşacaktır. Önemle hatırlatalım ki İbn'ül-arabî böyle sözleri hayâtının ancak son yıllarında (yaşlılık çağında) kullanmıştır. Nitekim bunlardan birinin 72 yaşında iken (h. 634/m. 1237) dolaylarında söylendiğini tesbît etmiş bulunuyoruz.

[1] «... Bu mertebede söz için çok geniş bir meydan var, (fakat herşeyi açıklamak, hududlu) bir *vakte sığmaz...*»

Yine Futûhat'da buna benzer olarak diyor ki:

[2] «... Bu mertebede kendimize açtığımız bu kapı, geniş bir kapıdır. Onu verdiği şey(ler)den bâzısını îrâd etmek (hududlu) bir *vakte sığmaz...*».

İşte bu sâyede anlaşılıyor ki, İbn'ül-arabî'nin vecîz ifâde, kısa açıklama ve hulâsa gibi bir takım klişe mâhiyetindeki tâbirleri kullanması yâhut sözü uzatmaktan korktuğunu belirtmesi, esasında ömrün kısalığına işâretten başka bir manaya gelmiş değildir. Bunun da sebebi bizce meçhul sayılmaz. Çünkü İbn'ül-arabî muhakkak ki birçok eserler daha yazmayı tasarlamıştı. Kafasına koyduğu te'lîf programı, bir hayli yüklüydü. Bu sebeble insan ömrünün kısalığından onun gibi bir müellifin şikâyet etmesini normal karşılamak gerekir. Zira hiç unutmamalı ki çok sayıda eser vermek (yahut kendisine yüzlerce eser izâfe edilmek) bakımından İslâm dünyâsında şöhret kazananlardan bir tânesi de İbn'ül-arabî'dir.

Pek tabîî olarak hududlu bir ömür içinde, modern bir insanın havsalasına sığmayacak veyâ şüpheyle karşılanacak olan «yüzlerce eser vermek» iddiâsı, ancak iki şekilde mümkündür. Birincisi: Konuya tamâmen hâkim olmak ve ikincisi de, irticâlen ve ilham yoluyla yazmak'tan ibârettir. İşte bu imkânlardan her ikisi de daha önce gösterdiğimiz gibi, İbn'ül-arabî'de mevcuttur.

Netice şudur: Çok sayıda eser vermek isteyen her müellifin şikâyetçi olduğu «ömür kısalığı» keyfiyeti, İbn'ül-arabî'de de mevcuttur. Nitekim o da Futûhat'ın birkaç yerinde, «şâyet ömrümüz uzarsa», yâhut «ömrümüzden geri kalan günlerde» gibi sözleri sarf etmekten kendini alamıyordu.

İşâret edilmesi gereken mühim nokta şudur: Ömür kısalığından şikâyet etmek keyfiyeti İbn'ül-arabî'nin muhakkak ki olgunluk çağına ve ilerki yaşlarına tesâdüf eden devrelere âid bir husustur. Meselâ Futûhât'ın bir yerinde söylediğine bakılırsa, kendisi buradaki sayfaları hicrî 634 (milâdî 1237) senesinde yazmıştır. (Fut. 2/753 (28-29): Bab: 634) İşte ayni bab içinde ve bu sayfalara çok yakın bir yerde (yani Fut. 2/715 (28)) ise

[3] «... *Ömrümüzden geri kalanda...*»

sözlerini sarf etmektedir. Kezâ Futûhat'm başka bir yerinde:

---

1. *Fut.*, 2/66(1)
2. *Fut.*, 2/717(13-14) = Tekrârı için bak: XXIII[12]
3. *Fut.*, 2/715(28)

4 «... *Şâyet ömrümüz uzatılırsa...*»

ifâdesine tesadüf etmekteyiz. Keza bu eserde İbn'ül-arabî Allahtan bir «uzun ömür» temennî etmekte ve şöyle demektedir :

5 «... Şayet Allah, *ömrümde* (eceli) *tehîr ederse,* içinde bütün dînî meseleleri zikr edeceğim bir büyük kitap (ortaya) koymak isterim...»

Demek ki, yukarda işâret ettiğimiz gibi İbn'ül-arabî Allahtan uzun ömür temennisinde bulunuyor ve insan ömrünün kısalığından şikâyet ediyordu. Fakat onun böyle bir temennîde bulunması bir taraftan olgunluk ve hattâ yaşlılık devresine tesâdüf ediyor, diğer taraftan da bâzı eserler yazmayı tasarladığına alâmet sayılıyordu. Nitekim buradaki not 5. de bunu açıkça görmekteyiz.

Şu halde, İbn'ül-arabî'ye isnâd edilecek bir eserde, bu motife giren bir örneğe rastlayacak olursak, -şayet diğer motiflerce doğrulanıp authentique olduğu anlaşılırsa- bu eserin, İbn'ül-arabî'nin olgunluk çağında kaleme alınmış olduğuna hükmedebiliriz.

---

4. *Fut.,* 1/65(20)
5. *Fut.,* 1/373(7); ayr. bak. XXVIII108

YİRMİALTINCI MOTİF

KISA AMANDA VE SÜRATLİ ŞEKİLDE YAZMASI

XXV[2] = فانّى لا اعمل لتصنيفٍ من تصانيفى مُسَوَّدةً اصلاً

XXV[1] = فلمّا وَقَفْتُ عنده بالتّقييد ، جعَلتْ بعضُ الأصحابِ
يقرأ علىَّ أسرار الحروفِ لأصلح ما احتل منها
عند التّقييد « لِسرعة القلم » (!)

Futuhât'da dikkatimize çarpan *yirmialtıncı motif*, İbn'ül-arabî'nin çok sür'-atli bir şekilde ve dolayısıyla da insanı hayrette bırakacak kadar kısa zamanda eser verebilmesidir. Onun bu husûsiyetinden, gerçi başka bir kitabımızda kısaca bahsetmiştik* fakat ayni husûsiyeti burada tekrar bahis konusu etmemiz gerekiyor :

İbn'ül-arabî'nin sür'atli şekilde eser yazdığını bizzat iddiâ etmesi, sadece sözde kalan mücerred bir iddiâ değildir. Çünkü Futuhat'ın ikinci bâb'ındaki bir fasl'ı yazarken, kendisi «... kalemimin sür'atinden...» sözlerini sarf etmektedir. Nitekim şöyle diyordu :

> [1] «... Bunu yazma sırasında, bir duraklama yaptığım zaman, bâzı arkadaşlarım «Harflerin Sırları» (adındaki bu faslı) kayd ederken, *kalemimin sür'ati sebebiyle* (vâki olan) hatâları düzeltmek üzere, (yazdıklarımı) bana okumağa başladılar...»

Gerçekte, İbn'ül-arabî'nin bu nevî sözlerinde bir mubalâğa aramak mümkün değildir. Çünkü kendisi bir taraftan :

[2] «... Ben, eserlerimden (herhangi) bir eser için aslâ müsvedde yapmam....» dediği gibi, diğer taraftan da bunun müşahhas örneklerini vermektedir. Şu halde İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek bir eserde, böyle bir motifi ilgilendirecek örnekler bulunup bulunmadığına bakarak hüküm vermek lâzımdır.

---

*. Bak. *el-Bulga* (nşş. N. Keklik), türkçe açıklamalar kısmı,

1. *Fut.*, 1/78(10-)

2. *Fut.*, 4/611(22-23)

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No : 1991

CİLD II
(BÖLÜM B)

İbn'ül-Arabi'nin Eserleri ve Kaynakları
İçin Misdak Olarak

el-Futûhât el-Mekkiyye

(ESAS MOTİFLER)
(No : XXVII - XXVIII - XXIX - XXX)

Prof. Dr. NİHAT KEKLİK

Felsefe Bölümü
Türk - İslam Düşüncesi Tarihi
Kürsüsü

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1980

İthaf

1949-1953 arasında, talebelik yıllarımda, Kuzguncuk (İst.)'daki mütevazi evine giderek lisan dersleri aldığım ve daha sonraki yıllarda, geniş bilgisinden ve yüce faziletinden faydalandığım büyük insan, rahmetli hocam

Yusuf Cemil Ararat'ın

(ölümü : 15 Nisan 1963)

aziz ruhu için

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM - B

(XXVII-XXVIII-XXIX-XXX ncu Motifler)

(İSMİ AÇIKLANMAMIŞ ESERLER)

B : Metafizik-Ontoloji

C : Kozmoloji

D : Fizik Ve Psikoloji

TATBÎKAT VE SONUÇ

ÖNSÖZ

Bu kitabın birinci kısmı 1974 yılında, Fakültemiz tarafından yayınlanmıştı (no. 1726). O cild içinde İbn'ül-arabî'nin şahsiyetini, ruh yapısını ve uslup husûsiyetlerini gösteren fragmentler, *tâlî motifler* adı altında sıralanmıştı (Motif: I-XXVI). Şimdi de, *esas motifler* (no. XXVII-XXVIII-XXIX-XXX) ismi altında, yine *Futûhât'a* dayanmak sûretiyle, İbn'ül-arabî'nin biyografisini, eserlerini ve felsefî-tasavvufî görüşlerini ihtivâ eden fragmentler, göz önüne serilmektedir. Böyiece, münhasıran *el-Futûhât el-Mekkiyye* adlı en meşhur ve en büyük eseri açısından İbn'ül-arabî, *bütün yönleri* ile ortaya çıkmış ve tarif edilmiş olmaktadır.

Demek ki bu araştırmanın ilk gâyesi, hiç de sistematik sayılmayan el-*Futûhât el-Mekkiyye*'nin muhtevâsını baştan sona fişlemek sûretiyle tanzîm ederek bu vesikaları sistemleştirmek ve bu sâyede de, İbn'ül-arabî'nin *gerçek eserleri*'ni, Futûhât'taki motiflerin vesikalarıyla *mukâyese* etmek sûretiyle ortaya çıkarmaktır. Yani bu motifler ve onlara dâir vesikalar, bir nevî *misdak* (criterium) vazifesini görmektedir. Nihâyet, böyle bir usul sâyesinde *İbn'ül-arabî'nin gerçek eserleri* de tesbît edildikten sonra (-çünkü ona izâfe edilenler arasında, gerçek olmayanlar da vardır-), *İbn'ül-arabî'nin Felsefesi*'ni güvenle kaleme almak kâbil olacaktır.

Önemli bir noktanın belirtilmesi gerekiyor: Gerçi, İbn'ül-arabîye izâfe edilecek herhangi bir eserin «gerçek» olup olmadığına karar verebilmek için, o eserdeki ifâdelerin, *el-Futûhat*'taki ifâdelere «uygun» olması yâni Futûhat'-taki ifâdelerle çelişkili olmaması icab eder. Ama bâzı hallerde, (-şükür ki bunların sayısı azdır), İbn'ül-arabî, bizzat Futûhât'ın içinde dahî, kendisiyle çelişkiye (tenâkuza) düşmektedir. Şu halde, dipnotu olarak(*) işâret ettiğim bâzı çelişkileri de, göz önünde bulundurmakta fayda vardır.

---

*) Meselâ: I[15] ile 30[32] arasındaki çelişki; 15[11] de, hakikatların tebeddül ettiğini söylemesine karşılık, 30[18] de, bunun aksini söylüyor. Başka misâller için XXII[17] dn. daki açıklamalara bakınız.

Bildiğim kadarıyla, *Türk-İslâm Felsefesi* alanında, *ilk defâ* denenmekte olan bu yolun *tatbîkât*'ta nasıl sonuçlar vereceği de, merâk edilebilir. Bu konuda bir örnek, kitabın sonunda (s. 452-467) uygulama maksadıyla verilmiştir.

İbn'ül-arabî'yi doğru olarak anlayıp değerlendirebilmek için, kanâatımca bâzı hususlara dikkat etmek lâzımdır. Bunlardan birincisi, İbn'ül-arabî'nin *lafızlar*'a değil, onların ihtivâ ettiği *mânâlar*'a önem vermesidir. Misal olmak üzere İbn'ül-arabî bir *tercümân*'ın lafızları değil fakat mânâları aktarması gerektiğini, daha doğrusu bu mânâlardan anladığı şeyi nakletmesi îcâb ettiğini önemle işâret etmektedir: [Fut. 3/621 (21)]

انّ الترجمان لا ينقل عَيْنَ ما تكلَّم به مِمّنْ يُنقَل
عنه و إنّما يتكلّم فى نَقله بما فَهِمه منه

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta, İbn'ül-arabî'yi belli bir yönden (:tek taraflı) değil, fakat onu, *sisteminin bütünlüğü içinde* dikkate almak ve herhangi bir sözünü ancak bu çerçevede değerlendirmektir. Aksi takdirde İbn'ül-arabî hakkında ileri sürülecek kanâatlar dâimâ yanlış olacak ve onun fikirleri, esas gayesinden başka mânâlara saptırılacaktır. Galibâ bu maksatla olmalıdır ki İbn'ül-arabî şöyle diyor:

> «...Benim söylediğimi, *tek gözlü* olanlar değil, *iki gözlü* olanlar anlar....» *(Fut.* 3/465(9)

Daha kendi zamanından beri İbn'ül-arabî, yanlış yorumlara uğratılmıştı. Çünkü o, lüzumsuz yere övülmekten hoşlanmadığı gibi, haksız yere yerilmekten de hazzetmiyordu. Meselâ bir öğrencisinin (veyâ arkadaşının) yazdığı bir mektupta, onu (:İA. yi) 63 lakabla medhettiğini söylüyor ve bundan şikâyet ediyordu. [*Fut*, 3/622(5)]

İşte bu gibi hususları da dikkate almak sûretiyle, İbn'ül-arabî'den (-sistemleştirmek sûretiyle-) aktardığımız bütün vesikaların ışığında, öyle sanırım ki onun hakkında (-şimdilik *Futûhât* açısından-) tam bir tasavvur elde etmek kâbildir. Tabiatiyle işin buraya kadar olan safhası, ancak *temel*'den ibârettir. Bu temel üzerine kurulacak olan binânın diğer kısımları, gelecek yılların sabırlı mesâisine bağlıdır: Yeter ki Yüce Tanrı kısmet eylesin.

Bu cildin yayınlanması, şahsımdan doğmayan birçok güçlüklere mâruz

kaldı : Dizilmiş olan kalıplar, matbaada dağılmış ve bozulmuştu. Sayfalar (-hattâ değişik sayfaların satırları-) birbirine karışmıştı. Bunları düzene koymak için, (mecbûr olmadığım halde) uzun zaman çalıştım. Bu noktayı belirtmekten maksadım, herşeye rağmen eserde görülecek bâzı aksamaların sebebine işaret etmekten ibarettir.

Kitabın yayınlanmasında, yakın ilgi gösteren *Prof. Dr. Sencer Tonguç*'a, tashihlerde yardımcı olan *Dr. Mahmut Kaya* ile *Dr. Bekir Karlığa*'ya ve İndex tashihinde, (-teker teker isimlerini saymama imkân bulunmayan-) değerli öğrencilerime teşekkür ederim.

20/Aralık: 1979
Nihat Keklik

YİRMİYEDİNCİ MOTİF

KENDİ BİYOGRAFİSİNDEN VE AYRICA HOCALARI İLE ARKADAŞLARINDAN BAHSETMESİ

XXVII[1] = XIX[3] = كان هذا السلطان صاحب شرق الأندلس يقال له محمد بن سعد بن مرذنيش الذى ولدت انا فى زمانه و فى دولته بمرسية

İbn'ül-arabî'ye izâfe edilen birçok eserden hangilerinin gerçekten kendisine âit olduğunu tesbît etmekte faydalanacağımız *yirmiyedinci motif*'e gelince: Bu da, onun kendi biyografisine (hâl tercümesine) ayrıca hocalarına ve arkadaşlarına dair bizzat verdiği kayıtlardan ibârettir. Başka bir deyişle, İbn'ül-arabî'ye isnâd edilen eserlerde (şayet varsa) bulunacak biyografi kayıtlarının, Futûhat'tan nakl edeceğimiz kayıtlara ve kronolojiye uygun olup olmadıklarına dikkat etmek lâzımdır.

Gerçek şu ki İbn'ül-arabî, Futûhat içinde hayat safhalarına ait bâzı seneler hakkında, çeşitli bilgiler vermiştir. Tabîatiyle böyle bir *kronoloji*'de her yıl için muntazam vesikalara sahib değiliz ve bunlar sâdece bâzı senelerin vukûâtına inhisar ediyor. Fakat hiç bahs etmediği ve arada boşluk teşkîl eden seneler hakkında da istidlâl yoluyla bâzı tahmînlerde bulunmak mümkün oluyor. İşte bu sâyededir ki, ona izâfe edilecek diğer kitaplarda, Futûhatın bu konuda verdiği tarihleri nakz edecek tarih ve bilgiler bulunursa, böyle eserlerin «uydurma» olduklarına rahatlıkla hükm edebileceğiz. Meselâ burada aktarılacak kronoloji sayesinde, kesin olarak biliyoruz ki İbn'ül-arabî Mekke'ye ilk defa h. 598 (m. 1201-1202) yılında (37 yaşındayken) gelmiştir. Bu durumda, şâyet ona izâfe edilen herhangi bir eserde bunu nakz edecek bir tarih bulunursa, o takdirde böyle bir eser İbn'ül-arabî'ye ait olamaz. Yahut da, şöyle diyelim: Futûhat'dan çıkardığımız bu kayıtlar sâyesinde çok kesin olarak biliyoruz ki İbn'ül-arabî hicrî 599 (m. 1203-1204) yılından itibâren artık devamlı olarak Ortadoğu ülkelerinde (Mekke, Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu şehirlerinde) kalmış, bir daha Mağrib ve Endülüs bölgelerine gitmemiştir. Böyle bir durumda, ona izâfe edilecek herhangi bir eserde şâyet İbn'ül-arabî'nin bu tarihte ve ondan sonraki yıllarda Endülüs

ve Mağrib ülkesinde bulunduğunu gösteren bir kayda tesâdüf edecek olursak; o takdirde böyle bir eserin de «uydurma» olduğunu kolayca iddiâ edebileceğiz.

Önemle işâret edelim ki bu konuda tesâdüf ettiğimiz ve Futuhat'dan bulduğumuz en son kayıt, 75 sene ömür sürmüş ve h. 638 (m. 1240) yılında vefât etmiş olan İbn'ül-arabî'nin ölümünden iki üç yıl öncesine yani h. 635 (m. 1237-1238) senesine kadar gelmektedir. Bu keyfiyet, şâyân-ı şükran bir noktadır çünkü ölümüne kadar böylesine faâl olan ve kendi biyografisine dair birçok veren müellif ve mütefekkirlerin sayısı, parmakla sayılacak kadar azdır.

Onun *gerçek eser*lerini tesbit edebilmek için *Futûhât*'dan çıkardığımız ve burada :

a) Kendi doğum tarihi ve âile ferdleri,
b) Kendi hayatındaki olaylar ve bunların âit olduğu yıllar,
c) Hocalarının hocaları, kendi hocaları ve arkadaşları

şeklinde toplanmış olan vesikalar, üç gurup halinde bahis konusu edilecektir.

Bu gibi vesikaların nasıl değerlendirilmesi gerektiğini göstermek ve ilerki sayfaların ittirâdına okuyanları bir dereceye kadar şimdiden alıştırmak üzere İbn ülarabî'yi, mensup olduğu soysop ve âile çevresi bakımlarından birazcık tanıtmamızda fayda vardır. Önce isminden başlayalım :

Kısa olarak : *Muhyiddîn İbn'ül-arabî* (1165-1240) adıyla bilinen ünlü düşünürümüzün *tam ismi* şöyledir :

Muhyiddîn Ebû Abdullâh Muhammed ibn Alî ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ali ibn el-arabî el-Hâtemî el-Tâî el-Endelüsî : Görüldüğü üzere bu, (araplara ve diğer bâzı uluslara mahsûs olan) bir uzun isimdir**.

** Bu ismin Türkçe anlamı şöyledir :

Muhyiddîn : bir lâkab'tır. Ona sonradan verilmiştir : *Dini ihyâ eden* (İslâmiyeti canlandıran) manasındadır.

Ebû Abdullah, bir künye'dir : *Abdullâhın babası* demektir.

Muhammed, onun asıl ismi, kendi adıdır. (Türkçemizde *Mehmed* diyoruz.)

Ali ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ali : Bu da, uzun bir müselsel künye'dir. Onun babasının ve dedelerinin isimlerini gösteriyor. Bu künyeye göre babası *Ali*'dir. Dedesi *Mehmed,* büyük dedesi *Ahmed* ve en büyük dedesi de *Ali* ismini taşıyor. (Arapçadaki *ibn* sözü, *oğlu* manasındadır.)

el-Hâtemî el-Tâî, bir nisbe'dir. Cömertliği ile ün salan ve *Tayy* kabilesine mensup olan *Hâtem-i Tâî* adlı şahsın soyundan geldiğini gösteriyor.

Endülüsî sözü de bir nisbe'dir : *Endülüslü* (İspanyalı) demektir.

İbn'ül-arabî ,bir künye'dir. Fakat burada bir *soyadı* olarak kullanılmıştır. *Araplara mensup olanın oğlu* manasındadır.

İmdi *Futûhât*'ın çeşitli yerlerinden bulunup çıkarılan vesikaların hepsi de, İbn ül-arabî'nin gerek baba gerekse anne tarafından, soylu ve kültürlü, üstelik rûhâniyet sâhibi bir âileye mensup olduğuna şâhitlik etmektedir.

Kendi isminin *Muhammed* (: Mehmed) olduğunu Futûhât'da çeşitli vesilelerle zikrediyor. (VIII[1] ve IX[3]) Kendisine bâzen de *Muhammed ibn el-Nûr* (XII[14]) veyâ *Abdülazîz* (X[13]), yâhut da *Zidyâr* (زيدار) isimlerini (X[12]) veriyor. Özellikle bu sonuncu ismin, *memsûk el-dâr* (= yurdundan alıkonulmuş = gurbete çıkmış = garib) anlamına geldiğini söylüyor ki, bu nokta, belki de onun cedlerinin Arabistan'dan Endülüs'e doğru *gurbet*'e çıkmış (: göç etmiş) olduğuna bir telmih sayılmaktadır (bak. X[12] dn.)

Soykütüğünde sâdece dört ceddinin ismi bulunmakla berâber, İbn'ül-arabî, kendi ecdâdının 40.000 (!) senelik bir geçmişe sâhip olduğunu söylemektedir. (XII[7] ve XXVII[1])

Doğum tarihini kesin olarak (Futûhât'dan değil) başka kaynaklardan öğreniyoruz. İbn ül-arabî : 7 Ağustos 1165 Cumâertesi günü (h. 27 Ramazan 560, Kadir Gecesi'nde) dünyâya gelmişti. Futûhât'da ise, bu konuda şu kadarını haber vermekle yetinip diyor ki : —Ben, doğu Endülüs sultânı *Muhammed ibn Sâ'd ibn Merzenîş* zamanında ve onun hüküm sürdüğü *Mürsiye* (: Murcia) şehrinde dünyaya geldim. (bak. XXVII[1]*)

Bu sözler, diğer vesikalardaki bilgileri doğrulamaktadır. Çünkü ismi geçen *İbn Merzenîş,* 1172 senesinde vefât ettiğine göre, İbn ül-arabî'nin 1172'den önceki bir tarihte dünyaya gelmiş olduğu keyfiyeti gerçeklik kazanmış oluyor.

Onun mensup olduğu soysop bakımından, biraz daha derinlere inecek olursak : Baba tarafından olan âile ferdleriyle başlayabiliriz :

Dedesinin *Muhammed* (= :Mehmed) adını taşıdığını, yukarda söylemiştik. Bu zâtın üç tâne oğlu vardı : *Ali, Abdullah* ve *Ahmed* adlarını taşıyan bu şahıslardan birincisi olan *Ali ibn Muhammed,* onun öz babasıdır.

Ali ibn Muhammed'in kişiliği konusunda etraflı bilgimiz yok. Fakat onun, kültürlü ve seçkin bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yukarda ismi geçen sultan *İbn Merzenîş*'in arkadaşlarından biriydi. Ayni zamanda devrin ünlü bilgin ve filozofu *İbn Rüşd* (1126-1198) ile de yakın dostluğu vardı. (V[11] ve XXVII[2]) Çocuk yaştaki oğlu İbn ül-arabî'yi, bir vesile icad ederek bu filozofla tanıştırıp görüştüren kendisiydi. (V[11]) Vesikaların imkân verdiği ölçüde anlaşılıyor ki onun, çok sevdiği oğlu İbn ül-arabî'den başka, (en az) iki tâne de kızı vardı. Ailenin tek erkek çocuğu olmasından dolayı, babasının derin sevgisini kazanmıştı. Nitekim birgün, (fakat kaç yaşında olduğunu söylemiyor) İbn ül-arabî, çok ağır bir hastalığa tutulmuştu. Babası *Ali ibn Muhammed,* oğlunun şifâ bulması için, başı

ucunda Kur'ân okumaktaydı. (VI[18] ve XXVII[4]) *Ali ibn Muhammed,* herhalde uzun yaşamış değildir ve büyük bir ihtimâl ile, İbn ül-arabî'nin hayatının birinci safhasında (m. 1193'den önce) vefât etmiş olmalıdır. Hattâ, kendi vefât edeceği günü, ölümünden onbeş gün önce, oğlu İbn ül-arabî'ye haber vermişti. Herşey, dediği gibi çıkmıştı : O gün, ağır şekilde hastalanıp yatağa düşen babasının ölümünü görmek istemeyecek kadar üzülen İbn ül-arabî, *İşbiliyye* (Sevilla) câmiine giderek, ölüm haberini orada beklemeği tercih etmişti. (XV[8] ve XXVII[3]) Bu suretle anlaşılıyor ki İbn ül-arabî'nin babası, rûhâniyet sahibi bir kâmil insandı.

Amcası *Abdullah ibn Muhammed* dahî böyle bir kimse olarak tanıtılmaktadır : (Başka kayıtlardan anlaşıldığına göre) kardeşi *Ali*'den kısa bir süre sonra ölmüş olmalıdır. Çocuk yaştaki yeğeni İbn'ül-arabî'ye mânevî rehberlik yaptığını ve onun da ruhaniyet sahibi olduğunu, Futûhattaki bir kayıttan öğreniyoruz. (XXVII[9])

Diğer amcası *Ahmed ibn Muhammed,* hadis bilginlerinden biriydi. *İşbiliyye*'de ikâmet ediyordu. Herhalde 1196 senesine kadar hayattaydı. Çünkü bu tarihte İbn'ül-arabî, kendisinden hadîs dinlediğini söylemektedir. (XXVII[48]) (Fakat bu zâttan, *amcam* diye bahsetmiş değildir).

Bütün bunlar açıkça gösteriyor ki baba tarafından İbn'ül-arabî, soylu, kültürlü ve maddî mânevî dereceleri yüksek olan bir âile çevresine mensuptur.

Anne tarafına gelince : O da köklü bir âilenin ferdidir. Nitekim İbn'ül-arabî, annesinin *ensâr*'dan olduğunu söylüyor (XXVII[7*]) Bilindiği üzere *ensâr,* Hz. Muhammed'in zamanında, Mekke'lilerin zulmünden kaçarak Medine'ye sığınan müslümanlara *yardım edenler*'dir. Bu muhterem kadının, kocasından sonraki tarihlerde vefat ettiği muhakkaktır, çünkü kocasının ölümünde, hazır bulunmuştur. (XXII[6])

Yirmi yaşında iken, *tasavvuf* yoluna girmiş olan (V[12]) ve *huri ayn*'larla (Allah tarafından) izdivaç ettirildiğini söyleyen (V[25]) İbn'ül-arabî'nin ilk zevcesi *Meryem* adını taşımaktadır ve *İbn Abdûn* âilesine(?) mensuptur. Bu âileden, İbn'ül-arabî'ye yakınlığı olan bâzı *emîr*'lerin çıktığını (XVI[1]) bilmekteyiz. Futuhat'da (XXVII[14*] dn.) *Bicâyeli Meryem* diye tanıtılan *ehl-i hâl* kadın, belki de zevcesi olan *Meryem*'dir. Nitekim kendi zevcesi *Meryem*'in ruhaniyet sâhibi olduğunu (XXVII[13]) söylemektedir. Bu kadından İbn'ül-arabî'nin *Zeyneb* adında bir kızı dünyâya gelmiştir. *Meryem,* herhalde h. 598 (m. 1202) senesine kadar hayattaydı. Çünkü (en erken bu tarihte), kızı *Zeyneb*'le birlikte *Kudüs*'ten *Mekke*'ye gitmekteydiler ve *Zeyneb,* o sıralarda bir veyâ iki yaşlarındaydı. (XXVII[12]) *Zeyneb,* hârika bir çocuktur. Zira kundak çağındayken, düzgün bir lisanla konuşabiliyor, bâzı ciddî sorulara cevap verebiliyordu. (XV[4], XV[5], XV[6] ve XXVII[15]) Bütün bunlardan anlaşılıyor ki İbn'ül-arabî'nin ilk çocuğu *Zeyneb*'tir. İbn'ül-arabî çok

sevdiği bu kızı için *Zeynebiyât* adını verdiği bâzı *şiirler* yazmıştır. (XXIX[21]) Bu şiirlerin muhtevasına bakılırsa *Zeyneb*'in uzun süre yaşamadığı anlaşılıyor.

İbn'ül-arabî'nin birinci evliliğinden başka çocukları olmadı mı? Herhalde olmuştu fakat bunlar, belki de dünyaya gelmeden öldüler. Nitekim, künyesindeki *Ebû Abdullâh* (Abdullâhın babası) tâbiri, bunlardan birine işâret sayılabilir. Yahut ta bazı çocukları erken dünyaya geldiği için çok yaşamadan vefat ettiler. Nitekim sekiz aylık doğan çocukların ya uzun yaşamadığını yahut da sakat doğduğunu (XXVII[14]****) söylemesine bakarsak İbn'ül-arabî, belki de bu şekilde dünyaya gelip de ölen çocuklarının akibetine telmihte bulunuyordu. Onun erkek çocuğa olan meclûbiyeti son derece bârizdir. Nitekim, «*erkek çocuk, hayatın ziynetidir*» (XXII[14]***) şeklindeki bir ifâdesinden, bu manayı çıkarmamak kâbil değildir.

Menkabelere inanmak gerekirse İbn'ül-arabî, orta boylu ve beyaz tenliydi. Altın rengine çalan sarı saçları, uzun ve dalgalıydı. Zayıf sayılmayacak yahut da şişman denilmeyecek bir bünyesi vardı. Gözleri iriydi. Sesi berraktı ama yüksek sesle konuşmazdı. Gerekmedikçe gülmezdi. Menkabeye göre melânkolik ve hırçın bir tabîatı vardı. Gözlerinde, devamlı olarak yorgunluk alâmetleri mevcuttu. (*)

Bu tasvirler şâyet doğru ise, *İbn'ül-arabî,* (böyle bir soy ismi taşımakla berâber), pek de araplara benzememektedir. Buna rağmen kendisi, (biraz sonra göreceğiz), Arap yarımadasındaki cedlerden geldiğini açıkça söylemektedir. Bir de şu nokta önemlidir ki İbn'ül-arabî menkabenin iddiâ ettiği gibi, az gülen ve melânkolik bir insan kat'iyen sayılamaz. Bunun aksine olarak : *latife*'lerden hoşlanan bir tabiatı vardı. *Nükte*'lerden zevk alıyordu. (bak. XXI. Motif.) Ayrıca Eyyûbî sultanı *Melik Zâhir*'in, devlet işlerini görüşürken dahî kendi çocuklarıyla şakalaşmasına şâhit olduğunu (XXVII[188]) büyük bir hazla hikâye etmektedir. Bu bakımdan, menkabelerin anlattığı her şeye peşin hükümle inanmak doğru olmaz: Onun hakkında sâdece müsbet vesikalara dayanmak zorundayız. Gelecek sayfalardan itibâren söz konusu edilecek vesikalar, işte böyle bir keyfiyette olacaktır.

---

* Ebul-Hasan Ali... el-Bağdâdî (m. XIV. asır) : *El-Dürr el-Semîn fî menâkıb iş Şeyh Muhyiddîn* (nşr. Dr. S. el-Müneccid, Beyrut, 1959) terc; Dr. Abdülkadir Şener - Dr. M. Rahmi Ayas : *Muhyiddin İbn'al-Arabî'nin Menkabeleri* (İl. Fak. Yay. CIX) Ank. 1972, s. 20.

a) *İbn'ül-arabî'nin kendi doğum tarihine ve âile ferdlerine dâir vesikalar*

— İbn'ül-arabî, doğu Endülüs hükümdârı olan *Muhammed b. Sa'd ibn Merzenîş* zamanında, Endülüs'ün *Mürsiye* (=Murcia) şehrinde dünyâya geldiğini bizzat söylemektedir[1*].

— İbn'ül-arabî, annesinin *ensâr*'dan olduğunu iddiâ ettiği gibi (XXVII[7*]), baba tarafından ecdâdının 40.000 (!) senelik bir geçmişe sahip olduğunu söylemektedir[1].

1* *Fut.*, 4/227 (23-26) = *MİA*, s. 63 = Terc. XIX[3]

Anlaşıldığı üzere İbn'ül-arabî, kendi doğum târihini, yaklaşık olarak bizzat haber vermiş bulunuyor. Nitekim bu kayıtta (XXVIII, frg. 1) ve tercümesi daha önce (XIX[3]) verilmiş olan bu vesikadan anlaşıldığı üzere İbn'ül-arabî'nin, doğu Endülüs hükümdârı İbn Merdeniş (ölm. h. 27 Receb 567/m. 27 Mart 1172) zamanında Mürcia (=ar : Mürsiye) şehrinde doğduğu anlaşılıyor. (İbn Merdeniş hak. bak. C. Seybold, *İsl. Ans.* Cüz 48, s. 769).

İbn'ül-arabî, başka bir eserinde, *Muhâdarat'ul-Ebrâr* (Esad Ef. 1898, vr. 27a) adlı kitabında diyor ki : «... Ben, (Abbasi halifesi) el-Müstencid Billâh (h. 555-566/m. 1160-1171) zamânında, Mürsiye'de, Sultan Ebû Abdullah Muh. ibn Sa'd ibn Merzeniş'in devletinde dünyâya geldim. O sırada, Cuma günleri, imâmın hutbede el-Müstencid Billâh'ın ismini zikrettiğini işitiyordum...»

Onun tam doğum ve ölüm tarihleri ise, *MİA* adlı araştırmamızdaki arapça metinde görüldüğü üzere, şöyledir :

«... *İbn'ül-arabî, -Allah onun aziz sırrını takdîs etsin- 27 Ramazan 560 senesinde, Cuma gecesi* (doğmuş) *ve* Allah ona rahmet eylesin : 22 Rebi'ul-âhır 638 senesinde vefât etmiştir. Ömür süresi : 77 yıl, 6 ay ve 25 gündür...» (Bak. *MİA*, S. 171)

1. *Fut.*, 3/388 (4-5) = Terc. XII[7]

Fut., 3/627 (27 vd.)'da bu konudaki sözler, şöylece *tekrar*'lanıyor :

«... Yüce Allah, uyuyan (rûyâ gören) kimsenin gördüğünü bana göstermişti : (O sırada) ben, varlıklarını (: kim olduklarını) tanımadığım insanlardan bir bölük ile, Kâbe'yi tavâf ediyordum. Onlar bana iki beyit (şiir) inşâd ettiler ki, bir tanesi (hatırımda) kaldı, diğeri gitti. Bunlardan, (hatırımda) kalan beyit şudur : لقد طفنا كما طفتم سنينا   بهذا البيت طرا أجمعين

... (insan)lardan bir tanesi -ki, beni bilmediğim bir ad ile isimlendirdi-, bana dedi ki :

— Ben, senin ecdâdından biriyim. Ona :

— Sen öleli ne kadar oldu ? dedim.

— Kırkbin (40.000) küsur yıl oldu dedi. Ona :

— Hz. *Âdem* için dahî bu kadar olmamıştır (geçmemiştir) dedim. Dedi ki :

— Hangi *Âdem*'den söz ediyorsun ? (Zamanca) sana en yakın olandan mı ? Yoksa başkasından mı ?

Ben de (bu sûretle) Hz. Peygamber'in (şu) sözünü hatırladım :

«... Allah, 100.000 tâne *Âdem* yaratmıştır...» (diyor Hz. Peygamber)...»

Babası : Alî ibn-i Muhammed

— Meşhur feylesof *İbn Rüşd*'ün arkadaşı idi ve oğlu İbn'ül-arabî'yi onunla bizzat tanıştırmıştı[2].
— Ruhaniyet sâhibiydi ve kendi ölüm gününü, onbeş gün öncesinden oğlu İbn'ül-arabî'ye bildirmiş ve dediği çıkmıştı[3].
— Hastalanan oğlu İbn'ül-arabî'nin baş ucunda *Yâsîn* okuması[4].
— Oğlu İbn'ül-arabî'ye anlattığı bir fıkra[5].
— Oğlu İbn'ül-arabî'ye doğan kuşlarıyla ilgili olarak anlattığı bir fıkra[5*].

Annesi (ismi zikredilmiyor).

— Zevci (Ali b. Muhammed) in vefâtı sırasında hazır bulunması[6].
— Şeyh *Fâtıma*'yı ziyâret etmesi (XXVII[134])
— İbn'ül-arabî'nin onu ruyâda açık saçık görmesi[7].
— İbn'ül-arabî, anne'sini (Medineli) *Ensâr*'a nisbet ediyor[7*].

Kızkardeşleri (iki tanedir)

— Babaları (Ali b. Muhammed) in vefâtında hazır bulunmaları[8].

Amcası (Abdullâh ibn-i Muhammed)

— Ruhâniyeti ve tasavvufî mertebesi ve İbn'ül-arabî'nin câhillik zamanı[9].
— İbn'ül-arabî'ye anlattığı bir fıkra (bak. XXVII[5*]).

Dayısı : (Yahyâ ibn-i Yagân)

— Bir zamanlar (kuzey Afrikada) *Tlemsen* sultanı iken, o devrin meşhur sûfîsi *Ebû Abdullâh el-Tunusî* ile karşılaşıp konuşmasından sonra, saltanattan vaz geçerek fakîrâne bir hayat sürmesi, tasavvufa girmesi ve meşhur velî olması, kabrinin ziyâretgâh haline gelmesi[10].

---

2. *Fut.*, 1/171(11-19) = *MİA*, s. 52-53 (ve n. 130); *MİA*, 64-5 (ve n. 32) = Terc. V[11].
3. *Fut.*, 1/248(12-21) = *MİA*, s. 58 (ve n. 9) = *Terc.* XV[9]
4. 4/552(26 vd.) = *Terc.* VI[18]
5. *Fut.*, 2/386(4-8) = *Terc.* XVII[5]
5* *Fut.*, 2/500 (24-30); *Terc.* XVI[7]
6. *Fut.*, 1/248(20-21) = *MİA*, s. 58 (ve n. 9) = *Terc.* XV[9]
7. *Fut.*, 2/478 (3-5) = *Terc.* VI[19] = ayr. XXIII[126]
7* *Fut.*, 1/298(19)
8. *Fut.*, 1/248(20-21) = *MİA*, s. 58 (ve n. 9) = *Terc.* XV[9]
9. *Fut.*, 1/207(10-12) = *MİA*, s. 58 (ve n. 8)
10. *Fut.*, 2/20(8-22) = *MİA*, s. 58-59 (ve n. 11) = *Terc.* XVII[10]

Dayısı : (Ebû Müslim el-Havlânî)

— İbâdete bağlı bir insan olması ve tasavvufî mertebesi[11]

İbn'ül-arabî'nin evlilik hayâtı ve zevcesi : (Meryem)

— Onsekiz yaşına kadar bekâr yaşaması ve *evlenmekten* nefret etmesinin sebebi[11*]

— *Kadınlar* hakkında yürüttüğü genel hükümler[11**]

— *Kadınlar* hakkındaki tavsiyeleri[11***]

---

11. *Fut.*, 2/20 (3-4) = *MİA*, s. 59-60 = *Terc.* XVII[9]

11*. *Fut.*, 4/91 (22-27)
İbn'ül-arabî, (burada zikredilen metinde), bir zamanlar evlenmekten hoşlanmadığını, hattâ 18 yaşına kadar *bekâr* yaşadığını fakat Hz. Peygamberin evlenmek konusundaki sözünü işittikten sonra, dünyâ evine girdiğini şöylece anlatıyor :
«... Bu (tasavvufî) yola girişimin başlangıcında, kadınlarla birleşmek konusunda, Allahın kulları arasında en çok ben iğreniyordum. Böylece bu makâma şâhid oluncaya kadar, takriben 18 yıl (bekâr) kaldım..... Fakat Hz. Peygambere, Allah'ın, kadınları sevimli kıldığı haberini almıştım. Ben ise kadınları tabîî (: cinsî) olarak değil, fakat Allahın sevdirmesi ile seviyordum. (Sonra bu nefreti) Allah benden izâle ettirdi ve onları, bana da sevimli kıldı : (Şimdi) ben, kadınlara şefkat olarak, yaratıkların (arasında), en önde gelen kimseyim...»

11**. *Fut.*, 1/148 (30)
Burada, kadınlar hakkında (umûmî olarak) şöyle bir hüküm veriyor (: hadîs);
«... *Kadınların aklı kısadır...*»
Bu söz Türkçemizde, (halk arasında) tekrarlanmakta olan :
«... *Kadınların saçı uzun, aklı kısadır...*»
deyimiyle yakınlık gösteriyor.

11***. *Fut.*, 4/556 (6-10)
Burada kadınlar ve evlilik hayâtı konusunda, objektif tavsiyelerde bulunarak diyor ki :
«... Şâyet evlenirsen, zevceni idâre et ve kendi akıl (seviyen)'den onun aklına in : Bu da senin aklının mükemmelliğine (işâret)'dir. Çünkü bir kadının, senin (yani erkeğin) derecene ulaşmağa gücü yetmez. Bu sebeble kadınlarda, erkeklerin doğruluğunu arama.. Zira onların aslı (bünyesi) böyledir. Şu halde, her şahsa, sen değil onlar nasılsa öyle muâmele et (=yani, insanları, olduğu gibi kabûl et). Çünkü kadınlar çoğunlukla olgun erkeklerin derecesine erişemezler : (Tabiatıyle) haklarında âyet gelen *Meryem bint Imrân* (Hz. İsanın annesi) ile Firavunun zevcesi *Âsiye* istisnâ teşkil ederler...»
Demek ki yukarıda gördüğümüz küçümseyen ifâdeye (bak. XXVII[11**]) rağmen İbn'ül-arabî, bâzı kadınların yüksek mertebeye ulaşabileceğini de kabûl ediyordu. Ayr. bak. XXX[431]

— Zevcesi : *Meryem <bint Muh. ibn Abdûn>*'in, kızı *Zeyneb* (aş. bak) ile birlikte *hacc* için *Mekke*'ye gidişi[12]
— Ruhâniyet sâhibi olması ve İbn'ül-arabî'ye anlattıkları[13]
— Vefât etmesi ve rûhâniyeti[14]
— *Meryem*'in, *Hz. Meryem*'le isim benzerliğine işâret edilmesi[14*]
— *Latîf bir kadın* (?)'dan bahsetmesi[14**]

Kızı : (*Zeyneb* ve çocuk hakkında düşünceleri)

— *Erkek çocuk*'ları, daha değerli tutması[14***]
— *Sekizinci ayda doğan çocukların* öldüğünü yahut, sakat doğduğunu söylemesi[14****]
Zeyneb henüz kundak çocuğu iken ve süt emerken, fasih bir lisan ile konuşabiliyordu[15].
— Ayni hadisenin teferruatlı şekilde tekrar edilmesi : *Zeyneb*'in fasih bir lisanla konuşması[16].
— Ayni hadisenin tekrar anlatılması : *Zeyneb,* süt çocuğu iken fasih bir Arapçayla konuşabiliyordu[17].

İşte Futûhat'da gerek kendi doğum tarihi gerekse kendi âilesinin çeşitli ferdleri hakkında İbn'ül-arabî'nin verdiği bilgiler, bundan ibârettir. Buradaki referansların bir kısmı MİA rümuzu ile gösterdiğimiz eserimizde tahlil edilip, değerlendirilmiş ve bunların *MİA*'daki bulunduğu yerler, âit oldukları dipnotlarının hemen yanında işâret edilmiştir. Ayni hadiseler arasında tam *tercümesi* bulunanlar da, elinizdeki bu kitap içinde, romen rakkamı ile işâret edilen bölümlerde zikredilerek, gösterilmiştir.

---

12. ***Fut.***, 4/127 (34-37) - 128 (1-4) *MİA*, 128, *Terc.* XV^{6}
13. ***Fut.***, 2/264 (7-9)
14. ***Fut.***, 4/524 (21-22) = *MİA*, 128, n. 282

14*. ***Fut.***, 2/462 (25-28) = Kezâ, ***Fut.***, 1/310 (26-30)'da bahsettiği sûfî kadın ***Meryem bint Muh. ibn Abdûn ibn Abd'urrahmân el-Bihâni*** (***Bicâî***) belki de zevcesi Meryem isimli hâtundan ibârettir. Bu hâtun, gördüğü *rûyâ*'yı, İbn'ül-arabî'ye anlatmış. Şayet ***Meryem*** kısa adıyla andığı bu zevcesi, ***İbn Abdûn***'un kızı ise : Bu kadının soylu bir âileden geldiği anlaşılır. Çünkü ***İbn Abdûn*** âilesinden olmak üzere, ***Abdullâh ibn Abdûn,*** emîr'ul-mü'minîn'in kâtibidir; onun kardeşi ***Abdülmecid ibn Abdûn*** dahi, İbn'ül-arabî'nin yakın dostlarından biriydi. Bak. XV^{1}

14**. ***Fut.***, 2/367 (13-14) = *MİA,* s. 128, n. 283

14***. ***Fut.***, 4/137 (18) : Şöyle diyor : «... ***Erkek evlât, hayâtın ziynetidir...***»

14****. ***Fut.***, 2/478 (26)

15. ***Fut.***, 1/702(7-9) = *MİA,* 128 = *Terc.* XV^{4}; Bu kızı (?) için yazdığı bir ***kaside*** hakkında bak. XXIX^{13}
16. ***Fut.***, 3/19(9-14) = *MİA,* s. 128 = *Terc.* XV^{5}
17. ***Fut.***, 4/127(36-37) - 128(1-6) = *Terc.* XV^{6}

b) *Kendi hayâtındaki olaylar ve bunların âit olduğu yıllar*

Şimdi de İbn'ül-arabî'nin Futûhat içinde kendi hayatına dair verdiği bellî başlı tarihlere ve olaylara geliyoruz ki, bunları da senelerin sıralarına göre göstereceğiz.

H. 570 yılına dâir vesikalar = m. 1174-1175
(İbn'ül-arabî bu tarihte, 10 yaşındadır)
İşbiliye (Endülüs)

— Genç sûfî *Ahmed ibn'ül-Erîsî* ile tanışması[18].

H. 578 yılına dair vesikalar = m. 1182-1183
(İbn'ül-arabî bu tarihte 18 yaşındadır)
İşbiliye, Hanîyye (Endülüs)

— İspanya'nın *Sevilla* (= İşbiliyye) şehrine bağlı *Haniyye* kasabasında *Ebû Bekr Muhammed ibn-i Hâlef ibn-i Sâf el-Lahmî*'den, bu zâtın adını taşıyan bir mescidte Kur'ân dersi alınası[19].

H. 580 yılına dair vesikalar = m. 1184-1185
(İbn'ül-arabî bu sırada 20 yaşındadır)
İşbiliye (: Endülüs)

— Tasavvuf'a resmen girişi ve nâil olduğu bir k e ş f hadisesi[20].

H. 581 yılına dair vesikalar = m. 1185-1186
(İbn'ül-arabî bu tarihte 21 yaşındadır)
İşbiliye (Endülüs)

— Sultan *Salâhaddin Yûsuf b. Eyyûb*'a, bu sene için *Ebu'l-Feth el-Müneccim*'in önceden haber verdiği büyük bir fırtınanın çıkacağı ve ahalinin toptan helâk olacağının bildirilmesi[21]. (Bu tarih ve hâdisenin, İbn'ül-arabî ile direkt ilgisi yoktur).

18. *Fut.,* 3/377(36-37) = *MİA,* s. 63-64 ve n. 30
19. *Fut.,* 1/369(9-10) = *MİA,* s. 67 (ve n. 37, 38)
20. *Fut.,* 2/471(20-25) = *MİA,* s. 70 (ve n. 70) = *Terc.* V[12]
21. *Fut.,* 2/293(26-30)

H. 585 yılına dâir vesîkalar = m. 1189-1190
(İbn'ül-arabî bu tarihte 25 yaşındadır)
İşbiliye (Endülüs)

— Arkadaşı *Ebû Abdullah b. Hazer el-Tîhî*'nin bu sene ve gelecek yıl (h. 586) içinde *Endülüs*'de vâki olacak hâdiseleri İbn'ül-arabî'ye önceden haber vermesi ve söylediklerinin doğru çıkması[22].

— İsmini bildirmediği bir arkadaşının bu yıl ve gelecek sene (h. 586) içinde Endülüs'te vaki olacak hadiseleri, İbn'ül-arabî'ye önceden bildirmesi ve söylediklerinin doğru çıkması[23].
(Bu iki notun yani 22 ve 23'ün bahsettiği mesele muhakkak ki ayni şeydir. Sadece birincisinde isim zikredilmiş, ikincisinde ise, herhangi bir isim zikr edilmemiştir).

H. 586 yılına dair vesikalar = m. 1190-1191
(İbn'ül-arabî bu tarihte 26 yaşındadır)
İşbiliye (Endülüs)

— Bu yıl içinde, *İşbiliyye*'ye bağlı *Merşânet'üz-Zeytûn* kasabasının hatîbi olan *Abdülmecîd b. Seleme* ile tanışması ve *Muâz b. Eşres (Eşref ?)* ile irtibatı[24].

— Hocası *Ebû Yakûb Yûsuf b. Yahlef el-Kûmî*'den riyazet öğrenmesi ve kendisinin de bu zâta hocalık etmesi[25].

— İşbiliyye'de *Mûsâ el-Bîderânî* (=el Sedrânî) ile bu yıl tanışması ve onu «ebdâl» den biri olarak tanıtması[26].

— Bu yıl, ismini zikr etmediği bir *necîb* ile görüşmesi[27].

— Bu yıl içinde, *Gılîre* kasabasına mensub olan ve ehl-i hâl diye tarif edilen *Eb'ul-Haccac Yusuf el-Gılîrî*'nin İşbiliyye'ye gelerek İbn'ül-arabî'yi ziyâret etmesi[28].

— İşbiliyye'de bir âlimler meclisinde ismini zikretmediği bir imansız «feylesof» ile karşılaşması ve o meclisde mûcize hakkında yapılan konuşmalar ve bir şeyhin gösterdiği kerâmet hâdisesi neticesinde inkârcı feylesof'un iman yoluna girmesi[29].

---

22. ***Fut.***, 1/250(6-8) = *MİA*, s. 75 = ***Terc.*** **XVI**[6]
23. ***Fut.***, 2/460(29-30) = *MİA*, s. 75
24. ***Fut.***, 1/309(17-27) = *MİA*, s. 79
25. ***Fut.***, 1/645(5-8) = *MİA*, s.
26. ***Fut.***, 2/8(18-19) = *MİA*, s. 86-87
27. ***Fut.***, 2/9(15) = *MİA*, s. 80
28. ***Fut.*** 2/186(4-) = *MİA*, s. 79-80
29. ***Fut.***, 2/413(27-37) - 414(1-6) = *MİA*, s. 81-82 = ***Terc.*** **XV**[12]

— Tasavvuf yolunda en büyük şeyh olduğuna inandığı *Yûsuf b. Yahnef el-Kûtî* (=el-Kûmî) nin «ebdâl» den bir şeyh olan *Mûsâ el-Sedrânî*'nin Kaf Dağı ile alâkalı bir «fantezi» sini İbn'ül-arabî'ye bu sene anlatması[30].

— Yusuf b. Yahnef (=Yahlef) el-Kûmî'nin tecellî konusunda sorduğu bir suâle İbn'ül-arabî'nin verdiği açıklamalar[31].

— İşbiliyye kabristanında, bir Cuma günü namazdan sonra kendisine gelen âyet (!) yâhud vecd (?) hâli[32].

— İşbiliyye'de *Abdullah Nezhûnî* diye bilinen Kadı Şeref ve (ismi zikr edilmeyen) bir İşbiliyyeli ile birlikte kaldıkları üç gün içinde nâil oldukları bereket (=feyz)[33].

— İşbiliyye'de bu yıl Allah tarafından nâil edildiği büyük bir *meşhed*[34].

H. 589 yılına dair vesikalar = m. 1193
(İbn'ül-arabî bu tarihte 28 yaşındadır)
el-Ceziret'ül-hadrâ (Endülüs) *Septe* (Afrika)

— Fazîlet sâhibi bir fakîh olan Ebû Abdullah Muhammed b. Ubeydillâh el-Hucrî (el-Hacerî?)'den bu zâtın Sebte şehrindeki evinde, Ramazan ayında dinlediği bir hadîs[35].

— Sebte (=Ceuta) şehrinin kadısı olan Ebû İbrahim b. Ya'mûn ile birlikte Sebte'de şeyh Ebu'l-Hasan ve bir de şeyh (Ebû) Alî b. Abdullah el-Hucrî'den Ramazan ayında bir hadîs dinlemesi[36].

— Bu tarihte vefat eden bir şeyhi (=Ebû Medyen)[37].

— *El-Cezîret'ül-Hadrâ*'da hocası *Ebû İshâk İbn-i Tarîf*'in evinde yaptığı sohbet ve bu zâtın, en büyük şeyhlerinden biri olduğunu ifâde etmesi[38].

---

30. *Fut.*, 2/759(31-37) - 760(1-3) = Tekrarı: *Fut.*, 3/146 (25-32) = *MİA*, 86-88 = *Terc.* XVI3, 4
31. *Fut.*, 2/527(1-4) = *MİA*, s. 84-86 = *Terc.* V4
32. *Fut.*, 4/171(29-32) = *MİA*, s. 82 = *Terc.* XI1
33. *Fut.*, 4/178(4-8) = *MİA*, s. 83 = *Terc.* V16
34. *Fut.*, 4/526(33) = *MİA*, s. 83 = *Terc.* V17
35. *Fut.*, 1/34(8-9) = *MİA*, s. 103
36. *Fut.*, 3/371(33-37) = *MİA*, s. 103

    Burada açık bir tarih zikredilmeyerek, sâdece Ramazan ayında *Sebte* şehrinde bulunduğu bildiriliyor. Fakat bundan önceki not. 35'deki olaya dikkat edersek, orada ayni şehirdeki ayni şeyh'den ve keza Ramazan ayında hadis dinlenildiğinden bahs olunduğu görülecektir. Bu bakımdan bu hadisenin de keza h. 589'da olması gerekiyor.
37. *Fut.*, 4/214(12-13 = *MİA*, s. 91'de not. 133 : Bu tarihte ölen fakat ismi zikredilmeyen şeyhin, *Ebû Medyen* olması gerekir.
38. *Fut.*, 1/645(26-30) = *MİA*, s. 103 ve dn 184 = *Terc.* XXVIII16

H. 590 yılına dâir vesikalar = m. 1193-1194
(İbn'ül-arabî, bu tarihte 29/30 yaşındadır)
Tlemsen, Tunus (Afrika) *Ceziretü Tarif* (Endülüs)

— *Tlemsen* şehrinde arkadaşı *Ebû Yezîd Abdurrahmân el-Fizâzî,* kendisine ait (?) bir beyti İbn'ül-arabî'ye inşâd ediyor[39].

— *Tarîf Adası*'nda *Ebû Abdullâh el-Kalafât* ile yaptığı konuşma ve bu zâtın, kendi şeyhlerinden birinin, şeyh *Ebu'l-Abbâs ibn-ül-Arîf el-Sanhâcî-'*nin talebesi olan şeyh *Ebu'r-Rebî el-Kefîf el-Mâlikî*'den dinlediği bir fıkrayı İbn'ül-arabî'ye nakletmesi[40].

— Kün (كن) emrindeki K harfinin güneşi, İbn'ül-arabî'ye doğmuştu[41].

— Bu yıldan başlayarak, bu satırları yazdığı h. 628 (m. 1230-31) yılına kadar yaptığı ibâdetlerden bahsetmesi[42].

— Tlemsen şehrinde bulunurken ruyâda *Hz. Peygamberi* görmesi ve şeyh *Ebû Medyen*'e öfkelenen bir adama buğz ettiği için, Hz. Peygamberden nasihat alması[43].

— Tunus'da bu yıl, Ebu'l-Kâsım ibn Kasiyy'in Kitâb *Hal'un-Na'leyn* adlı eserini bu zâtın oğlundan (ismi zikredilmiyor) okumaktaydı[43*].

H. 591 yılına dair vesikalar = m. 1194-1195
(İbn'ül-arabî bu tarihte otuz yaşındadır)
Fas (Afrika)

— Nâil olduğu bir ilâhî mertebe[44].

— Fas şehrinde bulunduğu sırada, Muvahhidî ordusunun frenklerle savaşmak üzere Endülüs'e geçmesine şâhid olması ve islâm ordularının Ribah, Kerkûy ve Argu kalelerini feth edişi; bu hadiselerin cereyan ettiği 591 yılının da rakkam olarak *İnnâ Fetahnâ leke fethan mubînâ* (Kur'ân XLVIII/1 ayetindeki harflerin ebced hesâbına göre 591 rakkamına tekâbül etmesi[45].

---

39. *Fut.*, 1/419(12-14) = *MİA*, s. 105
40. *Fut.*, 1/603(29-37)-604(1-2) = *MİA*, s. 105 = *Terc.* XXVII 161*
41. *Fut.*, 2/487(6 vd.) = *MİA*, s. 105
42. *Fut.*, 3/251(31 vd.) = *MİA*, s. 105 = XXVII96*
43. *Fut.*, 4/551(9 vd.) = *MİA*, s. 118 = *Terc.* IX8
43* *Fut.*, 4/141(12-13) = *MİA*, s. 115 ve dn. 195
44. *Fut.*, 3/211(1 vd.) = *MİA*, s. 118 = *Terc.* VI10
45. *Fut.*, 4/242(7-31) = *MİA*, s. 117-118 = *Terc.* XXII15 = krş. XXVII45*

— *Fas*'da bu yıl, kâfirler ordusu aleyhine, *müslümanlar*'a Allâhın yardım edeceğini, bu savaş meydana gelmezden önce, (h. 591 rakkamındaki *ebced* hesâbına bakarak, İbn'ül-arabî'nin, (ismini bildirmediği) birinden öğrenmesi[45*].

— *Risâlet el-ahlâk* adlı eserini, bu yıl kaleme alması[46].

— Fas şehrinde bulunurken, Ebû Abdullah Muh. b. Kâsım b. Abdurrahmân b. Abdilkerîm el-Temîmî ile Mescid'ül-Halîl yani *Mescid'ül-Ezher*'de hadîs dinlemesi[47].

H. 592 yılına dâir vesîkalar = m. 1195-1196
(İbn'ül-arabî bu tarihte 31 yaşındadır)
İşbiliye (Endülüs)

— İşbiliyye'de fakîh bir alim olan Ebu'l-Velîd Ahmed b. Muh. el-Arabî'nin evinde, hadîs dinlemesi[48].

— İşbiliyye'de Ebu'l-Huseyn b. ebî Ömer ibn'üt-Tufeyl'in evinde, diğer arkadaşları Ebu'l-Kasım el-Hatîb, Ebû Bekr b. Sâm ve bir de Ebu'l-Hakem ibn'üs-Serrâc ile birlikte, bütün gece dînî bir sohbet yaptıkları ve bu zevâtın İbn'ül-arabî'ye olan derin saygılarının belirtilmesi. İbn'ülarabî'nin onlara kendi eserlerinden biri olan *el-İrşâd fî Hark'il-Edeb'il-Mu'tâd* adındaki kitabı okumalarını tavsiye etmesi[49].

H. 593 yılına dâir vesîkalar = m. 1196-1197
(İbn'ül-arabî bu tarihte 32 yaşındadır)
Fas (Afrika)

— Fas şehrinde ilk defâ nâil olduğu bir tasavvufî makâm[50].

— Fas şehrinde Bustân b. Hayvan denilen bir yerde, Eşell'ül-yed lâkabı ile tanınan (=bu zât el-Kabâilî'den ibârettir) bir kutb ile karşılaşması ve ayni meclisde şeyh Ebu'l-Abbas el-Hassâr'ın bulunması[51].

— Fas şehrinde kendisine Allah tarafından verilen bir tasavvufî makâm[52].

— Fas şehrinde, bir gecede nâil olduğu yüz tâne mertebe[53].

45* *Fut.*, 3/158(20-22). Bu vesika, XXVII45 de anlatılan olayın *tekrâr*'ıdır.
46. *Fut.*, 4/508 (30 vd.) = *MİA*, s. = *Terc.* XXVIII2
47. *Fut.*, 4/597(34-35) = *MİA*, s. 125 ve dn. 364 deki açıklamaya bakınız.
48. *Fut.*, 1/34(10) = *MİA*, s. 119 ve dn. 239*
49. *Fut.*, 4/595(10-16) = *MİA*, s. = *Terc.* XXVIII27*
50. *Fut.*, 2/538(27-30) = *MİA*, s. 124 = *Terc.* V13 = krş. XXVII52 : Belki, ikisi de ayni olayın *tekrar*'ıdır(?)
51. *Fut.*, 4/82(1-14) = *MİA*, s. 122 ve dn. 249
52. *Fut.*, 4/136(22-23) = *MİA*, 124 = *Terc.* V14; krş. XXVII50
53. *Fut.*, 4/168(14 vd.)

— Fas şehrinde, Ayn'ül-hayl'deki el-Mescid'ül-Ezher imâmı olan ve *Kitâb'-ül-Müstefâd*'ın yazarı bulunan Ebû Abdullah Muh. b. Kâsım b. Abdurrahmân b. Abdulkerîm el-Temîmî el-Fâsî'den, bu eseri (yânî Kitâb'ül-Müstefâd'ı), h. 593'de okuması. Bu hocası İbn'ül-arabî'ye Fas şehrindeki Ebû Abdullah el-Dakkâk'ın menkıbe ve sözlerini anlatıyor[54].

H. 594 yılına dâir vesîkalar = m. 1197-1198
(İbn'ül-arabî bu tarihte 33 yaşındadır)
Septe, Fas (Afrika)

— Fas şehrinde bu yıl nail olduğu bir ilâhî sırrı, ondört tâne arkadaşına ifşâ etmesi ve bu yüzden ilâhî bir azar işitmesi. Durumu, genç arkadaşı Abdullah el-Hâdim (=el-Habeşî)'ye haber vermesi ve onunla birlik'te Sebte'den Fas'a seyâhat etmesi[55].
— Fas şehrinde, bu yıl Allah tarafından İbn'ül-arabî'ye el-Hatm'ül-Muhammedî realitesinin verilmesi[56].
— Fas'da, (kendi ifâdesiyle) gâliba bu yıl Muhammed b. Kâsım b. Abdurrahmân b. Abdülkerîm el-Temîmî el-Fâsî'den dinlediği bir fıkra[57].

H. 595 yılına dâir vesikalar = m. 1198-1199
(İbn'ül-arabî bu tarihte 34 yaşındadır)
Merrakeş, Fas (Afrika) *Kurtuba, Gırnata, Meriye* (Endülüs)

— Marrakeş'te bu yıl, meşhur feylesof *Ebu'l-Velîd ibn Rüşd* (m. 1126-1198) ün cenâze merâsimine iştirâk etmesi ve onun tabûtunun Kurtuba'ya nakl edilmesi, kabrinin orada bulunduğu; tabutu taşıyan hayvanın diğer yanına, İbn'ü Rüşd'ün eserlerinin yüklendiği ve bu sırada, es-Seyyid Ebû Saîd'in kâtibi olan edib ve fakîh Ebu'ül-Hasan Muhammed İbn Cübeyr ile Ebu'l-Hakem Ömer ibn-üs-Serrâc en-Nâsih'in bulunması[58].
— Gırnata'da bu yıl aslen Bâga'lı olan şeyh Ebû Muhammed Abdullah el-Şekkar'ı ziyâret etmesi ve bu şeyhten daha büyüğünü görmediğini ifâde etmesi[59].
— Meriyye şehrinde bu yıl, Ramazan ayında (m. Haziran 1199'da) kendi

54. *Fut.*, 4/556(26-35) = *MİA*, s. 122 ve 125; ayr. dn. 264
55. *Fut.*, 2/388(26-35) = *MİA*, s. 134
56. *Fut.*, 3/568(36-37) = *MİA*, s. 134
57. *Fut.*, 4/606(31-36) = *MİA*, s. 124
58. *Fut.*, 1/171(24-30)
59. *Fut.*, 1/209(10-) = *MİA*, s. 131 ve not 292 (*Şekkâz?*)

eserlerinden biri olan *Mevâki un-Nucûm* isimli kitabını, onbir gün zarfında kaleme alması[60]

— Mürsiye şehrinde bu yıl içinde bulunurken, tanıdığı fakat nedense ismini zikredemediği bir şahsın, yine ismi zikredilmeyen bir meşhur âlimin şarap vs. içerek kendisini israf etmesi hikâyesi[61]. (krş. XXVII[65])

— Fas şehrinde bu yıl el-Hatm'ül-Muhammedî'yi görüp tanıması[62].

— Fas şehrinde bu yıl Hatm'ül-Velâye makâmını görmesi[63].

— Meriyye şehrinde bu yıl, kendi kitaplarından biri olan Mevâkı'un-Nucûm adlı eserini yazması[64] (krş. XXVII[60])

— Kurtuba şehrinde, bu şehre mensup sûfîlerden ve ismi zikredilmeyen birinin, Mürsiye'de bu yıl bulunurken tanıdığı ve kim olduğu bilinmesin diye ismini söylemediği bir âlim'in şarap vs. içerek kendisini israf ettiğini İbn'ül-arabî'ye anlatınası[65] (Krş. XXVII[61])

H. 597 yılına dair vesîkalar = m. 1200-1201
(İbn'ül-arabî bu tarihte 36 yaşındadır)
Merrakeş, Fas, İnhâl? (Afrika)

— Magrib şehirlerinden İnhabîl'de müsâfir bulunduğu sırada bu yıl, Muharrem ayında (=m. Ekim 1199'da) İbn'ül-arabî'nin nâil olduğu bir tasavvufî makâm... Böyle bir mertebeye ulaşmaktan duyduğu korku üzerine Bistâmî'nin Allaha zillet ve iftikâr (XXIV[12]) ile yaklaştığını hatırlaması; yalnız kendisinin nail olduğu ve korktuğu bu *hâl* ile seyahata çıkması ve İnhâl (? En hâl) denilen bir menzilde (konakta) bir şahısla karşılaşması ve buradaki camide ikindi namazını kılması, bu sırada Emîr Ebû Yahyâ'nın Vacibîn'den kalkıp gelmesi ve iyi arkadaş oldukları için Emîrin bu karşılaşmadan çok sevinmesi ve İbn'ül-arabîyi kendi evinde kalmağa dâvet etmesi, İbn'ül-arabî'nin bunu kabul etmeyerek, onun kâtibi'nin evinde geceyi geçirmesi; ismi zikredilmeyen bu kâtib ile kendisi arasında da dostluk bulunması ve o gece, sufilerden Abdurrahmân el-Sülemî'nin rûhu'nun İbn'ül-arabî'ye *tecessüd* etmesi (görünmesi), onun ruhuyla konuştuğunu söylemesi[67].

---

60. *Fut.*, 1/372(25-28) = *MİA*, s. 132 = *Terc.* XXVIII[57]
61. *Fut.*, 1/742( ) = *MİA*, s. 131
62. *Fut.*, 2/45(34-35) = *MİA*, s. 131
63. *Fut.*, 2/55(6-8) = *MİA*, s. 131 ve n. 290
64. *Fut.*, 4/291(4-6) = *MİA*, s. 132 ve n. 296 = *Terc.* XXVIII[69]
65. *Fut.*, 4/549(23-33) = *MİA*, s. 131 : Bu hâdise ile burada not 61'de nakl edilen hâdise, gâliba ayni şeydir.
67. *Fut.*, 2/290 (7-20) = *MİA*, 137 ve dn. 314 : Emîr *Ebû Yahyâ Abdurrahmân.* Ayrıca, *tecessüd el-evrâh* konusunda bak. VII[1] vd.

— Merrakeş'teyken bu yıl gördüğü bir vâkıa (rûyâ) üzerine Fas şehrinde bekleyen Muhammed el-Hassâr'ın kendisine haber verilmesi ve ona Mekke'ye gitmek üzere yardım emrini alması. Bu sebeble h. 597'de derhal Fas'a giderek onunla buluşması ve el-Hassâr'ı alarak berâberinde Mısır'a götürmesi ve bu zatın Mısır'da vefât etmesi[68].

H. 598 yılına dâir vesîkalar = m. 1201-1202
(İbn'ül-arabî bu tarihte 37 yaşındadır)

Tunus (Afrika) *Kudüs* (Orta Doğu) *Mekke* (Hicâz)

— Yakın arkadaşlarından *Abdülcebbâr ez-Zekî*'nin evinde bu yıl kısmen yazdığı *İnşâ'ud Devâir* adlı eseri ve ayni sene (Kudüs'den) *Mekke*'ye hacc niyetinde bulunması[69].

— *Tunus*'da bu yıl gördüğü bir vâkıa[70].

H. 599 yılına dâir vesîkalar = m. 1202-1203
(İbn'ül-arabî bu tarihte 38 yaşlarındadır)

(Hicaz : Mekke)

— Bu yıl, İrânlı bir dostunun vefat etmesi[70*].

— Mekke'de Kâbe-i muazzama'nın *Rükn'ül-Yemânî*'sinde, ders yaptıkları yerde bu yıl *Cemâleddin Ebû Muh. Yûnus b. Yahyâ b. ebi'l-Huseyn b. eb'il-Berekât el-Hâşimî el-Abbâsî*'nin tam bir sened ile İbn'ül-arabî'ye (Buhâri'den) rivâyet ettiği hadîs[71].

— *Mekke*'de bu yıl, hocası *el-Kassâr* (= *Yûnus b. Yahyâ b. el-Huseyn b. eb'il-Berekât el-Hâşimî el-Abbasî*), Kâbe-i muazzama'nın Rükn'l-Yemânî'sinde İbn'ül-arabî'ye, uzun bir sened zikrederek *Hz. Âlî*'den naklettiği sözler[72].

— *Mekke*'de bu yıl, Kâbe-i muazzama'nın yanında (Kâbe ile ilgili olmak üzere) gördüğü bir vâkıa (=rûyâ)[73].

---

68. ***Fut.***, 2/483 (14-24) = *MİA*, s. 139 = *Terc*, V18
69. ***Fut.***, 1/109 (6-8) = *Terc*, XXVIII24 = *MİA*, 140 ve dn. 324.
70. ***Fut.***, 1/698 (27-32) = *MİA*, s. 139-140 = *Terc*, VI13
70*. ***Fut.***, *1/179* (10-11)
71. ***Fut.***, 1/34 (15-17)
72. ***Fut.***, 1/344 (36-37) - 345 (1-vd)
73. ***Fut.***, 1/355 (12-17) = *MİA*, 140 ve dn. 326

— *Mekke*'de bulunurken bu yıl, bir rûh'un tecessüd ettiğini bizzat görmüştü. Bu, Harun'ür-Reşîd'in oğlu *Ahmed el-Sebtî*'nin rûhuydu ve o sırada *Kâbe*'yi tavaf ediyordu[74].

— *Mekke*'de, bu sene *Bab'ül-Harûze* ve *Bab'ül-Ecyâd*'taki *Mescid'ül-Harâm* müezzini olan *Muhammed b. Mûsâ el-Kurtubî el-Kabbâb*'tan, ismi zikredilmeyen Kayravanlı bir müslümanın hacc'a gitmek konusunda bir yahudî'nin fikrini alması ve ona göre hareket etmesine dair fıkrayı, İbn'ül-arabî'ye anlatması[75].

— *Mekke*'de bu yıl, *Yunus b. Yahyâ*'nın muttasıl bir senedle *Zün-Nûn el-Mısrî*'ye dair bir fıkrayı İbn'ül-arabî'ye nakl etmesi[76].

— Mekke'de Kâbe'nin Rükn-i Yemânî'sinde bu yıl (ilk defâ Mekke'ye geldiği yıldır) Şeyh Yunus b. Ebi'l-Huseyn el-Hâşimî el-Abbâsî el-Kassâr ile sohbeti; bu zâtın İbn'ül-arabî'ye meşhur sûfî Zü'n-Nun el-Mısrî hakkında h. 286'ya kadar giden bir *sened*'e dayanarak rivayette bulunması[76*].

— Kendisi Mekke'de iken, bu yıl Receb ve Ramazan ayları arasında (m. 1202 : Mart-Mayıs arası) Tâif'de çıkan korkunç bir vebâ salgını[77].

---

74. *Fut.*, 2/17 (14-16) = *MİA*, s. 144 = *Terc*, VII[1] Ayni olayın (târih **zikredil**meksizin) iki tekrarı daha vardır :
Fut., 4/12 (32-37) - 13 (1-18) = *Terc*, VII[2]
Fut., 1/668 (32-37) - 669 (1-10) = *Terc*, VII[3]

75. *Fut.*, 2/291 (12-21) = *MİA*, s. 142 ve dn. 331

76. *Fut.*, 2/387 (36) = Bak. VII[4]

76*. *Fut.*, 2/387 (36-37) - 388 (1-2) = *Terc.* VII[4]. Bu olay, iki defâ *tekrâr*'lanıyor : *Fut.*, 4/579 (7 vd.) : *Mekke*'de, h. 599 yılında, *Rükn'el-yemânî*'de, *Yûnus ibn Yahyâ ibn el-Abbâs el-Kassâr*'ın, İbn'ül-arabî'ye, *Zünnûn el-Mısrî* konusunda anlattığı menkabe.
Fut., 2/377 (2-4): *Mekke*'de, h. 599 yılında, *Rükn'el-yemânî* (= Kâbe)'de, *Yûnus ibn el-Huseyn el-Hâşimî el-Abbâsî el-Kassâr*'ın, İbn'ül-arabî'ye, *Zünnûn el-Mısrî* konusunda ve h. 286 (m. 899) yılına kadar giden bir *sened* ile anlattığı menkabe olarak.

Bu vesileyle, daah önce *MİA*, 135 ve dn. *310-311*'de yaptığımız bir yanlışlığın düzeltilmesi gerekiyor : O zaman, (-matbû *Fütûhât* nüshasındaki baskı hatasına aldanarak), bu olayın h. 596 yılına ait olduğunu ifâde etmiştik. Sonradan, *Futûhât*'ın mevsuk yazma nüshası (: *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi*, no. 1859, vr. 151a) içinde, bu tarihin h. 599 olarak yazıldığını tesbit edebildik.

77. *Fut.*, 2/498 (21-25) = *MİA*, s. 146 ven 348 = ***Tere*, XV**[3]

— *Mekke*'de bulunduğu sırada, bu yıl (veyâ h. 600'de) tavaf sırasında gece vakti zuhur eden kuyruklu yıldız hadisesi ve gökyüzünde yıldızların âdetâ kıvılcımlar gibi uçuşmasına bizzat şâhid olması[78].

— *Mekke*'de bu yıl, *Abdülkerim b. Vahşî el-Mısrî*'nin İbn'ül-arabî'ye anlattığı hikâye[79].

— *Mekke*'de bu sene, Kadı *Abdülvehhâb el-Esedî el-İskenderî*'nin kendi rûyâsını İbn'ül-arabî'ye anlatması[80].

— (İbn'ül-arabî'nin ifâdesiyle: gâlibâ bu yıl) *Mekke*'de *Abdüsselâm b. el-Sa'diyye* ismiyle anılan ve aslen Tunuslu olan bir zât, h. 597'de Mısır'dan satın aldığı câriye'sine dâir hadiseyi İbn'ül-arabî'ye nakletmesi[82]

— *Mekke*'de bu sene *Bab'ül-Harûze* ile *Bâb'ül-ecyâd* arasında İbn'ül-arabî'nin rûyâda Hz. Peygamberi görmesi, *Sahîh'ül-Buhârî* kırâati ve bir sûfî olan *Muhammed b. Hâlid el-Sadefî el-Tlimsânî*'nin İbn'ül-arabî'den *Gazzâli*'nin *İhyâ'u Ulûm'id-Din* adlı eserini okuması[83].

H. 600 yılına dâir vesîkalar = m. 1203-1204
(İbn'ül-arabî bu tarihte 39 yaşındadır)

(*Hicâz : Mekke*)

— (Kendi ifâdesiyle) : Bu sene veyâ geçen yıl (= h. 599'da) Mekke'de bulunurken, tavaf sırasında gece vakti zuhûr eden bir kuyruklu yıldız hâdisesi ve gökyüzünde yıldızların, âdetâ kıvılcımlar şeklinde uçuşması (*Terc.* XV[2] ve XV[3]. Ayr. XXVII[78])

H. 601 yılına dair vesîkalar = m. 1204-1205
(İbn'ül-arabî bu sırada 40 yaşındadır)

(*Hicâz : Medine/Sûriye : Musul*)

— Musul şehrinde bu sene, bir arkadaşına yazdığı şiirler[84].

---

78. *Fut.*, 2/498 (25-37) = *MİA*, s. 146 ve n. 348 = *Terc*, XV[2] = Ayr. bak. XXVII[95]
79. *Fut.*, 2/712 (28-37) - 713 (1 vd) = *MİA*, 140-141 ve dn. 327 = *Terc.* XV[10]
80. *Fut.*, 3/77 (24-27) = *MİA*, 143-144 ve dn. 336
82. *Fut.*, 4/607 (7-12)
83. *Fut.*, 4/609 (24-37) - 610 (1 vd) = *MİA*, 144 ve dn. 338
84. *Fut.*, 2/662 (27 vd) = Bak. XXIX[43]*

— Musul şehrinde bu yıl, el-Mühezzib Sâbit b. Anter el-Hulvî (? el-Halevî) ile karşılaşıp tanışması[85]. (Bu zâtın, ayni sene vefât etmesi).

— (Medîne'de) bu sene Hz. Peygamberin kabrini ziyâret etmesi[86].

— Musul'da bu sene, babası el-Nekkârî (? النكارى) diye maruf olan Ebu'l-Hasan Alî b. ebi'l-Feth'den, muttasıl bir sened ile bir hadîs dinlemesi[87].

— Musul'da bu sene, «hocam» diye zikrettiği ez-Zeki Ahmed b. Şeddâd el-Mukrî el-Mevsılî isimli ve Hanefî mezhebinden bir zâtın gördüğü rûyâyı İbn'ül-arabî'ye anlatması[88].

— Musul'da bu yıl, doğru sözlü ve güvenilir bir şahsiyet olduğunu söylediği el-Zekî Ahmed b. Mes'ûd b. Şeddâd el-Mukrî el-Mevsılî'den muttasıl bir sened ile Cüneyd-i Bağdâdî'ye dair bir fıkra dinlemesi[89].

H. 603 yılına dâir vesîkalar = m. 1206-1207
(İbn'ül-arabî bu tarihte, 42 yaşındadır)
(Afrika: Mısır)

— Mısır'da bu sene Ebû'l-Abbâs el-Cerîrî (el-Harîrî?) den naklen Ebû Abdullâh el-Kuryâkî'ye dâir dinlediği şeyler[90].

H. 604 yılına dâir vesîkalar = m. 1207-1208
(İbn'ül-arabî bu tarihte 43 yaşındadır)
(*Hicâz : Mekke*)

— Mekke'de bu yıl, el-Harem'ül-Mekkî'de makâm imâmı olan ve «hocam» diye tanıttığı Mekîneddîn Ebû Şucâ Zâhir b. Rüstem el-İsfahânî'den, Hacer-i Esved'in bulunduğu Kâbe köşesine tekâbül eden el-Rükn'el-Yemanî'de, Enes b. Mâlik rivâyetine kadar dayanan bir hadîs'i dinlemesi[91].

---

85. *Fut.,* 3/19 (26-28) = *MİA,* 150 ve n. 368
86. *Fut.,* 4/212 (19-22) = *MİA,* 149 ve n. 361
87. *Fut.,* 4/547 (617) = *MİA,* 150 ve n. 365. Bu olay, *MİA'da* (göst. yer.) târif edilmiştir.
88. *Fut.,* 4/541 (32-37) - 542 (1 vd)
89. *Fut.,* 4/606 (2-6) = *MİA,* 149 ve n. 362
90. *Fut.,* 1/449 (2-11) = *MİA,* 69 ve n. 141; ayr. *MİA,* 154 ve n. 393
91. *Fut.,* 2/418 (3-9) = *MİA,* 154 ve n. 396

H. 608 yılına dâir vesîkalar = m. 1211-1212
(İbn'ül-arabî bu tarihte 47 yaşındadır)
(Irâk : Bağdâd)

— Bağdad'ta bu sene gördüğü bir vâkıa (=rûyâ) içinde, kendisine gök-kapılarının açılması ve ruyada bir meleğin hitabına mazhar olması[92].

H. 609 yılına dair vesîkalar = m. 1212-1213
(İbn'ül-arabî bu tarihte 48 yaşındadır)
(Türkiye : Malatya)

— Selçuk sultânı *İzzeddin Keykâvus*'un bu yıl gönderdiği mektuba, İbn'ül-arabî'nin verdiği cevap halindeki nasihatlar[93]. Sultan galiba *Antakya*'dan yazmıştır ve İbn'ül-arabî ise o sırada (tarih vermeksizin) *Malatya*'da bulunduğunu söylemektedir[94].

H. 627 yılına dair vesîkalar = m. 1229-1230
(İbn'ül-arabî bu tarihte 65 yaşındadır)
(Şam)

— Bu tarihte Futûhatın *191'nci Bâb*'ına âit bazı fasılları yazmakta olduğunu söylüyor[95].

H. 628 yılına dair vesikalar = m. 1230-1231
(İbn'ül-arabî bu tarihte 66 yaşındadır)
(Şam)

— Bu sene, *Haleb*'teki *Seyfeddin b. Galem'eddîn* (Alemüddîn?) medresesindeki müderrislerden biri olan *Necmeddin Muh. b. ebî Bekr b. Şây el-Mevsılî,* bizzat kendi arzûsuyla İbn'ül-arabî'yi gelip bulmuş ve görüşmüştür[96]. *Futûhât*'ın, (Bâb 463'deki) bu sayfaları da, bu sene yazılmaktaydı[96].

— İbn'ül-arabî'nin bu yıla kadar olan ibâdetleri[96*].

---

92. ***Fut.,*** 2/587 (26-28) = *MİA,* 155 ve n. 402 = ***Terc,*** VI[14]
93. ***Fut.,*** 4/604 (6-37) - 605 (1-20)
94. ***Fut.,*** 4/589 (11-18)
95. ***Fut.,*** 2/498 (21-36) = ***Terc,*** XV[2]
96. ***Fut.,*** 4/90 (20-23 vd)
96*. ***Fut.,*** 3/251 (31 vd.) = *MİA,* 105 ve dn. 199 = krş. XXVII[42]

H. 633 yılına dâir vesikalar = m. 1235-1236
(İbn'ül-arabî bu tarihte 71 yaşındadır)
(*Şam*)

— Bu tarihte (tam olarak h. 6 Receb 633 = m. 16 Mart 1236'da) İbn'ül-arabî, Futûhat'ın *121 nci Bâb*'ına âit sayfaları yazmakta olduğunu haber vermektedir[97].

H. 634 yılına dair vesikalar = m. 1236-1237
(İbn'ül-arabî bu tarihte 72 yaşındadır)
(*Şam*)

— Bu sene İbn'ül-arabî Futûhat'ın *295 nci Bâb*'ına tekabül eden sayfaları yazmakta olduğunu söylüyor[98].

H. 635 yılına dair vesikalar = m. 1237-1238
(İbn'ül-arabî bu tarihte 73 yaşındadır)
(Şam)

— İbn'ül-arabî Futûhat'ın *356 ncı Bâb*'ına tekâbül eden bu sayfaları bu sene yazmakta olduğunu haber vermektedir[99].

— Ömrünün uzamasını temenni etmesi (XXV[4], XXV[5])

— Ömrün geri kalan kısmından söz etmesi, (XXV[3])

İşte İbn'ül-arabî'nin Futûhat adındaki muazzam eserinde kendi âilesi ve kendi şahsı için (kronoloji bakımından) verdiği tarihler burada zikr edilen seneler ve onlardaki hadiselerden ibârettir.

Şimdi bütün bu tarihler neye yarayacak? Ona dair bir açıklama yapalım: Bu tarihlerin bizzat İbn'ül-arabî tarafından verilmesinde, bizim için büyük bir önem var. Çünkü bu sâyede onun hangi yıl nerede bulunduğunu ve kimlerle tanıştığını vs. biliyoruz. Bu bakımdan, meselâ İbn'ül-arabî'ye izâfe edilen bir eserde şâyet İbn'ül-arabî'nin h. 600 yılında Kuzey Afrika veyâ Endülüs'te bulunduğuna delâlet edecek bir kayda rastlarsak o takdirde böyle bir eserin uydurma olduğuna kolayca hükm edebileceğiz. Çünkü, yukarda verilen mevsuk malûmat neticesinde ortaya çıkıyor ki İbn'ül-arabî *h. 599'dan sonra* bir daha Kuzey Afrika memleketlerine veyâ Endülüs'e kat'iyen gitmemiştir.

97. *Fut.*, 2/227 (15 vd)
98. *Fut.*, 2/753 (28-29)
99. *Fut.*, 3/377 (37) - 378 (1)

c) *Hocalarının hocaları, kendi hocaları ve dostları*

Yirmiyedinci motif içinde, dikkate alınması gereken bir gurup malzemeyi de, İbn'ül-arabî'nin çeşitli zaman ve memleketlerde, mânen veyâ maddeten bağlantı kurduğu şahsiyetler teşkil etmektedir. Bu şahsiyetlerden çoğu, muhakkak ki, onun *hocaları* ile *hocalarının hocaları* ve ayrıca sufî *arkadaşları* ile *talebeleri*'dir. Fakat bunların dışında onun söz konusu ettiği birçok kimseler daha var ki, onlar arasında bâzı *sultan*'lar, *melik*'ler, *emîr*'ler, idarî ve siyâsî şahsiyetler; ayrıca ilmiye sınıfına giren *fakihler* (: fukahâ) ve *muhaddisler;* nihayet bâzı *mütefekkirler* (feylesoflar), *kelamcılar* ve bilhassa kendisini *küfr*'le itham eden bâzı *kadılar* (: kuzât) bulunmaktadır*. İşte müsbet veya menfî, hangi yönden olursa olsun, İbn'ül-arabî'nin hayatını dolduran bu şahsiyetlerden bir kısmı, çeşitli motiflerde verilen metinler içinde anılmış idi. Fakat oralarda bulunmayan, yahut da isimleri kısaca anılan diğer şahsiyetlerin de, sistematik olarak bu sayfalarda anlatılması icab ediyor**.

Birkaç defâ belirtmiştik : Onun biyografisini, *Endülüs* (m. 1165-1192), *Kuzey Afrika* (1193-1201), *Mekke* (1201-1204) ve *Anadolu-Orta Doğu* (m. 1205-1240) olmak üzere, başlıca dört safhaya ayırmak, en doğru iştir. Pratikte bunun ehemmiyeti büyüktür. Çünkü bu görüşten hareket edildiği takdirde, onun hangi safhada kimlerle tanışıp görüştüğünü bilmek mümkündür. Bu da bize iki çeşit fayda sağlar : Evvelâ, (— Futûhât'da söz konusu edilme şekli esas alınarak), bu şahsiyetlerden biri veyâ birkaç tânesinin, ona izafe edilen eserlerde de anılıp anılmadığına bakarak, o eserin *gerçek* (: authentique) olup olmadığına hükmetmemiz ve sonra da : bu şahısların âid olduğu safhaya bakarak, o eserin *hangi devrede* yazıldığını tahmin etmemiz kolaylaşacaktır***.

Yukarda işâret ettiğimiz üzere o, birçok *şeyhler*'den feyz almıştı. Zira, tasavvuf hayâtında bir «yol gösteren» olmaksızın kemâle ermek, sûfilere göre, imkânsızdır : *Mürşid, Şeyh* vs. gibi isimler alan bu nevî şahsiyetlerdeki mümeyyiz vasıf, akıl ve mantığın üstünde mutlak bir *inanç,* Tanrı ve Peygamber sevgisi, ilham ve sezgi gibi unsurlardan meydana geliyor. Bu vasfı taşıyan insanların hepsi, mutlakâ kitabî bilgilerin, klasik eğitimin ve tedris hayatının mahsûlü değildir. Çünkü aralarında, avam sınıfından olup, sâdece mânevî terbiye'yle *irfân*'a ulaşanlar da,

*. Bu arada onunla dost olan *fakihler* ve *kadılar*'i da unutmamak lâzımdır. Meselâ bak. *II. Motif,* s. 9-10.

**. Haklarında verilen bilginin yeterli olmadığı bâzı şahsiyetler ise, sâdece *Index*'te (ve mazmûn olarak) gösterilecektir.

***. Meselâ, İbn'ül-arabî'nin Mekîneddin el-*İsfahânî* (bak. İndex) ile tanışması, *Mekke* devresinde olmuştur. Şu halde onun isminden bahseden eserin, en erken, m. 1201-1204 yılları arasında yazılmış olması gerekir.

vardır. Meselâ *Demirci* (bak. İndex) diye târif edilen zât, böyle bir insandı. Sonra, dünyâ nimetlerinden ve *tekessüb* (çalışıp kazanmak, zengin olmak)'tan uzak durmak, buradaki sûfîlerin ortak vasfı olmakla berâber, aralarında, -ilhâm ve sezgi sâyesinde- en yüksek *ictihâd* meselelerine vakıf olabilecek gibi şahsiyetler de görülmektedir. Meselâ, *Muhtesib* (XXVIII[178]) adındaki zat, böyle bir kimseydi. Ama istisnâ kabûl etmeyen tek nokta, İbn'ül-arabî'nin söz konusu ettiği *Şeyhler*'in hepsindeki sağlam «dindarlık»tır. Üstelik bu şeyhler ve sûfîler, dâimâ birbirlerini tasdik ederler ve *ittifâk* hâlindedirler. Çünkü onlar, ortak bir kaynak olan «İlâhî Bilgi»den -ilham yoluyla- feyizlenmektedir. Fakat, -sûfîlerin görüşüne bakılırsa- sâdece akıl ve mantık kâideleri sâyesinde ortaya çıkan prensiplere dayanmak ve bu sebeble de birbirleriyle *ihtilâf* içinde olmak, feylesoflar için mecbûrî bir âkıbettir. İşte, aşağıda verilen iki metin, bunları anlatmak istiyor :

102 «... Allâhın dostları (: *evliyâ'ullâh*) ile peygamberler ve Allahtan (bize) haber getiren herkes, tek görüş (: *kavl*) üzeredir. (Allahtan getirdikleri bilgi'ye), ne bir şey eklerler, ne noksan söylerler, ne de (birbirlerine) *muhâlefet* ederler. (Aksine) onlar, birbirlerini doğrularlar. Tıbkı buluttaki (yağmur) suyunun, yere inmesi hâlinde (aslî niteliğinin) değişmemesi gibi*...»

103 «... *Mantıkçılar, gramerciler, hendeseciler, hesâb* ve *matematikçiler, kelâm* ve *felsefeciler :* Hangisi olursa olsun, bunların hepsinin de, kendilerine âid *istilâh*ları (terimleri) vardır ki bunlara girişen bir kimsenin onlara vâkıf olabilmesi, mutlakâ bir *şeyh* (hoca, önder) tarafından (mümkün) olabilir...»

Sözün başında belirttiğimiz gibi, İbn'ül-arabî'nin mânevî yetişmesinde rol oynayanlar, sâdece *kendi hocaları* değildir. O ayni zamanda, *hocalarının hocaları*'ndan da, (ikinci elden) bilgi sâhibi olmuş, onların etkisinde kalmıştır. Bu sebeble, Futuhat'da nâdiren tesâdüf edilen *şeyhler listesi*'nde, garip bir sözle karşılaşıyoruz : *Zamanımızda* sözünü kullanarak İbn'ül-arabî bâzı sûfîlerin adlarını anıyor ki, ilk bakışta İbn'ül-arabî'nin bütün bu şahıslarla görüştüğü intibaı uyanabilir. Fakat buna aldanmamalı. Çünkü o, bu sözle, (hicrî olarak) içinde bulunduğu asrı (yüzyılı) düşünmektedir. Misâl olmak üzere, şu metni gösterebiliriz :

104 «... (Melâmetiyye makâmı):... İşte bu, *Hz. Muhammed* ile Hz. *Ebû Bekr el-Sıddîk*'in makâmıdır. Bunu gerçekleştiren şeyhlerden de : *Hamdûn el-*

102. *Fut.*, 1/371 (9-10)
*. Bu çeşit *benzetmeler* için *XVIII. Motif*'e bakınız.
103. *Fut.*, 1/313 (20-21 = MİA, 61 ve dn. 21
104. *Fut.*, 3/38 (8-12) : İbn'ül-arabî, bunlardan *Cîlî* ve *İbn el-Şiblî* ile görüşmüş değildir. Çünkü onlar, daha önceki nesildendir.

Kassâr, Ebû Saîd el-Harrâz, Ebû Yezîd el-Bîstâmî... ve *bizim zamânımızda,* bu makamın efendilerinden : *Ebu's-Suûd ibn el-Şibl*(î), *Abdülkâdir el-Cîlî, Muhammed el-Eyvânî (Evânî), Sâlih el-Berberî, Ebû Abdullâh el-Şarkî (=Şerefî), Yûsuf el-Şeberbelî, Yusuf ibn Tâiz, İbn Ca'dûn el-Hanâvî, Muhammed ibn Kassûm, Ebû Abdullah ibn el-Mücâhîd, Abdullah ibn Tahmest, Ebû Abdullah el-Mehdevî, Abdullah el-Kattân, Ebu'l-Abbâs el-Hassâr...* vardır...»

İşte gelecek sayfalardan itibâren gerek bunlar gerekse burada ismi anılmayan *şeyhler* ile, İbn'ül-arabî'nin diğer dostları hakkındaki metinleri, hemen hemen hiç bir tefsir yapmaksızın, -mümkün olduğu kadar sistematik biçimde- aktarmağa çalışacağız.

[105] «... (Kur'ânı) bu şekilde (abdest alarak) şeyhlerimiz *Ebû Abdullâh ibn el-Mücâhid* ve *Ebû Abdullah ibn Kaysûm* (=*Kassûm*) ve *Ebu'l-Haccâc el-Şeberbelî* okumaktaydı. Bu üçünden başka, şeyhlerimizden *Kur'anı* böyle okumağa devâm edenleri görmedik...»

[106] «... (Hz. Peygamber diyor ki) : Hesâba çekilmezden önce siz, kendinizi hesâba çekiniz... İşte ben bu makâmı ancak, şeyhimiz *Ebû Abdullâh ibn el-Mücâhid*'ten ve *Ebû Abdullah ibn Kassûm*'dan, *İşbiliyye*'de aldım. Zirâ bu (nefîs muhâsebesi), onların hâliydi. Ben ise *nefîs muhâsebesi*'ne, hâtırımdan geçenleri de ekledim. Halbûki şeyh *İbn Kassûm,* sâdece yaptıklarında ve söylediklerinde (: *ef'âl* ve *akvâl*'inde) nefis muhâsebesi yapardı, başka değil...»

[107] «... Şeyhimiz *Ebû Abdullâh* (ibn) *el-Mücâhid* ve onun talebesi, ders vermekte ve imamlıkta onun yerini tutan şeyhimiz *Ebû Abdullâh ibn Kassûm,* (nefis muhâsebesi için) kalemi, kâğıdı ellerinden bırakmazlardı: Hergün, kendileri için takdir edilen bilgileri, yarın Allâhın indinde ilim talebeleri olmak istediklerinden (böyle yaparlardı)...»

---

105. ***Fut.***, 1/399 (20-22) = ***MİA,*** 100 ve dn. 162, 166, 168; ayr. ***MİA,*** 102 ve dn. 175. Burada ismi geçen üç tane şeyh, Futûhât'da her zaman paralel olarak anılıyor.

106. ***Fut.***, 2/699 (26-30) = ***MİA,*** 102 ve dn. 173
Fut., 1/236 (31 vd.) (= ***MİA,*** 101 ve dn. 167; ayr. ***MİA,*** 102 ve dn. 174)'de bu husus *tekrarlanıyor :*
«... Allahın elçisi (Hz. Muhammed) demiştir ki : Hesâba çekilmezden önce. kendinizi hesâba çekiniz. Bu (gibi) şahıslardan ben, iki tânesiyle karşılaştım ki, onlar da : ***Ebû Abdullâh ibn el-Mücâhid*** ile ***Ebû Abdullah ibn Kassûm***'dur. Onların makâmı buydu....... Biz de bu makâma onlar ve onların arkadaşları (vâsıtası) ile başladık...»

107. ***Fut.***, 4/588 (25-27) = ***MİA,*** 101 ve n. 172; ayr. ***ayni eser,*** 102 ve n. 175.

109 «... *Sâlih el-Berberî* ile, *Ebû Abdullah el-Şarkî* (: *Şerefî*) ve *Ebu'l-Haccac Yûsuf el-Şeberbelî,* bu (kerâmet sâhipleri)'ndendir. *Sâlih* (el-Berberî) kırk sene seyahat etti ve (sonra) *İşbiliye'deki Mescid el-Rutend*'te, seyâhatındaki hâl ile, mücerred (münzevî) olarak, kırk yıl daha kaldı. *Ebû Abdullah el-Şarkî* (: Şerefî) ise, *hatve* sahibiydi. Yaklaşık olarak elli yıl, evinde kandil yakmadı. Onda acaib şeyler (: kerametler) gördüm.

Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Şeberbelî ise, *İşbiliye*'nin doğusundaki *Şeberbel* denilen bir köydendir. *Su üstünde yürüyen* ve *ruhlarla sohbet eden*'lerden idi. Bunların hepsiyle sevgi, imtizâc ve muhabbet dostluğu ile birarada bulundum... Onları, *el-Dürret el-Fâhire* adlı eserimizde, diğer şeyhlerimizle birlikte zikretmiştik...»

110 «... *Ebu'l-Haccâc el-Şeberbelî,* İşbiliye'nin doğusunda *Şeberbel* adındaki bir köydendir...»

111 «... Şeyhimiz *Ebû Ya'zâ*'nın *Mağrib*'te *kerâmet*'leri âşikâr idi. Kerâmetlerinden (biri) olarak : Herhangi bir şahıs ona baktığı zaman, derhal kör olurdu. Fakat şeyhin giysilerini gözlerine sürünce, Allah onun gözlerini tekrar açardı. Onun huzuruna girdiği zaman, (bu sebeble) kör olanlardan biri de *Ebû Medyen* idi. O da, gözlerini *Ebû Ya'zâ*'nın cübbesine sürünce, Allah onun gözlerini açtı.

Şeyhin kerâmetleri *Mağrib*'te ün kazanmıştı. Oysa ilim ve (Allaha) yakınlıkta, müslümanlardan birçok velîler, ondan daha büyüktü. Fakat ne *Ebû Ya'zâ,* ne de başkaları onları bilemezlerdi...»

112 «... *Mağrib* şehirlerindeki Şeyh *Ebû Ya'zâ ibn Yenûr,* ramazan geldiğinde, (daha önceki aylarda) kendisine âit makbûl fiillerini bildirirdi...»

Bu metinlerin de gösterdiği gibi *Ebû Ya'zâ*'mn talebesi olan *Ebû Medyen,* kuzey Afrikadaki *Bîcâye (Baja)* şehrine nisbetle, *Bîcâî* olarak biliniyordu. Onun hakkında Futûhat'da bulunan bâzı metinleri, kitabımızın çeşitli motiflerinde, yeri geldikçe aktarmıştık. (Bak. IX[3], XV[14], XVI[3] ve XVI[4]). Bunların dışında kalan daha bir kaç fragment var ki, şimdi onları vermekle yetineceğiz :

---

109. *Fut.,* 1/230 (36-37) - 231 (1-4) = XXVIII[15], ayr. *MİA,* 101 ve dn. 168.
110. *Fut.,* 1/306 (1) = *MİA.,* 101 ve dn. 168
111. *Fut.,* 4/54 (2-5) = *MİA.,* 92 ve dn. 137
Futûhât içinde sözü en çok edilen şeyh ise, *Ebû Medyen*'dir. Hocalarının hocası olan fakat h. 589 (m. 1193) yılına kadar sağ olduğu halde, İbn'ül-arabî onunla bir türlü görüşme kısmetini elde edemedi. Bu şeyhin hocası da, *Ebû-Ya'zâ*'dır. Ondan pek az bahsediliyor.
112. *Fut.,* 2/709 (16-17)

113 «... Allah ondan râzı olsun, Şeyh *Ebû Medyen* diyordu ki: Hiç bir şey görmedim ki üzerinde *B* (: *besmele*) yazılmış olmasın...»

114 «... Bizden (: İbn'ül-arabî'den) önce, bu makâmın kutuplarından *Muhammed ibn Alî el-Tirmîzî el-Hakîm* ile hocalarımızdan, rahmetli *Ebû Medyen* vardı. O, ulvî âlemde *Ebu'n-nücebâ* (necîb'lerin babası) olarak bilinirdi. *Rûhânîler* dahi böylece isimlendirilmektedir. Allah ondan râzı olsun, şöyle diyordu: —Benim Kur'andaki sûrem, *Tebâreke* (Kur'ân, (LXVII/1)'dir*. Bu sebeble biz de onun, *iki imâm*'dan biri olduğunu söyledik...»

115 «... Tâcirlerden biri, ... şeyhimiz *Ebû Medyen*'e dedi ki: — Bir şeye ihtiyâcı olan bir fakiri gördüğün zaman bana tarif etmeni (haber vermeni) isterim. Yeter ki (yardım) benim elimde olsun.

Birgün giyeceğe muhtaç bir fakir geldi. Bu hususta şeyhin makâmı ve hâli, gerek kendisinin, gerekse başkalarının işlerinde (: ihtiyaçlarında), Allahtan başkasına güvenmemek idi. Zira şeyhler ittifâk eder ki, kendi nefsine tevekkül eden (: râm olan), başkalarına da tevekkül eder. Böylece *Ebû Medyen,* tâcirin isteğini hatırladı ve fakirle birlikte, bir elbise almak üzere onun dükkânına gitti... Şeyh bu tâcirin din'ini sordu. Bir de baktı ki, *müşrik*'miş... Hatırına gelen bu şey (: istek)'den dolayı, Allaha *tövbe* etti. Arkasına döndü ve gördü ki, (fakir) adam (oradan) ayrılmış. Fakat Şeyh onun nereye gittiğini bilemedi.

Ebû Medyen'in bu hikâyesi bana haber verildiği zaman, —bâzı şehirlerimizin din yönünden (gerçekten) islâm şehirleri arasında olmadığını bilerek— anladım ki, Allah bu (hususu) tenbih etmek, hatırlatmak üzere bu şahsı, Şeyh (Ebû Medyen'e) göndermiştir...»

116 «... Şeyhimiz *Ebû Medyen* diyordu ki: Şu insanlar *günâh*larını ve (dinimize olan) *muhâlefet*'lerini nasıl ilân ediyor ve yasak şeyleri açıkça yapı-

---

113. *Fut.,* 1/113 (10-11)
Kuzey Afrikadaki *Bicâye* (Baja) şehrine nisbetle *Bicâî* nisbesiyle anılan *Ebû Medyen*'in ismi ve bâzı menkabeleri çeşitli motiflerde zikredilmiştir. Meselâ: IX[8] = XXVII[43]; ayr. XV[14]; XVI[3] ve XVI[4] = XXVII[30]. Bunlardan başka metinleri tercüme edilmeyen bâzı fragmentler daha var. Msl.
Fut., 2/290 (24) = MİA., 92 ve dn. 134*; ayr. *Fut.,* 2/559 (27); ayr. *Fut.,* 2/576 (18); ayr. *Fut.,* 3/393 (32); ayr. *Fut.,* 1/597 (22); ayr. *Fut.,* 4/150 (30)
114. *Fut.,* 1/205 (15-17) = *MİA.,* 93 ve dn. 140
*. Bu vesika, Ebû Medyen'in *ölüm târihi*'ni tesbit etmemize yarayacaktır. Bu konuda, XXVII[130] dn. daki açıklamalara bakınız.
115. *Fut.,* 1/397 (15 vd.)
116. *Fut.,* 1/618 (10-11); bunu müteâkib fragment ile karşılaştırınız.

yorlar ve Allahtan utanmıyorlarsa, siz de Allahın adını çok yüceltmek için, (dinimize olan) itâatlarınızı *izhâr* ediniz (açıkça yapınız)...»

117 «... Şeyhimiz *Ebû Medyen,* kendi arkadaşlarına, (dinî) itâatlarını açığa vurmalarını (=*izhâr*) emrederdi...»

118 «... Şeyhimiz, rahmetli *Ebû Medyen* onlardan (= *ricâl-i zâhir*'den) idi. Arkadaşlarına diyordu ki :
— *Muvâfakat*'dan (yana) kendinizdeki şeyleri, insanlara açıklayınız. Tıbkı ahâlinin (size olan) *muhâlefet*'lerini açığa vurmaları (=*izhâr*) gibi...»

121 «... Şeyhimiz *Ebû Medyen*... diyor ki : Bir *mürîd*'in, kendi *irâde*'sindeki doğruluk alâmetlerinden (biri), halktan kaçması; halktan kaçmasındaki doğruluk alâmetlerinden (biri), *hakk* (=hakikat) için varolması (yaşaması)'dır. Hakikat için varolmasının alâmetlerinden biri de, *halk*'a rucû etmesidir....»

122 «... Allah ehli olanlardan biri, yani *Abdullah ibn el-Ustâz el-Mevrûrî* bana (=İbn'el-arabî'ye) haber verip, dedi ki : — Şeyh *Abdurrezzâk* veyâ başka biri, (şübhe bendedir, belki de muhakkak başka bir kimse; evet bunu şimdi hatırladım)*, *İblis*'i görmüş ve ona demiş ki : — Şeyh *Ebû Medyen*'le aran nasıl? Çünkü o, iyi bir kul (: insan)'dır. *Tevhîd* ve *tevekkül* (ilmin)de, *Bicâye* şehrinde önder olan odur...

İblis ise ona şöyle cevap vermiş : — Onun kalbine nüfûz ederken, kendimi ancak, *Okyanus*'a *bevl* eden** kimseye benzetiyorum. (Böyle yapan) bir şahsa, «... Niçin denize *bevl* ediyorsun?» denilmiş. O da, «— Kirleteyim de, kimse onunla temizlenmesin» demiş. Siz (demiş İblîs), bundan daha câhil bir adam gördünüz mü? İşte ben (yani İblis) ve *Ebû Medyen*'in kalbi de böyleyiz***...»

123 «... Allah ondan râzı olsun, *Ebû Medyen* der ki : — Sadâkat zâil olunca, onun sâhibi bunsuz *Cennet*'e girer fakat kendisi, cesedleşmiş bir sû-

---

117. *Fut.*, 2/247 (21) = *MİA.*, 96 ve n. 149
118. *Fut.*, 2/13 (2-3) = *MİA*, 92 ve n. 136
121. *Fut.*, 2/25 (5-6) = MİA, 96 ve n. 149
122. *Fut.*, 1/698 (16-20)
*. Parantez içindeki bu ifâde, İbn'ül-arabî'ye aidtir.
**. Böyle müstehcen unsurlar için bak. XXIII127 vd.
***. *İblis*'in, Ebû Medyen'in kalbine hiç bir kötülük sokamadığı söylenmek isteniyor.
123. *Fut.*, 3/132 (17-19)

rette, *Cehennem*'de kalır. Yahut da *kibr,* âit olduğu insana avdet eder, her *hak sâhibi*'nden kendi *hakk*'ını alır...»

124 «... Bir topluluk, *mârifet* mertebesinin *rabbânî; ilim* mertebesinin de, *ilâhî* olduğunu söyler. Ben de bu görüşteyim (= wa bihi ekûlü)*. *Sehl el-Tüsterî* ve *Ebû Yezîd (el-Bîstâmî)* ve *İbn el-Arîf* (el-Sanhâcî) ve *Ebû Medyen* diye meşhûr olan *Ebu'n-nücebâ el-ilâhî* gibi muhakkıklar dahi böyle söylemiştir...»

125 «... Şeyhimiz *Ebû Medyen* diyordu ki: — *Murîd* (= sûfî), *Kur'an*'da *irâde* ettiğini (istediğini) bulan kimsedir...»

126 «... Allah ondan râzı olsun, *Ebû Medyen*'e, bâzı kimselerin kendisine el sürüp bereket dilemesi hakkında (soruldu) :
— *Nefs*'inde bundan bir etki buluyor musun? denildi.
— *Hacer-i esved,* dünyâda Allâhın yemîni olduğu halde, Peygamberler ve evliyâ onu öptükleri zaman, kendisini taş olmaktan kurtaracak bir etki bulabiliyor mu? — Hayır denilince, o da cevap verdi : — İşte, ben de, bu (: böyle bir) taş'ım*...»

127 «... Kendisine güzel konuşma (nimeti) verilmediği için, *Ebû Medyen,* — her ne kadar ifâde-i merâmı noksan idiyse de — ... neyi kasdettiği anlaşılırdı...»

128 «... Şeyhimiz *Ebû Medyen*'in hoşa gidecek bir hikâyesi vardır : Allah ondan râzı olsun (Ebû Medyen), insanlara *rızk* veren sebeblerin (: çalışıp kazanmanın) terk edilmesini söylerdi. İnancı, çok kuvvetliydi. Ahâliyi, kendi mertebesine ve en önemli (şey) ile meşgûl olmağa dâvet ederdi. En önemli şey ise, *Allaha ibâdet*'tir.

Bu konuda, yani işgüç'ün terk edilmesi ve kazançtan yenilen şey konusunda : — Böylesi, çalışmaksızın yenilen şeyden daha faziletlidir denilince, o da, dedi ki :
— Bilmez misin ki, bir misâfir bir yere konunca, dinî hüküm bakımından ona, «üç gün» bakmak, haktır?. — Evet dediler.
— Öyleyse dedi (Ebû Medyen), bu üç gün'de yediği şey, çalıştığından

---

124. *Fut.,* 2/354 (37) - 355 (1-2) = *MİA,* 92 ve n. 134*
*. *Ben de bu görüşteyim* gibi deyimler için bak. XXIII51
125. *Fut.,* 4/417 (26)
126. *Fut.,* 3/153 (18-20) = *MİA,* 96 ve n. 150
*. Bu çeşit *benzetmeler* için *XVIII. Motif*'e bakınız.
127. *Fut.,* 4/222 (18-19)
128. *Fut.,* 4/537 (-vd.) ?

(yani helâl) olmasaydı, bir yere misâfir almak ayıp değil miydi? — Evet dediler.

— O halde dedi (Ebû Medyen), *evliyâullah* dahi *halk'*dan ayrılıp, Allâha misâfir olanlardır: Onlar, Tanrı misâfirliği'ne, üç gün süreyle konmuşlardır. Halbûki (bir âyette) «... Rabbinin indindeki bir gün, sizin sayınızla 1000 yıl gibidir» (K. XXII/47) deniyor. Bizler de Allâha, onun günleri mikdârınca misâfir oluyoruz. Kendilerine misâfir olduğumuz kimselerin yanında üç gün sona erince, bir iş tutarak, kazancımızdan yemeyiz: Çünkü o takdirde ayıp olur...»

[129] «... *Demek, hakikaten her güçlükle berâber, bir kolaylık var:* yani: *Hastalık* güçlüğü ile berâber, *iftâr* kolaylığı;

— *Muhakkak, güçlükle berâber, bir kolaylık var:* Yani; muhakkak *sefer* güçlüğü ile beraber, *iftar* kolaylığı var.

— *O halde, boş kaldın mı, hemen yorul:*

Yâni, *sefer'*ini veyâ *hastalığını* bitirdiğin zaman, (derhal) *ibâdet* yâni, *oruç* (ibadeti) ile kendini yor.

— *Ve ancak, Rabbine sarıl*

Yani: *Maûnet* (yardım) konusunda Rabbine sarıl. Allah rahmet eylesin, şeyhimiz *Ebû Medyen,* bu âyetler konusunda dedi ki: — (Dünyevî) varlıklardan boş (mahrum) kalınca, derhal kendi kalbini Rahmân (olan) Allah ile meşgûl et. Ve (buna) devâm konusunda, ancak Rabbine sarıl...»

[130] «... *556 ncı Bâb,* mertebesi: *Tebâreke'llezi bi yedihi'l-mülk* olan Kutb'un hâlinin bilinmesi hakkındadır. Bu ise, (h.) *589 yılında vefât eden şeyh'*lerimizden biridir...»

---

129. ***Fut.***, 1/658 (37) - (1 vd.)
Fut., 1/618 (7)'de ise, *tefsir* şekli için şu örneği buluyoruz:

وكانت طريقة شيخنا أبى مدين وكان يقول : قل الله ثم ذرهم أ غير الله تدعون
و قد يعلن بهذا للتأسى وراثة نبوية

130. ***Fut.***, 4/214 (16-17) = ***MİA***, 95 ve dn. 146.
Buna bakılırsa, h. 589 (m. 1193)'de vefât ettiğini söylediği ve ismini bildirmediği fakat ***Tebâreke*** âyeti ile hâllenmiş olduğunu söylediği bu şeyh, mutlakâ ***Ebû Medyen'***dir. Çünkü ***Tebâreke*** âyetini vird eden şeyhler arasında, sâdece ***Ebû Medyen'***in ismine tesâdüf edebiliyoruz. (bak. XXVII[114])*
Bu ölüm tarihi meselesi, ***MİA,*** 91 ve dn. 133'de kısaca münâkaşa edilmişti.

131 «... (Hicrî) 586 yılında Şeyhimiz *Yûsuf ibn Yahlef el-Kûmî...*»

132 «... Mechûl *ebdâl*'den biri olan arkadaşımız *Musâ el-Sedrânî...*»

133 «... Bu hususta gördüğümüz (sûfî) kadınlardan en sâdık (: doğru) olanlar: *İşbiliye*'de *Fâtıma bint ibn el-Müsennâ* vardır: O, 95 yaşında iken, kendisine hizmet ettim.

Merşâne'de ise Ümm *el-Fakr* (var idi). Yine *İşbiliye*'de, *Umm el-Zühr* (: el-Zehrâ); *Mekke*'de *Behâr* gibiler...

Erkeklerden ise, *İşbiliye*'de *Ebu'l-Abbâs ibn el-Münzir* ve İşbiliye'nin doğusundaki *Şeberbel* denilen bir köyden olan *Ebu'l-Haccâc el-Şeberbelî* ve *Kurtuba*'da, *Yûsuf ibn Sahr* gibiler...»

134 «... Şeyh *Fâtıma*, (bâzen) *def* çalar ve neş'elenirdi. Kendisine bundan söz ettiğim zaman: — Allaha yemin ederim ki, bana inâyet etmiş ve beni *velî*'lerinden biri kılmıştır. Allah beni, kendisi için seçmiştir... derdi...

Ben (diyor İbn'ül-arabî), ona bizzat hizmet ettim ve kendi ellerimle, onun için, kamışlardan, -onun boyunda- bir küçük ev (: kulübe) yaptım. Kendisi, ölünceye kadar burada ikâmet etti. Bana: — Ben, senin ilâhî annen'im... diyordu... (Bir gün kendi) *annem,* onu ziyârete gelmişti...»

135 «... İşte ben, bu hâl içindeyken, şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî*'nin yanına girdim. Hâlime üzüldü... Bana:

— Sevgili (yavrum, sâdece) Allâha bak dedi. Sonra, onun huzûrundan

---

131. *Fut.*, 2/527 (1-4) : Bunun tam metni için bak. V4 = XXVII31
Bu şeyhten, başka vesileler ile bahsedilmiş ve gerekli metinler verilmişti. Bak. VII7; ayr. XVI3 = XXVII30; ayr. XXVII25. Bu şeyhin ismi, *Musâ el-Sedrânî*'nin ismine paralel şekilde anılmaktadır. Her ikisi de, *Ebû Medyen*'in talebesidir.
132. *Fut.*, 3/146 (25-32) : Bunun tam metni, için bak. XVI4 = XXVII30
Bu şeyhten, başka vesileler ile bahsedilmiş ve gerekli metinler verilmişti. Bak. XVI3 = XXVII30
133. *Fut.*, 1/305 (36-37) = *MİA*, 74 ve dn. 62
Şeyh *Fâtıma* hakkında başka bir menkabeyi, daha önce XV9 da vermiştik.
134. *Fut.*, 2/387 (30-36) : Bu metnin baş kısımlarının tercümesi için bak. XV9
135. *Fut.*, 2/197 (3-11) = *MİA*, 71 ve dn. 49
Bu metinde de görüldüğü üzere, *Ureynî* ile *Mârtülî*'nin isimleri paralel şekilde anılmaktadır. Bu iki şeyhe âid bâzı menkabe'ler, daha önceleri gösterilmişti. Bak. VIII1 ve XV17
Bir de, tam ismi verilmeyip, sâdece *Ebu'l-Abbâs* künyesiyle anılan, zât, şâyet *Ureynî* ise, ondan nakledilen bir beyit'ten ibaret olan *şiir*'i, burada hatırlatmamız icâb ediyor.

çıkıp, şeyhimiz *Ebû İmrân el-Muberkulî* (: Martulî olacak) nin (yanına), yine bu hâl üzere girdim. O da bana :

— Kendi nefsine bak dedi. Ben de, dedim ki :

— Efendim, ikinizin arasında muhayyer (: kararsız) kaldım. Şu *Ebu'l-Abbâs* (el-Ureynî) bana, «Allâha bak» diyor, sen ise, «Nefsine bak» diyorsun. Siz, gerçeğe yol gösteren iki öndersiniz.

Bunun üzerine *Ebû İmrân* (el-Martulî) ağladı ve :

— Sevgili yavrum, *Ebu'l-Abbâs*'ın sana gösterdiği yol, doğrudur. Ona rucû etmek (gerekir) dedi. Çünkü her birimiz, sana kendi hâlinin gerektirdiği üzere yol göstermiştir. İnşâallah, ümîd ederim ki Allah beni de, *Ebû'l-Abbâs*'ın işâret ettiği makâma ulaştırır. Sen, onu dinle. Çünkü o, benden ve senden (daha) iyidir.

İşte (diyor İbn'ül-arabî, tasavvuf) kavminin insâfı (terbiyesi) ne kadar güzel. Sonra da, *Ebu'l-Abbâs*'a avdet ettim ve kendisine, *Ebû İmrân* (el-Martülî)'nin sözünü zikr ettim. O da, dedi ki :

— Onun sözünü beğen. Çünkü o, sana (tasavvuf) yolunu göstermiş. Ben ise Allah Yolu'nu göstermişim. Sen de, hem onun dediğine, hem de benim dediğime göre davran da, *refîk* (arkadaş) ile *tarîk* (yol)'i bir araya getir. Çünkü yolculuk'unda, *Hakk* ile *arkadaşlık* etmeyen, bu konuda, selâmet yönünden hakikat (: *beyyine*) üzere değildir...»

136 «... Şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî* kendisine, Allah'tan *hubb* (: sevgi) değil fakat *sevgi şehveti* (: isteği) rızkını vermesini isterdi...»

137 «... Şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî,* bu mertebeyi gerçekleştirmiş ve bizi defâlarca, bu konuda feyizlendirmiştir...»

138 «... Birgün *İşbiliye*'de, (tasavvuf) yolundaki şeyhimiz ve Endülüs'ün batısındaki *Ulyâ* ahâlisinden *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî*'nin huzûrunda duruyordum. Adamın biri, (onun yanına) girdi...»

139 «... Batı Endülüs'den, *Ulyâ*'lı şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs el-Mağribî :* O, benim hizmet ettiğim ve faydalandığım *ilk şeyh*'dir...»

140 «... Bâzı sûfîler, «Allah Allah» *zikr*'ini iltizâm etmişlerdir. Bu *zikr* üzere, Batı Endülüs'den şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî*'yi görmüşüz...»

---

136. *Fut.,* 2/362 (9) = *MİA,* 71 ve n. 49
137. *Fut.,* 2/764 (14-15) = MİA, 71 ve n. 9
138. *Fut.,* 3/589 (9-12) = *MİA,* 71 ve n. 49
139. *Fut.,* 3/596 (37) - 597 (1-3) = *MİA,*
140. *Fut.,* 4/96 (28) = *MİA,* 71 ve n. 49

[141] «... Bu *hâl* üzere olanlardan : *Mekke*'de *arz el-harîr* (: ipek memleketi)'den *Burz*'lu (bir zât)* ve *İşbiliye*'de *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî* ile karşılaştım. O, Batı Endülüs'den, *Ulyâ* ahâlisindendir. Ömrümde bu *zevk*'in ehlinden (olmak üzere), ancak bu ikisiyle karşılaştım...»

[142] «... Batı Endülüs'den, *Ulyâ* ahâlisinden (olan) şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî* bana haber verdi ki, kendisi bu (azamet) mertebesi'nden bir kişiyi görmüş imiş...»

[143] «... Şeyhimiz *el-Ureynî, (el-Rahmân al-el-arş'istevâ :* K. XX/5) âyetindeki *«al'el*-arş» kelimesi üzerinde duraklar ve (sonra da) *«istevâ lehû mâ fi's-semâvât-i ve ma fi'l-arz...»* diye (okumağa) başlardı...»

[144] «... Şeyhim ve üstâdım *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî,* bana böyle vasiyet etmiştir...»

[145] «... Şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî* ile benim aramda, zuhûrunu Hz. Peygamber'in müjdelediği bir şahıs (: Hızır) hakkında, bir mesele (: münâkaşa) cereyân etti. Şeyh bana :

— O, filân oğlu falan'dır dedi ve kendisini, ismen bildiğim bir şahsı zikretti. Ben onu görmemiştim. Lâkin, hala-zâdesini görmüştüm. Bunun üzerinde durdum fakat onun (Hızır) hakkındaki sözünü, basîret ile kabûl etmedim. Şübhe yok ki, şeyhîn attığı ok, (sanki) geri döndü ve içinden eziyet duydu. Bense, bunu bilemedim. Çünkü işimin (: tasavvufa girişimin) başlangıcındaydım.

Evime (gitmek üzere) oradan ayrıldım. Yolda iken, tanımadığım bir şahıs, karşıma çıktı ve beni, şefkatli bir dostun ilk selâmı ile selâmladı.

---

141. *Fut.*, 4/134 (34-35) = *MİA*, 71 ve n. 49

*. Burada, ismi açıkça anılmayan *Burz'lu zât,* her halde *Takîyeddin Abdurrahmân Ali ibn Meymûn ibn Ab'al-Burzî* olmalıdır. Nitekim :
Fut., 4/524 (13-19)'da bu zâtın *Mısır*'lı olduğu ve Şeyh *Ebu'r-Rebî el-Mâlıkî el-Darîr* (المالقي الضرير) hakkında, *el-Burzî*'den bilgi aldığını söylemektedir. Burada ismi anılan Şeyh *Ebu'r-Rebî* dahi, *Futûhât*'da birçok defâlar anılmıştır. Bu referanslar için *MİA*, s. 151, ve n. 372'deki açıklamalara bakınız. Ayr. bak. *İndex*'de *Mâlıkî* madd.

142. *Fut.*, 4/265 (30-32) = *MİA*, 71 ve n. 49

143. *Fut.*, 4/268 (24-26) = *MİA*, 71 ve n. 49

144. *Fut.*, 4/533 (23-24) = *MİA*, 71 ve n. 49

145. *Fut.*, 1/207 (25-35)
Dikkat edilecek olursa, ayni olay, *Futuhât*'ın başka bir yerinde (fakat *Ureynî*'nin ismi zikredilmeksizin) tekrarlanmıştır. Bak. VIII[1]. Bu fıkranın içinde dikkat etmemiz gereken bir nokta da, *Hızır*'ın, İbn'ül-arabî zamanında, muayyen bir şahısta *tecessüd* etmesi, (= o şahsın bedeninde tecellî etmesi)dir.

Bana :

— Ey *Muhammed* (: yani, İbn'ül-arabî), Şeyh *Ebu'l-Abbâs*'ı (: *Ureynî*'yi), filânca şahıstan dolayı sana zikrettiği şey hakkında tasdik et dedi ve *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî*'nin bana zikrettiği şahsı, ismen söyledi. Ben de ona :

— Evet dedim ve ne irâde (: kasd) ettiğini bildim (fark ettim). Cereyân eden şeyi tarif etmek (: anlatmak) üzere, derhal şeyhe rucû ettim (gittim). Tam, huzûruna girdiğimde, bana :

— Ey *Ebû Abdullah* (: yani, İbn'ül-arabî), sana bir mesele zikrettiğim zaman, hâtırın (: gönlün) onu kabûl etmek hususunda taarruz ediyor (karşı koyuyorsun) ve (hocanın) «zikrettiği şeyde, filân kimseyi tasdik et» diyen *Hızır*'a vakıf oluyor (ve böylece bana inanıyor)sun. Her meselede bu sana nereden tesâdüf ediyor da, tavakkuf (: tereddüt) ediyorsun? dedi. Ben de :

— Tövbe kapısı açıktır dedim.

— Tövbe'nin kabûlü vâkidir dedi.

Böylece, (tesâdüf ettiğim) adamın *Hızır* olduğunu bildim. Hiç şübhe yok ki, (o zaman) şeyhe :

— O, *Hızır* mıdır? diye sormuştum.

— Evet dedi, o *Hızır*'dır...»

146 «... Şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs el-Ureynî,* (tasavvuf yolu)'nun sonunda, *îsevî* idi. Bu ise, bizim başlangıcımız idi. Bu yolda şeyhimizin nihâyeti *îsevî* idi demek istiyorum. Sonra biz, *mûsevî fethi*'ne nakledildik... Bundan sonra, Hz. *Hûd*'a, ve ondan sonra, bütün *peygamberler*'e ve bundan sonra da, *Hz. Muhammed*'e nakledildik...»

147 «... Şeyhimiz *Ebû İmrân Mûsâ ibn İmran el-Mîrtülî* (: Martülî olacak), böyle yapardı. Birgün kendisine :

— *Mârifet*'lerini niçin azaltıyorsun? dedim.

— Belki de, şurada (: dünyâda) onlarla (amel eder) olamam da,... bilgilerimden utanırım (diye) dedi...»

148 «... Şeyhimiz *Ebu's-Suûd ibn el-Şiblî* ve Mağrib şehirlerinden *Tunus*'da *Ebû Abdullâh el-Hevârî* ve Endülüs'deki *Meriyye*'de *Ebû Abdullah el-Gazzâl* ve *İşbiliyye*'de *Ebû Mûsâ ibn İmrân el-Mîrtülî* (: Martülî)...»

---

146. *Fut.,* 1/249 (34-37)
Fut., 2/96 (13-14 vd.)'da ise «... Şeyhimiz *Ebu'l-Abbâs*'a sordum ki...» diye başlayan *şefâat*'la ilgili bir fıkra daha mevcuttur.

147. *Fut.,* 2/90 (24 vd.)
Martüli hakkında da, XV[17] ve XXVII[135] de bilgi aktarılmıştı.

148. *Fut.,* 2/224 (14 vd)

149 «... *Işbiliye*'deki *Ebû Mûsâ ibn İmrân el-Mîrtulî* (: Mârtülî)...»

150 «... Allah yolunda kardeşim ve Endülüs şehirlerinden *İşbiliye*'nin âmâlinden (bir yer olan) *Merşânet el-zeytûn* hatîbi *Abdülmecid ibn Seleme,* ... 586 (m. 1191) yılında, bana haber verdi ve dedi ki: —Bir gece... *Merşâne*'deki evimdeydim. Gece ibâdetine kalkmıştım. Seccâdemde, ayakta iken, -evimin kapısı kilitli olduğu halde,- bir de baktım ki, (tanımadığım) bir şahıs içeri girmiş ve beni selâmlıyor. Nasıl girmiş? Bilmiyorum. Kendisinden ürktüm. Namazımı kısa kestim. Selâm verince bana :

— Ey *Abdülmecîd,* Allah ile ünsiyeti olan(lar), (başkalarından) korkmaz dedi ve sonra, üzerinde namaz kıldığım örtüyü kaldırıp attı ve altıma, kendisinde bulunan bir küçük *hasır*'ı serdi. Sonra da : — Bunun üzerinde namaz kıl dedi. Sonra (bu şahıs) beni aldı. Önce evimden, sonra da şehirden dışarı çıkardı ve bilmediğim bir yere yürüttü beni : Allahın toprağında, nerede bulunduğumu bilmiyordum.... Soma da beni, ikâmet ettiğim evime getirdi. Kendisine : — Kardeşim, *ebdâl* (denilen sûfîler) ne sâyede *ebdâl* olurlar? dedim. (Cevap olarak) : — *Ebû Tâlib* (el-Mekkî)'-nin *el-Kût* (=*Kût el-Kulûb* adlı eserin)'de zikrettiği dört şey ile dedi ve bunların isimlerini söyledi : *Cû* (= açlık), *Seher* (: uykusuzluk), *Samt* (sükût) ve *uzlet* (yalnızlık).

Sonra (diyor İbn'ül-arabî), *Abdülmecîd* bana dedi ki : — İşte o *hasır,* budur : Onun üzerinde namaz kılmıştım. (Daha önce bilmediğim) bu adam, *ebdâl*'in büyüklerinden biridir. Ona, *Muâz ibn Eşres* denilir...»

151 «... *Abdullah ibn el-Ustâz el-Mevrûzî* (: *Mevrûrî*); Endülüs şehirlerinden olan *Mevrûz* (: *Mevrûr*) şehrindendir. Kendi zamanında o, *tevekkül kutbu* idi. Onunla karşılaştım ve sohbet ettim... Kendisiyle buluştuğum zaman, onu (derhal) tanıdım ve bana tebessüm etti...»

152 «... Şeyhimizin şeyhi *Abdurrezzâk*'ın meclisine bir kadın geldi ve

— Efendim dedi, dün (gece) uykuda, senin arkadaşlarından birini gördüm: Namaz kılıyordu. Bu namaz bir sûret kazandı ve (göğe) yükseldi.

---

149. *Fut.*, 2/224 (14) =
150. *Fut.*, 1/309 (17-27) = krş. XXVII24
Fut., 2/8 (14-16)'da, kısaca *tekrarlanıyor :*
«... *Ebdâl*'den biri ile, arkadaşımız *Abdülmecîd ibn Seleme,* ismi *Muâz ibn Eşres* olan bir şahısla karşılaştı. Bu (şahıs), onların büyüklerinden biriydi. Bize, onun selâmı gelmişti. *Abdülmecid,* ebdâl'in bu mertebeye ne ile sâhib olduğunu, ona sormuştu. O da : — *Ebû Tâlib el-Mekkî*'nin zikrettiği dört şey, yâni : *Cû, Seher, Samt* ve *Uzlet* ile demişti...»
151. *Fut.*, 4/81 (36-37) - 82 (1)
152. *Fut.*, 4/239 (1-7)

Ben de bakıyordum. Nihayet arşa kadar (gitti.)...

Şeyh de ona dedi ki :......

— ... Bu namaz, arkadaşlarımdan ancak bir tânesi : *Abdürrezzâk* için olabilir. O bunu, kendi nefsine söyler, dedi (ve ilâve etti) : Sen bu şahsı, arkadaşlarım arasından tanıdım mı? Kadın da :

— Evet. İşte şu dedi ve *Abdürrezzâk*'ı işâret etti. ... Bana bu hikâyeyi haber verenlerden biri de, *Abdullah ibn'ül-Ustaz el-Mevrûzî* (: *Mevrûrî*)'-dir : Endülüs şehirlerinden, *Mevrûz* (: *Mevrûr*)'da. O, güvenilir, dosdoğru biriydi...»

153 «... *Ali el-Selâvî* : Ben onunla seyâhat ve *İşbiliye*'de bir süre arkadaşlık ettim... Kendisi, bizimle seyâhata çıkmıştı...»

154 «... Seyâhat edenler : Onların büyüklerinden (olanlar ile) karşılaştım : *Yûsuf el-Megavîrî el-Cellâ*, düşman ülkesinde yirmi yıl seyahat etti...»

154*«... Çok ağlayanlar! Onlardan, sâdece bir kişi gördüm. Ona *Yûsuf el-Megâvîr el-Cellâ* denilir. Büyük bir şeyh idi. Bir süre, kendisiyle arkadaşlık ettim. Bizimle birlikte bulunur ve hâlini, bize arz eder (anlatır) idi. Çok *açlık* çekerdi. *Gözyaşları* dâimâ akardı...»

155 «... *Ebu'l-Abbâs el-Cerîrî* (: Harîrî), *Mısır*'da 603 (m. 1206-1207) senesinde bana haber verdi ki, *Abdullâh el-Kuryâkî*, berâberinde bir *lâzımlık* ile yürürmüş... O, bunu, nezdindeki bir küçük çocuk için satın almış...»

156 «... Arkadaşımız, *Ahmed el-Assâd el-Harîrî*...»

157 «... Bu makâmın ehli olanlardan, *Ebu'l-Abbâs Ahmed ibn el-Kassâr* (: el-*Assâd*)'ı görmüştük. Kendisi *Mısır*'da, *el-Harîrî* olarak mârûftur...»

---

153. *Fut.*, 2/208 (24) = *MİA*, 90 ve dn. 132
154. *Fut.*, 2/37 (7-8) = *MİA*, 90 ve dn. 132*
154*. *Fut.*, 2/208 (24-25) = *MİA*, 90 ve dn. 132**
155. *Fut.*, 1/449 (2-11) (2-11) = XXVII90 = *MİA*, 154 ve dn. 393
Bu metnin tam tercümesini vermekten kaçındık. Özeti şudur : Bahis konusu olan, henüz kullanılmamış ve tertemiz olarak çarşıdan alınmış olan bu lâzımlık içine, adı geçen sûfînin arkadaşları, -başka bir kap bulamadıkları için- yiyecek bir tatlı şey koymuş ve öylece yemişler. Bu lâzımlıktan bir ses gelmiş:
— Sûfîlerin yemek kabı olarak kullanmasından sonra, benim içime pis şey konulamaz demiş ve lâzımlık, kendi kendine yere düşüp kırılmış.
156. *Fut.*, 1/308 (7)
157. *Fut.*, 2/587 (2-3)

158 «... *Ebû Abdullâh el-Şarkî* (: Şerefî), «hatve» sâhibiydi : Elli yıl kadar bir süre kaldı da, evinde (geceleyin) ona bir kandil (: ışık) yakılmadı. Onda, acâib şeyler (:= kerâmetler) gördüm...»

159 «... *Sâlih el-Berberî* (isimli) şeyhimiz, *İşbiliye*'deydi. Bana : — Oğlum, *bal*'dan sonra sakın ola *sîrke* tatmayasın. demişti. Ben de onun (gerçek) maksadını anlamıştım. O, kendisini Allâha *ınkıtâ* edenlerin en büyüklerindendi...»

160 «... *Sâlih el-Berberî,* onlardan biriydi. Ben kendisiyle, mülâkât ve o, vefat edinceye kadar, arkadaşlık ettim...»

161 «... *Merrakeş*'de *Ebu'l-Kâsım el-Bicâî,* bana, *Ebû Medyen* ile, *Tunus*'lu *Ebû Abdullâh el-Hevârî* ve *Ebû Ya'zâ* ile *Ebû Medyen Şuayb*'in... akrânından olup, *Meriyye*'de bulunmuş olan *Ebû Abdullâh el-Gazzâl*'den söz etmişti. *Ebû Abdullah el-Gazzâl* demiş ki :

— Hocamız *Ebu'l-Abbâs ibn el-Arîf* (: *el-Irrîf*) *el-Sanhâcî*'nin meclisinde (: dersinde), hiç konuşmayan, sormayan, topluluktan hiçkimseyle sohbet etmeyen bir adam bulunurdu. Şeyh(imiz) sözünü bitirince, o dışarı çıkardı. Kendisini, ancak (ertesi) toplantıda görebilirdiniz. Ona dâir içime bir şey (: merak) düştü... de, kendisiyle tanışmak ve onun yerini bilmek gereğini duydum. Şeyhimizin meclisinden ayrılmamızdan sonra, beni fark etmesin diye, geceleyin kendisini tâkib ettim. Şehrin sokaklarından birinde, ânî olarak bir şahısla karşılaştım. Bu şahıs, bir arpa ekmeğini ona, eliyle havadan uzatıp verdi ve gitti. Bense, (ekmeği alan) adamın arkasından çektim ve selâm verdim. Beni tanıdı ve selâmımı iâde etti. Arpa ekmeğini veren bu şahsı sordum. Durakladı. Öğrenmedikçe, peşini bırakmayacağımı bilince dedi ki : — O, *rızkların meleği*'dir. Rabbimin dünyâsında nerede bulunsam, hisseme takdir edilen *rızk*'ı, Allahın katından bana o getirir...»

161*«... *Zengin* ile *fakir,* yani «şükreden zengin» ile «sabreden fakir» den (hangisinin) daha fazîletli olduğu konusunda, kendisiyle benim aramda bir konuşma geçmiş olan *Ebû'l-Abbâs ibn el-Arif* (: el-Irrîf) *el-Sanhâcî*'nin talebesi olan *el-Şeyh el-Darîr Ebur-Rebî el-Kefîf el-Mâlıkî*'den hikâye eden şeyhlerden birinin meclisinde bulundum. Şeyh *Sanhâcî* demiş ki :

158. *Fut.,* 1/231 (1-2); ayr. bak. XXVIII15 ve ayr. *MİA,* 76, 78-79.
159. *Fut.,* 3/540 (8-10)
160. *Fut.,* 2/17 (14-15)
161. *Fut.,* 4/607 (28-37)
161*. *Fut.,* 1/603 (29 vd.) = XXVII40

— İkisinde de 10'ar *dînar* (: para) bulunan iki adamdan biri, 9 dinar'ını, diğeri de (sâdece) 1 dinâr'ını *sadaka* (olarak) verse, bunlardan hangisi daha *fazîlet*'lidir?

Hazır bulunanlar : — Dokuz tânesini sadaka verendir dediler. O ise : — Bu kimseyi niçin daha faziletli (: üstün) saydınız? deyince, dediler ki: — Çünkü o, diğerinden daha fazlasını sadaka (olarak) vermiştir. (Sanhâcî) : — Güzel ama, meselenin rûhunu kavramadınız ve gözünüzden kaçtı, dedi. Kaçan nedir? dediler. O da : — Biz onları mal (: servet) konusunda müsâvî (: eşit) farz ettik. (İşte, yanılmanız bundan ileri geliyor) dedi...»

[162] «... *Zîde* (Runde) âmâlinden olan *Kubrufik* ahalisinden, (mutezile) taifesi şeyhlerinden *Ebû Abdullah ibn Cüneyd* <el-Kubrufiki> ile mülâkat ettim. O, mutezile mezhebinden idi. ... Kendisini, (mûtezile) mezhebinden geri çevirdim. Kulların, kendi fiillerini (kaderlerini) yarattıklarına kâil idi. Bizim sözümüze (görüşümüze) döndü... O, bizi (İşbiliye'de) ziyarete gelmişti. Kendi şehrine dönünce, ben de onu memleketinde ziyarete yürüdüm (gittim). Bundan sonra da, *halk el-ef'âl* (: kader) konusunda hem onu, hem de talebelerini, kendi mezheblerinden geri çevirdim. (Bunun için) Allaha şükretti. Tanrı, kendisine rahmet eylesin...»

[162*] «... *İşbiliye*'de bizi ziyarete geldiğinde, *Ebû Abdullah ibn Cûneyd*'e mulâki oldum. Kendisine, sorduğumda, (Allahın) *Kayyûm* ismi ile tahalluk câizdir demişti fakat sonra bundan vaz geçti. Vaz geçmesinin sebebini bilmiyorum... *Ebû Abdullah ibn Cûneyd el-Kubrusî* (: *Kubrufîkî* olacak). Endülüs şehirlerinden *Zîde* (: *Runde* olacak) âmâlinden bir köyün fakîh'iydi. Kendisi mütezile mezhebinden olduğu (halde), onun köyündeki tabileri ve arkadaşları arasında kendisine nâzik davranıyordum. ... Böylece *itizâl mezhebi*'nden rucû... ve bu sebeble bana teşekkür etti. Onun rucû etmesiyle de, bütün tabileri ve arkadaşları da rucû ettiler. İşte o zaman kendisinden ayrıldım. (İşbiliyeye döndüm.)...»

[162**] «... Şeyh *Ebû Abdullah el-Cuneyd el-Kubrufikî,* Endülüs'te bu (mûtezile) yolunun büyük şeyhlerindendi... Kendi talebelerinin huzurunda, Endülüs'teki *Runde* âmâlinden olan *Kubrufik*'de, onu kendi dersinde iknâ ettim. Nihayet bizim görüşümüze rucû etti...»

162. *Fut.*, 2/202 (17-22)
162*. *Fut.*, 4/197 (6-12)
162**. *Fut.*, 3/50 (24-26)

[163] «... *Ebu'l-Bedr el-Temâşekî el-Bağdâdî,* -ki çok doğru, emîn ve rivâyet (nakl) ettiğini bilen, (üstelik) Allah yolunda, kendi vaktinin önderi, şeyh *Ebu's-Suûd ibn el-Şiblî*'den rivâyet ettiğini hıfz ve zapt eden biriydi-, bana haber verdi ki, (İbn el-Şiblî ona, şöyle) demiş :

— *Bağdad*'ta, *Dicle*'nin kıyısındaydım. Allâhın, su içinde ibâdet eden kulları (: yaratıkları) acaba var mıdır? (sorusu) içimden geçti... Bir de baktım ki, nehir yarılıp bir adam çıktı. Bana selâm verdi ve : — Ey *Ebu's-Suûd,* Allahın, su içinde ibâdet eden adamları vardır. Ben de onlardanım. Ben, *Tekrît*'den bir adamım. Oradan çıkmıştım. (Sana haber vereyim ki), şu kadar gün sonra, şöyle şöyle (hâdiseler) olacak dedi. Ve hâdis olacak şeyi anlattı. Sonra da, su içinde kayboldu. (Aradan) onbeş gün geçince, bu adamın *Ebus-Suûd*'a anlattığı şey, onun dediği sûrette vâkî oldu...»

[164] «... *Ömer el-Bezzâr* ile *Ebu'l-Bedr* (el-Temâşekî) ve bu ikisinden başkaları, bu şeyhîn (yani: *İbn el-Şiblî*'nin) *hâl*'ini bana vasf ettiler...»

[165] «... *Ebu'l-Bedr el-Bağdâdî* (el-Temâşeki), -ki o sâdık (sûfî)lerden, giyesi bakımından en temiz ve ibâre (konuşma) yönünden en güzel olanlardan biridir-, bana haber verdi ve dedi ki : — Şeyh *Ragîb* (? Rugayb) ile benim aramda bir buluşma oldu. Şeyh *Ragîb,* sûfîlerden idi. Ancak, bize nakledilene göre, olgunlaşmış sûfîler derecesine bâliğ olamamıştı...»

[166] «... *Ebu'l-Bedr* (el-Temâşekî)'nin hocası olan Şeyh *Ebus-Suûd ibn el-Şîbl*(î)...»

[167] «... Arkadaşımız, rahmetli *Ebu'l-Bedr* (el-Temâşekî), bize haber verdi ki : Şeyh *Abdülkâdir* (el-Cîlî), *Ebus-Suûd* (ibn el-Şîblî)'nin huzûrunda zikredilmiş ve onun anılması ve övülmesinde (söz) uzatılmış, ifrâta varılmış. Şeyh *Ebus-Suûd* ise demiş ki :

— Ne kadar çok konuşuyorsun? Sen *Abdülkâdir*'in ... mertebesini mi tarif etmeği arzûluyorsun? Vallahi ben ise, *Abdülkâdir*'in kendi âilesiyle durumunu ve şimdi kabrinde nasıl (: ne hâlde) bulunduğunu bilmiyorum...»

[168] «... *Ebu'l-Bedr* (el-Temâşekî)... bize, rahmetli şeyhimiz *Abdülkâdir* (el-Cîlî)'den hikâye etti ki, o şöyle demiş :

---

163. ***Fut.***, **2/20 (37) - 21 (1-5)**
164. ***Fut.***, **1/210 (9)**
165. ***Fut.***, **2/694 (28-30)**
166. ***Fut.***, **2/695 (7)**
167. ***Fut.***, **2/698 (33-36)**
168. ***Fut.***, **2/709 (16-17)**

— (Yeni) bir sene girdiği zaman, bana gelir ve (o yıl) içinde neler olacaksa haber verir...»

168* «... *Ebu'l-Bedr* (el-Temâşeki) bana dedi ki : — Ben, *Meyyâfârıkîn*'de onlardan birinin yanına girdim ve ona, *Bağdâd*'taki ârif'in (sûfî'nin) işini anlattım. Bana : — O, benim işimin olduğu kimseler topluluğundan biridir» dedi. Sonra da, *Bağdad*'taki sûfî'ye gittim ve dedim ki : — Ben, *Meyyâfarıkîn*'de el-*Vekkâf* (?)'ın yanına girdim ve senin işini (: durumunu, şânını) anlatınca, bana : — Onu benim işimin olduğu kimseler topluluğunda görüyorum» dedi. (Bağdadlı sûfi ise) : — O, öyle zannediyor fakat Allaha yemin ederim ki, ben de onu, benim huzurumda *gâşîye* (الغاشية) taşırken gördüm.

Ebu'l-Bedr dedi ki : İkisi arasında muhayyer (: kararsız) kaldım. Oysa, ikisi de benim indimde doğru kimselerdir... (Onlara) dedim ki: — İkiniz de doğrusunuz. Çünkü her biriniz, değerini kendi sultânı (: hâkimiyeti) altında görüyor. Hüküm, mahall (: mevki) sahibinindir...

Bu söz(üm) ile sevindi ve (düşüncemin) doğruluğunu bildi (ve kabûl etti)...»

169 «... *el-Harem el-Mekkî*'de, *makâm-ı İbrâhim* imâmı olan *el-Mekkî Ebû Şucâ Zâhir ibn Rustem el-Isbahânî* bize söyledi ki...»

170 «... *Zâhir ibn Rustem el-İsfahânî,* bize söyledi ki...»

171 «... (Hicrî) 604 (m. 1207-1208) yılında, *el-Harem el-Mekkî*'de, *Hacer-i esved*'in bulunduğu *el-Rükn el-Yemânî*'de, imâm'ül-makâm olan şeyhimiz *Mekîneddin Ebû Şucâ Zâhir ibn Rustem el-İsfahânî el-Bezzâr* bize söyledi ki...»

172 «... *el-Harem el-Mekkî*'de, imâm'ül-makâm olan *İbn Rüstem Mekîneddîn Ebû Şucâ el-İsfahânî* ile, *Ömer ibn Abdülmecid el-Meyânişî* bize söyledi ki...»

173 «... *Abdullah el-Megâvir* (el-Endelûsî) : *İşbiliyye* âmâlinden olan *Leble*

169*. *Fut.,* 4/46 (26-33)
169. *Fut.,* 3/367 (24-25 vd.) : Muttasıl bir *sened*'le *hadis* rivâyet ediyor.
170. *Fut.,* 4/103 (32 vd.) : Muttasıl bir *sened*'le *hadis* rivâyet ediyor.
171. *Fut.,* 2/418 (4 vd.) : Muttasıl bir *sened*'le *hâdis* rivâyet ediyor.
172. *Fut.,* 2/452 (2-3 vd.) : Muttasıl bir sened'le *hadis* rivayet ediyorlar.
173. *Fut.,* 4/575 (26-33) : Bu metnin, *müstehcen* kısmını, tercüme etmekten kaçındık. Ve aslını verdik. Bu gibi unsurlara tesâdüf ettiğimizi, XXIII[126] → XXIII[134] deki örneklerde göstermiştik.

ahâlisinden bir büyük adamdır. Kendisi, *el-Endelûsî* diye mârûftur. Allaha (: tasavvufa) rucû etmesinin sebebi şuydu : *Muvahhidîler* (ordusu), *Leble'*-ye girdiği zaman, (tanımadığı) bir kadın, kendisini onun evine attı (: sığındı) ve : — Beni İşbiliye'ye götür ve bu insanların elinden, beni çabuk kaçır dedi. O da kadını boynuna (kendi himâyesine) aldı ve onunla yola çıktı. Kendisi güçlü, kuvvetli, kurnazlardan biriydi. Kadınsa yüksek bir güzellik sâhibiydi. Kadınla yalnız kalınca, *nefsâniyet*'i onu, kadına sarkıntılık etmeğe çağırdı. O zaman :

— Ey nefis, bu kadın benim elime bir *emânet*'dir. Hıyâneti sevmem Bu (davranış), arkadaş(lık)'a *vefâ* değildir dedi ve böylece, fi'liyâta geçmekten, nefsine (karşı) direndi. Nefsâniyetinden, (yine de) korktuğu için, eline bir taş aldı ve......*...... Sonra, *hacc*'a gitmek istedi. Ölünceye kadar *İskenderiye*'de ikâmet etti. Kendisini idrâk ettim fakat buluş(a)madım...»

174 «... *Ebu'l-Hasen el-İşbîlî* bana haber verdi ki, *Abdullah el-Megâvir,* ona (şöyle) vasiyet etmiş : — Ey *Ebu'l-Hasen,* sana, *beş şey* emrediyor ve seni *beş şey*'den yasaklıyorum...»

175 «... Allahın «esmâ el-hüsnâ»sı konusunda, *Ebû Hâmid el-Gazzâli, Ebu'l-Hakem Abdüsselâm ibn Birricân el-İşbîlî, Ebû Bekr ibn Abdullâh el-Megâvirî* ve *Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî* gibiler, tekellüm etmiştir...»

176 «... *el-Kastalânî* diye marûf olan *Ebu'l-Abbâs Ahmed ibn Ali ibn Meymûn ibn Âb* (=Eb)'*il-Burzî,* bana *Mısır*'da haber verdi ki, şeyh *Ebur-Rebî el-Kefîf el-Mâlıkî* (القلق) bir yemek sofrasında imiş...... Sofrada kendileriyle birlikte, sûfîlerden, keşf sâhibi, yaşı küçük bir delikanlı

---

*. Tercüme etmediğimiz arapça metin, şöyledir :

أخذ حجراً وجعل ذكره عليه وهو قائم و أخذ حجراً آخر فقال به عليه فرضحه بين الحجرين

174. *Fut.*, 4/575 (33-34 vd.)
175. *Fut.*, 2/723 (26-27) = *MİA*, 90 ve dn. 132
176. *Fut.*, 4/524 (13-19) = *MİA*, 151 ve dn. 372 : *Kastalânî,* ayrıca : *Fut.*, 1/208 (28-35) = VIII[3] = *MİA*, 151 ve dn. 374 : Burada onun ismi : arkadaşımız *Takiyeddin Abdurrahman ibn Ali ibn Âb el-Burzî* olarak geçiyor. *Fut.*, 1/432 (16-17)'de ise «kardeşimiz *Ebu'l-Abbâs el-Kastalânî* deniliyor.
Fut., 4/134 (33) = *MİA*, 151 ve dn. 372'de ise, *Mısır*'daki *Burz* (بورز)'dan söz ederek, açık bir isim vermeksizin : *Mekke*'de karşılaştığı bir şahıs(?)'tan söz ediyor.
Futûhât'da, *Burz*'a mensûb olan başka bir şahıstan bahsedilmediği için, burada anılan referanslardaki zâtın *İbn ebi'l-Burzî* (yâni : *el-Kastalânî*) olması

varmış. Bu (çocuk), elini yemeğe uzatınca, ağlamış. Sofradakiler ona: — Ne oldu da ağlıyorsun? demişler. (Çocuk): — Cehennemi görüyorum ve annemi de, onun içinde görüyorum demiş. Yemekten, kendini men'etmiş ve (tekrar) ağlamağa koyulmuş. Şeyh *Ebur-Rebî :* — Yâ Rabbi, bilirsin ki, getirdiğim şu 70.000 *kelime-i şehâdet*'i bu çocuğun annesini ateşden âzâd etmek için getirdim, diyerek, (bunları) kendi içinden geçirdi. ... (O zaman) çocuk: — Allâha hamd olsun, annem'in ateşten çıktığını görüyorum, fakat sebebini bilmiyorum, dedi ve neş'e hâlinde gülümsemeğe başladı. Toplulukla birlikte, (yemek) yedi...»

[178] «... *Fas*'da *İbn'ul-Hicâzî el-Muhtesib*'i gördüm. *Şeriat*'da, ilim sâhibi değildi. (Buna rağmen) Allah onu, (dînî) hükümler konusunda muvaffak ediyordu... Ölünceye kadar, *Karaviyyîn Câmii*'nde (namaz kılmış) idi... Hükümleri, ... Allahtan (gelen) bir *ilhâm* ileydi.

— Ben kendi işime şaşıyorum (diyordu). Şeriat hükümlerinin ilmi (= fıkıh) ile hiç meşgûl olmadığım halde, bütün hükümlerinde, şeriatın hükmüne muvâfık oluyorum.

Şeriat bilginleri (: *fakîh'ler*)'den hiç biri, müctehid(ler)'in kâil olmadığı bir hüküm konusunda, onu yakalayamadı. Ben bunu, sâdece onda görmüştüm. Kendisi, avâm'dan (bir kimse) idi. ... Sûfîlerden değildi. Bilâkis, diğer insanlar gibi dünya (malına) hırslıydı... Lâkin, içi nurluydu...»

[179] «... *Merrakeş*'li *Ebu'l-Abbâs el-Sebtî,* «sadaka sahibi» (çok sadaka veren kimse) idi. Kendisini gördüm, dostluk ettim.

Fakirlik'ten şikâyet etmek üzere, birinin ona geldiğini görmüştüm. (Şeyh) ona: — Evlen dedi. O da evlendi (fakat) fakirlikten (tekrar) şikâyet et-

---

gerekiyor. *Mekke*'de karşılaştığı bu zât, «arz el-harîr» olan *Burz* ahalisinden imiş.

Matbû metinlerde görülen *Bûrzî* nisbesi üzerinde, biraz tereddüd vardır. Bizim kullandığımız neşirde (*Fut.*, 1/208'de) *Burzî;* Beyrût neşri (*Fut.*, 1/187 (4)'nde *el-Vezerî* (? *el-Vizrî*); bizim kullandığımız neşirde (*Fut.*, 4/524) *Nûrzî;* Beyrut neşrinde (*Fut.*, 4/474) ise *el-Tûzerî* imlası görülmektedir. Gerçi Yakût el-Hamevî, (*Mu'cem el-Buldan*, 2/57-58) bunlar arasında, sâdece *Tûzer* (توزر)'den bahsediyor ve oranın, *Afrika*'da hurma ağaçlığı olduğunu söylüyor. Fakat, Futuhat'da sözü edilen yer, hurmalık değil, bir «ipek memleketi» (= arz el-harir) (yuk. bak) olarak tarif edilmiştir. İşte bu sebeble, *MİA*'da biz, *İbn ebi'l-Burzî* imlâsını daha uygun bulmuştuk. *Malıkî*'ye gelince :

Fut., 3/526 (8-9)'de ise, *el-Şeyh el-Darîr Ebur-Rebî el-Mâlıkî*'nin, Mısır'daki Şeyh *Ebû Abdullâh el-Kureşî* (? *el-Karşî*)'ye hocalık ettiği ifade edilmektedir.

178. *Fut.*, 2/628 (27-34)

179. *Fut.*, 3/327 (14-18) = *MİA,* 128 ve dn. 279

ti (Şeyh) ona: — Bir daha evlen dedi. Böylece ikinci defâ evlendi (fakat) fakirlikten (yine) şikâyet etti. (Şeyh) ona: — Bir daha evlen dedi. O da üçüncü evliliğini yaptı, (ancak) fakirlikten (tekrar) şikâyet etti. (Şeyh) ona: — Dörtle dedi. O da, dördüncü kadını aldı. Şeyh dedi ki: (Bu iş, artık) kemâline ermiştir. (Böylece) adam zengin oldu; Allah onun rızkına genişlik verdi. Halbûki, aldığı kadınlardan hiç birinde dünya malı yoktu...»

180 «... Yüce Allah, *Mağrib* şehirlerinden (olan) *Merrakeş*'de(ki) *Ebu'l-Abbâs el-Sebtî*'ye böyle yapardı: Kendisini gördüm ve işi (: durumu) hakkında, onunla konuştum. Kendi hakkında bana haber verdi... Hastalanır, (sadaka ile) şîfa bulurmuş, ... Bütün bunlar *sadaka* ileydi. Onun bundaki *mîzân*'ı (: ölçüsü) bu (?) idi. Kendisi bana anlattı ve dedi ki: — Allahın indinde kendine, bilhassa âhıret'im (: vefât'ım) için, bir dirhem (para)'nın, çeğreğini sakladım (: geri kalan paralarımı sadaka olarak dağıttım)...»

181 «... *Ebu'l-Abbâs el-Sebtî*'nin *sadaka* konusundaki düşüncesi, malın üçte birini *tasadduk* etmek idi...»

182 «... *Mağrib* şehirlerinden *Merrakeş*'de, *Ebu'l-Abbâs el-Sebtî*'yi görmüştüm. ... Kendisi, *sâhib el-mevâzîn* idi...»

183 «... *Merrakeş*'de, *Ebu'l-Abbâs el-Sebtî*'yi görmüş ve onunla konuşmuştum. Kendisi, «*şiyâî el-mîzân*» idi...»

184 «... Bana haber verildi ki, onlardan biri *Avâniyye* (العوانية) topluluğundan (ve) *Erzurum* ahâlisindendir. Ben bu şahsı, tanıyorum. Onunla arkadaşlık ettim. Kendisi beni sayar ve çok gözetirdi. Onunla *Şâm*'da, *Sîvâs*'ta, *Malatya*'da, *Kayseri*'de buluştum. Bir süre bana hizmet etti. Onun bir *anne*'si vardı. Kendisi ona çok iyi davranırdı. Sonra, annesinin hizmetinde bulunduğu sırada, onunla *Harrân*'da buluştum. Gördüklerimin arasında, *anne*'sine onun gibi iyi davranan bir kimseyi görmemiştim. Zengin idi. *Ben, o sıralarda yaşlanmıştım. Şam*'dayken onu kaybettim: Bilmiyorum, sonra yaşadı mı, yoksa öldü mü?...»

---

180. *Fut.*, 4/132 (28 vd) = *MİA*, 128 ve dn. 279
181. *Fut.*, 1/604 (3-4) = *MİA*, 128 ve dn. 279
182. *Fut.*, 2/609 (5-6) = *MİA*, 127 ve dn. 278
183. *Fut.*, 3/620 (9-10) = *MİA*, 127 ve dn. 278
184. *Fut.*, 2/17 (22-26) = *MİA*, 167 ve dn. 453, 454

[185] «... Bir yolculuk (: seyâhat)'da isen ve geceleyin, açık bir yerde konaklamak istiyorsan, yol (tehlikesin)'den kendini koru. Çünkü gece vakti *arslan*'lar, yolu gözetir. Belki de, onlardan sana bir eziyet (: zarar) gelebilir.

Bir yere indiğin zaman, «Eûzü bi-kelimât'it-tâmmâti küllihâ, min şerr'i mâ halak» deyiver. Zirâ konduğun yerde kaldıkça, (bu sâyede) sana hiç bir şey, zarar veremez.

Arkadaşım *Abdullâh Bedr el-Habeşî el-Hâdim*, şeyh *Rebî ibn Mahmûd el-Hattâb el-Mardînî*'den bana haber verdi ki, o şöyle demiş : *Re'sül-Ayn*'daki bir mescid'te gecelemiştik. *Re'sül-Ayn*'da «cerrâre» (=sarı akreb) denilen *akreb*'ler vardır...... Vurdukları (: soktukları) zaman, öldürürler. ... (O zaman, yanımızda) gecelemek üzere bir şahıs daha geldi ve bu duâyı okudu. O gece, bir *akreb*, onu soktu. Kendisi, Şeyh *Rebî*'ye (okuduğu duâ'yı) söyledi. Şeyh de : — Bu *hadîs*, doğrudur. Çünkü Allah, (bu olayda) ölümü senden kaldırmıştır. (Aksi takdirde) bu *akreb* kimi soksa, (mutlakâ) öldürür dedi.

Ben (diyor İbn'ül-arabî), bunun benzerini kendimde gördüm : Bir *akreb*, ayni ân içinde, birkaç defâ beni sokmuştu. Fakat hiç acı duymadım. Çünkü bu *duâ*'yı okumuştum. Şu var ki, *hırka*'mda iki tâne *fındık* vardı. İşitmiştim ki, *fındık*, özellikle *akreb sokması* acısını def'edermiş. (Bu sebeble) bilmiyorum, bu (acı duymamak), *fındık mı?* yoksa *duâ* mı? Yoksa, her ikisi sebebiyle midir? Ancak, ayağım şişmişti ve orada yara (?) hâsıl oldu. Bu şişlik, üç gün devâm etti. Pek tabiî ki, acı duymuyordum...»

[186] «... Rahmetli sultan *Salâhaddin Yûsuf ibn Eyyûb**'a, 581 yılında denildi ki : — *Ebu'l-Feth el-müneccim*, bu yıl büyük bir rüzgâr (: *fırtına*) olacak. Bu (fırtına) nereden geçse, onu toz (duman) edecek diyor.

Bunun üzerine bâzı arkadaşları, bu rüzgâr'ın eseceği gecede, kendisinin bulunacağı (: sığınacağı) bir yer(altı) sığmağı edinmesini (: yaptırmasını), *Sultân*'a tavsiye ettiler. *Sultan :*

— İnsanlar helâk olacak mı? deyince,

— Evet dediler. O zaman (Sultân),

— İnsanlar helâk olunca, ben kime *melik* veyâ *sultân* olayım? Mülkün gitmesinden sonra, hayâttan bana hayır gelmez. Bırakın da, *melik* (sultân) olarak öleyim. (Böyle bir sığınağı) vallâhi yaptırmam, dedi....»

---

185. *Fut.*, 4/558 (20-30)
186. *Fut.*, 2/293 (26-30) = XXVII = *MİA*,
*. Burada bahis konusu olan Sultan, *Salâhaddin Eyyûbî* (h. 564-589/m. 1169-1193: Kâhire)'dir.

187 «... Şeyhimiz *el-Zekî Ahmed ibn Mes'ûd ibn Şeddâd el-Mukrî el-Mevsılî*, 601 (m. 1204-1205) yılında, *Musul*'de bana haber verdi ve dedi ki:

— Hz. Peygamber'i *rûyâ*'da gördüm. Ona: — Yâ Resûl'allâh, *satranç,* yâni bununla oynamak hakkında ne dersin? dedim. Allâhın elçisi: — *Helâl*'dir dedi. (İbn'ül-arabî, burada dikkatimizi çekerek diyor ki) Rûyâyı gören (bu zât), Hanefî mezhebinden idi. Sonra: — Ya *tavla?* dedim. Dedi ki: — *Haram*'dır. Ona: — Yâ Resûlallah dedim, *taganni* (şarkı söylemek) konusunda ne dersin? Dedi ki: — *Helâl*'dir. Ona: — Peki, *çalgı çalmak*? dedim. Dedi ki: — *Haram*'dır. Ona: — Ya Resulallâh dedim, benim için duâ et: Çok (maddî) ihtiyâc içindeyim. ... Hz. Peygamber: — Allah, sana *1.000 dînâr* rızk versin. Her *dînâr,* dört dirhem'dir dedi.

Uyandım diyor (el-Mukrî). Sonra, rahmetli *el-Melik el-Nâsır Salâhaddin Yûsuf ibn Eyyûb**, bir iş için beni dâvet etti. Yanından ayrıldığım zaman, benim için *4.000 dirhem* (para verilmesini) emretti. Böylece, Hz. Peygamberin duâasında, benim için tâyin ettiği dirhemler (: paralar)'ın hepsi de, daha akşam olmadan, tam olarak elime geçti...»

188 «... Onları *bast* etsin (genişletsin) ve ferahlatsın diye, Hz. Peygamber, *yaşlı kadınlar* ve *çocuklar* ile *mizâh* (: şaka) yapardı. *Çocuk* gülsün (: neş'elensin) diye, büyük melik (: sultan)'ların dahi, kendi davranışlarında, onların seviyesine inerek, kendi çocuklarıyla nasıl gülüştüğünü (: şakalaştığını) görmez misin?

Ben bu makâmı, sultanlar arasında, *el-Melik el-Âdil Ebû Bekr ibn Eyyûb** gibi gerçekleştiren birini görmedim. Kendisi, (sarayındaki) büyük salonda, *ümerâ* (: emîr'ler)'nın ve *elçiler*'in huzûrunda, *Meyyâfarıkîn*'de, bu topluluk ile birlikte benim de bulunduğum bir sırada, kendi çocuklarıyla (şakalaşıyordu).

Birçok *melik*'ler gördüm. Fakat bu konuda, *el-Melik el-Âdil*'de gördüğüm gibisini görmemiştim. Ben bunu, onun fazîletleri cümlesinden görüyorum. Bu sebeble o, benim nazarımda yüceliyor. Bundan dolayı, ona teşekkür ettim.

Onun, kendi kadınlarına olan yumuşaklığına, onların hâl (= istek)'lerinin yerine getirilmesine (= tafakkud) ve kendisinin onlardan istekle-

---

187. *Fut.*, 4/541 (32-37) - 542 (1-2) = XXVII88 = *MİA,* 149, ve dn. 363, 364.
*. Burada bahis konusu olan Sultan, *Salahaddin Eyyûbî* (m. 1169-1193)'den ibarettir.
188. *Fut.*, 4/247 (25-32). = *MİA,* 164 ve dn. 439*, 439**
*. Burada bahis konusu olan *el-Melik el-Âdil* (öl. m. 1218), *Salahaddin Eyyûbî*'nin kardeşidir.

rine, -başka sultanlarda görmediğim (derecede)- şâhid oldum, Allahtan, onun bu (davranışı)nın fâidesini (: sevâbını) vermesini ister (: niyâz eder)'im...»

189 «... Nefislere hevâ (ve heves) gâlib gelince ve *ulemâ* (: din bilginleri), sultanların yanında merâtib (: mevki) arayınca, ..., sultanların garaz (: istek)'lerini yerine getirmek için, uzak (: asılsız) yorumlara saparlar. ... Biz (bu gibi) *fakîhler* ve *kadılar*'dan çok kimseler görmüş bulunuyoruz.

Bu hususta, kendisi ile benim aramda bir konuşma geçmiş olan *el-Melik el-Zâhir Gâzi ibn el-Melik el-Nâsır Salâhaddin Yûsuf ibn Eyyûb**... bana dedi ki :

— Efendim, filânca *fakîh*, -şehirdeki en faziletli (: büyük) *fakih*'i andı-, bana fetvâ verdi ki, Ramazan ayında *oruç*, benim üzerime gerekmezmiş. (Evet), aynen böyle dedi. Aksine, benim üzerime gereken, sene içindeki (herhangi) bir ayda (oruç tutmak) imiş. Ve bu da, benim seçmeme bağlı imiş. Yâni, senenin hangi ayında istesem (olurmuş). Ben de, onu içimden *lânet*'ledim, fakat bu (duygumu), dışıma vurmadım. (İşte) bu (adam), filanca kimsedir (diyerek) bana (= İbn'ül-arabî'ye), onun ismini verdi**...»

190 «... *Haleb* şehrinin sâhibi (sultanı) olan, *rahmetli el-Melik el-Zâhir el-Gâzî ibn el-Melik el-Nâsır li-Dînillah Salâhaddin Yûsuf ibn Eyyûb*'a**, tek bir meclis (: ziyâret)'de, halkın ihtiyaç (: arzû)'larından 118 tânesini

---

189. *Fut.*, 3/78 (4-14) = *MİA*, 163 ve dn. 437

*. Burada bahis konusu olan sultan, *Melik Zâhir* olup, *Salâhâddin Eyyûbî*'nin oğludur. Tam ismiyle : *el-Melik el-Zâhir Gıyâseddin Ebu'l-Feth Gâzi ibn el-Melik Salâhaddin...*'dir. Babasının sağlığında, *Haleb*'de vâli idi. Onun ölümü olan 1193 yılından itibaren de, *Haleb* şehrinin sultânı oldu. Vâlilik devresi dahil olmak üzere, hükümdarlığı, h. 582 Cumâda'l-ahır' — 23 Cumâda'l-âhır 613 (= m. Ağustos, 1186 - Ekim 1216), tarihleri arasına tesadüf ediyor. (Bu notu, Doç. Dr. *Hakkı Dursun*'a borçluyum).

190. *Fut.*, 4/595 (30-37) - 596 (1-2) = *MİA*, 163-164 ve dn. 438

*. Burada, «*rahmetli*» sözüne bakacak olursak, Futûhatın bu sayfalarının, *Melik Zâhir*'in ölüm yılı olan 7 Ekim 1216 tarihinden sonra yazılmış olduğunu anlarız. Futuhatın bu sayfaları ise, eserin son bölümünü teşkil eden *Bâb 560*'da bulunmaktadır.

**. Bahis konusu *Melik Zâhir* (m. 1186-1216), bir önceki metin (no. 189) içinde sözü edilen Eyyûbilerden, *Haleb* sultânıdır.

Fut., 3/452 (6-17)'de bu olay, şöylece *tekrarlanıyor :*

«... Bir *melik*'in indinde, bir şahıs için şefâat'da bulunmuştum. Bu (adam), ona bir günâh (: suç) işlemişti ki, bu suç, melik'in onu öldürtmek isteğini gerekli kılıyordu. Çünkü *melik*'ler, -üç şey müstesnâ-, her şeyi *afv* ederler. ... Melikler indinde afvı olmayan üç şey (şunlardır) : (Sultan'ın) âilesine taar-

arz ettim. Hepsini yerine getirdi. Bu arada, (devlete âit) sırrını (gizli meseleleri) açığa vuran ve sultanın iktidarına lâf atan birinden de, söz ettim. Bu adam, sultanın dostlarından (?) idi. Sultan, onu öldürmeğe kararlıydı ve *Bedreddin Kalesi* yani *Deymûr*'da, -emîr gelinceye kadar- onun işini (durumunu) gizli tutmasını, kendi *nâib*'ine salık vermişti. (İşte) bu adamın lâfı da, bana ulaştı. Onun işinden Sultâna söz edince, gözlerini önüne eğdi ve dedi ki : — Bu adı geçenin günâhını, *Efendi*(miz)'e târif edeyim : Bu (öyle) bir günâh (: suç)'tur ki, Sultanlar bile ona tecâvüz edemez. (O zaman) kendisine : — Yâ hâzâ (: Be adam) dedim : Sultanların himmetine sâhib olduğunu ve Sultân olduğunu tahayyül ediyor (: düşünüyor)'sun. Bense dünyâda, benim *afv*'ıma mukâvemet edecek bir günâh (: suç) bilmiyorum. Oysa ben, senin tabaandan biriyim. Bir adamın günâhı, senin (gibi bir sultân'ın) *afv*'ına nasıl mukâvemet eder?... (Demek ki) sen, himmeti (: merhâmeti) aşağı (olan bir insan)'sın dedim. Utandı, onu salıverdi ve afvetti. Sonra da bana : — Sultanların meclislerine katılan senin gibi bir arkadaşa Allah, (çok) iyilikler ihsân etsin dedi.

İşte bu toplantıdan sonra, -ne olursa olsun-, ona bir hâcet (: iş) arz ettiğim zaman, derhâl (ve) hiç tereddüt etmeden, yerine getirmeğe çalışırdı...»

191 «... Bir *halife* (: sultan)'nin halka tâkibât, *zulüm* ve işkence yaptığını gören bir insanın, tâkibât yapılan insanlara karşı, kendi içinde nasıl bir *şef-*

---

ruz, (devlet) sırrını ifşâ etmek ve (bir de) saltanat göz dikmek. İşte bu şahıs, saltanata göz dikmek (suçu) ile, sultana getirilmişti. O da, onu öldürtmeğe azm etti.

Onun hikâyesi bana ulaşınca, -onu öldürtmesin diye- Sultân'ın katında *şefâat* teşebbüsünde bulundum. (Fakat) Sultan'ın yüzü değişti ve :

— Bu, afvedilmeyecek bir suçtur. Onu öldürmekten başka çâre yok dedi. Bense gülümsedim ve ona :

— Ey *melik*, senin ülkende, senin *afv*'ına mukâvemet etmeyen (: sığmayan) bir suç bulunduğunu bilseydim, ne senin indinde *şefâat* ister, ne de senin bir «melik» olduğuna inanırdım. Allaha yemin ederim ki ben, avâmî müslümanlardan biriyim. Bu dünyada, benim bile afvıma sığmayan bir günah (: suç) görmüyorum dedim. Sözümden (dolayı) şaşırdı. O şahsı, benim için *afv* ediverdi. Kendisine dedim ki : Onun cezâsını, gizli işlerinden haberdâr etmen için yükselttiğin mertebeden indirmek suretiyle ver!.. Onu öldürmemek istemen gibi, ben de ülkeye zararı önleyecek şeylerde sana yardıma hazırım. Melik bu sözüme sevindi ve bana : Allah razı olsun! dedi. Sonra, yanımdan ayrılıp bir kaleye çıktı ve bu mahbûsu çıkartıp bana gönderdi. Onu görünce kendisine gereken tavsiyede bulundum. Melikin aklına ve davranışına hayret etmiştim. Kendisine, bu lutfundan dolayı şükranlarımı sundum.

191. *Fut.*, 4/51 (15-25)

kat (duygusu) bulduğunu görmez misin? O insan der ki : — Sultanda hiç *merhamet* yokmuş. Şâyet ben, onun yerinde olsam, onlara merhamet eder ve bu *zulm*'ü (ortadan) kaldırırdım. Fakat, bunu söyleyen kimse de, bu mertebeye gelince, ... saltanat makamının hâsıl olmasından önce, (zulm'ü) kötüleyen (bu şahıs), selefinden belki de, daha fazla *tâkibât* ve *zulüm* yapar. Ona, bu konuda söz edildiğinde, der ki : — Allaha yemin ederim, hiç bilmiyorum (: farkında değilim)......

Bir sâdık (: arkadaş) bana haber verdi ki, bunun benzeri, *vezir**'in huzurunda, rahmetli** *İmâm* (Sultan) *el-Nâsır li-Dinillah*'ın başından, kendi babası *el-Mustadî**** (halife) konusunda geçmiş. Kendisi, *vezir* ile birlikte, kendi babası (: *el-Mustadî*') hakkında (halka zulm ediyor diye), *ayıplama*'da bulunmuş. Fakat hilâfet ona verilince, kendi babasında zahir olan *(zulm)*, onda da zâhir olmuş. Vezir, ona eski sözünü hatırlatınca :

— O zaman bulunduğum hâl, şimdi benden gitti. ... Bu ân, rahmetli babamın mâzereti, benim indimde kâim (sâbit, haklı) oldu demiş...»

192 «... Bana (haberi) ulaştı ki yaşlı şeyh, *Şihabeddin el-Sühreverdî ibn Ahi'n-Necîb*, «şuhud ve kelam'ın cem'edilmesi»ne kâil imiş. Onun makâmını ve zevk'ini böylece bildim. Ama bilmiyorum, acaba o, bundan sonra, irtikâ etti (daha yükseldi) mi, etmedi mi?. Biz sâdece bildik ki o, *tahayyül mertebesi*' içindedir...»

193 «... Rabb'inin hakkında *hayâl*'in müşahedesi, kime gâlib gelirse, ... işte bu, hayâl içinde bir istihzâr (استحضار) dır. Böyle olan kimse, müşâhede ve kelâm arasını cem'eder... Kendilerine (güvenim olan insanların naklettiğine göre : İşte bu, *el-Şehab ibn Ah'in-Necib*'in haliydi. O dermiş ki : İnsan, müşahede ve kelâm arasını cem eder.

---

*. Hangi *vezir* olduğu (= ismi) söylenmiyor.

**. Buradaki «*rahmetli*» sözüne bakılacak olursa, Futûhat'ın bu sayfaları, halife *el-Nasır li-Dînillah* (ölm. h. 622/m. 1225)ın ölümünden, yani h. 622 (m. 1225) yılından sonra yazılmış demektir. Bu suretle, Futûhat'ın bu sayfalarının bulunduğu *Bâb 436*'nın yazılış tarihi ortaya çıkıyor.

***. Bahis konusu olan : Abbasî hâlifelerinden *Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Nâsır li-Din'-illâh* (h. 575-622/m. 1179 - 1225) olup, *el-Mustadî bî-Emrillâh* (h. 566 - 575/m. 1171 - 1179)'in oğludur.

192. *Fut.*, 4/211 (13 vd.) = *Bulga,* Giriş, s. 39, (dn. 59)'da bunun arapça metnini vermiştik.

193. *Fut.*, 3/329 (18-20) = *Bulga,* Giriş, s. 39 (dn. 59)'da bunun arapça metnini vermiştik.

Nerede bu *zevk,* nerede Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde zikredilen adamlardan *Ebu'l-Abbas el-Seyyari*'nin zevki? Çünkü bu demiş ki : Bir akıl sahibi, hiç (bir zaman) lezzet bulmaz. Zira Hakkın müşâhedesi, bir fenâ (: fânilik) olup, onda lezzet duymak bulunmaz: Nerede bu zevk? Nerede *el-Şıhab*'ın zevki?...»

194 «... Allah, kendisini müşahede hâlinde kendi *müşahedesi* ile kendi *kelamını* hiç kimse için *cem*'etmiş değildir. Zira buna yol (imkân) yoktur. Yeter ki, *ilâhî tecelli* bir *misâli sûret* içinde olsun. İşte o zaman, müşahede ile kelam arasını cem'eder. Bu bizce inkâr edilmiş değildir.

Bağdad'ta bulunan *Şihabeddin el-Sühreverdi*'den bize (haber) ulaştı ki o, müşahede ve kelâm arasını cem'etmiş. Ama, bana bundan fazlası nakledilmiş değildir. Bunu nakleden kimseye sordum, fakat *tecellî*'nin nev'ini (bana) anlatmadı. Şeyh (Suhreverdi) hakkında (bendeki) kanâat güzel (: iyi)'dir. Şübhesiz o, *sûrî tecellî*'yi kastetmiş olmalıdır...»

İşte, *İbn'ül-arabî*'nin, ya doğrudan doğruya, veyâ vâsıtalı olarak tanıyıp ta, *Futûhât* içinde kendilerinden söz ettiği *önemli şahsiyetler,* bunlardır.

Bu çeşit *biyografi* örneklerinden ve onları ihtivâ eden metinler'den, (İbn'ül-arabî'ye âit) *gerçek eserler*'i tesbit etmek konusunda, nasıl faydalanacağımızı, tekrar hatırlamak gerekirse :

a) İbn'ül-arabî'ye izâfe edilen eserlerde, (şâyet varsa), biyografi kayıtlarının, Futûhât'da bulunan kayıtlara ters düşmeyip, uygun olması icab eder. Aksi takdirde, öyle bir eserin İbn'ül-arabî'ye âit olması mümkün değildir.

b) Ona isnâd edilen bir eserin, *gerçek* (authentique) sayılabilmesi için, (-şâyet varsa-), böyle bir eserde ismi geçecek şahsiyetlerin, Futûhât'da anlatıldığı şekle uygun olması gerekir. Aksi takdirde, böyle bir eserin *uydurma* (apocryphe) sayılmasından başka çâre yoktur*.

---

*. *Futûhât* içinde, İbn'ül-arabî'nin biyografisini direkt olarak ilgilendirmeyen daha birçok şahsiyetler varsa da, -konumuzu ilgilendirmediği için- bunlar, söz konusu edilmemiştir.

194. *Fut.,* 1/681 (21 vd.) = *Bulga,* Giriş s. 39 (dn. 60)'da bunun arapça metnini vermiştik.

YİRMİSEKİZİNCİ MOTİF

KENDİ ESERLERİNİ ZİKRETMESİ

=XXVII[1] ان تآليفنا هذا وغيره لا يجرى مجرى التآليف ولا نجرى نحن مجرى المؤلفين.

Futuhat'da dikkatimizi çeken *yirmisekizinci motif,* burada İbn'ül-arabî'nin kendisine âit 48 tâne eserinden bahsetmesidir. Bunlardan 40 tânesinin ismi ve konuları açıkça zikredilmekte fakat geri kalan 8 tâne kitabın sâdece nelerden bahs ettiği bildirilmekte ve ismi söylenmemektedir. (*Şiir*'leri bunun dışındadır; onlardan gelecek bölümde bahsedeceğiz).

Böylece Futuhat'da adı geçen eserlerin gerçek ve şüphesiz olarak İbn'ül-arabî'ye âit oldukları anlaşılmaktadır. Şimdi onun bizzat andığı eserleri, alfabetik bir sıra içinde, teker teker gözden geçirelim ve onlar hakkında bizzat İbn'ül-arabî'nin söylediklerine dikkat edelim. (İsmi zikredilmeksizin konuları bildirilen eserler de, bu faslın sonunda gösterilecektir.)

AHLÂK (Risâlet'ül-Ahlâk)
(رسالة الأخلاق)

İbn'ül-arabî Futûhat'da bu eserden iki defa bahs etmiş ve onu hicrî 591 (m. 1194-95) târihinde yani kendisi otuziki yaşındayken, *Fahreddin Râzi* (ölm. h. 606/m. 1209)'ye hitaben yazdığını söylemiştir. (bak. XXVII[2])

Eserin konusu fütüvvet (yiğitlik, fazilet ve ahlâk)'den ibâret olup, kendi ifâdesine göre «lâtif bir risâle» olarak tavsif edilmiştir. Şunları söylüyor :

---

1. *Fut.,* 1/64 (18-19) = *Tere.* IV[4]
Kendi risâleleri, eserleri ve telif usûlü konusundaki mülahazalar için bak. IV[5], IV[6], IV[7], IV[8], IV[9], IV [10]

[1*]. «... Onlar, *fityân* (yiğitler) adını alırlar ve bütün güzel huyları kendilerine çekenler (yine) onlardır. ... Yiğitler, çok bilgi sâhibidir. Biz bu kitabın (Futuhat'm) içinde, mâkame ve hallerden bahs ettiğimiz sırada onlara bir bâb tahsis ettik. Şu halde bizim zikr ettiğimiz şeyleri bilmeksizin, fütüvvet (ahlâk ve yiğitlik) iddiâ edenleri iddiâsı, yalandır... Bir kimsenin *fetâ* (yiğit) ismini alınası, ancak kevnî varlıkların (yaratıkların) mikdârı ile ilâhî mertebenin mikdârını (derecesini) bilerek, her varlığa değeri kadar muâmele etmesiyle mümkündür. O kimsenin önde geleni öne alması ve arkada olanı da arkaya alması gerekir.

İşte bu makâmın tafsîlâtı ve bu zümrenin hükmü konusunda *Fahr* (eddin) *Muhammed ibn-i Ömer ibn-i Hatîb'ir-Reyy*'e (Fahreddin Razi'ye) yazdığımız *Ahlâk Risâlesi*'nde etraflıca bilgi verdik. Şimdi (Futuhatm) bu babında onun aslından (esasından) bâzı şeyler zikr edelim...»

Futuhat'ın başka bir yerinde de, yine bu eser hakkında daha başka bilgiler vermek üzere diyor ki:

[2] «... Melek, can, insan, hayvan, bitki, cansız eşyâ, imanlı veyâ imansız: Allahın yarattığı her şey üzerinde, her inanç sâhibinin davranışında, Allah Teâlâ'nın mutlak olarak hakkı vardır.

Biz bunu (hicrî) *591* senesinde *arkadaşlarımızdan birine* (!) yazdığımız *Ahlâk Mektubu*'nda (Risâlet'ül-Ahlâk'ta) zikr ettik. Bu eser, bu mânâda (konuda) garib ve lâtîf bir cüz'(kitapçık)dır. Orada bütün yaratıkların *güzel ahlâk* ile davranışı bulunmaktadır...»

ANKÂ'U MUGRİB

عنقاء مغرب

Futuhat içinde İbn'ül-arabî bu kitaptan birkaç defâ bahsetmiş ve onun tam ismini, konusunu, ayrıca yazılış târihini (yaklaşık olarak) bildirmiştir. Aşağıda göreceğimiz üzere bu eserde ilâhî isimler'den, Hz. İsâ'nın velâyeti'nden ve ayrıca Mehdî meselesinden söz ettiğini haber vermektedir. Evvelâ şunları söylüyor:

[3] «... *Ankâu mugrib fî ma'rifet'i Hatm'il-evliyâ ve Şems'il-Magrib* adlı eserimize, safî ve velî *Abdül-Cebbar ez-Zekî* vâkıf olmuştur...»

Futûhat'm başka bir yerinde ise, şunları bulmaktayız:

[4] «... Mâ siva'llâh (Allah'dan başka herşey)'den ibâret olan bu âlem'in

---

1* *Fut.*, 1/269 (33-37) - 270 (1-2)
2. *Fut.*, 4/508 (29-32) = Bak. br. XXVII[46]
3. *Fut.*, 1/109 (5-6 vd) = *MİA*, 140 ve dn. 324
4. *Fut.*, 1/234 (35-37) : *Hılbe* veya *hılye* okunuşu üzerinde ihtilâf vardır. *Hılbe :* koşu atı, yığın, sağımı gibi manalara geliyor. *Hılye :* gerdanlık vs. anlamındadır.

vucûda getirilmesi üzerinde, münâzaranın حلبة 'si (konusu)nda ilâhî isimlerin, mücâveretini ve mücâveretlerini *Ankâ'u Mugrib Kitabı*'nda beyân ettik. (Ayrıca) ebedî neş'et üzerine ebedî muhâdara babları (yazdık). Kezâ bize âit *Neş'et'ül-Cedâvil ve'd-Devâir Kitâbı*'nda da (böyle yaptık)...»

Yine Futuhat'da Hz. Peygamberin zevcesi hz. *Safiyye*'den bahs ederken diyor ki:

5 «... *Hazret-i Safiyye*'yi perde arkasından harekete getiren ilâhî isim, (yine) *Safiyye*'dir. Allahın selâmı onun üzerine olsun *Hz. Peygamber* (dahî) bu (isim) ile, teeddüb ederdi. Biz bunu, bu kitabın (Futûhat'm) başında ve *Ankâ'u Mugrib*'de beyân ettik...»

Yine Futûhat'da bulduğumuz başka bir kayıtta, bu kitabın içinde nelerden bahsettiğini şöylece hatırlatıyor:

6 «... Zaman bakımından evliyânın velâyetinden önce gelen *Hz.* Îsa'nın velâyetinin hükmü böyledir: *Îsâ* aleyhisselâm dahî onlardandır. Onun rütbesini (mertebesini) *Ankâ'u Mugrib* isimli kitabımızda zikr ettik. Orada Hz. Peygamberin zikr ettiği *Mehdî ile Hz. İsâ*'nın anlatılması vardır...»

Ankâ'u Mugrib hakkında Futûhat'da anlatılanlara bakacak ve orada verilen bilgileri toparlayacak olursak anlaşılır ki: bu eserin tam adı, *Ankâ'u Mugrib fî ma'rifet'i Hatm'il-evliyâ ve Şems'ül-Magrib* şeklindedir. (n. 3). Burada kâinâtın var edilmesinde ilâhî isimler'in rolü belirtilmektedir. (n. 4) Yine bu eserde Hz. Peygamber ile onun zevcesi Hz. Safiyye'yi etkileyen bir ilâhî isimden bahsedilmekte (no. 5) ve nihâyet Hz. İsâ ile Mehdî meselesinden ve Hz. İsâ'nın velâyetinden (=evliyâlığından) söz edilmektedir. (n. 6)

Bilindiği üzere (halk diline geçmiş bir tabir olarak) *Ankâ kuşu* denilen şey, İbn'ül-arabî tarafından bu esere isim şeklinde verilmiştir. Bizzat kendisi böyle bir kuşun aslında mevcut olmadığını ve sâdece ismen var olduğunu da hatırlatmaktadır. Futûhat'da diyor ki:

7 «... İşte biz buna *Ankâ* adını veriyoruz: Zirâ o, (ismi) zikredilmekle duyulur ve anlaşılır; halbuki *onun maddeten varlığı yoktur.* Gerçek olarak o, ancak atasözleri ile bilinir... Filozoflar da buna *heyûlâ* (= madde) adını verirler...»

Başka bir deyişle: *Ankâ* ancak ismi söylenen ve atasözlerinde yahut halk inançlarında var olan fakat maddî âlemde gerçekliği bulunmayan bir varlıktır.

---

5. *Fut.*, 1/696 (14-16)
6. *Fut.*, 4/215 (14-15)
7. *Fut.*, 2/479 (8-9) ve 13

el-CEM'U ve't-TAFSİL
yahut
TEFSÎR'ul-KUR'ÂN

الجمع والتفصيل فى معرفة معانى التنزيل = تفسير القرآن

İbn'ül-arabî'nin *Kur'an sevgisi*'nden daha önceki bölümlerden birinde, söz etmiştik. (Bak. IV^{28}, IV^{29} ve bilhassa IV^{72-84}). Onun Kur'ana verdiği önem, *Allah Kelâmı*'m bizzat *tefsir* etmesi için, yeter bir sebebtir. Ancak, burada, önemli bir noktaya parmak basalım ki o, *yahudî rivâyetleri* ile Kur'an tefsiri yapmağa kalkışmanın dâimâ aleyhinde bulunmaktadır. (bak. IV^{79})

İbn'ül-arabî, Futûhat'da iki eser ismi daha zikrediyor: Bunlardan biri *el-Cem'u ve't-Tafsîl* diğeri de *Tefsîr'ül-Kur'ân'dır.* Birbirinden ayrı eser intibâını verdikleri halde, bunlar *ayni kitap*'tan ibârettir. Zira Futûhat'ın çeşitli yerlerinde bâzen birinci bâzen de ikinci ismi kullandığı halde, bir defasında her ikisini birden zikredip, bu isimlerin ayni kitaba âit olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Futuhat'da diyor ki:

[8] «... (harflerin sırları)'ndan, (sadra) şifâ veren bilgi almak isteyen, *el-Cem'u ve't-tafsîl* adını verdiğimiz *Tefsîr'ül-Kur'an*'ımızı (Kur'an tefsîrimizi) mutâlaa etsin...»

Şu halde bu kayda bakacak olursak, her iki isimle kasdedilen kitap, ayni eserden ibârettir ve bunları ayrı kitaplar zannetmek, yanlıştır. Kaldı ki O. Yahyâ, Futûhat'da zikredilen bu eserden haberdâr olmamış, onları zikr etmemiştir. Her ne olursa olsun, bu eser konusunda bizzat Futûhat içinde bulduğumuz kayıtlar şunlardır: Kendisi bu eserin tam ismini verip diyor ki:

[9] «... Bu harf'lerin mânâsı, zâhir ulemâsı ile hâl ehli (sûfîler)in keşfi indinde niçin mechûl kalmıştır? İşte bunları *el-Cem'u ve't-tafsîl fî mâ'rifet'i meânî't-Tenzîl* Kitâbı'nda zikr ettik...»

İşte buradaki kayıt dahî bahis konusu eserin «Kurânın mânâları» yâni «Kur'ân Tefsîri»ne dair olduğunu açıkça göstermekte ve yukardaki vesikayı doğrulamaktadır. Yine Futuhat'da şöyle diyordu:

[10] «... Lâm (=L), sıfatların mahallidir. Çünkü muhdes (yaratılmış) olan, kadîm (ezelî) olandan bu (sıfat) ile ayrılır... Biz Kur'andaki *ihla na'leyke* (K. 20/12) sözünden bahs ettiğimiz sırada *el-Cem'u ve't-tafsîl* Kitabı'nda bu konuda çok söz söyledik (açıklamalar yaptık)...»

Kezâ Futûhat'da, Kur'ânın ikinci sûresinin en başındaki Elif-Lâm-Mîm'in

8. **Fut.,** 1/84 (31-32)
9. **Fut.,** 1/64 (34-35)
10. **Fut.,** 1/68 (27-30)

mertebeleri hakkında gerek bu kitabında gerekse başka bir eserinde bilgi verdiğini söylemektedir :

[11] «... *hemze* (=elif), yüce âlem'dendir. *Lâm* (=L) ise orta âlem'dendir. *Mîm* (=M) ise aşağı âlem'dendir. (Allah), *Elif, Lâm, Mîm*'i bir araya getirmiştir... Bunlar (bâzı) sırlardır ki, *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* Kitabı ile, *el-Cem'u ve't-Tafsîl Kitabı*'nda onları araştırdık. Bu bâb'ta Bakara (sûresi)nin *Elif-Lâm-Mim* üzerine sözün bu kadar yetişir...»

Yine Futuhat'da bulduğumuz bir açıklamaya göre, İbn'ül-arabî der ki :

[12] «... Kûr'ânın sırları'nın bilinmesi konusunda tasnîf ettiğimiz (yazdığımız) *el-Cem'u ve't-Tafsîl Kitâbı*'nda, bu fasıl (=konu)da çok söz söyledik. Şu halde *Hz. Adem,* bütün sıfatlar içindir; *Hz. Havvâ* ise, zatların (mâhiyetlerin) birbirinden ayrılması içindir. Çünkü *Havvâ,* fiil ve tohum yeridir...»

Bu kitapla ilgili olarak şunları ilâve ediyor :

[13] «... deriz ki kelime'ler üç (çeşit) hakîkat'a inhisâr eder : *Zât* (=cevher), *hudûs* (=yaratılma; fiil) ve *râbıta* (copula=bağlantı). İşte bu üçü, kelimeler topluluğudur (=cümle'dir).

Zât cinsinin altına, zât'lardan birçok nevîler girer; hudûs ve râbıta kelimelerinin cinsi altına giren (nevî)ler dahî böyledir. Bu nevîlerin tafsîlâtına ve (onların) devâmına bu kitapta (=Futûhat'da) ihtiyâcımız yok. Bu nevîler hakkında *Tefsîr'ül-Kur'ân*'ımızda çok söz söyledik...»

Bu eserle alâkalı olmak üzere Futûhat'da bulduğumuz başka bir kayıtta ise İbn'ül-arabî diyor ki :

[14] «... Allahtan ayrılanların şehâdet âlemi, «hitâb âlemi» dir; Allaha kavuşanların şehâdet âlemi ise, «ceberût âlemi» dir. Ceberût âlemindekilerin rabbi (efendisi), «melekût âlemi» dir; Melekût âleminde olanların rabbi de, Kelâm (yani Kur'ân)dır. Kelâm'm da rabbi, tek ve edebî olan, herşeyin Rabbi (=Allah)dır.

Biz bu fasılda (konuda), *el-Tedbîrât'ül-ilâhiyye fî aslâh'il-memleket'il-insâniyye Kitâbı*'mızda çok söz söyledik. Bu faslı tamamlamak üzere, *sözü uzatmaktan korktuğumuz için**, (Futûhat'da) kısaca bahs ettik. Kezâ bunu *Tefsîr'ül-Kur'ân*'da dahî zikr ettik...»

---

11. *Fut.,* 1/71 (13-15); *el-Mebâdî* adlı eser için bak. XXVIII[34] → XXVIII[42]
12. *Fut.,* 1/71 (8-10)
13. *Fut.,* 1/95 (8-11)
14. *Fut.,* 1/126 (12-16) = krş. br. XXVIII[79]
*. Bu deyim için bak. XXIII[7] vd.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki: gerek *Tefsîr'ül-Kur'ân ve gerekse el-Cem'u ve't-tafsîl fî maânî't-Tenzîl* diye ayrı isimlerle andığı bu kitapta, daha ziyâde «harflerin sırları» (incelikleri) üzerinde durmuş ve bunların metafizik mânâlarını belirtmiştir.

DÎVÂN

ديوان

Futûhat'da ismi anılan eserlerinden bir tânesi de, ünlü *Dîvân*'ıdır. Nitekim bundan bâzı beyitleri (sâdece 16 beyit'i) *Futûhât*'da tekrarladığını haber veriyor. (14*)

el-DÜRRET'ül-FÂHİRE

الدّرة الفاخرة

Futûhat'da gerek ismi gerekse konusu hakkında bilgi verilen ve İbn'ül-arabî'ye âit olan kitaplardan bir tânesi de el-Dürret'ül-Fâhire adındaki eserdir. Bunun hakkında Futûhat'da iki defâ söz edilmiştir ki, birincisinde şunları söylüyor:

15 «... *Endülüs* şehirlerinden *İşbiliyye*'de, bu tâifeden bir toplulukla karşılaştım. Onlardan biri de, *Ebû Yahyâ el-Sanhâcî el-Zarîr*'dir... Diğerleri *Sâlih el-Berberî* ve *Ebû Abdullâh el-Şarkî* (=*el-Şerefî*) ile *Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Şeberbelî*'dir... Biz onları, -âhıret yolunda faydalandığımız diğer şeyhler ile birlikte anarken-, *el-Dürret'ül-Fâhire*'de zikr ettik...

Yine Futûhât'ın başka bir yerinde, şu kayda tesâdüf ediyoruz:

16 «... Şeyhimiz *Ebû İshâk ibn-i Tarîf*...: Bir gün, *el-Cezîret'ül-hadrâ*'daki evinde, (hicrî) *589* senesinde ben onun huzûrunda idim: ... O, aleyhinde bulunulan ve insanların gafleti yüzünden ukûbete uğrayan şeyhlerden (biri) idi. (Halkın gösterdiği) gaflet yüzünden, ukûbet içinde öldü. Biz onları, *el-Dürret'ül-fâhire*'de zikr ettik...»

Şu halde anlaşılıyor ki, bu eserin asıl konusu, İbn'ül-arabî'nin şahsen istifâde ettiği ve ders aldığı hocaların biyografilerine dâirdir.

14*. *Fut.*, 2/360 (5 vd.) Ayrıca bak. XXIX[14]

15. *Fut.*, 1/230 (26, 30) - 231 (4-5) : *Zârir* (: الضرير) imlasıyladır. Ayrıca bak. XXVII[19]

16. *Fut.*, 1/645 (24-33) = Bak. br. XXVII[38]

el-EZEL

الأزل

Futûhat'da İbn'ül-arabî'ye âit olmak üzere ismi sâdece bir defâ geçen eserlerden biri de *Kitâb'ül-Ezel* adını taşımaktadır. Konusu, *ezel* (=ezelî) lafzının anlatılmasına dâirdir. Kendisi şöyle diyor:

[17] «... Bu (ezel) lafzının delâlet ettiği gerçeği, bu kitapta (*Fut.* 1/725(34) içinde) ve (ayrıca *el-Ezel* adını verdiğimiz bir kitapcığımızda zikr ettik...»

el-FENÂ fi'l-MÜŞÂHEDE

الفناء في المشاهدة

İbn'ül-arabî'ye âit olmak üzere Futûhat'da ismi, sâdece bir defa geçen eserlerden bir tânesi de bu ismi taşımaktadır:

[18] «... Bu menzil'de bir kitapçık yazdım: Ona, *el-Fenâ fi'l-Müşâhede* adını koydum...»

HILYET'ül-EBDÂL

حلية الأبدال

Futûhat'da ismi ve konusu zikredilen ve hakkında biraz daha tafsilât verilen bu kitap dahi İbn'ül-arabî'ye âittir. Kendisi der ki:

[19] «... Ebdâl hânesinin dayandığı direkler dört tânedir ki onlar da: *seher, açlık, sessizlik* ve *yalnızlık*'dır. Bu dört şey'in bilinmesi için *Tâif*'de imal ettiğimiz bir kitapçık yazdık ve onu *Hılyet'ül-ebdâl* (diye) isimlendirdik. Arkadaşlarım *Muhammed ibn-i Hâlid el-Sûfî* (el-Sadafî) ile *Abdullah Bedr el-Hâdim*'in suâli (istemesi) üzerine, ismi geçen kitapta (bu dört husûsu) şiir hâlinde söyledim (anlattım). İşte şu beyitler:

Ey, bunu fi'len yapmaklığı kasd etmeksizin
Ebdâl'in mertebelerini irâde edenler;
Onlara tamâ etmeyin, zira siz onun ehli değilsiniz
Şâyet hâller(iniz)de bunlar (için) zahmet çekmezseniz.
Velâyet hânesinin direkleri taksim edilmiş(bölünmüş)tür
Onun içindeki efendilerimiz ebdâl'dendir (ki onlar)
Sessizlik (=*samt*) ve (insanların kötülüğünden) ayrılmak (*uzlet*),
Ve açlık (=*Cû'*) ile yüce ve nezîh *seher*(: uyanıklık)'dir...»

---

17. ***Fut.,*** **1/725 (34)**
18. ***Fut.,*** **2/704 (25)**
19. ***Fut.,*** **2/202 (25-32)** = Bak; **XXIX16**

HEYÂKİL'ül-ENVÂR

هياكل الأنوار

Futûhat'da İbn'ül-arabî'ye âit olmak üzere ismi bir defâ geçen eserlerden biri de budur. Kendisi diyor ki :

[20] «... Bu menzili ve onun husûsiyetini ve (ayrıca) bunun heykel'inin verdiğini : *Heyâkil'ül-envâr* kitabı'nda zikr ettik. Oraya bakılsın...»

Gerek not 18'de gerekse buradaki not 20'de geçen *menzil* lafzının mânası gerçi müteâkib cildte etraflı olarak açıklanacaktır fakat buna şimdiden kısaca işâret etmemiz faydalıdır: İbn'ül-arabî'ye göre «...*Menzil, Allahın sana indiği ve senin de Allaha indiğin* (ulaştığın) *bir makâmdan ibârettir*...» (Futûhat, 2/642 (22-23)).

el-HÜVE

الهو

İsmi ve konusu Futûhat'da haber verilen ve İbn'ül-arabî'ye âit olan eserlerden biri de budur. Kendisi şöyle diyor :

[21] «... zâmîr'le ifâde edilen bu (ilâhî) isimler hakkında, *Kitâb'ül-Hüve* adını verdiğimiz kitapçığımız var: Güzel bir cüz'(kitapçık)dır. Orada, *zamîr isimleri*'nden çok bahs ettik...»

İNŞÂ'ud-DEVÂİR

انشاء الدوائر والجداول

Daha önce ismi ve konusu, başka bir eserle birlikte anılmış bulunan[22] ve Futûhat'da birçok defâlar zikr edilerek İbn'ül-arabî'ye âit olan meşhur eserlerden bir de *İnşâ'ud-Devâir ve'l-Cedâvil* adını taşımaktadır. Şimdiden işâret edelim ki, Futuhat'da bu eserin ismi, bâzen birbirinden değişik şekillerde geçmekle berâber, görüleceği üzere kasd edilen dâimâ ayni kitaptır. Şimdi bu kayıtları, sırasıyla gözden geçirecek olursak;

[22*] «... (hem) bu sebeble, (hem de) *İnşâ'ud-Devâir ve'l-Cedâvil* Kitâbı'nda beyân ettiğimiz üzere, hudûs ve kıdem'i kabûl eden aklî (ve) görünmez sûretden tecerrüd etmiş ezelî gerçekliklerin sebebi, ezel(iyet), (varlık) içinde gizlenmiştir...»

---

20. *Fut.*, 2/642 (19-20)
21. *Fut.*, 3/340 (36-37)
22. *Fut.*, 1/234 (35-37) = Bak. br. **XXVIII**[4]
22*. *Fut.*, 1/58 (23-24)

İbn'ül-arabî bu mâlûmatı verdikten birkaç sayfa sonra Futûhat'da şunları ilâve ediyor:

[23] «... Tabîatların ve onlardan terekküb eden (meydana gelen) âlem'in varlıklarının var oluşu'nda Yüce Allaha son derece muhtac ve muftekir olduğunu bilen kimse bilir ki, (varlığın) sebebi ilâhî mertebe hakîkatları ile esmâ-i hüsnâ ve (Allahın) yüce vasıflarıdır. ... Biz bu faslı yeterli olarak *İnşâ'ül-Cedâvil ve'd-Devâir* Kitâbı'nda beyân ettik. Bu kitapta (=Futûhat'da) dahî ondan, bir parça zikr edeceğiz...»

Bundan sonra, yine Futûhat'da bulduğumuz başka bir kayıtta ise, *İnşâ*'nın yazılış tarihi gösterilmektedir. Şöyle diyor:

[24] «... *Hacc*'a (gitmek) istediğimizde (hicrî) *598* senesinde, -kendisini evinde ziyâret ettiğimizde-, kısmen yazdığımız *İnşâ'ud-Devâir* isimli kitabımız(m) bir kısmını, *Abdülcebbâr ez-Zekî,* benim yazabildiğim kadarıyla, kendisi için de yazmış (bir nüshasını çıkarmış) dı. Sonra bu eseri berâberimde *Mekke*'ye, ... ayni sene, tamamlamak üzere götürdüm. Böylece gerek bu kitap gerekse diğer (eser)ler ile, -bâzı kardeşler(imiz)in teşvîkiyle-, *bize gelen ilâhî emir* sebebiyle, onları yazmağa uğraştık...»

İnşâ'ud-Devâir'in konusuna dair başka bir kayıtta da şöyle diyor:

[25] «... *Kelâm ilmi* sâhiplerinin indinde «sıfatlar» denilen yedi (ilâhî) sıfat, bu ikisini (yâni: ulvî ve süflî âlemleri) tazammun eder. Biz bunu, *İnşâ'-ud-Devâir* adını verdiğimiz kitabımızda geniş olarak zikr ettik...»

[26] «... *Zât,* sıfatlar ismini alan yedi (tâne) nisbet ismi ile ihtisâs ettiği (=husûsiyet kazandığı) için, bütün isim ve sıfatlar ona rucû eder. Onların zât'a rucû etmesini biz *İnşâ'ul-Cedâvil Kitâbı*'nda zikr ettik...»

Yukarda (not 25 ve 26'da) azçok belirsiz şekilde ortaya konan açıklamanın teferruâtı ise, yine Futûhat'da verilerek şöyle deniliyor:

[26*] «... Şu halde *insan,* canlı, âlim, irâde sâhibi, işiten, gören, konuşan (ve) kadîr (=kudretli) ismini alan (sıfatlarla) vasıflanmıştır. Bütün *ilâhî isimler* dahî, ... zikr ettiğimiz bu «yedi isim» in haytası altındadır. ... Biz bunlardan bir kısmını, geniş olarak (İnşâ) *el-Cedâvil ve'd-Devâir* isimli

---

23. *Fut.,* 1/61 (18-22)
24. *Fut.,* 1/109 (5-12) = Bak. br. XXVII[69]; *ilahî emirle telîf* için bak. IV[2] ve X[3]
25. *Fut.,* 1/110 (33-34)
26. *Fut.,* 2/509 (19-20)
26*. *Fut.,* 3/443 (13-18)

kitabımızda andık ve orada alenî (= açık) ve müselsel iki mertebeyi *şekiller* (hâlin)de tasvîr ettik...»

Bütün bunlardan çıkan netîce şudur: Eserin adı bir defâsında (XXVIII[4]) *Neş'et'ül-Cedâvil ve'd-Devâir* olarak, gösterilmişse de, buradaki *Neş'et* sözü, zâten *İnşâ* sözüyle ayni kök harflerinden teşekkül ettiği ve hemen her zaman *İnşâ* lafzı kullanıldığı için, eserin orijinal ismi için bir sakınca teşkîl etmiyor. Diğer taraftan ayni ufak tefek değişiklikler, *Cedâvil ve Devâir* kelimelerinin de takdîm-te'hîr edilmesinde göze çarpmaktadır. Dikkat edildiği üzere bu değişiklikler, bizzat müellif tarafından (herhalde dalgınlıkla) yapılmıştır.

[27] «... (Dört çeşit âlem vardır)... Bunlar için -feleklerin sûretleri ve tertibi üzerine-, dostumuz *Ebû Muhammed Abdülaziz*'in mahallinde (: evinde?), *Tunus*'da yazmağa başladığımız *İnşâ el-devâir kitâbı*'nda, *dâireler* halinde (misâller) verdik...»

İRŞÂD Fİ HARK'İL-EDEB'İL-MÛTÂD

الارشاد فى خرق الادب المعتاد

Gerek ismi gerekse konusu Futûhat'da bir defaya mahsus olmak üzere zikr edilen bu eser, aşağıdaki kayıttan da anlaşılacağı üzere hicrî 592 (m. 1196) senesinden önce kaleme alınmış olmalıdır. Kendisi şöyle diyor:

[27*] «... İşbiliyye'de 592 senesinde *Ebu'l-Huseyn ibn-i Ebî Ömer ibn'üt-Tufeyl*'in evinde gecelemiştik. (Bu zât) bana çok saygı gösterir ve huzûrumda nâzik davranırdı. O gece *Ebu'l-Kasım el-Hatîb,* (ayrıca) *Ebû Bekr ibn-i Sâm* ve (bir de) *Ebu'l-Hakem ibn'üs-Serrâc* da bizimle birlikte gecelemişti. Bunların hepsi de bana çok saygılı olup, (benim) huzûrumda sukûnet ve terbiyeyi gözetirlerdi.

Her neyse, onların ferahlaması için bir hiyle yapmak (çâre bulmak) istedim. Böylece ev sâhibi (olan İbn'üt-Tufeyl) benden birşeyler sorup öğrenmek isteyince, onların bilgilerinin genişlemesi konusunda, kendimce bir yol bularak dedim ki:

— Eserlerimden *el-İrşâd fî hark'il-edeb'il-mutâd* adını verdiğimizi okuyun. Şâyet dilersen, sana o kitabın fasıllarından bir fasıl arz edeyim.

---

27. *Fut.,* 1/133 (26-27)
Anlaşılıyor ki, bu eser, *Tunus*'da yazılmağa başlanmıştır. Sonra da İbn'ül-arabî, bu eserini tamamlamak üzere (h. 598 yılında), *Kudüs*'e götürmüş fakat yine bitirememiş, bu sebeble de, hacc vesilesiyle gittiği *Mekke*'ye götürmüştür. Ayr. bak. XXVIII[24].

27*. *Fut.,* 4/595 (10-16) = *MİA,* 119 = Bak. br. XXVII[49]

O da :

— İstiyorum dedi.

Böylece onun kucağına ayağımı uzatarak

— Beni جر et (bakalım) dedim.

Bu sûretle ne kasd ettiğimi anladı. Oradakiler de anladı ve bilgileri genişledi. İçinde bulundukları darlık ve ürkeklikten kurtuldular.

Geceyi çok güzel bir gece olarak, dînî mubâsata (genişlik, ferahlık) içinde geçirdik...»

İSFAR AN NETÂİC'İL-ESFAR

الاسفار عن نتايج الاذكار

Bir defasında telmih şeklinde ve iki defasında da açıkça olmak üzere Futûhat'da üç defâ zikr ettiği bu eser ve konusu hakkında, İbn'ül-arabî, önce telmîh sûretiyle diyor ki :

28 «... Bunda, kendisinin kâım (mevcud) olduğu hayranlığı ortadan kaldıran sıfat(lar)ın bilgisi ve ondan ayrılan ve (ayrıca) ilâhî nefeslerin bilgisi ile «seferlerin neticelerinden isfâr» (=İsfâr an netâic'il-esfâr) bilgisi vardır...»

Kitabın ismini hem izah hem de telmih eden bu kayıttan başka, yine Futûhat'da şunları okumaktayız :

29 «... Âyet'lerini göstermek için kulu (Hz. Muhammed)i *Mescid-i Harâm'*-dan *Mescid-i Aksâ'*ya (Kudüs'e) yürüten Allahın şânı münezzehtir. Biz bu «sefer»i (yolculuk'u) *el-İsfâr an Netâic'il-Esfâr* adını koyduğumuz bir kitapçığımız'da zikr ettik...»

Yine Futûhat'da yapmış olduğu başka bir açıklamaya göre diyor ki :

30 «... Bu mertebeden (dolayı) *ittihâd ve hulûl*'e inananlar türedi. Zirâ bu, ayağı kaydırtan bir ilim mertebesidir. Bundaki şüphe çok kuvvetlidir. Onu, birleşik delil (yani kıyas) ve sırlar (tasavvuf) bilgisi ayakta tutamaz. Bu konuda bizim bir kitapçığımız var ki, ismini *el-İsfâr an Netâic'il-Esfâr* koyduk...»

Başka bir açıklamasında ise, şöyle diyor :

30* «... Hz. Mûsâ'ya âit bu firâr'ı, *el-İsfar an netâic'il-esfâr* kitabında anlatmıştık...»

---

28. *Fut.,* 3/164 (6-7)
29. *Fut.,* 2/425 (23-24)
30. *Fut.,* 3/41 (27-37)
30*. *Fut.,* 2/172 (27-28)

İSRÂ VE TERTÎB'ÜR-RÂHİLE

الاسراء و ترتيب الراحلة

Daha önce başka bir kitap vesilesiyle ismi ve konusu geçmiş olan bu

[31] «... Söylediğim ve *el-İsrâ Kitabı*'na koyduğum beyitler (şunlardır)
Ben Kur'ânım ve Seb'ul-Mesânî (=Fâtiha sûresi) yim
Evânî'nin rûhu değil, ruhların rûhuyum...»

Biraz önce işâret ettiğimiz gibi, daha önceki sayfalarda İbn'ül-arabî'nin mîracını anlatırken tercümesini verdiğimiz bir metinde kendisi aynen şunları söylemekteydi :

[32] «... Bunu, (yani sûfîlerin mîrâcından müşâhede ettiğimizi) *el-İsrâ ve Tertîb'ür-Râhile* isimli kitabımızda zikrettik...»

İTTİHÂD

الاتحاد

Bu eser, Futûhat'da sâdece bir defâ zikr edilmiştir. Çok kısa bir açıklama hâlinde İbn'ül-arabî diyor ki :

[33] «... *Risâlet'ül-İttihâd*'ta zikrettiğimiz üzere, (Allahı) seven irfân sâhibi (sûfîler), işin mâhiyetini bildiği için izdirap duymaz...»

el-MEBÂDÎ VE'L-GÂYÂT

المبادى والغايات

Futûhat içinde birçok defâ zikr edilen ve ismi anıldığı sıralarda henüz bitmemiş olduğu anlaşılan bu eser de İbn'ül-arabî'ye âittir ve esas konusu, harfler'in metafizik değerlerinin gösterilmesidir. Aşağıda Futûhat'dan nakledeceğimiz bilgilerden XXVIII[34] de bu eserin tam ismi, ayrıca bu eserin o sıralarda henüz yazılması bitmemiş olduğu XXVIII[35] de gösterilmektedir. Diğer notlarda ise bu eserin içindeki konulara dâir (İbn'ül-arabî tarafından) misaller verilmektedir. Şimdi bütün bunları sırasıyla gözden geçirelim.

Bundan önceki sayfalarda, başka bir eser dolayısıyla ismi ve konusu[34] geçmiş olan *el-Mebâdî ve'l-Gâyât*'ın tam ismi ve o sıralarda henüz bitmemiş olduğu bildirilmek üzere deniliyor ki

---

31. *Fut.*, 1/10 (19-26) : Bak. XXIX[19]
32. *Fut.*, 3/381 (33-35 vd) : *Terc.*, XII[3]; ayr. bak. XXIX[3]
33. *Fut.*, 2/391 (35-36)
34. *Fut.*, 1/71 (13-15) = Bak. br, XXVIII[11]

[34*] «... Harfler âlemi'nden ayn (غ), gayn (ع), sin (س) ve şin (ش)'i cinn'lerin nasîbi yaptık. ... Bu (konu)ların zikri ve beyânı, başlıbaşına bir dîvâna (büyük bir esere) muhtaçtır. Fakat biz bunları tamamlayıcı olarak *el-Mebâdî ve'l-Gâyât fîmâ tahtevî aleyhi hurûf'ül-mu'cem min'el-acâib ve'l-âyât Kitâbı*'nda zikr ettik. Bu (kitab) elimizdedir (henüz bitmemiştir). Bundan ancak kolay (=az) sayıda, dağınık yapraklar yazılmıştır. Lâkin bu (Futuhat'daki 2. nci) bâb'ta ondan şimşek parıltısı (kadar az) bahs edeceğiz...»

Görüldüğü üzere burada bir taraftan eserin tam ismi diğer taraftan da henüz yazılması bitmemiş olduğu ve nelerden bahs ettiği anlatılmıştır. Eserin henüz tamamlanmamış olduğunu haber veren diğer bir kayıt da şudur:

[35] «... Ve Allah Teâlâ isterse, harfler'deki maksad (konusun)da bize âit *el-Mebâdî ve'l-Gâyât Kitâbı*'nda kâfî (açıklama) vereceğiz. O kitap (henüz) elimizdedir. (Yazmakla meşgûlüz)...»

Bunları tâkib eden aşağıdaki notlarda ise, eserin diğer konularına dair misallere şâhid olacağız. İbn'ül-arabî, Futûhat'ın çeşitli yerlerinde şunları söylemektedir:

[36] «... *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* Kitabı'nda takrîr (izah) ettiğimiz üzere gerçek, buna karşı gelir (aykırı düşer). O (eser) içinde, diğer harfler bir yana, niçin (sâdece) ayn, gayn, sin ve şin harfleri ile hususiyetlendiklerini beyân ettik...»

[37] «... Bu harfler ile ilâhî hazret (mertebe) arasında toplayıcı münâsebet konusunda, *adı geçen kitapta,* (yani el-Mebâdî ve'l-Gâyât'da) söz söyledik (açıklama yaptık) ...»

[38] «... İnsanlar için olan Nun (ن), Sad (ص) ve Dad (ض) ile, İlâhî mertebe için olan Elif (أ), Zay (ز) ve Lâm (ل) arasındaki münâsebeti (ilişkiyi), *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* Kitabı'nda zikr ettik...»

[39] «... Derim ki, noktalı harfler'in fasılları 500'den daha fazlaya ulaşır. Her fasılda da birçok mertebeler vardır. Bunlar üzerinde sözü (şimdilik) terk ettik. Tâ ki (ilerde) *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* Kitabı'nda inşâallâh geniş bilgi verelim...»

34*. *Fut.,* 1/57 (14, 17-19) = Krş. br. XXVIII[36]
35. *Fut.,* 1/84 (32-34)
36. *Fut.,* 1/57 (23-24) = Krş. br. XXVIII[34*]
37. *Fut.,* 1/57 (31-32)
38. *Fut.,* 1/58 (5-7)
39. *Fut.,* 1/63 (4-5)

40 «... Harfler'in olduğu gibi, onların da basîtleri, hâlleri ve makâmları vardır. Nasıl ki onları inşâallâh, *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* Kitâbı'nda zikredeceğiz...»

41 «... Bütün bunlar, *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* Kitabı'nda (bulunmakta)dır...»

42 «... *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* Kitabı'nda noktalı harfler'in tazammun ettiği şeyi takrir (izah) ettiğimiz üzere, harfler, (kendi) mertebelerine göre amel (tesîr) ederler...»

MEFÂTÎH'ÜL-GUYÛB

مفاتيح الغيوب

Futûhat'da sâdece bir defâ zikredilen ve İbn'ül-arabî'ye âit olan bu eser için, kendisi «kitapçık» (=cüz') diyor ve şunları ilâve ediyor:

43 «... (Şimdi) ana menziller (=mertebeler)'den her sınıfın tazammun ettiğini zikr edelim: ... Bunların ilki, medh (övme) menzilidir. Bunun feth yani sırrın fethi (açılması) ve ilk fethlerin menzili (olan) bir mertebesi vardır. Bu (konu)da bizim *Mefâtîh'ül-Guyûb* (isimli) bir kitapçığımız vardır...»

MA'LÛM MİN AKÂİD'İ EHL-İR-RUSÛM

المعلوم من عقائد اهل الرسوم

Futûhat'da ismi ve konusu bir defaya mahsus olmak üzere zikr edilen bu eseri İbn'ül-arabî, talebeler tarafından ezberlenmesi kolay olsun diye secili bir üslûpla yazdığını haber vermekte ve şöyle demektedir:

44 «... bu millet için (olan) delil'lerin kaynakları üzerinde, talebelerin ezberlemesi kolay olsun diye, secili lafızlarla işâretler verdim ve onu *el-Ma'lûm min akâid'i ehl'ir-rusûm* (diye) adlandırdım...»

MANÂHİC'ÜL-İRTİKA

مناهج الارتقاء

Futuhat'da ismi ve konusu geçen eserlerden biri de Menâhic'ül-İrtikâ adını taşımaktadır. İbn'ül-arabî bu eseri hakkında şöyle diyor:

---

40. *Fut.*, 1/96 (1-2)
41. *Fut.*, 1/97 (18)
42. *Fut.*, 1/212 (31-32)
43. *Fut.*, 1/192 (33, 37) - 193 (1)
44. *Fut.*, 1/41 (29)

[46] «... Bize gelince: Bu menzillerden (bâzılarım), bize âit *Menâhic'ül-irtika* ismini verdiğimiz bir kitapta zikr ettik. (O kitap), 300 makam ihtivâ eder. Her makamda 10 menzil vardır. Şu halde orada, 300 menzil mevcuttur...»

MERÂTÎB'u ULÛM'ÎL-VEHB

مراتب علوم الوهب

Daha önceki bölümlerden birinde (bak. br. XII[11]) ismi ve konusu geçen bu eserden İbn'ül-arabî iki defâ bahsetmiştir. Nitekim kendi mîrâc'ından bahsederken şöyle diyordu:

[46] «... (Sidre-i münteha'daki) dört (tâne) nehire gelince: Bunlar, *Merâtib'u ulûm'il-vehb* adını verdiğimiz küçük eserimizde zikr ettiğimiz dört tâne ilâhî bilgi'dir...»

[47] «... İçmek, bâzen susamak'tan, bâzen de susamaktan değil de lezzet (keyif) den olur. Tıpkı cennet ehli olanlar için zevk makâmına yaratılmış havuz'dan içmeleri gibi...

İçmek, içki(ler)in değişmesine göre değişir: İçilecek şey, tek nevî ise, o zaman (içmek), içenlerin mizacına göre değişir. ... İnsanlardan bâzılarının içkisi *su*'dur; bâzılarının içkisi *süt*'dür; bâzılarının içkisi *şarap*'tır ve bâzılarının içkisi de *bal*'dır. ... Zira bu (içkiye âit) sınıflar // muhtelif ilimlerin sûretleri'dir. Biz bunları *Merâtib'u Ulûm'il-vehb* adını verdiğimiz bir kitapçık'da zikr ettik...»

el-MA'RİFE

المعرفة

Bu eserden ise İbn'ül-arabî Futûhat içinde beş defâ bahsetmiş, onun gerek ismini gerekse konusunu şöylece belirtmiştir:

[48] «... Sonra bunları Allahın yolu (olan tasavvuf) ehlinden, Allâhın dostu (olan), gerçeği bulan, keşf ve varlık ehli (olan) sûfîlerin seçkinlerinin akîdesiyle takib ediyorum. Buna da ayrıca, başka bir kitapçık yaptım (yazdım) ve onu, *el-Ma'rife* (diye) isimlendirdim...»

---

45. ***Fut.***, **2/311 (16-18)**
46. ***Fut.***, **3/390 (11) = Bak. XII[11]**
47. ***Fut.***, **2/610 (31-33) - 611 (1)**
48. ***Fut.***, **1/41 (30-31)**

[49] «İhtirâ (=îcâd) kavramının zâhiri, şâhid (gören kimse) konusunda, misâlin yokluğudur. Şu halde, -*el-Ma'rife billâh Kitâbı*'nda takrir (izah) ettiğimiz gibi-, bir emr'de Allah Teâlâya dâimâ mâlum ve görünür bir icad nasıl doğru olur?

[50] «... De ki herşey Allahın katındandır (K. 4/78) Böylece Allah, herşeyi Allaha izâfe etti. Her şey ise «iyilik» (=hayr) dır ve bu O'nun elindedir. Kötülük (=şerr) ise O'na (âit) değildir. Böylece soran, sorulana itâat ve günâh lafzı ile vehm (zann) etti. Tâ ki ondaki bilgi'yi görsün. Zira keşf (tasavvuf)'dan (çıkan) hakikatlarm bilgisini iddiâ edenler için, bu bir imtihan (deneme) suâlidir. Bu faslı, bize âit *el-Ma'rife Kitâbı*'nda takrir (izah) ettik...»

[51] «... *el-Ma'rife Kitâbı*'nda dedim ki, bâzı insanların dediği gibi, mümkün (varlıklar), bizâtihi yokluk'u gerçekleştiremezler...»

[52] «... Rizâ meselesi için, ince bir mânâ vardır. Biz bunu *el-Ma'rife Kitâbı*'nda zikr ettik. O, latif bir *kitapçık*'tır. Oraya bakıla...»

MA'RİFET'ÜL-MEDHAL İLE'L-ESMÂ VE'L-KİNÂYÂT

معرفة المدخل الى الاسماء والكنايات

Futuhat'da ismi ve konusu sâdece bir defâ zikr edilen ve üstelik o sıralarda henüz kaleme alınmadığı (sonradan yazılacağı) haber verilen büyük bir eserini, hulâsa sûretiyle bu kitapta derleyip toparladığını şöylece anlatıyor :

[53] «... Bu konuda (yani ilâhî isimler konusunda) bir kitap vaz'etmeğe (yazmağa) azm etmiştik. (Henüz yazamadık, fakat) onu küçük bir latif kitapçık'da ihtisâr ettik (özetledik) ve ona *Mâ'rifet'ül-medhal ile'l-esmâ ve'l-kinâyât* ismini verdik. O (kitap), acâib (ve) garip bir üslûb (ile) dir. Bunu bildikleri halde, geçmiş olanlardan buna tenbih (işâret) eden bir (kimse)yi görmedim...»

MÂ'RİFET'ÜL-KUTB VE'L-İMÂMEYN

معرفة القطب والامامين

İbn'ül-arabî ismini açıkça bildirerek değil fakat telmih şeklinde bir eserin-

---

49. *Fut.*, 1/181 (31-33)
50. *Fut.*, 2/73 (20)
51. *Fut.*, 2/110 (28-29)
52. *Fut.*, 2/595 (8-9)
53. *Fut.*, 3/168 (20-23) = Krş. IV[10]
Fut., 2/304 (7-8)'de bunun, son cümlesi *tekrar*'lanıyor :
«... Benden başka, buna *tenbîh* eden bir kimse görmedim...»

de daha bahs ediyor: Bu eserin konusu, tasavvufî makamların en yücesi olan kutb ile onun vekilleri olan imâmeyn'in mertebesidir. İşâret ettiğimiz gibi, İbn'ül-arabî bu eserin adını açıkça söylemiyor fakat konusu için «Kutb ve İki İmâm'ın Bilinmesi» anlamına gelen ve başlıkta görülen bu ismi kullanıyor.

Bu mülâhazanın önemi şuradadır: Bilindiği üzere İbn'ül-arabî'ye izâfe edilen eserler arasında bu ismi taşıyan bir kitap ta bulunuyor. Hatta Futûhat'm 270 nci Bâb'ı dâhî bu konuyu ele almaktadır: (*Fut.*, 2/635-639).

Eser hakkında Futûhat'da bulduğumuz açıklama şundan ibârettir:

[54] «... *Mâ'rifet'ül-Kutb ve'l-İmâmeyn* (=Kutb'un ve İmâmeyn'in Bilinmesi) konusunda, bize âit bir *kitapçık*'ta, onun hâllerini zikrettik...»

MERKEZ

المركز

İsmi ve konusu sâdece bir defâya mahsus olmak üzere Futûhat'da zikr edilen ve İbn'ül-arabî'ye âit olan eserlerden biri de budur. Kendisi şöyle diyor:

[55] «... Ve biz, merkez'e kâil değiliz: Ancak unsurların nihâyetine (son oluşuna) kâiliz (inanırız). Zirâ merkez'e kâil olan der ki: bu (merkez), toprak, su, ateş ve hava unsurlarını arayan ince (ve) akılla kavranan bir emir (=nesne)dir. Ve toprak olmasaydı su onu mutlaka devr ederdi (meydana getirirdi); hava olmasaydı hava onu mutlaka devr ederdi; hava olmasaydı, onu da ateş devr ederdi.

(Mesele) keşke onların dediği gibi olsaydı. Fakat görüyoruz ki buharlar, aşağıyı istiyor (yere çöküyor) fakat duyular(ımız) bunun hilâfmı müşâhede ediyor.

Biz bu faslı, bize âit *el-Merkez Kitâbı*'nda beyân ettik. O (kitap), latîf bir kitapçık'tır...»

MEŞÂHİD'ÜL-KUDSİYYE

المشاهد القدسية

Futuhat'da ismi ve konusu sâdece bir defâ zikr edilen ve İbn'ül-arabî'ye âit olan eserlerden biri de budur. Kendisi şöyle anlatıyor:

[56] «... Kul'un dostluğu onun rabb'idir; Rabb'in dostluğu da onun kuludur.

54. *Fut.*, 2/637 (20-21)
55. *Fut.*, 1/156 (3-8)
56. *Fut.*, 4/161 (31-34)

Allah der ki: Siz Allaha yardım ederseniz, (o da) size yardım eder.

Bu iki dostluk arasında ince bir fark vardır. Allah kendi yardımını bir mükâfât yapmış ve inşâ (انشاء) nın mertebesini sana kılmış (=bırakmış) dır. Nasıl ki (Allah) seni bilmekliğini, senin onu bilmekliğine önce kılmıştır. Bu da sen, kendi bilginin nereden (olduğunu) bilesin diyedir. Zira Allah, «sizi tecrübe ederiz, tâ ki bilelim...» (K. 11/7) demiştir...»

el-Meşâhid'ül-Kudsiyye Kitâbı'nda zikrettik ki (Allah) bana: — Sen, asılsın ben de fer'im dedi...»

MEVÂKİ'UN-NUCÛM

مواقع النجوم

İsmini, muhakkak ki Kur'anda geçen *mavâkı'un-nucûm* (K. 66/25) tabirinden alan ve ayrıca bir deyim olarak Fut. 1/369(28)'de dahî görülen bu eser, Futuhat'da gerek ismi gerekse konusu en çok zikr edilen eserlerden bir tânesidir. Daha önceki bölümlerden birinde bu eser, «onbir günde yazılmış olması» bakımından zikredilmişti. (XXVII[60]) Ayni notu daha etraflı şekilde buraya da alacak olursak, İbn'ül-arabî diyor ki:

[57] «... Biz bunları tam olarak, onlara âit kerâmetler, nurlar, menziller, sırlar ve tecellîler ile birlikte, *Mevâkı'un-Nucûm* isimli kitabımızda beyân ettik. ... Onu, *Ramazan* ayında, *Meriyye* şehrinde (hicrî) *595 yılında, onbir günde kayd ettim* (yazdım). O (kitap), üstad'tan mustağnîdir (hocasız okunabilir). Belki üstad (hoca), ona muhtactır (hocalar bile ondan faydalanabilir). ... Bu kitap, bir üstâdın bulunabileceği en yüksek makâmdadır...»

[58] «... Hz. Peygamberin işâret ettiği gibi: (namaz için) tam abdest alanlar, sonra iki rek'at rukû edenler (=namaz kılanlar), bu iki rek'atta, ... onlara cennette (ki) göklerin kapısı açılmış olur: Hangisinden isterse (oradan) girerler. Bu şahsa böylece, tahareti (temizliği) mükemmel ve sırrı temiz oluşunda, uzuvlarının işlemlerinden (dolayı, cennet kapıları) açılır. ... Uzuvlar için (olan) bu önemli mertebeleri, *Mevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'nda beyân ettik...»

[59] «... *Kâbe*'yi tavâfta, abdest şart olmuştur. ... Biz bunu, *Mevâkı'un Nu-*

---

57. ***Fut.*, 1/372 (25-28) = Bak. br. XXVII[60]**
58. ***Fut.*, 1/281 (35-)**
59. ***Fut.*, 1/399 (5-6)**

cûm'da, kutb feleği (bahsin)deki zâtî menzil menzilinde (faslında) beyân ettik...»

[60] «... Ma'rifet ve ilim arasındaki fark (konusun)da, *Mevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'nda tam olarak söz söyledik (bilgi verdik). Orada beyân ettik ki, mârifet makâmına kâil olana bundan (suâl) sorulduğunda, ilim makâmındaki muhâlifin cevâp verdiği (gibi) cevap verir...»

[61] «... *Mevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'nda bu kerâmetlerin fasıllarını zikr ettik; onun mertebelerini ve intâc ettiği şeyleri beyân ettik. ... Bu (kitap), doğru yollu, faydası büyük, cirmi (hacmi) küçük bir kitaptır. Bunu «münâsebet» üzere binâ ettik. Zira «münâsebet», âlem'in varlığının ve âlemden (doğan) mûcize'lerin aslıdır. ...»

[62] «... Kur'ân, Allahın kelâmı (sözü)dür. Böylece, Allahın kelâmında *vâhid* lafzı bulunduğunda bunun hükmü bundaki lafzî iştirâk sebebi ile *ehadiyyet* hükmündedir. ... (Vahid ismi), Allahtan başka hiç kimsenin isimlenmediği Allah ismi gibi olur. Allaha mahsus bu tenzihten (ortaya çıkan) bu menzile (mertebeye) müteallik şeyden de, *Nevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'nda zikrettiğimiz mârifetler (bilgiler) hâsıl olur...»

[63] «... Allâha ait samedânî (ebedî) tecellîde mârifetler, hakîkatlar, zıyâ sırları vesâireden (doğan) bu menzilin (mertebenin) tazammun ettiğine vakıf olmak isteyen(ler), *Mevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'ndan bâb'ül-Kalb (Kalb bâbı) içinde onu mutâlaa etsin...»

[64] «... (bu konudaki) kitapları ve isimlerini, bu kitapta (Futuhatta) Menzil'-ul-Kur'ân'da ve (ayrıca) *Mevâkı'un-Nucûm Kitabı*'ndaki Uzv'ul-lisân (bölümün)de kısmen zikr ettim...»

[65] «... İlim ve mârifet'in ve bu ikisi arasındaki farkın tahkîk (edilmesi)ni isteyenlerin üzerine, bize âit *Mevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'nı (okumak) gerektir...»

[66] «... Her uzuv'da kendisine mahsus bir amel (işlem) olması gibi, işlem için dahî, kevn'den yana kendisine mahsus bir netîce vardır (ki) ona ke-

60. *Fut.*, 2/355 (9-11)
61. *Fut.*, 2/414 (35-37)
62. *Fut.*, 2/646 (19-23)
63. *Fut.*, 2/708 (29-30)
64. *Fut.*, 3/515 (21-22)
65. *Fut.*, 4/58 (27-28)
66. *Fut.*, 4/186 (10-15)

râmet adı verilir. Bunu intâc eden, bu işlemin hâlidir. Mükellef (sorumlu) uzuv ve (bir de) bu uzva mahsus olan işlemin hâli, bu kerâmetle münâsib (nisbetli, bağlantılı)dır. Her uzvun işleminde tafsîl(ât) vâkidir. Onun yâni işlemin, Hakk'dan (yana) bir netîcesi vardır (ki) menzil adını alır. Bunu da, bu işlem'in makâmı intâc etmektedir. Bu menzil dahî, Allahın indinde sorumlu uzuv ile bağlantılıdır. Bu uzva mahsus olan makâmın tafsîlâtı, çeşit çeşit menzilleri birinden ayırır. Bütün bunları, bize âit *Mevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'nda beyân ettik. Bu (kitap), talebe için hoca yerine kâim olur. Talebe güçlüğe uğradığı zaman, (hoca da bu kitabı) eline alıp onu mârifete hidâyet ettirir...»

67 «... (insandaki) ana kuvvetler, sekiz tânedir. Beş tâne hissî kuvvet (=beş duyu) ve ayrıca akıl, müfekkire ve hayal kuvvetleri. Bu kuvvetlerden mâdâsı, bu sekiz kuvvet için gardiyan (bekçi) gibidir. Bu kuvvetler her nekadar (ana) kuvvetler ise de, bunlarda diğerlerinden başka (olan) gardiyan ve ıklîd (kilitli?) bir mertebe vardır. Bu nevîlerdeki fazîlet (üstünlük) mâlûmdur.

Mevâkı'un-Nucûm'da zikr ettiğimiz herşey, bu zikrin (=açıklamanın) verdiğinin (ancak) bir kısmıdır...»

68 «... hissî (maddî) gıdâlar mâlumdur; mânevî gıdâlar ise, akılların gıdâlandığı şeydir. ... Bunu, *Mevâkı'un-Nucûm*'daki *uzv'ül-yed* (bahsin)de beyân ettik. Şâyet (sözü) uzatmak olmasaydı, bu mertebede sırlara taallûk eden şeyi de beyân ederdik...»

69 «... (ilâhî) vergi mertebeleri çoktur: Vermek, cömertlik, kerem, sehâvet, bol bol (yardım) saçmak, -ki bu da yiğitlik vergisidir-, işte bunları, bu kitapta (=Futûhat'da) *fütüvvet* (=yiğitlik) bâbında ve (ayrıca) Endülüs şehirlerinden *el-Meriyye*'de (hicrî) *595 senesinde, ilâhî emirle telîf ettiğimiz Mevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'ndaki uzv'ul-yed (bölüm)de beyân ettik. O, şerefli bir kitaptır...»

70 «... (samedânî mertebe): ... Bunun sâhibine *abd'üs-samed* adı verilir. Bunun birçok ayrıntılarını, bize âit *Mevâkı'un-Nucûm Kitâbı*'nda (bulunan) samedânî tecellî (konusunda)ki uzv'ul-kalb (faslın)da çok anlattık. Bu kitapta (Futûhat'da) dahî buna lâyık olanı (şimdi) zikr edelim...»

---

67. *Fut.*, 4/186 (23-26)

68. *Fut.*, 4/219 (26-29)

69. *Fut.*, 4/291 (3-5); *ilâhî emirle telîf* için bak. IV[2], X[3] ve XXVIII[24]

70. *Fut.*, 4/324 (27-28)

MEV'IZET'ÜL-HASENE

الموعظة الحسنة

İsmini Kur'ân'daki bir âyet'den (K. 16/125) alan bu eserini İbn'ül-arabî Futûhât içinde bir defâya mahsûs olmak üzere anmış ve bu eser içindeki konulardan birini kısaca zikretmiştir. Diyor ki :

[71] «... Tıbb ilmi, (bedendeki) itidâli isteyerek noksan olanı fazlalaştırmak yahut fazla olanın (bir kısmını) noksanlaştırmaktır. Bu (husus), Allah Teâlâdan uzun bir söz (âyet?) ile rivâyet edilmiştir. Onu *el-Mev'ızet'ül-Hasene*'de zikr ettik...»

MUBÂYAAT'ÜL-KUTB FÎ HAZRET'İL-KURB

مبايعة القطب فى حضرة القرب

Futûhat'da ismi ve konusu bir defâya mahsûs olmak üzere zikr edilen bu eser de İbn'ül-arabî'ye âittir. Aşağıda tercümesi verilecek uzun bir Futûhat metninden anlaşılacağı üzere bu kitabın konusu, mânevî mertebelerin en yüksek noktasını teşkîl eden *kutb* makâmı ve onun halefleri sayılan *İmâmeyn (iki imâm)* mertebeleridir. Tevâtüre göre Kutb vefât ettiği zaman, onun iki yanında bulunan İki İmâm'dan sağdaki önce Kutb olur, ondan boşalan makâma ise, soldaki imâm geçer ve soldakinden boşalan mevkii de aşağıdan gelen Ebdâl'den en liyâkatlisi doldurur. İbn'ül-arabî der ki :

[72] «... Soldaki imâm, *Abdülmelik*'dir. Sağdaki imâm da *Abdü Rabbihi*'dir. Bu ikisi Kutb için, iki vezîr (gibi) dir. Hz. Peygamber ölünceye kadar Hz. Peygamber zamânında Hz. *Ebû Bekr,* (bir) Abdülmelik idi. Hz. *Ömer* dahî (bir) Abdü Rabbihi idi. Böylece Hz. *Ebû Bekr,* Abdullah adını aldı. Hz. *Ömer* de Abdülmelik adını aldı. Hz. *Ömer*'in makâmına vâris olan imâm da Abdü Rabbihi ismini aldı. İş, kıyâmet gününe kadar böyle devâm eder.

Hz. *Hasan* ve Hz. *Huseyn,* Allah ikisinden de razı olsun, bu makâmda, insanların en mekîn (مكين) olanlarıdır. Yakınlık ve temkîn meclislerinden bir meclisde bu makâm idâre edilmek (üzere) ikâme edildiği zaman, kutb konusunda ilâhî yol cârî oldu (açıldı). Onun (yani Kutb için) büyük bir taht nasb (tayin) edildi. Halk onun değerine baksa (=düşünse) akılları uçar gider.

71. *Fut.,* 1/170 (19-21)
72. *Fut.,* 2/635 (22-37)

Allahın Kutb için yarattığı İki İmâm, Kutb'un huzûrunda otunur dururlar ve ilâhî biy'at (itâat) ve halef olmak için ellerini ona uzatırlar. Melek ruhları, cinnler ve rûhânî beşer (insanlar), birbiri ardına ona biy'at (itâat) emrini alırlar. ... Böylece her ruh ona itâat eder. Bu makamda ona suâl sorarlar. Ruh, meselelerden bir meseleyi Kutb'a sorar ve hazır olanların imâmı da, ilimde kendi mertebesini bilsinler diye cevap verir demek istiyorum. O vakit onlar da, hangi ilâhî ismin ona mahsus olduğunu bilirler.

İşte bu *mubâyaa* (=biy'at=itâat) için başlıbaşına büyük bir kitabı ayırdık (yazdık) ve ona *Mubâyaat'ül-Kutb fî Hazret'il-Kurb* adını verdik. Orada Kutb'a sorulan birçok meselelerin mânâsını ve onun (verdiği) cevâbı zikr ettik.

Ancak temiz ve (Allaha) yaklaşmış ruhlar, Kutb'a biy'at ederler. Ona biy'at eden meleklerden, cinlerden ve insanlardan ancak vefât etmiş kutb'ların ruhları hassaten suâl sorar. İşte biz bu (ismi geçen) kitabta, onların suâllerini ve onun bunlara (verdiği) cevabı yeteri kadar zikr etmiştik...»

NASÂİH

النصائح

İbn'ül-arabi, *nasâih* (: nasihatlar) konusunda(*) görülen bu eserini tanıtırken diyor:

72*. «... *Allah'ın dini* konusunda *nasihat* eden kimsenin, çok *bilgi*'ye, *akıl*'a, doğru *fikir*'e ve... *mûtedil mizâc*'a ihtiyâcı vardır. Şayet bu hasletler onda yoksa, *hatâ*'lar, *isâbet*'den daha çabuk olur... Bu konuda bize âit, *Kitâb el-Nasâih* (Nasihatlar Kitabı) adını verdiğimiz bir cüz'(=küçük eser) vardır...»

RAHMET'ÜL-İLÂHİYYE

الرحمة الالهية

Futûhat'da ismi sâdece bir defâ zikredilen ve görünüş bakımından bir kitab ismi olmadığı intibâını veren bu eser konusunda kesin bir iddiâda bulunmak mümkün değildir.

73 «... ve bu (sırr) Allahın ancak Allahı bilenlere izhâr ettiği gizli sırlardandır. Bunları Allahın kullarında (herhangi) birinden gizlemek gerekmez.

72*. *Fut.*, 4/520 (18-20)

*. *Nasâih* (: nasihatlar) konusunda bâzı örnekler, *XIV. Motif*'de verilmiştir. *Futûhat*'ın, özellikle 560 ncı *bâb*'ı, nasihatlar'la doludur.

73. *Fut.*, 3/269 (17-20)

Bir bilgin onları ketm ederse (gizlerse), Allahın kulları aldanırlar. Bizi aldatanlar ise bizden değildir. Yani aldatmak, bizim yolumuzdan değildir.

Allah, âriflerin kalblerinin kaynaklarının şerhi olan *el-Rahmet ül-ilâhiyye* Kitâbı'nda bizi de bu meseleye vâkıf edince, Allaha şükr ettik...»

ŞE'N

كتاب الشأن

İbn'ül-arabî'ye âit olmak üzere Futûhat'da üç defâ zikr edilen bu eserin konusu ve ismi şöylece anlatılmaktadır:

[74] «... Bizde gündüz kısaldığı zaman, bizden başkalarında (yani başka ülkelerde) uzamaktadır: Onlara nisbetle güneş yüksek menzillerde bize nisbetle de aşağı menzillerde bulunur. Böylece bizde gündüz uzayınca, onlarda da geceler uzar.

Gün, ayniyle gündür: Ne artar ne eksilir, ne uzar ne de kısalır. İşte gün'ün hakîkatı budur.

Sonra, gündüz istilâh hükmüyle bâzen gün ismini alır. Bunu (iyice) anla.

Allah Teâlâ, gece ve gündüz (den ibâret) olan bu zamânı, gün olarak yaratmıştır. Şu halde zaman, gün'dür. Allah, zaman'da mevcûd olan gece ve gündüz'ü, baba ve anne olarak yarattı. ... Gece gündüzü örtülediği zaman, gece «baba» olur, gündüz de «anne». Gündüz vakti Allahın ihdâs ettiği (zaman içinde yarattığı) herşey, kadının doğurduğu çocuklar mertebesinde olur. *Gündüz* de geceyi örtülediği zaman, (bu sefer) gündüz «baba» olur, gece de «anne». Gece vakti Allahın şen'lerden ihdâs ettikleri de, annenin doğurduğu çocuklar mertebesinde (hükmünde) olur.

Biz bu faslı, bize âit *el-Şe'n* Kitâbı'nda beyân ettik. Orada Allahın «... O Allah, her gün bir iş içindedir...» (K.XLV/29) sözü (âyeti) üzerinde konuştuk (açıklama yaptık)...»

[75] «... Yirmi dördüncü fasıl: Allahın nûr ismi ve bu ilâhî ismin, âlemin kalbi ve semâların kalbi olan dördüncü göğü vucûda getirmesi hakkındadır. Bunun aynisinin izhâr ettiği, pazar günü'dür. Allah burada insan ruhlarının kutbu'nu iskân etmiş (yerleştirmiş) tir ki, o da Hz. İdrîs aleyhisselâmdır. Allah bu semâya «Yüce Mekân» adını vermiştir. Çünkü o, bir kalb'tir. Zira onun üzerinde olan ondan daha yücedir. Böylece (Allah), mekân'ın mekân oluşunun yüceliğini mürâd eylemiştir. İşte

74. *Fut.*, 1/156 (30-36)
75. *Fut.*, 2/493 (10-18)

bu mekân için, mekân oluş bakımından yücelik mertebesi vardır. (Allah) onu simâk (السماك) mertebesinde yaratmış, onun yıldızlarını ve feleğini açığa çıkarmış nûn (=N) harfini ondan oluşturmuştur. Onun yıldızının hareketi ile geceyi ve gündüzü izhâr etmiş (açığa vurmuş)tur. Böylece günü (ikiye) bölüştürmüştür.

Erkân (ana unsurlar)'da birleşik (cisim)ler (bakımın)dan zâhir olan şeyin neticelendirilmesi için Allah, bunlardan herbirini dişi, diğerini de erkek yapmıştır. Böylece umûmî olarak gündüzün eserlerden doğan ve zâhir olan herşeyin annesi gündüz, babası da gecedir. Geceleyin doğan şeyin de annesi gecedir, babası da gündüzdür. Bu sebeble gündüz dişi olunca, geceler gündüze nüfûz eder. Gece de, dişi olunca, (bu sefer) geceler gündüze nüfûz eder. Biz bunu, *Şe'n Kitâbı*'nda beyân ettik...»

[76] «... Yirmi yedinci fasıl: Mübîn ismi hakkındadır. Bu isim, dünyâ semâsının ve yıldızının (ay'ın) meydana getirilmesine teveccüh etmiş (yönelmiş) tir. Onun feleği pazartesi günüdür. Bu da bir tâc mertebesindedir. Bu feleğin hareketinden noktasız D (د) harfi (meydana gelmiştir). Alemde ruh ve cisim olarak pazartesi günü meydana gelen hükümlerden her biri ona âittir. Bütün bunlar o günün gecesi ile değil fakat gündüz iledir. Zira her günün gecesi, her günün sabâha erdiğindeki gece değildir. Güneşin batması ile bu gün içinde olan (meydana gelen) gece de değildir. İşte biz bunu, *Şe'n Kitâbı*'nda zikr ettik...»

ŞERH'ÜL-ESMÂ'İL-HÜSNÂ

شرح الاسماء الحسنى

İbn'ül-arabî'nin gerçi bu isimde bir eseri bulunduğu rivâyet edilmektedir. Fakat Futûhat içinde (aşağıda görüleceği üzere) zikredilen husus, kesin olarak böyle bir eser isminden değil ancak bir cüz'den (=kitapçıktan) ve onun şerhinden ibâret görünmektedir. Kendisi şöyle diyor:

[77] «... Dış (maddî) âleme mahsûs olan (ilâhî) isimlere gelince: Bunlar, biz neredeysek orada bulunan isimler değildir, başkadır. Biz, *Şerh'ül-esmâ'il Husnâ*'da *bize âit bir kitapçıkta,* Celîl isminin mânâsını iki yönden kısaca beyân etmiştik...»

ŞERH TERCÜMÂN'İL-EŞVÂK

Bu kitabın asıl ismi ZEHÂİR VE'l-Â'LÂK olduğu için, bahis konusu eser mezkûr isim altında, sonradan bahis konusu edilecektir. (Bak. XXVIII[92] ve[93])

---

76. *Fut.,* 2/493 (28-32)
77. *Fut.,* 2/601 (34-35)

TÂC'ÜR-RESÂİL VE MİNHÂC'ÜL-VESÂİL

تاج الرسائل و منهاج الوسائل

Futûhât'da zikredilmek sûretiyle İbn'ül-arabî'ye âit olan ve daha önceki bölümlerden birinde (bak. mot. VI[12]) bir defâ daha bahis konusu edilmiş bulunan bu eser hakkında İbn'ül-arabî şöyle diyor :

[78] «... *Kâbe* ile benim aramda, ona komşuluğum zamanında mektuplaşmalar ve haberleşmeler ve dâimî serzenişler vardır. Kâbe ile kendi aramdaki konuşmalardan bâzılarını *Tâc'ür-resâil ve Minhâc'ül-Vesâil* adını verdiğimiz, zannımızca yedi veyâ sekiz risâle (mektup) ihtivâ eden bir kitapçığımız'da zikr etmiştim. ...»

Okuyanlar, şâyet kitabımızda tam ve etraflı tercümesi bulunan uzun metni (bak. VI[12]) gözden geçirecek olurlarsa, daha geniş bilgi elde edeceklerdir.

TEDBÎRÂT'ÜL-İLÂHİYYE

التدبيرات الالٓهية

Futûhat'da gerek ismi gerekse konusu dört defâ zikr edilen bu kitap, İbn'ülarabî'nin en önemli ve tanınmış eserlerinden biridir. Bundan önceki sayfalarda bahis konusu edilen *el-Cem'u ve-t'Tafsîl* adındaki kitapla birlikte kendisinden bir defâ daha bahs ettiğimiz bu eser hakkında şöyle demekteydi :

[79] «... Allahtan ayrılanların şehâdet âlemi, «hitâb âlemi» dir; Allâha kavuşanların şehâdet âlemi ise, «ceberût âlemi» dir. Ceberût âlemindekilerin rabbi (efendisi), «melekût âlemi» dir; melekût âleminde olanların rabbi de, Kelâm (yâni Kur'ân) dır. Kelâmın da rabbi, tek ve ebedî olan, herşeyin rabbi (Allah) dır.

Biz bu fasılda (konuda), *el-Tedbîrât'ül-ilâhiyye fî aslâh'il-memleket'-il-insâniyye* Kitâbı'mızda çok söz söyledik...»

Yukardaki izahlarda açık olarak bu eserin tam ismi ile nelerden bahs ettiği görülmektedir. Yine bu eser hakkında kendisi şöyle diyor :

[80] «... Kitâb'm ve Kâtib'in mânâsını *el-Tedbîrât'ül-ilâhiyye fî aslâh'il-memleket'il-insâniyye* Kitâbı'ndaki dokuzuncu bâb'ta şerh ettik. Oraya bak....»

[81] «... Tecellîler şerîatların ihtilâfı (anlaşmazlığı sebebi) ile ihtilâf etmiştir.

---

78. ***Fut.*, 1/734 (5-8) = Bak. VI[12] (tere.)**
79. ***Fut.*, 1/126 (12-14) = Bak. XXVIII[14]**
80. ***Fut.*, 1/69 (8-9)**
81. ***Fut.*, 1/297 (7 ve 9-10)**

Böylece her iş, dâirevî'dir. Ondaki her cüz'(parça, bölüm), farz (farazî?) olarak evvel ve son oluşu ve bu ikisi arasındakini kabûl eder.

Bu dâirevî şekil gibisini (benzerini), *el-Tedbîrât'ül-ilâhiyye*'de zikr ettik...»

82 «... Melikler (devlet başkanları)nm âdâbı (davranışları) ve bir melik'in kendi memleketinde nasıl olması gerektiğine dâir bilgi: İşte bu fende (konuda) bize âit bir kitap vardır ki ona: *el-Tedbîrât'ül-ilâhiyye fî aslâh'il-memleket'il-insâniyye* adını verdik...»

TEFSÎR'ÜL-KUR'ÂN

تفسير القرآن

İbn'ül-arabî'nin eserlerinden bir tânesi de Kur'ân Tefsîri'ne dâirdir. Futûhat'da Tefsîr'ül-Kur'ân şeklinde zikr edilen bu eserin diğer ismi el-Cem'u ve't-Tafsîl olduğu için, bu eseri de bu son isim altında, daha önceki sayfalarda (bk. XXVIII8 → XXVIII14) zikretmiş idik. Bir şeye dikkat etmek gerekir ki, bahis konusu eser çoğunlukla el-Cem'u ve't-Tafsîl fî ma'âni't-Tenzîl adıyla zikr edilmekle berâber, (bakınız: XXVIII9 → XXVIII12) bâzen hem bu isim hem de Tefsîr'ül-Kur'ân (birlikte) olarak geçmekte (meselâ bak. XXVIII8) ve bâzen de sâdece *Tefsîr'ül-Kur'ân* şeklinde zikredilmektedir. (Meselâ bak. XXVIII13 ve XXVIII14). Bu sûretle her iki ismin ayni kitaba delâlet ettiği anlaşılmaktadır.

TENEZZÜLÂT'ÜL-MEVSILİYYE

التنزلات الموصلية

İbn'ül-arabî'nin en meşhur eserlerinden bir tânesi de et-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye adındaki eserdir. Bu kitaptan kendisi, Futûhat içinde bir çok defâlar bahs etmiş, onun gerek ismini gerekse ihtivâ ettiği konuları haber vermiştir. Bu notları bir sıra dahilinde gösterecek olursak, kendisi şöyle diyor:

83 «... *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye*'de her semâda (gök tabakasmda)ki iş'ten (şey'den) Allahın vahy ettiği konuda (geniş) açıklama yaptık. Ona vâkıf olduğun zaman, bunda bulunan şeyi ve Hz. Muhammed'e mahsûs olan beşinci felek'de emr edilen vahy'e vakıf olursun...»

84 «... Namazın sırlarından birşey bilmek isteyen ve marifetlerden (yana) her namazın verdiği sonucu ve peygamber ruhları ile bunların alâkasını ve felek hareketlerini bilmek isteyen, *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye* adını alan kitabımıza baksın...»

---

82. *Fut.*, 3/293 (30-31)
83. *Fut.*, 1/162 (6-8)
84. *Fut.*, 1/288 (27-29)

85 «... Halk, Emr ve Teklîf âlemi, Sidre-i müntehâda inkısâm eder (kısımlara ayrılır). Zira o, dört mertebeye ayrılır. Sidre-i münteha ise, beşinci mertebedir. Böylece (iş), kalem'den levh'e, arş'a, kürsî'ye ve sidre'ye nüzûl eder (iner). Bu suretle vâcib, kalem'den; mendûb levh'den; mahzûr arş'dan; mekrûh kürsî'den ve mubâh ise sidre'den zâhir olmuştur.

Mubâh, ruh bölümüdür. Saâdet âleminin ruhları onda (orada) sona erer. Onun köklerinde de (ki bu, Zakkum'dur), eşkîyânın (kötü kimselerin) ruhları sona erer. Biz bunları *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye* Kitabında(ki) Pazartesi Bâbı'nda beyân etmiştik...»

86 «... *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye Kitâbı*'nda bu vâlilerin, ve nâiblerin ve örtü'lerin ve unsurî (cismânî) ve rûhânî elemde tesirden (yana) Allahın kendilerini emr sâhibi kıldığını... zikr ettik. Orada, Pazar Günü Bâbı'nda -ki, İmâm Bâbı'dır-, zikr ettiğimiz her şey üzerinde mufassal söz söyledik ve *Yedi Nakîb*'ten her bir nâib'in elinde olan şeyi Pazar Günü ve Cumartesiye kadar diğer günleri Bab'larında beyân ettik. (Ayrıca), Nebîlerin ruhlarının makamlarını da beyân ederek, peygamber ruhlarına bu ruhânî lâkabları verdik. Ve kıyâmet gününde, hicâb (gizlilik) ve rü'yetde (görme aleminde) onların mertebelerini beyân ettik. Ve kendilerine tâbi ehl-i saâdet ve şekâvet (iyi ve kötü) olanların söylediklerini beyân ettik. Bu ise, *Hz. Âdem* lisanıyla Pazartesi Bâbı'nda (bulunmakta)dır...»

87 «... Her uzuv için mânevî bir temizlik vardır. Bunları *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye* Kitabı'nın tahâret (temizlik) babları'nda zikr ettik...

88 «... Sana kapıları açtım : Sen de Uzuv'ların konusun(da) abdest, gusl ve teyemmüm'de bu uslûb (tarz) üzere hareket et. Zira bu, Hakkın senden istediğidir. Bu temizlik üzerinde *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye*'de yeter söz söyledik. Nesir ve nazım (açıklamalar) olarak oraya bakıver...»

89 «... Zirâ cennet arzı'nın (bölgesinin) iç bükeyi, ateş'in (cehennemin) çatısı (tavanı)dır. Biz bunu, *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye*'de beyân ettik...»

90 «... Şu kadar var ki ben, her semâya mahsus olan şeye bilhassa hüküm (bakımın)dan işâret ediyorum. Bu (dünyâdaki) semâya gelince : Allah, orada kendi emrini vahy etmiştir.

---

85. *Fut.*, 1/323 (18-22)
86. *Fut.*, 1/330 (36-37) - 331 (1-5)
87. *Fut.*, 1/368 (25)
88. *Fut.*, 1/372 (12-14)
89. *Fut.*, 2/179 (26-27)
90. *Fut.*, 2/492 (23-25)

Her semânın emrinin (meselesinin) tafsilâtı, (epey) uzundur. Bundan iyi (esaslı) bir kısmını, *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye*'de zikr ettik...»

[91] «... Biz bunun (yani namaz'ın) sırlarından (bir kısmını), Allahın istediği şey (olarak) bu kitabın (yani Futuhat'ın) *Salât Bâbı*'nda beyan ettik. Ayni şekilde bunun işini (meselesini), bize âit *el-Tenezzülât'ül-Mevsıliyye*'nin (husûsî bir) bâbında (dahî) beyân ettik...»

TERCÜMAN'ÜL-EŞVÂK

ترجمان الاشواق

Manzum (şiir) olarak İbn'ül-arabî'nin tanınmış eserlerinden bir tânesi de Tercümân'ül-Eşvâk isminî taşımaktadır. Bir de bunun, bizzat kendisi tarafından yapılan bir şerh'i vardır ki, *el-Zehâir ve'l-A'lâk* adını taşımaktadır. İbn'ül-arabi burada zikredilen her iki eserin de isminî ve neler ihtivâ ettiğini bizzat Futûhat içinde haber vermektedir. Önce şunları söylüyor :

[92] «... Bâzı şiirlerimizde *teslîs* (konusun)da bir şiir yazmıştık. Orada bu mânaya işâret ettik ki, bu şiir bize âit *Tercümân'ül-Eşvâk Dîvânı*'ndadır. Bunun ilk maktaı şöyledir :

Ve (açıklamalar), Kasîde'nin sonuna kadar (böyle gidiyor) Biz, bunu *Tercümân'ül-Eşvâk Dîvânı*'nı *şerh* ettiğimiz (el-Zehâir ve'l-A'lâk adlı eserimiz) de açıklamıştık...»

İbn'ül-arabî yine Futûhat'da bu iki kitabı hakkında şunları ilâve ediyor :

[93] «... Bundan (bir kısmını) bize âit bir nazımda (şiir kitabında) Mekke'de şerh etmiştik. Ona, *Tercümân'ül-Eşvâk* adını vermiştik. Bunu da *el-Zehâir ve'l-A'lâk* (diye) isimlendirdiğimiz bir kitapta şerh etmiştik. Çünkü *Haleb* fukâhâ'sından (biri), bize itirâz etmişti. (Çünkü biz), bu *Tercümân'ül-Eşvâk*'ta bütün zikr ettiklerimizden murâd (maksad), ilâhî bilgiler ve benzerleri olduğunu söylemiştik. O (fakîh) demişti ki :

— (İbn'ül-arabî) bunu Din'e (İslâmiyete) mensûb olduğu için yapmış fakat böylesine gazeller ve teşbîb (gençlik şiiri) ile İslâmiyete mensûb olduğunu murâd eylememiştir.

Bu sözlerinden dolayı Allah ona iyilik versin : Zirâ bu (sözler) bizim şerh'e dair isteklerimizi harekete getirdi. Herkes de bu (şerh) den faydalandı. Gerek o (fakîh) gerekse onun gibileri, bizim maksadımızı ve id-

---

91. *Fut.*, 4/193 (23-25)
92. *Fut.*, 3/146 (5-10) = ayr. XXIX[18]
93. *Fut.*, 3/622 (18-25)

diâ ettiklerimizi tasdîk etti. Bu şerh'e vâkıf olunca da, bundan (dolayı) Allaha tevbe ve (iddiâsından) rucû etti...»

UKLET'ÜL-MÜSTEVFİZ

عقلة المستوفز

İbn'ül-arabî'nin meşhur ve yaygın eserlerinden biri de, Uklet'ül-Müstevfiz adını taşımaktadır. Bu kitap, bizzat kendisi tarafından Futûhât'da altı defâ zikredilmiştir. Futûhât'ın çeşitli yerlerinde İbn'ül-arabî'nin anlattıklarını, bir sıra dahilinde nakl edecek olursak, diyor ki :

94 «... Kâinâtın doğuş tertîbini, *Uklet'ül-Müstevfiz Kitâbı*'nda zikr ettik...»

95 «... Tabîat ve Hebâ (الهباء), bir baba ile bir anadan doğan erkek ve kızkardeş gibidirler. (Sonra) Tabîat, Hebâ ile nikâh etmiş (birleşmiş) ve onlardan *küllî cisim* sûreti doğmuştur. // Bu, zâhir olan İlk Cisim'dir. Sonra bu tevâlüd (=üreme) ... özel bir tertib üzere ... Arz'a (Toprak'a) kadar inmiştir. Bunu *Uklet'ül-Müstevfiz* adlı kitabımızda zikr ettik...»

96 «... En büyük, en aza (küçüğe) hükm ettiğine işâret olarak biz, bunu *Uklet'ül-Müstevfiz*'de zikr ettik...»

97 «... Kâinâtın yaratılmasını *Uklet'ül-Müstevfiz* (diye) isimlendirdiğimiz bir kitapta beyân ettik. Burada (=Futûhat'da)ki bu (13 ncü) Bâb'ta ise, o (kitap)tan esas şeyleri alıyoruz...»

98 «... Keşf mârifeti ancak riyâzet ve mücâhede'den sonra olur. Böylece nazar ve keşf'i öne alman gerekir. ... Bu, çok ince bir meseledir ve onu, *Uklet'ül-Müstevfiz* (diye) isimlenen kitabımızda ve (ayrıca) bu kitapta (=Futuhat'da) zikr ettik...»

99 «... *Uklet'ül-Müstevfiz*'de kâinâtın nasıl idiğinin tertibini zikr etmiştik...»

YAKÎN

اليقين

İbn'ül-arabî'nin Futûhat'da ismini ve konusunu andığı eserlerden biri de Kitâb'ül-Yâkîn'dir. Bununla berâber dikkat etmek gerekir ki bu isim Futûhat'da

94. *Fut.*, 1/136 (33)
95. *Fut.*, 1/155 (37) - 156 (1-3)
96. *Fut.*, 1/156 (12)
97. *Fut.*, 1/165 (27-28)
98. *Fut.*, 1/692 (14-17)
99. *Fut.*, 2/481 (22)

açıkça zikr edilmiş değildir. Orada sâdece *yakîn konusunda* bir eser yazdığını haber vermektedir. Nitekim şöyle diyor:

100 «... *Yakîn* (iman, şüphesiz inanç) *konusunda* bizim şerefli bir kitapçığımız vardır. Onu, Lût aleyhisselâmı ziyâretimizde Halîl İbrahim Mescidi olan *Mescid'ül-Yakin*'de vaz'ettik (yazdık)...»

ZAMAN VE MÂRİFET'ÜD-DEHR

الزمان و معرفة الدهر

İbn'ül-arabî'ye ait olmak üzere Futûhat'da ismi ve nelerden bahsettiği bildirilen kitaplardan biri de Kitâb'üz-Zamân ve Ma'rifet'üd-Dehr adlı eserdir. İbn'ül-arabî kendisine âit bu kitaptan, Futûhat'da iki defa söz etmiştir:

101 «... Gece, gündüz'ün anasıdır. Gündüz ondan doğmuştur: Tıbkı bebeğin (kendi) anasından çıktığı zaman ayrılması (doğması) veyâ yılanın kendi derisinden (soyunması) gibi. Bu şey, kuşatıcı (olan) âlemden başka bir âlemde, doğurtucu olarak onu meydana çıkarır. Baba işte bu zikr ettiğimiz gündüz'dür.

Biz bunu, kendimize âit *el-Zamân ve Mâ'rifet'üd-Dehr Kitâbı*'nda beyân ettik. Şu halde gece ve gündüz, bir bakıma iki baba, bir bakıma da iki anadır...»

102 «... Bu kitapta (Futûhat'da) ve *Kitâb'üz-Zamân*'da zikrettiğimiz şeyde sana açıkladık ki, vakit bir emr-i ademî (yok şey) dir, onun varlığı yoktur...»

ZEHÂİR VE'L-A'LÂK

الزخائر والأعلاق

İbn'ül-arabî kendisine âit olmak üzere, yine Futûhat'da bir eserini daha anmaktadır. Bu kitap, ismi ve konusu daha önce geçen Tercümân'ül Eşvâk'ın şerhinden ibârettir. Bu sebeble İbn'ül-arabî bu kitabını onunla birlikte zikretmiş ve ne sebeble kaleme aldığını da anlatmıştır. Nitekim el-Zehâir ve'l-A'lâk adını verdiğini söylediği bu eseri, Tercümân'ül-Eşvâk isimli kitabına Haleb fakîhlerinden birinin itirâz ettiğinden dolayı, esas maksadını açıklamak üzere kaleme aldığım haber vermektedir ki bu husustaki mâlûmat, daha önceki sayfalarda (bak. XXVIII[92] ve XXVIII[93]) verildiğinden, ayni şeylerin burada tekrarına hacet yoktur.

100. *Fut.*, 2/228 (17-); ayr. 1/252 (18)
101. *Fut.*, 1/157 (1-4)
102. *Fut.*, 1/519 (29-30)

İmdi, buraya kadar İbn'ül-arabî'ye âit olmak üzere Futûhat'da ismi ve konusu açıkça bildirilen 38 tâne eser hakkındaki bilgileri, olduğu gibi aktarmağa çalıştık. Şimdi de bunlara ilâveten yine Futûhat'da konusu bildirilen fakat isimleri açıkça haber verilmeyen bir takım eserlerden daha bahs etmemiz lâznndır ki, bunlar dahî kezâ İbn'ül-arabî'ye âittir. Bunların da sayısı, şimdilik 8 den ibârettir. Bu sûretle her iki guruba giren eserleri toplayacak olursak, İbn'ül-arabî Futûhat içinde kendisine ait olmak üzere 46 tâne eserinden bahs etmiş demektir. İşte ismi açıkça bildirilmeyen fakat neler ihtivâ ettikleri haber verilen eserler de şunlardan ibârettir.

İSMİ AÇIKLANMAMIŞ ESERLER

fî ACAİB'İL-ARZ

فى عجائب الارض

Futûhat'da sâdece konusu bildirilen fakat ismi, açıkça söylenmeyen eserlerden biri, *Acâib'ül-Arz* yani dünyanın Gariplikleri (veya Dünyanın yaratılışındaki fevkalâdelikler) konusundadır. İbn'ül-arabî bu eserinin hacimli bir kitap olduğunu ve o sırada yazılmış durumda olduğunu haber veriyor. Bu eser belki de daha önce ismi geçen veyâ bu satırları yazarken, ismini hatırlamadığı kitaplarından biridir. Fakat bununla hangi eserini kasd ettiğini kesin şekilde söylemek mümkün değildir. Şöyle diyor :

103 «... Bu arz'ın (dünyânın) acaib şeyleri ve ona taallûk eden bilgiler konusunda, bize âit büyük bir kitapta geniş söz söyledik (yani çok açıklamalar yaptık)...»

fi'l-ENHÂR'İL-ERBAA

فى الانهار الاربعة

Cennetteki *Dört Nehir* konusunda olmak üzere ilerde yazılacağı haber verilen bu kitapçık (=cüz') dahi İbn'ül-arabî'nin eserlerinden biridir. Bu esercik'in sonradan yazılıp yazılmadığını ve gerçek isminin ne olduğunu henüz bilmiyoruz. Daha önceki bölümlerden birinde (bak. XII²) dolaylı şekilde söz konusu ettiğimiz ve eskatolojik mahiyette bir eser olduğu anlaşılan bu kitapçık (cüz') hakkında diyor ki :

104 «... Cennette dört (tâne) nehir vardır: *Su*'dan bir nehir, tadı hiç değiş-

---

103. **Fut., 1/145 (22)**
104. **Fut., 3/380 (28-29) = Bak. XII²**

meyen bir *süt* nehri; içenlere lezzet (veren) bir *şarap* nehri ve bir de temiz *bal*'dan bir nehir. İşte bu dört nehir(den) içenlere birbiri ardına ilimler verilir ki, bunları dünyâda zevk (=tasavvuf) sahibleri bilir. Bu konuda bizim (yazacağımız) bir *küçük kitapçığımız* vardır. Bu zikr ettiklerimizi (etraflıca) öğrenmek için, onu bekleyiniz...»

fî-l EVVELİYAT

فى الاوليات

İbn'ül-arabî Futûhatda *Evveliyât* (=İlk yaratıklar) konusunda bir eser yazdığını fakat bunu Malatya'da mı yoksa Mekke'de mi kaleme aldığını iyice hatırlamadığını söylüyor ve eserin açık ismini bildirmiyor. Küçük bir kitap olduğunu söylediği bu eser için diyor ki:

105 «... *Evveliyât* konusunda bize âit bir kitapçık vardır. Bu bedîî (çok güzel) bir kitapçık'tır. Onu, Anadolu şehirlerinden *Malatya*'da veyâ *Mekke'*de yazdım. En doğrusunu Allah bilir...»

fî İLM'İL-ADED

فى علم العدد

Futuhatda açık bir isim verilmeksizin sâdece konusundan bahs edilen ve İbn'ül-arabî'ye âit olan eserlerden biri de *İlm'ül-aded* yani Sayılar İlmi'ne ait bir kitaptır. Bu eserin gerçekten yazılıp yazılmadığını bilmiyoruz. Çünkü İbn'ül-arabî ondan bahs ederken «... inşâallâh yazacağım...» demektedir.

106 «... Sayılar ilmi (=İlm'ül-Aded) konusunda, k e ş f yolunda (gelen) bize âit âcâib sırlar vardır. ... Şayet ömrümüz uzatılırsa, İnşâallâh sayıların mârifeti (bilgisi) konusunda husûsî bir kitap yazacağım...»

fî İLM'il-MUFÂZALA vs.

فى علم المفاضلة

İbn'ül-arabî Futûhat'da latîf bir kitapçık diye vasıflandırdığı bir eserinden ve onun konusundan daha bahs ediyor. Fakat onun ismini açıkça söylemiyor. Eskatolojik bahisler ihtivâ ettiği anlaşılan bu eser hakkında diyor ki:

107 «... Bize âit *lâtîf bir kitapçık* (=cüz') vardır: Orada mufâzala (المفاضلة) ilmi, cezânın muvâzenesi ilmi, tahlîs (kurtarma) ilmi ve bir peygamberin vasıflandığı sıfatın bilgisi hakkında (malûmat) vardır...»

105. *Fut.*, 4/328 (18-19)
106. *Fut.*, 1/65 (17-18)
107. *Fut.*, 3/11 (23-24)

fî MESÂİL iş-ŞER'

في مسائل الشرع

Dînî (Şer'î) *Meselelere Dair* sözleriyle tarif edilen ve Futuhat'da ismi açıkça verilmeyen bu eser, İbn'ül-arabî'nin ifâdesinden anlaşıldığına göre, o sırada henüz kaleme alınmış değildi. Müellif büyük kitap diye vasıflandırdığı bu eserini, şayet ömrü uzarsa yazacağını bildirmektedir ki, bu sözleri söylerken İbn'ül-arabî'nin artık yaşlanmış bir devrede bulunduğunu tahmîn etmek kolaydır.

[108] «... Şâyet Allah ömrümü uzatırsa, zâhir yerlerinde (Kur'ânda) vârid olduğu gibi, bütün şer'î (dînî) meselelere dâir şeyleri zikr edeceğim büyük bir kitap yazacağım...»

fî'n-NİKÂh el-SÂRÎ BEYN'EL ÜMMEHÂT VE'L-ÂBÂ

في النكاح السارى بين الامهات والآباء

Futuhat'da İbn'ül-arabî'ye âit olmak üzere ismi açıkça söylenmeyen ve sâdece konusu bildirilen eserlerden biri de Doğurtucu Unsurlar (Babalar=el-Abâ) ile Doğuran Unsurlar (Analar=el-Ümmehât) arasında Nikâh (=Birleşme) ye dair bir kitaptır. Fizik ve Metafizikten bahs ettiği ve üstelik kendisi tarafından şerefli bir kitap diye tarif edilen bu eser hakkında diyor ki:

[109] «... Bu konuda (yani Ümmehât=Doğuran Unsurlar ile Âbâ=Doğurtan Unsurlar arasındaki Nikâh =Birleşme konusunda) bize âit şerefli bir kitab(ımız) vardır ki, ... körler (bile bu kitapla varlığı görebilir...»

fî TABAKAT'il-MENÂZİL

في طبقات المنازل

Tasavvufî Menziller (mertebeler) in dereceleri (tabakât'ı) konusunda olmak üzere Futuhat'da müphem bir isimle zikr edilen fakat konusu açıklanan bu eser dahî İbn'ül-arabî'ye âittir. Kendisi diyor ki:

[110] «... Bu konuda yani tasavvufî menzillerin tabakaları(dereceleri) konusunda bize âit müfred (başlıbaşına) bir kitapçık vardır...»

---

108. *Fut.*, 1/373 (7); ayr. bak. XXV[5]
109. *Fut.*, 1/154 (35); ayr. bak. XXX[276]
110. *Fut.*, 4/87 (13)

Görüldüğü üzere *Futûhât*'da, İbn'ül-arabî kendisine âit olmak üzere 48 tâne eserinin ismini anmaktadır. Bunlardan 40 tânesinin *ismi ve konusu,* açıkça gösterilmiş fakat 8 tânesinin *sâdece* konusu zikredilmiştir.

Bilindiği üzere *Futûhât,* h. 598-635 (m. 1201-1238) yılları arasında, (-37 sene zarfında-) yazılıp bitirilmiştir. Fakat çok gariptir ki İbn'ül-arabî, h. 627 yılının Muharrem ayında (= Kasım, 1299) yazmağa başladığı *Fusûs el-hikem* adındaki meşhûr eserini, (-bu eserin yazılışı h. 598-635 tarihleri arasına rastladığı halde-) *Futuhât*'da, kendine ait olarak zikrettiği diğer eserler arasında anmıyor. İşte bu gibi durumlara dikkat ederek, iki noktanın önemine parmak basmamız gerekiyor :

a) Demek ki İbn'ül-arabî'nin eserlerinin sayısı, sâdece *Futûhat*'da anılanlardan ibâret değildir.

b) *Futûhât'da* anmadığı diğer eserlerinin, -sırf burada zikredilmiyor diye- liste (bibliografya) dışında bırakılmasına yahut da şübheli (apocryphe) sayılmasına imkân yoktur.

Demek ki, -hiç olmazsa metod yönünden- İbn'ül-arabî'ye izâfe edilecek herhangi bir eserin, bu iki bakımdan da dikkate alınarak değerlendirilmesi icâb ediyor. Yeter ki böyle eserler, diğer motifler ile de uygunluk hâlinde bulunsun.

YİRMİDOKUZUNCU MOTİF

ŞÂİRLİK YÖNÜ VE KENDİ ŞİİRLERİ

=XXIX[1] ان الشعر محل الاجمال والرموز والألغاز والتورية ، أى ما رمزنا له شيئاً ولا الغزناه... و نحن نريد شيئاً آخر

=XXIX[2] أشعارنا : فانها كلها معارف الٓهية فى صور مختلفة من تشبيب و مدح و اسماء نساء وصفا تهن و أنهار و أماكن و نجوم

Futûhatda dikkatimizi çeken *yirmidokuzuncu motif,* burada birçok *şiir*'lerin zikredilmesidir ki, (aşağıda göreceğiz) bunlardan yüzde altmışı İbn'ül-arabî'ye ve geri kalanlar da başkalarına âittir.

Bizim saydığımıza göre Futûhât'da 6700 *beyit* ve bundan başka 19 tâne *tek mısrâ* mevcuttur. Bahis konusu 6700 beyit'den hangilerinin kendisine âit olduğu meselesi, kısmen bellidir. Çünkü onların başında veyâ sonunda, *bu şiir bize âittir* gibi sözler sarf ediliyor: Bunların sayısı 1041 beyit'den ibârettir. *Başka şâirlere âit* olanlar da, kezâ İbn'ül-arabî tarafından (şiirlerin başında) arasıra işâret edilmiştir*. Umûmî yekûnu : 3387 beyitten daha az değildir. Fakat bunların dışında 2272 beyit daha var ki, bu şiirler Futûhât'ın *bab başları*'nda bulunmakta ve kime âit olduklarına dair hiç bir işâret taşımamaktadırlar. İşte biz onların da İbn'ül-arabî'ye âit olduklarını isbâta çalışacağız.

Bunun faydası ne olacak? diye akla bir soru gelebilir. Faydası meydandadır: Çünkü *bâb başları*'nda bulunan şiirlerin de İbn'ül-arabî'ye âid olduklarını isbat edebilirsek, (ki biraz sonra bunu deneyeceğiz), o zaman Futûhat'da İbn'ül-arabî'ye

---

*. Başka şâirlere âit şiirler meselesini daha önce (XXIII[54] vd.) ele almıştık. Bu şiirlerin başında İbn'ül-arabî şairinin adını anar, fakat bir kısmının da, -kime ait olduğunu hatırlayamadığı zaman-, sâdece *denildiği gibi* yahut buna benzer sözlerle mezkûr şiirin kendisine âit olmadığını haber verir.

âit şiirlerin sayısı (1041 + 2272 =) 3313 beyit'e yükselecek ve ona izâfe edilmek istenen eserlerde bu şiirlerden bir veyâ birkaçının bulunup bulunmadığına (misdak olarak) dikkat edebileceğiz.

a) *İbn'ül-arabî'ye şiir zevkini ilk defâ kim aşıladı?*

Konumuzla yakından ilgili olduğu için, bir noktayı daha belli etmek gerekiyor : Gerçek şu ki, İbn'ül-arabî'ye şiir zevkini *ilk defâ* aşılayan ve onu şâirliğe teşvik eden zât, gençlik çağında faydalandığı hocalarından biri olan Şeyh *Mârtulî*'dir. Nitekim İbn'ül-arabî'nin anlattığına bakılırsa, Endülüs'de yaşayan bu zât, şâir yaradılışlıydı ve küçük bir «Dîvân» sahibiydi. *Mârtulî,* şiir okumağı sevdiği gibi, talebesi İbn'ül-arabî'nin de şiir okuyup yazmasını isterdi. Nitekim İbn'ül-arabî, bu hocasının teşvikıyle yazdığı şiirleri, *İnzâl'ül-guyûb* (aş. bak.) adını verdiği şiir kitabında bir araya toplamıştı**.

b) *İbn'ül-arabî'nin şiir anlayışı nedir?*

Konumuzla ilgili başka bir husus da, İbn'ül-arabî'nin şiir anlayışı meselesidir: Futûhat'da bu konuda bir iki açıklamaya tesâdüf etmekteyiz. Bunlara bakılırsa İbn'ül-arabî, şiir san'atını âdetâ *sembolizm şâirleri* gibi anlamaktadır. Nitekim diyor ki :

[1] «... şiir, (bir takım) *bilmeceler,* özetler, *semboller* ve tevriye mahallidir. Yani, birşeyi *sembolize* ederiz, *bilmece* (gibi) yaparız (fakat) ... *başka bir şeyi kasd ederiz...*»

Şiirdeki bu «sembolik» mânâlar, İbn'ül-arabî'nin dediğine bakılırsa çeşitli sûretlerde ifâde edilmiş *ilâhî mânâlar*'dan (Allah tarafından ilham edilmiş sözlerden) ibârettir. (Bu konuda motifler : IV/a ve X'da verilen bilgileri hatırlamak lâzımdır). Futûhat'da şöyle diyor :

[2] «... *Kendi şiirlerimiz :* ... onların hepsi gençliğe, kadın isimleri ile sıfatlarına nehirlere ve mekânlara dair, çeşitli suretlerde (söylenmiş) *ilâhî bilgiler*'dir...

**. Ona şiir san'atını ve sevgisini aşılayan Şeyh *Mârtulî* ve bu konu hakkında tafsilât için bak :
N. Keklik, *MİA*, 76-77 ve ayr. 85 ve 115; ayr. *BULGA* (nşr. N. Keklik), nın başındaki türkçe tedkik sayfaları : s. 17-18 ve n. 15.

1. *Fut.,* 1/61 (12)
2. *Fut.,* 3/622 (18-20)

c) *İbn'ül-arabî'nin şiir kitapları*

Yukarda ifâde ettiğimiz gibi İbn'ül-arabî şâir yaratılışlı bir mütefekkirdir. Gerçi hemen bütün eski İslâm müellifleri (meselâ tarihçiler, sûfîler, filozoflar, hadis bilginleri vs.) kendi kitaplarında şiir'e az-çok yer vermişdir. Fakat İbn'ül-arabî'nin onlardan farkı, bir taraftan *daha çok şiir zikr etmesi,* diğer taraftan da *kendi şiirleri'ni yine kendisine âit bâzı kitaplarda tekrarlamasıdır.* İşte ona izâfe edilecek bir eserde, o şiirle bulunup bulunmadığına dikkat etmek, bu sebeble lâzımdır.

Pek fazla ün kazanmamış olanlar bir yana bırakılırsa, İbn'ül-arabî'nin meşhur olmuş ve mustakil mâhiyette üç tâne *şiir kolleksiyonu* ve bunların dışında da (*Futûhat*'ın çeşitli yerlerine ve ayrıca *başka* eserlerine serpiştirilmiş) *binlerce beyit* tutan şiirleri vardır. Şöyle ki :

— *İnzâl'-ül-guyûb al âmerâtib'il-kulûb* adındaki şiir kolleksiyonu (bunun sözünü yukarda etmişdik), sâdece isim olarak ve bundan kalan birkaç şiirle zamânımıza ulaşmıştır. Fakat bütün olarak kitabın kendisi, şimdilik mevcut değildir : Herhangi bir kütüphânede nüshasına tesâdüf edilmiyor.

— *Tercümân'ül-eşvâk* adındaki şiir kolleksiyonu (ve bunun, bizzat kendisi miş (bak. XXVIII[14*]) bir eser olup çok ün kazanmıştır. 10.450 kadar beyit ihtivâ etmektedir. Bu eserin hem kendisi, hem de şerh'i çeşitli nüshalar hâlinde zamânımıza ulaşmış ve ünlü oriantalistlerden R.A. Nicholson tarafından, arapça metin ve ingilizce tercümesiyle, 1911 senesinde neşr edilmiştir. (Bak. br. *Giriş,* not 3) Üstelik bu eser, İbn'ül-arabî tarafından Futûhat'da iki defâ zikr edilmiştir. (Bak. XXVIII[92] ve XXVIII[93])

— *Dîvân* adındaki ünlü ve büyük şiir kolleksiyonu ise, Futûhat'da zikredilmiş (bak. XXVIII[14*]) bir eser olup çok ün kazanmıştır. 10450 kadar beyit ihtivâ eden bu eser dahî, çeşitli nüshalar hâlinde zamanımıza ulaşmış ve birkaç defâ neşr edilmiştir.

— *Dağınık* şiirler olarak da, İbn'ül-arabî'nin bilhassa Futûhat'ında ve diğer mevsuk eserlerinde *binlerce beyit* daha bulunduğuna işâret etmeliyiz. Nitekim bunlar da bir araya getirilecek olsaydı, en azından 5000 beyit ihtivâ eden başka bir müstakil eser (= Divan) daha ortaya çıkardı.

İşte böylece : *Tercümân'ül-Eşvâk, Dîvân, Futûhât* ve ayrıca, diğer *mevsuk eserler*'inde bulunan ve hep birlikte, (yaklaşıp olarak) 15.000 beyit tutan bu şiirlerin bir *kâfiye indeksi*'nin yapılması, gerçi çok lüzumlu ve önemli bir işdir. Çünkü bu nevî «umûmî kâfiye indeksi» sâyesindedir ki, İbn'ül-arabî'ye isnâd edilecek herhangi bir eserde, bu şiirlerden birinin bulunup bulunmadığını görmek ve misdak olarak faydalanmak mümkün olabilecektir. Fakat 15.000 beyit için 15.000 kâfiye kelimesini sıralamak, bu kitabın hâl-i hâzır sayfalarını en azından misliyle kabartacağı için, teknik bakımdan buna imkân yoktur.

d) *Bâb başlarında bulunan ve kime âid olduklarına dâir hiçbir işaret taşımayan şiirlerin, İbn'ül-arabî'ye âit olması gerektiğine dâir bazı ipuçları*

Binlerce sayfalık muazzam bir eser olan Futûhat (daha önceleri işâret ettiğimiz üzere) *560 Bâb* ihtivâ etmektedir. Bunlar, kitabın ana bölümleridir. İşte bu «*bâb*»ların (istisnâsız olarak) her birinin *başında,* bir takım şiir'ler mevcut. Fakat bunların kime âid olduklarına dâir (şiirlerin başında) hiç bir işâret mevcut değildir. Sayıları ise, 2272 beyitten ibârettir.

Şimdi vereceğimiz bâzı ipuçları veyâ deliller sâyesinde anlaşılacağı üzere, *bâb*'ların (ve bâzı *fasıl*'ların) başında tesâdüf edilen bu şiirlerin dahî İbn'ül-arabî'ye âid oldukları anlaşılacaktır. Çünkü :

——— *Fut.,* 1/7 (36) da tesâdüf edilen

الحضرة المزدانة الغراء

mısrâı, (kendi ifâdesine göre) kendisine âit bir *Risâle*'den imiş. (bak. *Fut.,* 1/7 (34). İşte bu mısrâ, (baştaki ilk kelimenin değişmesi ile) *Fut.,* 2/299'daki *166 ncı bâb* başındaki şiirde

فى الحكمة المزدانة الغراء

şeklinde, *aynen tekrarlanmıştır.*

——— *Fut.,* 2/685 de tesâdüf edilen

صلاة العصر ليس لها نظير   لنظم الشمل فيها يا لحبيب

beyiti, (kendi ifâdesine göre) İbn'ül-arabî'ye âittir. Çünkü bu konuda diyor ki : «... *İşte bu mânâ için, 281 nci bâb'ın başındaki şiirimizde* (!) *bir işâret vardır...*» [*Fut.,* 2/685 (20-21)]. Gerçekten de bu beyit :

Fut., 2/684'deki 281 nci bâb'm başındaki şiirde (ilk beyit olarak) *aynen tekrarlanmıştır.* Kaldı ki (dikkat edilirse) İbn'ül arabî, *bab başındaki şiirimizde* diyerek, böyle, şiirlerin kendisine âid olduğunu açıklamış bulunmaktadır.

——— *Fut.,* 1/264 (20-23)'de diyor ki :

«... *Bu meşhed ile karşılaştığım zaman, başlangıcı (şöyle) olan bir kasîde'yi söyledim :*

تنزلت الأملاك ليلاً على قلبى   ودارت عليه مثل دائرة القطب
حذراً من القاء اللبس اذا رأى   نزول علوم الغيب على قلب
وذلك حفظ الله فى مثل طورنا   و عصمته فى المرسلين بلا بلاريب

İşte kendisine âid olduğunu açıkça ifâde ettiği bu üç beyit,

Fut., 2/288'deki *160 ncı bâb*'ın başındaki şiirde *aynen tekrarlanmıştır.* (Bak. br. XXIX[9])

—— *Fut.*, 2/739-740'daki *293 ncü bâb*'ın başında

اذا ما الشمس كانه لها شعاع   وذاك النور على قلبي أتاها

diye başlayıp, 57 beyit ihtivâ eden uzun bir şiir vardır. Bu şiir sona erdikten sonra İbn'ül-arabî diyor ki : «... *Bu kasîde ve bu kitaptaki* (Futûhat'daki) *her bâb'ın başındaki bütün şiirlerden maksad, o bâbtaki mensur* (açıklamalar)*da vârid olan şeyin hulâsasıdır; buna dâir söz'dür. Hatta bu şiirler Futûhat'ın şerhi cümlesindendir...*» (Fut., 2/740 (24-26). İşte böyle bir nokta dahî, bab başlarındaki şiirlerin İbn'ül-arabî'ye ait olduğunu belli etmektedir.

—— *Fut.*, 4/31 (37) - 32 (1-2) de İbn'ül-arabî diyor ki : «... *Bu kitab'ın* (Futûhat'ın) *bâb'larından her birinin başındaki şiire dikkat et. Zirâ bunlar, kendisine işâret etmek istediğim kadarıyla, o bab'ın ilimlerini tazammun eder. Bab'lardaki açıklamalarda bulunmayan şeyi, şiirde zikr ettiğim şeyin mâhiyet bilgisi olarak, bu şiirde bulursun...*»

İşte bu açık ifâdenin delâlet ettiğine de bakılırsa bab'larm başında bulunan şiirlerin İbn'ül-arabî'ye aid oldukları anlaşılmaktadır.

Hulâsa, bu nevî ipuçları ve deliller sayesinde iyice anlaşılıyor ki, Futûhat'daki bab'ların başında bulunan ve sayıları 2272 beyite yükselen şiirlerin hepsi İbn'ül-arabî'ye âittir. Ayrıca, biraz sonra ele alacağımız ve kendisine âid olduğunu bizzat açıkladığı 1041 beyiti de buna ekleyecek olursak, Futûhat'daki 6700 beyit'den 3313 tânesinin İbn'ül-arabî'nin kaleminden çıktığı kolayca görülmektedir ki, bu rakkam, Futûhat'daki şiirlerin yüzde ellisinin İbn'ül-arabî'ye, geri kalanların (3387 tânesinin de) başka şâirlere âid olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

———

***. Gerçek şu ki, İbn'ül-arabî'ye isnâd edilecek bir kitabın mevsuk olup olmadığına karar vermemize yardımı dokunması umulan bu motifin tam işleyebilmesi için, *Futûhât*'daki (İbn'ül-arabî'ye ait) 3313 beyitten başka, *Dîvan*'daki 10450 ve *Tercümân'ül-eşvak*'taki 600 beyitin de *hep birlikte* bir *umumî indeks*'ini

Şimdi de İbn'ül-arabî'ye âid olduğu kesinlikle belli (çünkü kendisi bunlara bizzat işâret etmişdir) şiirleri ele alacak olursak: 1041 beyit tutan bu şiirlerin başında, çoğu zaman *dedim ki,* yâhut *bize âid* yahut *inşad ettiğim* gibi çeşitli sözlerde işâretler bulunmaktadır. Bu şiirlerin yazılışı da, İbn'ül-arabî tarafından bâzı vesîle'lere dayandırılmıştır. Meselâ :

— Başka *eser*lerinden ve *Kasîde*'lerinden bizzat iktibâs suretiyle tekrarladığı şiirler (bak. XXIX[3] - XXIX[22]).

— *Ruyâ*'da ezberlediği veyâ Allahın ona, *uykuda* bellettiği yahut *irticâlen* veyâ bir «*hâl*» içinde söylediği şiirler (bak. XXIX[23] - XXIX[42*]).

— Hangi *şehir*'de yazdığını ve hangi *önemli şahsiyetlere* gönderdiğini haber verdiği şiirler (bak. XXIX[43] - XXIX[46]).

— *İnşâd ettim, dedim, bize âit* vs. gibi sözlerle kendisine âid olduğunu beyan ettiği şiirler (bak. XXIX[47] - XXIX[155]).

— *Bâb başları*'nda bulunan şiirler.

— *İmtisâl (taklid) ettiği şiirler.*

İşte bu guruplara dahil olan ve genel toplamı, bizim saydığımıza göre (1041+2272=) *3313 beyit*'e ulaşan şiirler, bundan ibâret görünüyor.

e) *Yanıltıcı ve dikkat edilmesi gereken durumlar.*

Bir noktaya daha işâret edelim : İbn'ül-arabî'ye âid olduğu ortaya çıkan şiirler sâdece bu 3313 beyit'ten ibâret değildir. Çünkü, hernekadar, *kendisine âid şiirler*'i bu şekilde tesbit edebiliyorsak da, bâzı şaşırtıcı durumlarda kaldığımız dahi bir gerçektir. Meselâ bazen, (yanıltıcı bir tabir olarak) *onun sözü (kavlu'hû)* deyimini kullanıyor ve arkasından zikrettiği bir şiirin de, başka bir şâire âid olduğu intibâını uyandırıyor. Halbuki, böyle şiirler arasında, kendisine âid olanlar da vardır. Bir kaç misâl verelim :

Fut., 2/372 (str. 19)'da «... *Bu bâbın başındaki kasîde'de onun sözü...*» di-

---

meydana getirmek icâb eder Fakat bu indeks, hiç olmazsa yaklaşık olarak 15.000 kadar beyitin bir arada dikkate alınması demektir.

Böyle bir indeks yapılsa dahi, iş kökünden halledilmiş sayılmayacaktır. Çünkü bahis konusu ettiğimiz *motif*'ler sâyesinde mevsûkiyeti ortaya çıkacak diğer bazı eserlerde de bir mikdar *şiir* bulunduğu için, onların da bu *umumî indeks'e* idhâl edilmeleri gerekecektir. Şu halde ne yapılsa, *İbn'ül-arabî'nin şiirleri*'ne dair bir *umumî kâfiye indeksi* tam mânasıyla başarılamayacaktır.

ye açıklama yaparak «onun sözü» (kavlu'hu) tabirini kullanması ve hemen arkasından da, (tek mısrâ olarak)

روحاً بروحٍ و جسماً بجسمانٍ

mısrâını zikretmesi, araştırıcıları şaşırtmamalıdır. Çünkü bu mısrâ :

Fut., 2/356'daki *278 inci Bâb*'ın başında bulunan ve üstelik kendisine âid olduğunu haber verdiği şiirin 7 nci beytinde aynen tekrarlanmaktadır. Şu halde, İbn'ül-arabî'ye âid şiirleri ayıklarken, bu noktayı da göz önünde tutmak lâzımdır.

İlâve edilmesi gereken başka bir husus daha var : İbn'ül-arabî kendisine âid bir şiirin kâfiyelerini muhafaza ederek, ayni kafiyelerle başka bir şiir yazdığı gibi, bâzen de muayyen bir beytin tek mısrâını (ayni kafiyede) *değişikliğe uğratıp*, ikinci mısrâını aynen tekrarlamaktadır. Buna da bir misal verecek olursak :

Fut. 1/696'daki 72 nci bâb'ın başında bulunan ve ilk beyti

الحج فرض الهى على الناس من عهد والدنا المنعوت بالناسى

şeklinde görülen uzun bir şiirde, mezkûr beytin ilk mısrâını (kafiyesi muhâfaza edilerek) biraz değiştirmekte ve ikinci mısrâı da

Fut., 4/76'daki 457 nci bâb'ın başındaki şiirde, şöylece tekrarlanmaktadır :

حكم التكاليف بين الله والناس من عهد والدنا المنعوت بالناس

Bu konuyla ilgili olmak üzere, bir misâl daha verelim : İbn'ül-arabî *kendi şiirleri*'ni çeşitli yerlerde *tekrar ederken*, muayyen bir *beyit*'in bâzı kelimeleri üzerinde *değişiklik* yapmaktadır. Meselâ, *kendisine ait* olduğunu haber verdiği ve

Fut., 4/156'daki

انما الناس كلام بعدهم فالتكن خير حديث يسمع

beyitindeki bir iki kelime üzerinde değişiklik yaparak, ayni beyiti :

Fut., 4/608'de

انما الناس كلام كلهم فالتكن خير حديث يسمع

şeklinde göze çarpan bir beyitle ifâde etmektedir. Burada da dikkatimize çarptığı üzere, ilk mısrâların kâfiyeleri ayni, ikinci mısrâlar ise birbirinin tekrârından ibârettir. İşte İbn'ül-arabî'ye âid şiirleri tesbît eder ve ona izâfe edilecek bâzı eserlerde İbn'ül-arabî'nin bir şiiri bulunup bulunmadığını araştırırken, bu noktayı da

hatırda tutmak ve bulunacak şiirler arasında «değişiklikler» göze çarptığı takdirde, mezkûr şiirlerin ve dolayısıyla da isnad edilmek istenen eserin İbn'ül-arabî'ye âid olabileceğini unutmamak lâzımdır.

Bu konuda başka bir misal daha verecek olursak :

Fut., 2/247'deki 135 nci bâb'ın başındaki şiirde görülen son beyit

من يجهل الأمر فذلك الذى   يدرك ذاك المسك من عرفه

Fut., 1/52'de görülen ve kime âid olduğuna dâir hiç bir işâret taşımayan

فالحق مطلوب لمعنى كما   يطلب ذاك المسك من عرفه

şeklindeki beytin son mısrâı, ayni kâfiyeyi taşıdıktan başka, her iki şiirdeki son mısrâlar, hemen aynen denilebilecek şekilde tekrarlanmıştır. İşte bu sebebledir ki, kime âid olduklarına dâir hiç bir işâret taşımayan bâzı şiirlerin de, İbn'ül-arabî'ye âid olmaları ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Bu faslı kapatmazdan önce, son bir noktaya daha temâs edelim : İbn'ül-arabî başkalarına âid olan bâzı şiirlerin gerek kâfiye'lerini ve gerekse mazmunlarını alarak, (ufak tefek değişiklikler yapmak sûretiyle) kullanmaktadır. Meselâ :

Fut., 2/595'de görülen 236 ncı bâb başındaki üç beyitlik şiirinde :

و ذا من اعجب الاشياء فيه   فان مزاجه عسل وماء

şeklinde ifâde ettiği beyit, esasında *Hassân ibn Sâbit*'e isnâd edilen

كل سلافة من بيت رأس   يكون مزاجها عسل وماء

beytinin* son mısraını hemen aynen denilecek şekilde (ufak bir değişiklik yaparak) kendisine mâl etmektedir.

Bu konuyla ilgili ve câlib-i dikkat bir misâl daha verecek olursak : İbn'ül-arabî, *Fut.,* 1/117'de görülen bir *beyit*'in, esasında *el-Ahtal* (m. 640-710) adlı şâire âit olduğunu söylediği halde, Fut., 3/317'de, ayni beyit için : «... *ve bu, İbn'ül-arabî'nin sözüdür...*» demektedir. (bak. XXIII[77] ve XXIX[123]). Bu ifâdeden maksat, şâyet kendisi değilse, *İbn'ül-arabî* tâbirini, *arabın oğlu* mânasında anlamak gerekecektir.

Yukardaki (c) maddesinde işaret ettiğimiz gibi İbn'ül-arabî'nin *Dîvân*'ındaki 10.450 beyit'e ilâve olarak *Tercüman'ül-eşvâk*'taki 600 beyit'in, nihayet *Futûhât'*-

---

*. Bu beytin *Hassân ibn Sâbit*'e âid olduğu ve Türkçe tercümesi hak. bak. M. Zihni, el-Kavl'ül-Ceyyid, (Beyit no. 157) s. 158.

daki (Ibn'ül-arâbi'ye ait) 3313 beyit'in ortaya çıkaracağı (10450+600+3313=) =14363 beyitlik muazzam bir *şiir kolleksiyonu* karşısında kalıyoruz. Ona izâfe edilecek diğer eserlerin mevsûkiyeti konusunda bir hüküm yürütebilmek ve mezkûr 14363 beyitten bâzılarının öyle bir kitapta da bulunup bulunmadığını kontrol edebilmek için, bunların bir *genel* (kafiye) *indeks*'ini meydana getirmek, herhalde lâzımdır. Fakat bu konuda sarfedilecek mesâî, yine de noksan kalacaktır. Çünkü bu motif ve gerekse diğer bâzı motiflerin yardımıyla mevsûkiyeti tebeyyün edecek başka eserlerdeki şiirler (sâdece *Dîvan, Tercüman'ül-eşvâk* ve *Futûhât* için müştereken yapılacak) bu *umûmî indeks*'de gösterilmekten mahrûm olacaklardır. Meselâ, otografi olarak zamanımıza ulaşan *Rûh'ul-Kuds* (Üniv. Ktp. 79) kitabında, ayrıca (Futûhat'da mezkûr : XXVII[15] ve XXVII[16]) *el-Dürret'ül-Fâhire*'de, sonra ünlü eseri *Fusûs'ül-hikem* (otografi: *S. Konevî,* Türk-İslâm Eserleri Müzesi, 1730) adlı kitapta ve bunlar gibi, mevsûkiyeti kesinleşen daha birçok eserlerindeki şiirlerini de, böyle bir *umûmî şiir indeksi*'nde göstermek gerekmez mi? Şâyet bu yapılabilirse, işte o zaman, İbn'ül-arabî'ye isnâd edilmek istenen şübheli eser'lerde, bu şiirlerden herhangi birinin bulunup bulunmadığını fark etmek ve istediğimiz hükme ulaşmak, mümkün olurdu.

f) *Daha önceki eser'lerinden ve kasîde'lerinden Futûhat'a aktardığını haber verdiği şiirler*

İbn'ül-arabî, Futûhât'dan daha önce kaleme aldığı bâzı *eserler*'inde ve *kasîde*'lerindeki *şiir*'lerden bir *kısmını,* (konuyla ilgili bulduklarını) Futûhât içinde *tekrarlamaktadır.* Gerçi bu guruba giren şiirlerin hangi eser veyâ kasîde'sinde bulunduğunu *arasıra* söylüyor fakat söylemediği zaman, (şahsımız için yaptığımız *indeks* sâyesinde) onların da, hangi eserinde bulunduğunu kolayca keşfedebiliyoruz.

İbn'ül-arabî'ye âidiyeti (kendi beyanıyla) sâbit olan ve bu sınıfa giren şiirler, şunlardan ibarettir :

[3] «... Bu (beyit)leri, *el-Isrâ ve tertib'ur-Râhile* (XXVIII31-32) isimli kitabımızda zikretmiştik...»

[3*]«... Bu (şiir), bâzı sûfîlerin iltimâsı ile yazdığım bir *Risâle*(den)dir...»

[4] «... Bu (*kaside*)'de söyledim ki...»

---

3. *Fut.,* 3/381-382 (12 byt) : Â kafiyeli
3*. *Fut., 1/6-10* (117 byt) : Âi
4. *Fut.,* 2/698 (2 byt) : Âi
Fut., 3/21'de bu beyitler *tekrarlanmaktadır.* Bak. XXIX50

[5] «... Ve bu (not 4'deki) *kasîde*'den...»

[6] «... Bu beyitler, bize âit bir *kaside*'dendir...»

[7] «... Bu aynı (not 6'daki) *kasîde*'den sonra dedik ki...»

[8] «... Bu (not 6 ve 7'deki) *kaside*'nin sonu olarak dedik ki...»

[9] «... Başı(şöyle) olan *kaside*'yi söyledik...»

[10] «... Bize âid bir *kaside*'deki sözümüz (şöyledir)...»

[11] «... Bize âid bir *kaside*'de söylediğimiz gibi...»

[12] «... Ona inşâd ettiğim *kaside*'nin metni şudur... *Ruyâ kasidesi* (adını taşıyan bu şiir), uzundur. Bu bâb'ta onu gerektiği kadar kısalttım.

[13] «... Nazar (tefekkür) ve haber (menkul bilgiler)'den doğan aşk konusunda bize âid *gazeller*'den...»

[14] «... *Divan* (adlı eserimiz)den, *gazel*'lerde bu mânâda bize âid...»

[15] «... Bize âid *Râ'iyye Kasidesi*'nde dahi beyân ettik ki, o şiirin başı (şöyledir)...»

[16] «... Bunları, arkadaşım *Abdullah Bedr el-Hâdim* (el-Habeşî) ve *Muhammed ibn Hâlid el-Sadefî*'nin suâli (isteği) üzerine, mezkûr esercikte (=*Hilyet'ül-ebdâl* adlı kitabımızda) (bak. XXVIII[19]), beyitler hâlinde nazım ettik. İşte, şu beyitler...»

---

5. *Fut.*, 2/698 (3 byt) : Âi
   Fut., 3/21'de bu beyitler *tekrarlanmaktadır*. Bak. XXIX[50]
6. *Fut.*, 2/370 (5 byt) : Bû
7. *Fut.*, 2/370 (4 byt) : Bû
8. *Fut.*, 2/371 (1 byt) : Bû
9. *Fut.*, 1/264 (3 byt) : Bî
   Fut., 2/288'deki *160 ıncı bâb*'ın başındaki şiirde, bu üç beyit, aynen mevcuttur.
10. *Fut.*, 2/433 (1 byt) : Tî
11. *Fut.*, 4/199 (1 byt) : Dâ
12. *Fut.*, 1/298 (17 byt) : Rî
13. *Fut.*, 2/360 (3 byt) : Rî = XXVIII[14*]
14. *Fut.*, 2/360 (16 byt) : Rî
15. *Fut.*, 4/268 (1 byt) : Rî
    Fut., 3/127'deki şiirin başında bu beyit aynen mevcuttur. Bak. XXIX[33],
16. *Fut.*, 2/202 (4 byt) : Lî
    Bu beyitler, *Hilyet'ül-ebdâl* (s. 10) adlı eserindeki 6 beyitin dört tânesi olarak, aynen mevcuttur. ≈ Terc. XXVIII[19]

[17] «... Bâb'taki *kasîde*'de dahî söyledik ki...»

[18] «... Bâzı şiirlerimizde «teslîs» (trinité) konusunda bir şiir yazmıştık. Orada şu mânâya işâret ettik ki, bu şiir, bize âit *Tercümân'ül-eşvâk* dîvânı'ndadır. Bunun ilk maktaı şöyledir:...»

[19] «... İnşâd ettiğim ve *Kitâb'ül-İsrâ*'ya tevdî ettiğim beyitler...»

[20] «... İşte *kasîde* budur...»

[21] «... *Zeynebiyât*'dan bize âid bir *kasîde*'de söylediğimiz gibi...»

g) *İbn'ül-arabîye «uyku» da Allahın bellettiği yâhut «rûyâda» ezberlediği yâhut da «irticâlen» veyâ bir «hâl» içinde söylediği şiirler...*

Kendisine âid olduğunu beyân ettiği bâzı şiirler de vardır ki, bunlardan bir kısmını İbn'ül-arabî'ye ilhâm eden, öğreten ve söyleten Allah'dır; yahut da kendisi bu nevî şiirleri bir «hâl» içinde veyâ rûhuna «ilhâm» gelerek, yahut da «tecellî» yoluyla ve «irticâlen» söylemiştir. Bu sınıfa giren şiirlere dâir örnekler vardır. Meselâ :

[23] «... *İrticâlen* söze başladım...»

[24] «... Zikre edeceğim bu beyitleri *bana Allah söyletti...*»

[25] «... Bu *hâl* içinde dedim ki...»

[26] «... Allahın *Hz. Mûsâ* ile konuştuğu mübârek yerde, Allah Teâlâ'nın kelâmından vâsıtasız (direkt) olarak *işittiğim* bir nasîhattır ki bu (nasîhat) bana bir *rûyâ*da gösterildi... Ben de inşâd ettim...»

---

17. *Fut.*, 2/433 (1 byt) : Lî
18. *Fut.*, 3/146 (3 byt) : Mâ = XXVIII[92]
Tercümân'ül-Eşvâk (s. 18-20) adlı eserinde bu beyitler aynen mevcuttur.
19. *Fut.*, 1/10 (5 byt) : Ni
el-İsrâ ve Tertîb'ür-Râhile (s. 4)'de, bu beyitler gerçekten de tekrarlanmaktadır.
20. *Fut.*, 3/494 (25 byt) : Ni
21. *Fut.*, 3/134 (1 byt) : Î-hi
Burada, İbn'ül-arabî'nin kızı *Zeyneb* (bak. XXVII[15] - XXVII[17]) in ismini hatırlatmak lâzım. Mezkûr *kasîde*, belki de onun hakkında yazılmıştır.
23. *Fut.*, 1/3-4 (2 byt) : Âi
24. *Fut.*, 1/657 (4 byt) : Âi
25. *Fut.*, 1/586 (1 byt) : Bi
26. *Fut.*, 4/536 (3 byt) : Tâ

[27] «... Bu konuda, üzerime gâlib gelen bir *hâl* sebebiyle dedim ki...»

[28] «... *Uyandıktan sonra* şu beyitleri söyledim...»

[29] «... Bil ki bu bâbı yazdığımın gecesinde beni ferahlatan ve kendisiyle sevindiğim bir *rûyâ* gördüm de, uyandım: Bundan önce kendim hakkında yazdığım bir beyiti okumaktaydım. Şu beyit: ...»

[30] «... (Meselenin) bu yönünü yazdığımın gecesinde, *rûyâ*'da *Hakk*'dan gelen renkli bir varaka bana gösterildi. Onu ayışığında okudum. Üzerinde *şiir ve nesir* vardı. Okunmasını tamamlayamadan önce, *uyandım*... Şiirlerden aklımda kalanı zikrediyorum...»

[31] «... O *hâl* içinde *irticâlen* söyledim...»

[32] «... Yüce *Rabb*'im azze ve celleye hitâb ederek dedim ki...»

[33] «... Bu sırada bana *nidâ* edildi...»

[34] «... Misâl (=idealar) âleminde irticâlen inşâd ettim...»

[35] «... (Allah) bana bu konuda bir *vâkıa* (rûyâ) gösterdi de, uykumdan uyandım. (O sırada), kendimden veyâ başkasından daha önceleri hiç işitmediğim şu beyitlerle, dudaklarımı kıpırdatıyordum...»

[36] «... (Meleğe) baktım... ve *irticâlen* (şu beyitleri) söyledim...»

[37] «... Garib bir *vâkıa* (=rûyâ)'daki bir kasîdeden bu konuda bize âid (şiirler)...»

---

27. *Fut.*, 1/749 (3 byt) : Ti
28. *Fut.*, 1/758-59 (6 byt) : Ti
29. *Fut.* 3/46 (1 byt) : Dû
30. *Fut.*, 4/321 (5 byt) : Dû
    Bu metnin daha geniş tercümesi hakkında bak. VI[8]
31. *Fut.*, 2/543 (2 byt) : Zâ
32. *Fut.*, 3/568 (6 byt) . Râ
33. *Fut.*, 3/127-129 (73 byt) : Ri
    Fut., 4/268'de bu şiirin ilk iki beyti tekrarlanmıştır. Bak. XXIX[15]
34. *Fut.*, 1/51-52 (8 byt) : Û
35. *Fut.*, 1/657 (6 byt) : Mi
    Bu şiirin tercümesi için bak. X[8]
36. *Fut.*, 1/54 (15 byt) : N
37. *Fut.*, 1/670-71 (23 byt) . Nâ
    Bu şiirdeki: 1, 2, 3, 4, 5, 8 ve 9 uncu beyitler, XXIX[38] de gösterilen şiirde aynen tekrarlanmaktadır.

[38] «... Bir *vâkıa*'da *Hakk*'ı gördüm. Şiir hâlinde *bana hitâb etti*... İşte şu beyitler...»

[39] «... Ve *uyku*'da dedim ki...»

[40] «... Bu *nebevî* (peygamberâne) *tecellî*'de aynen şuna şâhid oldum...»

[41] «... Bize gâlib gelen bir *hâl* içinde, bâzı şiirlerimizde dedik ki...»

[42] «... *Hâl*'im konusunda yazdığım şiir idi...»

h) *Konya, Malatya, Şam ve Tunus'da yazdığı, ayrıca Sultan İzzeddin Keykâus ve Şihâbeddin (Sühreverdî)'ye gönderdiği şiirler.*

[43] «... Anadolu sultanı *İzzeddin Keykâus*'a, bana *Antakya*'dan yazdığı *mektub*'un cevabını yazmıştım. (O sırada) ben de *Malatya*'da ikâmet ediyordum...»

[43*] «... Hicrî 601 yılında, *Musul* şehrinden bazı (din) kardeşlerime yazdığım şiir...»

[44] «... *Şam*'a ilk girişimde (duyduğum) zevk olarak, bu mânâda bize âid bir şiir vardır... *Şâm*'a hitâb ederek dedik ki...»

[45] «... Bu menzil (=mertebe), bana *Konya*'da işhâl ettirildi (=gösterildi)...» Allah yolunda iken, eskiden rahmetli olmuş bir (din) kardeşime, cereyan eden (olay)ı tarif etmek üzere (mektup) yazdım. Tıbkı, (din) kardeşleri arasında câri olan âdet gibi. Zirâ onun mektubu, durumu(mu) açıklamamı benden istemek üzere gelmişdi. (Şiir)

---

38. *Fut.*, 2/357 (7 byt) : Nâ
Bu şiir hakk. XXIX[37] deki açıklamaya bakınız. (ayr. bak. X[12])
39. *Fut.*, 4/392 (8 byt) : Fi
40. *Fut.*, 3/282 (12 byt) : Nâ
41. *Fut.*, 1/525 (6 byt) : Hû
42. *Fut.*, 3/540 (7 byt) : L
Bu şiir, İbn'ül-arabî'nin hocalarından biri olan *Eb'ul-Abbâs el-Sanhâcî*'ye hitâben yazılmış görünüyor. Nitekim İbn'ül-arabî bu şiirden sonra, XXIX[145] de gösterilen şiiri söylemiştir.
43. *Fut.*, 4/598 (6 byt) : Lû
43*. *Fut.*, 2/662 (27 vd.); (4 byt); İy-e = XXVII[84]
44. *Fut.*, 2/361-62 (17 byt) . Li
45. *Fut.*, 3/126-27 (32 byt) : Li
Burada bahis konusu *Şihâbeddîn* ile *Sühreverdî*'nin kasd edilmiş olmak ihtimâli bulunduğu gibi, sâdece «*Dînin yıldızı*» manasında bir lâkab şeklinde (bilmediğimiz bir kimse için) de kullanılmış olabilir.

Ey *Şihâbeddin,* ey efendilerin efendisi
Himmet olarak benim *hâl*'imin şerhini sormuşsun;
Ben, efendiler arasından tard edilmişim,
Kim benim gibi, vuslat'dan geri çevrilmiştir?...»

[46] «... Afrika şehirlerinden *Tunus*'daki camiin doğusunda, *Maksûret'ü İbn 'el-Müsennâ*'da muayyen ve (bence) mâlum bir günde, ikindi namazı sırasında bâzı beyitler yazmıştım...»

i) *İnşâd ettim, bize âit, dedim ki vs. gibi tabirlerle, kendisine âit olduğunu beyân ettiği şiirler.*

İbn'ül-arabî bunların dışında daha birçok şiir yazmıştır ki, bu nevî şiirlerde herhangi bir vesîle bahis konusu olmuyor : Sâdece, muayyen bir takım klişe sözlerle, bâzı şiirlerin kendisine âit olduğunu haber veriyor. Bunlara dair birçok misaller göstermek mümkündür. Meselâ :

[47*]Bu (konu)da *bize âit...*»

[47] «... *Dedim ki...*»

[48] «... *Dedim ki...*»

[49] «... Bu mânada ben de *dedim ki...*»

[50] «... Bu mânada *bize âid* beyitler vardır. Meselâ...»

[53] «... Bu (konu) da *bize âid...*»

[51] «... Bizim de *söylediğimiz gibi...*»

[52] «... Bu mânâda *bize âid...*»

[54] «... Bu mânâda *bize âid...*»

---

46. *Fut.,* 3/377 (7 byt) : Nâ
Bu metnin tercümesinin devâmı için bak. XV[15]
47. *Fut.,* 3/132 (1 byt) : Â (Ayni şiirin tekrarlanması : *Fut.,* 4/227)
47*. *Fut.,* 1/340 (2 byt) : Â-hu
48. *Fut.,* 1/4 (10 byt) : Âi
49. *Fut.,* 1/792 (5 byt) : Âi
50. *Fut.,* 3/21 (6 byt) . Âi
Bu şiirin 1 ve 2 nci beyitleri, XXIX[4] de; 4,5 ve 6 ncı beyitleri ise, XXIX[5] deki şiirde aynen tekrarlanmaktadır.
51. *Fut.,* 2/436 (son satırda) (1 byt) : Bû
52. *Fut.,* 1/498 (1 byt) : Bû
53. *Fut.,* 1/395 (5 byt) : Bi-hi
Fut., 1/553 (5 byt) : Bi-hi (Ayni şiir tekrarlanmaktadır).
54. *Fut.,* 1/603 (5 byt) : Tü

55 «... Bu konuda *bize âid...*»

56 «... Buna benzer olarak bizim *dediğimiz* şey...»

57 «... Bu (konu) da *bize âid...*»

58 «... Bu (konu)da *dedik ki...*»

59 «... Bu (konu)da *dedim ki...*»

60 «... Bu zamanda şeyh'lerin mertebeleri konusunda mürid'lerin cehaletlerini gördüğümüzde, bu (konu)da *dedik ki...*»

61 «... *Dediğimiz gibi...*»

62 «... Bu bâb'ı tazammun eden *sözümüz* de (şudur)...»

63 «... Bu sıfatda *bize âid...*»

64 «... Bu (konu)da kendi mertebemiz hakkında *demiştik ki...*»

65 «... Bizim *söylediğimiz* (gibi)...»

66 «... Bu mânâda *bize âid...*»

67 «... Bir beyit *söyledim...*»

68 «... *Dedim ki...*»

69 «... Bu makamda *bize âid...* bir şiir vardır...»

70 «... Anlayan için *rumuzlu ve... manası güzel* (bir şiirimiz) var...»

---

55. *Fut.*, 1/601 (1 byt) : T
56. *Fut.*, 2/315 (8 byt) : Ti
57. *Fut.*, 1/200 (3 byt) : Ti
58. *Fut.*, 3/82 (7 byt) : Ti-hi
59. *Fut.*, 3/304 (9 byt) : Hâ
60. *Fut.*, 2/406 (2 byt) : Hu
61. *Fut.*, 1/525 (1 byt) : Du
62. *Fut.*, 2/357-58 (5 byt) : Du
63. *Fut.*, 2/400 (2 byt) : Du
64. *Fut.*, 2/476 (8 byt) : Di
65. *Fut.*, 4/148 (3 byt) : D
66. *Fut.*, 1/596 (1 byt) : Di
67. *Fut.*, 1/788 (1 byt) : Di
68. *Fut.*, 1/788 (1 byt) . Di
69. *Fut.*, 3/149 (9 byt) : Du-hu
70. *Fut.*, 1/131 (19 byt) : Ru

71 «... Bu (konu)da *diyorum* ki...»

72 «... *Dediğimiz* gibi...»

73 «... Bu fîhmâfîh'dir... Bu «benzer»lerin «benzer»inde *dedim ki...*»

74 «... Bu fîhmâfîh'dir. Benim *dediğim* de budur...»

75 «... Bu mânâda *bize âid...*»

76 «... Şu *sözümüz*'le bunâ işâret ettik...»

77 «... Bu makâmı tattığımızda, bu konuda dedik ki...»

78 «... Şevk ve müşâhede eşliğinde, muhabbetin ziyâde olması hakkında *bize âid...*»

79 «... Bu mânâda *bize âid...*»

80 «... Bu mânâda, zevk olarak *bize âid...*»

81 «... Bunu kendim için *inşâd ettim...*»

82 «... Bu menzilde *dedim ki...*»

83 «... Bizim *sözümüz*'deki...»

84 «... Bu (konu)da *dedim ki...*»

85 «... Bana gelince : *Derim ki...*»

86 «... Bu (konu)da *derim ki...*»

---

71. ***Fut.***, 1/407 (3 byt) : Ru
72. ***Fut.***, 1/748 (2 byt) : R
73. ***Fut.***, 2/676 (5 byt) : R; ***Fîh-mâ-fîh*** deyimi için bak. II14 dn.
74. ***Fut.*** 3/396 (2 byt) : Ru
75. ***Fut.***, 1/221 (1 byt) : Râ
76. ***Fut.***, 2/115 (1 byt) : Ra
77. ***Fut.***, 2/361 (3 byt) : Ra
78. ***Fut.***, 2/363 (4 byt) : Ra
79. ***Fut.***, 2/360 (5 byt) : Ri
80. ***Fut.***, 2/361 (7 byt) : Ri
81. ***Fut.***, 1/208 (3 byt) : R-h
82. ***Fut.***, 1/193-94 (4 byt) : Zu
83. ***Fut.***, 1/359 (4 byt) : Sı
84. ***Fut.***, 1/196 (3 byt) : Zı
85. ***Fut.***, 3/256 (4 byt) : Zı
86. ***Fut.***, 1/199 (4 byt) : Zı

87 «... *Derim ki...*»

88 «... Bu (konu)da *dedim ki...*»

89 «... Bu (konu)da *dedim ki...*»

90 «... Bu (konu)da *dedim ki...*»

91 «... *Bize âid...*»

92 «... Bu (konu)da *dedim ki...*»

93 «... (Hemen) o vakit *yazdığım ve hitâb ettiğim...* şiir...»

94 «... Bu ağrı (veca') konusunda *dedim ki...*»

95 «... *Dedim ki...*»

96 «... Bu mânâda *bize âit...*»

97 «... Bu (konu)da *bize âid...*»

98 «... Bu (konu)da *derim ki...*»

99 «... (Şu) *sözümüz* ile irâde (=kasd) ettiğimiz şeydir.. »

100 «... Bu (konu)da *bize âid...*»

101 «... Bu (konu)da *derim ki...*»

---

87. ***Fut.***, 1/194 (3 byt) : 'U
88. ***Fut.***, 1/196 (4 byt) : 'U
89. ***Fut.***, 1/471 (2 byt) : 'U
90. ***Fut.***, 4/516 (5 byt) : 'U
Fut., 4/608'deki tek beyitte, yukardaki şiirin ilk beyti aynen tekrarlanmaktadır. Bak. XXIX[91]
91. ***Fut.***, 4/608 (1 byt) : 'U
Fut., 4/516'daki şiirde (bak. XXIX[90]) bu beyit aynen tekrarlanmaktadır.
92. ***Fut.***, 3/257 (5 byt) : 'Â
93. ***Fut.***, 4/605 (17 byt) : 'Â
94. ***Fut.***, 3/275-76 (8 byt) : 'Î
95. ***Fut.***, 1/788-89 (2 byt) : 'A-h
96. ***Fut.***, 1/578 (1 byt) : Fu
Fut., 1/2 (2 byt)'deki ilk beyitte aynen tekrarlanmaktadır.
97. ***Fut.***, 1/733 (3 byt) : Fu
98. ***Fut.***, 2/189 (2 byt) : Fu
99. ***Fut.***, 2/674 (2 byt) : Fi
100. ***Fut.***, 4/76-77 (4 byt) : Fi
101. ***Fut.***, 1/199 (3 byt) : F-h

[102] «... Bu makâm'dan (dolayı) *benim sözüm...*»

[103] «... Bu mânâda *bize âid...*»

[104] «... Bu (konu)da *bize âid...*»

[105] «... Bu (konu)da *bize âid...*»

[106] «... Bu bâb'da *bize âid...*»

[107] «... Bu bâb'da *dedim ki...*»

[108] «... Bu bâbı tazammun eden *sözümüz...*»

[109] «... Bu (konu)da *bize âid...*»

[110] «... Bu menzil'de *dedim ki...*»

[111] «... Bu menzil'de *derim ki...*»

[112] «... Bu (konu)da *bize âid...*»

[113] «... Bu (konu)da *derim ki...*»

[114] «... Bu (konu)da *derim ki...*»

[115] «... Bu (konu)da *dedik ki...*»

[115] «... Bu (konu)da *dedik ki...*»

[117] «... *Dedim ki...*»

---

102. *Fut.,* 3/255 (10 byt) : Ku
103. *Fut.,* 3/332 (2 byt) : Kâ
104. *Fut.,* 4/520 (1 byt) : Kâ
105. *Fut.,* 2/192 (3 byt) : Kı
106. *Fut.,* 2/406 (3 byt) : K-h
107. *Fut.,* 2/298-99 (14 byt) : K-h
108. *Fut.,* 2/358 (9 byt) : Kâ
Fut., 2/620'de, bu şiirin ilk beyti tekrarlanmaktadır. Bak. XXIX[109]
109. *Fut.,* 2/620 (1 byt) : Kâ
Fut., 2/358'deki şiirin ilk beytinde aynen tekrarlanmıştır. Bak. XXIX[108]
110. *Fut.,* 1/194 (4 byt) : Lu
111. *Fut.,* 1/195 (5 byt) : Lu
112. *Fut.,* 1/195 (3 byt) : Lu
113. *Fut.,* 1/197 (3 byt) : Lu
114. *Fut.,* 1/198-99 (11 byt) : Lu
115. *Fut.,* 1/470 (4 byt) : Lu
116. *Fut.,* 1/776 (2 byt) : Lu
117. *Fut.,* 1/788 (2 byt) : Lu

118 «... *Şu sözümüzle* buna işâret ettik...»

119 «... *Benim sözüm...*»

120 «... Bu (konu)da *bizim şiirimiz*'den...»

121 «... Bu menzil'de dahî *sözümüz* (şudur)...»

122 «... Bu mânâda *bize âid...*»

123 «... Bu, *İbn'ül-arabî'nin sözü*'dür...»

124 «... Bu mânâda *bize âid...*»

125 «... Bu (konu)da *derim ki...*»

126 «... Biz bu mânada *nazm ettik...*»

127 «... Bu (konu)da *dedik ki...*»

128 «... (Şu) *sözümle,* bu mânâya işâret ettim...»

129 «... Bu (konu)da *derim ki...*»

130 «... Bu (konu)da *inşâd ettim...*»

131 «... Bu (konu)da *derim ki...*»

132 «... Bunun benzerinde *dedik ki...*»

---

118. *Fut.*, 3/121 (4 byt) : Lu
119. *Fut.*, 3/219 (3 byt) : Lu
120. *Fut.*, 4/593 (4 byt) : Lu
121. *Fut.*, 3/20 (6 byt) : La
122. *Fut.*, 3/22 (3 byt) . Lâ
123. *Fut.*, 3/317 (1 byt) : Lâ
Fut., 1/117 (1 byt) : Lâ'da aynen tekrâr ediliyor fakat burada ayni şiirin bu sefer *el-Ahtal* (m. 640-710) isimli şâire âid olduğunu söylüyor. Bu bakımdan İbn'ül-arabî, başka şâirlere âit beyit ve mısrâları, herhalde, «temessül» ediyordu. Bu konuda bak. XXIII[77]
124. *Fut.*, 2/393 (5 byt) : Lî
125. *Fut.*, 4/410-11 (11 byt) : Lî
126. *Fut.*, 4/608 (4 byt) : Lî
127. *Fut.*, 1/171 (1 byt) : L-h
128. *Fut.* 3/281 (5 byt) : L-h
129. *Fut.*, 1/118 (6 byt) : Mu
130. *Fut.*, 1/195 (3 byt) : Mu
131. *Fut.*, 1/197 (2 byt) : Mu
132. *Fut.*, 1/716 (2 byt) : Mu

[133] «... Bu makamda *bize âid...*»

[134] «... Bu bâb'ı tazammun eden *sözümüz...*»

[135] «... Bu (konu)da *bize âid...*»

[136] «... *Dediğimiz* gibi...»

[137] «... Bu (konu)da *derim* ki...»

[138] «... *Bize âid...*»

[139] «... Yine bu mânâda *bize âid...*»

[140] «... Bu (konu)da *nazm ettim...*»

[141] «... Bu (konu)da *derim ki...*»

[142] «... Bu (konu)da *dedim ki...*»

[143] «... Şeyh (*Eb'ul-Abbâs el-Sanhâcî*) sevindi... Ve ona dedim... ve elini öptüm. O da benim başımı (alnımı) öptü...»

[144] «... *Dediğimiz gibi...*»

[145] «... Bâzı tanıdıklarımıza... vasiyet *yazdık...*»

[146] «... Bu (konu)da *derim ki...*»

[147] «... Bu (konu)da *derim ki...*»

---

133. *Fut.*, 2/35-36 (2 byt) : Mu
134. *Fut.* 2/356-57 (13 byt) : Mu
135. *Fut.*, 3/93 (2 byt) : Mu
136. *Fut.*, 4/199-200 (6 byt) : Mu
137. *Fut.*, 1/197 (3 byt) : Mâ
138. *Fut.*, 4/122-23 (4 byt) : Mâ
139. *Fut.*, 4/593-94 (4 byt) : Mâ
140. *Fut.*, 1/199 (3 byt) : Mi
141. *Fut.*, 1/664 (3 byt) : Mi
142. *Fut.*, 1/765 (8 byt) : N
143. *Fut.*, 3/540 (9 byt) : Nâ
Bu şiir, XXIX? mezkûr olup, İbn'ül-arabî bunu hocalarından biri olan *Eb'ul-Abbâs el-Sanhâcî*'ye hitâben yazdığını söylediği şiirden hemen sonra zikrettiği için, kanâatimizce, yine İbn'ül-arabî'ye âittir ve ayni hocası için yazılmış olmalıdır.
144. *Fut.*, 4/573 (5 byt) : Nâ
145. *Fut.*, 4/573 (5 byt) : Nâ
146. *Fut.*, 1/198 (3 byt) : Ni
147. *Fut.*, 1/688 (6 byt) : Ni

[148] «... Bu şekilde *dediğimiz gibi...*»

[149] «... Bu (konu)da *derim ki...*»

[150] «... Bu bâb'ı tazammun eden *sözümüz...*»

[151] «... Sevginin sevgisi konusunda, bu bâbı tazammun eden *sözümüz...*»

[152] «... Bir nazm (şiir)imizde *dediğimiz gibi...*»

[153] «... Bunun için *dedik ki...*»

[154] «... *Dedim ki...*»

[155] «... Nutk ettim (söyledim) ve *ifâde ettim...*»

[156] «... Bu mânada *derim ki...*»

[157] «... İşittiğin bu beyitleri mezkûr gence *inşâd ettim...*»

[158] «... Bu bâbı tazammun eden *sözümüz...*»

[159] «... Nazm'dan (şiir'den) *sözümüz...*»

İşte yukardan beri görüldüğü üzere, bu nevî ifâdelerle İbn'ül-arabî'ye âid olduğu belirlenmiş şiirler (toplam olarak 1041 beyit ve Futûhat'ın bab başlarında bulunan diğer şiirler (2272 beyit), tamâmen İbn'ül-arabî'ye âit olan şiirlerdir. Bunların (her iki guruba giren şiirlerin) umûmî yekûnu ise (1041+2272)=) 3313 beyite ulaşmaktadır ki, daha önce de söylediğimiz gibi, bu rakkam, bütün Futûhat içindeki şiirlerin (=6700 beyit), yüzde elliden fazlasını teşkîl ediyor.

---

148. *Fut.*, 2/51 (1 byt) : Ni
149. *Fut.*, 2/145 (7 byt) : Ni
150. *Fut.*, 2/356 (9 byt) : Ni
Fut., 2/372 (str) da, bu şiirin yedinci beytinin son mısrâı aynen tekrarlanmaktadır.
151. *Fut.*, 2/538 (13 byt) : Ni
152. *Fut.*, 2/543 (1 byt) : Ni
153. *Fut.*, 2/383 (8 byt) : Ni
154. *Fut.*, 3/482 (5 byt) : Ni
155. *Fut.*, 3/538 (8 byt) : Ni
156. *Fut.*, 1/761-62 (10 byt) : N-h
157. *Fut.*, 1/51 (5 byt) : Î
158. *Fut.*, 2/357 (10 byt) : Hû
159. *Fut.*, 1/193 (3 byt) : Hî

OTUZUNCU MOTİF

TASAVVUFÎ-FELSEFÎ FRAGMENTLER

İbn'ül-arabî'ye isnâd edilecek eserlerden hangilerinin mevsûk (authentik) olduğuna karar verebilmek için, sağlam bir dayanağımız daha var : Bu da, *felsefî-tasavvufî fragmentler* (metinler)'in teşkil ettiği *otuzuncu motif*'den ibarettir.

Demek ki, ona izâfe edilecek bir eserde bulunabilecek *felsefî-tasavvufî* görüşlerin, *Futûhât*'dan aktardığımız görüşlere uygun olup olmadığına dikkat etmek zorundayız. Şâyet uygunsa, o eserin İbn'ül-arabî'ye âit olduğunu söylemek imkân içine girecektir.

Futûhât'a, rastgele serpiştirilmiş olan *felsefe ve tasavvuf* metinleri, -ilerki sayfalarda görüleceği üzere- önemli bir yekûn tutmaktadır. Gerçi bunlar arasında, bazen birbirini nakz eden görüşler bulunmaktadır. Fakat bu fragmentler, sistemli bir şekilde, yâni konularına göre tasnif edildiği zaman, -özellikle dipnotlarına koyduğumuz paralel metinler sâyesinde- İbn'ül-Arabî'nin hangi noktalarda, kendisiyle *çelişki*'ye düştüğü kolayca görülebilecektir. Tarafımızdan tasnif edilen fragmentlerin konuları için, *içindekiler* cedveline bakmak kâfi gelecektir.

Bilgi ve Mantık metinleri içinde, onun keskin zekâsına ve müşâhede kabiliyitine şâhit olmaktayız. *Metafizik ve Ontoloji* konularında da, oldukça dikkatli ve analitik görüşler ileri sürmektedir. Özellikle *kozmoloji* (ilm-i tekevvün) bahislerinde, bir yandan *Meşşâîler*'in *sudûr* (emanation) nazariyesini redd ediyor ve diğer yandan da, oldukça muntazam bir silsile hâlinde, kendi düşüncelerini anlatıyor. Özellikle bir metin (XXX^{285} = s. 421) son derece ilgi çekicidir : Bâzı *sabit* görünen yıldızların, *binlerce senede fark edilecek bir harekete* sâhib olduğunu ileri süren İbn'ül-arabi, astronomi konusunda önemli düşüncelere ulaşıyor. *Fizik ve Psikoloji*'de, *Antropoloji*'de ve *Ahlâk*'ta da ayni derecede önemli görüşler ileri sürmektedir.

a) *İlimlerin tasnif edilmesi* (XXX1-7)

Yukarda işâret ettiğimiz üzere, İbn'ül-arabî bâzen üçlü ve bâzen de dörtlü tasnîf'ler yapmaktadır. Bununla ilgili olmak üzere, daha önceki motiflerden birinde (bak. XVIII14) bir örnek vermiştik. Bu arada İbn'ül-arabî hemen bütün ilimlerden ismen de olsa, azçok bahsetmiş bulunuyor. Bütün bu teferruât arasında, aşağıdaki satırlardan itibâren, önemli gördüğümüz bâzı tasnifleri göstermekle yetineceğiz :

[1] «... *İlimler, üç menzil* (mertebe = sınıf) üzeredir :

— *Aklî ilim :* Bu, bir *delil* içinde, *nazar*'ın akabinde veyâ *zarûrî* olarak, senin için meydana gelen bir ilim (bilgi)dir...

— *Ahvâl ilmi :* Buna *zevk*'ten (= tatmak'tan) başka bir yol (imkân) yoktur. Bir akıl sâhibi onu, ne *târif* etmeğe, ne de *delil* ikâme ederek bilmeğe muktedirdir.... (Meselâ) *bal*'ın tatlılığı, *sabr*'ın acılığı, *aşk*'ın, *cinsî birleşme*'nin, *vecd*'in ve *şevk*'in lezzeti gibi... İşte bunlarla vasıflanmak veyâ onları *tatmak*'sızın bu (nevî) bilgiler'in gerçeğini bir kimsenin bilmesi imkânsızdır...

— *Sırlar ilmi :* Bu da *akıl* tavr (kuvvet)ının üzerindedir. (Zirâ) bu, *rûh'-ül-kuds*'un üflediği (= ilhâm ettiği) bir ilim'dir* *Velî*'ler ve *peygamber*'lere mahsustur...»

[2] «... *Ahvâl ilimleri; Sırlar ilmi* ile *aklî ilimler* arasında mutavassıttır. Ahvâl ilimlerine inananların çoğu *tecârib ehli*'dir...»

[3] «... Üç tâne *ilim* (vardır) :

— *İlâhiyât*'a taallûk eden *ilim;*

— *Ulvî ruhlar*'a taalluk eden *ilim;*

— *Muvelledât*'a (cismânî varlıklar'a) taalluk eden *ilim.*

İmdi, *İlâhiyât*'a... taalluk eden şey, -ona taalluk eden şeyler değişse bile- kendisi (aslâ) değişmez; *Ulvî ruhlar*'a taalluk eden şey ise, istihâle olmaksızın, nevîlere ayrılır, fakat *muvelledât*'a taalluk eden hem, nevîlere ayrılır hem de, onların istihâlesi ile istihâle eder...»

---

1. **Fut., 1/33 (12-26) :**

*. Burada, İbn'ül-arabî'nin bâzı kutsal ruhlar'dan bilgi aldığını hatırlatmak gerek. IVa motifi ile, VII. ve müteâkib motiflerde buna dâir çeşitli örnekler vermiştik.

2. **Fut., 1/35 (18-19)**

3. **Fut., 2/45 (3-6)**

[4] «... Her *ilim, ilm-i ilâhî*'de derc olunmuştur. Bütün ilimler, ondan dallara ayrılmıştır. Bunlar da, *dört* mertebeye (sınıfa) inhisâr eder : ...
— *Mantık* ilmi,
— *Riyâziye* ilmi
— *Tabiî ilim*
— *İlâhî ilim......*»

[5] «... *hakîm* (=feylesof ismini alan kimse) : *İlâhî* (metafizik), *tabiî* (fizik), *riyâzî* (mathematik) ve *mantıkî* (lojik) ilimleri biraraya toplayan kimsedir. İlimlerden, ancak bu *dört mertebe* (sınıf) vardır. Bunların tahsîl edilmesinde (öğrenilmesinde)ki yollar (metodlar) ihtilâf eder. (Meselâ) *tefekkür* veyâ *vehb* ki, bu bir *ilâhî feyz*'dir : *Arkadaşlarımız*'ın yolu da budur. (Çünkü), *onların,* fesâd (fâsidlik, yanlışlık) ve sıhhat (doğruluk) gibi eğilimleri (=tatarruk) bulunmayan tefekkür'e girişleri yoktur... (Buradaki) «*arkadaşlarımız*» sözü ile; *kâlb, müşâhede* ve *mükâşefe sahibleri* demek istiyorum : *Âbid*'leri, *zâhid*'leri ve mutlak olarak *sûfî*'leri değil...»

[6] «... Her ilmin aslı, *ilm-i ilâhî*'dendir. Çünkü Allah'tan başka herşey, yine Allahtandır...»

[7] «... *İlm-i ilâhî,* bütün ilimlerin aslıdır...»

İlim, irfân, mârifet, hakîkat, yakîn, ayn, ru'yet ve bunların zıddı olan cehâlet (=bilgisizlik) deyimleri

b) *Bilgi'nin müterâdifleri ve bunların zıddı* (XXX$^{8-23}$)

Birçok mütefekkirlerde olduğu gibi, İbn'ül-arabî'nin sisteminde bâzı temel kavram tarifleri vardır. Hepsi de «bilgi»nin çeşitli yönlerini göstermek isteyen bu «deyimler», pek tabiî olarak «*hikmet*»* deyiminin çatısı altında toplanmaktadır. İşte bu çeşitli tabirlerin karşısına, bir zıdd olarak konulan *cehâlet* (=bilgisizlik) dahî, kendi zıddları gibi ayrıca dikkate alınarak tarif edilmiştir. Şimdi, aşağıdaki sayfalardan itibâren bu deyimleri teker teker gözden geçirelim :

[8] «... *İlim*(ler) iki (nevî)dir : *Mevhûb* (=Allah tarafından *verilmiş*) olanlar ile *mükteseb* (insan tarafından *kazanılmış*) olan ilimlerdir.

---

4. *Fut.,* 1/326 (25-27)
5. *Fut.,* 1/291 (18-22); ayr. bak. I^{13}
6. *Fut.,* 1/189 (29)
7. *Fut.,* 1/159 (16-17)
*. *Hikmet* ve *felsefe* deyimleri hakkında bak. I^{10}-I^{16}; ayr. IV^{12}
8. *Fut.,* 1/602 (34-35); ayr. (*ilmin rütbesi* hakk. bak.) I^{18}

Mevhûb ilim'in terâzisi yoktur; *mükteseb ilim* ise, *takvâ* ve iyi davranış (=ahlâk) ile hâsıl olan şeydir...»

[9] «... *Ulemâ* (=bilginler) ismi, ancak *ehl-i hadîs* (=hadisçiler)'e verilir. Çünkü gerçek olarak imâm (=önder) onlardır...»

[10] «... *Su, ilim*'dir (=İlim âdetâ su'ya benzer). Çünkü *ilim,* kalblerin hayâtıdır: Tıbkı *su* ile *arz*'ın hayâtı (olması) gibi...»

[11] «... *Yakîn* lâfzı, *ilim* lafzı değildir*. *Yakîn,* kâlb içinde *îmân*'ın karar bulmasından ibârettir...»

[12] «... *İlm'ül-yakîn,... delîl*'in verdiği şeydir; *ayn'ül-yakîn...* ise, *müşâhede* ve *keşf*'in verdiği şeydir; *hakk'ul-yakîn* ise, *kalb* içinde hâsıl olan şey (bilgi) dir...»

[13] «... Allahın bir evi vardır ki bu, *Kâbe* adını alır. Bu da *Mekke* denilen yerin yakınında (Mekke'de)'dir. İnsanlar her yıl, buraya *hacc*'a gelirler ve onu tavâf ederler. Buraya gelindiği zaman cismânî ayn (=göz) ile bu «ev» müşâhede edilir (görülür). Böylece göz (görme) yoluyla ruh'da bunun keyfiyet ve hey'eti (şekli) ve hâli istikrâr eder. İşte *ayn'ül-yakîn* budur...»

[14] «...*İlm,* tek bir hadd (=tarif)'dir. Lâkin *mârifet,* ilm'in isimlerindendir.... *Arif* dahî, *âlim*'in isimlerinden biridir...»

[15] «... *Ârif,* meşhedi Rabb olan kimsedir... *Mâ'rifet* ise onun *hâl*'idir...»

[16] «... Bizim tarîk'imizde (yol'umuzda) *mâ'rifet,...* ilim konusunda yedi şeye (7 çeşit bilgiye) inhisâr eder:

Birincisi	:	*Hakîkatlar ilmi*'dir ki bu, *ilâhî isimler*'dir...
İkincisi	:	*Hakk*'ın nesnelerde *tecellî* etmesi ilmidir...
Üçüncüsü	:	*Hakk*'ın kullarına *hitâb* etmesi ilmidir...
Dördüncüsü	:	*Vucûd*'ta kemâl (olgunluk) ve *naks* (noksanlık) ilmidir.
Beşincisi	:	Kendi hakîkatları yönünden, *insanın kendini bilmesi* ilmidir...

---

9. *Fut.,* 3/56 (10)
10. *Fut.,* 1/412 (36-37); *İlm*'in *süt*'e teşbîh edilmesi hakk. bk. IV72
11. *Fut.,* 2/700 (15) : Bu hükmün ilk kısmı'nın tekrarlanması için bak. *Fut.,* 2/634 (22-23)
12. *Fut.,* 2/634 (1-3)
13. *Fut.,* 2/634 (10 vd.)
14. *Fut.,* 1/666 (6-7)
15. *Fut.,* 2/143 (32) = *MİA,* s. 36 ve dn. 54
16. *Fut.,* 2/333 (17-22)

Altıncısı : Hayâl ilmi ve onun muttasıl ve munfasıl âlemidir...
Yedincisi : Devâlar ve hastalıklar (ilel) ilmidir...

İşte bu yedi mesele'yi bilmiş olan kimse için, mârifet adı verilmiş olan şey hâsıl olur...»

[17] «... *Hakîkatlar* dörde ayrılır:
— *Zat'ullâh*'ın hakîkatı
— *Sıfât'ullâh*'ın hakîkatı: Bunlar *nisbetler*'dir...
— *Ef'âl'ullâh'ın* hakîkatı
— *Mef'ulât*'ın (yaratıkların) hakîkatı: Bunlar da, *ulviyyât* (=mâ'kûlât), *sufliyât* (=mahsûsât) ve *Berzah* hakikatları (=muhayyelât) olmak üzere üçe ayrılır...»

[18] «... *Hakîkatlar* tebeddül etmez (değişmez)...»

[18*] «... *Hakîkatlar,* helâk ile vasıflanmaz (yok olmazlar)...»

[19] «... *Hakîkatlar* iki kısımdır:
— Hayât, ilm, nutk ve hiss gibi *müfred* olarak akılda bulunanlar;
— Semâ, âlem, insan, taş gibi *terkib hâlinde* bulunanlar...»

[20] «... Her *hakîkat*'ın, ilâhî isimlerden kendisine mahsus bir *ism*'i vardır. *Hakîkat* (deyimi) ile, hakîkatlardan bir *cins*'i kasdediyorum...»

[21] «... *Ma'lûm* (bilinen bir obje) için, *ru'yet* (görmek), bir bakıma *ilm*'den daha tam ve *ma'rifet*'den daha vâzıhtır. Şu halde her *ayn,* (mutlakâ) bir *ilm*'dir fakat her *ilm,* bir *ayn* değildir. Zirâ şurada *Mekke*'(nin bulunduğunu) bilen (kimse) nin, onu görmüş olması (=ru'yet) şart değildir. Oysa onu gördüğü zaman, (Mekke'yi) bildiğine *kesin* (kat'î) *hüküm* veririz... Şu halde *ayn*'in *ilm* üzerine bir derecesi (yani üstünlüğü) vardır...»

[22] «... *İlm, vucûd* (varlık=existence) dır.... *Cehâlet* ise, *adem* (=yokluk)'-tur...»

[23] «... *Bilmediğini bilmeyen,* iki cehâlet sâhibidir; *Bilmediğini bilen* ise, bir cehâlet sâhibidir...»

---

17. *Fut.,* 1/36 (10-)
18. *Fut.,* 1/48 (18) : Bu konudaki tenakuz için bak. XV[11]
18*. *Fut.,* 2/111 (6)
19. *Fut.,* 1/60 (19-20)
20. *Fut.,* 1/110 (20-21)
21. *Fut.,* 1/119 (26-28) : Kasd edilen şey, *ilm el-yakîn*'dir.
22. *Fut.,* 3/180 (20) : Başka örnekler için bak. IV[31] ve notundaki açıklamalar.
23. *Fut.,* 2/169 (19); ayr. bak. N. Keklik, *MİA,* 13 ve *el-Bulga,* (Giriş).

c) *Basar ve basîret farkı; Bilgi bakımından varlık* (XXX24-27)

24 «... Allah'tan başka her şey,... (bilgi yönünden) iki kısım üzeredir: Bir kısmı, *zât*'ıyla idrâk olunur: Bunlar, *hissî* (duyusal) ve *kesîf* (maddî) olandır; bir kısmı da *fiil*'iyle idrâk olunur: Bunlar da *aklî ve lâtif* (gayri maddî) olandır...»

25 «... İki âlem vardır:... Birine *gayb âlemi* denilir;... İkinci hazret (âlem) ise, *hiss* (duyu) ve *şehâdet âlemi*'dir... Bu âlem, *basar* ile idrâk olunur; Gayb âlemi ise, *basîret* ile idrâk edilir...»

26 «... *Gayb âlemi* (gözle görülmeyen varlık), *basîret* gözü ile idrâk edilir; tıbkı şehâdet âlemi'nin (=gözle görülen âlemin) basar ile idrâk olunması gibi...»

26*«... *Gayb* (âlemi), duyu ile idrâk olunmaz...»

27 «... *Allah* Teâlâ, *mahsûs* (duyu ile kavranan bir varlık) değildir. Yani, bilmek istediğimiz vakit O, bizim indimizde, duyuların idrâk'inde değildir. Böylece O'nu, duyular yoluyla (aslâ) bilmiş olmayız...»

d) *Bilgi'nin genel târifleri* (XXX28-32)

28 «... Bilgi (=*ilm*), ruhta bir *eser*'dir...»

29 «... Bir şeyi bilmek, onu kuşatıp sonlandırmaya izin verir (mümkün kılar)...»

---

24. *Fut.*, 1/103 (31-32)
İbn'ül-arabî burada, madde âleminin «passif» ve aklî (immateriel) âlemin de fi'lî (aktif) bir varlık sâhası teşkil ettiğini belirtmek istiyor.
25. *Fut.*, 3/47 (3-5)
Basar ile *Basîret* deyimleri, «bakmak» ve «görmek» kavramları şeklinde düşünülebilir.
26. *Fut.*, 2/688 (2)
Gayb ve *Şehâdet* deyimleri, «gözle görülmeyen=immateriel» ve «gözle görülen=materiel» anlamlarını taşımaktadır.
26*. *Fut.*, 2/721 (26)
27. *Fut.*, 1/104 (24-25)
Burada, Allahın da «gayb âlemi» içinde dikkate alınması gerektiğine işâret olunuyor.
28. *Fut.*, 3/138 (15)
29. *Fut.*, 1/50 (13)

30 «... Bilmek (=*ilm*), bilinen'in (*mâlûm*'un) tasavvurudur. (krş. XXX$^{30*-31-32}$)... Şu halde *ilm*(=bilmek), *âlim*'in (=bilen'in) zâtî sıfatlarındandır. (Böylece) onun ilmi, (bilinen'in) sûreti olur...»

30* «... *İlm*'in târifi, *mâlûm*'un tasavvuru değildir...» (krş. XXX^{30})

31 «... *İlm* (=bilmek), *mâlûm*'un (bilinen'in=obje'nin) tasavvuru değildir. (krş. XXX^{30})... Zîrâ her «bilinen», tasavvur olun(a)madığı gibi, her «bilen» dahî tasavvur edemez. Çünkü «bilen» için «tasavvur», ancak «bilen»in «*hayâl sâhibi*» olmasındandır...»

32 «... *Bize gelince* (bak. XXIII^{30*}) : Biz, *nazar sâhibi'nin* (rasyonalist'lerin) dediği üzere, «*ilim, malumun tasavvurudur*» diyemeyiz. (krş. XXX^{30}) (Bizce). *ilm,* (bilinmesi) taleb edilen (=istenilen) bir şeyin, bulunduğu mâhiyet üzere (=*alâ mâ hiya aleyh) zât*'ının idrâk edilmesidir...»

e) *Bilgi ve İdrâk* (XXX$^{33-38}$)

33 «... Her *canlı* ve *idrâk* ile vasıflanmış olan her şey, bu idrâk bakımından... yeni bir bilgi (*ilm*) içindedir...»

34 «... *İdrâk* eden insan, kendisinde (=zihninde) misli (benzeri) bulunmayan bir şeyi, aslâ idrâk edemez...»

35 «... *Bilgi* (=*ilm*), bilinen'in (=*malûm*'un) tagayyürü (değişmesi) ile tagayyür etmez. Fakat (bilen ile bilinen arasındaki) *taalluk*'un (alâka'nın) kendisi değişebilir. Çünkü (Süje ile Obje arasındaki) taalluk, her hangi bir «bilinen»e *nisbet* (izâfet) iledir...»

36 «... Sıfat, mevsûf ile bir ta'alluk sâhibidir:... Tıbkı, *ilm*'in (bilgi'nin), *bilen* ve *bilinen* ile râbıta (bağlantı) kurması gibi...»

37 «... Her *mâlum*'un (Obje'nin) *müfred* (basit) veyâ *mürekkeb* (bileşik) olması gerekir...»

---

30. ***Fut.***, 2/137 ( )
Buradaki önermenin başlangıç kısmı ile, müteâkib iki önermedeki hükm arasındaki *tenâkuz,* dikkatimizi çekmiş olmalıdır.
30*. ***Fut.***, 2/467 (25)
31. ***Fut.***, 1/45 (10-12)
32. ***Fut.***, 4/348 (7-9)
33. ***Fut.***, 1/185 (4-5)=krş. IV^{22} = ayr. *MİA,* s. 28 ve dn. 33
34. ***Fut.***, 1/105 (6-7)
35. ***Fut.***, 1/46 (8-9)
36. ***Fut.***, 1/57 (27)
37. ***Fut.***, 1/191 (33)

38 «... Bir şehir gibi olan *beden*'i tedbîr (idâre) etmek konusunda *insan*'ı, Allah iki kısım hâlinde yaratmış ve *kalb*'i de, iki şeyi birbirinden ayıran (bir nesne) gibi, bu iki kısım arasına koymuştur. *Baş* (demek) olan *üst* kısıma, bütün *duyu ve ruh kuvvetleri*'ni ve *alt* kısıma da, ancak *dokunma duyusu*'nu yerleştirmiştir: Sert, yumuşak, sıcak, soğuk, nemli (veyâ) kuru şeyleri (insan), bütün beden'e sirâyet eden (yayılan) husûsî bir kuvvet olması yönünden, ancak bu *hassâs rûh*'uyla idrâk eder, başkasıyla değil...».

f) *Duyu kuvvetleri ve Aklın idrâki* (XXX[39-47])

39 «... İnsan, bütün *mâlûm* (=bilinebilir) şeyleri, ancak *beş duyu*'dan bir tânesiyle *idrâk* edebilir. Bu *beş* (*duyu*) ise: *koklama, tadalma, dokunma işitme* ve *görme*'dir. (Meselâ) *görme* (duyusu), yakınlık ve uzaklık'tan (dolayı), bir şeyi belli bir ölçüde idrâk edebilir. Böylece *bir mil*'den *idrâk* edilen şey, *iki mil* (mesâfe)'den *idrâk* edilen şeyden başka olur; avuç içinde idrâk edilen bir şey, yirmi *bâ**'dan idrâk edilen şeyden başka olur. Şu halde, *iki mil* (mesâfe)'den idrâk edilen bir şahsın, bir «insan» mı? yoksa bir «ağaç» mı olduğu bilinemez fakat *bir mil* (mesâfe)'den (idrâk edilecek olursa), onun bir «insan» olduğu bilinebilir; yirmi *bâ*(mesâfe)'den ise, beyaz veyâ siyah (tenli) olduğu bilinir. Bunun mukâbilinde onun mâvi yâhut kara gözlü olduğu (da idrâk edilebilir). İşte diğer duyular dahî idrâk ettikleri şeyler konusunda, yakınlık ve uzaklık (bakımın)'dan böyledir...»

40 «... Bir hareket ettiren (kimse)'nin elindeyken, onu (havada, hızla) çevirdiği zaman, bir «ateş parçası» nın hareketinin sür'atiyle havada ne meydana geldiğine bir baksana: Şâyet uzunlamasına veyâ istenilen (herhangi) bir şekilde hareket yapılırsa, gören'in gözünde «ateşten bir dâire» veyâ bir «düz çizgi» meydana gelmektedir. Ve sen, o zaman bir «ateş çenberi» gördüğünden şüphe etmediğin gibi, orada bir «dâire» bulunduğundan da şüphe etmezsin. Halbuki senin bakışında bunu inşâ eden (meydana getiren) ancak «hareketin sür'ati» dir...»

41 «... İnsan, ancak Allahın verdiği kuvvetler olan *duyular ve akıl* sâyesinde bir şeyi *idrâk* edebilir. Şu halde insan, (ancak) kendi *duyu*'sunun ver-

38. *Fut.*, 1/177 (22-26)
39. *Fut.*, 1/104 (17-23)
40. *Fut.*, 1/736 (16-20)
41. *Fut.*, 2/331 (24-35)

*. باع (bâ'); bir uzunluk ölçüsü : 20 cm.

diği şeyi (=intibâları) *taklîd* edebilir (onlara güvenir) ve bâzen «yanlışlık» (*galat*) yapar bâzen de bir şeyin mâhiyet'ine (*alâ mâ huva aleyh*) muvâfık olur (ulaşabilir).
İnsan, yâhut da, *zarûrî* olan veyâ *nazar*'dan (tefekkür'den doğan) şeyi verdiği konusunda, kendi *akıl*'ını *taklîd* eder. Şu halde, *akıl,* fikri (=tefekkürü) *taklîd* eder ki, bunun da sahîh (doğru) ve fâsid (yanlış) olanı vardır... (Hulâsa) burada, ancak *taklîd* vardır (bahis konusudur)...»

42 «... *Dokunma, tadalma, koklama, işitme* ve *görme*'den (ibâret olan) *duyular* (konusunda), bununla berâber bütün kusur (kabâhat), *Rabbini bilmek*'de *akl'ın bu duyular'ı taklîd etmesi* ve Kur'ânda Allahın kendisinden haber verdiği (gibi), *Rabbini taklîd etmemesi* (sebebiyle)'dir... Şu halde her tefekkür sâhibi, bu *galat*'ın (yanılma'nın) hükmü (hâkimiyeti) altındadır... (Allah), işitme duyusu'na kendi halk'ını (işitme kâbiliyetini) vermiştir ve o, bunun (yâni sesleri duymaklığın) idrâkini aşamaz. (Başka bir deyişle: Kulak, sesten başka bir şeyi idrâk edemez ve idrâk ettiği sesler dahî, belli hududlar içinde kalan ihtizâzlardan ibârettir.) Sonra, *seslerin bilinmesi* (birbirinden ayrılması)... konusunda da, aklı ona muhtaç kılmıştır. (İnsan böylece) kuş sesi, rüzgâr esintisi, kapı gıcırdaması, su akması, insan çığlığı,... inek böğürmesi, deve bağırması ve buna benzer bütün sesler arasındaki farkı bulur. İşte bu sebebledir ki işitme (duyusu), (intibâları) ulaştırmadığı *müddetçe,* bir şeyin idrâk edilmesi, *aklın kuvveti*'nde bulunamaz.

Görme kuvveti de böyledir: Nitekim görülen şeyler (=*mubsarât*)'den (dolayı) ona ulaştırdığı şey (intibâ) husûsunda akılı ona (yani görme duyusu'na) muhtac kılmıştır. Bu sebeble, yeşillik, sarılık,... beyazlık, siyahlık ve bunlar arasındaki renkleri, -görme duyusu bunları ulaştırmadığı sürece- *akıl, onları bilemez.* İşte, duyular (adıyla) mâruf olan bütün kuvvetler dahî böyledir...»

42*.«... Domuzlan böceği (الدودة): ... onda, *dokunma duyusu*'ndan başkası yoktur. Onun gıdalanması, dokunma duyusu iledir...»

43 «... Hiss (duyu)'in idrâk ettiği şey hakk (doğru ve gerçek)'dir... Yanılma, hüküm veren *akıl*'a mensuptur...»

---

42. *Fut.,* 1/321 (36-37) - 322 (1-8)
Duyular ve akıl arasındaki münâsebet, müteâkib örneklerde daha geniş olarak ele alınacaktır.

42*. *Fut.,* 1/92 (25); ayr. bak. *el-Bulga* (nşr. N. Keklik, Türkçe açıklamalar kısmı), s. 25.

43. *Fut.,* 1/177 (23) :

44 «... Kendileriyle bilgi edinilen *idrâk*'ler, çeşitlidir... Allah, *idrâk* eden (akıl)'ı, bu idrâk'ler için... yarattı.

İdrâklar, altı tânedir : *İşitme, görme, koklama, dokunma, tadalma* ve *akıl....* *Duyular,* aslâ aldanmaz.... Bu konuda bir topluluk yanılmış ve onlar, yanılma'yı duyular'a nisbet etmişlerdir. Hâlbûki böyle değildir. *Yanılma,* ancak *hüküm veren*'e (yani, akıla) âidtir...»

45 «... *Duyu kuvvetleri*'ne gelince :... (Bunlar), bulundukları uzuvlarda, idrâk edilen şeyler ile kendileri arasında... örtüler târi (peydâ) olur... (Meselâ) bir *kör,* karanlık (tan ibâret) olan bir *örtü*'yü müşâhede eder ve görür... Şu halde onun müşâhede ettiği şey, bir *hicâb* (örtü)tır. *Bal* veya *şeker* tadan (kimse) dâhi böyledir : Onu *acı* bulduğu zaman, kendisiyle kâim olduğu uzuvdaki mubâşir (haberci), *tadalma kuvveti*'dir ki, bu da ancak safra acılığı'dır. İşte (insan) *acı*'lığı (böyle) idrâk etmiştir. (Bu sebeble) *duyu* der ki : —Ben bir *acılık* idrâk ettim. Oysa hüküm veren (=akıl), şâyet hatâ ederse, der ki : —Bu şeker, acıdır; fakat (akıl) *isâbet* ederse, (bunun) sebebini bilir ve *şeker* hakkında *acılık* hükmünü vermez...»

46 «... Allah, insanda *fikr* (düşünce) adı verilen bir kuvvet yaratmış ve bunu, *akıl* denilen, başka bir kuvvete hâdim (hizmet edici) kılmıştır. Ve *fikr*'e olan siyâdet'ine (efendiliği'ne=üstünlüğüne) rağmen, *akl*'ı, fikr'in verdiğini almağa zorlamıştır.

Allah, (insandaki) *fikir kuvveti*'ni, ancak *hayâl kuvveti* içinde bir mecâl (dolaşma yeri) olarak yarattı ve hayâl kuvvetini de, *duyu kuvveti*'nin hâsıl ettiği toplayıcı (câmi) bir mahall olarak yarattı.

Duyu kuvveti için dahî, *musavvire* (tasavvur) *kuvveti* adı verilen bir kuvvet yarattı : *Hayâl kuvveti*'nde ancak *duyu*'ların ve musavvire kuvveti'nin verdiği şey hâsıl olur... *Akıl,* (âdetâ, bütün idrâk kuvvetlerini kuşatan) bir bilezik (sâzic) olarak yaratılmış olup, onda, *nazarî ilim*'lerden bir şey mevcûd değildir. (Bu sûretle) *fikr*'e denildi ki : —*Hayâl kuvveti* içindeki *bâtıl* ile *hakk* (hakikat)'ı, (birbirinden) ayırt et!... Sonra Allah, bu *akl*'ın içine, *Marifet'ul-lâh*'ı doldurdu ve (akıl, bu konuda) *fikr*'e dayandı ve... Allahın, tefekkür'den murâd ettiği şeyden gâfil oldu ve gördü ki, Allah hakkındaki bilgi'si, ancak (bu bilgiyi) *Allâhın târifi* (öğretmesi) ile olabilir...//... (Böylece) *akıl*'lar, -*mârifet'ullâh* konusunda, kendi *mütefekkire kuvveti*'nden bir şey almağa rucû edince-, *mâ'rifet'ullâh* konusunda tek bir hüküm üzerinde, birleşemediler (=ihtilâf ettiler).

---

44. *Fut.,* 1/239 (4-9) = *MİA,* s. 29 ve dn. 34
45. *Fut.,* 1/178 (2 vd.)
46. *Fut.,* 1/139 (25-37) - 140 (1-11) = *MİA,* s. 31 ve dn. 37

Bu sebeble, her tâife (ayrı) bir yola gitti ve *Allah hakkındaki* sözler (*görüşler*), *çoğaldı*... Halbûki Allahın kendisi teklif ettiği imân'a iftikâr eden (dayanan) *sûfiler*,... *fikr*'i (tefekkür'ü), kendi mertebesinde bıraktılar... Zâten, *Allâhın zâtı* konusunda *tefekkür* yasağı vârid olmuştur...»

47 «... *Akıl*'ların *mâkûl* (akılla kavranan) şeyleri *idrâk* etmesine gelince, bu da, iki kısımdır:

— (Bir kısmı), diğer *idrâk*'lar gibi *zarûrî*'dir;

— (Bir kısmı da), *zarûrî değil*'dir: Aksine, *bilmek* için, altı tâne yardımcı (edevât)'ya muhtaçdır ki, zikrettiğimiz *beş duyu* ile *müfekkire kuvveti*, bu (yardımcı)lardandır. Herhangi bir yaratık, herhangi bir şeyi, ancak bu *idrâk*'lardan biri ile *bilmek*'ten hâlî kalmaz.

Bâzı kimseler (cemâ'a), *duyuların idrâki*'nde hatâ etmişler ve yanılmalar'ı onlara nisbet etmişlerdir diyoruz. (Şu sebeble ki): *Sâhil*'de (kıyıda), kendilerini taşıyan bir *gemi*'ye bindikleri zaman, geminin gitmesi (hareket etmesi) ile, sâhil'in de gittiğini (hareket ettiğini) görürler. (Zirâ) *görme kuvveti*, onlara gerçek olmayan ve aslâ mâlûm (bilinmiş) bulunmayan bir şeyi (intibâı) veriyor. Halbûki onlar, zarûrî olarak bilirler ki *sâhil*, kendi yerinden hiç hareket etmemiştir. (Buna rağmen), müşâhede ettikleri (gördükleri) *hareket*'i inkâr etmeğe güçleri yetmez.

Ayni şekilde, *şeker* veyâ *bal* taddıkları zaman, (bunlar) *tatlı* oldukları halde, onları (bâzen) *acı* bulurlar. Onların indinde, *tadalma* duyusu, galat (hatâ) etmiş ve doğru olmayan birşeyi nakletmiştir...

Fakat *bizce*, mesele böyle değildir. Çünkü *akıl*(dan ibâret) olan hüküm verici'den vâki olan *kusur* ve *galat* (yanılma), *duyular*'dan (dolayı) değildir. Zirâ *duyuların idrâki*, gerçeği verdikleri şey sebebiyle, *zarûrî*'dir. Tıbkı *akıl*'ın, idrâk ettiği şeyde, zarûrî olarak hatâ etmemesi ve (onun), *duyular* yahut *fikr* (tefekkür vâsıtası) ile idrâk ettiği şeyde bâzen galat (yanlışlık) yapması gibi. Şu halde bir *duyu*, aslâ yanlışlık yapmaz... Ve, hiç şübhe yok ki (görme) *duyu*(su), bir *hareket* görmüş ve (tadalma duyusu), şübhesiz olarak bir *acılık* lezzeti bulmuştur. Böylece *görme*'nin *hareket*'i idrâk etmesi, bizâtihidir. Sonra bir *akıl* gelmiş ve *sâhil*'in *hareket* ettiğine ve *şeker*'in acı olduğuna hükmetmiştir. Bundan sonra, başka bir *akıl* gelmiş ve demiştir ki:... —*Tadalma* (duyusu), ancak (dile ulaşan) *safra*'nın acılığını tatmıştır.

Akıl sâhipleri (düşünürler) bu iki şahsın, şüphesiz olarak acılığı id-

---

47. *Fut.*, 1/239 (10-31)

*. *Bizce* deyimi hakkında bak. XXIII46 ve ayr. XXIII50*

râk etmesinde *ittifâk* etmişler fakat onlar *tadalma* için, idrâk edilen şey'de *ihtilâf* etmişlerdir. İşte (bu sûretle) belli oluyor ki *duyular* değil, *akıl* bir galat (yanılma) işlemiştir. Şu halde *yanılma,* gerçekte gören'e (görme duyusuna) değil, ancak *hüküm veren*'e (=akıl'a) nisbet edilebilir.

*Bence** bu meselede, onların iddiâ ettiğine muhâlif olan başka bir emr (=şey) daha vardır ki, o da : *tatlı*'da ve diğer *tadılabilir* şeylerde bulunan *tad,* şu emr (yani, sebeb)'le, tadılabilir şeyler(in kendilerinden ibâret) değildir: Çünkü bunu araştırdığın zaman, bizim dediğimizin doğruluğunu bulursun (görürsün). Diğer *idrâklar*'daki hüküm (durum) dâhi böyledir. (Çünkü) *akıl* üzerinde (fevkinde), *akıl* ile (birlikte) hüküm veren ve, -aklın, duyular üzerine (dayanarak) hüküm vermesi gibi- ondan (güç) alan başka bir «idrâk edici» bulunsaydı, aklın fevkindeki bu hüküm verici (ve) idrâk edici dahi, *zarûrî* olan bir şeyde, (yine de) yanlışlık (galat) yapar ve derdi ki : —*Akıl,* zarûrî olan bir şeyde, *yanlışlık* yapmıştır. İşte bu (husus) tekarrür edince (belli olunca), Allahın, *idrâklar* ile *idrâk edilen şey-ler'i* (müdrekât'ı) nasıl tertib ettiğini (düzenlediğini) de bilmiş olursun...»

g) *Mantık'ın tarifleri* (XXX$^{48-51}$)

48 «... *Akıl*'ın elinde, *mânâ*'lar için bir *mîzân* (terâzi) vardır ki buna, *mantık* denilir. Bunun da iki öncül (*mukaddemeteyn*) denilen iki kefesi mevcuttur...»

49 «... *Aklî ilmin mîzânı*'na gelince : İki kısımdır. *Akıl,* bunun bir kısmını, kendi *fikr*'iyle idrâk eder ve bu ise : *Mânâlar* konusunda *mantık* ve *lafızlar* konusunda da *nahv* (gramer) denilen şeydir...»

50 «... *Nahvciler*'in (gramerciler'in), *kelimeler*'i : *isim, fiil* ve *harf* (edat) (olarak) üçe böldüklerine bak : ... Onlardaki *isim,* bizim indimizdeki *zât*'dır; onlardaki *fiil,* bizim indimizdeki** *hudûs* (meydana geliş)dir; onlardaki *harf* ise, bizim indimizdeki *râbıta* (=copula)dır...»

---

*. *Bence* (indî = benim indimde) deyimi için bak. XXIII^{46}

48. *Fut.,* 3/7 (2-4)

49. *Fut.,* 3/8 (12-13)

50. *Fut.,* 1/95 (12-13)

**. *Bizim indimizde* (indenâ) deyimi hakkında bak. XXIII^{50}

[51] «... Arapların indinde, *lafızlar* dört kısım üzeredir:

— *Mütebâyin* (münferit, tek anlam taşıyan) lafızlar: Bunlar, isimlendirdikleri nesneler, tek tek olanlardır: Deniz, anahtar, makas (lafızları) gibi.

— *Mütevâti* (متواطىء) *lafızlar:* Herhangi bir *cins ferdleri*'ne itlâk olunan lafızlardır: Adam, kadın (vs.) lafızları gibi.

— *Müşterek* (commun) *lafızlar:* Tek bir sıyga hâlinde, *muhtelif mânâlar* üzerine itlâk olunan lafızlardır: *Ayn* (göz), *Müşteri* (yıldızı) ve İnsan (lafızları) gibi.

— *Müterâdif* (sinonyme) *lafızlar:* Çeşitli sıygalar hâlinde, bir *tek mânâ* üzerine itlâk olunan lafızlardır: Esed, Hezber, Gazanfer (hepsi de *Arslan* mânâsına), yahut Seyf, Hısâm ve Sârım (hepsi de *kılıç* mânâsına) veya Hamr, Rahîk, Handerîs (hepsi de *şarap* mânâsına) gibi lafızlardır.

h) *Kategorialar (Nisbetler-İzâfetler) ve Kıyâs* (XXX52-77)

[52] «... *Nisbet*(izâfet=kategorisi), aklî bir şeydir; iki şey arasında (gerçekten) mevcûd değildir... *İsimler* dahi, *nisbetler*'den ibârettir...»

[53] «... *Nisbetler âlemi*'nde *araz* (accident) olanlar vardır. Benzeri: siyah, beyaz ve (diğer) *renkler* ile *ekvân* (kevnî, mümkün varlıklar)'dır. Ve bunlardan da:

Keyfe (=keyfiyet) ki, benzeri: *hâl*'ler, *doğru* ve *yanlış*'dır.

Kemm (=kemmiyet) ki, benzeri: Bir adım, bir (*zira*')dan daha *uzun*'dur.

Eyne (=mekân) ki, benzeri: Baş'ım, boynumun *üstünde*'dir; ve boynum, omuzumun *üstünde*'dir.

Zaman ki, benzeri: Elimin hareket ettirmesi (zamanı) ile, başımın hareket etmesidir.

İzâfet ki benzeri: Bu *babam*'dır; ben de *onun oğlu*'yum.

Vaz (=durum) ki, benzeri: Benim *üstümde* ve *altımda*'dır.

En yef'ale (=fiil) ki benzeri: (Yemek) *yedi*'dir.

En yenfaile (=infiâl) ki benzeri: (yemekle) *doyuruldum*'dur...»

---

51. *Fut.*, 1/97 (31-36)
52. *Fut.*, 2/63 (15 ve 23)
53. *Fut.*, 1/134 (9-13)

54 «... (Küllilerden) birincisi: *Cevher* olup (ilâhî) *zât* içindir; ikincisi, *araz-lar*'dır ki (bunlar da) *sıfatlar* içindir; üçüncüsü *zaman*'dır ki, *ezel* içindir; dördüncüsü *mekân*'dır ki, bu da, *istivâ* ve (ilâhî) *sıfatlar* içindir; beşincisi *izâfetler*'dir ki, bunlar izâfetler içindir; altıncısı *vaz'lar* (durumlar)dır ki, *fehvâniyye* içindir; yedincisi *kemmiyetler*'dir ki *isimler* içindir; sekizincisi *keyfiyetler*'dir ki *tecelliyât* içindir; dokuzuncusu *tesirler* (fiiller) dir ki, *vu-cûd* (varlık) içindir; onuncusu da *infiâller*'dir ki, *îtikâdların sûretleri*'nde *zuhûr* (zâhir olmak) içindir...»

55 «... *On Kategori* ki, onları bu kitapta, daha önce zikretmiştik...»

56 «... *Cevher*'ler, *araz*'lar, *zaman*'lar, *mekân*'lar, *izâfet*'ler, *keyfiyet*'ler, *kem-miyet*'ler, *vaz*'lar, *fâil*'ler, *infiâl*'ler...»

57 «... *Gayb* (görülmez âlem)'deki nesneler'in *kemmiyet*'i yoktur. Zirâ *kem-miyet,* inhisârı gerekli kılar. Ve: *Ne kadar?* denilince: —*Şu kadar* denilir. Bu ise, *gayb* âlemine itlâk olunamaz. Zirâ bu (gayb âlemi), *sonsuz*'dur. Şu halde *kemmiyet, keyfiyet, mekân, zaman, vaz', izâfet, araz, fiil* ve *in-fiâl*'ler, *nisbetler*'den ibâret olup, onların *ayn*'ları (gerçek varlıkları) yok-tur: Bunların hükmü, *cevher*'in zûhuruyla zâhir (belli, âşikâr) olur. Böy-lece cevherlerin ayn'ları (أعين) zâhir olunca, bu *nisbetler* dahi onlara tâbi olur. (Meselâ): Ne kadar ayn (nesne) zâhir oldu? denilince; on tâne veyâ daha çok, yâhut daha az denilir; *Nasıl?* denilince: müellef (mürek-keb olarak) denilir;... *Nerede?* denilince: mekân içinde veyâ bir yerde denilir; *Ne zaman*? denilince: şu ve şu zamanda veya şu ve şu sûrette de-nilir; onun *lisânı nedir*? denilince yabancı dil (a'cemi) veyâ arapça denilir. Onun *dini nedir*? denilince, filancanın şerîatı denilir; kendisinin başkasın-dan zâhir olması gibi,... *ondan* da, başka *bir şey zâhir oldu mu*? denilin-ce: O, filancanın babası ve filancanın da oğludur denilir; *Ne yaptı*? de-nilince: (yemek) yedi denilir; ona yemek'den (dolayı) *ne yapıldı*? denilin-ce: (karnı) doyuruldu denilir. İşte bunlar, *cevherlere araz* olan *nisbetler*'in hepsidir... Böylece muhdes (yaratılmış) varlıkta ancak *cevher aynları* ile, onlara tâbi olan *nisbetler* vardır... Bu sebeble, âlemin sûreti, (Allahın) *zât*'ındandır: Onun *isimler*'i, *kemmiyet*'dendir; Onun «hergün bir iş için-de olması» (K. LV/29) *keyfiyet*'dendir; Allah (varlığı yaratmazdan önce) bir *amâ*'(bak. XXX[239])'daydı (denmesi), *mekân*'dandır; Allah *ezel*'deydi

54. *Fut.*, 1/200 (31-35)
55. *Fut.*, 3/313 (8)
56. *Fut.*, 2/338 (30-31)
57. *Fut.*, 3/12 (7-22)

(denmesi), *zamân*'dır; «Allah, Hz. Mûsâ ile konuştu» (Kr.IV/164) (denmesi), *vaz*'(=durum)dur... Allah, mahlûkatın *hâlık*'ı ve mülk'ün mâliki (sâhibi)dir (denmesi), *izâfet*'dir; Allahın elinde terâzi (mizân) vardır... (denilmesi), *fiil*'dir; Allaha duâ edilir, O da icâbet (kabûl) eder; ondan istenilir, O da verir (denilmesi), *infiâl*'dir...»

58 «... *Cevher,* bölünemez...»

58*«... Nesnelerin *cevher*'leri *(cevâhir el-eşyâ),* birbirine benzer (mütemâsil)'dirler. Nesneler, *sûretler* ve *arazlar* ile ihtilâf ederler (: birbirinden farklı olurlar). Oysa *cevher,* (dâima) *tek* (vâhid)'tir...»

58**«... *Cevher* ki, inkısâm etmez (parçalara, kısımlara ayrılmaz)...»

59 «... Âlemdeki her *sûret,* bir *cevher*'deki *araz*'dır... Cevher, *tek*'dir. *Bölünme,* (ancak) sûrette olur, cevherde değil...»

59*«... *Sûret* (form denilen şey), *şekil*'in aynısından başka bir şey değildir...»

59**«... *Sûretler* (el-suver), iki kısımdır: *Zâhir* (: açık, görülen) ve *hissî* (duyulur, maddî) *sûretler* ki onlar, *cisimler* (el-ecrâm) ile maddî (hissî) olarak birleşen şeylerdir. (Meselâ) : *şekiller* (el-eşkâl), *renkler* (el-elvân) ve *mümkin varlıklar* (el-ekvân) gibi. (İkincisi de), *bâtın* (iç; gizli) ve *mânevî sûretler*'dir ki bunlar, *mahsûs* (hisler, duyular ile kavranan maddî) değildirler. (Meselâ) : *bilgiler,* (el-ulûm), *mârifetler* (el-ma›ârif) ve *arzûlar* (el-irâdât)'ı ihtivâ eden şeyler (gibi)...»

60 «... Kendi üzerinde zâhir olan *hâl*'ler ve *araz*'lar sebebiyle, *cevher,* cevher oluşda tagayyür etmez (hep ayni şey olarak kalır)...»

60*«... *Sûretler*'in in'idâmı (: yok olması), *âlemin cevheri*'nin de yok olmasını gerektirmez. Yeter ki, tek bir *sûret* dahi kalmayıncaya kadar, bütün *sûretler* yok olsun. O zaman, bütün sûretlerin yok olmasıyla, *âlem* (kâînât) dahi, kendi *cevher*'i bakımından yok olur...»

---

58. *Fut.,* 2/104 (15-16)
58*. *Fut.,* 2/308 (36)
58**. *Fut.,* 2/104 (16)
59. *Fut.,* 1/45 (31-32)
59*. *Fut.,* 4/233 (36-37)
59**. *Fut.,* 1/155 (20-22)
60. *Fut.,* 2/524 (33)
60*. *Fut.,* 1/476 (18-19)

[61] «... *Eş'arî kelâmcıları* dahi,... *arazlar*'ın in'idâmına (yok olması'na) kâildirler...»

[62] «... *Eş'arîler*'in, *araz* konusunda dediği gibi: —(Arazlar) iki ân bâkî kalmaz...»

[63] «... Kelamcılar'm sözü (şudur): —*Araz*, iki ân bâki kalmaz...»

[64] «... *Arazlar*, zamân-ı sânî'de (ikinci ân'da) yok olur...»

[65] «... *Aded*'ler, (herhangi) bir şeye, *kemmiyet*'lerin çokluğunu veyâ azlığını verir. Zâten *âded*, bir *kemmiyet*'dir...»

[66] «... *Zamân*, gerçekte bir *nisbet*'dir; bir mevcûd şey (*emr vucûdî*) değildir...»

[67] «... *Zaman*, felekler'in kat'ettiği *vehmî bir süre*'dir...»

[68] «... *Metâ*, *zamân*'dan suâldir. Bu sebeble onun, varlığı bulunmayan, *vehmî* bir şey olması gerekir... *Zamân*, kendiliğinden varlığı bulunan bir şey olsaydı, Hakk'ın (Allah'ın) bağımlı olmak (takyîd)'tan mûnezzeh olması, doğru olmazdı.... Çünkü *zamân*'ın hükmü, Allah'ı takyid eder(di)... Sonra deriz ki: İnsanlar, *zaman* lafzının kavramı ve delâlet ettiği şey konusunda ihtilâf etmiştir. *Hakîmler* (feylesoflar), muhtelif şeylere muvâzî olarak bu lafzı kullanmışlardır. Çoğuna göre bu, feleklerin hareketinin kat'ettiği vehmî bir *süre*'dir. Kelamcılar ise, bunu başka bir şeye paralel olarak itlâk ederler...»

[69] «... (Bir de) *tabiat-üstü zaman* vardır ki bu, *kelâmcılar*'ın mezhebidir. (Ayrıca) tabiat-altı zaman vardır ki o da, umûmî hükme sâhiptir: *Tabiat-altı* (zaman)'nda, hükmü olanın hükmü, *cismânî* bir hüküm olup, feleklerin hareketi ile temeyyüz eder. Oysa *zaman*, bizâtihi akılla kavranan (*ma'kûl*) bir şeydir. Onun mâkûl olduğuna giden yol, *vehm*'dir... (Bütün)

---

61. *Fut.*, 1/210 (29-30)
62. *Fut.*, 1/86 (30)
63. *Fut.*, 2/229 (10-11)
64. *Fut.*, 2/276 (31)
65. *Fut.*, 1/620 (9-10)
66. *Fut.*, 2/4 (37) - 5 (1)
67. *Fut.*, 3/606 (17-18)
68. *Fut.*, 1/325 (9-15)
69. *Fut.*, 1/709 (23-28)

bu sözlerin hulâsası (şudur): *Zaman* bir yokluk (*adem)*tur; onun varlığı olmaz.

Tabiat-üstü zaman'a gelince: *Ahvâl* (hâl'ler) bir emr-i vucûdî (mevcûd nesne) içinde temeyyüz etmektedir...»

70 «... (Kelâmcı) *Eş'arî*'nin delâletine (gösterdiği delile) göre, *ilk-mümkin*'in varlığının *zamân*'ı üzerine (=konusunda), *öncelik* ve *sonralık* câizdir. Şu halde Eş'arî'nin indinde, bu meseledeki zaman, *takdîrî*(bir şey)'dir, *mevcûd değil*'dir... Oysa, bu, «zamanın yokluğu» sebebiyle, *fâsid bir delil*'dir. Bu sebeble bu (görüş)'ün delil sayılması, bâtıl olmuştur...»

71 «... *İzâfet,* ancak iki *muzâf* ile akledilebilir. Çünkü «oğulluk», ancak «baba ve oğul» ile, *takdîrî* varlık olarak akledilebilir...»

72 «... *Mütezâf* (=birbirine izâfe edilmiş) olan *iki* şeyden her biri için *izâfet*'i veren bir *isim* hâdis olur. Nitekim *Ali* dediğin zaman, şübhesiz ki bu bir (tek) insan'dır... Fakat, *Veli'nin oğlu Ali...* dediğin zaman, hiç şüphe yok ki, *Ali* için «oğulluk» hâdis olmuştur. Çünkü o, *Velinin oğlu*'dur. *Veli* için de, «babalık» hâdis olmuştur. Çünkü o, *Alinin babası*'dır. Şu halde Ali'nin «oğulluk»u; Veli'ye «babalık» (ismini) Ali'ye de «oğulluk» (adını) vermiştir. Demek ki *muzâf* olanlardan her biri, izâfetten önce vasıflanmadıkları bir *mânâ*'yı diğerine vermiş oluyor.

Ali, Veli'nin kölesidir (önermesi) dahi böyledir. Çünkü bu, Ali'ye «sâhib olunmak» konusunda «kölelik» (ismini); Veli'ye de «sahib olma»yı vermiştir... Bunlardan her biri için izâfet'ten ö n c e, bu iki ismin mâkuliyeti bulunmuyordu.

Şu halde *Hakk,* Hakk'dır; *İnsan* da insan'dır. Böylece «insan ve (bütün) insanlar, Allahın kullarıdır» dediğin zaman, Allahın «insanlara mâlik» olduğunu söylemiş olursun...»

73 «... Her «en kuvvetli», «kuvvetli» dir halbuki her «kuvvetli», «en kuvvetli» değildir...»

74 «... Her *sirâc* (kandil), bir *nûr* (ışık)'dur fakat her *nur,* bir *sirâc* değildir...»

---

70. *Fut.,* 1/46 (36-37) - 47 (1-2)
71. *Fut.,* 1/66 (36)
72. *Fut.,* 1/204 (23-31)
73. *Fut.,* 4/312 (31-32)
74. *Fut.,* 2/125 (13)

75 «... Nesneler (*eşyâ*) ikiye ayrılır: *Müfred* olanlar ve *mürekkeb* olanlar. Müfred (simple)'in bilgisi, muhakkak ki mürekkeb (composé)'in bilgisi'nden önce gelir: Müfredin bilgisi, *hadd*(târif)'i gerekli kılarken, mürekkebin bilgisi de *burhân* (delil)'ı gerekli kılmaktadır. Böylece (söz gelimi), *âlemin varlığı*'nı bilmek istersen, (soracaksın): —Acabâ o, bir *sebeb*'ten mi meydana gelmiştir? Yoksa (bir sebepten) meydana gelmiş değil midir? O zaman, ya iki *müfred*'e veyâ iki müfred hükmünde olan şeye, (bir) şartlı öncül (*mukaddime-i şartıyye*) gibi dayanırsın. Sonra da bu iki *müfred*'ten her birini, (diğeri için) *mevzû* (konu) *mübtedâ* yaparak, diğer müfred'i de, -onu izâh yoluyla-, diğerine *haml* (attribuer) edersin. Ve böylece: *Her şey, hâdistir* dersin.

Mübtedâ (süje) diye isimlenen ve mevzû olarak hükme bağladığın bu şey, *ilk mevzû*'dur. Sen bunu, müfred olan bir şeyi ihbâr (haber vermek) hususunda, *haml* (attribution) olarak ortaya koymuş bulunuyorsun. Çünkü *muzâf* ismi, müfred hükmündedir.

(Bundan sonra), *hudûs* (hâdis olma, meydana gelme)'nin mânâsını bir *hadd* (târif) ile bilmen gerekir... *Hâdis*'i (meydana gelen'i) bildiğin zaman, (bu sefer) ona diğer bir müfred'i *haml* edersin. (Ayrıca), *sebeb*'in mânâsını ve onun *vaz*'(kategorisin)'de akılla kavranan (ma'kûl) oluşunu da bilmen icâb eder ki, bu da *hadd* (târif) ile olan müfredlerin bilgisidir. İşte böylece, bu iki müfred'ten bir mürekkeb sûret (=hüküm, kaziye) meydana çıkar. Tıbkı, «insan sûreti»nin, «hayvâniyet» ve «nutk» (müfredlerin)'den (dolayı) kâim olması gibi. (Nitekim), *insan* hakkında: konuşan hayvan (*hayvân nâtık*) dersin.

Şu halde görüldüğü gibi, birinin diğerine *haml edilmesi* sûretiyle, (sâdece) iki müfredin terkibi, bir netice vermez... Bu şeyler, *mantık* ilmi'nin konusudur...»

76 «... Kendisi hakkında bilgi verdiğin her *müfred mevzû*'un, mâlum olması gerekir. (Bu da), ya *hissî* (duyusal), ya *bedîhî* (evident) yahut da *nazarî* (theorik) bir *burhân* (delil) ile olur... Sonra başka bir *mukaddeme* (öncül, premisse) arar ve onunla (daha önce) yaptığını yaparsın. Şüphesiz ki birincisinde, iki müfred'ten bir tânesinin ilk iki mukaddeme'de zikredilmiş olması îcâb eder ki, bu da *terkîb* şeklinde *dört tâne* fakat (biraz sonra) izâh edeceğimiz gibi,... *mânâ* şeklinde ise, *üç tâne*'dir. Şâyet böyle olmazsa, asla bir *netice* çıkmaz.

---

75. *Fut.*, 1/190 (7-33)
76. *Fut.*, 1/190 (7-33)

Bu sûretle, örnek gösterdiğimiz meselede... : *Âlem, hâdis'tir* dersin ve bu konuda, müfred'in haddi (tarifi) ile bilgi tâleb edersin. (Tıbkı) *Âlem nedir?*'in bilgisindeki *ilk mukaddeme*'de taleb ettiğin (istediğin) şey gibi. Böylece *hudûs, âlem*'in üzerine «*hâdis*'dir» demek (sureti) ile *haml* edilmiş olur.

Bâzen de, bu mukaddeme'de *mahmûl* (yüklem) olan «hâdis» (sözü), ona, *sebeb*'i haml ettiğin zaman, ilk (mukaddeme)'de *mevzû* (konu) olur. Ve «hâdis» (sözü), ilk iki mukaddemede tekerrür eder (tekrarlanır) ki, bu da, ikisi arasında *râbıta* (orta terim)dır. Bu ikisi birbirine bağlanınca, bu *irtibât*'a (bağlanma şekline), *vech-i delîl* adı verilir. Bunların ictimâına (bir araya gelmesine) de, *delil* ve *burhân* denilir. (Bu nevi kazıyeler silsilesi), zarûrî olarak, *âlemin hudûsu*'nun bir *sebeb*'i bulunduğu *netice*'sini verir. (Burada) *illet* (sebeb), *hudûs*'tur; *hüküm* ise, *sebeb*'tir. Şu halde *hüküm, illet*'den daha umûmîdir...... Şâyet böyle olmasaydı, bu iş, aklî nesnelerde doğru (sâdık) olmazdı.

(Bütün) bunların, dinî meselelerdeki kaynağına gelince : Meselâ, *nebîz*'in (=hurma şarabı)'nm, bu yol ile *harâm* olduğunu bilmek istersen, dersin ki :

— Her *müskir* (sarhoşluk verici şey), *harâm*'dır

— *Nebîz,* bir *müskir*'dir

— (Şu halde) *nebiz* dahi *harâm*'dır...

(Buradaki) *hüküm,* haram saymak (*tahrîm*)tıı; *sebeb* ise, *iskâr* (sarhoş etme)'dır. Şu halde, *hüküm, sebeb*'ten daha *umûmî*'dir... Zira *tahrim* (haram kılmak)'in sebeb'i, bâzen *sekr* (sarhoşluk)tan başka bir şey de olabilir... Meselâ *gazab* (öfke), *sirkat* (hırsızlık) ve *cinâyet*'deki tahrîm gibi.... İşte bütün bunlar, *harâm* olan bir şeyin harâm edilmesinin mevcûdiyetindeki *illet* (sebeb)'lerdir...»

[77] «... *Mâlûm*'un *neticelendirilmesi*'ndeki *mânâlar* dahi böyledir: Bu ise ancak iki mukaddime (premisse) iledir ki, bunlardan biri, tek *müfred* olarak, her ikisinde *tekrarlanır.* (Tekrar edilen) bu (lafız) da, *râbıta* (orta terim)'dir...»

---

77. *Fut.,* 1/154 (5-7)

i) *Mantık ve Metafizik için ortak sorular* (XXX78-79)

78 «... *Ummehât el-metâlib* (= ana sorular) dört tânedir: *Mi? Ne? Nasıl? Niçin?* (Bunlardan) *Mi* ve *Niçin,* iki rûhânî matleb (= soru) dur. ... Bunlar *basâit* (= basit varlıklar) için sahih olan iki *asl*'dır. ... *Nasıl*'a gelince: Bu, hassaten *mürekkeb* (= bileşik) olan *şey* içindir.

Deriz ki bu dört soru (arasm)'da, Allah hakkında (soru yapabileceğimiz) bir soru yoktur.....»

79 «... *el-ummehât el-asliyye* (= aslî sorular) dört tânedir:

Mi? : *Vucûd*'tan suâldir.
Ne? : *Mâhiyet*'denilen *hakîkat*'dan suâldir.
Nasıl? : *Hâl*'den suâldir.
Niçin? : *İllet* ve *sebeb*'ten suâldir.

İnsanlar bu (soru)lar arasında, *Hakk*'dan (Allah konusunda) suâl sorulması doğru (: câiz) olan (soru) husûsunda *ihtilâf* etmişler, fakat *Mi?* kelimesi üzerinde *ittifâk etmişlerdir.* ... Bir kısmı bunu men'etmiş (: yasaklamış), bir kısmı da cevâz vermiştir. Men'edenler, *filozoflar*'dır. Bir topluluk bunu *akıl* yönünden men'ederken, bir kısmı da bunu *şerîat* bakımından men'etmiştir. *Akıl* yönünden men'etmeğe gelince: *Ne?* sorusu hakkında demişlerdir ki, bu *mâhiyet*'den suâl sormaktır ki o da bir *hadd*(= tarif) dir. Oysa Allahın târifi yoktur. Çünkü *hadd,* bir *cins* ile *fasl*'dan meydana gelmiştir. Bu ise Hakk konusunda yasaklanmıştır. Çünkü *O'nun zât*'ı kendisinde, başka (varlıklar) ile iştirâkin vâki olacağı bir şey bakımından *mürekkeb* değildir ki, *O* bir *cins* içinde bulunsun...

Ancak *Hakk* (: Allah) ile *halk* (: yaratıklar) vardır fakat *Allah* ile *âlem* ve *Sâni* (: yapan, yaratan) ile *masnû* (: yaratılan) arasında hiç bir *münâsebet* ve şu halde hiç bir *ortaklık,* hiç bir cins ve hiç bir *fasl* yoktur.

Bu suallere *akıl* bakımından cevâz verip de *şerîat* yönünden men'eden kimseye gelince, O der ki: — Ben, *hadd*'in bir *cins* ile *fasl*'dan mürekkeb (bileşik) olduğuna kâil değilim. Bilâkis ben derim ki, *NE?* sorusunu sormak sâyesinde, *hakikatın bilgisi* sorulmuş olur: İster, kendisinde (başka şeyler ile) *iştirâk* vâki olacak bir hakikat olsun, isterse, kendisinde (başka şeyler ile) iştirâk vâkî olmayacak

78. *Fut.,* 1/103 (21-23)
79. *Fut.,* 1/216 (29-37) - 217 (1-11)

bir hakikat olsun : Şu halde *NE*? (sorusu), tasavvur olunabilir, lâkin *Dîn* (: İslâmiyet), bunu getirmiş (: câiz kılmış) değildir. Bu sebeble biz, *Hakk* (: Allah), konusunda *NE*? sorusunu sormayı men'ederiz. Çünkü Allah : *«O'nun benzeri gibisi yoktur»* (K. XLII/11) diyor.

Keyfiyet'i yasaklayanlara gelince : Bu da, NASIL? (sorusunu) sormaktır. (Bu konuda dahi, mütefekkirler) iki kısma ayrılmıştır : *Allâhın keyfiyeti yoktur* diyenler vardır. Çünkü, *hâl,* onun *zât* oluşu üzerine zâid bir aklî şey (: *emr aklî*)'dir. Oysa, (Allâhın) *zât*'ı, kendi zâtına zâid (: eklenmiş) bir mevcûd şey (: *emr vucûdî*) ile kâim (: var) olsaydı, (bu şey), ezelî olarak kendi zâtıyla (kâim) iki (tâne) *vâcib'ul-vucûd*'u gerekli kılardı. Oysa, bunun imkânsız olduğuna dâir deliller ikâme edilmiştir. Çünkü Allah'tan başka bir *vâcib,* yoktur. Bu sebeble, (Allah konusunda) *keyfiyet,* akıl bakımından imkânsızdır.

Bâzıları ise der ki : — *Allâhın keyfiyeti vardır* fakat bu (keyfiyet) *mechûl*'dür (: bilinemez). Çünkü bu, *akıl* yönünden değil, *şeriat* bakımından men'edilmiş (: yasaklanmış)'dir. Zirâ *keyfiyet,* bizim indimizde* *mâkûl* (: aklî) *keyfiyetler*'in dışında kalır. Bu sebeble (Allâhın keyfiyeti) bilinemez. Çünkü Allah Teâlâ, *«... Onun benzeri gibisi yoktur»* (K. XLII/11) demiştir......

NİÇİN? sorusuna gelince : (Bu soru da, Allah konusunda sorulmaktan) men'edilmiştir. Çünkü *Allahın fiillerinin illet* (sebeb)*'i olmaz.* Zirâ *illet,* bir *fiil*'i gerekli kılar. Böylece *Hakk,* bu *fiil*'i kendi üzerine gerekli kılan ve kendi *zât'ına zâid* olan bir *mûcib* (: gerekli kılıcı)'in (etkisi) altına girmiş olurdu. (İşte) bu sebeble (dir ki), *Allahın fiili* üzerine, -şeriat yönünden- *NİÇİN*? sorusunun itlâk edilmesini, başkaları ibtâl etmiştir......

Fakat bu bilginler arasında, bu matleb ile (: *NİÇİN* sorusu ile) suâl sormaya *cevâz* verenlere gelince : Bunlar, *şeriat bilginleri* (: din âlimleri)'dir. Cevâz vermelerinin sebebi (olarak) derler ki : — Şeriat bizi hangi şeyden *hacr* (men')etmiş ise, biz de onu men'ederiz ve hangi şeyde derinleşmemizi gerekli kılmışsa, -emre itâat olarak- biz de onda derinleşiriz. İmdi, bu konuda bir *tahcîr* (: yasaklama) veyâ gerektirme vârid olmuş değildir. Bu, serbest bir konudur. İstersek bu konuda, konuşuruz, istersek sözünü etmeyiz. Nitekim Allah Teâlâ, *Hz. Mûsâ*'nın diliyle, *Fir'avun*'u dahi, *«... âlemlerin Rabbi nedir?...»* (K. XXVI/23) suâlinden yasaklamış olmayıp, bilakis, Allah Teâlâ'ya lâyık olan cevap ile cevaplandırmıştır. Şâyet bu suâle mutâbık olmayan bir cevap vâki olsaydı, bu, —«... böyle bir şey, ancak *mürekkep mâhiyet*'den suâl edilmez....» diyenlerin sözüne rücû ederdi. (Böyle bir kimse) der ki: —*Eser* (: netice) hakkında cevap; *NEDİR?* diye soran kimseye cevap olmaz. Böyle bir istilâh, çatışmayı ilzâm etmez ve böylece, bu so-

---

*. *Bizim indimizde* deyimi için bak. XXIII[52]

runun *Allah* üzerinde bu sıyga (: biçim) ile sorulması men'edilmiş değildir. Çünkü lafızlar (: *eflâz*), kendi kendileri için sorulmaz fakat *vaz'* (: durum) hükmüyle vazedilmiş olan *mânâlar*'a delâlet etmeleri sebebiyle sorulurlar. Her topluluk, (birbirine) paralel olarak bu lafızları vaz'etmişlerdir. Böylece *hilâf* (: anlaşmazlık), ibârede (: sözde) olur fakat hakikatta olmaz. (Kaldı ki) *ihtilâf*, ancak *mânâlar* konusundadır.

(Allah konusunda) *keyfiyet* (suâlin)'e cevâz verenlere gelince: Bu da onların, NE? sorusuna *cevâz* vermeleri gibidir. Bu konuda ise Allahın, «... *Ey, ins ve cin, ilerde size yöneleceğiz.....*» (K. LV/31) sözünü delil (olarak) gösterirler ve derler ki: — *Allahın gözü* ve gözleri *ve eli* vardır ve O'nun *elinde terâzi bulunur* ki bu, ağır veyâ hafif basar. ......

NİÇİN? soruna *cevâz* verenlere gelince: Bu da *illet* (: sebeb)'ten suâldir. Böylece, Allâhın: «... *Ben, cinn'leri ve insanları, ancak ibâdet etsinler için yarattım...*» (K. LI/56) sözündeki *için* lafzı, *sebeb*'tir. Bu (suâl) ise: — Allah, cinleri ve insanları *niçin* yarattı? (diye) sorana (verilen) cevâbda vâki olur. Allah da bu suâle, (karşı) «ibâdet etsinler için» yâni «Bana ibâdet için» demiştir. Şu halde, bu ibârelerin itlâkmda yasaklama (: *tahcîr*) iddiâsında bulunanların (bunun aksini isbat edecek) delil göstermesi lâzımdır.

İmdi: Cevâz veren ve(yâ) yasaklayan din bilginlerinin hepsine birden, şöyle denilebilir:

— Hepiniz (şöyle veyâ böyle) dediniz ama, isâbet etmediniz...... *Filozoflar*'dan *din bilginleri*'ne gelince: Onlarla birlikte, bu konuya dalmak (: *havz*), câiz değildir; yeter ki *şeriat* (yâni: İslâmiyet) bunu mubâh veyâ gerekli kılsın.....»

METAFİZİK-ONTOLOJİ
(XXX[80-275])

a) *Varlık-Yokluk; Nûr-Zulmet; İyi-Kötü; Hakk-Bâtıl; Tâm-Nakıs; Gayb-Şehâdet; Melekût-Mülk; Emr-Halk deyimleri* (XXX[80-109])

80 «... *Mahz vucûd* (sâf varlık), *adem*'i (yokluk'u) ebedî ve ezelî olarak kabûl etmez. *Mahz adem* (saf yokluk) dahi *vucûd*'u, ebedî ezelî olarak kabûl et-

---

80. *Fut.*, 2/473 (10-15)

mez. *Mahz imkân* ise, ezelî ve ebedî olarak : bir sebeble *vucûd*'u ve bir sebeble de *adem*'i kabûl eder.
Mahz vucûd, Allah'dır, başkası değil; *mahz adem* de, vucûd'u *muhâl* (imkânsız) olandır, başkası değil. *Mahz imkân* ise, *âlem*'dir, başkası değil: Bu (sonuncu)'nun mertebesi, *mahz vucûd* ile *mahz adem* arasındadır...»

81 «... Yüce *Allâh'ın vucûdu*'ndan başkası, *mahz adem*'dir: Onların *ayn*'ları yoktur...»

82 «... *Vucûd*'u, kendi hakikatı sebebiyle, *kendiliğinden* (Li-zâtihi) kabûl etmeyen şeye, *mahz adem* denilir...»

83 «... *adem,* gerçekte *zât*'a lâyık olmayan şeydir...»

84 «... *vucûd*'tan sonra *adem,* sahih (doğru; mümkin) değildir...»

85 «... *âlem* (kâinât), *mâ'dûm*'dur (yâni) *gayr-i mevcûd*'tur...»

86 «... *mümkin* (varlıklar) için *adem,* ezelî bir sıfattır: Bu (sıfat), ebedî olarak ondan zâil olmaz (: ayrılmaz)...»

87 «... *Bizim mezhebimiz**'e gelince : *mümkin* (varlıklar) için *adem, zâtî*'dir. Yâni onlar, kendi zâtları sebebiyle *mâ'dûm*'durlar...»

88 «... *Nûr* (ışık), *vucûd*'tur; *Zulmet* (karanlık) ise *adem*'dir...»

89 «... *Kevn* (génération = oluş), gerçekten bir *zulmet*'dir; *nûr* ise... *hakk* (hakikat)'dır: *Nûr* ve *Zulmet* biraraya gelmez; tıbkı *gece* ile *gündüz*'ün biraraya gelmemesi gibi. Aksine, bunlardan her biri, diğerinin üzerine bir örtü (*hicâb*) çeker...»

---

81. *Fut.,* 1/114 (12)
82. *Fut.,* 4/169 (23)
83. *Fut.,* 2/122 (25)
84. *Fut.,* 2/250 (6) : Burada, *var* olan bir şeyin, sonradan *yok* olmayacağına işaret ediliyor. *Lavoisier*'nin «*rien ne se perd*» sözü de bu anlama gelir.
85. *Fut.,* 1/40 (12-13)
86. *Fut.,* 2/143 (14) = *MİA,* s. 18 ve n. 20
87. *Fut.,* 2/110 (33) = *MİA,* s. 21 ve n. 30; ayr. MİA, 20 ve n. 20

. Bu tabir hak. bak. XXIII[47]

88. *Fut.,* 1/242 (37)
89. *Fut.,* 2/549 (15-17)

90 «... *adem* (yokluk), *mahz şerr* (sâf kötü)'dir. Bazı insanlar, gizli (*gâmiz*) oluşu sebebiyle bu sözün gerçeğini akıl edemediler*. Oysa bu, önceki ve sonraki bilginlerden muhakkik (araştırıcı) olanların sözü (görüşü)'dür...»

91 «... *hayr* (iyi), muhakkak ki *vucûd*'tadır ve şerr (kötü) ise *adem*'dedir...»

92 «... *adem,* şüphesiz ki *bâtıl*'a tekâbül eder...»

93 «... *bâtıl, adem*'dir; *adem* ise *vucûd*'a mukâvemet edemez...»

94 «... *bâtıl,* şüphesiz olarak *adem*'dir; oysa *vûcûd*'un hepsi *hakk* (gerçek)dir...»

95 «... *nâkıs* (noksan) olan *adem*'dir; *tâm* olan ise *vucûd*'tur...»

96 «... *Kevn* (génération), bir *vucûdî emr* (varlık nesnesi)'dir: Bu da, *bâtıl*'ın hilâfıdır...»

97 «... *Âlem,* ... ikiye ayrılır : ... Bir kısmına *gayb âlemi* denilir : Bu (âlem), senin gözüne görünmeyen her şey'dir. ... Diğer kısmına da.... *şehâdet âlemi* (gözle görülen varlık) adı verilir...»

98 «... *Gayb âlemi,* şüphesiz ki *âklî* (akılla kavranan) *âlem*'dir...»

99 «... *Gayb* (âlemi) asıldır; *şehâdet* (âlemi) ise, onun fer'i (dalı, bölümü) dir...»

100 «... *Gayb* (âlemi), ... Hakk'ın kendisinden (=kendisi için) değil, fakat senin (yani insanlar) için *örttüğü* (gizlediği) şeydir...»

101 «... *Melekût âlemi* nedir? dersen, deriz ki o, *mânâlar ve gayb âlemi*'dir. ... *Mülk âlemi* nedir? dersen, deriz ki o da, *şehâdet âlemi*'dir. ... İşte bu ikisinin arasında da, *berzah âlemi* ... (veyâ) *hayâl âlemi* vardır. *Mutasavvıflar*'-

---

90. *Fut.,* 1/50 (25-26)
*. İbn'ül-arabî mübhem bir *tenkid*'te bulunuyor. *Tenkidler* konusunda, *İkinci Motif*'e bakınız.
91. *Fut.,* 1/50 (27)
92. *Fut.,* 2/143 (29)
93. *Fut.,* 1/254 (29-30)
94. *Fut.,* 2/37 (26-27) = *MİA,* s. 17 ve n. 17
95. *Fut.,* 1/577 (22-23)
96. *Fut.,* 2/143 (28) = *MİA,* s. 17-18 ve n. 18
97. *Fut.,* 1/87 (25 vd.)
Fut., 3/337 (17-18)'de bu husus tekrarlanıyor.
98. *Fut.,* 1/435 (25)
99. *Fut.,* 1/376 (4)
100. *Fut.,* 2/143 (36)
101. *Fut.,* 2/143 (20-21)

dan bâzıları bu (berzah âlemi)'ne, *ceberût âlemi* adını verirler. Bu, *benim indimde** dahi böyledir...»

102 «... *Ebû Tâlib el-Mekkî*'nin indinde(ki), *ceberût âlemi*'ne biz, *azamet âlemi* adını veririz...»

103 «... *Mülk ve melekût* (âlemi): ... Bunlar, *şehâdet ve gayb* (yahut, diğer adıyla) *halk ve emr âlemi*'dir...»

104 «... *Melekût*'un bir kısmı *gayb* ve bir kısmı da *şehâdet*'tir...»

105 «... *halk ve emr* âlemi nedir? dersen, deriz ki bu, *hâdis* (yeni) *sebeb*'le olmaksızın, Allah (tarafın)'dan *îcâd* edilen şeydir. *Halk âlemi* ise, bir *hâdis sebeb*'le Allahın icâd ettiği şeydir...»

106 «... *Bilgiler*'in vucûd (=mevcûdiyet) konusunda dört mertebesi vardır diyenin sözü(ne göre, bunlar): *Zihnî, lafzî, aynî ve hattî* (=yazıya ait mevcûdiyetler)'dir. Şayet (onun), *zihin* (sözü) ile kasdettiği şey, *ilm* ise, (bu ifâde) müsellem (doğru) değildir. Fakat, *zihin* (sözü) ile şayet *hayâl*'i irâde (=kasd) etmişse, (bu ifâde) müsellemdir...»

107 «... Kendisine *vucûd* (varlık) itlâk (=isnâd) olunan *mevcûd*'un dört mertebesi vardır: *Zihnî* vucûd, *aynî* (concret) vucûd, *lafzî* (verbal) vucûd ve *rakkamî* (aritmetik) vucûd...»

108 «... Hangisi olursa olsun: Hiç bir *ilim* (=bilgi) yoktur ki, onun *vucûd*'a -hem de hangi *vucûd* nev'ine olursa olsun-, bir nisbeti bulunmasın. Bu da dört kısımdır: Bu *bilgi*'lerden bir kısmı *bütün varlık mertebeleri* ile vasıflanmış olur; bir kısmı da *bâzı varlık mertebeleri* ile vasıflanır (fakat) diğerleri ile vasıflanmaz. İşte *vucûd*'un bu dört mertebesinden (birincisi), *aynî vucûd* (=éxistence concret)'dir. ... İkinci mertebe, *zihnî vucûd*'tur ki, bu da *mâlûm* (=bilinmiş bir şey)'in *nefs*'de (=zihinde, ruhta), kendi hüviyeti üzere (=*'alâ mâ huwa aleyh*) tasavvur edilmiş olmasıdır. Bu *tasavvur*, şâyet *hakikata mutâbık* değilse onun, zihinde bir varlığı yoktur.

Üçüncü mertebe: *Söz* (: lâfzî vucûd)'dur. Çünkü bilinen şeylerin lafız-

---

*. Bu deyim hakkında bak. XXIII52
102. *Fut.*, 1/63 (15-16)
103. *Fut.*, 4/221 (3-4)
104. *Fut.*, 1/218 (26)
105. *Fut.*, 2/143 (34-35)
106. *Fut.*, 1/49 (28-29)
107. *Fut.*, 1/58 (18-19)
108. *Fut.*, 2/344 (21-35)

lar içinde bir varlığı vardır ki bu da, *lafzî vucûd*'tur. *Muhâl* (: imkânsız) ve *adem* (: yokluk)'e kadar *her* (çeşit) *bilgi,* bu *vucûd* (un sâhasın)'a girer.....

Dördüncü mertebe : *Kitâbî vucûd*'tur ki, bu da *rakkamî vucûd*'tur. Bu (ise), *hatt* (: çizgi, yazı) ve rakkam (: sayı) konusunda, *vucûd*'a bir *nisbet* (: izâfet)'dir.....

Bütün bu *vucûd*'ların aslı, yüce *Allah*'dır. Çünkü bu mertebeler, O'nunla zâhir olmuş ve bu hakikatlar O'nunla taayyün etmiştir...»

109 «... *Merâtib'ul-vucûd* (: varlık mertebeleri) dört tânedir : *Aynî, zihnî, rakkamî* ve *lafzî* (vucûdlar)...»

b) *Vucûb* (*Necessité* = *Gereklilik*) ve Tanrı (XXX110-113)

110 «... *Vucûb* (: nécessité) ikiye ayrılır : *bizâtihi* (zâtıyla) vucûb ve *bigayrihi* (başkasıyla) vucûb...»

111 «... *Hakk Teâlâ,* kendi zâtı için ve kendi kendisiyle (*lizâtihi, bizâtihi*) *mevcûd*'tur; O'nun *vucûd*'u (: varlığı) *mutlak*'tır; kendisinden başka bir şeyle *mukayyed* (: bağımlı) olmadığı gibi, ne bir şeyden (dolayı) *sebebli*'dir ne de bir şey için *sebeb*'tir. Bilâkis O, (bütün) *sebebli varlıklar* ile *sebebler*'in yaratıcısıdır. ... *Âlem* ise, kendi kendisi ile ve kendi kendisi için değil (fakat), *Allah* (ın yaratması) ile *mevcûd*'tur. (Âlem), kendi zâtında *Hakk'ın vucûdu* ile bağımlı bir *vucûd* (:mevcûd)'tur. *Âlemin vucûdu,* elbette ki ancak Hakk Teâlâ'nın vucûdu ile sahîh (: doğru, mümkün) olur. *Zamân,* Hakk Teâlâ'nın vucûdu'ndan ve âlem'in başlangıcının vucûdu'ndan intifâ edince, *zaman dışı'nda âlem varedilmiştir.* ... *Allah,* şüphesiz ki *âlem*'den önce mevcûdtur. Çünkü sâbit olmuştur ki, *kabliyet* (: öncelik), *zaman* sıygalarındandır, (fakat o) bizzat *zaman* değildir. (Üstelik) *âlem,* Hakk'ın vucûdu'ndan sonra da değildir. Çünkü *ba'diyet* (: «sonralık» adı verilebilecek gerçek bir şey) yoktur. (Âlem), Hakkın vucûdu ile *berâber* (: ayni zamanda var olmuş) dahi değildir...»

---

109. ***Fut.,*** **4/348 (23-24)**

110. ***Fut.,*** **3/137 (6-7)**

111. ***Fut.,*** **1/99 (28-35) :**
Burada, *kâinat*'ın *ezelî* olduğunu söylüyor fakat bu *ezelîyet,* sâdece *fizik* yönündendir, *mantık* yönünden değil. Çünkü mantık bakımından *Allah,* yaratmış olduğu *varlık*'tan *önce*'dir.

112 ... *Allah,* «*bir*» dir, ikincisi yoktur; karısı ve oğlu olmaktan münezzehtir; *mâlik*'tir (fakat) ortağı yoktur; *melik*'tir (fakat) vezîri yoktur. *Sâni*'(: yaratıcı)'dir (ve) kendisiyle birlikte bir başka *müdebbir* yoktur. Kendisini yaratacak bir *mûcid*'e muhtâc olmaksızın, *bizâtihi mevcûd*'tur. Belki her mevcûd, var olabilmek için ona muhtaçtır. Bütün *ilimler,* O'nunla mevcûdtur. O, yalnız başına mevcûd olup, varlığına başlangıç (ve) bekâsına son yoktur. Belki O, mutlak ve devamlı bir varlıktır; kendi nefsiyle kâim'dir; yer kaplayan bir *cevher* değildir ki, *mekân* ile ölçülsün; *araz* değildir ki, bekâ onun için imkânsız olsun; *cisim* değildir ki *cihet*'i ... bulunsun. ... O, *kalbler ile görülür,* gözler ile değil. Arşa *istivâ* etmiştir. ... *Akıl*'lar ona *delil* bulamaz; *zaman,* O'nu hudutlandıramaz...»

113 «... *âlem*'in *evveliyet*'i (: önceliği) ve *âhiriyet*'i (: sonluluğu), keşf erbâbı (: sûfiler)'nın indinde, bir *izâfî emr* (: şey)'dir. Bunda, *hısbâniyye* ve ayni şekilde *araz*'ın iki ân devam etmediğine vâkıf olanlar (=Mutezile), ittifak ederler. Şu halde *âlem* hakkında *evveliyet,* kendisinden sonra yaratılana nisbetledir; *âhiriyet* ise, kendisinden önce yaratılan şeye nisbetledir.

Halbûki; *Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın* olarak : *Allah* isminin *akıl*'la kavranabilir oluşu böyle değildir. Çünkü *âlem,* taaddüd eder (: çokluk sâhibidir) fakat Allah, *vâhid* (: BİR)'dir... İşte bu sebebledir ki Allahın *evveliyet*'i, *âhiriyet*'inin aynisidir... *Allahın tasavvur edilmesi,* sahih *nazar* ve *tecelli*'nin verdiği ilâhî ilimlerle ünsiyeti olmayanlar için zor olur. İşte *Ebû Saîd el-Harrâz*'ın «... *Ben, Allahı iki zıddı cem'ederek bildim...*» diyerek, «... *O, Evvel ve Son ve Zahir ve Bâtın'dır...*» (K. LVII/3) âyetini okurken işaret ettiği şey budur...»

c) *Mekân (Eyniyet) ve Tanrı* (XXX114-115)

114 «... *Rabb* ismi konusunda (Hz. Peygambere) soruldu ve denildi ki: — Yaratıklarını yaratmazdan önce, *Rabb*'imiz *nerede* idi?. O da dedi ki : — Üstü ve altı *hava* olan *amâ*'daydı...»

---

112. *Fut.,* 1/39 (12 vd.)
113. *Fut.,* 1/211 (35-37) - 212 (1-7); ayr. bak. XXIV68
114. *Fut.,* 1/241 (20-21)
Fut., 2/167 (3-4)'de bu sözler *tekrarlanıyor.*
Fut., 3/559 (30-32)'de bu sözler *tekrarlanıyor.*
Fut., 3/333 (21-22)'de, *telmîh* sûretiyle *tekrarlanıyor.*
«... Hz. Peygamber'in sözü... : *Rabb, amâ*'daydı. ... ki, bunun altı ve üstü, hava olan ince bulut (=*sehâb rakîk)*'tır...»

[115] «... Allâh'a *mekân* itlâkını inkâr eden müslümanlar, noksan inançlıdır. Çünkü *akıl,* Allaha *eyniyet* (mekân) mâkûliyetini nefy (: inkâr) eder. Fakat sâbit olan şeriat, *sünnet*'dedir, *Kur'ân*'da değil...

Hz. Peygamber, efendisinden dayak yiyen *Sevdā'* (siyahî kadın köle)'ye: — *Allah nerede?* (diye) sordu. O da, eliyle gökyüzüne işâret etti ve Hz. Peygamber, bunu kabûl etti...»

d) *Vech (: Zât) ve Hakikât deyimlerinin, synonim (eşanlamlı) oluşu* (XXX116-124)

[116] «... Bir şeyin *vech*'i, onun *hakikat*'ıdır...»

[117] «... *İnsan*'ın ve herşeyin *vech*'i, onun *hakikat*'ı, *zât*'ı ve *ayn*'idir...»

[118] «... Bir şeyin *vech*'i, onun *zât* ve *hakikat*'ıdır...»

[119] «... *Allah'ın vech*'i, onun *zât* ve *hakikat*'ıdır...»

[120] «... Herşey'in *vech*'i, onun *zât*'ıdır : Allâhın bu âlemde yarattığı herşey, kendiliğinde *kemâl* (mükemmellik) üzere, Allâh tarafından yaratılmıştır. İşte bu *kemâl,* onun *vech'idir...*»

[121] «... *Hakk'ın zât*'ı, *kul'un zât*'ı değildir...»

[122] «... *Ezelî zât, evveliyet* ile vasıflanamaz. Bununla vasıflanan ise, ancak *Allah Teâlâ*'dır...»

---

115. *Fut.,* 1/205 (4-9)
Burada *Allah*'a bir *mekân* izâfe edildiği açıkça görülmektedir. Bu konuda ayr. bak. XXX243 ve 245. Ayr. bak. Gazzâlî, *İtikadta Orta Yol* (terc. Dr. Kemal Işık, Ank. 1971), s. 135 = arapça metin : *el-İktisâd fi'l-İtikad,* (nşr. Prof. Dr. I. Âgâh Çubukçu ve Doç. Dr. Hüseyin Atay, Ank. *1962)* s. 184-185. Bu misâl Gazzali tarafından da veriliyor.

116. *Fut.,* 2/111 (6) : Bu terimler burada *sinonim* olarak kullanıldığı halde, XXX146 da bunun zıddı söyleniliyor.

117. *Fut.,* 1/377 (33)

118. *Fut.,* 4/234 (7)

119. *Fut.,* 2/4 (11)

120. *Fut.,* 2/478 (6-7)

121. *Fut.,* 1/124 (18)

122. *Fut.,* 2/105 (28)

[123] «... *Vech,* ancak *vucûd*'tur ki o da, *zâtlar*'ın ve *aynlar*'ın zâhir olmasıdır...»

[124] «... *ulemâ el-nuzzâr* (: bilgin filozoflar)'dan, nice akıllı (olanlar) vardır ki, tefekkür nazarı (görüşü) yönünden, *mârifet-i zât* iddiâ etmiştir. Halbuki o (kimse), *galat* (: yanlışlık) yapıyor. Çünkü kendi fikrinde *isbât* ve *selb* arasında tereddüd ediyor...»

e) *Dehr (mutlak zaman) ve Tanrı* (XXX$^{125-129}$)

[125] «... *Allah, dehr* adıyla isimlenir. Hz. Peygamber : — «*Dehr*'e söğmeyiniz. Çünkü *dehr* olan *Allah*'tır» demiştir. Bu hadıs, doğru ve sâbittir...»

[126] «... Allahın Resûlü demiştir ki :
— *Dehr*'e söğmeyiniz. Çünkü dehr, *Allah*'tır.

Böylece (Hz. Muhammed), *dehr*'i, *Allahın hüviyeti* yapmıştır. ... *Dehr,* varlığı son bulmayan şey'den ibârettir..... Şu halde *dehr*'in hakîkatı (ancak) *akıl*'la kavranır. ... *Ezel* ve *ebed,* dehr'e mahsustur. Yâni, bu iki hüküm (ezel ve ebed hükümleri) ona âidtir...»

[127] «... Allah, sahih ve sarih bir *vahy*'de* demiştir ki : — *Dehr*'e söğmeyiniz. Çünkü *dehr* olan *Allah*'tır. ... Zirâ (diyor İbn'ül-arabî), *dehr*'e kâil olanların indinde, *dehr* onlarca hissedilir (: duyularla kavranır=maddî) olmayıp, âlem içinde sûret'i tevehhüm (: farz) edilen bir şeydir (: gerçek değildir)...»

[128] «... *Dehr* olan *Allah*'tır. Fakat bu sözden, mârûf (: bilinen) *zaman* tevehhüm edilmez...»

[129] «... *Dehr*'in mukâbili *zaman*'dır; *ezel* ise *ebed*'e tekâbül eder...»

---

123. *Fut.,* 1/577 (7)
124. *Fut.,* 1/44 (11-12)
Bu konuda tafsilât için bak. IV^{18*} vd.
125. *Fut.,* 1/174 (27)
126. *Fut.,* 4/293 (21-24)
Fut., 3/317 (24) : Burada, sâdece hadis kısmı tekrarlanıyor.
127. *Fut.,* 3/420 (16-18)
*. Bu bir hadis olduğu halde (msl. bak. br. XXX^{125}), İbn'ül-arabî ayni sözü bu sefer (her nedense) *vahy* olarak isimlendiriyor.
128. *Fut.,* 2/4 (35-36)
129. *Fut.,* 2/5 (2)

f) *Hüviyet (ipséité) ve Tanrı* (XXX130-136)

130 «... *Allah'ın mebde'*i (=prensipi) *hüviyet'*dir ki bu, ebedî olarak (: aslâ) *zâhir olmaz...*»

131 «... Şâyet *hüve* (=O) nedir? dersen, deriz ki : *Hüve,* görülmesi sahîh (: doğru, mümkün) olmayan bir *zâtî gayb'*tır...»

132 «... *Hüviyet,* zatın *ayn'*ıdır...»

133 «... *Hüviyet,* (sâdece) mâlûm'dur, gayr-i meşhûd (: müşâhede edilemez)'-dir...»

134 «... *Hüve,* (sûfiler) tâifesince *zikr'*lerin en tam, en yüksek ve en yüce olanıdır. Bu, seçkinlerin seçkinlerinin *zikr'*idir. Bundan sonra, *hüve'*den daha tam bir *zikr* yoktur. ... *Allah* ismi, *rütbe* üzerine delildir; *hüviyet* ise *ayn'*e delâlet eder (ve hattâ) *zât'*dan başka bir şeye delâlet etmez...»

135 «... *Hüve* (: Hû), onların ve (meselâ) *Ebû Hâmid* gibi(lerin) indinde, *zikr'*-lerin en yükseğidir...»

136 «... Bir şey konusunda : ... onun *ayn'*ı, kendi *hüviyet'*idir denilemez...»

g) *Tanrının ezelîyeti ve tek oluşu* (XXX137-139)

137 «... Hz. Peygamberin sözü : — (Herşeyden önce) *Allah vardı ve onunla berâber, hiç bir şey yoktu.*

---

130. *Fut.,* 2/111 (20-21)
131. *Fut.,* 2/143 (-)
132. *Fut.,* 1/598 (8)
133. *Fut.,* 2/644 (27)
134. *Fut.,* 4/163 (8-10) : krş. XXX136
135. *Fut.,* 2/331 (1)
136. *Fut.,* 2/60 (13) : krş. XXX133
137. *Fut.,* 2/62 (10 ve 25-26)
Fut., 1/116 (5)'de, bunun sâdece *hadîs* kısmı *tekrarlanıyor.*
Fut., 1/117 (7)'de, bunun sâdece *hadîs* kısmı *tekrarlanıyor.*
Bu hadîs, ayr. müteakib fragment'lerde (XXX138 ve 139) dahi tekrarlanmaktadır.

Bunun mânâsı: *Allah, mevcud*'tur ve onunla berâber (: ayni derecede ezelî) hiç bir şey yoktur. Yani *Hakk*'tan başka, kendi zâtıyla vâcib (olabilecek) bir *vucûd* yoktur. ... *Mümkin* (varlıklar) ise, *Allah ile* «vâcib'ul-vucûd» (: varlığı zorunlu)'dur. Çünkü (âlem), O'nun *zâhir* olduğu *yer*(mahall)'dir ve *Allah,* âlem ile *zâhir*'dir...»

138 «... (Herşeyden önce) *Allah vardı ve onunla berâber hiç birşey yoktu.* O, (ezelden beri) nasıl idiyse, bu ân (dahi) öyledir...»

139 «... (Herşeyden önce) *Allah vardı ve onunla berâber, hiç bir şey yoktu*: (İşte) bu, *ulûhiyet*'dir, *zât* değil...»

h) *Tanrının görülmesi (: Rü'yet'ullâh)* (XXX140-146)

140 «... Şâyet *rûyet* nedir? dersen, derim ki: *basar* (bakmak) ile *müşâhede*'dir, *basîret* (görmek) ile değil...»

141 «... Yüce Allah, kendi görülmesini: «... *yüzler* (vardır) *o gün ter-ü-tâzedir. Rabb'lerini görecektir...*» (K. LXXV/22-23) âyeti ile *âhıret*'de (!) isbât etmiştir...»

142 «... *Hz. Âişe* der ki: Hz. Muhammed'in *Rabb*'ini gördüğünü zannedenler, Allaha büyük iftirâ etmiş olur. Zirâ Allah, «... *O'nu gözler idrâk edemez...*» (K. VI/103) demiştir...»

143 «... *Ru'yetullâh*'ı inkâr etmesinde (ve) bu konuda gösterdiği delil husûsunda *Mu'tezile* isâbet etmiştir...»

144 «... (Allâhı, âhıret'de) gözler (imiz) ile apaçık (=*ıyânen*) *göreceğimizden şüphe etmeyiz.* ... O, bize görünmüş olacaktır fakat, *duyular*'ımızın taleb ettiği şey bakımından, *mahsûs* (: maddî) olarak demiyoruz...»

---

138. *Fut.,* 1/98 (12)
139. *Fut.,* 1/44 (27-28)
140. *Fut.,* 2/143 (4)
141. *Fut.,* 1/38 (2-3): *Ruyet'ullâh*'ın *âhıret*'de olacağı açıkça belirtilmiştir.
142. *Fut.,* 4/141 (8-9)
143. *Fut.,* 2/205 (10 vd.)
Bu fragment'den de anlaşılacağı üzere kendisi bu konuda kesin bir tavır takınmak istemiyor. Bâzen *Mu'tezile*'yi haklı buluyor bâzen de bunun aksini söylüyor.
144. *Fut.,* 3/361 (24-25)

145 «... Arkadaşlarımız *rûyet-'ullâh*'ın âhıretde olmasında *ihtilâf* ettiler: O'nu gözlerimizle gördüğümüz zaman, gördüğümüz şey nedir? Biz bunun tahkîk'ini (: araştırılmasını) bu kitapta (=Futûhât'da), ... açıkça değil îmâ yoluyla îrâd ettik. Çünkü bu konuda *akıl*'lar durur...»

146 «... Allahtan başkası, *hayâlî vucûd* içindedir ve Allah, bu hayâlî varlık içinde *zâhir* olduğu zaman, ancak kendi *hakîkat*'ı yönünden *zâhir* olur, fakat *zât*'ıyla değil*. (Çünkü) *hakîkî vucûd,* (ilâhî) *zât*'a mahsustur...»

i) *Tanrının bilinmesi* (Mârifet'ullâh) (XXX147-151)

147 «... *Allah,* aziz ve hakîm'dir. Bir kimse, O'nun *ulûhiyet*'inin künhünün mâ'rifetine, ebedî olarak (: aslâ) ulaşamaz...»

148 «... Allahı en (iyi) bilen, Hz. Peygamber'dir fakat *Allah,* kendisini ondan daha (iyi) bilir...»

149 «... *Allahı bilmek* (: ılm)de iki yol vardır:

— *Akl*'ın kendi *idrâk*'iyle mustakil (bağımsız) olduğu... yoldur ki, bu da O'nun *ulûhiyet*'i konusunda *ehad* (: tek) olduğuna taallûk eder. ... Bunun, Allah teâlâ'nın *zât*'ına *taarruz*'u (: el uzatması) yoktur. Zâten *Allâhın zâtı*'na kendi *akl*'ıyla el uzatanlar, âciz kalacakları bir şeye el uzatmış (bak. IV) ve terbiyede kusur işlemiş olurlar... — Diğer yol ise, *şeriat yolu*'dur. ... Her iki yol dahi, doğru olup, ikisini de ta'n etmek (: kötülemek) elden gelmez...»

150 «... *Harrâz* der ki: — *Allâh'ı, Allahtan başkası bilemez...*»

---

145. *Fut.*, 1/178 (19-22)
146. *Fut.*, 2/348 (30-31)
*. Burada *zât* ve *hakîkat* terimlerinin eş anlamda kullanılmadığını görüyoruz. Bunların müterâdif olarak kullanılmaları konusunda bak. XXX116 → XXX124
147. *Fut.*, 1/94 (33-34)
148. *Fut.*, 1/98 (10)
149. *Fut.*, 3/345 (24-35)
150. *Fut.*, 1/714 (13) = N. Keklik, *AKİ*, s. 80 ve n. 329; ayr. IV69 ve XXX151 de tekrarlanıyor. Ayr. bak. XXIV67

151 «... (sûfiler) tâifesi der ki : — *Allahı, Allahtan başkası bilemez...*»

j) *Tanrının zât ve sıfâtları* (XXX[152-194])

152 «... *Sıfatlar* ile vasıflanmış *zât* olmaksızın, sıfatların kâim (: mevcûd) olması imkânsızdır...»

153 «... Allah, *tekellüm eder* (: konuşur). O'nun sözü, ezelî ve kadîm'dir. (Tıbkı) *ilm* nev'inden diğer *sıfat*'lar gibi. ... Allah buna, *Tenzîl* (: Kur'ân), *Zebûr, Tevrât* ve *İncil* adını verdi, — harf, ses, nağme ve lûgat olmaksızın.!! ... Şu halde, *Allahın kelâmı* (: sözü)... *lisânsız*'dır...»

154 «... Allâh'ın *hayy* (: diri), *âlim* (: bilen), *kâdir* (: kudretli) ve sâir *sıfatlar* ile (vasıflanması), *nisbetler ve izâfeler*'dir*; (zât'a) ilâve edilmiş *aynlar* değildir...»

155 «... Onun *isimler*'inden : *Allah* ismi vardır.
Onun *sıfatlar*'ından : *Kayyûmiyet* (sıfatı) vardır.
Onun sıfat isimleri (: *esmâ el-sıfât*)'nden : *Hayy, Habîr, Muhassıs, Hakîm* ve *Şehîd* (gibi sıfat isimleri) vardır.
Onun aktif isimler (: *esmâ el-ef'âl*)'inden : *Mübdi', Bâis, Vâsi', Hâfız, Hâlık, Bâri', Musavvir Vehhâb, Rezzâk, Bâsıt, Muizz, Muîd, Râfi', Muhyî, Vâlî, Câmi', Muğnî* ve *Nâfi'*, (gibi ef'âl isimleri) vardır.
Onun *zât isimleri*'nden : *Allâh, Rabb, Zâhir, Vâhid, Evvel, Âhir, Samed, Ganiy, Rakîb, Metîn* ve *Hakk* (gibi zât isimleri) vardır...»

156 «... *Sıfat isimleri* (: esmâ el-sıfât)'nden : *Kahhâr, Kâhir, Muktedir, Kavî, Kâdir* (gibi isimler) ile (Allah) tahassus etmişdir...»

---

151. *Fut.*, 3/15 (32) : Bu iki ifâde ile, XXX[373] de gösterilen ifâde arasındaki *tenakuz*'a dikkat etmek lâzımdır.
Fut., 2/204 (8)'de görülen bir beyit'deki ilk mısra, ayni ifâdeyle başlıyor : «... *Allahı, Allah'tan başkası bilemez...*»

152. *Fut.*, 1/38 (37)

153. *Fut.*, 1/40 (20-24)

154. *Fut.*, 1/45 (23-24)

155. *Fut.*, 1/71 (27-32)
Nisbetler ve izâfetler tâbiri için ayr. bak. XXX[174, 175]

156. *Fut.*, 1/72 (8) : Yani bu gibi isimler, sâdece *Allaha mahsus*'tur.

157 «... *Zâtî isimler* (el-esmâ el-zâtiyye)'den : *Ganîy, Evvel* ve *Âhır* (gibi isimleri) vardır.

Sıfât isimleri (esmâ el-sıfât)'nden : *Kavîy, Muhsî, Muhyî* (gibi isimleri) vardır.

Aktif isimler (esmâ el-ef'âl)'inden : *Basîr, Nâfi', Vâsi', Vehhâb, Vâlî* (gibi isimleri) vardır...»

158 «... *Zât isimleri*'nden : *Allâh, Evvel, Âhır, Melik, Mü'min, Müheymin, Mütekebbir, Mecîd, Metîn, Müteâlî* ve *Aziz* (isimleri) vardır:

Sıfat isimleri'nden : *Muktedir* ve *Muhsî* (isimleri) vardır.

Aktif isimler'inden : *Latîf, Fettâh, Mübdî, Mücîb, Mukît, Musavvir, Müzill, Muizz, Muhyî, Mümît, Muntakım, Muksit, Mugnî* ve *Mâni'* (isimleri) vardır...»

159 «... *Yedi İsim* (: el-esmâ el-seb'a) : *Kelâmcılar,* onlara *sıfatlar* diyor...»

160 «... *Ana İsimler* (: ummehât el-esmâ) : *Hayy, Mürîd, Kâdir, Kâil, Cevâd* ve *Muksit* (isimleri)'dir. Bu isimler, *Müdebbir* ve *Mufassıl* isimlerinin kardeşleridir.

Hayy ismi'ni, senin anlayış (fehm)'in, kendi varlığından önce ve sonra isbât eder.

Âlim ismini : kendi varlığındaki hüküm verişin ve kendi varlığından önceki takdir'in isbât eder.

Mürîd ismini : kendi ihtisâs'ın isbât eder.

Kâdir ismini : kendi yokluk'un isbât eder.

Kâil ismini : kendi kadem (? kıdem)'in isbât eder.

Cevâd ismini : kendi merteben isbât eder.

Şu halde, *Hayy, Rabb'ul-erbâb*'tır. ... Rütbe bakımından, *Âlim,* onu takib eder. *Âlim*'i takib eden ise : *Mürîd;* ve bunu tâkib eden *Kâdir* ve bunu tâkib eden *Kâil* ve bunu tâkib eden *Cevâd* (isimleri) dir. Onların sonuncusu da *Muksit*'dir. Zira bu, *mertebelerin Rabbi* (: Rabb'ul-merâtib)'dir ve bu (mertebeler), *varlık menzilleri*'nin sonudur.

İsimler'den geri kalanlar ise, bu isimlerin tâati (hükmü) altındadır...»

161 «... İsimler'in önderleri, -*Âlim* (ismin)'e bakmayacak olursak-, dört tânedir, başka (: fazla)'sı değil : *Hayy, Mütekellim, Semî'* ve *Basîr* isimleri...»

---

157. *Fut.,* 1/72 (37)-73 (1)
158. *Fut.,* 1/73 (13-17)
159. *Fut.,* 1/110 (33)
160. *Fut.,* 1/111 (3-10)
161. *Fut.,* 1/111 (11-12)

[162] «... Bu *âlem*'i taleb etmek (yaratmayı istemek) ve *vucûda getirmek* (=*îcâd*) için ilk (olarak) ayağa kalkan* isimler, iki tanedir: *Müdebbir* ve *Mufassıl* (isimleri)...»

[163] «... Her *ilâhî isim,* bütün (ilâhî) isimlerin hepsini tazammun ve onları ihtivâ eder...»

[164] «... Her (ilâhî) *isim,* isimler'in hakikatını toplayıp, onları ihtivâ eder...»

[166] «... *İsimler* dahi böyledir: Her isim, isimlerin *hakikatlar*'dan topladığı şey sebebiyle, *toplayıcı* (: câmi) dır. Kesin olarak bilirsin ki, şu isim, bu diğer (isim gibi) değildir. Şu latife (teşbih) ile ki, tohum dânecikleri (: *hubûb el-berr*) arasındaki farklılaşma (gibidir)ler...»

[166] «... Bütün (ilâhî) *isimler,* bu önder (isim)'lere ilticâ eder ve bu önder (isimler) ise, *Allâh* ismine ve bu isim dahi, (ilâhî) *zât*'a ilticâ eder...»

[167] «... *İlâhî İsimler,* «âlemin var oluşu»nun sebebidir...»

[168] «... *Allah* ismi, bütün *isimler*'i toplayan isimdir; *Rahmân* ise, umûmî bir *sıfat*'dır ve bu, *Rahmân'ud-dünyâ ve'l-âhire*'dir. Bu (sıfat) ile, *dünyâdaki âlem* (nev'in)'den herşeye *rahmet* edilir...»

[169] «... *İsim, müsemmâ*'nın (: isimlenen bir şeyin) aynisidir...»

[170] «... *Allah* ve *Rahmân,* (ilâhî) *zât* için iki isimdir...»

[171] «... *Rahîm,* Hz. Muhammed'in... de sıfatıdır;... varlığın kemâli, bununladır...»

[172] «... Üzerine selâm olsun; *Hz. Âdem,* (ilâhî) isimleri taşıyan *(hāmil el-*

---

162. *Fut.,* 1/111 (15-16)

*. Buradaki, ilâhî isim için şahıs zamiri (من) kullanılıyor. Harekete geçen, faâl olan demek istiyor.

163. *Fut.,* 1/111 (33-34) : bak. XXX[161]; krş. XXX[162]
Fut., 1/643 (16-17)'de ayni husus tekrarlanıyor.

164. *Fut.,* 1/112 (6) : bak. XXX[163]

165. *Fut.,* 1/112 (1-3) : İbn'ül-arabî, çeşitli vesilelerle *teşbih* ve *temsil* san'atma başvuruyordu. Bu konuda *Onsekizinci Motif*'e bakınız.

166. *Fut.,* 1/112 (11-12)

167. *Fut.,* 1/112 (36)

168. *Fut.,* 1/113 (2-3)

169. *Fut.,* 1/114 (8)

170. *Fut.,* 1/120 (9)

171. *Fut.,* 1/120 (24, 28) = ayr. 1/121 (19)

172. *Fut.,* 1/120 (29-31)
Fut., 1/122 (29)'da bu fragment'in «hadis» kısmı tekrarlanıyor.

esmâ')dır. (Allah) Teâla dedi ki : «*Âdem'e bütün isimleri* (Allah) *öğretti...*» (K. II/31).

Üzerine selâm olsun : *Hz. Muhammed* ise, bu *isimlerin mânâlarını taşıyan*'dır. ... Hz. Muhammed dedi ki : — Bana, *cevâmi'ul-kelim* verilmiştir...»

173 «... Allah için *irâde,* ezelî (ve) kadîm bir sıfattır. Diğer *sıfatlar*'ı gibi, Allah bununla da *zâtî* olarak sıfatlanmıştır...»

174 «... *İlâhî isimler, «nisbetler ve izâfetler»* dir*. Bunlar, bir *ayn*'a (: asıl'a) rucû eder. (Çünkü bâzı *ehl-i nazar*'ın... zannettiği gibi, bu konuda birçok *aynlar*'ın varlığının kesreti (: çokluğu) doğru değildir. *Sıfatlar* şâyed, *ilâhî zât'a zâid aynlar* olsaydı, (Allah) ancak bunlarla *ilâh* sayılır (ve o zaman) *ulûhiyet,* onlar sebebiyle olurdu. Şu halde *bu sıfatlar, ilâh'ın ayni olmasından hâlî* değildir...»

175 «... *İllet* (: sebeb), rütbe itibâriyle *mâ'lûl* (: sebebli)'den öncedir. Bu yüzden, *ilâh*'ın *mâlûl* olması sebebiyle, bu zâid *aynlar*'a (: sıfatlara) iftikârı (: ihtiyâcı) gerekirdi ki, ... bu, muhâl (: imkânsız)'dır. Şu halde, sıfatlar'ın ve isimler'in ilâhî zât'a zâid olmaları (görüşü), bâtıl olmuştur...»

176 «... Allâhın, *sübûtî* (pozitif) olarak ancak bir *sıfat*'ı vardır. Onun (böyle) iki (sıfatı) olması, câiz değildir. ... Çünkü olsaydı, o zaman (Allâhın) *zât*'ı, bunlardan *mürekkeb* olurdu. Oysa Allah, hakkında *terkîb,* imkânsızdır. Şu halde, *zât üzerine zâid, sübûtî bir sıfatın isbatı imkânsızdır...*»

177 «... *Sıfatlar,* «nisbetler ve izâfetler»dir*. Oysa *nisbetler,* yokluk nesneleri (: *umûr ademiyye*)'dir. Orada, bütün bakımlardan ancak tek *zât* vardır...»

178 «... *Allâhın ilm'i,* kesret ve tertîb (? terkîb) kabûl etmez. Çünkü (Allahın ilmi), mükteseb ve müstefâd (: kazanılmış ve istifâde olunmuş) değildir. Aksine, Onun *ilm* (sıfatı), diğer sıfatları gibi, *zâtının aynisi*'dir...»

179 «... *Vucûb al'Allâh* (: Allah üzerine taahhüd, gereklilik), -meselâ, «(*Rabbi-*

173. *Fut.*, 1/136 (25)
174. *Fut.*, 1/181 (32-34): Buna ters düşen bir ifâdeye rastlıyoruz. Bak. XXX[183]'deki n.**
*. *Nisbetler ve İzâfetler* (: el-niseb vel-İzâfât) deyimi için, ayr. bak. XXX[155] ve XXX[177]
175. *Fut.*, 1/181 (35-36)
176. *Fut.*, 1/182 (21-23)
177. *Fut.*, 1/182 (23)
*. Bu deyim hakkında ayr. bak XXX[174], ve XXX[260]
178. *Fut.*, 1/191 (30-31)
179. *Fut.*, 1/224 (19-20)

niz) kendi üzerine rahmeti yazdı» (K. VI/12) âyetinde olduğu gibi-... *Kelâmcılar* ile *Filozoflar* arasında ihtilâf konusudur...»

[180] «... Bil ki *ezel,* bununla vasıflanan kimse için *evvel* oluş'un nefy edilmesinden ibârettir. Bu ise *Allah* Teâlâ için, *ilâh* olmasından (dolayı) bir *vasf*'dır...»

[181] «... Aklî ve dînî deliller, *teşbîh*'in nefyine (: inkârına) ve *tenzîh*'in isbâtına dâirdir. Allâha ancak, Allâhın Kur'an'da kendisine itlâk etmeği mubâh (:hoş) gördüğü lafzı (: sıfatı) itlâk (: izâfe) etmekten başka bir şey kalmıyor...»

[182] «... *Teşbih,* (Allahı herhangi bir şeye *benzetmek*), muhâldir...»

[183] «... Allah bütün *sıfat*'ları, *İlâhî Zât* için kâim (: mevcûd) mânâlar olarak yaratmıştır. *Sıfatlar, Allah değildir ve sıfatlar, Allahtan başkası da değildir**. Fakat bunlar, Allâhın zâtına zâid *aynlar*'dır**. Halbûki Üstâd *Ebû İshâk* (el-Isferâînî?) (bunlardan) yedi tânesini, Allâhın zâtına *ayn*'lar olarak değil de, *asl*'lar yaptı ve böylece, *tenzîh sıfatları*'nın hepsini, *Hayy* ismi cedveline koydu; *Habîr, Hasîb, Alîm, Muhsî* ve kardeşlerini (: benzerlerini) de *İlm* cedveline koydu; *Şekûr* ismini, *Kelâm* cedveline koydu. Böylece kendisi, *yedi sıfat*'dan her birine, mânâya uygun olanları ilhâk etti (: ekledi). ... İşte Üstâd (Ebû İshâk)'ın mezhebi budur.

Oysa bütün *Eş'arî kelamcıları,* sıfatların *zât üzerine zâid* olduğunda ittifâk (: icmâ) ve buna dâir deliller nasb (: irâd) etmişlerdir. Fakat, *sıfatlar*'ın (zât üzerine zâid olmasında) icmâ etmelerine rağmen, zât'a zâid bir şeyin, muhtelif hükümleri olan bir *ayn vâhid* (: tek cevher) mi olduğu, yoksa, bu zâid şey'in *a'yân müteaddide* (: birçok cevherler) mi olduğuna (dâir) kat'î bir delil bulamadılar. Onların üstâdları, bu konuda bir şey söylemiş değildir***. Aksine bâzıları bu emr'in (: meselenin) bizâtihi bir *ayn vâhid*'e rucû etmesinin ve(yâ) *a'yân müteaddide*'ye râci olmasının da mümkün olduğunu söylemişlerdir. ... Bunun (münâkaşa edilmesin)'de hiç bir fayda yoktur. Çünkü *zât,* (kendine) zâid bir *ayn vâhid* kabûl ettiği zaman, zâtına zâid *birçok aynlar* daha kabul etmesi de câiz olur. ... Bu da, *Ebû Bekr ibn el-Küleyb*'in mezhebidir. Bu konuda ihtilâf uzayabilir. Oysa bu hususta *bizim mezhebimiz*****,... onları reddetmek ve onlarla çekişmek değildir. ... Bu

180. *Fut.,* 1/211 (22)
181. *Fut.,* 1/217 (34-36)
182. *Fut.,* 1/218 (29)
183. *Fut.,* 1/228 (21-35)

*. Bu cümlenin tekrarlanması için bak. XXX[184] ve XXX[185]

**. Bu ifâde, XXX[174]'de zikredilen sözlere ters düşüyor.

***. İbn'ül-arabi burada, *Eş'arileri* tenkid ediyor. Tenkidler için *İkinci Motif*'e bak

****. İbn'ül-arabi'deki bu tâbir için bak. XXIII[47*]

sebeble, *biz*, Allâhın yaratıklarından birini *reddetmekle meşgûl olmayıp*, aksine bu konuda *onları belki de mâzur görüyoruz...*»

184 «... Hakk'ın *sıfatlar*'ı konusunda *Kelamcılar*'ın dediğindeki duâları (: maksadları) şudur : *Onlar* (: sıfatlar), *O* (: Allah) *değildir ve Allah'dan gayri* (başka şey) *de değildir...*»

185 «... Bir söyleyenin sözü : — *Onlar* (: sıfatlar), *O* (: Allah) *değildir ve onlar* (: sıfatlar), *Ondan başka şeyler de değildir...*»

186 «... (İlâhî isimlerin) ... iki delâleti (: anlamı) vardır. (Birincisi), *müsemmâ*'ya delâleti ve (ikincisi de) *hakikat*'a delâleti...»

187 «... *Sıfatlar*, iki nevidir : Nefsî sıfatlar ve Mânevî sıfatlar :

Bir mevsûf içindeki *mânevî sıfatlar;* onlarla vasıflanmış olan *zât*'dan bunları kaldırdığın zaman, onlarla vasıflanmış olan *zât* dahi (ortadan) kalkmaz.

Nefsî sıfatlar ise : onlarla vasıflanmış olandan bunları kaldırdığın zaman, bunları kaldırmış olman bakımından, bunların, *-aklî varlık*'da değil (fakat) *aynî varlık*'da (: maddî âlemde) bir varlıkları kalmaz. Üstelik, bir *mevsûf* için olan hiçbir *nefsî sıfat* yoktur ki, -zâten o kendi *zâtına zâid* bir şey değildir- onun bir (başka) *nefsî sıfat*'ı bulunmasın. ... Zirâ bir *mevsûf'un zâtı*, bâzen *iki tâne nefsî sıfat*'dan mürekkeb olur.......

Bildin (: öğrenmiş oldun) ki, *mânevî sıfatlar*'ın da mânâları vardır. ... Bunlar, kendi kendileriyle kâim (: mevcud) değildirler ve onların *zâhir* olması, ancak *mevsûf*'un ayn'ında (: kendisinde) olabilir. ...

Nefsî sıfatlar'ın da mânâları vardır ki bunlar *mevsûf*'un aynisidir. Oysa *mânâlar*, kendileriyle kâim değildirler......

Her *mevsûf*, kendi nefsî sıfatlar'ının toplamıdır. Oysa *sıfatlar*, kendileriyle kâim değildirler. (Şu halde geriye) onlardan *başka* (: gayr) bir *zât* kalıyor ki bu, *zâhir* olsunlar diye *sıfatlar*'ı (kendisinde) toplamaktadır...»

188 «... *Ramazân*, Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir *isim*'dir...»

---

184. *Fut.*, 1/317 (13) : لا هى هو و لا هى غيره
185. *Fut.*, 1/45 (25) : لا هى هو و لا هى اغيار له
186. *Fut.*, 1/235 (9)
187. *Fut.*, 1/243 (37) - 244 (1-13)
188. *Fut.*, 1/520 (10)
Fut., 2/193 (16)'da tekrarlanıyor.
Fut., 3/553 (21)'de telmih olarak tekrarlanıyor.

189 «... *Tenzîh İsimleri : Ganîy, Ehad* ve (Allâhın) infirâd etmesi doğru olan (diğer isim)ler gibi...
Teşbih İsimleri : Rahîm, Gafûr ve gerçekte kulların (dahi) vasıflanmaları mümkün olan bütün (sıfatlar) gibi...»

190 «... *İlâhî İsimler,* şayet anladıysan, *nisbetler*'dir*. Bu nisbetler, *mümkinlerin aynları*'nı ihdâs etmiştir. (Mümkinlerin aynları) ancak bu (ilâhî) isimlerle vasıflanır...»

191 «... (*Allah* ismi)... bütün *esmâ-i husnâ*'yı tazammun eder ama, hiçbir şey onu (: Allah ismini) tazammun etmez. Bu (isim), delâlet hükmünde, her (ilâhî) isimden daha büyüktür*... Delâlet (: kapsam) konusunda *Allah ismi*'nin verdiği (hiçbir şeyi) vermez...»

191*«... Şeyh Ebû *Ahmed ibn Sîdebûn* ile, *Mürsiye*'de karşılaşmıştım. Adamın biri ona, Allahın *ism-i âzam*'ını soruyordu. (İbn Sîdebun) ise adama küçük taşlar attı. (Bu hareketiyle) : Allahın *ism-i âzamı* sensin (=insan'dır) diye işaret ediyor (=demek istiyor)'du...»

192 «... Allâhın, *esmâ-i husnâ*'sı, iki kısımdır :
— *Akl*'ın kabûl ettiği ve idrâk etmekte mustakil olduğu *isimler,...*
— *Şeriat,* getirmeseydi (akl'ın) kabûl etmeyeceği ve (insanın) *îmân* ile kabullendiği ve zâtı (itibariy)le akledilemeyen *ilâhî isimler...*»

193 «... (Hz. Muhammed der ki) :... Allâhın 99 ismi, -100'den bir tâne noksan- ismi vardır. Kim bunları (ezbere) sayarsa, cennet'e girdi (demektir)...»

194 «... (İlâhî) isimler, Kur'an metninden alınır. Allâhın selâmı üzerine olsun, Hz. Muhammed'ten (rivâyet edilen) doğru şeye göre, bunların sayımı, (şimdi) zikredeceğimiz gibi : *ALLAH :*

Rahmân, Rahîm, Alîm, Hakîm, Kerîm, Azîm, Halîm, Kayyûm
Ekrem, Selâm, Tevvâb, Rabb, Vehhâb, Akreb, Semî, Mücîb,*

---

189. *Fut.,* 2/64 (10-12)
190. *Fut.,* 2/122 (25-)
*. *Nisbetler* (el-niseb) deyimi için bak. XXX174
191. *Fut.,* 2/132 (18-19)
*. Oysa *Bistâmî*'ye göre Allahın bütün isimleri büyüktür. Bak. XXIV30
191*. *Fut.,* 2/714 (16-17)
192. *Fut.,* 2/169 (35-36)
193. *Fut.,* 4/316 (32-33)
194. *Fut.,* 2/337 (5-vd.)

Azîz, Şâkir, Kâhir, Âhır, Zâhir, Kebîr, Habîr, Kadîr,
Basîr, Gafûr, Şekûr, Gaffâr, Kahhâr, Cebbâr, Mütekebbir, Musavvir,
Birr, Muktedir, Bârî, Âliy, Ganiy, Veliy, Kavîy, Hayy,
Hamîd, Vedûd, Samed, Ehad, Vâhid, Evvel, A'lâ, Müteâlî,
Hâlık, Hallâk, Rezzâk, Hakk, Latîf, Re'ûf, Afuvv, Fettâh,
Metîn, Mübîn, Mü'min, Müheymin, Bâtın, Kuddûs, Melik, Melîk,
Ekber, Eazz, Seyyid, Sübbûh, Vitr, Mihsân,
Cemîl, Refîk, Muizz, Kâbız, Bâsıt, Sâfî,
Mu'tî, Mukaddim, Muahhır, Dehr,...»

k) *Nesnelerin idealan olarak, Kelimât'Ullah (=Tanrının kelimeleri)* (XXX[195-202])

[195] «... *Kelime :* ona *el-Rûh el-Küllî* tâbir edilir (: denilir)...»

[196] «... *Kelime* için, işiten kimsenin nefs'inde bir *eser* (: iz) vardır. Bu sebeble, arap lisânında «kelime» ismini almıştır (ki bu,) *yaralamak* (demek) olan *kelem* (masdarm)dan müştak (: derivé)'tır. Bu da, *yaralanmış* olanın bedeninde bir *iz*'dir...»

[197] «... *Allahın kelimeleri* olan *mevcûdât...»*

[198] «... *Allâhın kelimeleri...* ki onlar *kâinâtın aynları*'dır...»

[199] «... *Mevcûdât*'daki *aynları*'ın *heyûlâ*'sı veya *ruhlar*'ı vardır. *Vucûd,* işte bu *ruhlar'ın zâhir*'i (: görünen şekli) ve bu *heyûlânî aynlar*'ın sûretleridir. Şu halde bütün *vucûd* (: varlık), *zâhir* (olan) bir *hakk* (: hakikat)'tır; onun *bâtın*'ı ise *eşyâ* (: nesneler)'dir...»

[200] «... Şâyed, *sâbit misâller* nedir? dersen, deriz ki (onlar), ilâhî sûrette yaratılmış (varlık)lardır...»

[201] «... *Hakk'ın vucûdu* mukâbilinde, *sâbit aynlar* vardı. (Bunlar) ezelî olarak

195. *Fut.*, 1/125 (16)
196. *Fut.*, 3/107 (5-7)
197. *Fut.*, 3/318 (3)
198. *Fut.*, 2/444 (16)
199. *Fut.*, 2/24 (11-12)
200. *Fut.*, 2/143 (13)
201. *Fut.*, 2/61 (6-8)

adem (: yokluk) ile vasıflanmıştır, ki bu da, kendisinde, Allah ile berâber hiç bir şey bulunmayan *kevn*'dir. Şu kadar ki, (Allahın) *vucûd*'u, *aynlar* üzerine, bunların istidâtlarının gerektirdiği üzere - *feyz* etmiş ve kendisi için değil fakat onların *aynlar*'ı için (varlık) tekevvün etmiştir...»

202 «... (Çünkü) *Hakk,* bizzat kendisi için infirâd ettiği zaman, *âlem* meydana gelmez...»

KOZMOLOJİ
(XXX[203-275])

a) *Halk, İcâd, İbdâ', İhtirâ, Ca'l, Kevn deyimleri* (XXX[203-208])

203 «... *halk* (: yaratma), bâzen *îcâd,* bâzen *takdîr,* bâzen *fiil,* bâzen de *mahlûk* anlamına gelir...»

204 «... Allâhın *îcâd*'ı için tekrar yoktur...»

205 «... *İbdâ'* (ابداع) ancak husûsî olarak *sûretler*'de olur...»

206 «... *İhtirâ* (اختراع) gerçek olarak ancak *kul* hakkında doğrudur...»

207 «... Çünkü *ihtirâ* eden, mevcûdlarda bulunan dağınık parçaları alır ve kendi anlayışında ve zihninde onları, daha önce kimsenin (yapmadığı gibi) bir uzlaştırma ile *telif* eder (: uzlaştırır)...»

208 «... *Ca'l, halk* mânâsına olur...»

b) *Psikoloji ve Gramer yönlerinden yaratma'nın izâhı* (XXX[209-211])

209 «... *Hayâl* (: muhayyile kuvveti) için, *duyular*'da sahih (: etkili) bir hüküm vardır. Tıbkı safralı bir adam gibi : (Böyle bir kimse), *düşeceğini hayâl ettiği* bir yerde iken, (düşeceğini tahayyül ederse), oradan düşer. İşte bu hayâl'den (dolayı) bir düşmedir, (ve) onun hükmü, duyularda (: maddî olarak) zâhir olmuştur...»

---

202. *Fut.,* 1/183 (37)
203. *Fut.,* 1/191 (3)
204. *Fut.,* 1/140 (16)
205. *Fut.,* 2/467 (28)
206. *Fut.,* 1/100 (10)
207. *Fut.,* 1/100 (21)
208. *Fut.,* 3/181 (3)
209. *Fut.,* 2/595 (14-15)
Bu misâl, Gazzâli'nin *Makâsıd el-felâsife* adlı eserinden alınmış olmalıdır. Gaz-

210 «... *Nesneler'in yaratılması*'nda Allahın, Kur'an'daki *KÜN* sözünün anlamı, *iki harf*'dir ki bunlar, iki *mukaddime* (: öncül) mesâbesindedir. Oysa *KÜN*'den, *netice* mertebesi (zâhir) olmaz. İşte bu iki *harf*, zâhir olan iki şeydir. İki öncül arasındaki *râbıta* (: copula) olan üçüncü şey ise, KÜN içinde *gizli*'dir ki o da, iki sâkin (: sessiz) harfin karşılaşması sebebiyle hazf edilmiş bulunan (كون 'deki) *vâv* harfidir...»

211 «... *Sîbeveyh*'in indinde *KÜN* sözü, *vâcib'ül-vucûd*'tan bir *vucûdî harf*'dir...»

c) *Yaratık'ın Yaratan'a (: San'at eserinin san'atkâra) delâlet etmesi* ($XXX^{212-214}$)

212 «... Her *san'at* (eseri) bir *sâni*'i (=sanatçıyı) gerektirdiği (akla getirdiği) gibi, şüphesiz ki her *mef'ûl* (: yapılmış) şey de, bir *fâil*'i (: yapanı) ister (gerekli kılar)...»

213 «... (insanlar) *san'at* (eserin)'i ve *sâni*'i (san'atçıyı) müşâhede ederler. ... Tıbkı *sandık* yapan bir *neccâr* (: marangoz) yanında bir kimsenin oturup da, (hem) *san'at*'ı (hem de) *san'atçı*'yı müşâhede etmesi gibi. Şu halde, *san'at, san'atçı*'yı örtmez...»

---

zâli'nin verdiği misâl için bak. I. Madkour, *La Place d'Alfarabi dans l'école Philosophique musulmane,* (Paris, 1934), *Kün* (=OL) emrinin münakaşası, Gazzâli'nin ifâdesine göre *küfr*'dür. Çünkü, *Allah bir şeyi irâde ettiği zaman, ona OL der, o da OLUR*» âyeti bahis konusu edildiğinde, bir takım lojik güçlükler vardır. Şöyle ki Allah, olmasnı, irâde ettiği şey, *OL* emrini verdiği sırada, *YOK* idiyse, mevcûd olmayan bir şeye emir vermek, *lojik bakımından* mümkün değildir, fakat emrin verildiği sırada bu şey, *VAR* idiyse, o zaman zaten mevcûd olan bu şeyin var edilmesi için emre ihtiyâç yoktur. İşte Gazzâli'nin *İhyâ* (c 1/s. 101)'da münâkaşa etmeği *küfr* saydığı mesele budur.

210. *Fut.,* 1/152 (6-8)
İbn'ül-arabi burada *kıyâs* usulünü kullanmak istiyor. Oysa kendisi, *kıyas*'ın aleyhinde bulunuyordu. Bak IV^{15} ve IV^{35}

211. *Fut.,* 2/446 (5)

*. Bu konuda bak. XVIII^{3}: Orada konuyla ilgili açıklama vardır.

212. *Fut.,* 1/159 (9-10)

213. *Fut.,* 1/115 (10-12)
Fut., 3/463 (11)'de ise, mütenâkız bir ifâde kullanıyor :
«...Zirâ *san'at*'ın *sâni*'i bilinemez...»
Bu düşünce tarzı, Farâbi (İlimlerin sayımı, s. 106)'den geliyor.

214 «... *Sınâî mâmûl* gibi: Meselâ *kürsî* ve *gömlek:* Bunların, bilmediğin *san'atçı*'sını (zihninde) bulursun. Şu kadar ki, (bu) onun san'atçı'sının varlığına *bizzat* delâlet etmektedir...»

d) *İllet (: sebep) ile Eser (: netice arasındaki ilişkiler ve İdealizm* (XXX215-224)

215 «... *İllet* (: sebeb), rütbe itibariyle, *mâlûl* (: sebebli)'den öncedir...»

216 «... Sebebsiz olarak bir *sebeb*'i (ortadan) kaldıran kimsede, bilgi yoktur...»

217 «... *Benim indimde** ise, *âlem,* bizzat *illet* ve *mâlûl*'dür. Ben, bazı nuzzâr'ın (: düşünürlerin) dediği gibi, *Hakk, onun illet'idir* demiyorum. Zirâ, bu, (bahis konusu) meselede, cehâletin sonudur**. Çünkü buna kâil olan, ne *vucûd*'u ne de *mevcûd* olanı bilmiştir...»

218 «... *İlk sebeb;* İşte bu *Hakkın zâtı*'dır...»

219 «... *Âlem*'in, *Allâh*'a *irtibât*'ı (: bağlantısı), bir *mümkin*'in *vâcib*'e; bir *masnû*'un (: yapılmış şeyin) *sâni*'e (: yapana) irtibât'ıdır. Şu halde, *âlem* için *ezel*'de bir varlık mertebesi yoktur...»

220 «... *Allâh* ile *âlem; sâni'* ile *masnû'* arasında hiç bir *münâsebet* yoktur...»

221 «... *Allah* ile *halk*'ı (: yaratığı) arasında, hiç bir *münâsebet* yoktur...»

---

214. *Fut.,* 1/103 (37)-104 (1)
215. *Fut.,* 1/181 (35)
216. *Fut, 1/254 (18) :* Varlıktaki *causalité*'ye işâret ediyor.
217. *Fut,* 4/57 (16-17)
*. İbn'ül-arabi'nin bu deyimi kullanması hkk. bak. XXIII52
**. İbn'ül-arabi'nin bu çeşit *tenkid*'leri için *İkinci Motif*'e bakınız
218*. *Fut,* 2/61 (7)
219. *Fut.,* 1/49 (13-14)
Bu ifâde ile, müteâkib metindeki ifâde arasında bulunan çelişkiye dikkat etmeliyiz.
220. *Fut.,* 1/216 (36)
221. *Fut.,* 1/101 (30)
Fut., 1/102 (37)'de ayni şey tekrarlanıyor.
Fut., 1/103 (33)'de, aynisi tekrarlanıyor.
Fut., 2/90 (3)'de ayni şey tekrarlanıyor. = *MİA,* s. 40 ve n. 65
Fut., 1/104 (28)'de ayni şey tekrarlanıyor. = *MİA,* s. 40 ve n. 65
Bu ifâde ile, müteâkib metin (XXX222) deki ifâde arasında görülen çelişkiye dikkat etmeli.

222 «... *Mümkin* (varlık), kendi *vucûd*'unda ve *adem* (: yokluk)'unda, *Vâcib'ul-vucûd*'a (: Allâha) b a ğ l a n t ı l ı 'dır...»

223 «... *Miknatîs* ile *demir* arasında bir *münâsebet* ve *irtibât* (bulunduğunu) biliyoruz. (Tıbkı), *halk* (: yaratık)'ın *Hakk* (: Allah) ile irtibâtı gibi : Miknatisi tuttuğumuz zaman, demiri kendisine çeker. Böylece... biliriz ki, *demir'*-de bir *kabûl*(lenme gücü) vardır. ... Fakat *demir*'i tuttuğumuz zaman, o kendisine (doğru) *miknatîs*'i çekmez...... Şu halde *âlem* (deki nesneler) *Allah*'a muhtaçtırlar fakat *Allah,* âlemler (deki şeyler)'den müstağnî'dir...»

224 «... Kur'andaki «... *Gece uyumanız, gündüz O'nun fazl'ından aramanız da, yine O'nun âyetlerindendir...*» (K' XXX/23) âyetinde Allah, *yakaza* (: uyanıklık)'yı zikretmemiştir. Şu halde, *yakaza*'sız *menâm*'ı (: uyku'yu) zikretmek (sûreti) ile, ... *yakaza*'nın ancak «ölüm sırasında» olacağı istidlâl edilir*.

İnsan, ölünceye kadar *uyku*'dadır. ... (Hz. Peygamberden gelen) bir haber'de (: hadîs'de) : -*İnsanlar uykudadır : Öldükleri zaman uyanırlar*- denilmektedir. ... Şu halde *uyku,* uyumakta olanın bulunduğu bir *hâl*'dir : İnsan, uyandığı zaman : -Şunu, şunu gördüm- der. Bu ise insanın, bu dünyâda yaşadığı müddetçe, bir «uyku» içinde olduğuna delâlet eder...

Ölüm, âhıret hâllerinden birincisidir... İnsan uyandığı zaman, iyilik, kötülük vs. ... gibi *rüyâ*'da gördüklerinden her hangi bir şeyi (gerçekte) bulamaz : Gördüğü şeyleri ancak ona bir ârif (: irfân sâhibi) tarif (: tabir) eder... Bu sebebledir ki, bu *dünya hayâtı,* bir *uyku*'dur. Ölüm (sureti) ile (insan), âhırete intikâl ettiği zaman, kendisiyle birlikte ev, bark, âile, mal, mülk vs. yi de berâberinde götüremez... Tıbkı uykudan uyandığı zaman, uykudaki şeylerden (: rûyâ'dan), elinde birşey göremediği gibi. ... Şu halde *yakaza,* âhırette olacaktır...»

e) *Dâiret'ül-vucûd (Varlık Dâiresi)nde, İlk Akıl ve İnsan* (XXX225)

225 «... *Varlık, bir dâire*'dir. Bu dâirenin başlangıcı, *İlk Akıl*'ın varlığıdır. ... Bir haber (: hadîs)'de vârid oldu ki, *Allahın ilk yarattığı şey, İlk Akıl*'dır. Bu, *cins*'lerin ilkidir. ... Cins'ler, *insan cinsi* ile son bulmuş ve *dâire* tamamlanmış, *insan, İlk Akıl*'a ittisâl etmiş (: ulaşmış)'dir. Tıbkı dâirenin son'unun başlangıc'ına ulaşması gibi.

---

222. *Fut.,* 1/211 (31)
223. *Fut.,* 4/71 (9-14)
224. *Fut.,* 1/232 (5-26) : Burada, *Berkeley* (1685-1753)'in *idealizm*'ini hatırlamalıyız.
*. İbn'ül-arabî'nin bu nevî müşâhedeleri için bak. XXII16-22
225. *Fut.,* 1/139 (8-15) = XVIII1 de bu misâli kısmen vermiştik.

Dâire'nin iki tarafı arasında ise Allâhın, *İlk Akıl* ile son varlık olan *İnsan* arasında yarattığı bütün *âlem cinsleri* bulunur. *Dâire*'nin ortasında bulunan *nokta*'nın (: merkez noktası'nın), çevre çizgisine... müsâvî mesâfede olması gibi, ... (bu Varlık Dâiresinin merkez noktası olarak), *Allâh*'ın da bütün mevcudlara olan nisbeti (: mesâfesi) tek (: ayni)'dir...»

f) *Vahdet-i vucûd* (XXX$^{226-230}$)

226 «... *Varlık*'da ancak *Bir* vardır: *Su*'yun rengi *kab*'mın rengidir...»

227 «... *Varlık*'da ancak *Allah* vardır...»

228 «... *Muhakkak vucûd'ta ancak Allah vardır.* Ondan başkası ise, *hayâlî vucûd'dur.* Hakk, bu hayâlî vucûd'ta zâhir olduğu zaman, orada ancak kendi *hakikat*'ı hasebiyle zahir olur, hakikî vucûdu olan zât'ıyla değil...»

229 «... *Varlık'da ancak Allah vardır.* Halbuki *aynlar, ma'dûm* (yok)'dur. *Vucûd,* Allah'a âiddir; *adem* ise sana (: insana) âiddir. *Allah,* daimâ *var*'dır; sen ise *yok* olmaktan zâil olmazsın...»

230 «... *câhil* ise: *vucûd*'ta bütün nakîza'lardan tenzîh edilmiş olarak ancak *Hakk*'ı bilmezse, en yüce *Kutsal Ruh*'u unutur ve der ki: — *Varlık'da ancak Allah vardır...*»

g) *Yaratma sebebi olarak, Tanrı ve Kâinat arasındaki sevgi* (XXX$^{231-232}$)

231 «... *hubb* (: ilâhî sevgi), *âlemin varoluşu*'nun sebeb'idir...»

---

226. *Fut.*, 1/721 (6-7) : - ما فى الوجود الا واحد؛ لون الماء لون انائه
227. *Fut.*, 1/311 (4)
    Fut., 2/251 (16)'da ayni ifâde tekrarlanıyor.
228. *Fut.*, 2/348 (30-31)
229. *Fut.*, 2/60 (19-20 ve 21)
230. *Fut.*, 1/117 (35-36)
231. *Fut.*, 2/475 (17)

232 «... Bilesin ki Allah, bu âlemi kendisi için bir *hâcet* (: ihtiyâc) olarak yaratmış değildir: (Allah) onu, ancak Kendisi'nin bilinmesi'ne delil (rehber) olarak yaratmıştır...»

h) *Vâhid'ten vâhid sâdır olur nazariyesinin redd edilmesi* (XXX233-236)

233 «... (Bir dâire'nin merkez) *nokta*'sından, çevre'ye çıkan her *çizgi,* benzerlerine *müsâvî'dir.* Ve çevredeki (başka) bir noktaya ulaşır. Oysa (merkezdeki) nokta, kendisinden çevreye doğru çıkan çizgilerin çokluğuna rağmen-, ne (sayıca) artmış, ne de (mikdarca) ziyâde olmuştur. (Merkezdeki) *nokta,* bizatihi çevredeki her nokta'ya mukâbil (: karşıt) olur. Zîrâ, (merkezdeki noktaya, çevrede) başka bir nokta tekâbül etseydi, (merkezî nokta o zaman) inkısâm etmiş (: parçalanmış) olurdu ve (merkezî nokta) *bir* olduğu halde, *bir* olması doğru olmazdı. ... İşte, *kesret* (: çokluk dünyâsı) *ayn vâhid* (: tek cevher)'den (böylece) *zâhir* olmuş ve (bu cevher) kendiliğinde inkisâm etmemiş (: parçalanmamış)tır*. Şu halde, *Vâhid'ten ancak vâhid sâdır olur* diyenin sözü *bâtıl* olmuştur.

İşte: (merkezden) çevredeki bir *nokta*'ya çıkan bu *çizgi, yaratıcı*'sından her *mevcûd* için hâsıl olan *vech* (yön, sebeb)'dir ki bu da, *-Bir şeyi irâde ettiğimiz zaman, ona* (olan) *sözümüz, OL, demektir; o da oluverir-* (K. XVI/40) âyetidir. Buradaki *irâde, dairenin* (merkez) *noktası*'ndan *çevre*'ye çıktığını farz ettiğimiz *çizgi*'dir. ... Kuşatıcı *dâire* için tayin edilmiş orta (: merkez)'deki *nokta, bizâtihi Vâcib'ül-vucûd* (: Allah)'tur. Farz edilmiş olan bu *dâire* ise, *mümkinlerin cinsleri*'nin dâiresidir** ki bu da, yer kaplayan bir *cevher* ile yer kaplamayan bir cevher'e inhisâr etmişdir. ... *Asl* (: esâs) olan, *ilk nokta* (merkez noktası)'dır...»

234 «... (Şu) âlemde, *-Vâhid'ten ancak vâhid sâdır olur-* diyenden daha *câhil* bir kimseyi bilmiyorum...»

235 «... *Vâhid'ten vâhid sâdır olur* diyen feylesofun sözü, bâtıl oluyor...»

---

232. *Fut.*, 2/746 (35-36)
233. *Fut.*, 1/289 (37) - 290 (1-12)
*. İbn'ül-arabî'nin yaptığı diğer *benzetme*'ler için *Onsekizinci Motif*'e bakınız.
**. İbn'ül-arabî'nin diğer *tenkid*'leri için *İkinci Motif*'e bakınız.
234. *Fut.*, 1/749 (37) - 750 (İ)
235. *Fut.*, 1/45 (16)'da ise, bu görüşüyle *tenakuz*'a düşen bir ifâdeye rastlıyoruz: «... Her bakımdan, *vâhid*'ten ancak vahid sadır olur...»

236 «... *akıl* hükmünün ehadiyetine (: vahdetine) göre: -*Vâhid'ten ancak vâhid sâdır olur*- Fakat (unutmamalı ki), *Hakk*'ın ehadiyeti (: tek oluşu, böyle bir) hüküm altına girmez...»

i) *Yaratılan ilk varlıklar ve bunların mertebeleri* (XXX[237-245])

237 «... *Allah,* mahlûkatı yaratmazdan önce, ... altında ve üstünde *hava* bulunan *amâ*'daydı. Allahın ilk zâhir olduğu yer, burasıdır. ... Bu *amâ*'(عماء), *nûr* ile insibâğ edince (: renklenince), burada *meleklerin sûreti* açıldı (: oluştu)... ki onlar, Tabîî cisimler âlemi'nin üstündedirler. ... (Allah) onları yaratınca, kendilerine *Cemîl* ismiyle tecellî etti...

(Allah), *tedvîn ve tastîr âlemi*'ni yaratmak isteyince, bu *melekler*'den bir tânesini, (bu işe) tayîn etti... Bu *nur meleklerî* arasında zâhir olan meleğe, *Akıl ve Kalem* adını verdi. ... Bu *Akl*'dan, başka bir mevcûd iştikâk etti (: ayrıldı, meydana geldi) ve ona da *Levh* (-i mahfûz) ismini verdi. Kıyâmet gününe kadar olacak her şeyi *Levh* üzerine tevdî ve tedellî etmesini, *Kalem*'e emretti....

Tabîat ilmi: İşte bu, Allâhın yaratmak istediği *ilimler*'den, *Levh*'de hâsıl olan *ilk ilim*'dir. *Tabîât* ise, *nefs*'in altında idi. Bütün bunlar, hâlis *nûr âlemi*'ndeydi.

Sonra Allah, *Nûr*'un mukâbilinde mahz (: öz) *zulmet*'i yarattı. Bu, *mutlak vucûd*'un mukâbilindeki *mutlak adem* mesâbesindedir.

Zulmet'i yaratınca, *Tabîat*'ın müsâadesi (: kâbiliyeti) nisbetinde, onun üzerine bir *zâtî feyz* ile *nûr* feyz etti. ... Bundan da bir *cisim* zâhir oldu ki ona, *Arş* denilir. Böylece, *Arş'ın üzerine, ... Rahmân, istivâ etti.* (K. XX/5) İşte bu, *Halk Âlemi*'nde zâhir olan ilk şeydir.

Bu *Nûr*'dan, ... *melekler*... yaratıldı. ... Âlemin yaratılması'nı biz, *Uklet'ül-müstevfiz* (XXVIII[94-99]) adını verdiğimiz kitapta beyân etmişiz...

Sonra Allah, *Kürsî*'yi, -bu *Arş*'ın cevf'inde (: içinde)- yarattı. Orada dahi, onun tabiatı cinsinden *melekler* yarattı. ... Sonra *Kürsî*'nin içinde, *felekler*'i, -felek içinde felek olarak (: iç-içe)- yarattı. Her *felek* içinde de bir âlem yaratıp, ... onlara ... *Resûller* adını verdi. Bu felekleri de, *yıldızlar* ile süsledi. Her *semâ*'da, feleğin işini (: ödevini) *vahy* ederek, müvelled (: mürekkeb) nesnelerin yaratılmasına kadar, (bu iş devâm etti). ...

---

236. *Fut.*, 2/34 (30-31)
237. *Fut.*, 1/165 (8-36)

Allah, bu «nûrî ve unsurî sûretler»i kemâle erdirince, ... onlar için ayrı ayrı *tecellî* etti ve bu tecellî'den de, sûretlerin ruhları (: *ervâh el-suver*) tekevvün etti...»

238 «... Allâh'ın, kendi yaratıkları arasında, *amâ'* (demek) olan *nefs*'den yarattığı ilk şey, ... *Akıl*'dır ki, o da *Kalem*'dir; sonra *Nefs*'dir ki o da, *Levh*'dir. Sonra *Tabîat,* sonra *Hebâ,* sonra *Cisim,* sonra *Şekil,* sonra *Arş,* sonra *Kürsî,* sonra *Atlas,* sonra *Sâbit* (yıldız)'*lar Feleği,* sonra *Birinci Semâ* (=gök), sonra *İkinci,* sonra *Üçüncü,* sonra *Dördüncü,* sonra *Beşinci,* sonra *Altıncı,* sonra *Yedinci* (semâ) ve sonra da, *Ateş küresi,* sonra *Hava küresi,* sonra *Su küresi,* sonra *Toprak küresi* ve (bunlardan) sonra da, *mâdenler,* sonra *bitkiler,* sonra *hayvanlar* ve (bunlardan) sonra da *melek*(ler), sonra *cinnler* ve sonra da *beşer*'dir...»

239 «... *Amâ',* bütün *âlemin cevheri*'dir...»

240 «... *Amâ', âlemin cevheri*'ydi. O, âlemin sûretlerini, ruhlarını ve bütün tabiatlarını kabûl etmiştir...»

241 «... *Amâ,* işte o *hakk*'tır; herşey onunla halk edilmiştir...»

242 «... mümkinler, *Amâ*'dır ve onda zâhir olan, kendisiyle halk edilmiş (bulunan) *hakk*'tır...»

243 «... *Amâ',* erkân'ın rutûbetlerinin *buhâr*'larından hâdis olur : Yükselir, yü-

---

238. *Fut.,* 2/438 (29-32)
Burada varlığın genel şemâsı görülüyor. Müteâkib metinlerden (= XXX239-244) anlaşılacağı üzere, varlık'ın en başta gelen prensibi, yaratma olayından önce Allahın bulunduğu yer sayılan (XXX[114]) *el-amâ'* idi. Allah, bütün varlığın çıkış noktası olan *Akl-ı Evvel* (=İlk Akıl)'ı bundan yaratmıştır. *İlk Akıl,* bir nevî *İlâhî Kalem* gibi tasavvur olunmuştur. Bundan bir başka varlık doğmuştur : *Levh* (= Levh-i mahfûz) adını alan bu levha'nın diğer ismi ise, *Küllî Nefs*'dir. Âdetâ erkek ve dişi varlıkların bir araya gelmesi ve nesil üremesi gibi, *baba* farz olunan *İlk Akıl,* âdetâ *ana*'ya benzetilen *Küllî Nefs* ile izdivâc ediyor ve bundan da, iki çocuk doğuyor : Erkek olan *Tabiat,* dişi olan *Hebâ* ismindeki bu kardeşler dahi, kendi aralarında *nikâh* (izdivâç) ediyorlar ve *Küllî Cisim*'in sûreti, böylece meydana geliyor. Sonra, bu metinde görüldüğü üzere, *Arş, Kürsî, Atlas* vs..... mertebeleri, birbirini tâkib ediyor. Müteakib metinlerde dahi, bunlara ait örnek ve açıklamalar göreceğiz.
239. *Fut.,* 2/349 (1-2)
240. *Fut.,* 2/369 (14-17)
241. *Fut.,* 2/345 (27)
242. *Fut.,* 2/347 (12)
243. *Fut.,* 2/434 (33-37) : Allaha, mekân izâfe olunuyor; ayr. bak. XXX[115], [245]

celir ve evvelâ bunlardan *amâ'* zâhir olur. Sonra da *kesif*'leşir ve *hava,* onu taşır; rüzgâr ise sevk eder. Şu halde *amâ',* havanın aynı değildir. O ancak, *buharlar*'ın aynıdır. Bunun içindir ki, yaratıkların yaratılmasından önce, içinde Rabb'imizin bulunduğu *amâ'* (bak. XXX[112 ve 112*]), üstünde ve altında *hava* olan *bir amâ'*dır, (diyerek), *amâ'*nın sıfatı konusunda (bize rivâyetler) gelmiştir...»

244 «... *Amâ', Rabb* isminin müstevâ'sıdır; *ARŞ*'ın, *Rahmân* isminin müstevâ'sı (: istivâ edeceği yer) olması gibi.

Amâ', mekânlı oluşlar (=*eyniyyât*)'ın evvelidir ve mekânî zarflar ile mertebeler, onda zâhir olmuştur. ... *ARZ* (: dünyâ) *âlemi*'nden bu *amâ'*ya kadar olan (sâha)'da, Allâhın isimleri'nden ancak *ef'âl isimleri* bulunur...»

245 «... Allah bu *amâ'*yı, kendisi için *eyniyet* (: mekân) ve *arş*'ı da kendisi için *müstevâ* yapmıştır...»

j) *Akıllar nazariyesi (: İlk Akıl=Küllî Nefs)* (XXX[246-260])

246 «... İlk akıl (: *el-akl'ül-evvel*) olan İlâhî Kalem (: *el-Kalem'ül-ilâhî*), zâhir olan iki mazhar (: görüntü)'dır...»

247 «... Yüce Kalem (: *el-Kalem'ül-â'lâ*) olan *İlk Akıl,* halk edilmiş olan ilk şeydir...»

248 «... *İlk* olan *Allah*'tır; *Akl* (-ı evvel) ise ona bir *hicâb* (=örtü)'dür...»

249 «... Allah, ancak bir (tâne) *ayn* vucûda getirdi ki, o da *Kalem* veya (diğer ismiyle) *Akıl*'dır. (Buna), nasıl istersen (öylece) isim verirsin*...»

Fut., 1/241 (13-17)'de buna benzer bir açıklama vardır :
«... Altında ve üstünde *hava* bulunan *Amâ',* bir ince bulut (: *sehâb rakîk*) tur ki, onu *hava* taşıyor..... *Amâ'* dahi *arş*'ı taşıyor; *Arş* ise *Rahmân'ın müstevâsı'*-dır. *Kıyâmet*'in toplanacağı yer, *Arş* ile *Amâ* arasındadır...»

244. *Fut.,* 2/314 (27-32)
245. *Fut.,* 2/193 (34); ayr. bak. XXX[115*] ve XXX[243]
246. *Fut.,* 2/105 (36)
Fut., 1/155 (5)'de aynisi tekrarlanıyor.
247. *Fut.,* 2/105 (27)
248. *Fut.,* 2/105 (37)
249. *Fut.,* 2/106 (3-4)
*. *Nasıl istersen.... öyle dersin* veya : *ister şöyle, ister böyle isim ver* gibi tabirlere, onun eserlerinde de rastlıyoruz. Ayr. bak. XXX[253]

250 «... *İlk Akıl,* bizim indimizde* *hakîkat-ı Muhammediyye*'dir; başkalarının indinde ise bir *ibdâî mef'ûl'dür...*»

251 «... *İlk Akıl* (demek) olan *el-dürret'ül-beyzâ* (: beyâz inci), meselesinde, *Uyûn'ül-mesâ'il* (: Meselelerin Özleri)*'nde bunu zikretmiştik...»

252 «... Allâhm ilk yarattığı şey, *Akıl*'dır ki o da, *Kalem*'dir. Bu ise Allah'tan zâhir olan ilk *ibdâî mef'ûl*'dür...»

253 «...*İlk mevcûd* ki o, *İlk Akıl* yahut *Kalem*'dir yahut da, senin vereceğin başka bir isim*'dir...»

254 «... Ve Allah, bu *İlk Akıl*'ı halk edince, ... bundan *nefs* (demek) olan *Levh-i mahfûz* inbiâs etti. İşte bunun içindir ki, (nefs), ilk *inbiâsî mevcûd'*-tur. ... Böylece *Akıl,* Kıyâmet Günü'ne kadar kendi indinde bulunan şeylerin hepsini, satır satır, muntazam olarak *Levh* üzerine *ilkâ* etti (yazdı) ki bu (yazı), *Kalem* ile *Levh* arasındaki *üçüncü mevcûd*'tur*. Onun mertebesi ve varlığı, *Levh*'den sonradır.

Ve Allah, yaratacağı şey için, *Kalem*'de *ilkâ* etmek (gücü)'nü ve *Levh*'-de ise, kendisine *ilkâ edilecek şey* için *kabûl* (kuvveti)'ni yarattı. *Kalem*'in ve *Levh*'in kendilerinde halk edilmiş *kelimeler*'den**, *Kalem*'in ilkâ ettikleri ile

---

250. *Fut.,* 1/104 (10-11)

*. *Bizim indimizde* tâbiri için bak. XXIII52

251. *Fut.,* 1/49 (31-32)

*. *Uyûn el-Mesâil* deyimi, İbn'ül-arabî'ye âid bir *eser* intibâını veriyor.

252. *Fut.,* 2/467 (18-19)

253. *Fut.,* 3/36 (6-7)

*. Başka bir deyişle : *Sen hangi ismi verirsen ver* anlamına geliyor. Bu çeşit ifâdeler, İbn'ül-arabî tarafından kullanılmaktadır. (Meselâ bak. XXX249

Fut., 1/132 (4-5)'de dahi buna benzer bir ifâde buluyoruz. Diyor ki :
«... Bunun *âlem olduğunu* söylersen, doğru söylersin; *âlem olmadığını* söylersen, (keza) doğru söylersin; *hakk* olduğunu söylersen, (yine) doğru söylersin (=söylemiş olursun)...»

Fut., 1/135 (37)'de ise, ayni mâhiyetteki ifâdeyle karşılaşıyoruz :
«... *Sebebli* ...... veyâ *münfail*......: nasıl istersen, öyle söyle...»

Fut., 2/57 (24-25)'de dahi böyle bir deyim vardır :
«... Nasıl istersen öyle söyle...»

254. *Fut.,* 2/474 (32-37) - 475 (1-3)

*. Buradaki «üçüncü mevcûd» meselesi, *Kalem* ile *Levh*'in *nikâh*'ından doğan varlıktır. İbn'ül-arabî bunu, XXX260 'daki metinde daha etraflıca ele alıyor ve *kıyâs*'larda olduğu gibi, *Kalem* ile *Levh*'in iki öncül (=mukaddemeteyn) ve onlardan doğan «üçüncü mevcûd»un da, *netîce* hükmünde olduğunu anlatıyor.

**. Buradaki «kelimeler» (*el-Kelimât*) tabirini, İbn'ül-arabî «mevcûdlar» (=*el-mevcûdât*) anlamında kullanıyor.

Levh'in buna ilâve ettiklerinin toplamı, -yazı'nın bitmesinden sonra-, 2000 âyet ve 69000 âyet (=71.000 âyet) idi. Bu ise, Kıyâmet günü'ne kadar, yaratma (: *halk*) konusunda olacak şeylerdir...»

255 «... *Küllî Nefs* (demek) olan (ve) *Akıl*'dan inbiâs etmiş bulunan *inbiâsî mef'ûl,* (âdetâ) *Cebrâilin hakikatı*'ndan *Dîhye sûreti*'nin inbiâs etmesi gibidir...»

256 «... *Kalem* ise *Levh-i mahfûz* üzerine, Rabbîn emriyle binefsihi (: bizzat) yazdı...» (ayr. bak. XXX263)

257 «... Yüce Kalem (= *el-Kalem'ül-â'lâ*) ile *Levh-i mahfûz*'a, İlk Akıl (: *el-akl el-evvel*) ve Küllî Nefs (: *el-Nefs el-Küllîye*) tâbir olunur (=denilir)...»

258 «... *aynlar* (: el'-a'yân) konusunda *berzah*'ların ilki, *Küllî Nefs*'in varlığıdır; Zirâ o, *Akıl*'dan vucûda getirilmiştir. Vucûda getiren (: *mûcid*) ise, Allah'tır...»

259 «... İlk *ibdâ* edilmiş olarak halk edilen *İlk Akıl,* -ki bu *yüce Kalem*'dir-... (Allah) ondan *Levh-i mahfûz*'u *inbiâs* ettirmiştir : Tıbkı *Havvâ*'yı, *Âdem*'den inbiâs ettirmesi gibi... Tâ ki bu *Levh-i mahfûz,* ilâhî *yüce Kalem*'in yazması için bir yer olsun. ... Böylece *Levh-i mahfûz,* ilk *inbiâsî mevcûd* idi.

Şeriatta* vârid olmuştur ki : Allahın ilk yarattığı şey, *İlk Akıl*'dır, sonra *Levh*'i yaratmıştır. *Kalem*'e (İlk Akıl'a) dedi ki :

— Yaz! Kalem ise; — Ne yazayım? deyince Allah dedi ki :

— Sen yaz; Ben sana *imlâ* (: dikte) ederim.

Böylece *Kalem,* kendisine, *Hakk*'ın imlâ ettiği şeyi *Levh* üzerine çizdi (: yazdı). Bu (yazı), Allahın, Kıyâmet günü'ne kadar yaratacağı yaratıklardan (bahseden hususlar)'dır.

Kalem ile *Levh* arasında akd edilmiş bir mânevî *nikâh* ve hissî (maddî olarak) görülen bir *eser* (: bağlantı, iz) var idi.....

و كان ما أودع (العقل) فى اللوح من الأثر مثل الماء الدافق الحاصل فى رحم الأنثى ... ** ...»

255. *Fut.,* 1/104 (7-8) : Burada bahis konusu olan şey, *Cebrâil* adlı meleğin hz. Peygambere bir gün, kendi arkadaşları (: ashâb) arasında yakışıklı bir zât olan *Dîhye el-Kelbî* sûretinde tecellî edip konuşması olayına, telmihde bulunulmasıdır.

256. *Fut.,* 3/137 (36)

257. *Fut.,* 1/152 (3-4)

258. *Fut.,* 2/631 (26-28)

259. *Fut.,* 1/155 (5-11)

*. *Şeriat'ta* deyimini kullanması, *hadîs* anlamına geliyor. Bu hadîs : *Fut.,* 2/106 ( )'da ve daha bir çok yerlerde tekrarlanıyor.

**. Bu çeşit *müstehcen* ifâdeler için bak. XXIII126-131

k) *Akıl-Nefs-Hebâ-Tabiat arasındaki bağlantılar* (XXX[260-266])

[260] «... Allah, *Ilk Akıl*'ı, *hayât* nisbetinden (: isminden)* vucûda getirdi. *Nefs*'i de, *ilm* nisbetinden vücûda getirdi: Böylece *Akıl, nefs*'in vucûdu için bir şart oldu. Tıbkı hayât'ın, ilm'in vucûdu için şart olması gibi.

Akıl ve *Nefs*'den înfiâl eden (etkilenen) iki şey, *Hebâ* ve *Küllî Cisim*'-dir. İşte bu dört şey (=Akıl, Nefs, Hebâ, Küllî Cisim), âlemdeki *sûretler*'in aslıdır. Şu kadar ki, *Nefs* ile *Hebâ* arasında *Tabîat* mertebesi vardır.

Tabiat, dört tâne hakikat üzeredir. Bunlardan ikisi *fâil* (etkili) (diğer) iki tânesi de *mûnfail* (: etkilenen)'dir. Oysa hepsi de, kendisinden sâdır olana nazaran, *infiâl* rütbesindedir. (Bunlar da): *Sıcaklık, Soğukluk, Rutûbet* ve *Yubûset*'dir: Kuruluk, hararet'den etkilenir; rutûbet ise soğukluk'tan etkilenmiştir. Şu halde *sıcaklık, akıl*'dandır; *akıl* da, *hayât*'dır...»

[261] «... (Akıl ve Levh)'den *tabiat* ve *hebâ*' (doğdu: Bunlar) erkek ve kız kardeştir ki, bir *baba* (ilk Akıl) ile bir *ana* (Levh-i mahfuz)'dandır. Sonra *tabiat* dahi *hebâ*'yı nikâh etmiş ve onların arasında küllî cisim (*el-cism el-küllî*)'nin sûreti doğmuştur. Zâhir olan *ilk cisim* (işte) budur. (Bu sebeble) *tabiat,* baba'dır zira onun *eser*'i (=etkisi) vardır. *Hebâ* ise ana'dır zirâ *eser* (etki) onda zâhir olmuştur. Netice ise *cisim*'dir. Sonra da doğurulma (tevâlüd)ler, alem içinde, husûsî bir tertib (nizâm) üzere, *toprak*'a (değin) nâzil oldu. Biz bunu *Ukleť'ul-Müstevfiz* adlı kitabımızda zikr etmiştik (Bak. XXVIII[94-99]).

[262] «... Allah Teâlâ, *Kalem* ve *Levh*'i yaratınca, onlara *Akıl* ve *Rûh* adını verdi. *Rûh*'a da iki sıfat verdi: *İlim* sıfatı ve *amel* (etki) sıfatı. *Akl*'ı da onun için bir muallim (: öğretici) ve görülecek bir ifâde ile *fayda verici* (müfîd) yaptı... Tıbkı *bıçak* sûreti (: tasavvuru)'ndan, konuşmasız olarak (: mânâ itibariyle) *kesmek* (kavramını) çıkardığımız gibi. Sonra Allah, *rûh* (demek) olan bu *nefs*'den (daha) aşağı bir *cevher* yarattı ve ona da, *hebâ* adını verdi. Biz (ona verilen) bu isım'i, Hz. *Ali ibn Ebi Tâlib*'den naklettik. ... *Hebâ*'ya

---

260. *Fut.,* 1/326 (35-37) - 327(1-4)

*. Buradaki «nisbet» sözünün, «ilâhî isim» anlamına gelmesi hakkında *el-Niseb ve'l-izafât* (=nisbetler ve izafetler) tabirinin geçtiği XXX[174] daki metne bakınız.

261. *Fut.,* 1/155 (37) - 156 (1-3)

262. *Fut.,* 1/135 (3-19)

gelince: bu, arap lisanında zikredilmiştir. Allah Teâlâ, der ki: «... hepsi *dağılıp toz* hâline gelmiştir...» (K. LVI/6). Bunun içindir ki, Hz. *Ali ibn Ebî Tâlib,* bunları yâni, bütün tabîî sûretlerdeki bu «toz olup saçılmış cevherler»i görünce, ... onlara *hebâ* (هباء) adını verdi, ki bunlar, ... bölünemeyen ve cüzülere ayrılmayan, noksanlaşma ile vasıflanmayan, bilâkis, bizâtihi *beyâz* olan her şeydeki *beyazlık* gibi olan şeydir...

Bu iki sıfatla vasıflanmış olan *rûh* ile *hebâ* arasında, Allah dört mertebe tâyîn etti. Ve her mertebeyi, *dört* (büyük) *melek* (: Azrail, İsrafil, Mikail, Cebrâil) için birer menzil (konak) yaptı. Bu (büyük) *melek*'leri de, âlem'de bizzat yaratacağı ve onlardan aşağı olan şeyler için, *vâlî*'ler gibi yaptı... Bu (dört) melek'ten her birine de, âlem'de olmasını irâde ettiği şeyin ilm'ini verdi. ... *Ayn*'lar için Allahın ilk vucûda getirdiği şey ise, küllî cisîm (*el-cism el-küllî*)'dir. Bu *cisim*'de (Allahın) açtığı (meydana getirdiği) ilk şekil ise, dairevî *küre şekli*'dir. Çünkü (bu), şekillerin en faziletlisidir.

Sonra Allah, *îcâd* ve *halk* (: yaratma) konusunda, *san'at*'ın tamâmına nâzil oldu ve bütün yaratıklarını, bu (büyük) melekler için bir memleket yaptı ve (bu varlıkların) işlerine, dünyâ ve âhırette, onları görevlendirdi......

Cansızlar, bitkiler ve canlılar (çeşidin)'den, müvelled (: doğurulmuş, mürekkeb) şeylerin yaratılması, dünyâ senelerinden, 71.000 senede son bulunca... (*insan*'ı yarattı)...

263 «... *Tabîat, nefs*'den ve *hebâ*'dandır ki bu, *Ebû Hâmid* (el-Gazzâlî)'nin görüşüdür...»

264 «... Zirâ *nûr, hebâ* içinde bir *sûret*'dir; tıbkı *hebâ*'nın, onun içinde bir sûret olması gibi...»

265 «... *halk* (: yaratış)'ın başlangıcı, *hebâ*'dır. Ve bundaki *ilk mevcûd, Hakikat-i Muhammediye*'dir. ...

266 «... (Allah) bu *âlem*'in varlığını *irâde* edince, ... (kendisi) bu kutsal irâde'den, *el-hebâ* ismini alan küllî hakikat'a, tenzih *tecellî*'lerinden bir çeşit tecellî (gibi), *infiâl* etti (: etkilendi). (İşte bu küllî hakikat olan) *hebâ,* istenilen sûret ve şekillerin açılması (yapılması) için, (âdetâ) bir *kireç bina* mertebesindedir. Ve bu, âlem'deki *ilk mevcûd*'tur. Allah ondan râzı olsun : *Ali ibn*

---

263. *Fut.,* 1/291 (13-15)
264. *Fut.,* 1/85 (21)
265. *Fut.,* 1/130 (29)
266. *Fut.,* 1/132 (19-29)

Ebî Talib ile *Sehl ibn Abdullâh* (*el-Tüsterî*) ve bu ikisinden başkaları, ... onu zikretmişlerdir... Sonra Allah Teâlâ, kendi *nûr*'uyla bu *hebâ*'ya tecellî etti ki, mütefekkirler ona küllî heyûlâ (*heyûlâ el-küll*) adını verirler. İşte bütün âlem, bilkuvve onun içindedir. Bu *hebâ* içindeki her şey, kendi kuvveti (: istidâdı)'nca Allah Teâlâ'dan (bir tecellî) kabûl etti. Tıbkı, *kandil ışığı*'ndan, bir evin (çeşitli) köşelerinin (ışık) kabûl etmesi (: alması) gibi. (Her köşe), bu nûr'a yakınlığı bakımından (nisbetinde), ışığı (: aydınlanması) çoğalır*. ... Bu *hebâ* içinde Allah'a (nûru) kabûl etmek olarak en yakın olan, ancak Hz. Muhammedin hakikatı'dır..... ki ,bü), *akıl* (akl-ı evvel) adını almış şeydir... (Hz. Peygambere) en yakın insan ise, Hz. *Ali İbn Ebî Tâlib*'tir; O, âlemin imâmı ve bütün nebîlerin sırrıdır...»

1) *Arş ve Kürsî* (XXX267-275)

267 «... *Arş, Allahın gölgesi*'dir; (onun) iki imâmı (önderi) ise, *zâhir* ve *bâtın*'dır...»

268 «... *Sultân,* yeryüzünde *Allahın gölgesi*'dir*. Çünkü O'nun *zuhûr*'u, dünyâ âleminde eseri (: etkisi) olan bütün *ilâhî isimler*'in sûretler'iyledir. Oysa *Arş,* âhıret'de *Allahın gölgesi*'dir...»

269 «... Arap lisânında *arş* (sözü) itlak edilir ve onunla *mülk* (: saltanat) irâde (kasd) olunur... Bazen bununla *taht* (serîr) irâde edilir...»

270 «... *Arş :* O'nun bütün *cisimler*'e ihâtası vardır... Ve *felekler*'de, onun önceliği vardır...»

271 «... *Arş, cisimler âlemi*'ni ihâta edicidir...»

272 «... Kuşatıcı *Arş, cisimler âlemi*'nin nihâyetidir...»

273 «... İhâta bakımından *cisimler*'in en büyüğü, *Arş*'tır...»

---

*. Bu nevi benzetmeler için *Onsekizinci Motif*'e bakınız.
267. *Fut.,* 1/115 (34-35)
268. *Fut.,* 1/152 (33-34)
*. Bu deyim, *Fut.,* 1/152 (37)'de tekrarlanıyor.
269. *Fut.,* 1/164 (22-23)
270. *Fut.,* 2/193 (25-26)
271. *Fut.,* 2/454 (25)
272. *Fut.,* 3/225 (28)
273. *Fut.,* 2/482 (37)

274 «... Gökler ve yeryüzü, *Kürsî*'nin boşluğu'ndadır : Tıbkı, bir *felât* (boşluk, atmosfer)'daki bir *halka* gibi*. *Kürsî* ise, *arş*'ın boşluğundadır: Tıbkı *felât*'daki bir halka gibi...»

275 «... Şâyet, *Kürsî* nedir? dersen, deriz ki : *Emr ve Nehy âlemi*'dir. Şâyet *Arş* nedir? dersen, deriz ki : Mukayyed (ilâhî) *isimler*'in müstevâ'sıdır ve misâller'(müsül)'in sûreti orada zâhir olmuştur...»

m) *Unsurlar ve onların keyfiyeti'yle meydana gelen Felekler, Menziller, Burçlar ve Atlas feleği* (XXX276-292)

276 «... Bu âlem (in yaratılmasın)'dan kasdedilen (şey), *imâm* (önder) olan *insan* olduğu için, *âbâ* (: babalar) ve *ummehât* (: analar)'ı ona izâfe ettik ve ulvî babalarımız (: *âbâ'unâ'l-ulviyât) ve* süflî analarımız (: *ummehâtünâ'el-süfliyât*) dedik (: deyimlerini kullandık).

İmdi, her *müessir* (etken), *baba*'dır ve her tesirlenmiş ise *ana*'dır. ... Bu ikisi arasında, bu eser (etki)'den doğurulmuş olan da, *oğul* ve doğrulmuş (: *müvelled*)'dir. Mânâlar dahi, mâlûm'un neticelendirilmesinde böyledir : Bunlar da iki *mukaddime* (öncül) iledir ki, (bunlardan) biri, her ikisinde tekrarlanan tek müfred ile, diğerini *nikâh* eder -ki bu, *râbıta* ve *nikâh* ve her ikisi arasında sâdır olan *netice*'dir*. ...

Şu halde *ruhlar*'ın hepsi, *babalar*'dır; *tabiat* ise *ana*'dır. (Tabiat) *istihâle*'lerin yeri olduğundan, ... burada, *müvelled* şeyler zâhir olur ki onlar da, *mâdenler, bitkiler, hayvanlar, cânlar* ve *insanlar*'dır. *İnsan,* onların en kâmil olanıdır. ... Ona, *cevâmi'ul-kelim* verilmiştir. O, *dört kadın*'la tahdid edilmiş ve bundan fazlası,... kendisine haram kılınmıştır.... *Tabiat âlemi*'ndeki *erkân* (: ana unsurlar) dahi böylece *dört* tânedir. Ulvî âlemin, bu dört (unsur) ile *nikâh* (ettirilmesi)'yle Allah, bundan doğan şeyleri vucûda getirir. Bu konuda (filozoflar) altı mezheb (görüş) üzere *ihtilâf* ettiler.

Bir kısmı sandı ki, bu dört (unsur)'un her biri, kendiliğinde bir *asl* (: prensip)'dir; başka bir kısmı dedi ki, *asl* olan *ateş*'dir : Bundan, kesifleşen ise *hava*'dır, *havâ*'dan kesifleşen (kısım) da *su*'dur ve su'dan kesifleşen ise *toprak*'tır. Başka bir kısım (filozoflar) dedi ki, *asl* olan *hava*'dır : Bundan hafifleşen (şey), *ateş*'dir ve bundan kesifleşen (şey) ise *su* ve *toprak*'tır. Baş-

274. *Fut.*, 2/193 (29-30)
*. Bu nevi *benzetme*'ler için *Onsekizinci Motif*'e bakınız.
275. *Fut.*, 2/143 (10-12)
276. *Fut.*, 1/154 (3-35)
*. Hüküm mantığına dair bir misâl vermiş oluyor.

ka bir kısım (filozoflar) ise dedi ki : *su* unsuru, *asl*'dır; yine başka bir kısım (filozoflar) dedi ki : *toprak* unsuru, *asl*'dır ve başka bir kısım (filozoflar) ise dedi ki, *asl* (: ana madde, ilk prensip) olan, şey bu dört (unsur)'un varlığı için bir *beşinci şey* (emr hâmis)'dir ve onlardan hiç biri değildir**... *Beşinci asl*'a kâil olan bu mezheb (: görüş) *bizim indimizde**** doğru olanıdır ve bu, *tabîat* adını almıştır. Zirâ *tabîat,* tek aklî kavram (ma'kûl) olup, *ateş* unsuru ile bütün (diğer) unsurlar, bundan zâhir olmuşlardır. Böylece : *ateş* unsuru, *tabîat*'tan (zâhir olmuş)'tur fakat bu, *Tabîat*'ın aynı değildir ve *tabiat,* bu dört (unsur)'un aynı olan şeyin toplamı olması da doğru değildir denilir. Zirâ bâzı unsurlar, diğerinden tamamen nefret eder (uzaklaşır); bâzıları ise diğerlerinden, bir bakım (: *emr*)'dan nefret eder : *Ateş* ve *su* gibi ki, bunlar bütün bakımlardan birbiriyle münâferet ederler. *Hava ve toprak* dahi böyledir. ... Allah (bu sebeble), *hava*'yı *ateş* unsuruna komşu yapmıştır ki, onların arasını toplayan (: bulan) *harâret*'dir; (Allah), *su*'yu, *hava*'ya komşu yapmıştır ki, onların arasını toplayan da, *rutûbet*'dir. (Allah), *toprak*'ı, *su*'ya komşu yapmıştır ki, onların da arasını toplayan, *burûdet* (soğukluk)'dir... Şu halde hâl değiştirten, *baba*'dır; hali değişen, *ana*'dır ve bu *istihâle* (hâl değiştirme) ise, *nikâh*'tır...... (Bu sebeble) her *baba, ulvî*'dir, müessir (etken)'dir; her *ana* ise, süflî'dir ve etkilenmiştir. Bu ikisi arasındaki her *nisbet* (: bağlantı), bir *nikâh*'tır. Her *netice,* bir *oğul*'dur. Burada (misâl olarak), ayağa kalkmasını istediği bir kimse'ye konuşan birinin «kalk!» demesi ve (bunu) işitenin de, «kalk» sözünün eseri (tesiri) ile ayağa kalkmasıdır. İşiten (muhâtab olan) şayet ayağa kalkmazsa, bu (muhatab), şübhesiz olarak *ana*'dır fakat kısır (*akîm*) bir *ana*'dır. *Akîm* ise, bu hâl içinde, bir *ana* sayılmaz. ... Bu konuda, bize âid şerefli bir kitap vardır ki,****... körler bile bu kitapla varlığı görebilirler...»

**. Bu gibi *tenkid*'ler hakk. *İkinci Motif*'e bakınız.

***. *Bizim indimizde* deyimi için bak. XXIII[52]

****. Burada böyle demesine rağmen, Futûhât'ın başka yerlerinde mütenâkız bir davranış gösteriyor. Meselâ :
Fut., 3/73 (24-25) : «... *Su,* bütün mevcûdların aslıdır. ... Ve Allah, her (canlı) şeyi, *su*'dan hâlk etmişdir. (K. XXI/30)...»
Fut., 2/193 (24) : «... (Allah) su rüknünden her canlı şeyi yaratmıştır. Tâ Arş'a kadar (her şeyi). Allah onu yarattığı zaman, su(dan) daha ulvî birşey yok idi. Böylece, hayât(iyet) su'dan herşeye sirâyet etti. Şu halde (*su*), en büyük rükn'dür...»
Fut., 2/243 (16-18) : «... *Su,* unsurların ve ustukus ατοικεια 'ların aslıdır..... *İstihâle âlemi,* rükınler âlemi'dir ki onun aslı, *su*'dur. Şâyet istihâle âlemi olmasaydı, Allah, kendisinin her gün bir iş içinde (K. LV/29) bulunduğunu söylemezdi. Şu halde âlem, *istihâle* eder...»

277 «... *Erkân* (: ana unsurlar) dört tânedir: *Ateş, hava, su* ve *türâb* (*toprak*)...»

278 «... Allah, *dört erkân*'ı (dört unsur'u) yaratınca ve *duhân* (: duman), *sâbit yıldızlar feleği*'nin iç bükeyinde yükselince ve bu *duhân* içinde *yedi gökler*'i (birbirinden) ayırınca, onları birbirinden temyiz etti de, her *semâ*'ya kendi işini (: ödevini) vahyetti. ... Bütün bunlar, dört günde (olmuş)'tur. ... Böylece Allah, *gök* ile *arz* arasında mânevî bir iltiâm (: birleşme) ve teveccüh yarattı ki Allah, bunu, arzda *mâden, bitki* ve *canlı* gibi müvelled (şeyler)'den yaratmayı irâde etmesi sebebiyle (yapılmıştır). Böylece *gök,* kendisine Allâhın vahy ettiği emri *arz*'a ilkâ eder. Tıbkı: يلقى الرجل الماء بالجماع فى المرأة *... Ve bundan *hava* (oluşmuş) idi. Hava, tutuşunca ve(ya) çok ısınınca, ateş'in yanmasından (dolayı), kandil gibi yanıverdi. Havanın yanması olan bu yalaza (: alev), *mâric* (K. LV/15)'dir. Buna *mâric* denilmesi, *hava ile karışık*

---

277. ***Fut.*, 3/222 (21-22)**
***Fut.*, 1/60 (28-29)'da şöyle diyor:**
«... ***Su, ateş, hava*** ve ***arz*** (: türâb sözü yerine burada ***arz*** kelimesini kullanıyor) olan bu ***sûretler***'i vucûda getirince, Allah bunlardan bâzılarını bâzılarına ***istihâle*** ettirmeğe başladı. Böylece ***ateş, havâ***'ya dönüyor; ***havâ*** ise ateş'e...»
***Fut.*, 2/137 (5-14)'de ise diyor ki:**
«... ***Toprak*** ve ***su,*** canlı cisimler içindir; ***ateş*** unsurunun, ***cân*** için olması gibi.... ***Unsurlar,*** ancak ***feleklerin hareketi***'nden hâdis olmuştur; feleklerin hareketleri ise, ancak ***28 menzil*** kat'eder..... ***Âlem*** ise ancak ***Rahmân***'ın ***nefsi***'nden sâdır olmuştur..... ***Nefs, hava*** unsuruna münâsib (uygun) olur.....»
***Fut.*, 1/60 (1-10)'de ise, ana unsurlara âid olan ana kayfiyetlerden bahsediyor:**
«... ***Sıcaklık*** ve ***soğukluk,*** imtizâc etmeyen iki zıddır. (Bu cümlenin hüküm kısmı: ***zıdlar ictimâ etmez*** sözleriyle, ***Fut.*, 2/203 (13)'de tekrarlanıyor). *İmtizâc* etmedikleri zaman ise, onlardan bir şey (hâsıl) olmaz... Böylece ***sıcaklık*** ve ***kuruluk*** imtizâc etmiş ve ***ateş*** (böyle) olmuştur; ***Sıcaklık*** ile ***rutûbet*** imtizâc etmiş ve ***hava*** (böylece) olmuştur; ***Soğukluk*** ile ***rutûbet*** imtizâc etmiş ve (böylece) ***su*** olmuştur; ***Soğukluk*** ile ***kuruluk*** imtizâc etmiş ve (böylece) ***toprak*** olmuştur. İşte ***ilk analar*** (bu deyim hkk. bak. XXX) dan tevellüd eden (: doğan) ***dört erkân,*** bunlardır...»
***Fut.*, 1/60 (14-16)'da ayni konuda şunları ilâve ediyor:**
«... ***Sıcaklık,*** ısıtır; ***soğukluk*** soğutur; ***rutûbet,*** yumuşatır; ***kuruluk*** ise hafifletir: İşte bu ana (keyfiyet)ler, (birbirlerinden nefret eder; bir sûret içinde, (hep bir arada) asla bulunmazlar... Bunlardan (herbiri), ***tek*** olarak da bir surette bulunmaz; ancak iki (tâne)'si bulunur...»
***Fut.*, 1/59 (22-23):**
«... ***Sıcaklık*** ve ***rutûbet,*** bilmiş ol ki ***tabîî hayat***'dır...»

278. ***Fut.*, 1/146 (3-37) - 147 (1-3)**

*. Bu nevî ***müstehcen*** ifâdeler için bak. XXIII[126] vd.

ateş diyedir ki bu da tutuşturulmuş hava'dır. Zîra *merc,* ihtilât (: karışmak) demektir. ...

Cân ise iki unsurdandır : *Hava* ve *ateş;* nasıl ki *Hz. Âdem* dahi, iki unsurdandır : *Su* ve *toprak.* Bunlar yoğrulmuş ve *çamur* ismi meydana gelmiştir, tıbkı *ateş*'in *hava* ile mezc edilmesinden, *mâric* isminin hâdis olması gibi. İşte Allah, bu *mâric* içinde, *cân*'ın sûretini açmıştır. ...

Nâr, mertebe itibariyle *erkân*'ın (: unsurlar'ın) en yükseğidir. ... Fakat (ateş) bilmez ki, *Hz. Âdem*'in kendisinden yaratıldığı *su,* ondan daha kuvvetli'dir. Zira (su) onu götürür (: söndürür). ve *toprak* (dahi), soğuk ve kuruluk sebebiyle, *ateş*'ten daha sâbit (: mukâvim)'dir. ......

Cinn'lerden -bizim gibi- itâatli ve âsî (olanlar) vardır. *Melekler* gibi onların da *sûretler*'den teşekkül (etmesi) vardır. Allah onlara (karşı) gözlerimizi almış (: bağlamış)tır. Onları (bu sebeble) göremiyoruz. Yeter ki Allah bâzı kullarının (gözlerini) açmayı istesin : (O zaman) görürler. ...وكما وقع التناسل في البشر بالقاء الماء في الرحم **, ... işte onun gibi, dişinin rahmi'ne *hava*'nın ilkâ edilmesi ile *cân* sınıfında (: nev'inde) çoğalma ve zürriyet vâki olmuştur. Onların varlığı *Kavs*'dadır ki bu âteşten'dir. ... *Cân*'ın yaratılması ile *Hz. Âdem*'in yaratılması arasında, 60.000 sene vardır. ...»

279 «... Allah, *nesneler*'i yarattığı zaman,... *sebeb*'leri vaz'etti ve onları, kendisi için bir *hıcâb* (: örtü) gibi yaptı. ... Böylece, *ruhlar*'ı ve *melekler*'i yarattı ve *gökler*'i, kubbe üzerine kubbe olarak, *insan* direği* üzerine kaldırdı; *felekler*'i çevirdi (: dönmeğe başlattı). ... *Dünyâ'yı Âhıret* için bir yol yaptı ve bunun için, birbiri ardına (تترى) *resûller* gönderdi. ... Sonra Allah Teâlâ, *ulvî âlem*'de *mikdarlar*'ı, *vezinler*'i, *hareketler*'i ve *sükûn*'u, yer tutan'da, mahalde ve mekân'da ve mekân tutan'da takdir etti. Böylece *gökler*'i yarattı da, onları -kubbe üzerine kubbe olarak- *kubbeler* gibi *arz* üzerine koydu. ... Ve bu *gökler*'i sâkin (: hareketsiz) kıldı da, onların içinde *yıldızlar* yarattı. Bunların, gökler içinde seyri ve (havada) yüzmeleri konusunda, ne artan, ne de noksanlaşan *ölçülü hareketler* meydana getirdi ve onları da akıl eden, işiten ve itâatlı yaptı. Her *gök*'e, onun kendi işini *vahy* etti.

Sonra Allah, bu gökler'de yıldızlar için yüzmek (kâbiliyeti) yaratınca, her *yıldız* için kendi seyr'lerinde bir yol (: güzergâh) meydana getirdi. ... İşte bu *yollar*'a *felekler* adı verilmiştir. Şu halde *felekler,* yıldızların seyr'inin hudûsu ile hâdis olmuştur ki bunlar, kendilerinin sâhası olan *gök* cirminde

---

**. Ayni şekilde *müstehcen* bir unsur daha görülüyor.

279. *Fut.,* 3/463 (9-27)

*. *İnsan,* bu sebeble gök kubbelerini ayakta tutan bir direk gibi farz ediliyor. Bu nevî benzetmeler için, *Onsekizinci Motif'e* bakınız.

sür'atle seyredicidir. Bu sûretle ona temâs eden *hava* tutuşur ve onların *seyr* (hareket etmesi) ile *sesler* ve *çalgı nağmeleri***, -bunların seyri, belli bir ölçüde olduğu için- hâdis olur. ...»

280 «... *Ebû Tâlib el-Mekkî* işâret etti ki *felek*(ler), âlemin nefsleri (=enfâs el-âlem) ile deverân eder (: döner)...»

281 «... *Gökler,* (âdeta) yumaklar gibidir; *dünyâ* ise, bu yumakların cevfinde (: iç boşluğunda)'dır. ...»

282 «... *Gök,* şeffâf (ve) (katı bir *cisim*'dir : Gök, alçaldığı zaman, onun cismi ateş sıcaklığı gibi çözülür (yayılır) ve bir *kırmızı duhân* (: duman)'a dönüşür ve ateş şuleli bir alev olur. Tıbkı (âlemin yaratılmasında) ilk defa olduğu gibi. (Sonra) *güneş* ışığı zâil olur ve *yıldızlar* silinir de, nurları kalmaz. Şu kadar ki, onların *ateş*'de yüzmeleri zâil olmaz. ...»

283 «... *Yedi Semâ; Dünyâ* âlemi'ndendir. (Dünyâ) semâların bekâsı (ebedîliği) ile *bâkî* kalır ve (dünyânın) sûreti, onların fenâ'sıyla *fânî* olur. ...»

284 «... *Mizân*'dan, *Akreb...* ve *Kavs, Cedy, Delv, Hût, Hamel, Sevr, Cevzâ, Seretân, Esed, Sünbüle* zâhir oldu. Ve *zamanî devre,* Mîzân'da son buldu. ... Bu isimler, Allahın yarattığı *melekler*'in isimleridir, ki bunlar 12 melek'dir: Allah onları, *Kuşatıcı Felek*'de mertebeler olarak yarattı...»

285 «... *İlk Akıl* ki o, *tedvîn ve tastîr âlemi*'nden *ilk mevcûd*'tur. ... Bundan sonra ise, zaman sonralığı olmaksızın, bu *Akıl*'dan bir *inbiâsî mevcûd* inbiâs etmiştir ki bu da (Küllî) *Nefs*'dir. Bu da, *Levh-i mahfûz*'dur: Bu dünyada, Kıyâmete kadar olacak her şey, orada yazılıdır*. ...... (Allah) bu *ilk cisim*'i vucûda getirdiği zaman, ona bir *şekil* lâzım olmuştu. Çünkü *şe-*

**. *Fut.,* 2/313 (12-14)'de, bu husus tekrarlanıyor :
«... Feleklerin hareketleri için lezzet (zevk) alınan *güzel nağmeler* vardır. Kulaklar, *dolab* (farsça bir sözdür : Bu konuda ayr. bak. XXI. Motif) nağmeleri gibi bu seslerden zevk duyar...» Feleklerin, dönerken güzel sesler (=nağmeler) çıkardığı görüşü, herhalde *Pythagorasçılar*'dan alınmıştır. Bu görüş için bak. W. Kranz - S. Baydur, *Antik Felsefe* (İst. 1948) s. 52

280. *Fut.,* 1/364 (16)
Fut., 1/476 (17)'de bu sözler, şöylece tekrarlanıyor :
«... *Ebû Tâlib el-Mekkî, felekler*'in, *âlemin nefsleri* ile döndüğünü söyledi...»
281. *Fut.,* 3/463 (37)
282. *Fut.,* 3/466 (1-3)
283. *Fut.,* 2/6 (-)
284. *Fut.,* 1/163 (7-11)
285. *Fut.,* 2/751 (28-37) - 752 (1-37) - 753 (6-29)
*. Kâinât kaderinin *önceden* yazıldığına işâret ediyor.

killer, cisimlerin lâzimelerindendir. Böylece, *cisim*'de zâhir olan *ilk şekil,* dâirevî (müstedir) şekildir ki bu, şekillerin en faziletlisi (: üstünü)'dür. ..... *Müstedîr şekil*'den sonra zâhir olan ilk şekil ise, *müselles* (: üçgen)'dir ve onun da eşit kenar ve eşit açılı olanıdır. Ki, sonsuza kadar cismânî varlıklarda bulunan *şekiller,* bundan neş'et eder. Oysa şekillerin en fâzıl ve en muhkem olanı, *müstedîr* (şekil)'dir : *Cisim* genişledikçe ve büyüdükçe, *şekiller*'den *teksîr*'i (çok kenarlı oluşu) kabûl eder. ...

Nefs için *tabîat:* Bir san'atkâr, (: *sâni*') için âlet gibidir ki onunla, (işleyeceği) maddelerde *sınâî* (güzel) *sûretleri* açar (: meydana getirir). Böylece *cism-i küll* (: küllî cisim) bu cevher'de, *harâret* âletiyle (vâsıtasıyla) (küllî) *nefs*'den zâhir olur ve *hayât* ise, *harâret*'in *rutûbet* ile arkadaşlığı sâyesinde ortaya çıkar. Böylece onun (: *hayât*'ın) sûreti *hebâ*' içinde *soğukluk* ve *kuruluk* ile sâbit olur. (Allah) bunu, -bu kürevî cismi demek istiyorum- bir *serîr* (: taht) şekline sokarak ve onun için, dünyâ durdukça, dördü aktif (*bi'l-fiil*), dört tanesi de kuvve hâlinde (: *bi'l-kuvve*) taşıyıcı (: *hamele*) yarattı. (Allah) bu dört tâne ile diğer dört tâneyi, kıyâmet gününde bir araya getirecektir, ki (bunların) toplamı, sekiz eder. (Allah) buna da *Arş* adını vermiştir, bunu (ilâhî) rahmet mâdeni (: kaynağı) yapmış ve *Rahmân* ismiyle onun üzerine *istivâ* etmişdir. Kendisi ve altı hava, üstü hava olan *amâ*' arasında, onun mâfevkinin mertebesi (bu) idi. ...... *Arş,* cisimler âlemi'nin kabûl ettiği mevcûdların ilkidir. Sonra (Allah) bu *hebâ*'ın cevherinde başka bir *cisim* yarattı. ...*Kürsî, Arş*'ın içinde bir *sûret* sanılmasın diye söyledim.... *Kürsî, hebâ* içinde başka bir *sûret'dir*......

(Allah), mertebe konusunda *Kürsî*'den aşağı başka bir müstedîr cisim daha yarattı ve bunu felek (gibi) dâirevî (fakat) yıldızsız yaptı. Allah burada *oniki* (şey) takdir etti. ... Her birine, diğerininkinden başka bir isim verdi. Bunlar, *burçlar* diye mârûftur. *Tabîat*'ın saltanatını bunlardan ortaya çıkardı. ...

Kevn-ü-fesâd, tagayyür ve *istihâleler,* bunlardan zâhir olmuştur. ... Ve bu felek'den, *cennet*'de bulunan herşey tekevvün eder (oluşur). ... Sonra Allah, bu felek'in boşluğunda *Atlas*'ı vucûda getirdi ki o, ... *sâbit yıldızlar*'ın ve *menziller*'in feleğidir. ... *Atlas*'ın cüzü'leri birbirine benzer* ki onlar da yirmisekiz menzîl'dir. Bunlar maruftur (isimleri) : *Saratayn, Butayn, Süreyyâ, Debrân, Hak'a, Zîrâ', Nesre, Tarfâ, Ceyha, Debre, Sarfe, Avrâ, Semâk, Gafr, Zebânâ, İklîl, Kalb, Şevâle, Neâim, Belde, Sa'd el-zâbih, Sa'd Bula', Sa'd el-Suûd, Sa'd el-ahbiye, Ferg al-mukaddem, Ferg el-muahhar, Reşâ.*

**. Ayni cümlenin tekrarı için bak. XXX287

İşte, mârûf (=meşhûr) olan *menziller,* bunlardır. ...

Burçlar ise: *Hamel* (oğlak), *Sevr* (boğa), *Cevzâ* (İkizler)***, *Seretân* (yengeç), *Esed* (arslan), *Sünbüle* (başak), *Mîzân* (terâzi), *Akreb* (akreb), *Kavs* (yay), *Cidâ* (koç), *Delv* (kova), *Havt* (balık)'tır. ...

Bu *yıldızlı felek* için, *Atlas* feleğinde bir *burçlar feleği* bölümü vardır. Onun *menziller*'i ve (yukarda) ismi geçen *yıldızlar*'ı için dahi, feleklerde ağır (:çok yavaş) bir seyâhat (:hareket) vardır ki, gözler bunu ancak *binlerce yıl* sonra idrâk edebilir. Yeter ki bakan bir kimse, onların hareketini idrâk etmek için (bu kadar çok) yaşasın****. *Mısır ehramları* için: «... *Nesr, Esed* burcunda iken, (bu ehramlar) binâ edilmiştir. Bugün ise, (diyor bu sözleri sarfeden muahhar şahsiyet), *Cidâ* burcundayız...» (rivâyeti) zikredilmiştir*****. Biz ise (diyor İbn'ül-arabî) 634 (m. 1236-1237) yılında bulunmaktayız.

Sonra (Allah), bu *yıldızlı felek*'in sathında, *Cennet*'i yarattı. *Irsâd* sâhibi (yani: astronomi bilgisine sâhib) olanların ilmi, *Atlas feleği*'nde sona erer....»

***. *Fut.,* 1/88 (16-18)'de, *burçlar*'ın adları tekrarlanırken, *Cevzâ* burcunun ismi, *Tev'emân (İkizler)* olarak geçiyor.

****. *Fut.,* 2/8 (-)'de dahi ayni noktaya temâs ederek diyor ki:
«... *Sâbit* (yıldız)*lar*'ın hareketleri ve burçlarda (yol) kat'etmeleri vardır. Fakat *duyular*(ımız) bunun şuûruna varamaz. Çünkü bu (hareket), ancak *binlerce yıl* içinde zâhir olur. *Rasad* (için harcanacak) ömürler, bunu müşâhede etmekten âciz (kâsır)'dır...»

Fut., 2/468 (27-28)'da dahi bu mâhiyette bir açıklamaya tesâdüf ediyoruz. «... *Yıldızlı felek*'deki her felek için, bu *Atlas*'da bir (yol) kat'etmek vardır. Lâkin bir (tek) şahsın ömrü, bunun şuûruna varamaz...»

Fut., 1/156 ( )'da ise, *sâbit yıldızlar'ın hareketi*'nin, sâdece gözler için sâbit olduğunu (başka bir deyişle: Bu yıldızların esasında hareket ettiğini fakat bu hareketin ancak binlerce yılda hissedilir bir ölçüde olduğunu) belirtmektedir.

*****. Bu sözler, yani *Fut.,* 2/753 (29)'daki bu ifâde:
Fut., 1/157 (9-10)'da şöylece tekrarlanıyor:
«... *Mısır* ülkesindeki bâzı *ehramlar'da,* bu ehramların tarihini zikreden bir kalem ile (şöyle) yazılı olduğu rivâyet edilmiştir ki: Bunlar, *Nesr, Esed* burcunda iken binâ edilmiştir. Oysa (Nesr) şu anda *Cidâ* (burcun)dadır.

Bu ise (diyor İbn'ül-arabî), *sâbit yıldızlar,* burçlar feleğindeki *Atlas*'ı kat'etmektedir (mânasına gelir)...»

Fut., 2/468 (27)'da dahi bu sözler tekrarlanıyor:
«... Bize nakl (rivayet) edildi ki, *Mısır ehramları,* -bunların yapılış tarihi bulunmuştur- *Nesr,* Esed (burcun)'da iken (bina edilmiş)dir. (Nesr) ise bugün *Cidâ*'dadır...»

286 «... Ve Allah, aşağı olan ilk felek'i yaratınca, ... onu, 12 kısma ayırdı ve her kısıma, *burc* adını verdi. Allah Teâlâ'nın dediği gibi: «Andolsun, burçlara sâhib göğe...» (K. LXXV/1) Ve bu kısımları, tabîat'da *dört*'e rucû eden (şeyler olarak) yaptı..... Ve Allah bu *ilk felek*'i yaratınca, sonu (: ne zaman duracağı) ancak Allah tarafından bilinen bir dönüşle, döndürdü..... Bu, *şeffâf cisim*'lerin ilkidir. ... Bu *hareket*'den ise, *gün* yaratıldı. Orada (henüz), gündüz ve gece yok idi. Sonra bu feleğin hareketleri devâm etti ve Allah, 35 Melek (daha) yarattı..... Sonra 986 melek (daha) yarattı..... Allah, semâ'ların ve *arz*'ın îmâr edicileri olan melekleri de yarattı.....
Bu *ilk felek*'in hareketlerinden ve (yaratılış) süresinden, 54.000 sene geçince, ... *dünyâ*'yı yarattı, ... ve (ilk felek'ten) 63.000 yıl daha geçince, ... *âhıret*'i yarattı. ... Böylece *dünyâ*'nın yaratılması ile *âhıret*'in yaratılması arasında, 9.000 yıl vardı.

Âhıret'e bu ismin verilmesi de, onun dünyâdan *ta'ahhur*'u (: sonra olması) sebebiyledir. *Dünyâ*'ya ise, *ûlâ* (=ilk) adı verilmiştir. Çünkü o, (âhıretten) *önce* yaratılmıştır. ... Biz, âlemin doğuş tertîbini, *Uklet'ül-Müstevfiz* kitabında zikrettik. ...»

287 «... Ateş'in..... hükmü, en son (*aksâ*) *felek* olan *Arş*'ın cisminde ve *Küllî Cisîm*'de, üç *mekân* içinde zahir olmuştur: Bunlardan birincisine *Hamel* (burcu) adını verdi. İkincisine -ki o, Arşdaki mukadder mekânlardan beşincisidir- *Esed* adını verdi. Üçüncü mekân ise, -ki oradaki mukadder mekânların dokuzuncusudur- *Kavs* adını verdi.

Sonra (Allah), soğukluğu, kuruluğa ilâve etti; onların da saltanatını (hükümdarlığını) bu felek'de üç mekân'da zâhir kıldı, ki o da, mâkûl, basit *toprak*'dır. (Sonra da) birinci mekân'a *sevr,* ikincisine *Sünbüle,* üçüncüsüne de *Cedîy* adını verdi.

Sonra, sıcaklığı, rutubete ilâve etti. Basit *havâ,* (bundan) oldu. Bunun da hükmünü, bu Aksâ Felek'de (Arş'da), üç mekânda zâhir kıldı. Birinci mekâna *Cevzâ* adını verdi. Diğerine *Mîzân,* üçüncüsüne de *Delv* adını verdi.

Sonra, *soğukluk*'u, *rutubet*'e ilâve etti. *Basit Su,* (bundan) oldu. Bunun da hükmünü, Aksâ Felek'de; üç mekânda zâhir kıldı. Birinci mekân'a *Seretân* adını verdi; diğerine *Akreb* adını verdi. Üçüncüsüne de *Havt* adını verdi.

---

286. *Fut.*, 1/135 (21-37) - 136 (1-33)
287. *Fut.*, 1/327 (13-22)

İşte burçlar feleği'nin oniki farazi kısma taksim edilmesi budur. Yirmisekiz tane kevkeb (yıldız), bunları tâyin eder.....»

288 «... *Atlas, burçlar feleği'dir.* ... Atlas'da hiç bir *yıldız* yoktur; onun cüzü'leri (birbirine) mütenâsib (uygun)'dur*, dairevî şekillidir; onun hareketi için başlangıç ve son bulunduğunu bil(e)meyiz. ... Onun var olmasıyla, *günler, aylar, seneler* hâdis olmuştur. Fakat bu «zamanlar», ancak Allah'ın onun boşluğunda (birçok) âlâmetler (başka varlıklar) yaratmasından sonra taayyün etmiş (görülmüş)tür...»

289 «... *Burçlar feleği* olan *Atlas*.....»

290 «... *Burçlar feleği* olan Atlas'ı, Allah on iki kısma bölünce.....»

291 «... *Felekler*'in tabiatı, *beşinci tabiat**'dır : Biz bunları hiç bilemeyiz...»

292 «... Allah bu ulvî *felekler*'i devr ettirince (döndürünce) ve *ilk felek*'le *günler*'i vucûda getirince, ve bunu da, içinde gözler için sâbit (olan) *yıldızlar*'ın* (bulunduğu) *ikinci felek* ile tayin edince; (sonra da) *erkân*'ı : *toprak, su, hava* ve *ateş* olarak vucûda getirince, sonra da *semâlar*'ı (üst üste) mutabık yedi (tane olarak) tesviye edince..... -çünkü onlar *duhân* idiler-, dünyâyı da *yedi dünyâ* (arz) olarak böldü ve her *semâ* için bir *arz* yarattı : *İlk Semâ,* ilk arz için; ikinci (sema) ikinci (arz) içindir. Yedinciye kadar (böyle devâm eder.)...... *Gündüz* ve *gece* ise, *Güneş*'in halk edilmesiyle hâdîs olmuştur..... Oysa *yevm* (gün), daha önce mevcûd idi. Böylece, bu *gün*'ün yarısını, bu dünyâ ehli için *gündüz* yaptı ki bu, güneşin doğuşundan batışına kadardır; (gün'ün) diğer yarısını da *gece* yaptı ki o da, güneşin batışından doğuşuna kadardır. İşte *gün,* (bunların) toplamından ibarettir. (Allah) bunun içindir ki *semâlar*'ı ve *arz*'ı ve onların arasındakileri *altı gün*'de yarattı : Bunlar, *burçlar feleği*'nin hareketinin varlığı ile mevcûd idiler ve onlar, bizce mârûf olan *günler*'dir, başka (bir şey) değil.

Allah, «arş'ı ve kürsî'yi yarattı» demiyor, (fakat) «semâları ve arzı altı günde yarattı» (K. VII/54) diyor**. Sonra *burçlar* feleği'ni bir devre'de (de-

---

288. *Fut.,* 2/484 (31 ve 33-35)
 *. Bu cümlenin tekrarlanması için bak. XXX[285] deki**
289. *Fut.,* 3/225 (28)
290. *Fut.,* 3/331 (30-32)
291. *Fut.,* 1/101 (32)
 *. *Beşinci tabiat* deyimi için bak. *İndex*
 Bu husus için ayr. bak. XXX[285*] deki (*) notu'na bakınız.
292. *Fut.,* 1/156 (13-30)
 . Bu husus için ayr. bak. XXX[285] deki (*) notu'na bakınız.
 **. Bu nevi mülâhazalar için, *XXII nci Motif*'e bakınız. (s. 187 vd.)

fâda) döndürdü... Sonra Allah, *günler*'i değil (fakat) *gece ve gündüz*'ü, *güneş*'in varlığı sırasında, ihdâs etti: Bunlarda vâki olan fazlalaşma ve noksanlaşma***'nın - saatlar değil, geceler ve gündüzler demek istiyorum, çünkü bunlar, 24 saattir - sebebi: bize nisbetle, güneş'in *burçlar* mıntıkasına girmesidir. Bir *meyl* (: eğilme) hasıl olur ve *güneş*, yüksek menzillerde iken, ... gündüzler uzar, ve güneş, bize nisbetle -aşağı menzillerdeyken, gündüzler kısalır. ... Gündüz, *bizde* kısalırken, *başkalarında*, (: başka ülkelerde) uzar ve güneş, onlara nisbetle yüksek menzillerde, fakat bize nisbetle, aşağı menziller'de bulunur. Gündüz bizde (: bizim bulunduğumuz ülkede) kısalınca, onlarda, geceler uzar. ... Oysa gün, ayni gün'dür: 24 saattir. Ne fazlalaşır, ne azalır; ne uzar ne de kısalır...»

D) FİZİK VE PSİKOLOJİ
(XXX$^{293-342}$)

a) *Madde ve Küllî Cisim; Atomlar ve Hareket* (XXX$^{293-303}$)

293 «... Aşağıların aşağısı... *tabiat âlemi*'dir. Çünkü ondan daha aşağısı yoktur...»

294 «... *Semâlar* ve *Arz*'ın hareketlerinden, *müvelledât*'ın ve *tekvînât*'ın aynları (: cevherleri) sâdır olur.....»

295 «... *Müvelledât* (: doğmuş nesneler): *mâdenler, bitkiler* ve *canlılar*'dır; (Bunlar arasındaki) *cân* ile *insân*, en mükemmel olanlardır...»

296 «... Mümkin şeyler (: nesneler = *el-mümkinât*) sonsuzdur...»

297 «... *Cisimler âlemi;* (bir bakıma) latîf, kesîf, şeffâf, bulanık, nurlu, karanlık (diye) ayrılır; (bir bakıma da): büyük, küçük, görülen ve görülmeyen (diye kısımlara) ayrılır...»

297* «... *Unsurlar,* tabîî cisimlerdendir (fakat) her *tabîî cisim,* (mutlakâ) unsur'a mensup değildir...»

***. Gündüz ve gecelerin kısalıp uzamasını kasdediyor.
293. *Fut.*, 2/15 (5)
294. *Fut.*, 1/182 (17)
295. *Fut.*, 1/154 (9-10)
296. *Fut.*, 2/415 (17)
297. *Fut.*, 2/503 (23-24)
297*. *Fut.*, 2/373 (15) : Daha vâzıh olabilmesi için, bu ifâdedeki iki cümlenin yeri değiştirilmiştir.

298 «... Demiştik ki, âlem'de *boşluk (el-halâ)* yoktur...»

299 «... Allah, *boşluk*'u, *cisim* ile doldurmayı irâde etmiştir... Şâyet *küllî cisim,* dâirevî şekilli olmasaydı, mutlakâ *boşluk*'ta kalırdı...»

299*«... Âlemdeki her *cevher-i ferd*'in (atom'un), şübhesiz ki benzeri yoktur...»

299**«... *Cevher-i ferd* (: atom), kısımlara ayrılmayan bir cüz'dür. Onda birçok hakikatlar vardır...»

300 «... Ayn'ı (: cevher'i) itibâriyle *hareket, tek*'dir...»

301 «... *Hareketler,* intikâllerin oluştuğu mânâlardır. Oysa arkadaşlarımız: O, acabâ cevherlerinde mevcut *zevât* (: şeyler) midir? yoksa *nisbetler* midir? diyerek, ihtilâf ettiler. *Bizim indimizde** ise «hareketler, *nisbetler*'dir...»

302 «... Hareket eden şeylerdeki *hareketler* iki kısımdır: *Tabîî* (*hareketler*): Bunlar, büyüyen şeylerdeki *nümüvv* (: neşv-ü nemâ)'dır.

Arazî (*hareketler*): Bunlar da iki kısma ayrılır: *İhtiyarî* (hareketler) ve *İhtiyârî olmayan* (hareketler). İhtiyârî (olanlar), ancak *hayvan*'(: canlılar)'da bulunur; *ihtiyârî olmayan* (hareketler) ise, (hem) *hayvan*'larda (hem de) başka şeylerde olur.

Kasrî (hareket) ise, hareket eden'in (irâdesi) dışında vukûa gelir: Onun tab'ı, ister gerekli kılsın, ister kılmasın: (Meselâ) *cansızlar*'da ve *bitkiler*'de, onların tab'larının (bünyelerinin) gerekli kılmadığı bir *kasrî hareket*'leri vardır; cansız olmayanlarda ise (kasrî hareket), onların ihtiyârı (irâdesi)nın hilâfına olur. ...

Kasrî hareket, bâzen (başka) bir kasrî hareket'den (hâsıl) olur, bâzen de (başka) bir kasrî hareket'den (hasıl) olmaz. Birincisi, *rüzgâr'ların dal'ları hareket ettirmesi* gibidir; ikincisi de, *insan*'ın havada, *yukarıya doğru bir taş atması* gibidir...»

---

298. *Fut.,* 1/152 (26-27)
299. *Fut.,* 3/135 (5-6)
299*. *Fut.,* 1/246 (31) : Bu ifâde, *Leibniz'in monadlar* hakkında yaptığı tarife benziyor.
299**. *Fut.,* 1/110 (25)
300. *Fut.,* 4/349 (2)
301. *Fut.,* 2/700 (28-30)
*. Bu deyim hkk. bak. XXIII[52]
302. *Fut.,* 2/701 (2-8)

303 «... *Hareketler,* iki kısımdır : *Cismânî* hareket ve *rûhânî* hareket; Cismânî hareket'in birçok nevileri vardır. ... Rûhânî hareketler de böyledir. ... *Hareket edenler* (dahil) iki kısımdır: *Temekkün* eden(ler) ve *televvün* eden(ler)...»

b) *Madde -Nefs- Ruh (Hylozoism ve Animizm) ve Ruhânî varlıklar* (XXX 306*-317)

304 «... *Ekmek*'de, *su*'da ve bütün *yemekler*'de, içecekler'de, kadınlar'da, giyesiler'de, binekler'de, meclisler'de, latif (ve) garip *ruhlar* vardır ki bunlar, (o şeyin) sırrı, hayâtı, ilmi ve bekâsıdır. ... Bu ruhlar, duyusal sûretler (: maddî nesneler)'in indinde, *emânet*'lerdir ki, onlar bu (ruhları), gölgelere (cisimlere) tevdi eden *Rûh*'a (tekrar) ödeyecekler (geri verecekler)'dir...»

305 «... *Bitki* ve cansız *(cemâd)* adını alan şeylerin, *bizim indimizde* ruhâniyet*'leri vardır. Bu, *ehl-i keşf* olanlardan başkasının idrâkinde *bâtın* (gizli) kalmıştır. ... Ehl-i keşf indinde, her şey *canlı* ve *nâtık* (konuşan)'dır. ... Biz, (maddî) göz'ün görmesiyle, taşlar gördük ki, kulaklarımızın işittiği konuşma lisanıyla Allahı zikrediyorlardı. Onlar, her insanın idrâk edemeyeceği gibi, bizlere.... âriflerin hitâbıyla hitâb ediyorlardı....»

306 «... Mümin olanlar, her şeyin (Allahı) *tesbîh* ettiğinden şübhe etmezler. *Tesbîh* eden her şey ise, ... *diri* (canlı)'dır. ... Böylece, kim faydasız olarak (:boş yere) bir *ağaç keser* ve lüzumsuz yere bir *taş*'ın yerini değiştirirse, (âhırette), Allahın yaratıklarından biri hâline avdet eder (o hale gelir)...»

306*«... Bizim *rûh*'larımızın aslı, *Hz. Muhammed'in rûhu*'dur. Zira o, rûh olarak *baba*'ların* ilkidir; *Hz. Âdem* ise, *cisim* olarak baba'ların ilkidir...»

307 «... *Rûh* ve *hayât,* birbirinden ayrılmaz (farklı olmaz)...»

307*«... Annesinin karnında bulunduğu sırada, *cenîn*'in rûhu yoktur...»

---

303. *Fut.,* 1/95 (30-33)
304. *Fut.,* 1/87 (3-6)
305. *Fut.,* 1/163 (25-27 ve 33-34)
  *. Bu deyim hkk. bak. XXIII[52]
306. *Fut.,* 1/276 (5-7)
306*. *Fut.,* 3/55 (34-35)
  *. Baba deyimi için bak. XXX
307. *Fut.,* 2/305 (7)
307*. *Fut.,* 1/155 (33-34)

[308] «... *Nefs*'ler tek mâden'den (ayni şeyden) yaratılmıştır... Allah Teâlâ'nın dediği gibi: «*O, sizi tek nefs'den yarattı*» (K. IV/1).....»

[309] «... *Nefs* sâhili olmayan bir denizdir. *Nazar* (tefekkür), onun konusunda sona ermez.....»

[310] «... *Hava*'nın *sıcaklık* ve *rutûbet*'den oluşmasına bak: O, *nefes* (veya: nefs)'-dir. Bu da *hissî hayât*'dır. Bu da, *su, arz* ve *ateş* için, bizâtihi her şeyi *hareket* ettirendir. Onun hareket ettirmesi ile, nesneler hareket eder. Zira o, *hayât*'dır. Şu halde, *hareket,* hayât'ın eseridir.....»

[311] «... *Ruhlar*'ın hayâtı, *zâtî* olduğundan, onlar için elbette ki *ölüm,* sahih (mümkîn) olmaz. Fakat *cisimler*'deki hayât, *arazî* olduğundan, onlar *fânî* olurlar. Zirâ zâhir olan *cisim*'lerin hayâtı, *rûhun hayâtı*'nın eserlerindendir. Tıbkı, arz (dünyâ)'daki güneş ışığı gibi: *Güneş* geçip (gidince), ışığı da ona tâbi olur ve arz, karanlık(da) kalır*. İşte *rûh* dahi böylece cisimden, gelmiş olduğu kendi âlemine (doğru) yola çıkınca, *cisim*(ler), *cemâd* (cansız eşyâ) sûretinde kalırlar.....»

[312] «... *Ruhlar,* cisimlere tâbidir; oysa *cisimler,* ruhlara tâbi değildir...»

[313] «... Allah, *rûhlar*'ın varlığını, *cisimler*'in varlığına rabt etmiş (bağlamış)tır. Cisimlerin bekâsı, *ruhların bekâsı* (devâmı) iledir.....»

[314] «... Bir (tek) *rûh, birçok cisimler*'i tedbir eder. -tabiatiyle) buna iktidârı olduğu zaman-. Tıbkı, bir (tek) rûh'un, (ayni) *beden*'in el, ayak, kulak, göz vs. gibi uzuvlarına tesir (tedbir) etmesi gibi....»

[314*]«... Kadınlar, *hâmile* iken bir şeye aş erdiği zaman* çocuk da, bu şeye benzer olarak çıkar (: doğar). Yahut kadın *cimâ* (: birleşme) sırasında (bir şeye) bakar veyâ *vikâ* sırasında adam bir sûret tahayyül ederse, ... (doğacak) çocuk, (adamın) tahayyül ettiği sûrette (biçimde) olur. Bu sebebledir ki hu-

---

308. *Fut.,* 2/302 (32)
309. *Fut.,* 4/72 (30)
310. *Fut.,* 1/60 (9-10)
311. *Fut.,* 1/59 (27-31)
*. İbn'ül-arabî'nin bu nevi *temsîlî* izahları için *Onsekizinci Motif*'e bakınız.
312. *Fut.,* 2/127 (32)
313. *Fut.,* 2/127 (34-35)
314. *Fut.,* 1/649 (30-33)
314*. *Fut.,* 2/420 (1-4)
Burada (müstehcen kelimeler kullanılmakla berâber) kasd edilen husus, *tahayyül* kuvveti'nin, *madde* üzerindeki tesirini belirtmektir.

kemâ (: feylesoflar), evlerde büyük feylesoflardan fâzıl olanların resimlerinin yapılmasını emrederlerdi ki, *cimâ* sırasında kadınlar ona baksınlar (da, doğacak çocuk, onlar gibi filozof vs. olsun)...»

315 «... *Rûh*'un bir *kemmiyet*'i (mikdârı) yoktur ki, kendi cevherinde fazlalık (ve noksanlık) kabûl etsin. Aksine o, *tek cevher*'dir : mürekkeb olması câiz değildir. Şâyet böyle olsaydı*, o zaman bir cüz'üyle bildiği (herhangi) bir şeyi, başka bir cüz'üyle ayni şeyi, bilmemiş olurdu. Böylece insan, *bilmediği* bir şeyi, *bilmiş* sayılırdı ki, bu *muhâl* (imkânsız)'dır. Şu halde *rûh*'un kendi cevher'inde terkibli (mürekkeb) olması, imkânsızdır. Mâdem ki böyledir : Ruh, -cisim'in kabûl ettiği gibi....- fazlalık ve noksanlığı kabûl etmez...»

316 «... *İnsân rûhu* (demek) olan *nefs-i nâtıka*'nın..... iki tâne *cismânî sûret*'i tedbir etmesi imkânsız değildir...»

316*«... *Ruhlar âlemi* :...... *ârif* olanlar buraya girerken, *beden*'leriyle değil fakat *ruh*'larıyla girerler ve (o sırada), kendi bedenlerinden *tecerrüd* ederler...»

317 «... *Nefs-i nâtıka, nûr* ve *zulmet* arasında *berzah* (geçit) gibidir...»

317*«... Beş (nevî) *rûh* vardır : *Hayvânî, hayâlî, fikrî, aklî* ve *kudsî* (ruhlar)...»

c) *İdrâk psikolojisi* (XXX318-323)

318 «... Allah, insanların *rûh*'ları için tabîî âletler yaratmıştır : Göz, kulak, burun ve damak gibi. Bunlarda da *işitme, görme,* vs. adını verdiği *kuvvetler* yaratmıştır.

Allah bu kuvvetler için iki yön yaratmıştır : *Şehâdet âlemi*'nde, duyulur şeylere (âid) bir yön ve (bir de) *hayâl hazreti* (mertebesi)'ne (âid) bir yön. Sonra *hayâl* hazretini, şehâdet âlemi'nden daha geniş bir mahall olarak ya-

---

315. *Fut.*, 2/768 (27-31).
*. Başka bir deyişle : rûh, mürekkeb (composé) bir varlık olsaydı...
316. *Fut.*, 2/548 (14)
Burada, *ruhların tecessüdü* nazariyesini hatırlamak lâzımdır.
316. *Fut*, 1/141 (13-16)
Burada, *Evhadeddin Kirmânî*'nin anlattığı olayı hatırlamak lâzımdır.
316*. *Fut.*, 1/141 (13-16)
317. *Fut.*, 2/266 (21-22)
317*. *Fut.*, 1/89 (7-8)
318. *Fut.*, 3/42 (30-37) - 43 (1)

rattı. Burada ise, *hayâl* adı verilen bir *kuvvet* yarattı ki bu, *musavvire, fikr, hıfz* (hâfıza), *vehm* ve *akıl* vs. gibi kuvvetlere (mahall oldu). İşte *insan nefsi,* bu kuvvetlerin verdiği hakikatların hepsini idrak eder: Şehâdet âlemi'ne olan yönüyle, (ruh), mahsûs (maddî) şeylerin hepsini idrâk ederek onları, *hayâl* (mertebesin)'e kaldırır. Ve onları, musâvirre kuvveti'nin tasavvur etmesinden sonra, *hâfıza* kuvveti (vasıtası) ile, *hayâl*'de muhâfaza eder.

İşitme, burun (: koklama), tadma ve dokunma için dahi (durum) böyledir. Ruh, *musavvire kuvveti*'yle, hepsi de mahsûs (maddî) olan çeşitli mevcudlardan birçok *emr*'ler (: ihsaslar) alır ve onlardan, daha önce duyu olarak hiç görmediği garib bir şekil (sûret=imaj) terkib eder. ... İnsan *uyku*'ya dalınca, göz, *hayâl âlemi*'ne olan yön ile bakar ve orada, hislerin daha önce nakletmemiş olduğu şeyleri toplu olarak görür....»

319 «... *Hayâl, hiss'e* (: duyular'a) tabidir...»

320 «... *Aklın idrâki* iki kısımdır: *Zâtî idrâk* ki bu, hatâ etmeyen *duyular* gibidir; *gayri zâtî idrâk* ise, (akl'ın) duyular (vasıtası) ile idrâk ettiği şeydir.

Şu halde *hayâl,* kendisine verdiği şeyler (: ihsâsler) konusunda *duyular*'ı taklîd eder. *Fikr* (kuvveti) ise, *hayâl*'e bakar ve nesneleri, (orada) tek tek bulur.....»

321 «... *Zâkire kuvveti*'ne gelince: Bu kuvvetin, Hakk'ı idrâk etmesine yol (:imkân) yoktur.....»

322 «... İnsandaki *zâkire kuvveti,* mânâları (mefhumları) zabt eder; *mütehayyile* (: muhayyile) *kuvveti* ise, duyuların verdiği misâlleri (: imajları) zabt eder.....»

323 «... Bilgiler'in mertebelerinin üç (tâne) olması gerekiyor:

— Maddelerden tecrîd edilmiş *mânâlar* mertebesi ki onların işi, akıl'ların, delil yoluyla idrâk etmesidir.

— *Duyular* (vâsıtası) ile idrak mertebesi ki bunların da, işi duyulur şeyler (: *mahsûsât*)'dir.

— *Akıl* veya *duyular* ile idrâk mertebesi ki, onların da işi *mütehayyelât*'dır. Bunlar ise, *akıl*'a hizmet eden *musavvire kuvveti*'nin tasvir ettiği mahsûs sûretler konusundaki mânâların teşekkül etmesidir.....»

---

319. *Fut.,* 2/196 (7)
320. *Fut.,* 2/700 (7-9)
321. *Fut.,* 1/105 (3-4)
322. *Fut.,* 2/168 (25-26) = *MİA,* s. 34 ve n. 47
323. *Fut.,* 2/73 (26-29) = *MİA,* s. 34 ve n. 46

d) *Uyku ve Rûyâ psikolojisi* (XXX[324-329])

324 «... İnsan için iki hâl vardır : *Uyku* denilen hâl ile, *uyanıklık* denilen hal.

Allah bu iki hâl konusunda, nesnelerin onlarla idrâk edildiği *idrâkler* yaratmıştır: Bu idrâkler, uyanıklık (: *yakaza*) konusunda *hîss* (: duyu) adını alır; *uyku*'da ise *hîss-i müşterek* ismini alır.

Şu halde, (insanın) *uyanıklık* hâlinde gördüğü her şey, *rü'yet* diye isimlenir; *uyku*'da gördüğü her şey ise, *rûyâ* adını alır.....

İnsan'ın uyku'da idrâk ettiği bütün şeyler, duyulardan (dolayı) uyanıklık hâlinde (iken) *hâyâl*'in zapt ettiği şeylerdir. Bunlar ise iki kısımdır :

— Ya, duyu'larda sûreti'ni idrâk ettiği şeydir

— Ya da, uyku halindeyken, idrâk ettiği sûret'in cüzü'lerini idrâk etmesidir.....

Şayet, duyuların idrâkinden (yana) bir şey noksan kalırsa, ... (insan) uyanıklık hâlinde idrâk etmiş olmaz..... (Dolayısıyla) uyku'da dahi idrâk etmez. Şu halde asl olan *duyu*'lar ve (bir şeyi) uyanıklık'da idrâk etmektir. *Hayâl* ise, bu konuda (onlara) tabi olmuştur.

Bâzı insanlarda bu durum çok kuvvetlenir ve onlar, uyku hâlinde idrâk ettiklerini, uyanıklık'ta(dahi) idrâk ederler. Fakat bu (çok) nâdirdir, ve (sâdece), *nebî*(ler) ve *velî*(ler) gibi bu yol'un ehli olanlar içindir....»

325 «... *Uyuyan* (kimse), şübhesiz olarak *gayb âlemi*'ndedir. *Uyku,* gece sırasında ise, (o zaman) gayb içinde gayb'tadır. Ve onun hükmü, daha kuvvetli olur.

Gündüz'deki uyku ise, *şehâdet*'den (dolayı) bir gayb'tır. Bunun ise hükmü, daha zayıftır...»

326 «... *Uyku,* bir kul'un (insan'ın), *duyu âlemi*'nden, *berzâh âlemi*'ne intikâl etmesidir. Bu ise, âlem(ler)'in en mükemmelidir; o, âlemin sudûr ettiği şeydir. Onun, *hakikî varlık*'ı ve bütün şeyler'e tahakkümü vardır.....»

327 «... Uyku, bilhassa *unsurlar*'dan doğan şeylerde, tabiat hükümlerinden (biri)dir.....»

---

324. *Fut.,* 2/416 (18-27)
Fut., 3/120 (6)'da diyor ki :
«... *Hîss* ile *hayâl* arasındaki münâsebet : İşte bunun için ona, *hiss-i müşterek* adını veriyoruz...»
325. *Fut.,* 1/376 (-)
326. *Fut.,* 2/203 (27-28)
327. *Fut.,* 2/204 (21-22)

328 «... *Rûyâ* için *tâbir ilmi*'nde imâm (önder, üstâd) olan *İbn Sîrîn*'e bir adam geldi ve dedi ki :

— (Rüyâda) gördüm ki, *zeytin* üzerine *zeytin yağı* döküyorum. (İbn Sîrîn) ona dedi ki : امك تحتك

Sonra adam, (meseleyi) araştırdı bir de baktı ki, kendi (süt) anasıyla, (bilmeden) evlenmiş.....»

329 «... Seni hüzünlendiren bir *rûyâ* gördüğün ve uyandığın zaman, üç defa solundan (sağına) dön ve, «gördüğüm şeyin kötülüğünden, Allaha sığınırım» de. Sonra da, rüya gördüğün zaman, hangi tarafına yatıyor idiysen, oradan diğer tarafa dön. Gördüğün şeyi de başkalarına anlatma.....»

e) *Ruh tedâvisi* (XXX[329*-329**])

329*«... ilâhî tabib; (*el-tabîb el-ilâhî*), peygamber yahut onun vârisi (olan bilginler) yahut da, *hakîm* (hikmet sahibi = feylesof) lardır...»

329**«... bu sebebledir ki bâzı *tabib*'ler, bâzı husûsî *hastalık*'lar için, bâzı hastalar'ın güzel çalgı seslerini dinlemeği ve çiçekler, su sesleri ve *bülbül* ve emsâli gibi kuşların sesleri(nin bulunduğu) çeşitli güzel yerlerde oturmalarını salık verirler. Bütün bunlar, *rûhânî tıbb* (ruh tedavîsi)dir....»

f) *Cân, Cinn, Melek ve Şeytan ve firâset* (XXX[330-342])

330 «... *Cân*'ı, Allah *nâr* (ateş)'den yarattı...»

331 «... Sahih bir hadîs'de vârid olmuştur ki, Allah, *melekler*'i *nûr*'dan; *cân*'ı ise *nâr* (ateş)'den yaratmıştır...»

332 «... *Cân*'ın yaratılması ile *Hz. Âdem*'in yaratılması arasında 60.000 sene(lik fâsıla) vardır....»

---

328. *Fut.*, 4/265 (12-13) : Bu gibi, müstehcen unsurlar için bak. *İndex*
329. *Fut.*, 4/523 (6-7)
329*. *Fut.*, 2/263 (32)
329**. *Fut.*, 2/263 (23-25)
330. *Fut.*, 1/136 (35-36): Bu cümle, şu sözlerle devâm ediyor : «... *Kuşlar*'ı... ve *haşerât*'ı da, toprağın *afve* (köpük, artık)'sinden yarattı ki *hava*'yı bizim için temizlesinler...»
331. *Fut.*, 1/146 (33)
332. *Fut.*, 1/147 (1)

333 «... *Cân*'ların gıdâsı, tabîî *cisîm*'lerin râihalardan taşıdığı şeydir, *Melâike* ise böyle değildirler...»

334 «... *cân, berzah âlemi*'dir...»

335 «... *Melekler, nûr*'lar içinde nefh edilmiş (üflenmiş) *rûh*'lardır; *cân, rüzgâr*'-lar içinde nefh edilmiş *rûh*'lardır; *İnsanlar*'ın *ruhları, eşbâh* (: gölgeler = cismânî varlıklar) içinde nefh edilmiş *rûh*'lardır...»

336 «... Mürekkeb (composé) nesnelerdeki *hayât*'ın sebebi, *nefh-i ilâhî*'dir...»

337 «... *Ruhlar*'ın hayâtı, zâtî hayattır...»

338 «... *İnsan*'ın tabiatı, ... *felek*'den nefh edilmiş bir *rûh* olup, yer kaplamayan (: gayr mütehayyiz) bir şeydir ve felek'in üstündedir. Onun, *cisim* üzerinde devrî (dâirevî) bir hareket vermesi (yapması) yoktur. Bu, ancak *hayvânî rûh*'a âidtir...»

339 «... *Melekler,* nûr(dan) heykeller içinde Allahın yarattığı *ruhlar*'dır...»

340 «... *Cinn*'lerden (bâzıları) iyiler'in kalblerine *hayr* (iyilik) ilkâ ederler...»

341 «... (Hz. Âdem'in oğlu) *Kâbîl,* beşerden... ilk şakiy (eşkiyâ)'dır; *İblîs* ise, *Cinn*'lerden ilk eşkiyâ'dır...»

342 «... *Cân*'lardan *isyân* edenler *şeytân* oldu. Yani Allahın rahmetinden uzaklaştırıldı. *Cinn*'ler arasında *Şeytân* olarak ilk defâ isim kazanan *el-Hâris*'dir. Allah onu, kendi rahmetinden tard etmiş (kovmuş)'tur... Bütün *şeytanlar,* ondan dallanmış (türemiş)tir. Bunlar arasında, *Hâme ibn el-Hâm ibn el-Ukayyis ibn İblîs* gibi *îmân* eden (şeytan)'lar, *mümin cinn*'lere iltihâk etmişlerdir. Etmeyenler ise, şeytan olarak kalmışlardır.

---

333. *Fut.,* 1/148 (3-4)
334. *Fut.,* 1/147 (9)
335. *Fut.,* 1/147 (6-8)
336. *Fut.,* 1/187 ( )
337. *Fut.,* 1/188 (9)
338. *Fut.,* 1/235 (21-22)
339. *Fut.,* 2/377 (37)
340. *Fut.,* 2/217 (27)
341. *Fut.,* 1/149 (8-9)
342. *Fut.,* 1/148 (35-36) - 149 (1)

Din bilginleri, bu meselede ihtilâf ediyor: Bâzıları *şeytan*'ın hiç bir zaman *îmân* etmediğini söylerler...»

342* «... Rahimde vâki olacak bir bünye uyuşmazlığını, rahimde insanın teşekkülünde, herhangi bir organda veya bazı organlarda tesir göstereceği şüphesizdir... Meselâ bu mevzuda, beyazla kırmızı ve koyu mavi karışımı, hayasızlığı, hâinliği, fısk ve fücûru ve akıl noksanlığını gösterir. Fakat bununla beraber geniş alınlı, dar çeneli ve seyrek sakallı yahut kapkara gür saçlı ise, hikmet ehlinden feraset sahibi olanlar, bunlardan, öldürücü yılanlardan korunur gibi korunmak gerektiğini söylemişlerdir. Saç sert ise, şecâati ve dimağ sıhhatini; yumuşaksa korkaklığı ve dimağ uyuşukluğu (soğukluğu), fıtnat azlığını gösterir. Omuzlar ve boyun üzerindeki saç ve kıl fazlalığı ahmaklığa ve cesârete alâmettir. Göğüs ve karında fazlaca görülen kıllar, vahşî tabîata, anlama noksanlığına ve zulûm sevgisine delâlet eder. Kırmızılık, korkaklığı ve fazla ve süratli öfkeyi ve tasallutu gösterir. Saçın siyah oluşu, akıldaki büyük sükûnete, sabra, adalet sevgisine delâlet eder. Kırmızımsı ile siyah arası saç rengi ise, itidâli gösterir. Alın yaygın ve kırışıksız ise, husûmete, gürültü, patırdıya, hayâsızlığa ve kibre delâlet eder. Alın normal ise ve kırışıklıklar varsa, sahibi doğru sözlü, seven, anlayışlı ve uyanık bir âlimdir... Kulakları büyük olan câhildir; şu kadar var ki hafızası kuvvetli olur; kulakları küçük olansa, hırsız ve ahmaktır. Kalın kaşlı oluş, gevezeliğe delâlet eder. Kaş pek uzamışsa, sahibi sapıtmış ve mütekebbirdir. Kaşı ince olup, orta uzunlukta ise ve siyahsa, uyanık bir kimsedir. Göz mavi ise, bu en çirkin göz rengidir ve mâvi rengin en çirkini de koyusudur. Büyük ve parlak gözlü olanlar, haset dolu, hayasız, tembel ve itimat edilmez kimselerdir. Bunlar ayrıca mâvi gözlü iseler, daha da fena olurlar... Gözler normal büyüklükte, çukurda ve siyah ise, uyanık kimsedir, güvenilir ve seven bir mizâca sahiptir. Gözler, aşağıdan yukarıya doğru yerleşmişse, sâhibi habîstir. Gözü donuk, hayvanınki gibi hareketsiz ve ölü bakışlı ise, câhildir ve kaba yaradılışlıdır. Gözleri oynaksa, hilekâr, hırsızdır. Gözü kırmızı ise, atılgandır; etrafında sarı noktalar varsa, sahibi insanların en kötü ve çirkinidir. Burnu ince ise, ahmak; hemen hemen ağzına girer halde ise, cesur; yassı ise, kuvvetli; büyükse, öfkeli; orta büyüklükte ve yaygınca ise, yalancıdır. En normal burun, pek uzun olmayandır. Burun, orta kalınlıkta sırtı fazla çıkıntsız ise, akıllı ve anlayışlı oluşa delâlet eder. Geniş ağız, sahibinin cesur; geniş dudaklarsa ahmak olduğunu gösterir. Dudakları orta büyüklükte ve normal kırmızı ise, sahibi mûtedil bir kimsedir. Dişleri bir-

342*. *Fut.,* 2/265 (9-37) - 266 (1-v.d.)
Bu uzun metnin tercümesini Prof. Dr. Ahmet Subhi Fırat'a borçluyum.

biri üzerinde ise, hilekâr olup, güvenilmeyen bir kimsedir. Dişleri yaygın, aralarında aralıklar varsa, akıllı, güvenilir, tedbirli biridir. Yüz etleri bolca ise, cahil olup, kaba yaratılışlıdır. Yüzü ince ve sarı renkte ise âdi, alçak ve kavgacı biridir... Uzun yüzlü ise hayâsızdır. Semum yanları (şakakları) büyük, gırtlağı doluca ise, öfkelidir. Baktığında, kızarıp utanan gözleri dolan ve gayri ihtiyarî tebessüm eden, sana karşı sevgisi olan biridir... Gür sesli oluş, şecâate; mûtedil sesli oluş ise akıl, tedbir, doğruluk ve sür'at-i kelâma delâlet eder. İnce sesli oluş ise, yalana, hayâsızlığa ve cehâlete delildir.

E) ANTROPOLOJİ

a) *Mikrokozmos olarak İnsan* (XXX343-367)

343 «... *İnsan,* âlemin cinslerinden en son mevcûd'tur. Zirâ âlemde, ancak altı (tâne) *cins* vardır ve her cins'in altında *nevi*'ler; *nevi*'lerin altında da (başka) nevîler bulunur.

Birinci cins : *melek*'dir; ikincisi *cân,* üçüncüsü *mâden,* dördüncüsü *bitki* ve beşincisi de *hayvan*'dır. Mülk (âlemi) sona erince, ... altıncı cins, insan cinsi oldu. İnsan, bu memleket (dünya) üzerine *halîfe*'dir...»

344 «... *İnsan,* gerçek olarak *halîfe'dir.* O, gerçek olarak, *îlâhî isimler*'in mazharı (: zûhûr ettiği yer)'dir. O, bütün âlemin hakikatlarını câmi (toplayan)'dır...»

345 «... Mevcûdât arasında zâhir olmuş en mükemmel neş'et, *insan*'dır. ... Cismi itibariyle insan, *müvelled* (mürekkeb) nesnelerdendir...»

346 «... *İnsan*'ın neş'eti, topraktan yaratılmıştır. ... İnsan'da, her ne kadar bütün unsurlardan (bir şeyler) varsa da, ondaki en büyük unsur, *toprak*'tır.....»

347 «... *Hz. Âdem,* tekevvün eden ilk *insân cismi*'dir. (Allah) onu, bütün insanî cisimler (=insanlar) için bir *asl* olarak yarattı...»

347*«... İnsânî cisimler arasında zâhir olan ilk mevcûd, *Hz. Âdem*'dir. O, bu cinsin ilk babasıdır.....»

---

343. *Fut.,* 1/152 (13-18)
344. *Fut.,* 1/139 (20-21)
345. *Fut.,* 1/182 (11)
346. *Fut.,* 1/236 (5-7)
347. *Fut.,* 1/140 (27-28)
347*, *Fut.,* 1/151 (18)

[348] «... *İnsan,* çeşitli zıdd'ların toplamıdır.....»

[349] «... *Mübâşeret :* ... (bu sebeble) *insan, beşer* adını aldı...»

[350] «... *İnsan* ismi üzerinde; O nedir? diye ahali ihtilâf etti. Bâzıları o bir *latife*'dir dedi. Bazıları; o bir *cisim*'dir dedi ve bâzıları da dedi ki, o (bunların) mecmû'u (: toplamı)'dır. En iyi (tarif) bu (sonuncusu)'dur...»

[351] «... *İsim,* nasıl *müsemmâ*'nın ayniyse, ayni şekilde, *abd* (kul) dahi *mevlâ*'nın (köle'nin) aynidir...»

[352] «... *Allah,* dâimâ Allah'tır, *Kul* ise dâimâ kul'dur...»

[353] «... *Rabb,* sonsuz olarak Rabb'tır; *Kul,* sonsuz olarak kul'dur...»

[354] «... *İnsân,* hiç şübhe yok ki, *mahlûkat* cümlesindendir...»

[355] «... *İnsan*'ın, hiç şübhe etmeksizin bir *hayvân-ı nâtık* (: konuşan canlı) olduğunu söyleriz. Ve muhakkak ki *Zeyd* (: Ahmed), sûreti bakımından *Amr* (: Ali)'nin aynisi değildir. O, ... ancak *insaniyet* bakımından *Amr*'in aynisidir. Çünkü *insanlık hakikatı,* (idea'sı), parçalanmaz; aksine bu (idea), her insanda aynen (var)'dır...»

[356] «... (Bir kudsî hadîs'de) Allah demiştir ki : Dünyâ ve semalarımı beni istiâb etmedi fakat ben bir kul'umun kalbine sığdım...»

[357] «... Bu *âlem*'den kasd edilen şey, *insan*'dır...»

[358] «... *Âlem-i asgar* (mikro-kozmos) yani insan, âlemin rûhu, sebebî ve illeti felekleri ve makamât'ıdır....»

---

348. *Fut.,* 2/117 ( )
349. *Fut.,* 2/120 ( )
350. *Fut.,* 3/35 (26-27)
351. *Fut.,* 1/114 (7)
Buradaki *mevlâ* sözü bâzen *efendi* (Rabb) anlamına gelirse de, müteâkib iki fragment'de dahi görüleceği üzere, İbn'ül-arabi bunu «köle» anlamında kullanmıştır.
352. *Fut.,* 1/186 (30-31)
353. *Fut.,* 1/193 (13)
354. *Fut.,* 1/242 (23)
355. Fut., 1/246 (24-26)
356. *Fut.,* 1/242 (15-16)
357. *Fut.,* 1/154 (3)
358. *Fut.,* 1/130 (34)

359 «... *İnsân,* âlemin rûhu'dur. *Âlem ise, cesed*'tir. Bunun toplamıyla bütün âlem meydana gelir ki o da, *Büyük İnsan* (=makro-kozmos)'tur......

İnsan olmaksızın *âlem*'e baktığın zaman, onu ruhsuz (ve) dümdüz bir cisim olarak bulursun. Âlemin mükemmelliği, *insan* iledir. Tıbkı *cesed*'(: beden)'in mükemmelliğinin *rûh* ile olması gibi. Şu halde (insan), bu âlem'de kasd edilen şey (: maksûd)'tur...»

360 «... *Âlem,* bizim indimizde* Büyük Mushaf (*el-mushaf el-kebir*) dir..... Şu halde âlem, neşredilmiş *vucûd* (varlık) kâğıdı üzerine resmedilmiş yazılı harflerdir. Bu yazı (: *kitâbet*), sonsuz olarak ebediyen (yazılmakta) devâm edecektir...»

362 «... *İnsan, toplayıcı kelime* (: *el-kelime el-câmia*)'dır ve âlemin *nüshası*'dır. *Âlem*'deki her şey ondan bir parçadır fakat insan, onlardan bir parça değildir...»

363 «... *İnsan* bir *küçük âlem* (mikro-kozmos)'tur; *âlem* ise, bir *büyük insan* (gibi) dir. ... Bundan sonra *âlem* içinde, *felekler, unsurlar* ve *müvelled* şeyler (nevin)den şekillerin sûretleri açıldı (meydana geldi). Ve insan, âlem'de en son *mevlûd* (doğmuş varlık) oldu. Allah onu, âlemin bütün hakikatlarını (kendinde) toplayan (bir varlık) olarak yarattı. Ve onu (kendisine) *halife* kıldı...»

364 «... Küçük *insan,* ki Büyük Âlem (makro-kozmos)'dan bir muhtasar (kısaltma, özet)'dir. ...

İnsan'ın cirmi, âlem'in cirminden (daha) küçük olsa da, o, *Büyük Âlem*'in bütün hakikatlarını (kendisinde) toplamaktadır. Bu sebebledir ki akıllı kişiler (filozoflar), bu *âlem*'e, *Büyük İnsan* (insan-ı kebîr) adını veriyorlar...»

365 «... Şu halde *âlem,* insan ile kemâle ermişdir; fakat *insan* âlem ile kemâle ermiş değildir...»

---

359. *Fut.,* 2/75 (12-14)

360. *Fut.,* 1/112 (30-31)

362. *Fut.,* 1/151 (37)

*. *Bizim indimizde* deyimi için bak. XXIII[52]

363. *Fut.,* 2/167 (16-17)

364. *Fut.,* 2/137 (20 vd.)

365. *Fut.,* 2/342 (21)

366 «... İnsan, cisim (beden) yönünden nasıl bir *küçük âlem* (mikro-kozmos) ise, o ayni şekilde, *hudûs* yönünden bir küçük (*hakîr*) *ilâh*'tır. Onun *uluhîyet*'i doğrudur. Çünkü insan, âlemde Allahın *halîfe*'sidir. Ve *âlem* ise ona esir (musahhar) kılınmış, âleme *ilâh* olmuştur. Tıbkı Allah tealâ'nın, insan için *ilâh* olması gibi...»

367 «... *Âlemler* dört tânedir : Ulvî âlem (: *el-âlem el-â'lâ*) ki o, *bekâ* âlemidir; *İstihâle âlemi,* ki o, *fenâ* âlemidir; *Tâmir âlemi* ki o, hem bekâ, hem de fenâ âlemi'dir; ve (son olarak) *nîsbetler âlemi....*

Ulvî âlem'e gelelim: Hz. *Muhammedin hakîkati* ve onun feleği, *hayât*'dır. Bu iki şeyin insandaki benzeri, *latife* ve *kudsî ruh*'dur. Kuşatıcı *Arş* ki insanda onun benzeri, *cisim* (: beden)'dir; *Kürsî* ise : insanda onun benzerî *nefs*'dir; *el-Beyt'ül-ma'mûr* ise : insanda onun benzeri, *kalb*'dir; *melâike* ise: insanda onun benzeri, *insan ruhları*'dır; *Zühal* ve feleği ise : insanda onun benzeri *amelî kuvvet* ve *nefs*'dir; *Müşterî* ve feleği ise, insanda onun benzeri *zâkire kuvveti* ve dimağ arkası'dır. *Ahmer* ve feleği ise: insanda onun benzeri âkıle (akıl etme=düşünme) kuvveti ile *yâfûh*'tur; *Güneş* ve feleği ise : insanda onun benzeri *müfekkire kuvveti* ile *dimağ ortası* (orta beyin)'dir; *Zühre* ve feleği ise : insanda onun benzeri *vehim kuvveti* ile *hayvânî rûh*'tur; *Kâtib* ve feleği ise, onların insanda benzeri *hayâl kuvveti* ile dimağ önü (: ön kısım beyin)'dir; *Kamer* (: ay) ve feleği ise, insanda onun benzeri *duyu kuvveti* ile duyu organları'dır.

İşte ulvî âlemin tabakaları ve insan'daki benzerleri bunlardır.

İstihâle âlemi'ne gelince : (Âlem'deki) *Esîr* (αιθερα) *küresi* ve onun rûhu olan *sıcaklık ile kuruluk* -ki bu ateş küresidir- : onun insandaki benzeri *safra* ve onun rûhu olan hazım kuvveti (*el-kuvvet el-hâzıma*) dır; (Âlem'deki) *Havâ* ve onun rûhu olan *sıcaklık* ve *rutûbet*'in insandaki benzeri *kan* ile onun rûhu olan *câzibe* kuvvetidir; (âlemdeki) *Su* ve onun rûhu olan *soğukluk* ile *rutûbet*'in insandaki benzeri, *balgam* ile, onun ruhu olan def' kuvveti (*el-kuvvet el-dâfia*)'dır; (âlemdeki) *Toprak* ve onun rûhu olan *soğukluk* ile *kuruluk*'un insandaki benzeri ise, *sevdâ*' ile onun rûhu olan *mâsike kuvveti*'dir.

Arz'a gelince : Yedi tabakadır : *Kara arz,* (siyah toprak), *kırmızı arz, sarı* arz, *beyaz* arz, *mâvi* arz ve *yeşil* arz. Bu yedi (şey)'in insan cisminde

---

366. *Fut.,* 1/130 (35-37)
İnsana ulûhîyet izâfe edilmesi dolayısıyla, burada (XXIV[23]) de zikredilmiş olan metni hatırlatmanız gerekiyor. Nitekim metinde, Bîstamî'nin *Ene'l-Hakk* tâbirindeki gerçek sebeb, bu metinle daha çok açıklanmış oluyor.

367. *Fut.,* 1/133 (28-37) - 134 (1-13)

(bedeninde)ki benzerleri de : *cild, yağ, et, damarlar, sinirler, adeleler* ve *kemikler*'dir.

Ta'mir âlemi'ne gelince : (âlem'deki) *rûhânî varlıklar*'dır ki onların benzeri, insandaki kuvvetler'dir; (âlem'deki) *hayvanlar âlemi*'dir ki onların benzeri, insandaki *hisseden şeyler* (duyular)dır; Cansızlar (*el-Cemâd*) *âlemi*'dir ki, onların benzeri, insandaki *hissetmeyen şeyler*'dir.

Nisbetler âlemi'ne gelince : ... (bak. XXX[53] de bunun tercümesi verilmiştir).......»

b) *İnsân-ı kâmil* (XXX[368-379])

368 «... *İnsan-ı kâmil*'den daha mükemmel bir mevcûd yoktur. Bu dünyâda, insanlar arasında kemâle (olgunluğa, mükemmelliğe) ulaşamayanlar, bir *hayvân-ı nâtık* (: konuşan hayvan)'dır; (herhangi) bir suret'in cüz'üdür*; insan(lık) derecesine ulaşamaz. Aksine onun insan'lığa nisbeti, bir ölü'nün insanlığa olan nisbetidir : Şu halde o, gerçek olarak değil, şeklen insan'dır....»

369 «... Mâsivallah'da Allahın gölgesi, *insan-ı kâmil*'dir...»

370 «... *İnsan-ı kâmil,* O'nun sûretinde yaratılmıştır...»

371 «... Yaratıklar konusunda *melek*(ler)den daha şereflisi yoktur. Bununla berâber (Âllah), kendi *isimler*'ini ona öğretmekle (K. II/31), *insān-ı kâmil*'i, meleklere üstün kılınıştır...»

372 «... Allah, *insân-ı kâmil*'i yaratınca, ona *ilk akıl* mertebesini vermiştir...»

373 «... Allah'ı ancak *insan-ı kâmîl* bilir*. Çünkü o, Allahın tecellî ettiği yerdir...»

---

368. *Fut.,* 2/488 (21-23)
*. Ancak süretâ insandır demek istiyor.
369. *Fut.,* 3/312 (27-28)
370. *Fut.,* 3/245 (24)
Bu konuda bak. XXII[16]
371. *Fut.,* 2/396 (13-14)
372. *Fut.,* 2/715 (20)
373. *Fut.,* 3/316 (19)
*. Bu ifâde ile, XXX[150, 151]'deki ifâde arasındaki *tenakuz*'a dikkat etmelidir.

374 «... İnsân-ı kâmil'in ehadiyetini, *Hakkın ehadiyeti* ile zarb ettiğin (: çarptığın) zaman, sende ancak bir *ehadiyet* kalır...»

375 «... *İnsân-ı kâmil, ferdiyet*'de ilkdir...»

376 «... *İnsân-ı kâmil* ki, kendi zâtıyla Rabb'ine delâlet eder... İşte bu insan-ı kâmil, *kasd* (hedef) itibâriyle *evvel* (ilk), *fiil* (action) bakımından *âhır* (son); harf (söz) itibariyle *zâhir* açık) ve *mânâ* itibariyle de *bâtın* (gizli)'dir*. Ve o (insan-ı kâmil), tâbiat ve akıl arasını câmi (: bir araya getiren, toplayan)'dır..... Cisimlere hâkim olan maddelerden tecerrûd dahi onda bulunur. Oysa bu, ondan başka yaratıklarda yoktur..... *İnsan* üzerinde, ancak yaratıklar arasında *melekler*'in mertebesi vardır. ... Allahın âlem'deki hükmü, *insân-ı kâmil* ile zâhir olmuştur... (Bu âlemin) nizamı onunla olmuştur.....»

377 «... *İnsan-ı kâmil,* (kainata) Allahın gözü ile bakar. (Bir kudsî hadisde) Allah der ki : Ben onun gördüğü gözüyüm...»

378 «... (İnsan-ı kâmil), kendi başına bu âlem'deki *maksâd* (gâye)'dir. Bu mükemmellik, *Hz. Adem*'de zâhir olmuştur...»

379 «... *İnsân-ı kâmil,* ancak *Hakkın sûreti*'yle kemâle ermiştir. Tıbkı, yaratılışı (yapılışı) tâm olmasa dahi, ancak oraya bakan (bir kimse)'nin sûretinin (imaj'ının) tecellisi (görünmesi) ile kemâle eren bir *ayna* gibi*...

Böylece Allah, İnsan-ı kâmil'i kendi sûretinde yarattı**. Ve onun mertebesini *melekler*'e tarif etti. Ve onlara haber verdi ki (insan) bu âlemde (Allahın) *halîfe*'sidir...... Göklerde ve dünyâda bulunanların hepsini, onun emrine âmâde (musahhar) kıldı..... Hakk (bundan sonra da) kendisini örtüledi (gizledi) çünkü, kendisine halef olacak kimsenin zuhuruyla, nâib'in artık bir hükmü yoktur***... Allah böylece, *gözler*'den gizlendiği gibi *basiret*'lerden dahi gizlendi......

---

374. *Fut.*, 3/316 (26-27)
Matematik bir açıklama yapıyor : 1x1=1 şeklinde, *Allah* ile *İnsan-ı kâmil*'in ayni vahdet (ehadiyet) içinde dikkate alınabileceğini söylüyor.
375. *Fut.*, 2/714 (31)
376. *Fut.*, 2/116 (6-17)
*. Burada, bir âyete (K. LVII/3) telmihde bulunuyor.
377. *Fut.*, 2/138 (3-4)
378. *Fut.*, 2/671 (14-15)
379. *Fut.*, 3/170 (2-3 ve 8-12 ve 17-18 ve 19)
*. Bu nevi *benzetme*'ler için ayr. *Onsekizinci Motif*'e bakınız.
**. Bu konuda bak. XXII16
***. Kasdettiği mânâ şudur : Allah, kendisine *halîfe* olarak *insan*'ı yaratınca, ve her şeyi onun emrine *âmâde* kılınca, vekâleti dolayısıyla, kendisini gizlemiştir.

İsim'de Allaha müşârik olan bu nevi (yani : insan), *kemâl*'e ermediği zaman, *kemâl*'e erenler topluluğunun emrine âmâde (musahhar) olur...... Onun için tecellî, devamlıdır....»

c) *Tasavvuf mertebeleri yönünden İnsan : Kutb, İmâmeyn, Evtâd, Ebdâl vs.* (XXX[380-395]).

380 «... *Velî* ile *nebî,* avâmın uykuda idrâk ettiği şeyi, uyanık iken idrak etmek konusunda iştirâk ederler...»

381 «... Onlara *evliyâ* (Allahın *dostlar*'ı) denilir fakat (böyle) kimseler bu ismi kendileri için demezler...»

382 «... Bâzen Allah dahi, ism-i fâil mânâsında el-*Velî* (K. XLII/9 ve 28) diye isimlenir*. Şu halde bir kula, bu ismi itlâk etmemek gerekir. Allah bu ismi kendine itlâk ettiyse, bu ancak O'na âid bir isim olur (olmak gerekir)...»

383 «... Bu (tasavvufî) *yol*'da olanlar, tabakalar hâlindedir : Bâzıları *Kutb,* bâzıları *İmâm,* bâzıları *Evtâd,* bâzıları *Ebdâl,* bâzıları *Nakîb,* bazıları *Necîb,* bâzıları *Efrâd,* ... (ismini alır)...»

383* «... *Evliyâ* (Allâhın dostları) başlıca altı tabakadır : *Kutublar, İmamlar, Evtâd, Ebdâl, Nukabâ* ve *Nücebâ...*»

384 «... *Kutb*'lar, *İmâm*'lar ve *Evtâd* ki, Allah onlarla bu âlemi muhâfaza eder.. Tıbkı bir *ev*'in, kendi *direkleri* ile muhafaza edilmesi (ayakta tutulması) gibi. ... Şu kadar ki *ev* (dediğimiz şey), *Dîn*'dir... Onun direkleri ise, *risâlet, nûbüvvet, velâyet* ve *imam*'dır. Şu kadar ki *risâlet, ev*'in toplayıcı (: ana) direğidir...»

---

380. *Fut.,* 1/167 (35-36)
381. *Fut.,* 1/265 (15)
382. *Fut.,* 1/257 (36-37); ayr. bak. XIII[4]
*. Birçok ayetlerde ise harf-i tarifsiz olarak geçer.
Fut., 2/10 (6-7) : *hatm'ül-velâye* konusundaki bir sözü :
«... *el-hatm,* -ki o tek'tir... O, âlem'de bir (kişi)'dir... Allah, *velâyet*'i onunla *hatm* eylemiş (mühürlemiş)'dir. Evliyâ arasında ondan büyüğü yoktur...»
383. *Fut.,* 1/223 (5-6)
383*. *Fut.,* 2/45 (35-36)
384. *Fut.,* 2/6 (3-5)
*. Bu nevi *benzetmeler* için *Onsekizinci Motif*'e bakınız.

385 «... Kutublar (*aktâb*); onlar, asâlet veya nâiblik (sureti) ile *hâl*'leri ve *makâmât*'ı (kendilerinde) toplarlar...

Bazen bir şehrin adamı (âmiri) ve(ya) halkın şeyhi (başkanı) da bazen bu *şehrin kutbu* ve *halkın kutbu* adını alır...

Her zaman o (kutub)lardan ancak *bir* tane vardır. O ayni zamanda *gavs*'dır. ... Ve o, kendi zamânında *halkın efendisi*'dir. ...

Kutub'ların çoğunun, zâhirde bir hükmü yoktur...»

386 «... Tek *kutb;* işte o, Hz. Muhammedin rûhu'dur. ... Bu *rûh-i Muhammedî*'nin âlemde mazharları vardır. En mükemmel mazharı da, *zamanın kutbu*'ndadır. ...»

387 «... (Hz. Peygamberin) gönderilmesinden önceki *kutublar,* elçiler (: *resûller)*'dir ve 313 tâne resûl'dür...»

388 «... *Eîmme* (: îmâm'lar) her zaman (devir) içinde ikiden fazla olmaz.... Bir tânesi *Abd'ür-Rabb* (Rabbi'nin kölesi), diğeri de *Abd'ül-Melik* (: Melik'in Kulu)'dur. *Kutb* ise, *Abd'ullah* (: Allahın Kulu)'dur.....

Bu ikisi, iki *vezîr* mertebesindedir. Bir tanesi, *melekût âlemi*'nîn, diğeri *mülk âlemi*'nin müşâhedesîne maksûr (me'mûr)'dur....»

389 «... (Kutba nazaran) soldaki *imâm, Abdülmelik*'dir; sağdaki îmâm ise *Abdü Rabbihi*'dir. Bu ikisi *Kutb* için iki vezir (gibi)'dir. Hz. Peygamber zamanında iken ve o vefât edinceye kadar Hz. *Ebû Bekr,* ... *Abdül-Melik* idi; Hz. *Ömer* ise *Abdu Rabbihi*'dir. (Kutb olan Hz. Peygamber ölünce, onun yerine geçen) *Hz. Ebu Bekr,* (bu sefer) *Abdullah* adını aldı; *Hz. Ömer* ise *Abd'ûl-Melik* ismini aldı. *Hz. Ömer*'in makamına varis (halef) olan îmâm (: Hz. Osmân) ise *Abdû Rabbihi* diye isimlendi. Bu iş, kıyâmete kadar böyle devâm eder.....»

---

385. *Fut.,* 2/7 (24-25)
386. *Fut.,* 1/168 (32) — 169 (1-2)
387. *Fut.,* 4/81 (14-15)
388. *Fut.,* 2/7 (26-29); müteakib fragment ile karşılaştırma yapınız.
389. *Fut.,* 2/635 (22-25)
Fut., 2/637 (24-25)'de şöyle diyor :
«... *Kutb*'a gelince : O, *Abdullah*'dır ve *Abd'ül-Câmi*'dir ve *tahalluk* ve tahakkuk olarak bütün (ilâhî) isimlerle sıfatlanmıştır. O, Hakk'ın aynası (*mîr'ât'ul-Hakk)*'dır ve mukaddes sıfatların tecelli ettiği yerdir...»
Buradaki *tahalluk bîl'esmâ* deyimi için bak. *Fut.,* 2/384 (1) ve ayr. I[14] ve IV[12].
Kutb konusunda tipik bir açıklama için ayr. bak. *Fut.,* 2/638 (25 vd.)

390 «... Allâhın âlem'i koruduğu *evtâd,* dört tânedir. Bunlar, *ebdâl*'den daha seçkin (ehass)'dır. İki imâm (: *imâmeyn*) de bunlardan daha seçkin'dir. *Kutb* ise hepsinin seçkin'idir.

Ebdâl, ... müşterek bir lafızdır. Çünkü *ebdâl* (lafzını), kötü vasıfları iyi vasıflar'a *tebeddül* eden (: çevrilen) kimselere itlâk ederler.....

Bâzılarınca bunlar 40 kişidir... Bâzıları der ki, onlar 7 kişidir. ... Şu halde *ebdâl,* 7 kişidir; bu yedi (kişi)'den 4 tânesi *evtâd,* 2 tânesi *imâmeyn,* bir tânesi de *Kutb*'dur. ...

Başkaları der ki, onlara *ebdâl* denilmesi, (içlerinden) biri öldüğü zaman, diğerinin ona *bedel* olmasıdır. Böylece *40*'lar'dan bir kişi alınır (ve sayı tamamlanır); *Kırklar* ise, *300'ler*'den biri ile tamamlanır. *Üçyüzler* ise, iyi (doğru) müminlerden biri ile tamamlanır...»

390* «... *Ebdâl* kaç (kişidir)... denilince, dedi ki : *40 nefis*'tir. Ona, niçin *40 adam* demedin? denildi. Cevap verdi : Çünkü onların arasında bâzen *kadınlar* da vardır...»

391 «... *Ebdâl,* yedi kişi olup, *Yedi İklim*'de bulunur. Her *bedel*'e mahsûs bir *iklim* vardır ki o, bu iklimin *kutb*'udur.

Dört (kişi olan) *Evtâd* ise, *dört cihet*'e sahibtir. Allah, onlar ile doğu, batı, kuzey ve güney (cihetlerini) ve her ciheti korur...»

392 «... *Ebdâl,* yedi (kişi)dir. Ne azalırlar, ne de çoğalırlar. *Yedi iklîm*'i, Allah onlarla muhâfaza eder. Her bedel için bir iklim ve vilâyet vardır...»

393 «... Bu *yedi ebdâl*'in kalblerine, bu *peygamberler*'in hakikatları nâzil olur...»

394 «... *İklîm*'ler, ebdâl ile tahaffuz eder (=korunur); *güney*'ler, *kuzey*'ler, *batı*'lar ve *doğu*'lar ise, *evtâd* ile korunur. *Dünyâ âlemi* ve *şehâdet âlemi* -ki bu, duyular âlemidir- içindeki *gayb âlemi* ise, *imameyn* (iki imâm) tarafından korunur; *Kutb* ile de bütün bunlar korunur...»

395 «... Allah bu *arz*'ı (dünyâyı), *yedi iklim* yaptı ve mümin kullarından yedi

---

390*. ***Fut.***, 2/8 (-) : Buradaki 40 rakkamını, XXX[390] ve XXX[392]'deki rakkam ile karşılaştırınız.

390*. ***Fut.***, 2/8 (-) : Buradaki 40 rakkamını, not. 390 ve 392'deki rakkam ile karşılaştırınız.

391. ***Fut.***, 4/81 (31-33)

392. ***Fut.***, 2/8 ( )
Fut., 1/172 (18-19)'da bu sözler aynen *tekrarlanıyor.*

393. ***Fut.***, 1/172 (22)

394. ***Fut.***, 3/575 (10-12)

395. ***Fut.***, 2/504 (19-34)

(kişi)'yi seçerek, onlara *ebdâl* adını verdi. Her *bedel* için bir *iklîm* vardır: Allah bu iklim'i onunla imsâk eder (tutar).

Birinci iklîm'e, birinci semâ'dan (ilâhî) *emr* iner..... ve bunun büyük yıldız'ının rûhâniyeti ona bakar. Onu koruyan *bedel,* Hz. *Halil* (İbrâhim) kalbi üzeredir.

İkinci iklîm'e (inecek emr), ikinci semâ'dan nâzil olur. Bunun *yıldız'*-ının rûhâniyeti, ona bakar (nezâret eder). Bunu koruyan bedel ise, Hz. *Mûsâ*'nın kalbi üzeredir.

Üçüncü iklîm'e de *ilâhî emr,* üçüncü semâ'dan iner. Onun *yıldız*'ının rûhâniyeti de (birlikte) iner. Bunu koruyan *bedel* ise Hz. *Hârûn* ile Hz. *Yahyâ*'nın kalbi üzeredir.....

Dördüncü iklîm'e ise, bütün *felekler*'in kalbinden (emr) nâzil olur. ... Bunu koruyan *bedel* ise, Hz. *İdris*'in kalbi üzeredir. O, bir *kutb*'tur ki, şu âna kadar ölmemiştir...

Beşinci iklîm'e de *emr,* beşinci Semâ'dan nâzil olur. Bunun *yıldız*'ının rûhâniyeti, ona nezâret eder. Allahın, bu iklîmi koruduğu *bedel* ise, Hz. *Yûsuf* kalbi üzeredir.....

Altıncı iklîm'e ise *emr,* altıncı semâ'dan nâzil olur. Bunun yıldız'ının rûhâniyeti de ona nezâret eder. Bunu koruyan *bedel* ise, ... Hz. *İsâ* ve Hz. *Yahyâ* kalbi üzeredir.

Yedinci iklîm'e de (îlâhî) *emr,* dünyâ semâsı'ndan nâzil olur. Bunun yıldız'ının ruhaniyeti de ona nezaret eder. Bunu koruyan *bedel* ise, Hz. *Âdem*'in kalbi üzeredir.

Ben bu yedi ebdâl ile, Harem-i Mekke'de, Hanbelîler'in hatîm'inde ictimâ ettim (buluştum). Onları burada namaz kılarken buldum. Kendilerine selâm verdim; onlar da bize selâm verdi. Kendileriyle konuştum. Şimdiye kadar onlardan güzel söyleyen ve Allah ile onlardan çok meşgûl olan kimseyi görmüş değilim.

Onların benzeri olarak *Konya*'da ancak *Sakît el-Refref ibn Sâkıt el-Arş*'ı*, görmüştüm: (Bu zât) bir *îranlı* idi. ...»

---

*. Bu zat hkk. ayr. bak. VI[4]
Fut., 1/179 (2-4)'de bunları kısa olarak belirtiyor:
«... Dört (kişi olan) *Evtâd*...'dan biri *Hz. Âdem* kalbi üzere; diğeri *Hz. İbrâhîm,* bir diğeri *Hz. İsâ* ve bir diğeri de *Hz. Muhammed* kalbi üzeredir...»

F) AHLÂK

a) *Ahlâk nevileri ve İyi ahlâk* (XXX396-413)

396 «... *Ahlâk hükümleri,* yerlerin (: ülkelerin) ihtilâfı (: değişmesi) ile ihtilâf eder (: değişir)...»

397 «... *Ahlâk,* üç çeşittir : Geçişli (*müteaddî*) ahlâk, geçişsiz (*gayr müteaddî*) ahlâk ve ortak (*müşterek*) ahlâk.

Müteaddî ahlâk da, iki kısımdır :

— Bir menfaat için müteaddî (olan) : *Cömertlik* ve *fütüvvet** gibi.

— Zararı def'etmek için müteaddî (olan) : afvetmek gibi.

Gayr-i müteaddî ise : *verâ', zühd* ve *tevekkül* gibi (şeylerdir).

Müşterek ahlâk ise : halktan (gelecek) eziyete *sabr* etmek gibi (şeylerdir)...»

398 «... Dünyâ (nimetlerini) istemek, bâzen *mezmûm* (kötü), bâzen de *mahmûd* (iyi)'dir. Oysa *ilim istemek,* her yönden iyidir. Ancak, *bilgiler,* birbirine üstünlük (göstermekte)'dir : Bâzıları, bâzılarından daha üstün (efzal)'dır. Ve (bilgiler) maksadın ihtilâfı ile değişiktir : Aynları bakımından değil de, onlarla kâim olmak (amel etmek) yönünden, örnek (olsun) diye ilmin istenmesi (öğrenilmesi) iyi'dir fakat tecessüs yoluyla kısmen istenmesi ise, kötü'-dür.....»

399 «... İnsanlar, *verdikleri* ve *aldıkları* şey konusunda dört kısımdır :

Bir kısmı, (kendi) verdiği şeyi istihkâr eder (: küçümser) ve (kimseden) bir şey almaz.

---

396. *Fut.,* 1/163 (15-16)
Bu ifâde, almancada, *başka ülkeler*(de), *başkâ âdetler* (vardır) denmesini hatırlatıyor.

397. *Fut.,* 1/36 (5-9)

*. İbn'ül-arabî'nin *futüvvet* konusundaki ifâdesi şöyledir :
Fut., 1/271 (15-16) :
«... *Fityân* (*fetâ*'lar = gençler = yiğitler), ahâliye *iyilik*'le muâmele eder...»
Fut., 1/269 (23-24)
«... *Fütüvvet*'de zayıflık (âcizlik) yoktur. Bu, *yaşlılık ile çocukluk arasıdır :* İnsan ömrünün bülûğ (çağın) dan, kırk yaşına kadar (olan devresi)dir... *Fetâ* (: genç), denilir(se), ona bir zayıflık sıfatı eklenmez.... Bunun sâhiplerine *fîtyân* (*fetâ*'nın çoğul şekli) denilir, ki onlar, *iyi ahlâk*'a sâhiptirler... *Fîtyân,* ilim ehlidir...»

398. *Fut.,* 2/218 (15-16)

399. *Fut.,* 1/616 (10-12)

Bir kısmı, (kendi) verdiği şeyi (gözde) büyütür ve (başkasından) aldığı şeyi de küçümser.

Bir kısmı (kendi) verdiği şeyi küçümser ve (başkasından) aldığı şeyi, (gözünde) büyütür.

Bir kısmı da, (kendi) verdiği şeyi (gözünde) büyütür ve (kimseden) bir şey almaz...»

400 «... İyi ahlâk (*mekârim el-ahlâk*)'ın mahalli olan insanlar, iki hâl üzeredir: *Hür* ve *Köle* (dirler). Tıbkı *ahlâk*'ın *mahmûd* (iyi) -ki bu, *mekârim el-ahlâk*'-tır- ve *mezmûm* (kötü)- ki bu da, *sefsâf el-ahlâk*'tır- olması gibi...»

401 «... *Rîyâzet,* ahlâkın temizlenmesi (: *tehzîb'el-ahlâk*)'tır...»

402 «... *Riyâzet* ve *ilm*'in kullanılması, her *kötü* sıfat'ın hükmünün izâlesinde etkilidir...»

403 «... Tahalli (ح) nedir? dersen, deriz ki: *ilâhî ahlâk* ile vasıflanmaktır ki (tasavvuf) yol'unda *tahalluk bî'l-esmâ* (bak.) denilir.

*Bizim indimizde** ise tahallî, *tahalluk bi'l-esmâ* berâberliğinde, kulluk vasıflarının daimî olarak zâhir olmasıdır...»

404 «... *Tahallî* (= ح)... (sûfîler) tâifesi ıstilâh'ında (: terminolojisinde), sözleri ve davranışları (ef'âli) konusunda sâdık (: sûfî)'ların hallerine teşebbüh (: kendini benzetmek)'dir.....»

405 «... Tahallî (خ) ...: (sûfiler) kavmi indinde yalnızlığa çekilmek (: *ihtiyâr el-halve*) ve Hakk'dan alıkoyan her şeyden yüz çevirmektir.

*Bizim indimizde** ise, müstefâd vucûd'tan tahallî etmektir...»

405* «... *Halvet,* dünyevîdir; *celvet* ise uhrevî'dir...»

405 «... *Tasarruf* nedir? dersen deriz ki: zâhir ve bâtın olarak, şerîat âdabına vâkıf olmaktır ki bu, *mekârim'el-ahlâk*'tır...»

---

400. **Fut.,** 2/686 (30-32)
401. **Fut.,** 2/303 (27)
Fut., 2/534 (5-6)'da şöylece tekrarlanıyor:
«... *Ve bizim indimizde* (bak. XXIII[52]) *riyâzet, tehzib'el-ahlâk*'tır...»
402. **Fut.,** 2/266 (18-19)
403. **Fut.,** 2/142 ( )
*. Bu deyim hakkında bak. XXIII[52]
404. **Fut.,** 2/535 (17)
405. **Fut.,** 2/536 (16)
*. Bu deyim hakkında bak. XXIII[52]
405*. **Fut.,** 2/169 (-)
406. **Fut.,** 2/142 (-)

407 «... Hz. Peygamber dedi ki: *Şâyet kızım Fâtıma* hırsızlık etse, muhakkak onun elini keserim...»

408 «... Bu dünyâda *ehl-i beyt*'den... *zinâ* eden yahut *hırsızlık* yapan veya *içki* içen olursa, onların hakkında dahi hadd (dinî cezâlar) ikâme edilir. ... Fakat imân edenlerin onları zemmetmesi (doğru) olmaz. ... Çünkü Allah, onları temizlemiştir...»

409 «... Bazılarına bir yüzle, bâzılarına da (başka) bir yüzle giderek, iki yüzlü olma sakın...»

410 «... Akılsızlara (: aklı ermeyenlere) yumuşaklık'la, câhillere siyâset ile, kötülere de güler yüzle muâmele et...»

411 «... İnsan ömrü azîz (: kıymetli)'dir. İnsan bu ömrü ancak Allah ile mücâlese (: berâber olmak)... sûretiyle kat'etmelidir...»

412 «... Hz. Peygamber dedi ki: — Hesâba çekilmezden önce, siz kendi kendinizi *muhâsebe* ediniz (: hesâba çekiniz).

Ben, *İşbîlîyye*'de bu (çeşit) adamlardan iki kişiyle karşılaştım: *Ebû Abdullâh ibn el-Mücâhîd* ve (bir de) *Ebû Abdullâh ibn Kassûm*. ... Bu makâma biz dahi onlar(ın yardımı) ile başladık. ... Şeyhlerimiz zâten, sözleri ve davranışları konusunda *nefis muhâsebesi* yaparlar ve bunları bir deftere kaydederlerdi. Yatsı namazından sonra, kendi evlerine giderler ve nefis muhâsebesini, (orada) yaparlardı: Defter'lerini önlerine koyar ve söz ile fiil (davranış) sadedinde, kendilerinden o gün sâdır olan şeylere bakarlardı. ... Bunlar, şâyet *tövbe* gerektiriyorsa, tövbe ederler; *istiğfâr* gerektiriyorsa istiğfâr ederler, şâyet *şükr* gerektiriyorsa, şükr ederler, ... sonra da uykuya yatarlardı. ... İşte ben dahi, o sıralarda nefis muhâsebesi yapıyordum.....»

413 «... *Su*'ların bu çeşitli... yiyeceklerin zuhûrunda sebeb olması gibi, *nîyetler* dahi iyi ve kötü davranışlar konusunda bir *sebeb*'tir.....»

---

407. *Fut.*, 1/221 (3)
408. *Fut.*, 1/220 (4-9)
409. *Fut.*, 4/542 (7-8)
Gerçekte Futûhât içinde bu nevi nasihatlar, bilhassa son bâb olan 560 ncı Bâb'ta bol mikdarda mevcuttur. Burada sâdece bir iki örnek vermekle yetiniyoruz.
410. *Fut.*, 4/559 (28-29)
Bu konuda, XXVII[11***] de aktardığımız fragment'in hatırlanması gerekiyor.
411. *Fut.*, 1/191 (20)
412. *Fut.*, 1/236 (32-37) - (1-3) Bak. br. XXVII[105] vd.
413. *Fut.*, 1/234 (17-18)

b) *İyi ile Kötü'nün relâtifliği* (XXX414-418)

414 «... *Hasen* (güzel, iyi) ve *kabîh* (çirkin, kötü) için *husn-ü-kubh* zâtîdir. Lâkin, mükemmellik ve noksanlık'a nazaran, bunda *güzellik* ve *çirkinlik*'i idrâk edenler vardır..... Ve (bu sûretle) deriz ki : Şu *kabîh*'tir, bu da *hasen*'dir. ... Şu halde *kabîh, aslâ hasen* olamaz : Hasen ve kabîh olanı biz bilemeyiz, (ancak) Allah bilir. Üstelik, bir şey «kabîh» olursa, onun eser'inin (etkisinin) de kabîh olması gerekmez : Onun eseri bâzen de hasen (güzel, iyi) olabilir. Hasen dahi böyledir : Onun da eseri bâzen kabih (çirkin, kötü) olabilir. (Meselâ), *sâdâkat*'ın hüsnü (güzel ve iyi sayılması) gibi ki, bunun eseri bâzı yerlerde kabîh olabilir. (Meselâ), *yalan*'ın kubh'u (çirkin ve kötü sayılması) gibi ki, onun da eseri bâzı yerlerde hasen (iyi, güzel) olabilir...»

415 «... *Kabih,* kendi kendisinde kabih'tir ve *hasen,* kendi kendisinde hasen'dir konusunda *Mûtezile*'nin mezhebi...»

416 «... *Lezzet* (: haz) iki (çeşit)dir: *Rûhânî* ve *tabîî* (maddî): Ferdî nefs, tabîat'dan doğmuştur: Onun anası budur; onun babası da *ilâhî rûh*'tur. Şu halde *rûhânî şehvet,* aslâ tabiat'tan hâlî değildir...»

417 «... *Zâhir nimet*(ler) : yâni, kerametler *(hark'ul-avâid)*'dir. Bâtın (nîmetler) ise, *mârifetler*'dir.....»

418 «... *Lezzet* (haz) ve *elem* (acı)'yı ancak *hayvânî rûh* idrâk eder...»

c) *Aşk ve nevileri* (XXX419-431*)

419 «... Sevgi *(hubb)*'nin sebebi, *cemâl* (güzellik)'dir. ... Zirâ *güzellik,* bizâtihi sevilen (şey)dir...»

420 «... Sevgi (=*hubb*), üç mertebe üzeredir :

Tabîî Sevgi : Bu, *avâm*'ın sevgisidir. Gâyesi, *hayvânî rûh* konusunda

414. *Fut.*, 1/48 (34-37) - 49 (4-7)
415. *Fut.*, 1/334 (6)
416. *Fut.*, 2/211 (2-3)
417. *Fut.*, 2/13 ( )
418. *Fut.*, 1/229 (16)
419. *Fut.*, 2/363 (31)
420. *Fut.*, 2/123 (4-6)

ittihâd (bir araya gelme)'dir. ... Eserleri (tezâhürleri) *şehvet* ve aksiyon bakımından, sonunda, *nikâh*'dır. Zira sevgi şehveti, (insanın) bütün mizâcına (bünyesine) yayılır. Tıbkı, renkli bir şeyde, *renk*'in... yayılması gibi (bak. XVII[7]).

Rûhânî Sevgi : ... Bunun gâyesi, sevilen (: *mahbûb*)'e benzemek'tir.....

İlâhî Sevgi : Bu ise Allahın, Kullara olan ve Kul'ların da Allaha olan sevgisidir.....»

421 «... Bil ki *hubb*'un : *ilâhî, rûhânî* ve *tabîî* (çeşitleri) vardır.....

İlâhî sevgi : Allahın bizlere (olan) sevgisidir.....

Rûhânî sevgi ise, sevilen'in rızâsını (gönlünü) kazanmak konusunda gayret sarfetmektir. Sevilen ile, onun bir (husûsî) maksad'ı ve irâdesi kalmaz.....

Tabîî sevgi ise, kendi (cismânî) maksadlarına nâil olunan bir sevgidir. *Mahbub* ister buna sevinsin, isterse sevinmesin (hoşlanmasın), hiç fark etmez. Günümüzde, insanların, çoğunun sevgisi, böyledir...»

422 «... *Rûhânî Sevgi :*... Sevdiğini, sevdiği için ve onun (şahsı) için sevmesidir. Çünkü *tabîî sevgi*'de (seven kimse), sevileni ancak kendi nefsi için sever.....»

423 «... *Tabîî sevgi* ise iki nevidir : *Tabîî* ve *unsurî* (sevgi); ... *tabîî sevgi,* kendi zâtındandır (egoist bir sevgidir). Burada *seven,* sevilen'i ancak onun malı... ve lezzet (zevk) için sever; Sevilen'in kendisi için değil...»

424 «... *Aşk* ise, muhabbet'de ifrât'dır, yahut müfrit (çok fazla) muhabbet'dir...»

425 «... Bâzıları demiştir ki : *akıl* ile tedbir (idâre) edilen *sevgi*'de hiç bir hayır yoktur...»

426 «... *Hevâ* (hoşlanmak), *garaz* (arzûlamak) ve *meyl* (temayül, gönül kaptırmak); ancak bir *aşk* hareketi'nden olur...»

427 «... *Leylâ*'nın *Kays*'ı (: *Mecnûn*'u) bu (rûhânî aşk) makamında idi. Çünkü,

---

421. *Fut.,* 2/365 (2-7)
422. *Fut.,* 2/370 (13-14)
423. *Fut.,* 2/372 (6 ve 37) - 373 (1)
424. *Fut.,* 2/375 (15-16)
425. *Fut.,* 2/363 (8)
426. *Fut.,* 1/83 (5-6)
427. *Fut.,* 2/124 (3-7) : Bunun çeşitli *tekrarlama*'ları vardır. Meselâ *Fut.,* 2/362 (5-8) :

konuştuğu her şeyde, *Leylâ Leylâ* diye haykırıyordu. Zira kendisinin, Leylâ için kaybolmuş olduğunu sanıyordu.....

Görmez misin ki, (Leylâ) ona geldiği zaman (Kays), kendi hayâlinde tuttuğu, muhayyel (ve) bâtınî (Leylâ) sureti, (Leylâ)nın zâhirî sûreti'ne mutâbık olmamış ve Leylâ'yı bu sûret'i râhatsız eden (bozan) bir şey olarak görmüş ... ve ona : — Benden uzak dur, çünkü senin sevgin, beni senden (maddî varlığından, daha çok) meşgûl etti demişti...»

427* «... Bâzı sûfiler bize hikâye etti ki...: *Kays el-Mecnûn, Allaha âşık* olanlardan biridir. O, *Leylâ*'yı bu (aşk) için bir *hicâb* (: örtü, vâsıta) yapmıştır...»

428 «... *Aşk*'da sadâkat, *mâşûk*'un istenilmesinde bir *teveccüh* bırakır; teveccüh'ün sâdâkatı (doğruluğu) da, mâşuk'tan *âşık*'a vuslatı bırakır.....»

429 «... *Ebû Hâmid el-Gazzâli* der ki : — Bu işin ehli olanlardan bir şahıs, bir *karga* ile *güvercin* görmüş ve aralarındaki ilişkinin yakınlığına şâhid olarak, buna şaşmış. İkisinin (birbirine olan) dostluğunun sebebini bilememiş (anlayamamış). Kendi eliyle onlara işaret edince, ikisi de uçup gitmiş...»

430 «... Üzerlerine *hayvânî şehvet*'in istîlası sebebiyle, *mürîdler* ile *sûfîler*'in, gençlerle sohbet etmeleri haramdır...»

431 «... *Kadınlar*'ın kadrini ve onların sırrlarını (inceliklerini) bilen kimse, on-

---

«... *Kays*, Leylâ Leylâ diye haykırırken, *Leylâ* ona geldi... Bu hâldeyken ona selâm verdi ve dedi ki :

— Ben, senin istediğinim; ... senin sevdiğin'im; *Leylâ*'yım...

(Kays) ona dönerek : — Benden uzak dur, zirâ senin sevgin, beni senden (cismânî varlığından daha çok) meşgûl etti dedi...»

Fut., 2/376 (5-6)

«... *Kays el-Mecnûn*'a, ... *Leylâ* geldiği zaman ona :

— Benden uzak dur, demişti...»

Fut., 2/736 (4-8)

«... *Leylâ Leylâ* diye bağırırken, *Âmir oğulları*(ndan) *Mecnûn*'a ... geldi... ve : Ben senin istediğin'im; ben *Leylâ*'yım dedi..... (Mecnun) ona dedi ki : — Benden uzak dur, zîra senin sevgin beni, senden (daha çok) meşgûl etti...»

427*. *Fut.*, 2/392 (23-24)

428. *Fut.*, 1/83 (19-20)

429. *Fut.*, 1/397 (13-15)

430. *Fut.*, 2/211 (21)

431. *Fut.*, 2/211 (37)

ları *sevmek*'te zâhîdlik yapmaz. Aksine, (kadınları) sevmek, *ârîf* olanın kemâli (olgunluğu)'ndendir...».

431*«... *Hz. Âdem*'in (Hz. Havvâ'ya) *sevgi*'si, kendine (olan) sevgisidir. Bu sebeble erkeğin kadına olan sevgisi zâhir olur...»

d) *İrâde hürriyeti* (Prédestination) (XXX436-438)

432 «... İnsanın aksiyonları (: *ef'âl el-ibâd*) konusunda insanlar ikiye ayrılır. Bir tâife, *fiiller*'in, kullardan (sâdır olduğunu) görür (îddiâ eder)'ler; bir tâife ise, Allah'tan bilirler. ... Her iki taifenin ikâme ettiği delil ve sebebler, ... kendilerine göre kuvvetlidir...»

433 «... Allahın *kazâ ve kader*'ini zemmetmek... câiz değildir...»

434 «... Bir haber (rivayet) vârid olmuştur ki insanın amel'i (yaptığı şeyler), güzel veyâ çirkin bir sûrette, kendisiyle birlikte kabre girecektir. Sâhibi ona:
— Sen kimsin? (diye sorunca), o da:
— Ben, senin yaptığın şeyim (*ene amelüke*) diyecektir...»

434*«... *Nefs,* kendi *ilm*'inin sûretiyle ve cisim (beden) ise, kendi *amel*'inin sureti ile haşr olunacaktır...»

435 «... Mümkin (varlık)'ın (istediğini yapmak) *kudret*'i aslâ yoktur...»

436 «... Kul'un (insanın) hiç bir (bağımsız) *fiil*'i ve şahsen vasıflandığı hâdis kudret'i için, hiç bir eser'i (etkisi) yoktur...»

437 «... Kader, zâhir olması bakımından, Zât ile Hakk arasında bir mertebedir. ... Zâhir olan şeylerde onun hükmü, cisimler âlemindeki *zamân* hükmüdür. İşte bunun içindir ki, muhakkıkların çoğu *kader*'i, aklî vakit'lere (Mücerred *zaman* kavramı'na) itlâk ederler...»

431*. *Fut.,* 1/138 (19)
432. *Fut.,* 1/194 (33)
433. *Fut.,* 1/220 (31)
434. *Fut.,* 1/245 (23-24)
434*. *Fut.,* 1/110 (4)
435. *Fut.,* 1/45 (1) : Müteakib not ile bunun arasındaki *çelişki*'ye dikkat etmeliyiz.
436. *Fut.,* 1/36 (18)
437. *Fut.,* 2/71 (8-9)

438 «... İrâde hürriyeti (: *ihtiyâr*), cebr'e tenâkuz teşkil eder. Bu arada insan, *ihtiyâr*'dan ne kasd edildiğini bilir ve varlık'ta, zorlama (*ikrâh*) olmaksızın (ilâhî) *cebr*'den başka bir şey yoktur. ... Bu mesele, mârifetlerdeki en büyük (güç) meselelerden biridir. Eskiden ve şimdi, nice kimseler bu konuda helâk olmuştur...»

e) *Eskatoloji* (ilm'ul-âhire) (XXX439-444)

439 «... *Cennet,* Resûl'un (Hz. Peygamber'in) mertebesidir...»

440 «... *Cennet* ve orada ikâmet, sonsuz (ebedî)'dur...»

441 «... *Cennet* ehli için iki nimet vardır: Cennet'de (bulunmasından dolayı) bir nîmet ve *cehennem* ehlinin, cehennemde (bulunmasından dolayı çektiği) bir nimet*. Cehennem ehli dahi böyledir**.

442 «... *Cennet* ve *Cehennem* arasında mutavassıt (orta) bir mertebe vardır ki o, *a'râf*'dır. Bu mertebede bulunan kimse, ne cehennem, ne de cennet'tedir...»

443 «... Cehennem (diye) isimlendirilmesi, kerîh (çirkin) görünüşlü olmasındandır...»

444 «... Bedenler *haşr* olmaz, sâdece, maddî bedenlerden tecrîd edilmiş olarak *nefs*'ler (ruhlar), ölüm (sebebi) ile *küllî nefs*'de haşr olur diyen kimse (konusunda) Allah, Hz. İbrahime haber verdi ki, iş onların zannettiği gibi değildir...»

---

438. *Fut.,* 2/39 (6-8)
439. *Fut.,* 1/114 (19-20)
440. *Fut.,* 1/212 (8)
441. *Fut.,* 1/106 (20-21)
Başka bir deyişle : Cehennemlik olanlar, iki çeşit azaba uğrayacaklardır : Cehennem'e girmekten dolayı bir azâb ve bir de, cennete girememekten dolayı bir azâb.
442. *Fut.,* 2/278 (30-31)
443. *Fut.,* 1/149 (15-16)
444. *Fut.,* 2/577 (17-18)

TATBÎKÂT VE SONUÇ

Bu araştırma boyunca *Futûhât* (*Fut.*)kısa ismiyle andığımız ve tam olarak *el-Futûhât el-Mekkiye* (الفتوحات المكية) şeklinde bilinen bu büyük eserde, İbn'ül-arabî'nin yazarlık husûsiyetlerini göstermeğe çalıştık. Binlerce sayfa ihtivâ eden bu hacimli esere dayanarak tesbît ettiğimiz *motifler* ve onlara dâir verdiğimiz *misaller* (: örnekler) sâyesinde, İbn'ül-arabî'nin bütün eğilim, davranış ve telâkkîlerini, ayrıca onun biyografik, bibliografik ve felsefî-tasavvufî yönlerini göz önüne sermeğe gayret ettik. Şâyet bu konularda ortaya çıkan bütün fasıllar dikkatli bir şekilde okunduysa, o takdirde zihinlerde gerçeğe uygun bir İbn'ül-arabî tasavvur edilmesine herhangi bir engel kalmamış demektir. Çünkü bu unsurlar ve misâller, İbn'ül-arabî'nin kendi sözlerinden derlenmiş bulunmaktadır.

Şimdi ele almamız gereken bir problem kalıyor ki o da, *motiflerin uygulanması*'ndan ibârettir. Başka deyişle : *İbn'ül-arabî'nin gerçek eserleri*'ni ortaya çıkarabilmek için geliştirdiğimiz bu *metod*'un nasıl sonuçlar vereceğini ve tatbik kabiliyetini sınamak icab ediyor. Futûhât'm motifleri ve bunların örnekleri, İbn'ül-arabîye isnâd edilecek diğer eserlerde de acabâ bulunuyor mu? İşte, ele almamız gereken mesele budur.

Uygulama için, İbn'ül-arabîye isnâd edilen herhangi bir eser üzerinde durmak ve *Futûhât motifleri* ile bunun arasındaki paralel noktaları tesbit etmek, pekâlâ mümkündür. Fakat biz, uygulamaya en az müsâit olan bir kitabı ele alacağız : Bu eser, İbn'ül-arabî'nin *Dîvân* adlı şiir kolleksiyonudur.

FUTÛHÂT VE DÎVÂN ARASINDAKİ ORTAK NOKTALAR

Divân adındaki *şiir* kolleksiyonunun, İbn'ül-arabî'ye âit olduğu bilinmektedir. Uygulama için büyük bir güçlük teşkîl edeceği de mâlumdur. Çünkü burada, sâdece *yirmidokuzuncu* (XXIX) *motif*'in konusunu teşkîl eden *şiirler*'den başka birşey yoktur. Bir de yardımcı unsur olarak biliyoruz ki bu kitap, Futûhât içinde İbn'ül-arabî tarafından zikredilmiştir. Hepsi o kadar.

Acabâ *Divân,* sadece bu iki unsura dayanmak sûretiyle bir gerçek (authentik) eser olarak kabûl edilebilir mi? Yani, bunun İbn'ül-arabî'ye âit olduğunu is-

bât edecek başka deliller bulmak kâbil değil midir? Yahut şöyle soralım: *Dîvân*, şâyet İbn'ül-arabî'ye isnâd ediliyorsa, bu iddiâyı hangi bakımlardan desteklemek kâbildir? İşte bu konuda yapılacak deneme, şâyet müsbet (: olumlu) sonuç verecek olursa, yâni sözü edilen *Fütûhât motifleri* ve onların misalleri, *Dîvân* içinde de bulunabilirse, o takdirde, geliştirdiğimiz metoda güvenmek gerektiği anlaşılacaktır.

Şimdi, çıkış noktası olarak bu eserin *anonim* (müellifi belli olmayan) bir kitap olduğunu farz edelim ve binlerce beyit ihtivâ eden *Divân*'ı tedkik etmeğe başlayalım.

Dîvân, pek mahdut ölçüde mensur (: nesir halinde) metinler ihtivâ etmekle berâber, (-fakat bunların toplamı iki üç sayfayı geçmez-), baştan sona manzûm (şiir halinde) yazılmış olan bir şiirler kolleksiyonudur. Elyazmaları ihtivâ eden çeşitli kütüphanelerimizde eski ve güvenilir nüshaları bulunan, ayrıca basılmış haliyle, büyük boy 475 sayfa tutan *Dîvân* (nşr. Mısır, h. 1271/m. 1885)'daki şiirlerin (beyit olarak) sayısı, 10.400'den daha az değildir. İçindeki bütün şiirler, tek müellife âittir. Sâdece *İmruul-Kays* (s. 191 ve 416) ve *el-Mütenebbî* (s. 91) gibi bâzı şâirlerden iktibâs edilerek kendi şiirleri arasına ustalıkla oturtulmuş birkaç mısrâ bulunmaktadır. Fakat bunların sayısı, bir elin parmaklarının sayısını geçmiyor.

Divân'ın yazarı, bütün Divan'larda olduğu gibi çeşitli beyitler içinde kendi davranış ve telakkîlerini, ayrıca kendi biyografisine vs. dair noktaları, yeri geldikçe zikretmektedir. Sözü edilen binlerce beyit, tekar teker okunarak, konularına göre fişlendiği zaman ortaya çıkan sonuçlar şöyledir :

Divân yazarı diyor ki : «... *Fikir sâhibini* (: mütefekkirleri), *sakın tekfîr etmeyiniz...*»[1] Görüldüğü üzere Divan yazarına göre tefekkür (: felsefe) yapanların kâfir sayılması, câiz değildir. Bu davranış, Futûhât'a tam manasıyla uygundur. Çünkü Futûhât yazarı dahi, *tekfîr*'in (: başkalarını kâfir saymanın) ve özellikle *düşünürleri kâfir sayma*'nın (I^1 ve I^2) aleyhinde bulunmaktadır. Demek ki, birinci *motif* yönünden, *Futûhât* ve *Divân* adlı eserlerin yazarları, ayni kanâatte kimselerdir. Bu sebeble, ismi geçen iki eserin ayni yazarın kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır.

İkinci motif açısından da, her iki eserin yazarı paralel görüşlere sâhiptir. Çünkü tasavvuf ve felsefe'ye karşı, özellikle dogmatik çevrelerin hücum ve saldırılarından ikisi de şikâyetçidir. Meselâ Futûhât'ın yazarı, bâzı fakîhler (: hukuk bilginleri) tarafından ithâm edildiği zaman, mukâbil olarak kendisi de onların bir

1. *Div.* s. 353 = krş. I^1

zulmet (: karanlık) içinde bulunduklarını söylüyor (II[1]) ve böyle davranan fakihlere : *Deccal* ve *Firavun* ismini veriyordu. (II[2]) Oysa *Divân* müellifi de, buna benzer bir davranışa sâhiptir. Nitekim şöyle diyor :

«... Ey, benim *sözümü levm edenler* (: kötüleyenler)....»[2]

«... İnsanlar benim *sözümü inkâr ettiler* ve bana... çok şenî (: kötü) davrandılar....»[3]

«... Onlar benim sözüme *kâfirlik* isnâd ediyorlar...»[4]

«... İşte, benim halime muhâlif olanlar dahî *zındık*'tır...»[5]

Divân'ın çeşitli yerlerindeki bu mısrâlar, *Futûhât*'ta şâhit olduğumuz misallerin tam paralelindedir. Çünkü, yukarda verilen misallere ek olarak, (-aslında ikinci motifle ilgili olduğu halde, siyâk sebebiyle XII[2] de gösterdiğimiz bir fragment'de) İbn'ül-arabî, bâzı fakihler (: *fukahâ*) tarafından *bunaklık* ve *zındıklık* töhmeti altında tutulmuştu. Bütün bunlar gösteriyor ki *Futûhât*'ın yazarı ile *Dîvân*'ın yazarı, paralel davranış ve telakkîlere sahiptir. Bu bakımdan da her iki eserin, ayni müellife âit olması gerekiyor*.

Üçüncü motif bakımından da bu iki eser (Futûhât ile Dîvân), ayni telakkiye göre yazılmış görünmektedir. Nitekim bu motife göre Futûhât yazarı, *zahirîlik* ve *bâtınîlik* ismini alan sivri uçlardan (ifrât ve tefrît'ten) kaçınarak, *orta yol* denilen *sünnîlik* taraflısıdır. (III[1], III[2] ve III[3]). Oysa bu davranış, *Divân* yazarı için de bahis konusudur. Nitekim, *Divân*'ın çeşitli yerlerinden derlediğimiz şu mısrâlara bakalım. Diyor ki :

«... Beni, (*zâhirî* mezhebine mensub olan) *İbn Hazm*'a nisbet ettiler (: bağlı gösterdiler). Oysa *ben,*...(böyle) *değilim*...»[6]

«... Benim mezhebim, Hâşimî Arap Peygamberi'nin (Hz. Muhammed'in) şeriatıdır....»[7]

Divan'ın iki ayrı yerinde bulunan bu mısrâlara dikkat edecek olursak, ifrât ve tefrîti temsil eden *zâhirîlik* (: Kur'anın *dış* manalarına dayanmak) ve *bâtınılik*

2. *Dîvân*, s. 408
3. *Dîvân*, s. 48
4. *Dîvân*, s. 309
5. *Dîvân*, s. 385
*. Ayr. II[14] de gördüğümüz *Fîh mâ fîh* (فيه ما فيه) tâbirine, *Dîvân* (s. 281) izinde de rastlamaktayız.
6. *Dîvân*, s. 47
7. *Dîvân*, s. 57

(: Kur'anın *iç* manalarına dayanmak) gibi sivri uçlardan uzak duran ve Hz. Peygamberin sünnetine (: sünnîliğe) uyduğunu söyleyen bir müellif karşısında bulunduğumuz anlaşılmaktadır. Oysa *Futûhât*'ın yazarı da böyle bir davranış içindedir. Demek ki her iki eserin yazarı paralel görüşlere sâhiptir ve bu iki eser, ayni müellifin kaleminden çıkmış görünmektedir.

Dördüncü motif yönünden de Futûhât yazarı ile Dîvân yazarı, ayni telakkîlere sahiptir. Çünkü *Futûhât*'ın yazarı, (*ilkâ, ilhâm* ve *imlâ* sûretiyle), *Allahın gönderdiği bilgiler*'e dayandığını (IV^1 ve IV^2) söylemektedir. Bu ifâde biçimlerinin, *Dîvân* müellifi tarafından da tekrarlandığını görmekteyiz. Nitekim, şu mısralara bakacak olursak:

«... Söylediğim her şeyi, *bana Tanrı haber verdi....*»[8]

«... O, bana *imlâ* ediyor ve ben (bunları) kendi elimle *yazıyordum...*»[9]

«... *Benim lisânım, Hakk'ın lisânıdır,* sözüm O'nun sözüdür...»[10]

mısrâları, *Divân* ile *Futûhât* yazarının ayni iddiâlarla eser telîf ettiklerini ve dolayısıyla da bu iki eserin ayni müellife (: İbn'ül-arabî'ye) âit olduklarını açıkça göstermektedir. Yine bu motif çerçevesindeki paralel görünüşlerden biri de, (*Fut.*, *IV^{61}*) ve IV^{71} de zikrettiğimiz iki fragment'in *Divân*'da da tekrarlanmasıdır:

«... *Allahın zâtı* (: Zât'ullâh) konusunda, sakın *tefekkür* etmeyin. Çünkü bu, bize Din'imizce getirilmiş (: emr edilmiş)'dir...»[11]

«... *Şerîatın İlâhı*'na kulluk et, *Aklın İlâhı*'na değil...»[12]

Beşinci motif bakımından da, bu iki eser, ayni müellifin kaleminden çıkmış görünüyor. Nitekim bu konuda verdiğimiz (V^{27}) misallerden biri, *Dîvân*'da, şöylece karşımıza çıkmaktadır:

«... Bu konuda kim bana *muvâfakat* ederse, ben de ona *muvâfakat* ederim....»[13]

Altıncı motif yönünde de, her iki eserin yazarları ayni zihin ve ruh yapısına sâhip görünmektedir. Nitekim Futûhâtın yazarı, yarı uyku hallerinde müşâhede edilen ve bir nevî *rûyâ* sayılabilecek olan *vâkıa*'dan söz etmektedir: Daha önce

---

8. *Dîvân*, s. 258; ayr. bak. br. 7. 14'deki * ve ***
9. *Dîvân*, s. 341
10. *Dîvân*, s. 354
11. *Dîvân*, s. 305=krş. IV^{61}
12. *Dîvân*, s. 253=krş. IV^{71}
13. *Dîvân*, s. 295=krş. V^{27}

VI[7] de verilen bir misâlde dikkatimizi çektiği üzere *Futûhât* müellifi, kendi çağdaşlarından *Kadı İbn Şeddâd* ile ilgili olan *vâkıa*'sını anlatıyordu. *Divân*'ın yazarı da (ayni şekilde) kendi çağdaşlarından *Kadı İzzeddîn Abdüsselâm*'la ilgili bir *vâkıa*'sını, şöylece anlatıyor :

«... *Vâkıa*'da, Şâfiî fakîhi *İzzeddin Abdusselâm*'ı gördüm.... Ahâliye, (Şâfiî) mezhebini öğretiyordu. Ben de onun yanına oturdum. (O sırada), Allahın kereminden suâl eden bir şahıs da gördüm ki, (bu zât),... bir beyit inşâd ediyordu. Ben de ona diyordum ki : —Bu konuda, benim de bir *kasîde*'m vardır. (Fakat) ben, her ne kadar bu beyitleri söylemeğe çalıştıysam da, söyleyemedim. Kendisine:

— Yüce Tanrı, işte şu anda benim lisanıma, bu mânâda söyleyeceğim (bâzı) beyitler icrâ (: ilhâm) etti dedim. (Bunun üzerine), bana tebessüm ederek dedi ki : —Peki, söyle bakalım.

Böylece, kulağımın daha önce hiç (kimseden duymadığı (şu 3 tâne) beyti, *Allah bana söyletti.**.... (Bunları okurken) o, tebessüm ediyordu. Biz bu durumdayken, *Kadı Şemseddin Şîrâzî,* ansızın yanımızdan geçti. Beni görünce, bineğinden indi ve giderek *İzzeddîn Abdüsselâm*'ın yanına oturdu. Sonra, bana dönerek :

— Beni, ağzımdan öpmeni istiyorum dedi ve ısrâr etti. Ben de onu ağzından öptüm. İzz('eddîn Abdüsselâm) :

— Bu da nesi? deyince,

— Ben, *rüyâ'dayım. Öpmek,* (onun isteğini) kabûl etmek'tir. Zirâ o, benim hakkımda hüsn-i zann sâhibidir**.... dedim. Sonra İzz(eddîn Abdusselâm), bana, açıkça değil fakat... îmâ ile dedi ki :

— Âilenle hâlin (: aran) nasıl? Bu soru üzerine, kulağımın (daha önce) hiç (kimseden) duymadığı, belki o sırada *Allahın bana söylettiği**** iki beyit inşâd ettim (söyledim) ki, şunlardır :

— *Ev halkım, kesemi dolu görünce*
Gülümser ve şakalaşmak için yaklaşır;
Fakat, paradan (yana), keseyi boş görünce
Kabalaşır ve beni ayıplayarak uzaklaşır.....»[14]

---

*. Bu misâl için bak. br. dn. 8, 9, 10

**. İbn'ül-Arabî, (*İkinci Motif*'de belirttiğimiz gibi), kendisine târizde bulunan *Mısır fukâhası*'ndan şikâyetçiydi. Çünkü onların hücumlarına mâruz kalmıştı. Fakat diğer birçok fukahâ ve kadılar'la dostluk içindeydi. (bak. II. Motif, s. 9-10)

***. Bu misâl için bak. br. dn. 8, 9, 10

14. *Dîvân,* s. 256-257 : (Burada geçen iki beyitin metni şöyledir)

Demek ki *Futuhat*'tan aktarılan bir metin (VI[7]) ile, burada *Dîvân*'dan aktarılan metin arasında, dikkate değer benzerlikler vardır. Her şeyden önce, iki metnin de sonunda, müellifin «para sıkıntısı»ndan söz ediliyor. Sonra, her iki metinde, müellif ile *dost fakikler* arasında geçen geçen konuşmalar, *vâkıa* (rûyâ) âleminde cereyân etmektedir. Bütün bunlar gösteriyor ki *Dîvân* yazarı ile *Futûhât* yazarı arasında, paralel bir uslûp, davranış ve telâkkî mevcuttur.

Yedinci motif olarak, Fütûhât yazarı, *seçkin ruhlar* ile bağlantı kurduğundan ve *ruhların tecessüdü*'nden bahsediyordu. Buna dâir misâller gerçi *Dîvân*'da mevcut değildir ama bunu nakz edecek delillere de rastlamıyoruz.

Sekizinci motif'de İbn'ül-arabî'nin, Hızır ile görüştüğünden söz etmiştik. *Dîvân*'da ise, bunu teyîd veyâ nakz edecek bir husûs mevcut değildir.

Dokuzuncu motif'e gelince: Apaçık bir aynîyet ve berâberlik ile karşılaşıyoruz. Çünkü *Futûhat*'daki bir metin ve 17 beyitlik kasîde, *Dîvân*'da (s. 338-339) aynen mevcuttur.

Onuncu motif yönünden de, her iki eserin yazarı, ayni şeyleri söylemektedir. Nitekim Futûhât yazarı, rûyâ âleminde Tanrı'yı gördüğünü ve O'nun hitâbını (seslenişini) işittiğini söylüyordu (X[4], X[5], X[6]). Buna tam mânasıyla uygun olan bir üslup, *Dîvân* yazarında da göze çarpıyor. Birkaç misâl verecek olursak, *Dîvân*'daki şu beyitleri zikredebiliriz:

«... Elinde, ağır basan mîzân olduğu halde, *ben Hakk*'ı *gördüm*...»[15]

«... *Hakk, bana seslendi*....»[16]

«... *Hakk, bana* Kur'anıyla *seslendi*....»[17]

«... *Yaratan'ım, bana* kendi cömertliği ile (bu gerçeği) *gösterdi*....[18]

«... *Uykumda* (: rûyâ'da), *Rabbimi gördüm* ve O'na dedim ki..... ve O, bana dedi ki....»[19]

Bütün bunlar gösteriyor ki, *Dîvân* ve *Futûhât* adlı eserler, ayni telakki ve iddialara sâhip bir yazarın kaleminden çıkmıştır.

Onbirinci motif'de, İbn'ül-arabî'ye *âyet geldiği*'nden bahs etmiştik. *Dîvân*'da ise, bunu teyid veyâ nakz edecek herhangi bir misâle tesâdüf etmiyoruz.

---

15. *Dîvân,* s. 254; ayr. bak. br. dn. 54
16. *Dîvân,* s. 211
17. *Dîvân,* s. 116
18. *Dîvân,* s. 45
19. *Dîvân,* s. 468

Onikinci motif'de, İbn'ül-arabî'nin *mîrâc*'ından söz etmiştik. Fakat bunun teyid veyâ nakz edilmesine, *Dîvân*'da rastlamıyoruz.

Onüçüncü motif'de İbn'ül-arabî: «*ben, aslâ peygamber değilim*» diyordu (XIII[10]). Ayni sözlere, *Dîvân'da* da rastlıyoruz. Meselâ:

«... *Ben,* ne peygamber, *ne de.... Tanrı elçisiyim...*»[20]

«... Ben, peygamber değilim, ne de elçiyim...»[21]

İşte bu benzerlikler, *Futûhât* ve *Dîvan*'ın, ayni müellife âit olduğu kanâatını kuvvetlendirmektedir.

Ondördüncü motif yönünden de bu iki eserin yazarları, ayni şeyleri söylüyor. Çünkü *Futûhât*'ın yazarı, *insanlara nasihat emrini,* Tanrıdan aldığını iddiâ ediyordu. (XIV[1], XIV[2], XIV[4]) Bu iddiaların aynisi, *Dîvân*'da dahi tekrarlanıyor. Meselâ:

«... *Rabbimin izniyle* biz, size *nasihat* ettik...»[22]

«... Bilin ki *ben,* size *nasihat* edici'yim...»[23]

«... *Ben,* size nasihat ettim...»[24]

Onbeşinci motif'de bahis konusu ettiğimiz misallere, *Dîvân*'da rastlanmıyor. Başka deyişle, *Futûhat* yazarının şâhit olduğu bâzı tabîat olayları (msl. Fırat nehrinin donması, Mekke'de gördüğü Kuyruklu yıldız, kendi kızı Zeyneb'in kundak çocuğu olduğu halde düzgün bir lisanla konuşarak herkesi şaşırtması, gibi nâdir görülen olaylar ve kerâmetler), *Dîvân*'da mevcut değildir.

Onaltıncı motif'de ise, Futûhât yazarının bir takım *garip yaratıklar*'dan (İşbiliye dolaylarında bulunup ta eti yenildiği takdirde botanik vs. gibi ilimlere sahib olunması, Mekke ile Irak arasında yaşayan bir *konuşan hayvan*'ın mevcûdiyeti, Kaf Dağı'ndaki efsânevî yılan, tek ayaklı olduğu halde sür'atle koşan bir yaratık'tan) bahsedilmesine, *Dîvân*'da rastlamıyoruz.

Onyedinci motif'de sözünü ettiğimiz *hikmetli fıkralar* (msl. filozof ve çocukları, filozof ile ressam arasındaki tartışma, *İbn Zühr* ile *İbn el-Sâig* arasındaki ilmî tartışma) ve *zâhidlik hikâyeleri* (msl. devlet başkanının kızı Zeyneb'in ölüm-

---

20. *Dîvân,* s. 274
21. *Dîvân,* s. 337
22. *Dîvân,* s. 350
23. *Dîvân,* s. 408
24. *Dîvân,* s. 254

den kurtulma sebebi, eşi vurulan beyaz kumrunun izdirâbı, Tanrı rizâsı için ibâdetin fazileti, Mekke'ye giderken vecde gelerek ibâdete başlayan bir delikanlının hikâyesi, İbn'ül-arabî'nin dayısının zâhidliği, vs.), *Dîvân*'da mevcut değildir.

Onsekizinci motif'de ise, Futûhât yazarının (bâzı metafizik ve ahlâk meselelerini izâh etmek için), *temsil ve istiâre* san'atından yararlanmasını söz konusu etmiştik. Bu davranış, *Dîvân* müellifinde de görülmektedir. Meselâ :

«... Bizim mükemmel oluştaki varlığımız, (ancak) yarasaların güneş ışığından idrâk edebildikleri (nisbette) idrâk olunabilir...»[25]

«... Allahın kulları arasında *ben,* bir mukaddes rûhum. *Tıbkı* gecelerin rûhu'nun, *Kadir Gecesi* olması gibi...»[26]

«... Benim kalbimin hayâtı, kendi tabiatımın bilgilerindendir. *Tıbkı* kayadan fışkıran *su*'yun, (kendi çevresine) hayat vermesi gibi...»[27]

Demek ki *Futûhât* ve *Dîvân* adlı eserler, bu bakımdan ayni üslûpla yazılmışlardır. Bu davranışa bakacak olursak, her iki eser ayni müellifin kaleminden çıkmış olmalıdır.

Ondokuzuncu motif'de sözünü ettiğimiz misallerdeki *nükteli ifâdeler*'e, *Futûhât*'da rastlanmasına rağmen, böyle örnekler *Dîvân*'da mevcut değildir.

Yirminci motif bakımından ise, bu iki eser ayni müellifin kaleminden çıkmış görünüyor. Çünkü *Futûhât*'da rastladığımız *atasözleri, vecîzeler* (özdeyişler), *Dîvân* müellifi tarafından da kullanılmaktadır. Meselâ :

«... Bir şahsın misâli, onun gölgesiyle zâhir (: belli) olur...»[28]

«... İnsana en sevimli (: câzib) şey, yasaklandığı şeydir...»[29]

«... Ahdine vefâ göstermeyenin vefâsı yoktur...»[30]

«... *Darb-ı mesel* (: atasözü) haktır (doğrudur)...»[31]

«... Ben, bilmediğimi *biliyorum...*»[32]

«... Ben, kesin olarak *biliyorum* fakat o (bunu) *bilmiyor...*»[33]

---

25. *Dîvân,* s. 3
26. *Dîvân,* s. 332
27. *Dîvân,* s. 334
28. *Dîvân,* s. 161
29. *Dîvân,* s. 431
30. *Dîvân,* s. 462
31. *Dîvân,* s. 326
32. *Dîvân,* s. 90
33. *Dîvân,* s. 413

Dikkat edildiği üzere, *Dîvân* yazarı ile *Futûhât* yazarı, paralel uslup davranışına sâhiptir. Ayrıca, son iki misâlin, *Sokratik ironi* şeklinde *Futûhât*'da (XX[7]) mevcut olduğunu da hatırlamak icab eder.

Yirmibirinci motif'de bahsettiğimiz meseleler, (: *Futûhât* yazarının *arapça olmayan sözler* kullanması ve ethnik görüşleri), *Dîvân*'da mevcut değildir.

Yirmiikinci motif'de gösterdiğimiz üzere, Kurân'da geçen *mukattaât* (tek harfler : msl. *Yâ-Sin; Elif-lâm-Mim* vs.) hakkında Futûhât yazarı çeşitli yorumlar yapmaktadır. Bu davranış, *Dîvân* yazarında da vardır. Nitekim *Dîvân* (s. 135-136)'daki bir *Kasîde*'nin, baştaki 13 beyti, *Elif-Lâm-Mîm* sözleriyle, müteâkip beyitler ise *Yâ-Sîn; Sâd; Hâ-Mîm* mukattaâtıyla başlamaktadır. Fakat *ebced* hesabı ve âyetler hakkında müşâhedeler, *Dîvân*'da mevcut değildir.

Yirmiüçüncü motif'te sözünü ettiğimiz bâzı unsurlar (msl. *sözü uzatmaktan kaçınmak* gibi tabirler), *Dîvân*'da mevcut değildir. Fakat, ayni motifde söz konusu edildiği üzere İbn'ül-arabî, bâzen *alternatif* (münâvebe ve tercih) tazammun eden ifâdeler de kullanmaktadır. Meselâ «... *ister* şöyle isim ver, *istersen* böyle...» gibi deyimler*, *Dîvân* içinde de mevcuttur. Misâl olarak :

«... Kim isterse gitsin ve kim isterse kalsın...»[34]

Kezâ, bu motifdeki (c) faslında belirttiğimiz bir uslup alışkanlığı, *Dîvân*'da karşımıza çıkıyor. Nitekim Futûhât yazarı, başka şâirlerden iktibasta bulunmaktadır. Söz gelimi *İmruulkays*'tan alınan bir beyit (XXIII[62]), *Dîvân*'da (s. 190-191) tekrarlanmaktadır. Yine bu şâirden bir mısrâı, (Futûhât'da bulunmamakla berâber), *Dîvân*'da (s. 416) anılmaktadır. Ayrıca, (Futûhât'da mevcut olmamakla birlikte), ünlü şâir *el-Mütenebbî* (öl. m. 965)'e âit iki beyit, *Divân* tarafından, bâzı açıklamalar eşliğinde aktarılmıştır. Diyor ki :

«... *Rûyâ*'da, (arkadaşım) *Şemseddin İsmâil el-Nûrî*'yi gördüm. Beni îstikbâl ediyordu. Bana, daha önce ne kendisinden ne de başkasından duyduğum iki beyit inşâd ediyordu :

أنا فى العالم الذى لا أراكم   كمسيح النصارى بين اليهود
فاذا ما رأيتكذ نصب عينى   أنا والله فى جنان الخلود

(Bunun) ilk (beyit)'ine, *Mütenebbî*'nin sözü(ne pek çok) benziyor :

ما مقامى باءرض نخلة الا   كمقام المسيح بين اليهود
أنا فى الله تداركها الله   كصالح بين ثمود

---

*. Bu ifâde biçimine, Kur'anda dahi (*Kehf sûresi, 29*) rastlanmaktadır.

34. *Dîvân*, s. 170

Bu *rûyâ, Şâm* şehrinde, 620 yılının 18 Cûmâdel-ûlâ sabâhında (görülmüş) idi...»[35]

Başka bir misâl daha gösterecek olursak, *Futûhât*'da (*Hallâc el-Mansûr*'a âit. XXIII[54] = XXIII[102]dn) bir mısrâ, *Dîvân* (s. 86) içinde aynen tekrarlanmaktadır. Demek ki her iki eserin yazarları, ayni deyimleri kullanan ve gerektiğinde, başka şâirlerden iktibâs ettikleri beyit ve mısrâları, kendi konuları için şâhit göstermek alışkanlığında olan kimselerdir.

Yirmidördüncü motif'de gösterdiğimiz üzere *Futûhât* yazarı, bâzı ünlü sözleri ve eski sûfilerin bâzı ifâdelerini birçok vesilelerle anmaktaydı: *Ebû Bekr el-Sıddîk*'e âit olan bir söz (XXIV[1]), *Dîvân* (s. 10) yazarı tarafından tekrarlanmaktadır. Ayni söz, telmih olarak *Dîvân* yazarı tarafından, iki defâ daha zikredilmiştir :

«... *Sıddîk* (Hz. Ebû Bekr) : Kendi aczini söyledi ki, bunun bir idrâki vardır...»[36]

«... Kendi idrâk'inden âciz olan...»[37]

gibi telmihler, buna misâl teşkil etmektedir.

Yirmibeşinci motif bakımından da, bu iki eser ayni müellifin kaleminden çıkmış görünüyor. Çünkü *Futûhât* yazarı, h. 634 (m. 1237) yılında, 72 yaşlarındaydı ve bu tarihi andığı Futûhât sayfalarını yazarken, «... *ömrümden geri kalanda...*» (XXV[3]) sözlerini sarfediyordu. Çünkü artık yalşanmıştı ve «... *ömrünün uzamasını...*» temennî ediyordu (XXV[4] ve XXV[5]).

Divân adındaki şiirler kolleksiyonu dahi, (-*Yirmiyedinci motif* bahis konusu edilirken görmüştük), h. 620-635 (m. 1223-1234) yılları arasında yazılmıştır. Bu son tarihte (h. 635/m. 1234'de) İbn'ül-arabî, 69 yaşlarındaydı ve ihtiyarlamış sayılırdı. Bu sebebledir ki, *Dîvân* yazarı :

«... Varoluş ve yetişmemden, *ömrümün sonuna kadar*...»[38]

sözlerini sarfettikten sonra, bâzı tipik ifâdelerle, *yaşlı* bir müellif (şâir) olduğunu, şöylece ifâde ediyor :

«... Zamanlar, kuvvet ve gençliğimi götürüyor;
Beni, zayıflık hânesine ilhâk maksadıyla.

---

35. *Dîvân*, s. 91
36. *Dîvân*, s. 324
37. *Dîvân*, s. 347

Terkibim çözülüyor; sûretim fi'len bozulacak
Kayalar ve topraklar altında......»[39]

Dîvân yazarı, artık ihtiyarlamış olduğunu, bir de şu beyitle, açık ve seçik olarak dile getirmektedir :

«... Yâ Rabbi, ben *güçsüz* kaldım
Ve öfkeli bir *ihtiyâr* oldum....»[40]

Demek ki *Futûhât*'ın o sıralarda *yaşlanmış* olan yazarının (ömür'le ilgili) temennî ve şikâyetleri, *Dîvân* yazarının (*ihtiyarlık*'la ilgili) şikâyet ve temennileri şeklinde karşımıza çıkıyor.

Yirmialtıncı motif'de sözü edilen misâllere gelince : Bu konuda *Futûhât*'da gördüğümüz, *«sür'atli şekilde yazmak...»* gibi tabirlere, *Dîvân*'da rastlamıyoruz.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, *Tâlî motifler* (I→XXVI) bakımından *Dîvân* adlı eser, *Futûhât*'m uslup ve muhtevâsına uygun olarak yazılmıştır. Bahis konusu yirmialtı tane motifden 16 tanesi (no. I, II, III, IV, V, VI, IX, X, XIII, XIV, XVIII, XX, XXII, XXIII, XXIV ve XXV. motifler) Divân'da mevcuttur; buna mukâbil 10 tanesi (no. VII, VIII, XI, XII, XV, XVI, XVII, XIX, XXI ve XVI. motifler), *Dîvân*'da mevcut değildir.

Esas motifler'e (no. XXVII-XXVIII-XXIX ve XXX) gelince : *Divân*'ın, İbn'ül-Arabî'ye âit olduğunu perçinleyecek delillere burada rastlıyoruz. Şöyle ki :

Yirmiyedinci motif'de, Futûhât yazarının biyografisi ve çevresindeki şahsiyetlerin kimlikleri konusundaki vesikaları bir araya toplamıştık. Bunları teyid edecek vesikalara, *Dîvân*'da dahi tesadüf etmekteyiz. Meselâ, *Dîvân* yazarı kendi isim ve nesebini şöylece belirtiyor :

«... *Ben,* hatm'ül-evliyâ *Muhammed* (İbn'ül-arabî)'yim...»[41]

«... *Ben, Hâtemî* (Hâtem asıllı), arap (milletinden) *Muhammed* (İbn'ül-arabî)'yim...»[42]

Demek ki, *Futûhât*'da gördüğümüz iki vesikada (VIII[1] ve IX[3]), İbn'ül-arabî'nin esas isminin (bizzat kendisi tarafından) *Muhammed* (: Mehmed) olarak anılması, *Dîvân*'da da görülmektedir. Üstelik *Dîvân* yazarı, kendi adını, daha tam şekilde :

---

38. *Dîvân,* s. 180
39. *Dîvân,* s. 69
40. *Dîvân,* s. 394
41. *Dîvân,* s. 334
42. *Dîvân,* s. 44

«... *Ben, Muhammed İbn'ül-arabî* olarak *bunları söylüyorum...*»[45] mısrâında göstermektedir. *Hâtemî* (Hâtem asıllı) olduğunu da, biraz önce andığımız mısrâ (dn. 42)'dan başka, şu mısrâlarda da tekrarlamaktadır:

«... Çünkü *ben, kerem sâhibi Hâtemî*'yim...»[46]

«... *Ben, Hâtemî* bir arabım...»[47]

İbn'ül-arabî'nin tam ismindeki *Tâî* (Tayy kabilesine mensup) nisbesine gelince: *Dîvân*'da, buna da tesâdüf etmekteyiz. Nitekim:

«... *Ben,* büyük *seyyid*'lerden, *Tayy* (kabilesi) neslindenim...»[48]

beytinde, bunu açıkça görebiliyoruz. Demek ki, bütün bunları bir araya getirip terkîb edecek olursak, *Dîvân* adındaki eserin yazarı, *Muhammed İbn-el-arabî el-Hâtemî el-Tâî*'dir. Bu ismi taşıyan *Dîvân* müellifi,

«... *Dayı*'larımız *Havlân*(î) ve *amca*'mız *Tayy*'lıydı...»[49]

şeklinde görülen bir mısrâda, kendi *dayı*'sının nisbesini gösteriyor. (Oysa, *Futûhât* yazarının dayısı, *Ebû Müslîm el-Havlânî*'dir: Bak. XXVII[11], XXVII[12], XXVII[13], XXVII[14] ve XXVII[14*]). *Dîvân* yazarının amcası, *Tayy*'lı (Tâî) olarak görünüyor. (*Futûhât* yaazrmm da amcası vardır ve *Abdullâh ibn Muhammed el-Hâtemî el-Tâî* ismini taşımaktadır. Bak. XXVII[9]). Bunlara ilâve olarak *Dîvân* müellifi, küçük yaşta ölen bir kızının vefâtından bahsederek diyor ki:

«... (Öldüğü zaman), kızımı kendi elimle mezara koydum...»[50]

Şüphesiz ki burada bahis konusu olan kız çocuğu, *Futûhât* yazarının kızı *Zeyneb* (bak. XXVII[15], XXVII[16], XXVII[17])'den başkası değildir.

Şimdi de, *Futûhât*'da zikredilen *tarihli olaylar* açısından *Dîvân*'a bakalım. *Dîvân* yazarı, h. 590 (m. 1194) yılında, *Tunus*'ta bulunduğunu söylüyor. (*Dîvân,* s. 332). *Futûhât* yazarının da ayni tarihde *Tunus*'ta bulunduğunu (bak. XXVII[43*]) bilmekteyiz.

Üstelik, *Dîvân* yazarının bu eserde andığı *tarihli olaylar, Futûhât* yazarının andığı tarihlere ve olaylara, tam mânasıyla uygun düşmektedir. Meselâ:

---

45. *Dîvân,* s. 57
46. *Dîvân,* s. 259
47. *Dîvân,* s. 308
48. *Dîvân,* s. 82
49. *Dîvân,* s. 267
50. *Dîvân,* s. 340

«... Bu *rûyâ, Şâm* şehrinde, 18 Cumâdel-ulâ 620 (m. 20 Haz. 1223) yılının pazartesi günü, sabahında görülmüştü...»[51]

«... *Melik el-Âdil*'in oğlu *Melik el-Azîz*'in, 10 Ramazan 630 pazartesi (m. 21 Haziran 1233) günü, Şâm zâhirinde *Nâga*'daki (özel) bahçesinde vefât etmesi konusunda...»[52]

«... Cuma gecesi, 27 Safer 631 (m. 21 Haz. 1234) yılında, *uyku* (rûyâ)'da gördüm ki ben, harap bir kabir üzerinde duruyormuşum...»[53]

«... Pazartesi gecesi, 28 Rebîul-âhır 631 (m. 1 Ocak 1234) yılında, *rûyâ'da Hakk'ı gördüm...*»[54]

Bu gibi vesikalara dikkat edecek olursak, bahis konusu ifâdelerde (dn. 51, 52, 53, 54), zikredilen h. 620 (m. 1223), h. 630 (m. 1233) ve h. 631 (m. 1234) tarihlerinin, *Futûhât* yazarının hayat hududları (h. 560-638/m. 1165-1240) arasında bulunduğu görülmektedir.

Dîvân'da bunlara ek olarak, *el-Bedr el-Habeşî* (s. 20) adlı bir şahıs anılmaktadır. Bu zat, muhakkak ki *Futûhât*'da zikredilen *Abdullah Bedr el-Hâbeşî el-Hâdîm*'den başkası değildir (Bak. VII[11] ve dn.; ayr. XXVII[55], ayr. XXVII[185] ve XXVIII[19]).

Dîvân'da, *İbn Câ'dûn... el-Hânâvî* (s. 333) isimli bir şahıs zikredilmektedir. Gerçekte bu isimde bir zât, İbn'ül-arabî'nin hocası olarak, *Futûhât*'da zikredilen şahıstır (Bak. XXVII[104]; ayr. *İndex*).

Dîvân'da ismi geçenlerden biri de, *İsmâil ibn Sevdekîn el-Nûrî* (s. 91 ve 181)'dir. Bu da, *Futûhât*'da [2/55(14-15); 2/758(17-19)] İbn el-arabî'nin sâdık öğrencisi olarak zikredilen şahıstır.

Bütün bunlar, *Dîvân* ve *Futûhât* adlı eserlerin, ayni müellife âit olması gerektiğini göstermektedir.

Yirmisekizinci motif yönünden ise, *Dîvân*'daki bir iki vesika'ya bakacak olursak, bu eser ile *Futûhât*, ayni müellifin kaleminden çıkmış görünmektedir. Nitekim bu motife göre *Futûhât* yazarı, kendine âit 48 tane eserin adını anmaktaydı. (Bu listede, *Dîvân*'ın ismi de mevcuttur. Bak. XXVIII[14*]). *Dîvân*'da ise, *Futûhât*'ın adı (ve bu eserin *7 nci bâb*'ı) anılmaktadır. (*Dîvân,* s. 79). Bir de, sâde-

---

51. *Dîvân,* s. 91
52. *Dîvân,* s. 238
53. *Dîvân,* s. 277
54. *Dîvân,* s. 321; ayr. bak. br. dn. 15, 16, 17.

ce isim olarak *Dîvân*'da (s. 353) zikredilen *Futûhât*'dan başka, *Ankâ'u Mugrib* deyimi (*Dîvân,* s. 39) geçmektedir ki, *Futûhât* müellifinin, *Ankâ'u Mugrib* adlı bir eserinin bulunduğunu (bak. XXVIII[5]→XXVIII[6]) bilmekteyiz.

Yirmidokuzuncu motif'de ise, *Futûhât* yazarının şâirlik yönünden ve kendi *şiir*'lerinden söz etmiştik. Hatırlanacak olursa *Futûhât*'da, toplam olarak *7700 beyit* mevcut olduğunu söylemiştik. Bunlardan yarıdan çoğunun İbn'ül-arabî'ye âit olduğunu da göstermiştik.

Futûhât'da, İbn'ül-arabî'ye âit olduğu kesinleşen şiirler arasında bâzıları, *Dîvân* içinde aynen mevcuttur. Meselâ :

Futûhât (2/698)'daki (آء) kâfiyeli şiirin ilk beyti, *Dîvân*'da (s. 21) aynen vardır.

Futûhât (2/698)'daki (آء) kâfiyeli şiirin, son üç beyti, *Dîvân*'da (s. 21) aynen mevcuttur.

Futûhât (3/21)'daki (آء) kâfiyeli (altı beyit'lik) *şiir*, *Dîvân*'da (s. 21) aynen tekrarlanmaktadır.

Futûhât (2/360)'da (ير) kâfiyeli 16 beyit, *Dîvân*'da aynen mevcuttur.

Bütün bunlar, *Futûhât* ile *Dîvân*'ın ayni müellife âit olduğunu göstermektedir.

Otuzuncu motif'de ise, Futûhât'daki *felsefî-tasavvufî fragmentler*'in söz konusu edildiği hatırlanacak olursa, sâdece *şiirler* ihtivâ eden *Dîvân* gibi bir eserde, böyle unsurların bulunma imkânlarının kıtlığı, tahmin yoluyla dahi kestirilebilecektir.

Şu halde, *dört* tâne olan *esas motifler* arasında, yâlnız bir tânesi (no. XXX) müstesnâ, diğer üç motif (no. XXVII, XXVIII ve XXIX), *Dîvân*'da mevcuttur.

Diğer taraftan, *yirmialtı* tâne olan *tâlî motifler* arasında, on tanesi müstesnâ, geri kalan onaltı tâne motif, *Dîvân*'da bulunabilmektedir. Demek ki, toplam olarak otuz tâne motif'ten, *Dîvân* içinde ancak *19 motif* mevcuttur. Geri kalan 11 tâne motif'e dair misâllere *Dîvân*'da tesâdüf olunmuyor.

Dîvân'da, *Futûhât*'ın bâzı motiflerinin ve onların ihtivâ ettiği misallerin bulunmamasına rağmen, *tatbikât* sayfalarını dikkatlice gözden geçirenler kabûl eder ki *Dîvân,* ancak *Futûhât*'ın yazarı olan İbn'ül-arabî'nin kaleminden çıkmıştır. Şu halde, diğer motiflerin *Dîvân*'da bulunmaması, bir yandan bu eserin bünyesi ile alâkalı olduğu gibi, diğer yandan da bâzı motiflerin mevcut olmadığı meselesi, *Dîvân*'ın müellifini tayîn etmemizde ciddî şüpheye cevaz verecek nitelikte değildir.

Tekrâr sözün başına dönelim ve başlangıçta ifâde ettiğimiz önemli noktaları hatırlayalım. Demiştik ki : *Dîvân* adlı eser, her ne kadar kesinlikle İbn'ül-arabî'ye âitse de- bir ân için farzedelim ki, bu eserin kime âit olduğunu bilmıyoruz. Sonra da, bu eser acabâ İbn'ül-arabî'ye âit olabilir mi? diye soruyor ve bu soruyu cevaplamak üzere, *Dîvân*'daki binlerce beyit'i okuyup, konularına (: yani : *Futûhât*'daki motiflerin konularına) göre fişlemeğe başlıyoruz.

Netice ne oluyor? Netice, *tatbikât* sayfalarında gösterdiğimiz şekilde ortaya çıkıyor ve hadd-i zâtında İbn'ül-arabî'ye âit olduğunu bildiğimiz *Dîvân*'ın, *Futûhât motifleri* ile *mukâyese* edilmesi sâyesinde, gerçekten de İbn'ül-arabî'ye âit olduğunu, açık-seçik olarak görebiliyoruz. Demek ki, *metod*'umuz bizi aldatmıyor ve ayni metod, İbn'ül-arabî'ye izâfe edilen birçok eserlere uygulandığı takdirde, *Dîvân* üzerinde yapılan sınamadaki gibi, tatmin edecek sonuçlar verebilecek demektir.

Dîvân'da mevcut olmayan *Futûhât motifleri*'ne gelince : Bunlar gerçi *Dîvân*'da mevcut değildir ama, onun *başka eserler*'inde mutlakâ vardır. Bir eser, şâyet gerçekten İbn'ül-arabî'ye âitse, onda ancak *Futûhât motifleri*'ndeki misaller bulunabilir: Yâni, bunların hâricinde ve bu *motifleri nakz edecek* başka motifler bulmak kâbil değildir. Başka deyişle : Filânca eserde (msl. *Dîvân*'da), filanca motifler, ve başka bir eserde ise, *Dîvân*'da göze çarpmayan motifler bulunabilir. Bu, daha çok o eserin bünyesine göre değişen bir keyfiyettir.

Sonuç (ve bir bakıma *gâye*) şudur : *Dîvân* adlı şiirler kolleksiyonu üzerinde İbn'ül-arabî'nin ismi bulunmasaydı ve hattâ başka bir kimseye izâfe edilmiş olsaydı, biz yine de, -söz konusu *Futûhât motifleri* sâyesinde- bu eserin *İbn'ül-arabî*'ye âit olduğunu pekâlâ isbât edebilecektik.

Şimdi, bir önemli nokta üzerinde durmamız gerekiyor : Mâdem ki böyle bir *metod* (-ki, bildiğim kadarıyla Türk-İslam mütefekkirleri konusunda bu, *ilk defâ* deneniyor) sâyesinde *Dîvân*'ın authentik olduğunu görüyoruz. Şu halde *Futûhât motifleri*'ndeki *misâller*'in sayısı da, (*Dîvân*'dakilerin inzimamıyla), gittikçe artacak ve zenginleşecektir. Meselâ, *Dîvân* (s. 232)'da, müellifin yakın dostu olarak anılan *Yûsuf ibn Ebî İshâk*'ın ismine, (görebildiğim kadarıyla), *Futûhât*'da rastlamıyoruz. Ayni şekilde, *Dîvân* (s. 43) içinde, müellifin yakın dostu olarak anılan *Nûr İbn el-Reşîd*'in ismi, *Futûhât*'da söz konusu edilmiş değildir. Kezâ, *Dîvân* (s. 256-257) içinde isimleri geçen *İzzeddîn Abdüsselâm* ve bir de *Şemseddîn Şîrâzî* adlı fakîhler dahi, müellifin yakın dostları olarak tanıtılmakla berâber, ayni şahıslar *Futûhât*'da zikredilmiş değildir. Şu halde, bu gibi şahısların da ilâvesiyle, *Futûhât*'da, (İbn'ül-arabî'nin biyografisinden çevresindeki şahsiyetlerden söz ettiğimiz) *yirmiyedinci motif*'in örnekleri biraz daha zenginleşmiş oluyor. Ayni zenginlik, pek tabiî olarak, misâllerin niteliğine göre, diğer motifler için de imkân

dâhiline girmektedir. Şimdilik, *Dîvân* bahis konusu olduğu için, *Futûhât motifleri*'ne olan en büyük katkı, (İbn'ül-arabî'nin şâirliğinden bahs eden) *yirmidokuzuncu motif*'de görülmektedir. Demek ki, ona izâfe edilen başka bir kitap üzerinde uygulama'ya geçtiğimizde, *XXIX. Motif*'in sâdece *Futûhât*'daki örneklerini değil, fakat ayni zamanda, *Dîvân*'daki örnekleri (: şiirleri) dahi imdadımıza çağırmamız imkânı doğuyor.

Gâye nedir? diye sorulacak olsa, diyebiliriz ki, İbn'ül-arabî'ye, şimdiye kadar *birçok eserler* isnâd edilmiştir. Bâzı eserler de var ki, (-meselâ tarafımızdan, 1969 yılında metni yayınlanan *el-Bulga fil-hikme :* البلغة في الحكمة adlı, *anonim* eser, bunlardan biridir-), onların üzerinde ne İbn'ül-arabî'nin, ne de başka bir kimsenin ismi yoktur. İşte, hangi guruptan olursa olsun, bir eserin İbn'ül-arabî'ye gerçekten izâfe edilip edilemeyeceğini ancak böyle bir usûl sâyesinde kararlaştırmak kabil olacaktır.

Diyelim ki, böyle zahmetlere girmeğe hâcet görülmüyor. Peki, hangi eserin *authentik* olduğunu tesbit etmeksizin, *İbn'ül-arabî'nin hayatı, eserleri ve felsefesi* konusunda bir araştırma (: monografi) yapmak mümkün olur mu? Şâyet, *authentik olmayan* eserlere dayanarak bir monografi ortaya koymağa çalışırsak, böyle bir eser sıhhatli sayılır mı? Hulâsa, İbn'ül-arabî'yi tedkik etmenin yolunu, bundan başka türlü düşünmek, her halde kâbil değildir. Artık, Tanrı izin verirse, gelecek cild içinde İbn'ül-arabî'nin diğer eserlerini, (-önce *Futûhat*'da anılanlardan başlamak üzere) ele alacağız.

İNDEKS - I

(ÖZ-İSİMLER)

A

Bedreddin Kalesi 27^{190} (→ Kal'atu Bedreddin)

Bedr el-Hâdim (→ Habeşî)

Behâr (el—) 27^{133}: İA. nin Mekke'de görüştüğü bir sûfi.

Bekke 8^{2} : Tunus'ta bir yer.

Bel'am ibn Bâûrâ : Fut., 2/333 (36)

Belkîs : Fut., 2/535 (21)

Belyâ ibn Malkân 8^{1}; ayr. Fut., 3/375 1-3) (→ Hızır)

Benû Dâbbe'ye mensup bir şair'den aktarılan *şiir* (: iki beyit) 23^{80}

Berbâ 24^{95} (Mısır)

Berberî (Sâlih el—) 27^{104}, 27^{109}, 27^{159}, 27^{160}, 28^{15} : İA. nin İşbiliye'de tanıdığı sûfi : *Melâmî* meşrep ve kerâmet sâhibiydi. Saygıyla andığı bu sûfi ile uzun süre berâber bulunmuş ve ondan faydalanmıştır. Kırk yıl seyâhat ettikten sonra, İşbiliye'deki *Mescid el-Rûtend*(*) içinde, kırk yıl süren inzivâ'ya çekilmiştir. Ayr. bkz. MİA, s. 102

Beyhakî (el—) : *Fut.*, 3/197 (1-3 vd.) Onun, *Kitâb el-Edeb* adlı eserinde, Bâb el-mü'min faslında tahric (tesbit) ettiği bir hadîse göre: Hz. Peygamber dedi ki: — Benim ümmetim, rahmete nâil olmuştur. Âhırette onlara azap yoktur. Allâhın onlara dünyâdaki azabı: zelzeleler, katl ve belâ'dır.

Beyt el-Makdis 12^{2}

Beyt el-Mâmûr (el—). 12^{2}, 12^{11}, 30^{367}

Beytullâh (Kâbe) 6^{12}

Bezzâr (Ömer el—) 27^{164}: İA. nın dostu.

Bezzâr (el-Mekkî = Mekineddin Ebû Şucâ Zâhir ibn Rüstem el-Isfahânî el—) 27^{91}, 27^{169}, 27^{170}, 27^{171}, 27^{172}:

Bâzen de *el-Mekki* yerine *Mekineddin* lakabıyla anılan bu zât, İA. nin, Mekke'deyken, h. 604 (m. 1208) yılı ve dolaylarında, kendisinden hadîs dinlediği dost ve hocalarından biridir. Mekke'de, *Makâm-ı İbrâhîm* imâmıydı. El-Bezzâr ismi, sâdece bir defa (27^{171}) zikrediliyor. Ayni şekilde *Mekîneddin* lakabı sâdece bir defâ (27^{91} = 27^{171}) anılmaktadır.

Bezzâr (Ömer el—): 27^{164}: İA. nin dostlarından biri olup, *Temâşekî* (*) ile birlikte anılmaktadır. Bu ikisi, *İbn el-Şiblî* (*) nin hâlini, İA. ye anlatıyorlar.

Bezzâz (Ebû Bekr el—): *Fut.*, 2/210 (6-7): *Müsned* sâhibi bir muhaddis'tir. (m. 873-965). krş. Brockl. GAL, Suppl. I/274.

Bicâî (Meryem bint Muh. ibn Abdûn ibn Abdurrahmân el—) 27^{14*} dn. Bir sûfi kadın olup, tasavvufa girişiyle ilgili *rûyâ*'sını, İA. ye anlatıyor. Bu zâhid kadın, herhalde bir «Emîr âilesi» olan *İbn Abdûn* (*)'un kızlarındandır. Bu âilenin *Abdülmecid*(*) ve *Abdullah*(*) isimli ferdleri de, İA. nin tanıdıkları arasındadır.

Bicâî (Ebul-Kâsım el—) 27^{161} İA. nin Merrakeş'te tanıdığı sûfîlerden biridir. *Gazzâl*(*) (=Ebû Abdullâh)'in, *İbn el-Arîf*(*)'le ilgili vak'asını, İA. ye anlatıyor. Bu olay (=kerâmet) için *Sanhâcî*(*) maddesine bakınız.

Bicâî (Ebû Zekeriyâ el—) : İA. nin *Ma'arra'lı* dostlarındandır : *Muhaddes* (Allahın hitâb ettiği) kimselerden biriymiş. *Deyr el-Bakara* (veyâ : Deyr el-Makbara)'da, *Zâviyetu Ömer ibn Abdülaziz*'de bulunuyordu: *Fut.*, 2/23 (-). *Maarra*'da bulunması hakkında bkz. *Fut.*, 2/703 (37). Buradaki ifâdenin alt ve üst tarafına bakılacak olursa, tıbkı *Kadib el-Bân*(*) ve *İbn Muhalled*(*) gibi sûfilere geldiği şekilde, bu şeyhe de, -bir kâğıt üzerine yazılmış olarak-, *yazılı vahy* gelirmiş. İsmi geçenler, uyandıklarında, bunu yanlarında bulurlarmış.

607 (2vd); 1/608 (32 vd); 1/639 (20); 1/652 (30 vd.); 1/664 (18 vd); 1/668 (2); 1/675 (33); 1/684 (4 vd); 1/696 (2 vd); 1/775 (17 vd) ayr. birçok defalar.

Burhâneddîn İsmâil (→ Âbidî)

Burâk 12[2]

Burzî (Takıyeddin Abdurrahmân ibn Âb el —) 27[141] dn. (→ Kastalânî)

Burz 27[141]

Bustân ibn Hayevân 27[51] : Fas'ta bir mevki adı. İA. burada, h. 593 (m. 1196-97) yılında, *Eşell el-Yed* lakabıyla tanınan *Kabâilî*(*) ile görüşmüştür.

Busurât 6[15] : Bağdad dolaylarında(?), İA.nin, *İbn Cûdî* (*) isimli arkadaşının ikâmet ettiği yer.

Büstî (Ebû Abdullâh el —) ve eseri : *Fut.*, 2/646 (23-24)

Bühlûl el-Mecnûn 23[88]

C

Câbir ibn Eyyûb (→ Hadramî)

Câbir ibn Abdullah : *Fut.*, 4/300 (15)

Câmi el-Addîs (? Uddeys) 15[16] : İşbiliye'de bir câmi (→ Addîs)

Câmi'u Dımaşk 9[3]

Câmi el-Kebir 9[9]: İşbiliye'de Ulu Câmi.

Câmi Tûnus 15[15] : Tunus Camii

Câriye Itâb el-Kâtib 23[115]

Cebel Kaf (= Kaf Dağı) : İsmi var, cismi yok bir dağ. Kur'an ve Hadîs'te mezkûr değil. İA.nin, *Ebû Medyen* (*)den söz ettiği anektodlar dolayısıyla anılmaktadır. Ayrıca bkz. 16[3], 16[4], 27[30] ve *Ankâ* mad.

Cebrâil (= Cibrîl) : Vahy meleği : 4[84], 7[1], 12[2], 30[262] ve ayr. s. 55 ve s. 101.

Cedâvil ved-Devâir (Kit. el —) İA.nin eserlerinden biridir : 28[26]*. Kitabın tam ismi ve tafsilât için bkz. *İnşâ* mad.

Cellâ (Yûsuf el-Megâvirî el —) 27[154] ve 27[154]*. İA.nin tanıdığı şeyh'lerden biridir. Düşman ülkesinde yedi yıl seyahat etmiştir. Çok göz yaşı döken, açlık çeken ve İA. ile birlikte seyâhat eden bu şeyhle, *Selâvî*(*) ile tanıştığı sıralarda sohbet ediyordu.

Cellâ (Ahmed ibn Yahyâ el —) : Eski sûfilerden biri. Bkz. s. 128 dn*.

Cemâleddin (→ Kassâr)

Cem'u vet-Tafsîl (Kit. el —) : İA.nin eserlerinden biridir : 28[8], 28[9], 28[10]. Bunun diğer ismi : *Tefsîr el-Kur'ân*(*)'dır [28[8] → 28[14]

Cerirî (? = Harirî : Ebul-Abbâs el —) 27[90] (→ Harîrî)

Ceuta (→ Sebte)

Cerrâh (→ Kettânî)

Cevherî'den bir fıkra : Rûyâ'nın madde âleminde gerçekleşmesi : 15[12]

Cezerî (Ali ibn el-Hattâb el —) Cezîre'li bir sûfî : *Rûyâ*'sında Allahı görüp konuşmuş. Bu olayı, *İbn el-Nahhâs*(*) diye mârûf olan el-İmâd Abdullah ibn el-Hasan, bizzat İA.ye anlatmaktadır : *Fut.*, 4/579 (10-17).

Ceziret el-hadrâ (el—) Endülüs'te *Algeciras* kasabası: 27[38], 28[16]. Berberîler'in şehri olan *Sebte* (Ceuta)'nin karşısında, *Şezûne* (*) ile hemhudûd. Surları, deniz kıyısında fakat, gerçekte bir «ada» olmayıp, «yarım-ada»dır. *Kurtuba*'ya 55 mil mesâfededir. (bkz. Yâkût, *Mûcem el-büldân*, 2/136). İA., h. 589 (m. 1193) yılında burada bulunmuştur. Ayr. bkz. *MİA*, 103 ve dn. 184.

Ceziretu Tarîf (Tarif Adası) 27[40] ve 27[161]

Cezîrî (→ İbn Tarîf)

Cidde (Hicâz'ın sâhil şehri) 15[10]

Cîlî (→ İbn Meserre)

Cîlî (= Gîlânî : Abdülkâdir el—) (m. 1077-1166) : *Kâdiriye tarikatı*'nın sâhibi olup, İA.nin doğduğu (m. 1165) yıldan bir sene sonra vefât etmiştir. *Evânî*(*)'nin dostuydu. Kendi zamanında *kutb*(*) olarak biliniyordu. Tasarruf sâhibiydi.

Bağdad'ta yaşamıştı ve birçok menkabeleri vardı. *Sıdk*(*) sâhibiydi. *İbn el-Şiblî*(*)'ye hocalık etmiş ve kendi zamanının efendisi olmuştu. *Şath*(*) sâhibiydi [24_{105} den 24_{112} ye kadar]. Ayr. 24_{116}, 27_{104}, 27_{167}, 27_{168}, 27_{169}

Cordova (→ Kurtuba)

Cürhümî'den nakledilen bir şiir: 23_{118}

Cüneyd el-Bağdâdî (el—) (ölm. m. 910) Ünlü sûfilerdendir. *Tevhîd* konusunda sorulan suâllere, her seferinde ayrı cevap verirdi. *Mârifet* ve *ârif* konusunda, *levn'ül-mâ, levnü inâihi* (Suyun rengi, kabın rengidir) diyordu. Kendisi bu mertebeye, ancak otuz yıl *ibâdet* ederek ulaşmıştı. Diyordu ki, *zındıklık töhmeti*'ne katlanmadıkça, *hakikat*'a ulaşmak kâbil değildir (24_{55}). *Kur'ân* ve *Hadîs*'ten bilgi alıyordu. İA, bir ara *Musul*'de (h. 601=m. 1204-1205) yılında bulunduğu sırada, hocası *Mukrî*(*) (= İbn Şeddâd)den rivâyetle, *Cüneyd* ile bir *Râhib* arasında, *Sinâ Dağı*'nda geçen konuşmadan sonra, râhibin müslüman olduğunu aktarmaktadır: 24_{51}, 24_{52}, 24_{53}, 24_{54}, 24_{55}, 24_{56} ve 27_{89}.

Cüveynî (Kadı Şemseddin Ahmed ibn Mühezzibüddîn Halil el—) : İA. nin dostlarından biri olup, o sıralarda *Şâm* kadısıydı. Görülen bir *rûyâ* aktarılmaktadır : *Fut.,* 3/562 (21-24)

Cüveynî (Ebûl-Maâlî el—) Gazzâlî'nin hocası olup, *İmâm el-Haremeyn* unvanıyla mârûftur : *Fut.,* 2/321 (18-19); *Fut.,* 4/649 (37).

D

Dakkâk (→ Dekkâk)

Dârekutnî (Ebul-Hasan el—) : *Fut.,* 1/518 (14 ve 26) 1/592 (34), 1/593 (9); 1/595 (29 ve 35); 1/596 (23) 1/652 (32); 1/672 (13) ve daha birçok defâlar. (→ *Abdülkâdir* Gilâni)

Dammâm ibn Sa'lebe el-Ca'dî : Fut., 1/519 (14)

Darîr (Ebur'-Rebî el-Mâlıkî el—) 27^{161}*, 27^{177} dn (→ Mâlıkî)

Darîr (Ebul-Abbâs İbn el-Arîf el-Sanhâcî el—) (→ Sanhacî)

Darîr (İbrahîm ibn Süleyman el—) : İA. nin *Haleb*'te tanıştığı bir şahıs olup, *Hâbûr* yörelerinde, *Deyr el-Rummân*(?)'da, (Haleb'te?), İA. nin evinde, şunları anlatıyor : Sözüne inanılır bir *oduncu* (*), dağ başında bir *yılan* (*) öldürmüş. Oranın halkı ise : — Sen bizim amcamızın oğlunu öldürdün diyerek, onu kendi başkanlarının huzûruna götürmüşler. Başkan ise, onu serbest bırakıyor. Bu başkan, gerçekte bir *cinn*(*) imiş. Bu fıkra ayni zamanda *Muazzamî*(*) ve bir de *Âbidî*(*) tarafından, İA. ye anlatılmaktadır : *Fut.,* 3/54 (28-37)-55 (1-2).

Deccâl 2^2, 8^4

Dehhân (Ebul-Abbâs el—) : İA. nin Fas'ta tanıştığı sûfîlerden biri olup, *Dekkâk*(*) ile birlikte anılmaktadır : *Fut.,* 2/629 (22); ayr. MİA, s. 125 ve dn. 263.

Dekkâk (Ebul-Abbâs veyâ Ebû Abdullâh el—) : İA. nın *Fas*'ta tanıştığı bir şeyh. Künyesi, iki şekilde gösteriliyor. Hiç kimseyi gıybet etmeyen (= çekiştirmeyen) ve kendi huzurunda bir kimsenin gıybet edilmesine müsâade etmeyen bir kimseydi: *Fut.,* 2/13 (21-22) ayr. 4/556 (24-25. *Cem'* konusunda bir görüş (nazariye) sâhibiydi: *Fut.,* 2/573 (4-5). İA. nin, bu zât hakkında bir telâkkisi vardır: *Fut.,* 2/573 (11-12). Aslen Mağrib'teki *Selâ* (*) şehrine mensûp olan ve (belirtildiği gibi),*gıybet*'den kaçınan bu şeyh, «... Ebû Bekr el- Sıddîk'ten sonra,

onun *tefsîr* konusundaki anlayışına (27[130] ve 27[131]) dair iki misâl göstermektedir. Ebû Medyen'in vefât tarihine ışık tutacak bir fragment (27[130]) sâyesinde de, onun h. 589 (m. 1193) yılında vefat ettiğini anlıyoruz. (= 27[30]). İA. h. 590 (m. 1194) senesinde, *Tlemsen*'de bulunurken, Ebu Medyen'e buğz eden bir adamı, *rüyâ*'smda görüyor. (9[8] = 27[43]). *Ebû Medyen*'ın talebesi olan *Kûmî* (*) nın, *Kaf Dağı* ve onu kuşatan *yılan* efsânesinde sembolleştirdiği Ebu Medyen sevgisi (16[3]) ve ayni menkebenin, bir de *Sedrânî* (*) tarafından İA. ye anlatılması (16[4]), Futuhat'da tesâdüf olunan unsurlardır. Ayrıca tafsilât için bkz. MİA, s. 91-96.

Ebû Medyen'in oğlu 15[14] : yedi yaşlarında iken, bulundukları *Bicâye* şehrinde denizlere bakarak, henüz görünmeyen mesâfelerdeki gemileri keşf ediyor ve bunların içinde kaç kişi bulunduğunu söyleyebiliyordu.

Ebû Muhammed Abdülaziz : 28[27]

Ebû Muhammed (→ Abdülhak); (→ İbn Hâzim); (→ İşbilî).

Ebû Mûsâ 24[33] (→ Di'bilî)

Ebû Müslim → Havlânî

Eb'ul-Mütevekkil 23[110] : İA. nin bir dostu olup, kendisinden bir beyit aktarılmaktadır. Ayr. bkz. MİA, S. 151.

Ebû Nuaym el-Hâfız ve eseri : *Delâil el-Nübüvve : Fut.*, 3/3 (20)

Ebu'n-Nücebâ 27[114] : *Ebû Medyen* (*) in künyesi.

Ebû Nüvâs 23[55], 23[81], 23[81] dn.

Ebur-Rebî el-Kefif (→ Mâlıkî)

Ebû Saîd (→ Harrâz)

Ebû Saîd (→ Seyyid—)

Ebû Saîd el-Hudrî : Fut., 3/50 ( ) Rü'yeltullâh hkk.

Ebû Sevr : Fut., 1/519 (24-25)

Eb'us-Suûd (→ İbn el-Şiblî) 24[106], 24[108], 24[109], 24[114], 27[163], 27[167]

Ebû Şucâ (→ Isfahânî)

Ebû Tâlib el-Mekkî 30[280]

Ebû Übeyd (→ İbn el-Cerrâh)

Ebûl-Ulâ 17[3] (→ İbn Zuhr)

Ebul-Velid (→ İbn Rüşd); (→ Arabî); (→ Hadramî)

Ebû Vehb el-Fâzıl (→ Abbâsî) 23[82]

Ebû Yahyâ Abdurrahmân (Emir—) 27[67] dn. İA. nin, h. 597 (m. 1202-1203) yılında, Afrikadaki *Vâcibîn* (*) emiri olarak tanıttığı ve kendisinden iltifât gördüğü bir devlet adamı.

Ebû Ya'zâ 27[111], 27[112], 27[161] : *Ebû Medyen*(*)in hocası olan ve Mağrib'te yaşayan bu şeyhin, birçok kerâmetleri vardır. Meselâ, ona bakanların gözleri kör olurmuş, fakat bu sûretle kapanan gözler, şâyet onun cübbesine sürüldüğü takdirde, yeniden iyileşirmiş. Bu ünlü şeyh, Ramazan aylarında kendine ait iyi davranışların muhasebesini yapardı.

Ebû Yezîd (→ Bistâmî); (→ Fâzâzî)

Ebû Yûsuf (fakîh) : *Fut.*, 1/504 (12-13) *Fut.*, 1/397 (8) ve birçok defâlar

Ebû Zer (ve Tebuk gazvesi) : *Fut.*, 2/328 (33)

Eflâtûn el-ilâhî : Fut, 2/580 (2-3)

Efrenc (frenkler) 21[1]

Ehl-i Beyt (Hz. Peygamber âilesi) 30[408]

Ekberî (İbrâhim ibn Mes'ûd el—) 23[114] Tek beyitlik bir şiiri aktarılıyor.

Eksem ibn Sayfî : 17[1] dn.

Emîr Ebû Yahyâ (→ Ebû Yahyâ)

Emir el-müminîn'in kâtibi (→ İbn Abdûn)

Emevîler (→ Ömer ibn Abdülaziz)

Emir el-mü'minîn (?) 23[84]

Endelusî (Abdullâh el-Megâvir el—) 27[173], 27[174]

Endülüs (İspanya) 5[16], 16[6], 16[7], 22[15], 27[2]

Enes ibn Mâlik 27[91]; ayr. *Fut.*, 2/402 (17 vd.) : Hz. Peygambere yirmi yıl hizmeti hkk.

F

Fâsıklık ile ithâm edilen bir şeyh (→ Zındık şeyh)

Fâtıma (Hz. -) 30^{407}

Fâtıma bint el-Tâc : Fut., 2/581 (28-32) = MİA, 147-148 ve dn. 355 : İA. nin Mekke'de gördüğü bir kadın sûfî : Babasının vurduğu *kırbaç darbelerine sabr* edip, üstelik bunların acısını hiç hissetmiyordu.

Fâtıma bint İbn el-Müsennâ 15^{9}, 27^{133}, 27^{134} : İA. nin *İşbiliye*'deyken tanıyıp feyz aldığı, ihtiyar (95 yaşında) bir kadın sûfî (: *Şeyha*). Kendisi aslen Kurtuba'lıymış. Fâtiha sûresini okuduğu zaman, bütün istedikleri Allah tarafından yerine getirilmiş. (15^{9}) İA. onunla tanıştığı sıralarda, Fatıma'nın 95 yaşlarında bulunduğunu tekrarlıyor. (27^{133}) Bâzen *def* çalarak neş'ellenen bu kadın, çok fakirdi. İA. kendi elleriyle, onun için sazlardan bir *kulübe* (küçük barınak) yapmıştı. *Fâtıma* ölünceye kadar burada ikâmet etmişti. İA. nin annesi, onu burada ziyâret etmişti (27^{134}) Ayr. bkz. MİA, s. 72-73. İA. nin ondört yıl feyz aldığı bu muhterem kadın, yaşlılığına rağmen, «genç kız» kadar güzelmiş. Gençliğinde «iyi» bir adamla evliymiş fakat o öldükten sonra, bir daha kimseyle evlenmemiştir. Onun h. 595 (m. 1198-99) senesi dolaylarında, *İşbiliye*'de vefât ettiğini tahmin etmek kâbildir.

Fâtıma el-Nîşâbûriyye (Nişâpûrlu Fâtıma) : *Zünnûn el-Mısrî* (öl. m. 861 devri zâhidelerinden biri : 24^{89}

Fâtiha sûresi 15^{9}

Fâzâzî (Ebû Yezîd Abdurrahmân el—) 23^{111} ve 27^{39} : İA. nin *Endülüs*'te tanıştığı şahsiyetlerden biridir (bkz. MİA, s. 105). Kendisinden bir *şiir* (tek beyit) aktarılmaktadır.

Fenâ fil-Müşâhede (Kit. el—) 28^{18}: İA. nin bir eseri ve konusu.

Ferberî (el—) 9^{10}, ayr. *Fut.*, 2/451 (32-34)

Fergânî (El-Reşîd el—) *Fut.*, 1/534 (23-29) : İA. nin dostlarından biri olup, İA. ye, *Fahreddin el-Râzî* (*) hakkında bir olay naklediyor. Bunun metni için bkz. İbn'ül-arabî, *El-Bulga fil-Hikme* (nşr. N. Keklik), Giriş kısmındaki türkçe açıklamalar, s. 38, not 57.

Fern 15^{12} : Mısır'da bir yerin adı.

Feylesof (İsmi verilmeyen bir İslâm filozofu) 15^{11}, 27^{29}; MİA, 81-82 : İA. nin h. 586 (m. 1190-91) yılında *İşbiliye*'de bulunduğu sırada *kerâmet*(*)'leri inkâr eden bir «feylesôf»un, şeyhlerin toplandığı bir mecliste, (şeyhler tarafından gösterilen bir kerâmet sayesinde) iknâ edilişi.

Ferrâ'(el—) *Fut.*, 1/369 (12); *Fut.*, 1/219(28)

Frenk(ler ve lisanı) 4^{71}, 21^{1}, 21^{2}

Fırat nehri 12^{2}, 15^{1} : Fırat nehrinin buz tutması = donması hakkında.

Fizârî (Heymes el—) 23^{119} : Câhiliye şâirlerinden biri. Ona âit bir beyit zikrediliyor.

Fizâzî (→ Fâzâzî)

Firavun 2^{2}, 30^{79}

Fürreyânî (Ali ibn Abdullah ibn Abdurrahmân el—) *Fut.*, 2/337 (2-3) : İhtimâl ki, Magrib'te bulunan *Fürreyâne* (bkz. *Mu'cem el-büldân*, 4/259)'ye mensup bulunan bu zât, kendi arkadaşı *İşbîlî*(*) (= Ebû Muhammed Abdülhak el-Ezdî el-İşbîlî)'ye dayanarak, İA.ye *99 İsim* konusunda rivâyette bulunuyor. İA. bu rivâyeti, onun da ismini zikrederek, bir de İşbîlî (: Abdülhak)'den nakletmektedir.

Fürs (= İranlılar) (→ Fars'lılar)

Futûhât el-Mekkiye (Kit. el - -) 5^{21}, 28^{97}

Fuzayl ibn İyâz (El-Fudayl ibn İyâd) 24^{100} : Klasik sûfîlerden biri.

G

Gazzâl (Ebû Abdullâh el - -) 27[148], 27[161] : Meriyye şehrine mensup sûfilerdendir. *Sanhâcî*(*)'den naklettiği bir *kerâmet*(*) olayını, *Bicâî*(*) (= Ebul-Kasım)'ye anlatmış ve İA. bunu, mezkûr *Bicâî*'den, *Merrakeş*'te dinlemiştir. *Ebû Abdullâh el-Gazzâl,* nesil itibâriyle, *Ebû Medyen*'in akranıdır.

Gazzâlî (Ebû Hâmid el - -) Ünlü düşünür (m. 1058-1111) hakkında Futûhât'da birçok referanslar vardır: 2[8], 2[9], 4[54]* dn., 7[2], 18[1] dn., 24[4], 27[83], 27[175], 30[135]; ayr. *İhyâ*(*); *Müstazhir*(*)

H

Habeşî (Abdullâh Bedr el-Hâdim el - -) 7[11], 27[55], 27[185], 28[19], 29[16] : İA. nin çok sevdiği ve Anadoluya kadar uzayan seyâhatlarında, yanından hiç ayrılmayan ve ihtimâl ki h. 617 (m. 1220-1221) yılında *Malatya*'da vefat eden sâdık dostlarından biridir. Futûhât'da çeşitli şekillerde anılmaktadır. Meselâ *Abdullah el-Hâdim*(*), *Abdullah Bedr el-Hâdim*(*) gibi. Kendisi *Martülî*(*) adındaki hocasıyla tanıştığından beri, onu tanımaktaydı. Nitekim mezkûr şeyhin ziyâretine, *İşbiliye* şehrinde berâberce gitmişlerdi. (MİA, 76 ve dn. 73). *Habeşî*'nin, Şeyh *Rundî*(*) ile de tanışıklığı da vardır. (MİA, 110, ve dn. 217). İA, *Sebte* (= Ceuta) şehrine gittiğinde de (: en erken h. 589 = m. 1193) onu tanımaktaydı. (MİA, 124 ve dn. 255 deki açıklamalar). Muhtemel olarak h. 617'de (yk. bk.) öldüğüne ve h. 598 yılı dolaylarında tanıştıklarına göre, İA. ile onun dostluğu, yirmi yıl kadar devâm etmiş görünüyor. (bkz. MİA, 130-131). Malatya'da vefat ettiği gün, *gusl* edilirken bir ara gözlerini açıp konuşmuştur (7[11]) ki İA, böyle bir iddiayı, Futûhât'ın başka bir yerinde daha zikretmektedir (7[11] dn.). İA, *Hılyet el-ebdâl*(*) adlı eserini onun ve diğer bir şahsın isteği üzerine yazmıştır (28[19]). Hicrî 594 (m. 1197-1198) yılında *Sebte* şehrinde bulunduktan sonra, onunla birlikte *Fas*'a gidiyor (27[55]). Şeyh *Mardînî*(*) hakkında İA. ye menkabeler aktaran [27[185]; ayr. ***Fut.,*** 3/555 (14-16)] yine bu *Habeşî*'dir fakat onu, ayni nisbeyi taşıyan *Mes'ûd el-Habeşî*(*) ile birbirine karıştırmamalıdır. Ayr. bkz. *Haddâd*(*).

Habeşî (Mes'ûd el - -) : ***Fut.,*** 2/579 (21): İA. nin, *Şam*'da bulunduğu sırada tanıdığı sûfilerden biridir. Büyük bir ihtimâl ile, diğer *Habeşî*(*)'den başka bir kimsedir.

Habeşî (→ *Bilâl*)

Habeş(ler ve lisânı) 4[71], 21[1], 21[2]

Hâbûr (Haleb dolaylarında bir yer) (→ *Darir,* İbrâhim)

Hâccâc (= Haccâc ibn Yûsuf : m. 661-714) : 17[14] (Irak Vâlisi), 19[4]

Haccâc (Abdullâh ibn Ömer Halef el - -) : Fut., 1/480 (27-28) : Fâsiklardan biri.

Hacerî (→ Hucrî)

Hacer el-esved (el - -) 6[12], 12[2], 27[126]

Hâdim (Abdullah el - -) 27[55] (→ Habeşî)

Hâdim (Abdullah Bedr el - -) 29[16] (→ Habeşî)

Haddâd (= Demirci) ***Fut.,*** 2/202 (35-37) - 203 (1-2) = MİA, 102 ve dn. 178 : İA. nin *İşbiliye*'deyken tanıdığı bir *demirci* olup, ismi açıklanmıyor. Müşterilerinden ücret almaz ve bunun yerine, (ısmarlanan iş devâm ettiği sürece) *salavât* getirilmesini şart koşarmış. (→ *Allahümme salli...*)

Haddâd : ***Fut.,*** 3/555 (13-16) : «... Ye-

men'de bir *büyük adam* (ulu kişi)... vardı ki ona, *el-Haddâd* denilirdi. *Şeyh Rebî ibn Mahmûd el-Mardînî el-Hattâb* (→ Mardînî) onu görmüştü. ..... Bunu bana, arkadaşım *el-Hâdim Abdullâh Bedr el-Habeşî* (→ Habeşî), Şeyh Rebî'den (naklen) haber verdi.....»

Hadramî (Ebul-Velîd Câbir ibn Eyyûb el - -) : *Fut.,* 1/680 (6-7 vd.) : İA. nin İşbiliye'deki hocaları olan *Lahmî(*)*, *Mukrî(*)* ve *İbn Mikdâm(*)* gibi zâtların rivâyet ettiği bir hadîs'i aktarmaktadır.

Hakîm el-Tirmîzî (el—) (m. 859-922) : Eski ve meşhûr sûfîlerden biri : 24^{43} → 24^{50}; 27^{114}.

Haleb 6^{3}, 27^{96}, 27^{190}, 28^{93}

Halef (→ İbn Yamûn)

Halevî (? Hulvî = el-Mühezzib Sâbit ibn Anter el - -) 27^{85} : İA. nin, *Musul*'de, h. 601 (m. 1204-1205) yılında tanıştığı ve Kur'ân ile *muâraza(*)* ettiği halde, zâhid olan imamlardan biri olarak târif ettiği bir şahıs. Kendisi, ayni yıl (h. 601'de) vefat etmiş : *Fut.,* 3/19 (26-28) = MİA, s. 150 ve dn. 368.

Hâlid ibn Safvân : Fut., 4/595 (8-9)

Halîl (→ Cüveynî)

Hallâc el-Mansûr (el—) (m. 857-922): Eski ve meşhûr sûfîlerden biri: 23^{54}, 23^{102}, 23^{103}, 23^{104}, [24^{71} → 24^{77}] Meşhûr bir mısrâı (23^{54} = 23^{102}) defalarca tekrarlanmaktadır (bkz. 23^{54} dn.). Giyiniş şekli (24^{71}), oturduğu evde *sîmyâ* ile uğraşması (24^{72}), heybetli görünüşü (24^{73}), *Kur'an* ile *muâraza(*)* etmesi yüzünden felâkete uğraması (24^{74}), *Besmele* ve *Kün* arasındaki ilişkiye dâir sözleri (24^{75}), çağdaşı *Şiblî(*)* ile arasındaki farklı hususlar (24^{76}) ve bâzı müteferrik unsurlar (24^{77})'dan söz edilmektedir. İA. onun lehinde bir tavır takınmış görünüyor.

Hal'un-Na'leyn (Kit.—) : Tunus'lu meşhûr bâtınî şeyh *İbn Kasiyy(*)*'in eseri olup, İA bu kitabı, bizzat müellifin oğlundan, *Tunus*'ta okuduğunu haber veriyor.

Hâme ibn el-Hâm ibn Ukayyir ibn el-İblîs 30^{342}

Hâmid 9^{3} : Şam'da bulunduğu sırada, *İbn el-Ahfeş(*)* adlı arkadaşı dolayısıyla bahis konusu bir şahıs.

Hamdûn el-Kassâr 27^{104} : Eski sûfîlerden biri.

Hanâvî (İbn Ca'dûn el - -) : 27^{104}: İA. nin, Fas'da bulunduğu (h. 597/m. 1200-1201) sırada tanıdığı ve ayni yıl, orada vefât eden dostlarından biridir. Kendisinden, birçok defâlar söz edilmektedir. *Ebdâl(*)* den bir olup, hanâ (hınâ = kına) satarak geçinirmiş. Tafsilât için bkz. *Fut.,* 2/7 (30) = MİA, 126 ve dn.; ayr. MİA, 127; ayr. *Fut.,* 3/16 (33): Burada da, *İbn Ca'dûn el-Hınâvî* olarak zikrediliyor.

Hancel (Magribte bir mevki ismi) : 16^{5}

Haniyye 27^{19} (İşbiliye dolaylarında bir yerin ismi)

Hanne Çarşısı (Sûk Hanne) : İşbiliye'de bir mevki : 8^{1}

Harîrî (? Cerirî = Ebul-Abbâr Ahmed ibn el-Assâd = ? Kassâr el - -): İA. nin, Endülüs'te tanıdığı zâtlardan biridir: 27^{90}, 27^{155}, 27^{156}, 27^{157}: Onun, *Hayyât(*)* adında, kendisi gibi *sûfî* olan birâderi vardı. İA. tasavvufa ilk defâ resmen girdiği yıl, (h. 580)'den beri onlarla tanışıyordu. İsmi, arasıra değişik biçimlerde tekrarlanmaktadır. Meselâ : *Ahmed el-Assâd el-Harirî* (27^{156}), *Ebûl-Abbâr el-Cerirî* (? Harirî) olarak, h. 603 (m. 1206-1207) yılında *Mısır*'da beraber bulunduğu şahıs (27^{155}), ayrıca *Ebul-Abbâs Ahmed ibn el-Kassâr* olarak, Mısırda, *el-Harîrî* nisbesiyle meşhûr imiş. (27^{157}). Anlaşılıyor

dun (= Abdullah)'un birâderi. Ayr. 27_{14}* dn.

İbn Abdûn (Meryem bint Muh. — el-Bîcâî) (→ Bîcâî)

İbn Abdurrahmân (→ Fürreyânî (→ Bîcâî)

İbn Abdülazîz (Ali—) *Fut.,* 1/477 (19)

İbn Affât (Ahmed—) : *Fut.,* 3/369 (21 vd.) : İA. nin dostlarından biri olup, *Mehdî* hakkında, İA. ye bir rivâyette bulunuyor.

İbn Afîr (Ebul-Kâsım - -) 15_{17} : İA. nin, *İşbiliye*'de bulunduğu sırada, hocası *Mârtülî*(*)'nin evinde tanıştığı bir hadis bilgini olup, *kerâmetler*'i inkâr etmekteydi. İA. hadislerden çıkardığı deliller ile onu iknâ ediyor. Ayr. bkz. MİA, 77-78 ve dn. 79, 80.

İbn el-Ahfeş (Yahyâ - -) 9_{3} : İA. nin *Şam*'da bulunduğu sırada tanıdığı fakat aslen *Merrakeş*'li olup, babası orada arapça öğretim yapan bir zât. *Rûyâ*'sını, yazılı olarak İA. ye anlatıyor. Bu *rûyâ*'da kendisi, Hz. Peygamberi görüyor ve Allahın Resûlü, *Ensâr*'dan olan *İbn Abâde*(*)'yi medh eden bir *kaside* yazması için İA. ye iletmesini emrediyor.

İbn Ahmed (→ İbn Tarîf)

İbn Anter (→ Halevî)

İbn el-Arabî (?) 23_{77}, 29_{123}

İbn el-Arabî (Abdullâh—) 17_{15}, 23_{124} (İA. nin öz amcası)

İbn el-Arabî (Muhyiddin—) : *Futuhât*'ın yazarı (Umûmî tasvir ve bunun dayanağı olan vesikaları, sistematik olarak girmek için bkz. s. 258-261). Kendi hayâtı, yakınları, dostları, eserleri, tasavvufî-felsefî düşünceleri, şiirleri vs. konusundaki vesikalar için 27-28-29-30 ncu motiflerde gösterilmiştir. Üslûp husûsiyetleri ve iç dünyâsı, karakteristik yönleri ise, Motif no. 1 → 26 arasında tasnif edilerek izâh edilmiştir. Meşhur ismi bu olmakla beraber, kendisine Allah tarafından çeşitli isimler verilmiştir. Meselâ *Abdülaziz*(*): 10_{13}; *Muhammed ibn el-Nûr*(*) : 12_{14}; *Memsûk el-dâr* ve *Zidyâr*(*) : 10_{12}. Onun asıl ismi ise *Muhammed*'tir. (8_{1} ve 9_{3}). Ayr. (İndeks-II)

İbn el-Â'râbî'-nin, *Zeyneb bint Câbir el-İhmisiyye* vâsıtasıyla, Hz. Peygamberin bir hadis'ini rivâyet etmesi ve bu hadîs'in, *İbn Hazm*(*)'ın eseri olan *Muhallâ* (Kit. el—)(*) içinde bulunması hakkında : *Fut.,* 1/783 (33-35).

İbn el-Arif (Ebûl-Abbas—) 27_{40}, 27_{124}, 27_{161} (→ Sanhâcî) (→ Darîr)

İbn el-Assâd (→ İbn el-Hayyât)

İbn el-Assâd (→ Harîrî)

İbn Ayşûn (→ Iyşûn)

İbn Bâkûye (Bâkeveyh) *el-Şirâzî* (→ İbn el-Üstâz)

İbn Bâûrâ (→ Bel'am)

İbn Bertekuş (? Burunkuş) (→ Muazzamî)

İbn Besbelî (*Fut.,* 4/594 (11-18) : Bu zâtın kabri üzerinde, mechûl bir şahıs tarafından yazılmış yedi beyitlik bir şiir. İA, onun oğluyla tanışmaktadır. Oğlu, babası için muhteşem bir kabir yaptırmış.

İbn Birricân (Ebul-Hakem Abdüsselâm el-İşbilî) 27_{175} : İA. den önceki nesle mensup olup, m. 1141'de Fas'ta vefât etmiş. Sûfîlerden biri. İA, onun menkabelerini, *Mehdevî* (Abdülaziz)(*)'den, h. 590 (m. 1194) yılında, *Tunus*'ta bulunduğu sırada öğrenmiştir (MİA, 113-114). *İbn Birricân*'ın ismi, değişik biçimlerde zikrediliyor. Meselâ:

— *Fut.,* 1/65 (9-11) : Ebul-Hakem Abdusselâm ibn *Bîrricân,* bu konuyu kendi *Kitâb*'ında zikretmiş değildir.

— *Fut.,* 2/67 (1-2) : *Sehl ibn Abdullah* (el-Tûsteri) ve diğerleri

duğu *zengin bir şahıs*. Şehrin vâliinden şefaatta ve tavassutta bulunması için, ziyâfete çağırdığı İA. yi vâsıta kılmak istiyor. İA. onun işini hallediyor fakat ziyafeti terk ediyor.

İbn Mûsâ (→ Kabbâb)

İbn el-Nahhâs (el-İmâd Abdullâh ibn el-Hasan el-mârûf bi - -) *Fut.*, 4/579 (10-17) : İA. nin tanıdığı şahıslardan biri, olup, *Cezerî* (*)'nin, Allâhı rûyâ görüp konuşmasını, İA. ye anlatıyor.

İbn Râhaveyh : Vesâya Beyrut, neşri, s. 167

İbn Revâha (el-Zeki - -): Kendi ismini taşıyan bir *mederese*'nin sâhibi olup, *Abdülkâdir* (*) isimli genç bir sûfî hakkında enteresan bir olayı aktarıyor.

İbn Rızzîk (Ebû Abdullah Muh. - -) 17^{8}: İA. nin hocası *İbn el-Sâig* (*)'in hocası.

İbn el-Rûmî (m. 836-896) : Abbâsi devri şâirlerinden : 23^{101} : Ona dair bir iki beyit zikrediyor.

İbn Rüşd (m. 1126-1198) : 5^{11}, 27^{2}, 27^{58} Meşşâî filozoflarından olup, ayni zamanda *Kurtuba kadısı* idi. İA. nin babasının yakın dostuydu. Kendisi çocuk sayılacak bir çağında, babasının delaletiyle İbn Rüşd'le görüşmüştü.

İbn Sâbit (→ Hassân)

İbn Sa'd (Muh. - -) 16^{7} (→ İbn Merzeniş)

İbn Sa'diye (Abdüsselâm — el-Tunusî) 27^{82} : İA. nin *Mekke*'de tanıştığı bir zât : Hicri 599 (m. 1202-1203) yılında Mısır'da satın aldığı bir *câriye* hakkındaki olayı, İA. ye anlatıyor.

İbn Sahr (Yûsuf - -) 27^{133}: İA. nin *Kurtuba*'da tanıştığı bir sûfi.

İbn el-Sâig (Ebû Bekr - -) 17^{3}: Daha çok İbn Mâce olarak tanınan bir *tabiiyat* bilgini olup, çağdaşı ve botanik bilgini olan Ebu'l-Llâ *İbn Zühr* (*) ile, tartışıyor. *Burun kanaması* hkk.)

İbn el-Sâig (Ebul-Hasan Yahyâ - -) 17^{8} İA. nin *Sebte* şehrinde tanıdığı hocalarından biridir. Bu zât, *İbn Rızzîk* (*)'in talebesi olup, hocasına âit bir menkabeyi, İA. ye anlatmaktadır. Ayrıca:

— *Fut.*, 4/541 (7-8) = MİA, 103 ve dn. 187 : *İbn el-Sâig*, şöyle diyordu : Dünyâyı, *def ve mizmâr* ile yemek (= istîsmâr etmek), *dîn* ile yemekten daha iyidir.

İbn Sâkıt el-Arş (Sakît el-Refref - -) 6^{4}, 6^{5}, 30^{395} : İA. nin *Konya*'da gördüğü ve *fârisî* (: iranlı) olarak vasıflandırdığı, *ebdâl*'den bir zât imiş. Heybetli bir görünüşü varmış.

İbn Sâm (Ebû Bekr - -) 27^{49}, 28^{27}*: İA. nin, h. 592 (m. 1195-96) yılında öğrencisi *İbn el-Tufeyl*(*)'in *İşbîliye*'deki evinde tanıdığı bir şahıs.

İbn Seleme (Ahmed ibn Ahmed - -) 24^{82}: *Zünnûn*(*)'un arkadaşı.

İbn Seleme (Abdülmecîd - -) 27^{24}, 27^{150}: İA. nin, h. 586 (m. 1190-1191) yılında İşbiliye'de görüştüğü bir şeyh.

İbn el-Serrâc (Ebul-Hakem Ömer - -) 27^{49}, 27^{58}, 28^{27}*: İA. nin, h. 592 (m. 1195-96) yılında, *İşbiliye*'de tanıdığı bir sûfî.

İbn Sevdekîn (Şemseddin İsmâil - - el-Nûrî) : İA. nin öğrencisi. İsmi birkaç defa zikrediliyor. Meselâ :

— *Fut.*, 2/55 (14-15) : İA. onu, diğer öğrencisi *Abdullâh* [el-Habeşî] (*) ile buluşturuyor.

— *Fut.*, 2/758 (17-19) : Tam ismiyle zikrediliyor.

— *Fut.*, 2/758 (26) : Sadece, *İsmâil* adıyla zikrediliyor.

İbn el-Sîd (→ Batalyûsî)

İbn Sîdebûn (Ebû Ahmed - -)30^{191}* : İA. nin, *Mürsiye*'de görüştüğü şeyhlerden biri. Ayr. *Fut.*, 2/693 (4 vd) = MİA, 132 ve dn. 298: Ay-

Ma'rife (Kit. veya Ris. el - -) 28[48], 28[49], 28[50], 28[51], 28[52] : İA. nin eseridir.

Mâ'rifet el-kutb vel-imâmeyn (Ris. fî - -) 28[54] : İA. nin eseridir.

Mâ'rifet el-medhal il'el-esmâ' vel-kinâyât (Ris. fî - -) 28[53]

Mâristân'u Sincâr (= Sencâr) : 15[13] (Sencâr Hastahânesi)

Mârtülî (= Mirtülî = Muberkulî = ? Menzilî : Ebû Imrân Mûsâ ibn Imrân el - -) 15[17], 27[135], 27[147], 27[148], 27[149] : İA. nin, *İşbiliye*'deki hocalarından biri olup, mezkûr şehirde, *Mescid el-Rızâ*(*)'da ikâmet etmekteydi. İA. ve *İbn Afîr*(*), burada onunla sohbet etmiştir. Bu şeyhin ismi, *Ureynî*(*)nin ismiyle birlikte zikredilmektedir. Bu iki şeyh, *Ebû Medyen*(*)'le ilgili *Kaf Dağı* (= Cebel Kâf)(*) menkabesini İA. ye anlatmıştır. Şâir yaradılışlı olup, İA. yi de şiir yazmağa teşvik ederdi. Ölümü, h. 595 (m. 1198-1199)'den önce değildir. Tafsilat için bkz. MİA, 72 ve 76-78 (Nisbesinde görülen değişiklikler, baskı hatalarından ileri gelmektedir. Aslı, muhakkak ki, *Martülî*'dir.)

Maznûn bihi alâ gayri ehlihi (Kit. el - -) 2[8] (Gazzâli'nin eseri)

Mebâdî vel-gâyât (Kit. el - -) 27[11], 28[34], 28[35], 28[36], 28[37], 28[38], 28[39], 28[40], 28[41], 28[42] (İA. nin eseridir)

Medîne (el-münevvere) 6[8], 27[86]

Medînet el-Rûm (→ İstanbul) 8[4]

Medrese Seyfeddîn ibn Galem (? Alem) el-Dîn 27[96] : *Haleb*'te bir medresenin ismi olup, İA. nin dostlarından *Mevsılî* (= Necmeddin el -)(*), burada müderrislik yapıyordu.

Medrese İbn Revâha (→ İbn Revâha): İA. nin dostu olan *İbn Revâha,* Şam'da bulunan bu medresenin reisi (= başkanı) idi.

Mefâtîh el-guyûb (Ris. - -) 28[43] (İ.A. nin eseridir.)

Megâfirî (Kadı Ebû Bekr ⟨Muh.⟩ ibn el-Arabî el - -) : 27[175]; ayr. *Fut.,* 1/34 (25-26)'daki muttasıl sened içinde, İA. nin tanıdığı «*yaşlı şeyh*» olan *İbn Iyşûn*(*)'a rivayette bulunuyor. Krş. *Megâvîr* (Abdullah el - -)(*)

Megâre 8[2] (Kuzey Afrika'da bir yer)

Megâvir (Abdullâh el - -) 27[173], 27[174] : İA. nin bizzat görüşemediği fakat tanıdığı bir zât olup, *İşbiliye* dolaylarındaki *Leble* kasabasına mensuptur. *Emânete sadâkat* bakımından nâmus timsâli olarak tanıtılmaktadır.

Megâvîrî (Yûsuf el - -) (→ Cellâ')

Megâvirî (Ebû Bekr ibn Abdullah el - -) 27[175] (→ Megâfirî)

Mehdevî (Ebû Abdullah el - -) 27[104] : İA. nin *Fas*'ta görüştüğü ve «*ricâl el-iştiyâk*»dan biri olarak tanıttığı bir şeyh : *Fut.,* 2/17 (14); ayr. MİA, 126 ve dn. 272, 273.

Mehdevî (Abdülaziz ibn ebî Bekr el-mârûf bi : İbn el-Kürre) 28[27] (Burada sâdece *Ebû Muhammed Abdülaziz* olarak anılmaktadır.) : İA. nin, *Tunus*'ta görüştüğü bir şeyh. Ayr. bkz.

—*Fut.,* 2/669 (26-27) : Tam ismi zikrediliyor.

—*Fut.,* 1/615 (35) : Tam ismi ve ek olarak *İbn el-Kürre* künyesi ile, *Tunus*'ta bulunduğu zikrediliyor.

Mehdî (sâhib el-zamân) 8[4], 28[6]

Mekke 4[68], 6[8], 7[4], 9[4], 14[4], 15[2], 15[3], 16[2], 17[7], 24[105], 27[68], 27[69], 27[71], 27[72], 27[73], 27[74], 27[75], 27[76], 27[77], 27[78], 27[79], 27[80], 27[81], 27[82], 27[83], 27[84], 28[24], 28[105], 30[13], 30[395]

Mekîneddîn Ebû Şuçâ' (→ Isfahânî)

Mekkî (→ Isfahânî)

Mekkî (Amr ibn Osmân el - -) 24[74] : Ünlü sûfî *Hallâc*(*) için *beddua* eden sûfî : Bu mesele, *Fut.,* 3/44 (31-32)'de *tekrarlanmaktadır.* Ayr. *Fut.,* 3/550 (22)'ye göre şöyle di-

N

O - Ö

U - Ü

V

Y

INDEKS - II

(TERİMLER)

A

C

Ç

D

F

G

I-İ

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

U